

מציגים כל הרב הנאון
 ה' דוב-בער ראפנער זצ
 שהכריש לבית עמך הספרים
 אשר לעדת ישראל ביילנה
 ע"ש הרמ"ש זצ"ל

23.7.11

ספר המסעות

בארץ קוקו ובמדינות אשר מעבר לקוקו וקצת מדינות אחרות

בנגב רוסיא

משנת ה'תרכ"ז עד שנת ה'תרל"ה.

מאת

יוסף יהודה בן יעקב הלוי משאָרני.

נרשם אחרי מות הנוסע

בהוצאות החברה, לדרכות השכלה אצל יהודי רוסיא בפטרבורג.

12920

ס'ט פטרבורג

שנת תרמ"ד לפ"ק

הוצעק והוכנס לאינטרנט
www.hebrewbooks.org
 ע"י היום תש"ע

ПУТЕШЕСТВІЕ ПО КАВКАЗУ И ЗАКАВКАЗСКОМУ КРАЮ

И. Я. ЧЕРНАГО.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.

1884.

Handwritten text and a rectangular stamp in the top right corner, likely a library or archival mark.

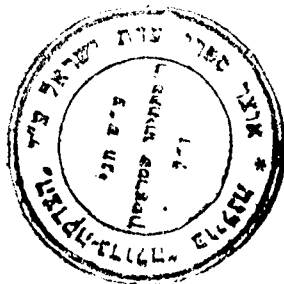
Дозволено Цензурою. С.-Петербургъ 25-го Мая 1884 года.

Faint, illegible text or a stamp located in the lower right quadrant of the page.

כדפוס ג. פ. פיונס וישעי' צעדערבוים.

Типо-Литографія Г. Шинеса и Ис. Цедербаума. Невскій пр., д. № 1.

מעוזבוני של הרב האזן
 ר' רוב-בניר ראמנער זצ"ל
 שהכדיש לבית עמד הספרים
 אשר כדת ישיבת ביילנה
 ע"ש הרבנו זצ"ל

דבר אל הקורא .

בחדש כסליו שנת התרמ"א (אוקטובר 1880 למנין הרוסים) הודיע הרב ד"ר שוואבאכער מאודיסא את הועד לחברת מרבי השכלה בפה פטרבורג, כי הנוסע ר"י משארני ז"ל הגפמר ב"ו אייר התר"ם (15 אפריל הרוסי) באודיסא צוה לפני מותו לשלוח את כל הכתבים שלו אודות נסיעותיו לועד החברה הנ"ל למען ירפסם. והנה בעלי הועד שמו עיניהם בי לחוות דעתי אם שוה הוא להדפיסם, ועל כי לא הפצתי להיות דן יחירי קראתי לאיזה מאנשי החברה בתור קומיסיון (ר' אלכסנדר צעדורבויס, ר' ליב קאנמאר, ר' הירש ראבינאוויץ ור' מרדכי הכהן), ואחרי אשר קראנו יחד דברים רבים מכתבי הנוסע המנוח גמרנו אמר ליעץ לועד החברה להדפיס מספורי מסעותיו את כל אשר נמצא בהם אודות בני ישראל השוכנים בארצות אשר עבר בהן הנוסע, והועד החלים הדבר, כפי הגדפם בחשבון החברה לשנת 1881 בארוכה (מעמוד 13 עד 16) ולא אכפיל פה את אשר אמרתי שם בענין הזה. ועל כי לא מצאתי איש התפץ לקבל עליו את העבודה בסדר הדברים לדפוס ומלאכת התנהגה, נאלצתי לעצום על שכמי את הדברים האלה, אף כי עבודה לא נקלה היתה לברור את הנוגע ליהודים מתוך דברי הנוסע הארוכים, אשר בהמשך ספוריו דבר ברחבה על כל אשר ראו עיניו ושמעו אוזניו וגם אשר קרא בספרים טובים ודעים: ע"ד הקאזאקים, הקאלמיקים, שכמי הרי הקוקאז הרבים והשוניים, דברי ימיהם, תולדות מלכיהם ושריהם, תהלכותיהם ומנהגיהם וכו' וכו'; ומה גם כי רק חלק קטן נמצא מסודר לדפוס ע"י הנוסע בעצמו (מעמוד 1 עד 105 בגדפם), והשאר נלקט מרשימותיו בספרי זכרונות שלו ובעלים נפרדים. והנה עם כל רוב מרדתי ומעום זמני הפנוי לא השלכתי דברי הנוסע המנוח אחרי גוי, כי חסתי על עמלו אשר בלה שנים רבות משנות חייו בנסיעותיו ויראתי לבל תהי יגיעתו לריק; גם אחשוב כי ספורי הנוסע יהיו לתועלת לחוקרי עמנו, והאריכות בזה אך למותר הוא למביני דבר.

והנה לא שלחתי ידי לשנות מדברי המחבר שנוי כל שהוא, אף כי כמה פעמים סגנון לשונו וגם סימני ההפסק צריכים תקון לפי דקדוק הלשון והמעט המובן (רק לפעמים הוספתי המלה כן להורות כי לא מעות הדפוס היא), גם הדפסתי דבריו המעורבים במלות ומאמרים משפת יהודית-אשכנזית ככתבם, כי עבודה רבה היא לתקן ולהעתיק את כל זה. והנה הקורא הנבון יודע כי לו היה המחבר חי בעת ההדפסה היה משנה בחבורו דברים רבים לטוב, ולכן ידיתו לכף זכות; וסוף סוף לא ללמד

נערי בני ישראל צחות הלשון נכתב ונדפס הספר, והקוראים לא יסתכלו בקנן כי אם במה שיש בו. וכמו כן לא הרבתי להעיר על דברי המחבר הנוסע. לכל ירבו דברי ולבל יתרעמו הקוראים כי אתן להם חבור שלי תחת ספר המנוח משארני ג"ע; אך לפעמים בקראי העלים להגיה בערות פנויות לא יכלתי להתאפק והוספתי בדרך קריאתי הערות קצרות (המסומנות באות ה), והקוראים הנכבדים יסלחו לי; אולם גם שתיקתי אינה כהודאה לדברי המחבר, כי פעמים רבות קראתי הקוריקטורין בחפזה ומבלי שום לב לתוכן העניינים מחסרון הפנאי, או לא הפצתי או לכנסו בענין הדורש אריכות דברים בהוכחות וראיות וכדומה. ואיזה השממות קלות אשר הוכרחתי לעשות ברבתי הנוסע העירותי עליהן בכל פעם במקומן.

וצר לי כי לא יכלתי להדפיס את ספורי הנוסע וזכרונותיו הנמצאים בעלים נפרדים לפי סדר הערים והמקומות רק עד אות מ, גם דברים אחרים בכ"י בעברית ורוסית נשארו עוד בעובון המנוח, כי ליוקר הדפוס בפה תם הכסף אשר קצב ועד החברה להדפסת הספר (שמנה מאות ר"כ) מרם נשלם עד תמו; ואולי יתעורר ניסו ויורשו של הנוסע, ר' יצחק משה הורוויץ במינסק, אשר החבור הנדפס הזה בשני חלקים נתן לו במתנה מאת ועד החברה, וידפיס את הנשאר ביהר עם תולדות המנוח ולוח השמות וכדומה בחלק שלישי, או אנשים נדיבי לב יתמכו בידו, ועל זה ישאו ברכה ותודה רבה מאת כל שוחרי דעת ותושיה וכתובם גם המוציא לאור אברתם אליהו הרכבי.

ס"ט סטריבורג בחדש זיו התרמ"ד.

תָּכָן.

חלק ראשון.

צד	108-115
הג הפסח במוני	108-115
מנתיחה ואופן חייהם	115-118
קובא	118-125
נרחיא ואימערעמיו	125-144
לעמשכום	145-146
אני. מאמשכערי	146-149
סורס. אחאלציק	149-169
אכאל דאכא	169-170
בארזשאם. קלאש	170-177
שנית בקומאים	177-181
שלישית בקומאים	181-187
סדר הלמוד בגרויען	187-190
פורים בקומאים	190-194
הנטיעה בחוזה	194-198
צחינוואל	198-201
הפדרים בצחינוואל	201-206
כרעם. גארי. סיפלים	206-208
הפאטריארך סעשטיארוין	208-212
הנטיעה לבאסקאל	212-219
מד שובי מקוקו	219-221
מה ראש השנה בקובאן	221-224
מו מאייקאם	224-227
קערשש	227-229
פעארמסא	229-238

צד	III	IV
דבר אל הקורא	1-2	
ספאווראמאל	2-11	
טעמיד כאן שורא	11-13	
טעמיד כאן שורא	13-14	
ששיר יורם	14-17	
צמן דאנעסמאן	18-32	
סאריקו	32-39	
דרבנד	39-40	
קדמוניות דרבנד	40-41	
אבא סבא	41-48	
מצב ישראל במדינה זאת	48-53	
מצבם הדתי והרוחני	53-57	
היהודים ועבודתם	57-61	
מנהגי יהודי דרבנד	61-64	
הנטיעה למארשאלים	65-67	
קדמות היהודים במארשאלים	67-73	
הנטיעה לרשויות קאסמא	73-80	
הסקוגנות במארשאלים	80-82	
הנטיעה להעמיירי	82-84	
הנטיעה להעמיירי	85-89	
הנטיעה למאראגא	89-91	
סוגאמיד	91-94	
הקאל	94-105	
מבאקו לשירוואן	106-108	

חלק שני.

צד	268-276
פריק 13 נראומא	268-276
דזשעראח	275-278
דרבנד	278-422
העמיירי	322-323
ווארטשין	324-331
האשטאנויל	332-333
חינדשאל קאללא	333-334
סאטאראשען	334-343
סאציירי	343-344
לעמשגום	344-345
מאבראמש	345-3.8
סנגליים	348-350

צד	239-240
אגלאבי	239-240
אודסי	240-242
אויסמתה	242-243
איטאם קולי קענא	243-244
אכסאי	244-246
אברורי	246
אבלציד	246-254
אצבור	255-256
אראג	256-262
באנוא	263-264
כאקו	263-264
כרעם	264-268

הנסיעה לארץ קֶזֶן בשנת ה' תרכ"ז

(א) סטאווראפאל Ставрополь (היהודים ואופן הייחוס).

קודם אשמורת הבקר כ"ו כסליו (22 נאוועמב' 1866) באתי לשלום מראסטאו אל העיר סטאווראפאל, וסרנו אל מלון בית הרוור לנח מעמל הדרך ההיא. למחרת בבוקר קמתי ללכת לראות את העיר ותכונתה, ושאלתי את אחד מתושביה אם ימצאו יהודים בתוך העיר? ודראה לי האיש שהוא את מקום ישובם בשוק הרוכלים (гостинный дворъ) אשר בתוך העיר התיכונה. בבואי לשם, נתארחתי בבית יהודי אחר העובד בצבא המלך, ושמו ש. ווארשאוסקי, ויספר לי כי חמשים בתים של יהודים בעיר הוות וכולם אנשי חיל הם, מלבד הרב אשר הוא גם שוחט ומוהל וחונ ומלמד לילדיהם, ובתים אחרים בעלי מלאכות שונות מיהודי פולין אשר אינם מאנשי הצבא, ורובם יושבים בתוך השוק הגדול ההוא.

באותו היום בערב באו אלי היהודים, ויתנו לי שלום ויבקשו אותי לשחר את בית תפלתם העומד גם כן באותו החצר. הלכתי עמם אל ביהב"נ, ואחר התפלה שבתו לבית מלוני. בימים של חנוכה המנהג אצל יהודי סטאווראפאל אנשי הצבא, שראשי הקהל עושים סעודה בכל ערב וערב אחרי עבודת היום לכל העדה, ובכל ערב וערב הסעודה לא בבית אחר, כי קודם החג מגבילים הם אצל מי שישעידו, וכן נתארחתי עם בעל הבית שלי וביתו לאחד מנכבדי קהלתם אל הסעודה. שם היה גם הרב והקהל, וששנו ושמתנו יחדו, והיו לי הימים לעבודה, להתבונן בתכונת העיר, והלילות לשמחה ולסעודה במסבת אחי בני עמי. —

מספר היהודים הנמצאים בכל הגליל של סטאווראפאל לפי הסטאטיסטיק משנת

1866 : 183. —

יהודי סטאווראפאל אשר כבר כלו עבודתם בצבא, עוסקים הם עם נשיותם יחריו במסחר, והיהודים העובדים עוד בצבא, ולהם נשים, הנשים תתעסקנה במסחר והם עושים עבודת המלך. מסחרם כבגדים תפודים, חדשים וגם ישנים, במחלצות ומעטפות, במנעלים ואדרות שער, ובעורות מעובדים ובכלי ברזל וזכוכית ועוד. את ילדיהם ידריכו ויחנכו על ברכי הדת והאמונה וילמדו אותם שפת עבר ושפת המדינה, ואחדים מהם ישלחו את בניהם לשמוע בלמודים בהגימנאזיום אשר בעיר. בכלל הם אנשים יראים וטובים, בעלי צדקה ותמלולת חסדים, ואוהבים את הגר, ומכניסים אורחים אל בתיהם, גם אנכי הייתי אצלם אחד עשר יום בכבוד גדול. כאשר הגיע היום לצאת מן העיר, הבינו לי צדה לדרך על כמה ימים, עם כל המחסורים אשר היו נחוצים לי או בדרך; לכן את תודתי הרבה מקרב לבבי, הנני להגיש פה לכל קהל ישראל אשר בסטאווראפאל בכלל ולבעל הבית שלי בפרט, על כל הכבוד והמנוב אשר עשו לי בהיותי בצל קורת בתיהם.

יום ב' טבת ה' תרכ"ז (5 דעצעמבער 1866) בבוקר, היו הסוסים מן בית הרוור מוכנים אצל בית מלוני, נתפסתי מאת כל האנשים אשר ברכוני בשלום,

עוד רגע יכלתי להביט מאחורי, והנה הלפו ועברו מנגד עיני, גם העיר עם כל בניניה, גניה, כרמיה ויעריה נשארה מאחורי, והנה עוד פעם בדרך אנכי, ורק השמים ממעל ומדבר תלאכות מסביב. — מסטאווראפאל נסעתי דרך הסטאניצא אלכסנדראווסק, העיר געארגיעווסק, העיר פיאטיגארסק אשר בית תפלה אחד ליהודים ימצא בה, העיר מאזדאק, ארץ הגאנאים והמורקמנים. — בכפר מאש-קיששו (Ташь-Кышы) או יכסו (Arcañ) החלפתי את הסוסים ושמתי דרכי הלאה*, עברתי את הנחל יאראק-סו (Яраць-су) והעפלתי על גבעה גבוהה ובאתי אל המבצר האסאוו-יורס, סרתי אל בית הסוחר אלכסנדר ראסענצאוו, וקבלני בכבוד אל ביתו ונשארתי שם שני ימים. אחד מסוחרי המבצר ושמו לעאן פיייויסעוויטש עשה משתה בערי, ונתארחו אלי נכבדי התושבים לכבודי שמה. מהאסאוויורס שמתי דרכי הלאה, עברתי את נהר סולאק, ובאתי בשלום אל המבצר משידירורס, היהודים היושבים שם, בשמעם סבואי, באו אלי ויבקשוני להשאר אצלם בלילה ההוא, יען כי חג סיום התורה להם, נשארתי כבקשתם כל אותו הלילה, כבוקר בעלות השחר יצאתי מן המבצר ושמתי דרכי אל העיר טעמיר-כאן-שורא, דרך הים גדולים ורמים נחמדים למראה, ודרך עמקים עמוקים ויערים וחרשי מצל ועל ראשי גבעות, הדרך היתה מאוד נוראה אבל גם נחמדה ונעמה, ובאותו היום לפנות ערב (יום ה' י"ט סבת חרכ"ו, 15 דעצעמבער 1866) באתי בשלום אל העיר והמבצר טעמיר-כאן-שורא אשר בדאגעסטאן המדינה. סרתי אל בית הגביר והאורח הנכבד ה' מרדכי ליב ראסענצאוו הי"ו, ויקבל אותי הוא וכל משפחתו הנכבדה ברוב שמחה ובכבוד גדול אל ביתו.

ב) מדינת דאגעסטאן. מסעותי במדינת דאגעסטאן הצפונית. טעמיר-כאן-שורא.

[ראית פנים (אודיעניץ) אצל הגענראל-אדיומאנט וגענעראל-לייסענאנט הנסיך לעוואן איוואנאוויטש מעליקאוו, המושל על מדינת דאגעסטאן והפקיד על כל צבאותיה; קבלת רשיון על כל מסעותי מאת כבוד הוד רוס מלכות הנסיך הגדול מיכאל ניקאלאיעוויטש יר"ה השליש על כל ארץ קוקו; על דבר קדמות היהודים וזמן ביאתם אל העיר הזאת, בנדיהם לשונם וכלי נשקם; הרב או החכם ובית ספר שלו ואופן הלימוד שמה; ע"ד רבניהם, בית חפלים ואופן עבודת ה' בבית התפלה; מנהגיהם במועדים וצומות בכל השנה; סוּטון לפורים; סוּטון לפסח; בתיהם ותבניהם מבנים; הכנסת אורחים; אופן חייהם וטבעם; הלכות המת].

בעיר הזאת נתתי ימים אחדים מעול הדרך הרחוקה אשר עברתי; האדון הנכבד והישר ה' מרדכי ליב ראסענצאוו הראה לי את טוב לבבו ויתן לי חדר טוהר בביתו וכל מחסוריו לקח עליו עד אשר אשים לדרך פעמי, זכרה לו אלהי לבובה. יום אחד באתי אל הגענעראל-אדיומאנט וגענעראל-לייסענאנט הנסיך לעוואן איוואנאוו וויטש מעליקאוו, המושל על כל מדינת דאגעסטאן והפקיד על כל צבאותיה, ויקבל אתי הקניאו בסבר פנים יפות בתוך הקאבינעט שלו, ספרתי לו את סבת בואי למדינה הזאת, ובקשתי עצתו בדבר מסעותי, איך להחל מסעותי בפרהסיא, לכל אפגוש

(* על אודות הכפר מאש-קיששו והמבצרים האסאוויורס ומשידירורס (Хасав-урт, Чаркыт) והיהודים היושבים שם אדרכ בארובה בסקוטס וכומנס, במסעתי השניה אל המקומות ההם.

סתירות ומניעות רבות בדרכים מאת הממשלה, ויען לי הנסיך, כי הוא יתן לי רשיון לנסוע בכל ארץ דאנעסטאן אשר תחת משמעתו, אבל אם יתנו רשיון יתר שרי הארצות והמדינות האלה לא יכול להבטיחני, לכן לפי דעתו יעצני להעריך מכתב בקשה אל כבוד הוד רום מלכות הנסיך הגדול מיכאיל ניקאלייטש יר"ה השליש על כל ארץ קוקו, ואם הנסיך הגדול יפנה ברוב טובו אל הענין הזה, ייעניק לי בכתב רשיון, אז אוכל להשיג מסדתי ולנסוע במח בכל הארצות והמדינות לארנן ולרחבן, וגם כל השרים יעזרוני בכל מיני עזר הנדרשים והנחוצים למסעות אלה; ויוסף עוד לדבר אלי לאמר: „אם תערוך בקשתך תביאה אלי, ואנכי אסע בקרב לסיפלים, להתראות לפני כבוד הוד רום מלכות הנסיך הגדול, אז אני אדאוג בעד הענין הזה.“ ברוב ניל ותודה השתחיתי למול הדרת כבוד השר הטוב והישר ההוא, וקצתתי אז כח מלהשיב לו די על רוב טובו וחסדו אשר יעשה עמדי; אך במעמקי לבבי ברכתיו, שיאריך ה' את שנותיו בנעימים ויהי שמו וזכרו הטוב לנצח מבורך! עשיתי כעצת הנסיך וערכתי בקשתי אל כבוד הנסיך הגדול, ובתוך הבקשה הנחתי את מכתב מליצה מאת ר' שלמה ביים חכם הקראים באדעסע, אשר המליץ בעדי לפני האסיפה הראשית של שרי הצבא אשר במיפלים (Окружной штабъ kavk. Boen. Okruga) (זכרה לו אלהי לטובה), גם תכן הענינים (פראגראם) הנחוצים לי לחקור ולדרוש אחרים; ויקבל הנסיך את תכריך הכתבים מידי כהמסתחו הטובה, אחרי שבועות אחדים מן היום אשר נסע הנסיך ההוא לסיפלים, נקראתי פעם לבוא אל לשכת הסופרים אשר להמושל על ארץ דאנעסטאן, ושם קראו לפני את דברי הפקודה השלוחה מאת האסיפה הראשית של שרי הצבא אשר במיפלים, מיום 27 פֶּעברואר 1867 נומ' 448, שכבוד הוד רום מלכות הנסיך הגדול השליש על כל ארץ קוקאן נתן הרשיון לנסוע במח בכל ארצות ומדינות קוקאן, ופקודת שלחה האסיפה ההיא בשם הנסיך הגדול להפקדים על הצבאות במדינות: דאנעסטאן, טערסקוקבאן, ולהענעראל-גובערנאטאר מקוטאים, להגובערנאטארים מיתר הגובערניות נשלחו בפקודת הסענאטאר הסטאטס-סעקרעטאר הבאראן ניקאלייטש, נשיא הממשלה הראשית של השליש על ארץ קוקאן, אשר בכל מקום ומקום שאבוא, מחויבים השוים הם לעזרני בכל מיני עזר הדרים, למען שלא אפגוש מציעות ומעצורים במסעותי בכל הארץ הזאת, בשמעי את הדברים האלה, ההילותי בשמחה לעסוק מעט מעט בעניני הקידותי ודרישותי בפרהסיא, והנה בתחלה אדבר על דבר היהודים הדרים בטובה, כפי הידיעות אשר אספתי מן היהודים, ומתוך אוצר הכתבים להממשלה דפה ומהליטעראטור של הארץ הזאת.

בין תושבי העיר בומני היו יהודים ילידי הארץ (ספרדים) בערך 90 זכרים, 80 נקבות, 35 בתים. יהודים ילידי רוסיא (אשכנזים) בערך 70 זכרים, 50 נקבות (היהודים ילידי רוסיא היושבים פה, רבים מהם נכתבו אל הארץ הזאת, ורבים מתגוררים ע"פ מכתבי-מסע (פאספארטים), והם כולם בעלי מלאכה, ואחרים עוסקים במסחר, מלבד היהודים העובדים בצבא המלך, ואשר כלו עבודתם בצבא).

וליהודים שני בתי תפלות: אחד ליהודי הארץ, ואחד ליהודי רוסיא. כפי הקבלה אשר בידי היהודים ילידי הארץ, היושבים בעיר הזאת, וכפי דברי החכם (הרב) שלהם ר' שלום בן מלך מורחי, יצאו אבותיהם הקדמונים מבבל,

וגדרו כשפחות משפחות כמה עתים וזמנים בערי פרס, ומפרס באו להתישב לבורדאבאן (בורדבאן) (Курдабонь) אשר בארץ שירוואן (מדי) ורבים באו ונתישבו במקום הנקרא יהוד-קאטמא (Джуудь-Катта) אשר בארץ קאייטאן ומאבסאראן (Кайтаго-табесарань), מפני סבות ותלאות רבות אשר אינם זוכרים כעת עובו גם את המקום הרוא, והלכו ממקום למקום לבקש רחמים מאת גדולים ושרים בעלי זרוע ובה, שיהיו להם למגן ולמחסה בעתות מצוקותיהם, חיו אז חיי צער ועוני, נרדפים היו מאת העמים העריצים והפראים ילודי ההרים, מפני הצדות הרבות והאיומות אשר סבלו כמה מאות שנה, ומן הנרודים הרבים אשר נדרו ממקום למקום וממדינה למדינה, נאבדו שטרי קבלה שלהם, וכתבי תעודותיהם אשר היו בידיהם מאבותיהם הקדמונים עוד מזמן צאתם מבל. בזמן קאזי-מוללא, נאמזאם-בעק ושאמיל סבלו היהודים צרות רבות, באשר לא המירו דתם בדת כחמד, ואשר לא עזרו להם במלחמותיהם עם הרוססים, ואם לחמו לפעמים היה באונם כאשר נלקחו אליהם בשביה. תמיד היתה כל מנתם לבוא תחת מחסה הרוססים, יען כי ראו את אלה מאהיהם, אשר על פי המקרה באו תחת מחסה הרוססים, ישבו שלו ושאנן ואור היה בכל מושבותיהם. עת אשר העיר טעמיר-כאן-שורא נעשתה למבצר (בשנת 1834) כאשר נדרבו חילות וצבאות הרוססים בתוך המבצר, או כשלישים וחמשה בתים מישראל באו ממקומות שונים, כמו ממארושאלים (Мадржались) אשר בארץ קייטאנא-מאבסאראן ומבצר טארקו ומבצר קוסטעק ומאשקישו (יכסי) ומבצר דושנגנוסאיי ודורגלי ובוניאק, ונתישבו ברשיון ממשלת רוסיא בכבצר טעמיר-כאן-שורא, בחלק העיר אשר הפרסיים והמושלמנים יושבים בו, וותארו עדה בפני עצמה, ויבחרו ראש לעדהם בהסכם הממשלה, ובנו להם בית תפלה מהודר מאד מאבנים ולבנים, גם מקוה מים חשובה עשו באולם בית התפלה, וזימיה נקיים וטובים, וכן ירק נחמד עם אגן מים להרצת ידים ורגלים בחצר בית התפלה, והיהודים ההם יושבים שם גם עד היום הזה ועומרים תחת חוקי הממשלה כיתר תושבי העיר. כדברים האלה הגישו יהודי טעמיר-כאן-שורא בתשובתם להנכח דושאָרדזשאָדזע (Ка. Джорджадзе) המושל והפקיד על מדינת דאגעסטאן הצפונית, כפי שנראה מאגודת הכתבים הנמצאת באוצד הכתבים להממשלה מיום 30 אפריל 1865 נומ' 566, בעיר הזאת.

בגדי היהודים האלה כבגדי המשערקעס, ובגדי נשיהם כבגדי הנשים המשערקעסיות, וכאנשים וכנשים יהודי נושאים את מלבושיהם עד אשר יבא קיצם ויקרעו לגזרים מרוב זקן. את כובעותיהם הנבחרים מעורות נכשים הנקראים פאפאכא, לא יסרו מעל ראשיהם, אף אם יבאו אל תוך בתי המשפט של הממשלה, כי כן חוק הארץ, ומתחת כובעותיהם יתראה אראַכּמשיין (арахчинь) והם כמו יארמולקע עברית, כולם הולכים מזוינים ברקב (винжалъ) ובקנה רבה (пистолеть) ובחרב (шашка) כמו המשערקעסס שכוניהם, מקמון ועד גדול, ולא יסרו את כלי נשק מעליהם אף בשנתם ואף בבית תפלתם. לשונם לשון פרס קדמון או לשון טאם וכותבים אנרותיהם בשפת אשר ידברו בה, אבל בכתב אשורית מעורב בכתב רש"י. וידברו גם בלשונות העמים והלאומים אשר הם יושבים בקרבם, אחרים ידברו גם בשפת רוסיא. החכמים ידברו בשפת עברית מעורבת במלים תלמודיים. ובמקם קשת

להבינם, ואת שפת יהודי רוסיא אינם מבינים מאומה. הרב או החכם שלהם ימלא מקום ההון והוא שוחם וכודק ונם מלמד לילדיהם. בית הספר שלהם ראיתי והוא בסוכה קטנה ועניה (сакая или землянка) עם הלון קטן, החכם ישב על קרקע הארץ והגילו תחתיו, וכן גם הילדים ישבו מסביב על הארץ והגליהם תחתיהם, ומלוכשים כששערקעמים קטנים, החכם הרגם להם את תורת משה בשפת פרס או טאט, והתלמידים למרו אחריו בנגון הפרסיים, ובתנועת גופם כבחורי הישיבות בליטא ופולין, את הילדים הקטנים המתחילים ללמד, ילמד אותם הרב את האלפא ביתא מתוך אותיות מדובעות אשר הוא כותב לפניהם בעצמו, כי אלפא ביתא נדפסה לא מצאתי שמה. בזמני היו מעשרים עד שלשים תלמידים בבית הספר ההוא. הנכבד בעדת ר' יהושע בן חנכה מאשאיאלאש נתן את בניו ללמד את ילדי היהודים ילידי רוסיא, ושם בין הנערים למרו לדבר בשפת אשכנזית לא נקיה, המוכרת בארץ רוסיא, וישמה לכאר, באשר בניו יכולים לדבר כיהודי רוסיא, כמו בליטא ופולין ישמחו רבים כאשר ילדיהם ידברו צרפתית.

מן הרבנים הגדולים שלהם, אמר לי הרב דפה, היה הרב הגדול והמורה צדק ר' אליהו בן מישאל מורחי בדרבנד (Дербентъ) וכל הרבנים אשר מן העיר קובא עד העיר נאלמשיק כולם שמעו לדבריו, אחרי מותו היה רב בשורא ר' אברהם בן הנוך וזה חמש שנים אשר הלך לעולמו. ועתה בדברים קטנים יבואו היהודים מסביבות להרב אשר בטעמיר-כאן-שורא, והדברים הגדולים מביאים ומשישים לפני הרב הגדול והבולל אשר בעיר דערבענס.

בית התפלה.

בבית התפלה שלהם עומד ארון העדות במערב, לצד ימינו עומד העמוד אשר שם עומד הרב בעת תפילתו. לצד שמאלו שלחן אשר עליו קוראים בתורה, ובימה לא היתה או בבית. ספסלים ארוכים וצדים יקיפו את קירות הבית מסביב. וכל העם יושבים על היריעות ועל המצעות (דיוואנע) אשר על רצפת הבית, והגליהם תחתיהם ושמעיהם את התפלה כפי הרב, יען כי רובם אינם יודעים לקרוא בספר, ואלה אשר יכולים, יתפללו בעצמם מתוך ספרי התפלות שלהם. הרב או החכם יתפלל בלא ניגון, וכל העם עונים אחריו אמן. סדרי תפלותיהם בימי חול ושבת ושלוש רגלים ור"ה ויו"ט, הם כמנהג קהלות הספרדים שבקונסטאנטינא ומדינות מורה ומערב ואיטאליא, ונוסח התפלות כהרב הגדול חיים יוסף דוד אוולאי המבונה רב חיד"א, מדפוס וויניציא וליוורנו. ספרי התורות שלהם מונחים בארגז או בתיק של עץ. בעת קריאת התורה יכלדו את אחד הנכבדים בפתיחת הארון, ומוציא את ספר התורה ונושאו פעם אחת בהקפה, וכל העם כקטן בנגול עומדים בעגול מסביב, ונושקים את הספר פעמים רבות, אחרי כן פותח המוציא לעיני כל העם ודבר מראה באצבעו את מקום התחלת הפרשה, וכולם קוראים בקול גדול בהברה ספרדית, וואָט הטאָאָרא (וזאת התורה) וכו', והו רפה לא יבטאו בשפתם, כהנים ולוים לא ימצאו בקרבם, לכן מכבדים הם תמיד בפרשה כהן ולוי את הנכבדים שלהם, או את האורה אשר יבא אליהם. הרב קורא בתורה בלא נגון המעמים ובלא דקדוק הלשון, כי אין לשום אחד מהם ידיעה בדקדוק כלל וקוראים שבעה קוראים לס"ת, ולא המשה כמו שכתב

הקראי [פירקאוויץ]. ומזכירים את העלויות בשבת ומועדים כמו אצל האשכנזים, והבכר הוא לצרכי בית התפלה. אודי קריאת התורה וההפטרה לוקח המוציא את ספר התורה וסוגר את התיק והולך וסוכב בהקפה אחת, וכל העם עומדים בעגול ומנשקים אותו, והמוציא משים אותו בתוך ההיכל ומכסה את הארון בהפרכת. אלה מן הזקנים אשר אינם יכולים לקרוא בספר, והיה כי יאריך להם הזמן של תפלה, ישנו בשינה ותנומה נעימה, הנשים אינן יודעות להתפלל כלל, ואין להתפלא, אחרי שגם הזכרים רובם אינם יודעים ואינם יכולים לקרא בספר. עורת הנשים היא באולם הבית אצל החלונות. בתפלת י"ח בלחש יעמדו אלה מהם אשר יכולים להתפלל, ואלה אשר אינם יכולים להתפלל יושבים על הרצפה. בחזרת הש"ץ יעמדו האנשים אשר אינם יכולים להתפלל, ואלה אשר יתפללו יושבים על הרצפה. אלה ואלה בזמן העמידה אינם מתנועעים בגופם כעומדים לפני המלך, רק שפתותיהם נעות וקולם לא ישמע. כולם עומדים ברגליהם יחפים או בפומקאות בבית התפלה, ומנעליהם ומנדליהם יעמידו באולם הבית. רבים מהם ראיתי כשיבואו אל בית הכנסת, ישחוחו ברתת ויראה אל מול ההיכל, ואינם מדברים איש עם רעהו בעת התפלה. זמן תפלתם כחול, בשבת יום טוב הוא בעלות השחר. עת אשר היתי במעמיר-כאן-שורא בפעם הראשונה משנת 1861 עד 1864, היתי כמה וכמה פעמים בבית תפלתם ואספר מה שראיתי ממנהגיהם בימי מועדיהם, שמחתיהם ואבליהם.

בראש השנה יבואו כולם מקבץ ועד גדול אל בית התפלה בבוקר בעלות השחר, ואומרים מזמורים, בקשות ופיוטים של הספרדים מעט מועיר ותוקעים שלשים קולות כשופר, ובתפלת שחרית ומוסף בשני הימים בחזרת הש"ץ אין להם פיוטים ובקשות כלל, רק לפני ועל המרינות בו יאמר בחזרת הש"ץ אומרים הם ונתנה תקף בלבד. לכן משלימים הם את תפלתם במדרה, ואינם נוהגים לכבות בראש השנה. ביום הראשון אחר תפלת מנחה נוהגים ללכת לתשליך.

את צום גדליהו יצומו כולם ואומרים סליחות ופיוטים אחרים בתפלה. בערב יום הכפורים, באשמורת הבוקר, אחר הסליחות נוהגים לשחוט בפרות בעד נפשותיהם, זכר לזכר ונקבה לנקבה, וילקו בלקות (ארבעה פעמים) לפני המנחה והולכים להתפלל מנחה אל בית הכנסת. לפנות ערב אחר הסעודה כאשר ילכו אל בית הכנסת, יקחו עמם נרות של שעוה עבים וגדולים, קאנדיל בלשונם, והזקנים יביאו עמם גם הברים והבסחות (בעם-ציג) שלהם, למוען הציע אותם על רצפת הבית, לשבת ולשכוב עליהם כל הלילה וכל היום. הנשים תבואנה אל אולם הבית וכולן ככוסות בצעיפים ומספחות, ועומדות אצל החלונות, בבית התפלה כוציאים את ספרי התורות ואומרים תפלות ובקשות אחרות, אחרי כן פותחים הארון וההבס אומר שלשה פעמים כל נדרי בלא גוון, אחרי כן אומר ברשות מורי ורבותי ויברך ברכת שהחינו, ואחרי כן אומרים מה' הוודר דף קמ"ג ע"א קס ר' שמעון על הנלו, וכו', ואח"כ אומר הרב: הגותן תשועה למלכים ויברך את בית הקיסר וכל משפחתו הרמה, ויברך במי שבירך את כל הקהל, ואחרי כן יברך את כל ההתנים במי שבירך, ומחזירים הספרים למקומם, ואומרים מזמור לדוד הבו לה' וכו', ומתפללים ערבית ואומרים סליחות ופיוטים ותהלים. מי שרוצה ללכת לבית ילך, ומי שרוצה להשאר כל הלילה בבית הכנסת, ישנים על הברים והבסחות אשר הביאו לשם והחכם יושב

ולומר סכנת יומא, וכשמשלים ילמוד בספר הזוהר כמעט עד אשמרת הבוקר (ובאשמרת הבוקר הולך ההכם ויטבול בתוך המקה אשר באולם הבית). אח"כ ילמד מתורה נביאים וכתובים ומן ס' הזוהר, ויאמר פזמונים שונים עד יגיע זמן תפלת שחרית. כאשר יתקבצו כולם אל בית התפלה, יתחיל הרב מכתר מלכות לר' שלמה בן גבירול, אחרי כן אומר בקשות ומליחות ומצוות ופזמונים רבים שונים של חכמי הספרדים הקדמונים אשר אינם נמצאים כלל במחזורים של האשכנזים. בעת קריאת התורה נקראים ששה אנשים אל התורה, והרב קרא ב' אחרי מות, ואם תלבשבת קוראים שבעה, והמפסיד ב' פנחס ומפסידים בישעיה נ"ז. ומברכים את הקיסר ומשפחתו הרמה ומתפללים מוסף. בתפלת מנחה קוראים ב' אחרי מות, ומפסידים ביונה, ואומרים פיוטים ובקשות רבות עד סמוך לשקיעת החמה. ובעוד השמש בראשי הדרים מתחיל תפלת נעילה, ויסיים אותה קודם צאת הכוכבים, כל הפיוטים והפזמונים הרבים מוטלים על הרב ההכם לאומרים, והוא יתפלל כמעט מערב עד ערב בעד כל העם הנמצאים בבית הכנסת אשר אינם יכולים להתפלל, (ובער החולים אשר ימצאו בבתיהם ובעד אלה הנמצאים בבית האסורים) והוא מוציא את כולם, מלבד אלה אשר יכולים להתפלל הם יתפללו בעצמם, והיה כי יארץ להם הזמן, יוצאים הם לשוח על שעות אחדות בחוצות או בשדות בסביבות העיר, ויבואו בחזרה אל בית הכנסת, אלה הולכים לשוח ואלה חוזרים וכן כל היום (פעם באתי אל בית תפלתם וראיתי בעיני כי אנשים אחדים הציעו מצעות על קרקע החצר, וישבו להשתעשע בכדורים על ביליארד קטן, ואחרים שחקו בשחוק העצמות) למען יעבור להם הזמן במהרה, כי כלם מתענים מקטן ועד גדול. אחרי תפלת נעילה יתקעו תרועה גדולה בשופר ויתפללו ערבית, והולכים לבתיהם לשלום בשמחה רבה כליל התקדש חג. בחג הסכות יעשו סכות נחמדות ומפארים אותן במצעות ויריעות, לולכים ואתרונים מביאים להם יהודים ממדינת מאזאנדאראן אשר בארץ פרס, או הם מקבלים אותם מארץ רוסיא. אחר התפלה בצאתם מן בית הכנסת הולך כל אחד ואחד לחבירו לברכו בברכת החג, האחד אומר: "מועדים לשמחה", והשני יענה: "חגים וזמנים לששון". וכל אחד מכבר את הבירו במיני מאכל ומגדים ופירות וביין ושכר ואוכלים ושתיים ושמיים בכל החג.

בליל הושענא רבה בבית הכנסת אומרים הם (מי שיכול) כל משנה תורה וכל ספר תהלים, ובין כל ספר וספר יאמרו פזמונים, ואחר כל פזמון ופזמון תפלה קצרה, ומרבים בנרות בבית הכנסת, ואומרים סליחות ומתפללים תפלת שחרית בעלות השחר, ואומרים הושענות והולכים בהקפות שבעה פעמים, ומחזירים את ספרי התורות למקומם, ותוקעים ת' ש' ר' ת, ת' ש' ר' ת, ות' ל' ר' ת, ואח"כ חובטים את הערבות. בשמיני עצרת כלילה אחר ערבית הולכים בהקפות כמו אצל יהודי רוסיא, הנשים לא תאנה אל תוך בית התפלה כי אם עומדות בעזרת הנשים ומביטות תוך החלונות, ופניהן מכוסות בצעיפים ובמספחות. האנשים עומדים סביב קירות הבית שורות שורות כהכיבו, הנערים והילדים עומדים באגודה אתה באמצע בית הכנסת, ונושאי ספרי התורה הולכים ומקיפים את אגודת הירדים, ואחרי כל הקפה והקפה אומרים תפלות ופיוטים ובקשות שונות, אשר לא תמצאנה בסדרי תפלות של יהודי אשכנז, וכולם ירקדו ויפזזו עם ספרי התורות בקול שירים מוזרים שלהם,

במראה מזור למאד, ובעמדי שמה חשבתי שלא יפלו יהדיו עם הספרים ארצה בתוך דמהומה הכללית והמבוכה הנוראה שמה. אחרי ההקפות יעשו מי שבוך להקיסר וכל ביתו דרם, ומי שבוך לכל הקהל וגם מי שבוך לכל החתנים, והחתנים יתנדבו נדבתם כל אחד ואחד כפי נדבת לבו על בית התפלה, ואומרים קריש והולכים שמחים לבתיהם.

בפורים (הסונו בלשונם) קוראים את המגילה ואוכלים ושותים ושמחים ושולחים מנות איש לרעהו ומתנות לעניים אחיהם, ויודעים להוקיר ולכבד את החג הזה, יען כי גם אבותיהם הקדמונים היו לפי דבריהם בעת ההיא בפרס, והנה אציג אחד מפזמונים שלהם לדוגמא:

שיר לפורים (וסימנו יוסף שלום).

<p>יִשְׁלַח רְצִים דְּחוּפִים, אֵל שְׁבַע מֵאָה וְעֶשְׂרִים; לְהַשְׁמִיד כָּל הַיְּהוּדִים, לְלוֹי ה' שְׁחִיה לְנוּ.</p>	<p>החון } והקהל } פורים פורים פורים לנו, ברוך אשר בחר בנו.</p>
<p>פּוּרִים פּוּרִים פּוּרִים לְנוּ, בְּרוּךְ אֲשֶׁר בָּחַר בְּנוּ.</p>	<p>החון } הקהל } יתרוכס שם אלהינו, הנוקם את נקמתנו; מעמלק ראש צרינו, כי ברפידים נלחם בנו.</p>
<p>לְבַשׁ נֶקֶם וְלֵי חֶסֶד, עַל יַד יַמִּינוּ וְהִרְסָה; זֶמֶר חֲדָשׁ אֱלוֹי אִשָּׁא, עַד הִנֵּה ה' עֹדֵנוּ.</p>	<p>החון } הקהל } פורים פורים פורים לנו, ברוך אשר בחר בנו.</p>
<p>יִזְעִיאוּ לְרוּחָהּ, מִיָּגוֹן וּמֵאֲנָחָה; לַיהוּדִים הִיתָה שְׂמֵחָה, וְאֹדֶר יִקָּר וְחָה לְנוּ.</p>	<p>החון } הקהל } פורים פורים פורים לנו, ברוך אשר בחר בנו.</p>
<p>בְּלֹא גְבִיעֶכֶם יֵין, וּשְׁלַחוּ מִנּוֹת לְאֵין¹; וּנְרָאָה עֵין בְּעֵין, בְּשׁוּב ה' אֲתֵנוּ.</p>	<p>החון } הקהל } פורים פורים פורים לנו, ברוך אשר בחר בנו.</p>
<p>פּוּרִים פּוּרִים פּוּרִים לְנוּ, בְּרוּךְ אֲשֶׁר בָּחַר בְּנוּ.</p>	<p>החון } הקהל } פורים פורים פורים לנו, ברוך אשר בחר בנו.</p>

¹ ר"ל ללו אין (ע"ד הכתוב נחמיה ה' י': ושלחו מנות לאין כנון לו), ואולי כצ"ל. ה.

לפני חג המצות (ניסנו בלשונם) משתדלים היהודים לנקות ולטהר את בתיהם וכל כליהם כמנהג בכל הפוצות ישראל. את המצות אופים הם בכשרות, אצל ההמון בעיר ובכפרים המצות עבות הן כענות, ואצל הנכבדים והעשירים דקות ויפות לבנות, ובדוקים ומבערים את החמץ בזמנו. הבבירים מתענים בערב פסח, וכל אחד ואחד יטהר וינקח את האמאליע [בן] של כסף המצופה על התיקים של הפיסמא-לעמים והקינזשאלים והחרבות (shamash) לכבוד החג; ומפארים את בתיהם ואת סבותיהם במצעות ויריעות חשובות ויפות. ורוב בתי אבות אשר לא יכולים לקרוא בספר יתאספו לאלה מהם היכולים לקרוא, ועל פי הרוכ אל בית החכם, ומביאים גם האכל והמצות שלהם לשם וישמעו את ההגדה שמה. כולם מלובשים או בכנדי כבוד וכלי ויין על מתניהם, ונחמד מאד המראה, איך הם יושבים על המצעות אשר על רצפת הבית והגליהם החתיהם, שורות שורות, וביניהם הרצפה מכוסה במטפחות ובמפות, ועל המפות במנורות יאירו הנרות. גם הנשים והעלמות העדינה עדיין, את ראשיהן תחבושנה בכובעות יקרות, ומטבעות רבות תשאנה על צואריהן, במטפחית גדולות של משי תכסינה כובעותיהן, ובחנורות כסף האזרינה סגניהן ותתקשטנה ביפי הכשיטיהן וכולן יהדו יושבות בקצה הבית מנגד, ופניהם גלויים או ופתוחים לעין כל. והאנשים והנשים יהדו ישמעו את ההגדה מפי החכם המתרגם אותה לפניהם בלשונם. במקומות אשר יבקש על הנאולה העתידה, ישאו כל העם את יריהם, ראשיהם ועיניהם למרום ויאמרו בגנשי קדש: יהי רצון שיבוא משיה בן דוד ויקבץ פזורינו כאשר עשה מקדם לאבותינו¹, והנשים והעלמות תענינה: אמן, כן יהי רצון! את הסדר יעשו כמשפט ובמנהג בכל הפוצות ישראל. אחד השלחן מאריכים אחדים בכומורים ובפזמונים שונים.

והנה אציג מה שיר אחד לשם חבר מאת החכם ר' אברהם בן הנבה למשפחת המגתי :

אדון עולם שליח נואל,	אדון עולם וכו'.
פקד הפקוד דל שואל;	אדון עולם וכו'.
לך והגד לשיר הגואל,	אדון עולם וכו'.
גאל בני בכורי ישראל.	אדון עולם וכו'.
אדון עולם וכו'.	אדון עולם וכו'.
בא ציד לוקני עדהנו,	אדון עולם וכו'.
לבשר מהרה גאולתנו;	אדון עולם וכו'.
השיב פרעה לא ידענו,	אדון עולם וכו'.
את אדני ואת ישראל.	אדון עולם וכו'.
אדון עולם וכו'.	אדון עולם וכו'.
ר'הב השב רוב צרדיהם,	אדון עולם וכו'.
קנות אותנו לעבדים;	אדון עולם וכו'.
אמרו נלך ונכחידם,	אדון עולם וכו'.
לא יזכר שם ישראל.	אדון עולם וכו'.
אדון עולם וכו'.	אדון עולם וכו'.

(1) כפי הנראה צ"ל: וה' יקבץ פזורינו כאשר עשה וכו', או: יקבץ פזורינו כאשר עשה ה' מקדם וכו'.

אדני גלחם להם,
 על אודות בני ישראל.
 אדון עולם וכו' .
בני (אבות הקדושים ,
 זכרו נסים מחודשים ;
 על כן פסח הוא לשם ,
 אדני אלהי ישראל .
 אדון עולם וכו' .
מזרה יובב (ובצרה ,
 יבא ארמוני בבשורה ;
 וקלע אל השערה ,
 לישב על כסא ישראל .
 אדון עולם שלח גואל וכו' .

נסמנו כדצ"ך ועד"ש ,
 באח"ב מכות קדש ;
 כמו מתבן אשר יודש ,
 לשונאי בני ישראל .
 אדון עולם וכו' .
 במה על הים מעלות ,
 חמש בחמש כפולות ;
 או ישיר יונקים ועולות ,
 משה ובני ישראל .
 אדון עולם וכו' .
 המצרים גם בהצריהם ,
 דוכו כרוכבי סוסיהם ;

מן ליל ב' של פסח מהחילים לספור ספירת העומר , וכליל שביעי של פסח קוראים הם בתורה ובנביאים ובכתובים ובמקומות אחרים מתלמוד ומוותר ובהצוי הלילה האחרונה יקראו שירים כמו שירת או ישיר והאוניו , שירת דבורה ושירי דוד ושלמה ועוד בדומה .

בליל חג השבועות אחר התפלה אומר איש לרעהו : "מועדים לשמחה" , והשני יענה : "חגים וזמנים לששון" , ואומרים תיקון ליל שבועות כפי סדר הספרדים כל אותו הלילה . בבוקר בעת קריאת התורה , מוציאים שני ספרים והחכם אומר פזמון הכתובה של הקב"ה לבנסת ישראל , המיוחסת לחג השבועות , המתחלת : ירד ודרו לגנו , לערוגות בשמו , להתעלם עם בת גדיב ולפרוס עליה סכת שלומו וכו' וכו' ; בחדש השלישי לצאת בני ישראל מצרים וכו' , כששי בשבת וכו' , ששה ימים אחרש סיון וכו' , בשנת אלפים וארבעה מאות וארבעים ושש לבריאת עולם למנין שאנו מונין וכו' , אך החתן יחיד ומיוחד וכו' , אמר ליקרה ונעימה וכו' , ימים רבים תהי לי ואני אלך לגואל וכו' , הנה שלחתי לך פיקודים נחמדים מזהב על יד יקותיאל , הוי לי לאנתו כדת משה וישראל וכו' וכו' . אחרי נמירת התפלה אומרים הם רשות לאזהרות : "אמון יום זה נחלו עם זה על יד חוזה איש האלהים" וכו' . ואזהרות לר' שלמה בן גבירול אומרים ביום ראשון המתחילות : שמור לבי מענה וכו' . במנחה קוראים הם חצי מגילת רות . ביום השני אחר התפלה אומרים האזהרות ליום שני המתחילות : בצל שדי אחסה וכו' , ובמנחה משלימים מגלת רות ויהנו את החג בשמחה ובטוב לב . את צום עשרה בטבת ותענית אסתר , שבעה עשר בתמוז ותשעה באב , יצונו כולם מוזקן ועד נער , ולהם ספר מיוחד הנקרא : סדר ארבע תעניות כמנהג ק"ק ספרדים הנדפס בוויניצא ובליוורנו , הכולל בקרבן פזמונים , בקשות ופליחות וקינות לא כמו אצל האשכנזים .

ה' הבית הזה מקומו למעלה קודם הבית המתחיל חזק .
 ה" גם היוד מן יובב צ"ל נסמן כסוף המלה מזרה .

בליל תשעה באב באתי אל בית תפלתם, והנה השכה גדולה בכל הבית מסביב, ארון העדות עומד משומם, וכולם יחד יושבים על רצפת הבית כמנהגם. החכם ישב באמצע וכל העם מקטן ועד גדול סביב לו, אחדים החזיקו נרות של שעוה דקים מאד בידיהם והאירו לאלה המביטים בסדרי הקינות. דומיה איומה שחדה מסביב, רק קול דממה ישמע מפי החכם המקונן על הרבן ארץ אבותינו, על שממות בית קדשינו ועל אבדן יקרת תפארתינו מימי קדם, לפעמים יקונן בלשונם, ואז קול נהי ובכיה גדולה, ויללת האנשים והנשים מקטן ועד גדול, יפריעו את הדומיה בבית.

בכל ערב שבת אחר חצות היום סוגרים הם את חנויותיהם, ועוברים את כל מעשיהם, ומכניעים את עצמם ליום השבת, ובכל יום ויום לא יאחדו מועד התפלה בשחרית מנחה וערבית, וימיהו אל בית התפלה להתפלל או לשמוע התפלה מפי הרב או החכם שלהם.

ג) מעמיר-כאן-שורא (המשך).

הבתים אשר הם יושבים נבנו כאבנים וחמד כתבנית בתי הסמאניזעם, בכל בית ובית יש להם כירה (рамуна), ולא תנורים כמו אצלנו, אשר בכירה יסיקר עצים, והעשן יוצא מן החרור למעלה דרך הקיר והגג החוצה. הכירות האלה נקראו בלשונם קינלא ובלשון הארץ אטשאנ (Атшап [כ]). רצפת הבית או מחומר או מדפנים של עץ ומכוסה ביריעות ומצעות, גם קירות הבית מכוסים במצעות או ביריעות ועליהם תלוים פתילי משי רחבים, יקדים מעשה ידי הפרסיים ובין כל פתיל תלוי ראי פשוט גם כן מעשה ידי הפרסיים. וכל פאייאנס מצבעים שונים, נעשו בהם חורים קטנים ותלוים על חומים דקים בין המראות, ומרחק יתרו כאלו תלוים על בלימה. כלי נחושת קלל עם בקבוקים וצנצנות וכוסות ממתכות ומוכוכות עומדים במשמר ישר על היציע (пюра) העליונה למעל הפתילים והמראות, ארגונים גדולים וקטנים עומדים בבית, אשר בהם מחזיקים את כל בנדיהם וכליהם תחת המסגר. הלונותיהם גדולים וגם קטנים, בכל בית ובית יש חדר מיוחד לנשים, וחדר מיוחד לאנשים, וגם חדר מיוחד לאורחים, החדר המיוחד לנשים מפואר גם כן במצעות ובפסילים [כ] של משי ובמראות, ואין רשות לאיש זר לבוא אל החדר ההוא, כי אם אנשי הבית בלבד. ולפני אנשים זרים או אורחים אין להנשים הרשות להתראות, כי בערב הן באות לתקן את הכרים והכסתות למשכב, ואז את פניהן מכסות בצעיפיהן. וגם בבוקר תבואנה כבערב אל חדר האנשים או האורחים להביא את הכרים והכסתות למקומן. בחדר המיוחד לאנשים יושבים שם האנשים על המצעות אשר על הרצפה והנליהם תחתיהם, ושם הם אוכלים ושותים ועושים מלאכתם וגם ישנו על אותן המצעות, כי מסות וכסאות ושלחנות לא ימצאו אצלם, ואוכלים בידיהם, כי בכפות ומזלגות אין המנהג לאכול אצלם. וכעת אחדים מהם נוהגים לאכול גם כמו אנשי רוסיא. החדר המיוחד לאורחים, עומד תמיד מוכן ומוזמן לאורחים. אם יבוא אורח, מיד מביאים אותו אל תוך החדר ההוא, ושם ימצא מנוח על המצעות. בעל הבית יקבל אותו באור פני רצון. ועל האשה נברת הבית מוטל החוב הקדוש לחרוץ את ידיו ורגליו במים (כמנהג הקדום ע"פ רחצו רגליכם), יען כי הכנסת אורחים הוא חוק ומשפט להם עוד מימי קדם.

פעם אחת הייתי בבית אחד מהם, והנה באו שני אורחים מפרס המערבית, ויקבל אותם בעל הבית בכבוד אל תוך ביתו, מיד באה נכרת הבית אל החדר, ובקבוק מים עם כלי ומטפחה בידיה, פניה היה מבוסה במטפחה גדולה רק עיניה גלויות ותגש אליהם בכבוד וענוה, והסר הפזמקאות מעל רגליהם, ותרחץ את ידיהם ורגליהם, והאורחים סמכו אחרי כן את ידיהם על ראשה ויברכה. אם יבא האורח אל הבית או אל בית הנכנסת, או כלם מזקן ועד נער עומדים ממקומותיהם, ולא ישבו עד אשר לא ישב האורח בתחלה. אם ירצה האורח ללכת לדרך, מבקשים אותו אנשי הבית עוד להתמקמה בביתם ויתנו לו אכילה ושתייה מן המובחר, ואם נחרץ הוא ללכת, או מכניסם לו צידה לדרך, ואם עני הוא יעזרוהו הקהל גם בכסף. את הגר הבא לגור בתוכם יכבדו למאד, יען כי זוכרים שגרים היו בארץ מצרים, ויודעים כי גרים הם עד היום בארצות לא להם.

הנשים תחשבנה כשפחות בעיני בעליהן, הן עובדין עבודה בבית ולפעמים גם בשדה, ועוררין לבעליהן במעשי ידיהן, גם מלבושיהן ומלבושי בעליהן תעשינה ידיהן. (פעם הלכה אשה אחת שחוח תחת נטל משהא, ובעלה הלך מאחריה בלב שקט ומקמרתו בפיו כדרך המושלמים שכיניהם, ותרפה וביוון היה לו אם עזר את אשתו בעבודתה).

הנשים והאנשים רובם הולכים יחפים בלא פזמקאות, אך במגעלים וסנדלים מעור אדום או ירקק, חדים וראשיהם כפופים למעלה, נושאים הם על רגליהם, תבנית מעליהם וסנדליהם כהפֶּאָנְטֶאָפֶּל אשר נשאו מלפנים בארץ רוסיא. כובעות האנשים גבוהות מעורות כבשים שחורים או לבנים, ופאות ראשיהם ארוכות ותלויות למטה מתחת לכובעותיהם, כמו שנראה מן תבנית הפֶּאָנְטֶאָרֶאפֶּית של ההכנס שלהם ר' שלום בן מלך מורחין, אשר ככה ויגיעה רבה נעטר לבקשתי להעתיק דמות פניו, אחרי אשר הראיתי לו גם תמונת פניו, וראה כי לא תאונה לו רעה. ויען כי לא הבין מלאכת העתקה לכן ירא ופחד מלכת אל הפֶּאָנְטֶאָרֶאפֶּ, גם תמונת אשה אחת עבריה העתקתי, איך היא מעטפת במטפחת גדולה. —

לפנות ערב תצאנה הנשים וכדיהן על שכמן אל מעיני העיר לשאוב מים כמנהג אבותינו בימי קדם, וכעניות כן גם הנכירות יחדיו תלכנה בעת המלאכה והעבודה יחפות ובבלוי סחבות, אשר אין תואר ואין הדר להן. גם האנשים כולם עטים ואינם מגבי הרוח, כעשיר וכעני הכל חד. העשיר יושב ואוכל ושותה ומשתעשע ויתרועע בידו עם העני. בסעודות מצוה או בשמחות נשואין ישמחו העניים בבתי העשירים, והעשירים בבתי העניים, וכן בעת אבל, מתאבלים העשירים אצל האבלים העניים, והעניים אצל האבלים העשירים. ובכלל לא ראיתי פה שחלוק העני יותר כבוד לעשיר, ואינם מכנים איש את דעהו בלשון רבים על דרך הכבוד, גם הנער והילד יאמר לזקן בלשון "אתה" וכן העני לעשיר. אחתה ורעיות ביניהם תמיד, אבל אם יכעסו, או לא נברלים הם מילידי הדרים שבוניהם, כי טבעיהם לטבעי כל ילידי אויא, בעלי חמה וקצף, וכמו שהם נוהים לבעוס קשים לרצות. אוהבים את התוכחות ומתרחקים מן הכבוד ובעלי צדקה כולמו, כי ימוך אחד מאחיהם ומטה ירו ע"פ איזה מן הסיבות, או ישתדל הקהל לעזרהו בכסף ובמחורה, למען יבא אל מעמדו ומצבו הראשון ויחיה בשלום ושלוה עמדם.

אם ימות אחד מהם, מיד שופכים את המים בשכונת המת, אבל אם הניחו חתיכה של ברזל מעל המים טרם יצתה נשמתו, או אינם שופכים המים. מפני שלפי אמונתם לא ישלום מלאך המת על ברזל ולא יכול לזרוק תוך המים טפת דם של המת מפני הברזל המבסה את המים. פעם נפטרה אשה אחת אצליתם, הלכתי לראות מה יעשה שמה; באותו החצר מצאתי את כל קהל ישראל יושבים על קרקע הארץ, בבואי אל החצר מיד קמו כלם ממקומותיהם, ולא ישבו עד אשר אנכי ישבתי אצלם על הארץ כי כן התוק שלהם. כל הנשים מתעסקות בבית הנפטרת, וכאשר ימות איש, או האנשים כולם נמצאים בבית המת, וכל הנשים יושבות על סדר זה בחצר הארץ ומהכות עד שמוציאים המת מן הבית, שאלתי את אחד מהם ע"ד האשה שמתה, ולא ענה האיש על שאלתי, שאלתי את השני וגם את השלישי, ולא אחד השיב לי על שאלתי, והבנתי שאסור לדבר בחצר באותו הזמן. וכן היה, כולם ישבו דומם, לא אחד דבר עם רעהו מאומה, עד אשר הוציאו את המת מן הבית. ואז נהפכה הרומיה לקול יללה ובכיה גדולה ונוראה למאד. בבית האנשים והנשים נתערבב יחד, וקול צעקת המקוננות, ההולכות מכוסות כל גופן בסדינים לבנים גדולים, עלה עד לב השמים. האנשים נשאו את המת על כתפותיהם, המקוננות והנשים הלכו מעט ללות בקול צעקתיהן ויללותיהן ואח"כ חזרו וישבו לבתיהן, והאנשים בעת הלוייה אמרו כולם מזמרי תהלים עד בואם לשדה הקברות. היהודים האלה אינם מקברים את המתים שלהם על שדה הקברות של היהודים ילידי רוסיא, כי יש להם שדה קברות אחר. ועד אשר לא יקברו את הנפטר, לא ילך שום איש מהם לעסקו ולמלאכתו, יען כי אין להם אנשים מיוחדים שיתעסקו בצרכי המת כמו אצל אחיהם האשכנזים. משדה הקברות הולכים הם אל בית האבל, לנחם ולאמר תהלים, וההבם ילמדו שם משניות לכבוד נשמת המת, ולפעמים יתפללו בעשרה בבית האבל עד תקופת השנה. —

ד) הנסיעה למשיר-יורט (Чирь-Юртъ) וסולטאן-יאנגי-יורט

(Султанъ-Янги-Юртъ) או סולטאן-יורט.

בסוף חרש מארט (אחד שני תרכ"ז) כאשר שב השר על ארץ דאגעסטאן אל העיר טעמיר-באן-שורא מטיפלים, באתי אליו עוד פעם להשיב לו רוב תודה על המוב ועל ההסד אשר עשה עמדי, וגם להארוך סאראדזשעוו המנהיג לשכת הסופרים של השר, השבתי ברכה ותודה רבה על אשר השתדל ברוח טובו בענין שלי בטיפלים. בימים ההם קבלתי מכתב גלוי מן השר של ארץ דאגעסטאן לעשות מסעותי בפרהסיא בכל ארץ דאגעסטאן. וגם צירקליאר מן הסענאטאר והסמאטס-סעקיעטאר בארץ ניקאלאי, נשיא הממשלה הראשית של השליש על כל ארץ קוקאז, עשיתי דרכי על ימים אחדים אל המבצר טסיריוורט, בבואי לשם אספתי את היהודים הספרדים בבית הנכבד שלהם ר' הילל אַלכאטאף, אשר קבל אותי בסבר פנים יפות בביתו וגם יהודים אחדים מן הכפר סולטאן-יורט באו לשם, ויספר לי ר' הילל בשם הקהלות של משיר-יורט וסולטאן-יורט כדברים האלה: על פי הקבלה הקדומה אשר בירינו, יצאו אבותינו הקדמונים מבבל, מפני איוה סיבות אשר-אינם ידועים לנו באו לשובן הבירה, משם נדדו זמן רב בערי פריס, והלכו מעיר לעיר עד ארץ מדי, ונתישבו בעיר שעמאכר

(Шемаха) ובמקום הנקרא כורדבן (Курдабонь); מפני רוב תלאות הזמן ומבזכות ומחזקות מלחמות, עזבו את המקומות ההם, רבים מהם נתישבו ביהוד-קאסמא (Джуудь-Катта) אשר אצל מאדזשאלים (Маджалисъ) בארץ קיימאן, ורבים נדדו ובאו אל הכפר אנדרייא. בזמן מלחמות קאזי-מוללא עם הרוסים אצל הכפר ההוא, ברחו יהודים אחדים על נפשם, חמשה בתים מצאו ספלאם למו בכפר סולטאן-יורם או סולטאן-יאנגי-יורם העומד תחת משמעת הנאיב (שר) על חבל הארץ אשר על נדר סולאק (Присудакское Наибство), וכשנים עשר בתים נתישבו במשד-יורם, היהודים אשר נתישבו בכפר סולטאן-יורם קנו להם בתים ויושבים שם עד היום, מספרם: 17 זכרים, 11 נקבות, קהל מיוחד אין להם ויחשבו לקהל המושלמים שמה; מסים מיוחדים אינם נותנים, יען כי אין להם קרקעות, והמושל שלהם יושב בעיר משד-יורם. משפחה אחת נתישבה בכפר ערפעלי (Эрпели), ומשפחה אחת בכפר טשערקי (Черки), שני הבתים האלה הם מיהודי קיימאן ויושבים שם ע"פ מכתבי מסע, ושנים עשר בתים (כמאה נפשות זכרים ונקבות יחדיו בערך), נמצאים בעת במשד-יורם". על פי הידיעות מן הממשלה נמצאים במשד-יורם רוסיים 223 נפשות, פרסיים 46, וארמעניים 34 נפשות, מלבד בתים אחדים מיהודי רוסיא הוושבים שם ע"פ מכתבי מסע, ובעלי מלאכה כולמו.

העיר משד-יורם שוכנת על חוף הימיני של הנהר סולאק, ונתיסדה בשנת 1845 על ידי הגנעראל ליימענאנס לאבינצעוו (Лабинцевъ). בשנת 1846 נהיתה למבצר וזנם לשטאב-קווארטירא, ובשנה הזאת (1867) נתבטל המבצר, רק גדודי חיל עומדים בתוכה. התושבים בכפר סולטאן-יורם מלאומים שונים הם, אשר באו ממקומות שונים לרתישב שם. רבים מהם משבט המיומענים (Тюмени) ורבים ממשלת הכאן ממעכמולי (Мехтулинское Ханство) ומסעששני (Чечни) ומסאלאטאוו (Салатавия) וגיובעטא (Гюбета) אשר בארץ דאנעסמאן. מספרם ביחד עם מספר היהודים הנוכר 885 זכרים, 884 נקבות, 394 בתים. מן העיר משד-יורם שמתו דרכי בחזרה אל העיר מעמיר-כאן-שורא.

ה) הנסיעה אל בני ישראל המפורדים בכפרים בחלק הצפוני של

מדינת דאנעסמאן: קאראבודאקענט (Карабудакенть).

עד אחר חג הפסח נשארתו בטעמור-כאן-שורא. דירתי התמידית היתה בבית הארון ראסענצאוו הטוב והמטיב וברכתו ה' וישמרוהו. במשך העת ההיא עסקתי באוצר הכתבים של הממשלה דפה. אחר החג יצאתי מן העיר בדרך המוביל אל הכפר מוסעלים-אאול — משם עברתי דרך הנשר הנבנה על הנחל בונלייק-אָוען ובאתי אל הכפר פאראאול, ומשם אחותי דרכי אל הכפר נעלי והלכתי דרך הדר, ואחרי כן ירדתי אל תוך עמק רחב עד הנחל טאָנאס-אָוען, עברתי את הנשר ובאתי אל הכפר קאראבודאקענט.

הכפר הזה נקרא על שם המיסוד, וכולל בקרבו 806 בתים, 3458 נפשות מושלמים קוסיקים מדברים בשפת קוסיקית, וביניהם יושבים 18 בתים של ישראל מדברים בשפת פרס קדומה או בשפת סאָס, וכותבים אנרותיהם בשפתם ובאותיות מדובעות, ועם הקוסיקים מדברים בשפת קוסיקית, הם שוכרים בתים אצל שכניהם

המושלמים וישוב מיוחד אין להם; גם בית ספר ובית תפלה לא ימצאו אצלם, הם יתפללו באחד מבתיהם הדלים. והרב החכם שלהם ילמד את ילדיהם בביתו, מנהיגיהם ודתייהם כמנהגי ודתי אחיהם אשר בטעמיר-כאן-שורא. עשרה בתים מהם ישלמו מס להשר של הכפר, שלשה ר"כ וליטרא אחת עור של סאָפֿיאָן. מכל בית לשנה, ושמונה בתים אשר העתיקו מושבם מכפר בוינאק אל הכפר הזה, ישלמו להבעקים של הכפר בוינאק שלשה ר"כ וליטרא אחת עור של סאָפֿיאָן מכל בית לשנה. המס הזה כבד עליהם מאד, יען כי עניים הם, עוסקים רק במסחר קטן ומעבדים עורות וזוה הם מתפרנסים, כל דברי ריב ומדון לעניני משפחה יגישו אל הרב אשר בכפר סאָרקו, כי הוא הגדול שבהם. היהודים האלה מתלוננים על המושלמים שכוניהם, אשר לקחו מהם בחוקת הירד את כפרת הארץ אשר מחוץ לכפר, שקנו אבותיהם להם למורשה, ועתה אין להם מקום אף לקברות, ומוכרחים להוביל את המתים שלהם אל הכפר בוינאק לקבורה, במה שנוגע לקדמות ישובם בפה ומאיוזה מדינה באו ובאיוזה מן הזמנים, יראה הקורא את תשובתם הכללית בפתשן התעודה אשר הציגו יהודי סאָרקו בכתב ערבית לפני ממשלת רוסיא. —

הכפר בוינאק (Вуйнак); העיר דעשלאנאר (Дешлагарь).

תושבי הכפר בוינאק קומיקים 1384, נפש אדם, המדברים בשפת קומיקית, ובתוכם יושבים 26 בתי אבות מבני ישראל המדברים בשפת מס, וכותבים אנחותיהם בשפה ההיא ובכתב אשורית. החכם שלהם ידבר עם האורח הבא אליהם בלשון הקודש ועם שכניהם הקומיקים מדברים בשפת קומיקית. החכם שלהם הוא השוחם והמוהל והחזן והמלמד לילדיהם. היהודים בפה יושבים ביחד עם הגוים, וגם בפה אין להם בית ספר ובית תפלה מיוחד כמו אצל אחיהם בקאָאָבֿודאָקענס. בעד כפרת ארץ אשר הם יושבים עליה משלמים מס הנקרא בלשונם אוקאָר (Укарь) או זובאָר (Зубаць) להשרים הבעקים של בוינאק, שלשה ר"כ ושתי ליטרות עור של סאָפֿיאָן מכל חצר והצר לשנה. כל דברי ריב ומדון ועניני משפחה יגישו אל הרב מטאָרקו הקרוב אליהם, הם עוסקים במסחר קטן ומעבדים עורות וזוה הם מתפרנסים, מנהיגיהם ודתייהם כמו אצל אחיהם אשר בטעמיר-כאן-שורא, במה שנוגע לקדמות ישובם בפה, ומאיוזה ארץ ומדינה באו ובאיוזה מן הזמנים, יראה הקורא את תשובתם הכללית, בפתשן התעודה אשר הציגו יהודי טאָרקו בכתב ערבית לפני הממשלה.

מן הכפר הזה על שטח 23 ווערסטס היתה הדרך ישרה ורחבה עד העיר דעשלאנאר. העיר הזאת נוסדה בשנת 1846 בעד רגלי הצבא של גנרל סאָמורסקי ארץ ממשלת השאָמאָאָלים וארץ קייטאָג, תושביה מלבד אנשי הצבא הם: רוסים 332 נפש, ארמענים 118, מאמארים ופרסיים יחד 250, ויהודים 110 נפש אדם. היהודים רובם מילידי רוסיא ובעלי מלאכה ועוסקי מסחר הם, ולהם בית תפלה מפאר גדול ורחב ידים וגם שוחם יליד רוסיא, אבל מיהודי הארץ, הספרדים, לא ימצאו רק אנשים אחרים היושבים בדבר עסקיהם ומלאכתם, ויבואו אל בית התפלה של יהודי רוסיא להתפלל. ואוכלים משחיתתם, כי אין להם לא רב ולא שוחם מיוחד.

הכפר דורנעלי (Дургели); הכפר דזשענגוטאיי (Дженгутай)

מן העיר דעשלאנאר שמתי דרכי בחזרה אל הכפר פאראול הנזכר למעלה, ומשם נסיתי לצד שמאל על יד הנחל מאַנאס-אָזען ובאתי אל הכפר דורנעלי, הדרך היתה יבשה וטובה, כי בימי נשמים קשה מאד ללכת מפני רוב המים והחמר הרך והעמוק.

הכפר דורנעלי הוא אחד מן הכפרים הגדולים בחבל הארץ הזאת, בו ימצאו 819 הצרים של קומיקים, 32 הצרים של ישראל בס"ה 851 הצרים, 2011 זכרים 1892 נקבות של קומיקים; 86 זכרים, 89 נקבות של ישראל, ביחד 2097 זכרים, 1981 נקבות, בס"ה 4078 נפש אדם.

היהודים היושבים בכפר הזה מדברים בשפת פרס קרומה¹⁾, ועם התושבים בשפת קומיקית, אחרים מהם יודעים גם בשפת אַוּאַרים (на аварски). החכמים (грамотные) שלהם ידברו גם בלשון הקודש, וכותבים אגרותיהם בשפת פרס ובכתב אשורית. הרב שלהם הוא השוחם והבורק והמורל והחזן וגם המלמד לילדיהם, בבית הספר היו בזמני רק עשרה תלמידים. בית תפלה מיוחד אין להם, ויתפללו בבית אחד אשר הם שוכרים מן המושלמנים בעד שכר קצוב לשנה את רבניהם או החכמים יבדו מתוכם, או יקחו להם רב ממקום אחר, ויתנו לו שכירות מכל בית שני רו"כ לשנה. מלבד מההכנסה מן מילות, חתונות ומתים יהיה לו עוד א' רו"כ בערך מכל בית לשנה, גם יקבל לפעמים מתנות מאתם לפני התנים כמו מיני אוכל ומלבושים שונים. כל הדברים הקטנים ישפוט הרב בעצמו, וכל הדברים הקשים יביאו אל הרב הגדול והכולל היושב בעיר דערבענס, אשר ישמעו כולם לדבריו. מנהגיהם, דתיהם והתפלותיהם הכל כמו אצל אחיהם אשר בעיר טעמיר-כאן-שורא.

לפי הקבלה אשר בידי היהודים באו אבותיהם לארץ דאגנעסמאן מארץ פרס, באיזה זמן אינם זוכרים, ונתישבו בכפר מאדושאלים אשר בשלך קאייטאן-טאבאסאראן, המסים הגדולים אשר הניחו עליהם שרי הארץ הריא לא יכלו שאת, ויבאו אל השר עלי-שולטאן-כאן או בעק (Али-Султанъ-ханъ бекъ Мехтулинскій) לפני 1797 בערך) ויספרו לו את סבת צאתם ממאדושאלים, ויבקשו ממנו שיתן להם מקום מושב בארצו ושיהיה להם למגן ולמחסה. השר עלי-שולטאן-בעק פנה אל בקשתם, ויתן להם כבדת ארץ בכפר דורנעלי ובכפר דזשענגוטאיי, וגם הרשיון לשבת מיוחד מן המושלמנים והניח עליהם מס שלשה רו"כ מכל בית ובית לשנה, אלא אשר ירעו עשב הסבאק ויעבדו גם עורות ישלמו חמשה רו"כ מכל בית ובית לשנה ושלשה עורות סאָאַץ וארבע ליברות טאבאק להנוקעים (למשרתיו), אח"כ היה המס הזה עליהם למסא, ויבקשו את השר אכמעד-כאן ממעלמי (Ахмедъ-Ханъ Мехтулинскій) בן האַסאן-כאן (Гасанъ-Ханъ) נכד עלי-שולטאן-כאן או בעק הנזכר, שיעשה הנהח להם במסים, ושיקח מהם רק חמשה רו"כ מכל בית לשנה, ולא ידרוש עוד מסים אחרים (כאיזה שנה בקשו היהודים ממנו את הבקשה הזאת לא ידוע, רק זאת ידוע שממשלת אכמעד-כאן היתה משנת 1824 עד שנת 1843), ויפנה אכמעד-כאן לבקשתם, והראה את טוב לבבו, ולעדות נתן להם כתב תעודה אשר הסכים על הפרטים שלהם. נוף

¹⁾ בן יכנה הנכסע את הדיאלקטט טאט הנזכר למעלה.

הכתב של השר נאבד מהם, בעת מכוונת וכחומת המלחמה אשר היתה בשנת 1843 במדינת דאנעסטאן, כאשר החריב האדושי-מוראד (Хаджи-Мурад) העריץ את בתי ישראל בכפר דורנעלי ובכפר דושענגוטאיי. בעת ההיא ברחו היהודים מן הכפר דושענגוטאיי על נפשם להמלט במקומות שונים, ורק חמשה בתים נשארו שמה. ויהודי דורנעלי אף אם נשארו במקומם בכל זאת לא בנו שנית את חרבות בתיהם בחלק הכפר המיוחד להם, כי אם שכרו או להם בתים למושב מן המושלמים אשר הם יושבים בהם גם עד היום, וכעת הוזאת גותנים הם את המם הגדול הראשון, אשר נתנו להשר עלי-שולטאן קודם שקבלו התעודה מאת אכמעד-כאן נכדו. על כל דבריהם אלה העידו גם הזקנים המושלמים מתושבי הכפר דורנעלי.

מן הכפר דורנעלי שמתי דרכי לפאת מערב דרך הרים ובקעות ועמקים, והגעתי אל החר קאראל-טאפא (Караул-тапа) הגבוה מעל פני המים 2550 רגל בריטאניא, דרך אותו החר, על ארמת שחורה הלכתי, ובאתי אל הכפר דושענגוטאיי או דושענגוטאיי, דושענגוטאיי הגדול (Бол. Дженгутай).

הכפר הזה מיושב סקומיקים המדברים בשפתם קומיקית, והוא מקום מושב של הנציב השר על חבל הארץ הזאת, בו ימצאו 788 הצרים של מושלמים, 6 בתים של ישראל, במה"כ 794 הצרים, 2005 זכרים, 1916 נקבות של קומיקים; 16 זכרים, 18 נקבות של ישראל, ביחד: 2021 זכרים, 1934 נקבות, במה"כ 3955 נפש אדם.

היהודים יושבים פה ביהוד עם המושלמים, ושוברים מהם בתים למושב, בית תפלה מיוחד וגם רב לא ימצא אצלם. הם מתפללים באחד מבתיהם ודין ודברים ישפוט אותם הרב מדורנעלי, והדבר הגדול יביאו אל הרב הכולל אשר בדערבענט. כנהניהם, הדיהם ותפלותיהם כמו אצל יתר אחיהם אשר במדינת דאנעסטאן.

במה שנוגע לדברי הימים שלהם ולקדמותם, הכל כמו שספרתי למעלה מאחיהם היושבים בכפר דורנעלי, ואלה זוכרים כי השרים האוצמים של סארזשאלים נגשו אותם לכאר, בכל מיני נגישות, עד אשר הוכרחו לעזוב את המקום ההוא וללכת לבקש מקום מפלט למו. רבים הלכו ונתפזרו בכפרים אשר במדינת מערקס ורבים במדינת דאנעסטאן, ומהם אשר באו אל השר עלי-שולטאן-בעק, אבי האכסאן-כאן, ואבי אבי של אכמעד-כאן הנזכר, המושל על ארץ מעכטי, ויקבל אותם השר ההוא על פי האופנים הנזכרים למעלה בכפר דורנעלי. בעת הזאת אין להם שדות לזריעה, רק הם שוכרים בכל קיץ וקיץ אצל הגוים המושלמים ככרת ארץ, וזורעים עשב הסאבאק הפשוט ומזכרים בכפרי הגוים, ומהם הם מתפרנסים בדוחק גדול. יהודים מילדי רוסיא לא נמצאים במקומות אלה.

מן הכפר דושענגוטאיי יצאתי והלכתי במורד החר עדי הגעתי אל הנחל כאנאם-אזען, ועל יד הנחל היתה דרכי בחזרה אל הכפר פארזאול, ומפארזאול שמתי דרכי דרך הכפר מוס-עלים-אאול, אל העיר סעמיד-כאן-שורא. בדרכים האלה פגשתי בכל פעם עובדים ושבים מן יושבי החרים השחורים, אבל כאשר הלכתי בדרך רק ביום ולא בלילה, לא היתי כל כך בהוקת סכנה.

ו) הנסיעה מן מעמיר-כאן-שורא למארקו.

(הכפר קאפיר-קומיק; הכפר קומטער-קאליע; הכנסת אורחים אצל הקומיקים; הבניית בתיהם מבפנים; העיר פעטראָווסק ומספר תושביה היהודים; הבאת שלום בין אדם לחברו ובין איש לאשתו; העיר מאַרקו; מנרש היהודים, הבניית בתיהם ואופן חייהם; עבודת ה' בבית התפלה; בית הספר של היהודים; מכתב מקהל ישראל אשר במאַרקו, ידיעות עיד קדמונים וכיאתם לארץ הזאת ומכתב תעודה מן הקהל שהוא בשפת ערבית; מלחמת קאזי-מוללא במאַרקו, התלאות והצרות ביחוד לישראל בעת ההיא; שבית הרב ר' שמעון ואחותו בתוך ההרים; היהודים ומצב מסחרם במדינה; הנציב אַבוקער-דעכיד עם חברת מרצחים במאַרקו, עת צרה ביחוד לישראל; מכתב בקשה מאת קהלות ישראל אשר בדאגעסטאן הצפונית להשר ומושל על כל מדינת דאגעסטאן; גיירות שמר על היהודים; בית כפרות היהודים).

ביום א' י"ד אייר בערב (7 מאי) יצאתי מן העיר מעמיר-כאן-שורא לנסוע ליתר המקומות אשר במדינת דאגעסטאן הצפונית. אחד מיהודי שורא ושמו א. כהן לקחתי לי לחבר בדרך עד העיר פעטראָווסק. יהודים אחדים ממכירי יצאו ללוות אותנו מחוץ לשער העיר. היום רד, השמש שחקה בקרני הודה על ראשי הדרים הנבהים בפאת מערב, והבים בעינים מפיצי אהבה מאתרינו, רוח צח נשב מסביב ותהי הדרך מאד נעמה. עברנו לפני הכפר קאפיר-קומיק (Кафиръ-кумыкъ) אשר הופיע לנו ענינו עם המון בנינו ונניו וכרמיו המפורים מסביב לנולי דר סלע גבוה, אשר על ראשו יתנוסס הארמון הנפלא של השרים השאַמכאליים, הנבנה על פי קבלת התושבים בסוף המאה החמש עשרה או בתחלת המאה השש עשרה. בשנת 1844 הודיב שאמיל ודרס את הארמון של הקניאו אבו-מוסעלים-כאן שאמכאל בכפר קאזאניטשי (Казаница) באותה השנה העתיק הקניאו שהוא את מקום מושבו בתוך הארמון אשר בכפר הזה. בתוך הכפר ימצאו 276 חצרים; 1230 קומיקים משלמגים, ויהודים אינם דרים בו, כי אם יבואו בדבר משא ומתן שלהם. מעבר השני של הדרך ימצא גם כן כפר קמן מוכתר באילני חמד. עברנו משם לא בדרך העליונה על הדרים כי אם בדרך העמק. והעמק ההוא בעת ריבוי נשמים והמסת השלג על הדרים תמלא פעמים בשנה במים רבים, ואז יתאר נדר גדול ורחב ועמקו כשתי קומות (סאזשען). בעת הזאת כאשר עברתי היה העמק ריק ממים ויבש, אך לפעמים נחלים קטנים וצרים ישמפו ויתחבו את רוחב הדרך עד המשה עשר בערך מספרם. הדרך הזאת אשר הובילה אותנו בין דרים גבוהים ונבעות נשאות ובין עמקים עמוקים ומעוקלים, היתה לפני עשר שנים מאד סכוכנה. ולא רק בלילה אף גם ביום הוכרה הנוסע לעבור בחברת ארחת נוסעים גדולה עם אנשי הצבא ושני כלי תותח, הנקראות או בשם אקאזיא (akazia, שיידה), ושתה עוברים אנתנו בדרך ההיא שקמים ושלוים גם בלילה בלא פחד וחרדה, כמה מחויבים אנתנו להודות על כל אלה לממשלהנו הרוממה! אחרי אשר עברנו במסלול צרות, בין סלעי צורים ובין נבעות ועמקים, רד היום והלילה פרש כנפיו על פני כל הכפר ההוא. והנה בשעה אתה עשרה באנו לכפר של מחמדיום הנקרא קום-מע-קאליע (Кумъ-тер-кале) או קום-מאַרקאלי (Кумъ-торкале) הנקרא על שם דד החול אשר לפני הכפר. התושבים מחמדיום קומיקים 331 חצרים, 1521 נפש אדם ומכרבים בשפת קומיקית. שאלתי את החבר שלי, אם נלך עוד בדרך או אם נלך

פה בכפר. ויען לי כי יש לו אחדים מן התושבים מכירים וידידים הנקראים בלשונם קונאקים (Конаки). ויסר ללון אל בית אחד מהם; אבל הם אינם מכירים אותי אמיתי לו, ויצחק האיש כהן לרברי ויאמר: האם לא שמעת מן הוק הכנסת אורחים בארץ הזאת? אף אם אנחנו מעם ודת אחרת, ואם נבוא אל בית אחד המחמרים בתור אורחים; אז יקבלו אותנו בסבר פנים יפות, ובפרט אם לבוא אל אחד הקונאקים שלהם. והמנהג אצלם אם יבוא קונאק שלהם אף עם אנשים רבים אשר אינם ממכיריהם, יקבלו גם אותם בשמחה כמו את הקונאק שלהם. קשה היה לי להאמין לדבריו, באשר ידעתי אך גדלה שנתת המושלמים לבן דת אחרת, לכן בלתי נפשי לדאות אחרית דבריו. עברנו דרך חוצות צרים ומעוקלים בין בתים קטנים וסבות גמכות (сарай) עד אשר עמדה העגלה אצל שער סכה אחת. מפני קול נביחת הכלבים עזי הנפש, יצאו במהרה אנשי הסכה לדאות מי הוא סר לבית מעונם, כאשר הכירו את הקונאק שלהם א. כהן, אף אם יהודי הוא, בכל זאת הובילו אותו בשמחה וגם אותי בגללו אל תוך סוכתם. העגלה עם כל המטלפים שלנו הובאה אל החצר, והשער סגרו מאחרינו, מיד בקש אותנו בעל הבית המחמרי לשבת על הכרים והבסותות אשר על המצעות המכסות את הרצפה, וגם הוא ישב עמנו, לשמח אותנו כחוק קבלת אורחים שלהם. קידות הבית היו מנוסות במצעות, ועליהם תלוים קני רובה (פיסמאלען) ודקרים (קינזשאלים) וחרבות (шашки) וקרנים (рожки) מלאים אבק השריפה. ועל הקרש אשר אצל התקרה מלמעלה מונחים כלי בית שונים לפאר כמו: כלי פֶּאִייצֶנס, כלי זכוכית ומתכות שונים, גם טהעע וצוקקער, ומנעלים גדולים הכל ביחד ותתיכות שומן יבשות תלויות מעל הקרש, אשר הפיצנה ריח רע ומעופש וצחנה בכל הבית. על הרצפה עמדו ספסלים קטנים ונמוכים, אשר עליהם יושבים לפעמים אנשי הבית. בעל הבית המושלמי היה זקן, ואשתו אשר היתה מלובשת רק בכתנת ארוכה, עמדה בחדר השני, והכינה איוה דברים בעדינו. בעוד חצי שעה הביאה לפנינו כוסות עם חמים (טהעע) מתוקים על לוח המשאת (подносъ) מעשה ידי הפרסים. האיש א. כהן היה למליץ בעדי, יען כי ידע לדבר בטוב בשפת קומיקית. שאלתי את בעל הבית אם יש יהודים בכפר הזה, ויען לי, רק יהודים אחדים יושבים פה בדבר מסור שלהם אבל דירתם דירת עראי, כי אין להם בית תפלה ושדה קברות. את מתיהם יוליכו לפעטרֶאָוסק או למעמדי-באן-שורא, גם שוחט יחיוקן אצלם. בתוך הדברים האלה הביאה אשתו שנית לפנינו, לחם ונבינה ובצים, ובעה"ב ואשתו יחזקנה אשר כסתה בצעיף את פניה בקשו מאתנו סליחה ומחילה, כאשר אינם יכולים לתקן בחצי הלילה מטעמים בעדינו כאשר יאות לאורחים. כפני ריח הרע של השומן לא יכלנו ללין באותו החדר, לכן בקשנו מאת בעה"ב שיעשה משכב בעדינו בתוך החצר, כי הלילה היה בהיר חם נעים וצח למאד. כפי בקשתנו מידר בעל הבית ואנשיו להציע מצעות על קרקע החצר, על המצעות הניחו כרים וכסותות עם כיסוי חם, ואחר מאנשיו העמיד בעה"ב לשמור את העגלה והמסוסים שלנו. למחרת בבוקר היה ברצון בעה"ב לשלוח תרנגולות לשחוט אצל השוחט של היהודים, אבל אנחנו לא חפצנו להמרידהו בזה, יען כי קרובים היינו לעיר פעטרֶאָוסק. שדם יצאנו מביתו הכין חמים מתוקים בעדינו. כאשר נתפסרנו מאתו ומאת כל אנשיו נתתנו לו רוב תודה וברכה ביקש אותנו שנית לסחול לו, על אשר לא יכול לכבד

אותנו אחר חצות הלילה כראוי וכרצונו הטוב. והנה אך יצא יצאנו מחצרו, סבבר את העגלה מושלמנים אחדים ממכירי האיש א. כהן, ויפגו אליו בדברים קשים, מדוע לא סר אל ביתם, כי להרפה יחשב להם אם אחד ממכיריהם יעבוד דרך מקום מושבם, ולא יבא תחת צל קורת בתיהם.

בפעם ראשונה למדתי את טבע המחמרים בנוגע להוק הבנסת אורחים. הפעם האמנתי לדברי כהן הראשונים. כמשך שעות אחדות הגענו אל העיר פעטראווסק. והנה מרחוק הופיע אופק המימי של ים הקאספי בהודו הנורא לנגד עיני וקול גלוי התגלגלו בהמיה נעימה. בבואי העירה סרתי אל בית ר' אברהם קונעל, אומן מורה שעות, יליד עיר מולדתי, ויקבל אותי בשמחה אל ביתו.

העיר פעטראווסק.

למחרת שחרתי את הארון הקאממענדאנט מן המבצר ושד העיר (A. H. Черлакוב) והראותי לו את המכתב גלוי מאת המושל על כל מדינת דאנעסמאן, וקבלני בסבר פנים יפות, וצוה על שר הפאליציי (Ив. Игн. Кочерга) שיעשה רצוני בכל אשר אדרוש ממנו בעניני חקירותי ודרישותי.

בעיר פעטראווסק נמצאים: 61 יהודים, ילידי רוסיא, בעלי מלאכות שונות ובעלי מסחר, 20 יהודים אנשי הצבא ואשר כלו עבודתם בצבא ועוסקים במסחר. סוחרים אחדים מיהודי טארקו יש להם הנויות מסחורות: אריגת צמר (сукно) ופשתים (ситець) ועורות אילים וכבשים מעבדים (сафьян) ועוד מינים שונים, ומקום מושבם התמיד הוא בטארקו.

בעת הריא היתה בפעטראווסק מחלוקת גדולה, בין איש לאשתו, אחד מאנשי הצבא, אשר כלה עבודתו בעבודת המלכות ועסק במסחר, לקח לו אשה אחרי אשר מתה עליו אשתו הראשונה, והיו דין ודברים ביניהם ע"ד נכסיה אשר הביאה אליו מבעלה הראשון. פעמים רבות לא נתנו מנוח לשר הפאליציי בדברי ריבם ולא עלה בידו לעשות פשר ביניהם, ויבקש אותי השר לדבר על לבם, אולי ישמעו הם לדברי. גם שנאה גדולה היתה בין הסוחרים ק. וו. ובין היהודי ר', וע"י זה היה להסותרים נזק במסחרם, ויבקשו אותי הסוחרים ההם, וגם א. ב. מן טעמיד-כאן-שורא, לעשות שלום ביניהם. ויהי בערב כאשר נתאספו הנכבדים ובעלי הדברים בבית הבנסת נקראתי גם אני אליהם. בראשונה החילתי לעסוק בענין שביקש ממני שר הפאליציי, וה' הצליח בידי לעשות שלום ביניהם, באופן שיקח אחי בעל האשה את בת האשה מבעלה הראשון לו לאשה, ונעשה קשר התנאים ביניהם. ובעת אשר שתינו ושמחנו לקחתי את האיש ר. והנשתני אל הסוחרים ק. וו. ודברתי על לבם ושמעו לדברי, ועשיתי גם ביניהם שלום. שמחים וטובי לב שתינו ושמחנו כל אותו הלילה. למחר שמח גם השר של הפאליציי בשמעו אתיית הדבר.

העיר טארקו, מגרש היהודים.

אחרי אשר התמהמתי ימים אחדים בפעטראווסק שמתי דרכי אל העיר טארקו, אל היהודים היושבים שם. העיר טארקו רחוקה מפעטראווסק כשני ווערטס בערך. לפאת מערב לצד החרים, גנים וכרמים רבים מחמרי בת עין הופיעו לנגד עיני כאשר התקרבתי אל העיר טארקו, ראשית דרכי היתה אל מגרש היהודים, דרך חוצות

צרים ומעוקלים, בין סכות דלות ועניות עברתי ובאתי אל מגרש היהודים, יהודי אחד הוביל אותי אל בית הכנסת, ויצא החכם ר' סעדיה בן עזרא מבית מדרשו, ויקבלני בברכת ברוך הבא, בין כה וכה נתאספו יהודים אשר עשו מלאכתם בחוץ סביב העגלה וכל אחד פשט לי את ידו בברכת שלום, ונתארחתי אל בית אחד מנכבדיהם ושמו ר' עבדיאל, בבית קטן אבל מהודר ונקי מבפנים. הפצתי לשחר את השור ואאל-בעק אחי השאמכאל, אבל היהודים אמרו לי שנסע לפעטראווסק, אבל במדרה יבא, והנה בקשתי את דרב עד אשר יתאספו כל היהודים מעבודתם ממלאכתם ועסקיהם, שילך עמדי למייל במגרש היהודים להתבונן בתכונתו ובבנינו, ויעש הרב כבקשתי. בתוך המגרש ימצא כחמישים בתים של ישראל, ובגוים כתבנות סכות המשולמנים, חוצותיו צרים ומעוקלים, הבתים בגוים מאכנים וסיס ומכחוך מדובקים ומטוחים בחומר בלי הדר ותפארת. על הרוכ אינם גבוהים יותר מעליה אחת, הלוני בתיהם קטנים הם כערך הצי ארשין במרובע בלא זכוכית, בחורף ידבקו אותם בנייר משהו בשמן, ובקיץ פתוחים הם, ויסגרו בדלתים של עץ (ставни). אור השמש יבוא אל תוך הבתים דרך הפתח הפתוח תמיד אצלם, תגורים כמו אצלינו אין להם, כי אם כירות (кашины) אשר בהן יבעירו עצים, והעשן הולך דרך הארובה אשר בתוך קיר הבית ולחוץ דרך הנג. הגנות אינם משפעים כלם שוים ומשטחים (порог) כרצפה בבית, כדרך כל ארצות המזרח, וכמו שבתיהם סמוכים זה לזה, יתכן לעבור מנג אל נג בכל המגרש ויתכן לעלות גם על נגי הבתים הבנויים בשורה השניה על שפוי הדר. על הגנות יעשו כל מלאכה, בשבת ומועד העלינה נערות ועלמות אל הגנות לשיר בשירים ולחול במחולות. לפנות ערב יתוו כלם עליהם מעבודת היום, גם אנכי ראיתי אנשים רבים עשו מלאכתם על הגנות ולפני בתיהם, עברו עורות ושאר מלאכות והנשים תעורנה לבעליהן במלאכתם, אבל מן עבוד העורות האויר רע מאוד לנשימה, והם הורגלו אל האויר המשתחח ההוא. אף גם שבתיהם אינם מהודרים מבחוץ אבל יפים הם ונקיים מבפנים. הרצפות מכוסות באדרות ועליהן ידיעות, ועל היריעות מצעות (דיוואנע). מסות וכסאות ושלהנות אין להם, רק יושבים על המצעות והגליהם תחתיהם, ועליהם יאכלו וגם ישנו כמו יתר אחיהם במדינה הזאת. בכל בית ובית יש חדרים אחרים, חדר אחד כללי והוא גם כן לאורחים, וחדר אחד לנשים וחדר המבשלות. החצרים שלהם צרים וקטנים ואינם נקיים, מפני הסוסים, הבקר והצאן והעופות והכלבים השומרים את בתיהם, כולם ידורו שמה יחדיו. אחרי כן הביילני הרב אל בית התפלה ואל בית הספר שלהם, בית התפלה בנוי כתבנית בית תפלה של מחמדים, לפני הבית אגן מים גדול אשר בו ירחצו רגליהם וידיהם בבואם להתפלל. באולם הבית יעמידו מעליהם ובגדליהם ויבאו אל תוך הבית באימה ויראה ויושבים ברגלים יחפות או בפומקאות על הכצעות אשר על הרצפה, בימה וכסאות וספסלים לא ימצאו בתוך הבית, כי אם שלחן עומד אצל ארון הקודש במקום בימה, אשר עליו קוראים בתורה, כהנים ולוים לא ימצאו ביניהם, האורחים אשר יבואו אליהם או הנכבדים מן הקהל יעלו לתורה במקום כהן ולוי, מי שיכול להתפלל, יתפלל בעצמו, ורובם שומעים התפלה מפי דרב החכם שלהם. הנשים עומדות באולם הבית בעת התפלה. סדר התפלהם וקנהגי הדת כמו אצל יתר אחיהם, אשר במעמיר-כאן-שורא והמדינה.

ביום ע"ק ד' תמוז (22 יוניוס 1840) היה בבית התפלה הזה ר' אברהם פידקאוויץ המכונה אב"ן רש"ף חכם הכולל של הקראים, וכן יספר בספרו (אבני זכרון צד 50): „בשבת בבוקר הלכתי אל בית כנסתם והתפללנו שם כדי לראות מנהגיהם, וראיתי שמנהגיהם לא כמנהגי האשכנזים, ולא כמנהגי הספרדים וקדישנים (יהודי קרים), וגם לא כמנהגי הקראים. בעת התפלה כולם יושבים על הארץ, רק המתפלל עומד אצל הדוכן ומתפלל, וכמעט כולם שותקים רק קצתם מתפללים כאלו בלחש, ובגמגום פניהם אל המערב, ובהוציאם ספר התורה קראו אותי ראשון במקום בהן, כי אין בהם כהן ולוי כלל, ואת אהובי ר' יצחק¹⁾ קראו במקום לוי, ואחריו את אברהם העברי בעל אושפיזנו, כי הוא בעיניהם כרמות ראש, ואחריו קראו את ר' אפרים בן חנינא, ואחריו קראו לנשים בן שרבים המפטיר, סך הכל חמשה אנשים (?) כנגד חמשה הומשי תורה ופרשת היום פ' קרח, והקורא לבדו קרא בראש ועד סוף. ואזני כל העם אל התורה, וכל הקהל יושב על הארץ, ואין דובר דבר אפילו בלחש, והמפטיר קרא את ההפטרה לבדו כמו בקראים, ומיד את התפילה שמונה"ל לתוך הארון ויצאו כלם מבית הכנסת לבתיהם". — ובזמני ראיתי שם שעלו שבעה אנשים לתורה, ולא יצאו מבית התפלה תיכף אחר קריאת התורה, כי אם אחר תפלת מוסף, והמפטיר אשר קרא בעצמו את ההפטרה הוא לא רק מנהג הקראים בלבד, כי אם גם מנהג הרבנים בכל תפוצות ישראל (כי גם אצל הרבנים במקומות יקרא המפטיר בעצמו, ובמקומות יקרא הקורא בתורה את ההפטרה, והכל לפי המנהג), ושאר מנהגיהם ראיתי כלם כמנהג אחרים הספרדים. אצל בית הכנסת חדר גדול מיוחד והוא בית המדרש או בית הספר לילדיהם, ושם יושב הרב החכם על הארץ וכל הילדים בעגול מסביב גם כן על הארץ ורגליהם תחתיהם, והוא יתרגם את התורה בשפה המדוברת אצלם והיא שפת פרס קדומה או שפת סאט. גם ילמד אותם הרב החכם מלאכת הכתיבה, והכתב שלהם הוא כתב אשורית מעורב עם אותיות של כתב רש"י. עם הגוים שכוניהם ידברו היהודים שפת קומיקית, והרב החכם דבר עמדי בלשון הקודש. בבית הספר היו בזמני עד ארבעים תלמידים.

היהודים יבחרו לרב עליהם איש אחד מתוכם או ממקום אחר, היודע תורה ודיני שחיטה ובריקה, ויכול לסדר קדושין ונשין ולנהג את העדה ע"פ דיני ומנהגי דת הרבנים, והיודע גם ללמד את ילדיהם ולהתפלל לפני התיבה. האיש היודע כל אלה יבחרו אותו על משך שנה אחת, ואם ימצא הן בעיניהם יכול להשאר אצלם תמיד, מלבד הרב החכם יש להיהודים שלשה נבאים הנבחרים מכל הקהל והם הנכבדים מזקניהם, אנשים ישרים ויודעי ספר, וחובתם להשגיח על צרכי בית הכנסת ובית הספר ולאסוף כסף מן הקהל לרברים נחוצים, והם ביחד עם הרב משתדלים בכל צרכי ציבור באמונה. וגם חובתם לשפוט כל דברי ריב ומדון ועניני משפחה שלהם. לפנות ערב התאספו כל זקני וראשי הקהל בבית ר' עבדיאל בעל הבית שלי לקבל את פני בשלום ובברוך הבא. כלם ישבו על הארץ כמנהגם, ועל השאלות אשר שאלתי אותם נתנו לי תשובתם כדברים האלה:

¹⁾ הוא הבחור הקראי יצחק סירישקאן אשר נסע עם אב"ן רש"ף לרובנד והיה עוזרו במלאכת אסיפת הקדמוניות לקראים.

להנוסע החוץ לאסוף ידיעות דברי הימים לבני ישראל אשר בקומו ודאנקסטאן
ברשיון הממשלה הדוממה יר"ה מהר"ד יוסף יהודה בן יעקב הלוי משארני ה"י.
אנחנו קהל ישראל במארקו מודיעים לכבודך, מה שאנחנו זוכרים ויודעים
בקבלה מאבותינו, אשר יצאנו מירושלים, אבל אין אנחנו יודעים מאיזה בית (1),
והלכנו דרך ארץ פרס ושירואן ונתישבנו במדינה הזאת, בכפר דושוהוד-קאטמא,
וישבנו שם ימים רבים, ואין אנחנו יודעים באיזה זמן. מפני הגלות המר והגדול,
ומפני הגנבים והלסטים ברחנו משם ובאנו לקארואבודאקענס וקנינו לנו קרקעות מן
השרים, וישבנו שם בערך מאה שנים, אחרי כן החלו הגוים שכנינו לצער אותנו,
נגבו את כלי בתינו, חפרו את הקברים ונגבו את התכריכים מן המתים ועוד צרות
רבות סבלנו מהם, עד אשר הוכרחנו אז לעזוב את המקום ההוא ברצון השל מעכ"מ-
שאכטאל (משל 1794—1830), נתישבנו במארקו מקום מושב שלו, והוא הבטיח
לנו להגין עלינו מכל נזק וצרה, ואם יהיה לנו איזה נזק התחייב את עצמו להחזיר
לנו בכסף, והרבה להטיב עמנו. ויתן השר ההוא פקודה לכל המושלמים, מי מהם
שירדוג נפש יהודי מחויב הרוצח למלאות עוד של כבש בכסף ולשלם לבית
היהודי הנרצח, ויתן לנו שדות וכרמים בהנם ומקום לשבת במישור, ואנחנו שלמנו
להשר ההוא מס שלשה ר"כ עם עוד של כבש מכל בית לשנה. כשנפטר השר
ההוא, נשארנו תחת מחסה בנו סולעיימאן-פאשא (משל 1836—1880), והרבה
להטיב גם הוא עמנו כאביו הטוב והישר, ונתנו לו המס כמו שנתנו לאביו. עבודת
השר לא עבדנו, רק עסקנו במלאכת יד. היינו מעבדים עודות וזרענו עשב הטאבאק
וגם עסקנו במסחר. בזמן הגנענראל יערמאלאו שלחה אותנו הממשלה לעבודה,
לבנות מבצרים ומגדלים שבע שנה תמימות * בכל יום ויום, בזמן שכל כפר וכפר
מושלמים הלכו רק יום אחד אל המלאכה על הסדר, ולא היה לנו זמן לעשות מה
לבתינו. וכן היה דרך חיינו פת במלה ומיום אכלנו ברוחץ וגדול, ממה שהכניאו לנו
נשינו ממלאכת ידיהן בלבד. הגנענראל יערמאלאו הבטיח לנו שכר תשלומים חלוף
עבודתינו גער שבע שנים, אבל אנחנו לא קבלנו אף פרוטה אחת. ואולי בא שברנו
ליר השר שלנו, אבל הוא לא השיב לנו, וזה היה שברנו מכל עמלנו, בעת אשר
אחד מאננו הלך על שעה לביתו, הכותר במכה רבה ונוראה! כאשר נשלמו הבנינים
והמבצרים והמגדלים חזרנו למלאכת ידנו כבראשונה, וישבנו כעשר שנים בשלום
ושלוח. אחרי כן בא קאז-מוללא ושרף את בתינו, ושלל את כל רכושנו, ואנחנו
נתפרדנו אחד אחד בין כפרי הגוים וישבנו ביניהם בעוני ובלחץ גדול כשתי שנים,
ויקא אותנו השר שאכטאל עוד פעם אל העיר מארקו, ויתן לנו מקום לשבת
למלה מעם ממקומנו הראשון. והמושלמים עזרו לנו במעם כסף בהלואה לבנות לנו
בתם לשבת, וישבנו כשתים עשר שנים בשלוח, עד שבא שאמיל ושרף עוד פעם
את בתינו ושלל את רכושנו ונשארנו במצב רע ונורא למאד. ברוב עמל ויגון בנינו

(1) כפי הנראה ר"ל מאיזה שבט, או הכונה לבית ראשון ושני. ה.
* הוא המבצר בורגאייא (Вурган) אשר סמלל העיר מארקו. למי דברי הנוסע החכם
איכנולאר אשר היה שם בשנת 1825 נשלח המבצר בזמנו אשר תחלת בנינו היתה בשנת 1821.
למי דבריו נמשכה המלאכה רק המש שנים ולא שבע שנים כדברי היהודים, ואולי היו מלאכות
ועבודות אחרות במשך עוד שתי שנים?

את הרבות בתינו ועוד לא באנו לכהנו הראשון, והנה אחד ארבע שנים בא עוד פעם שאמיל אלינו בעת החורף, אבל בפעם השנית לא שרף את בתינו, כי אם דגן שלשים וחמשה אנשים, במספר הזה גם נשים וטף, ושיל את כל הנשאר אצלנו וחמשה אנשים לקח בשביה, אשר אנהנו לא יודעים עד היום איפא נאכדו. הקאממענדאנט של הכבצר פעטראָווסק ראה את מצבנו וירחם עלינו, וידבר טוב עלינו עם השר שלנו, ויצו השר לשבוע על אמיתת סך הדיוק שהיה לנו והוא ישוב לנו את הסך בכסף מהממשלה, אבל עד היום לא קבלנו את הסך אשר הבטיח לנו, ואנחנו פחדנו להשאר במקום מושבנו, לכן קנינו לנו במשך הזמן מקומות למעלה בין המושלמים ובנינו לנו הבתים אשר אנהנו יושבים בהם עד היום הזה, וכל ההבטחות אשר הבטיחו לנו בכפר קאראָבודאקענס ובעיר טאָרקו עלו בתוהו ואבדו, ולא ראינו שבר בהפסדינו, רק צדות אין קץ שבוענו, וזה היה חלקנו מכל עמלנו.

בעת הזאת נותנים אנהנו מס להשאַמבאָל שלשה רז'ב ועוד אחד של כבש מכל בית לשנה, לעבודת השר ולעבודת הממשלה לא הולכים אנהנו. השר שלנו כעת הוא זאאל-בעק (Zaaly-Bek) ולא עושה לנו רעה מאומה, כי פקודת הממשלה הוא עושה, רק בזאת אנהנו סובלים שהגוים משברים את המצבות של הקברים שלנו, ומה מיב היה לנו, אם הממשלה תעשה הטוב למעננו לתת לנו עוד כפרת ארץ להרחיב את שדה הקברות כי קטן הוא, וחלק הארץ סביב בית הקברות מציע למושלמינו אחד הזרע שם אורז. גם המושלמים יעצרו המים לפעמים שלא יבוא להשקות את השדות אשר יש לאנשים אחדים מאתנו. המגרש אשר אנהנו יושבים בו כעת, ימצא בין המושלמים אבל מיוחד מהם, ומקומו בפאת צפון לתל החר. החקקים והמשפטים ומנהגי הרת שלנו כמו אצל אחינו הספרדים הרבנים ולא הקראים, יכן היו מנהגי ודתי אבותינו. אנהנו עוסקים כעת מעט במסחר, רוב מאוזנינו מעבדים עורות של כבשים וזרעים עשב המאכאק הפשוט, ומהו אנהנו מתפרנסים בצמצום. כל אלה הידיעות מעידים אנהנו בחתימות ידינו פה טאָרקו על חוף ים הקאספי במדינת דאָגעסטאן, ביום השני עשרים ותשעה לחדש התישיעי ה' תרכ"ז ליצירה.

אני סעדיה בן עזרא רב ושל"ב דק"ק מארקו.	בנינו ב"ד שמואל.
אב"ד אברהם.	דוד ב"ד אברהם.
אבנר ב"ד משה.	דוד ב"ד שבתי.
אברהם ב"ד אב"ד.	הלל ב"ד אברהם.
אברהם ב"ד דוד.	הלל ב"ד פריץ.
אברהם ב"ד משה.	זבולן ב"ד רבא.
אדון ב"ד אברהם.	זרובבל ב"ד אבנר.
אדון ב"ד פנחס.	חיים ב"ד שלמה.
אלעזר ב"ד פנחס.	חנוכה ב"ד יוסף.
אפרים ב"ד רם.	יוסף ב"ד רבא.
ביטרא ב"ד מאיר.	יעקב ב"ד רבא.
בכשי ב"ד משה.	יצחק ב"ד רבא.
בנימין ב"ד רבא.	יששכר ב"ד משה.
בנימין ב"ד שמואל.	לוי ב"ד האיבן.

עודיה ב"ר שלמה.
 פרץ ב"ר הילל.
 צדיק ב"ר גיסים.
 צפניה ב"ר משה.
 רבא ב"ר צפניה.
 רחמיני ב"ר פנחס.
 שבתאי ב"ר דן.
 שמעיה ב"ר מלך.

מלך ב"ר מאיר.
 משה ב"ר אליהו.
 משה ב"ר צפניה.
 משה ב"ר שבתי.
 משה ב"ר גיסן.
 גיסן ב"ר הנובה.
 גיסים ב"ר פסח.
 עבדיאל.

בין הידיעות אשר אספתי בחדש מארס (אדר שני) העבר בהארמיו, בתוך האקאנצליאריא של השר המושל על כל מדינת דאנעסטאן מצאתי באגודת הכתבים גומער 114 וגומער 191 מכתב תעודה מאת קהל ישראל אשר בטאריקו, כתוב בשפת ערבית, ונתקף שמה בשפת רוסיא, והעתקתי לי פתשגן הכתב בשפת ערבית, ופתשגן העתקה הרוסית, והעתקה הרוסית מאושרת מן האקאנצליאריא ההוא בחותם המלוכה. ואני העתקתי פתשגן העתקה הרוסית לשפת ערבית מלה במלה כדברים האלה:

פתשגן הכתב הרוסי הנתקף בשפת ערבית, מאת ערת ישראל אשר בעיר טאריקו:

כתבי תעודות אשר היו בידנו מאבותינו הקדמונים, היו לשלל ולבזה ולשרפת אש, בעת אשר פשטו נדרודי שאמיל בעירנו. לכן חברנו אנחנו את התעודה הזאת מאת פתשגן הניירות אשר היו בידי אחרים, למען השיב על השאלות אשר נשאלו מאתנו על דבר קדמות יושבנו, ומאיוה מקום ומדינה באנו לשבת בארץ הזאת.

בזמן המלך נבוכדנצר יצאנו מארצנו הקדושה מן העיר ירושלים והלכנו הלוך ונסוע עד אשר באנו לבבל וישבנו שם ימים רבים. והיו כאשר משל אחשורוש מלך פרס על בבל, והניח מס עלינו שלשה שקלי כסף (שלשה רובל בכסף רוסיא) מכל בית לשנה, ושלמנו את המס בכל שנה, אחרי מות המלך אחשורוש הכבירו בניו את המס עלינו. אלה מאתנו אשר יכלו לסבול את עולם הקשה, נשארנו במקומם בבבל, ואנחנו הוכרחנו לצאת משם, והלכנו לארץ פרס ונתישבנו בעיר המלוכה טעהערצאן (Тегеран). בעת ההיא מלך המלך באבא-צאן-שאך בארץ פרס, ויקח מאתנו רק שלשה רז"כ כסף מכל בית לשנה, ואנחנו ישבנו תחת צלו במנוחה ושלוח כל ימי חייו. אחרי מותו הוסיפו בניו על המס שלנו, והוכרחנו לצאת מן העיר טעהערצאן ונתישבנו בעיר האמאדאן (Амаданъ). המושל בעת ההיא שם לא לקח יותר סכפי ששלמנו מקודם בעיר טעהערצאן. אחרי כן החלו המושלים לדרוש מאתנו יותר מן המס הקצוב ההוא, ויצאנו מן האמאדאן ונתישבנו בעיר רעשם (Решт). השר של העיר אידאייאם-צאן (Идайт-Ханъ) לקח בתחלה רק שלשה רובל כסף מכל בית לשנה, וישבנו שם ימים רבים, אחרי כן החל לדרוף אותנו ותגדיל את המס, העתקנו מושבנו משם להעיר קובא (Куба), שם ישבנו זמן רב השקט ובטח תחת צל הכאנים, ולקחו מאתנו רק שלשה רובל כסף מכל בית לשנה. ברבות הימים החלו לֵאנִי קובא לדרוש מאתנו מסים יותר מן הכח, הוכרחנו לצאת משם ובאנו להתישב בכפר אבא-סאבא (Аба-Соба) אשר אצל העיר דרבנד בתוך ההרים וישבנו

שם עד אשר הרים פֶּעַם-אֶלֶי-בָּאָן את כמה ועמו עלינו, וברחנו למלם נפשינו משם, ומצאנו מַלְטָה לנו באוצום-קָאָטְמָא (קאיימאנ וואיטא קאיימאנ קאיימאנ). בעת ההיא משל על אוצום-קָאָטְמָא השר אֶלֶי-בָּאָשָׁא-אוּצְמִינְסְקִי, ויקבל אותנו בשמחה ובסבר פנים יפות, ויתן לנו קַדְקָעוֹת ובית רחיים גדול, ואחרי כן היה בלב השר להעתיק מושבנו כמאדושאליס. ויתן לנו המקום במתנה, ונתישבנו שם כרצונו. אחרי מות השר אֶלֶי-בָּאָשָׁא החלו בניו להעיק אותנו במסים גדולים, ועזבונו גם את הכפר מאדושאליס, ומצאנו מקום לשבת בכפר קָאָרָאָבּוּדָאָקְעֵנְט. זמן רב ישבנו תחת מחסה השרים של אותו המקום, אחרי כן בקשו אבותינו מאת התושבים למכור להם כבדת ארץ לבנין בתים, וימכרו להם התושבים את המקומות בָּאָקָאָנָא-אוּרְכָאָס (Баканазь-Урхатъ) וסיוּרְכָאָיִי-טִיּוּבֵע (Сюрхай-Тюбе) המשתרעים עד הגשר, ונקראים המקומות ההם בשם: שָׁאָרְטָא (Шарта) ופִילָאָו-אֶשָׁאָנָא (Шилавь-Ашаганъ) על שם המאכלים אשר עשו אבותינו לכבד את העם. במשך הזמן החלו תושבי קָאָרָאָבּוּדָאָקְעֵנְט לנגוב את בלי בתינו ולדרוג את אנשינו בכל עת, ואנחנו בקשנו מאת השרים שינינו עלינו, והבטיחו אותנו, אבל לא מלאו את הבטחתם, והוכרחנו ללכת לבקש את השר הישר והטוב מעֶכְשֵׁי-בָּאָן-שָׁאָמְבָּאָל שיקבל אותנו בארצו ושיגין עלינו. השר הבטיח אותנו, כמו שהיה כתוב בהתעודה שלו, ואנחנו נתישבנו בארצו, ויתן לנו כבדת ארץ אצל העיר לבנות בתים, ויעש לנו הנחה במסים על משך שבע שנים*). ככלות הזמן הקצוב, החל לקחת מאתנו שלשה רובל כסף עם שני עורות (סָאָפֶּאָן) מעובדים מכל בית לשנה, ויתן לנו השר מעֶכְשֵׁי-בָּאָן-שָׁאָמְבָּאָל על זה כתב תעודה חתום בחותם שלו. אחרי מותו משל בנו סולֶיִיִּסְאָן-בָּאָן עלינו בחסד וברחמים כמו אביו הישר, ואחרי מותו משל אחיו עלינו השר אָבֶּ-מוֹסִילִיִּס-בָּאָן, והיה גם כן איש טוב כמו אביו ואחיו והטיב עמנו. שני השרים האחרונים האלה נתנו חיזוק ועזר לתעודה אביהם בהתימתיהם, יאריך ה' את שנותיהם והצלחתם."—

התעודה הזאת נעתיקה¹⁾ על ידי המעתיקים משרי הצבא: הארון פִּיצֶלֶאָוּרֶאָו (Фиццеллауровъ) והארון תָּאָרוּגוֹשִׁי-טָאָרְאָרִין השני (Хорунжий Тараринъ 2-й), וההעתיקה השניה בשפת ערבית ורוסית הייתה ע"י הארון עֶסָאָל-פֶּאָדֶאָלִיוּיִן (Эсауль-Подхалуинъ).

לפענ"ד כתב הקהל הזה מפיל ספק ברבריהם, ראשית: (כאשר הוביל המלך נבוכדנצר את גולי ישראל לארצו נתישבו היהודים בארץ בכל כנולים וכשבויים, ולא כאנשים הפשיים אשר יכלו לצאת מארץ לארץ וממדינה למדינה ברצונם הטוב. באופן הזה היו יכולים לחזור לארץ אבותיהם בכל עת, או להתישב בארץ אחרת כאורחיים ולא כשבויים וגולים, מלמבול על גלות מן הבבליים אשר התריבו את ארצם ואשר

*) ואולי מזה המעש עשה להם השר ההנחה על משך שבע שנים, על אשר לא קבלו היהודים שכר עבודתם בעד שבע שנים אשר עבדו. עבודת מֶרֶךְ כבנין המגדלים והמבצרים הנזכרים במכתב הקהל למעלה.

1) הנוסע כתב בתחלה: התעודה הזאת נכתבה ע"י הקהל בשפת ערבית בחדש אויגוסט שנת 1866 ונעתיקה וכו', ואחרי כן סתק זה; ובחנם סתק, כי בהעתיק גוף הערבי כתוב יום יז לחודש רביעי-אלאכר שנת 1283 להגרה, וזה מסכים ליום 29—17 לחודש אויגוסט שנת הנוכרת לפי סגין הנוצרים.

נקמו נקמתם בהם והוליכום בשבי בבלה, גם לא בקשו אחרי כן רחמים מן כורש מלך פרס שיתן להם הרשוין לשוב לארצם, וכפי דברי היהודים האלה, ישבו אבותיהם בארץ בבל כאנשי דור והפשים מעול מלך ושרים, והיה לאל ידם לצאת בכל עת ובכל זמן מארץ לארץ וממדינה למדינה באין מוחה בידם ובאין מעצור). שנית: עד זמן המלך אחשורוש לא זכרו אם נתנו איזה מס בארץ בבל, רק אחשורוש המלך החל לדרוש מהם מס (1), ורק שלשה שקלי כסף, אשר עלה כחשבונם כשלשה רובל כסף בכסף רוסיא מכל בית לשנה. ואיך נשאר בזכרונם רק סך המס בלבד, ושכחו את אופן חייהם ושאר צרות רבות וגזירות גדולות אשר היו לכלל ישראל מומן אחשורוש עד בואם אל העיר סארקו משך 2157 שנים בערך? שלישית: הלא יתפלא כל אחד מהקוראים אשר בכל העתים והזמנים מן אחשורוש המלך עד היום הזה שמו להם לחוק עולם לתת מס רק שלשה ר"כ ולא יותר, וזו מן המלכים והשרים אשר הוסיף מעם יותר על המס הקצוב, מיד עזבו את הארץ ומקום מגורם, ונדרו לארץ נכריה עם נשיהם ומפיהם ועם כל כלי בתיהם, ועשו הוצאות רבות וגדולות עד אשר מצאו להם איזה מקום ופינה, שישלמו שם שלשה ר"כ ולא יותר. וכן, לעשות הוצאות רבות ולסבול עמל הדרכים יכלו, ולהוסיף מה על המס, למען השאר במקום אחד ולשבת בכנענה בארץ מגורתם. לא היה לאל ידם (ואולי נשאר אצלם בקבלה מאבותיהם זכרון המס בתעודותיהם שהיו במספר שלשה שקלי כסף, אבל מי יודע כחיים?), הלא כל קודא יצחק לדבריהם אלה. אבל כפי הנסיון וכפי אשר למדתי את טבעם וראיתי את אופן חייהם, אוכל אנכי לשער בנפשי את כוונתם, מדוע חברו את מכתבם בסגנון כזה. בעיני ראיתי וקראתי את השאלות אשר שאלה הממשלה מאתם ע"ד קדמותם וידיעות דברי הימים של אבותיהם ובאיזה מן הזמנים באיזה ארץ ומדינה באו לשבת בארץ הזאת, וסבת יציאתם וביאתם וכדומה. לוא נתנו היהודים תשובה נכונה (אם היה בכחם להשיב) בלב שלם ובנפש הפצה, הלא אז יכלו לעשות חסד עם ספרי דברי הימים לבני ישראל; אבל היהודים אשר חייהם היו תלויים להם תמיד מנגד, והיו עשוקים וגזולים כל הימים וחיו חיי עוני וצער, מפני מרד לבבם פחדו מקול עלה נדף, והנה כאשר נקראו אל בית המשפט ואל שר הפאליציי, והשר החל לשאול מהם השאלות ההן, אשר לא הורגלו עד כה להשיב על שאלות כאלה, כי מי שאל עד היום על מצבם בעבר ובהנה, ולמי מן העמים נצרך היה לדעת מהם ומחייהם, באשר שנואים היו מכל חזו בין קוצים ודודים יחד. לכן כפני הפחד, אולי יצתה עוד גזירה רעה הלילה או מסים גדולים מן המלכות, בקשו זמן להשיב תשובתם בכתב. כאשר הם אנשים רחוקים מן השכלה ומרעים חטבו בלבם, כאשר תראה ממשלת רוסיא, שבכל העתים והזמנים ובכל המקומות אשר הוסיפו עליהם יותר מן שלשה ר"כ על המס, מיד עמדו ויצאו, ובלא ספק תפחד גם ממשלת רוסיא שלא יעזבו הלילה גם את הארץ הזאת ולא תדרוש מס גדול מהם. גם הרבן אבא-סבא היה בשנת 1797 ואז משל בקאייסאג האוצמי אוסטרא-צאן ולא עלי-באשא, ואולי מעות הוא בשם כנויו. במה שנוגע לסלמולם לא המס היה עיקר הסבה, ולא ברצונם הטוב עזבו את מקומות מגוריהם,

(1) לא אמונה כי עלה בזכרון כותבי הכתב הזה הפסוק בסגלת אסתר (י' א') : וישם המלך אחשורוש מס וכו'.

והלכו לסייל ממקום למקום, לפי דעתי רק הזמן הכריח אותם לזה, מבוכות ומתמונת
מלחמות רבות ונוראות ואיומות אשר היו בארצות אלה בימי עולם ובשנים קדמוניות,
עת אשר הלאה הפרסיים והמדריים עם מלכי בבל, ומלכי מדי עם מלכי פנים,
זהמדריים עם הסקטיים והיוונים, והפרסיים עם היוונים, ומלחמות הכליפיים, ומלחמות
הפרסיים עם הטורקים, והטורקים עם הפרסיים, השבייים עם הכוריים, והכוריים עם
הארמעניים והגרזוניים, והפרסיים עם הרוסים, ועוד מהומות רבות בין שרי הארצות
הבאנים והנסיכים אשר לחמו תמיד איש ברעהו, בעתות השך וצלמות, בעתות אשר
ערים וכפרים עלו על המוקד, בעתות אשר רבבות בני אדם נכרעו כצאן למבחן,
והוצות והחובות ונהרות ונחלים נמלאו דמי אדם, ולמאות ולאלפים אנשים הושמו
בשלשלאות ברזל להוליכם בשבי לארצות לא להם, בעתות ההן ברחו יהודים רבים
מחרב מאש, מתרג ורצח ואברון להמלט על נפשם ולמצוא איזה מקום ופנה, לשבת
בשלוה ובמנוחה תחת צל ומחסה מלכים ושרים, אבל לא מפני שהוסיפו מעט על סך
שלשה ר"כ מהמט שלהם, ומה שהם מעירים שהם מתרכן בית ראשון יכול להיות
שנשאיר אצלם בקבלה מאבותיהם; אבל אופן מסעיהם נודדם ומהלכם על הדרך גם
הם אינם זוכרים, כן דעתי בזה, והרשות נתונה לכל הקוראים לשפוט כפי שכלם
ורצונם הטוב. [וכן גם דעתי בזה. יעבץ מדרבנר]. — בהיותי אח"כ בכפר קטמאק,
אשר במדינת מערסק, העתקתי מן הפנקס אשר בידו דרב החכם ר' שמעון בן אפרים
יליד טארקו כדברים האלה:

„בימים היוונים והחשכים, מזמן קאזי-כוללאַע עד שאמיל, כמה וכמה צרות ויסורים
ועוגשים וגלות סבלנו בעזה"ר. בליל י"א להחדש שבט שנת תר"ו (1836, 1846?)
[בן] בחצי הלילה כאשר היינו ישנים על מסתינו, פתאום בא שאמיל וחילותיו אלינו
לטארקו, וקבלנו גזרת מלא רחמים עלינו. כמה וכמה אנשים מאחינו נהרגו במיתות
משונות ואכזריות, עשרים וחמשה ילדים, יונקים ועללים האמינם עלי תולע הבקן
אשפתות. רבים מישראל הוכו מכת חרב וחבורה ומכה טריה, נהרבו נשללנו בולנו
ונשארו ערום ועריה. ילדינו מתו מקור החורף, ובחורים ובתולות נלקחו בשביה
בידי מהמדים אכזרים לא רחמים. אני הגבר ראיתי עני בשבט עברתי, גם אותי
ואחותי נהגו העריצים בין יתר השבויים, הכבירו עלינו חבלי ברזל, הלכנו בלא כח
לפני רודף בשביה אל תוך ההרים. שם אסרו אותנו, בשלשלאות של ברזל על
צוארינו וידינו, והגלינו היו מוכאים בעצים, משך שלשת ימים בתוך בור עמוק
הגור עלינו, ואכילה נתנו לנו, מעט סובין מעורב במים, ולא אכלנו שלשת ימים
לילה ויום. ביום הרביעי לשביותינו הוציאו אותנו מן הבור ונמכרו לשני בעלים
חדשים לעבד ולשפחה, ועשינו אצלם מלאכות ועבודות קשות. אחרי עברו ששים
יום, ימי סבלתינו, בא בן שאמכאל עם צבאותינו אל הכפר, ונהיתה מהומה רבה
שמה, ובתוך המהומה והמבוכה היא ברחתי על נפשי. וה' אלהי העברים נתן לי
כח ועז לרוץ, וישמור אותי מכל פגע בדרך, רצתי בכח ולא ידעתי מה היה עמרי,
כחולם באתי פתאום למעמיר-באן-שורא. אחותי נשארה שבויה וגלמודה שבע שנים
תמימת בירי שודד אכזרי להתעלול בה תמיד ככל אות נפשו! החילותי ללכת על
פתחי נדיבו אחינו בני ישראל האומללים והעניים לאסוף כסף, הנה במשך שבע
שנים קבצתי סך שבע מאות ר"כ בעד פדיון נפש אחותי, ואחד שבע שנים עלתה

בידי הרוצאתיה משיבותה, והבאתיה בשמחה רבה למעמיר-כאן-שורא, ומשם הפצנו לשוב למקום מושבנו למארקו. הדרך היתה אז מאד מסוכנה מלמטים ושודדים ילידי ההרים עוי נפש, וישלח אותנו הקניאו אבו-מוסעלים-כאן-שאמכאל השר שלנו, בתוך ארחת שלשים אנשי החיל עם כלי תותח אחד למארקו, בדרך נפלו עלינו כמו חמש מאות רוכבים שודדי ההרים, ויעשו מלחמה אתנו, אחדים ברחו להודיע להשר, למעמיר-כאן-שורא, ובמהרה שולחו קאזאקים לעזרתנו, והושיבו אותנו בחזרה למעמיר-כאן-שורא. בעוד ימים אחדים שלח אותנו השר בתוך ארחת אנשי החיל 200 נפש, ובאנו בפעם ההיא בשלום למארקו, ונתקבלנו בשמחה אין קץ מאת אחינו בני ישראל שמה. במשך הזמן חזרו רבים מן השביה אומללים, דלים ועניים מדוכאים, אחרי אשר שחו כוס מים הזדונים לרויה. אהה ה'! למה לנצח תשכחנו, תעזבנו לאורך ימים. השיבנו נא אליך ונשובה, חרש ימינו כקדם!"

החכם הנוסע בערעזין יספר בספרו מסעותיו למדינת דאגעסטאן בשנת 1842 (צד 56) כדברים האלה: "דבר פלא בעיני, אחד מן העמים רכי הלבב היראים ומפחדים תמיד מפני כל, ינחזו עם שודדים, ליסמים ועזי נפש יחזיו, ועוד בהרבה מקומות נקוקו! בני ישראל אשר נתישבו בארצות אלה כפי הקבלה עוד מגלות בבל, יעסקו במסחר קמן בין ילידי ההרים. בעת ממשלת המושלמנים היה מצב ישראל שפל עד מאד, כי מלבד אשר סבלו על מסים גדולים וכבדים עוד חייהם היו תלויים להם סגנו. ויהודי אף אם היה חכם כשלמה מלך ישראל, אם פגע במושלמני אכזרי בדרך, חוכתו היה לדרת מעל הטום או לנפול אפים ארצה לפני כל מאמין בדת מחמד, ואם לא מלא את החוק הזה, אז אחת דתו להמית. בעתות אלה הם יושבים בשלוח וכו'."

היהודים בעיר מארקו ואחיהם היושבים בכפרים אשר במדינת דאגעסטאן הצפונית העוסקים במסחר, ישלמו להשרים שלהם סך כסף בעד הרשיון לעסוק במסחר. סחורותיהם הם: מיני סימניץ, קאליענקאר, ומיני משי הנקראים קאנאאוס, ומיני צמר ופשתן שונים. המדה אשר יסודו את סחורותיהם נקראת קארי (Кари) והוא בערך $\frac{3}{4}$ ארשין של רוסיה, הארשין של הכאנים (ханский аршин) כולל בקרבו שתי מדות קארות כאלה. חנויות בכפרים מעט מאד. על פי הרוב נושאים היהודים את סחורותיהם בתוך שק על כתפותיהם מבית לבית ומחצר לחצר בתוך הכפרים של המושלמנים וצועקים: "קומאמש-אללא, קומאמש-אללא!" "קנה סחורה! קנה סחורה!" התושבים ישנאו אותם תכלית שנאה, אף גם שנושאים ונותנים עמם, ויושבים עמם יחזיו. עשירים מישראל בתוך הכפרים לא מצאתי. בשנת 1847 (15 יאנואר) חברת מרצחים מן שלש מאות איש ובראשם הנאיב מגומבעט, אבוקער-דעביר (Абукеръ-Дебиръ) ביום סגריר עזו ועיפלו התנפלו על הכפר מארקו, ביחוד על ישוב של ישראל, ושיללו חלק הגדול מן הישוב, והכום בלא חמלה, ועשו שם צלמות ולא סדרים. הדבר הגיע אל הממשלה, במהרה באו המושל המעכמוליני הנסיך ארבעליאן (Князь Орбелианъ) עם צבאותיו, ויכו את השודדים בתוך הבקעה אשר אצל הארקאט, ויגרשום עד הנגבון שענשערעק (Шеншерский хребет) המכדיל ארץ השאמכאלים באווארסקי-קאייטו (Аварский-Койсу). השודדים ברחו בלא סדרים, ואכזרו באותו הדרך כל השלל אשר שללו אצל היהודים. גם 33 אנשים נהרגו מהם.

כרנע, 17 אנשים נלקחו בשביה, מלבד כלי נשק וסוסים עד חמישים. אבל לא ידוע, אם נחזר השלל לידי היהודים האומללים ההם. *

מכתב בקשה מאת קהלות ישראל היושבים בעיר מארקו, בכפרים: בוינאק, קארבודאקענט ודוונעלי, ובעיר טעמיר-אן-שורא להשר הנאצאלניק על כל מדינת דאגעסטאן, העתקתי מאגודת הכתבים אשר בחוץ הארתיעו של השר הנאצאלניק. ההוא כרכים האלה:

אדון ונס'ך נכבד! מה מאד ישמח לבבינו בקרבנו, כי יצאנו מתחת ידי המושלמים, ויושבים אנחנו כעת במח, תחת צל ומחסה ממשלת רוסיא יר"ה. וכל זה איננו שוה לנו, שכל דין ודברים אשר בינינו, ימסרו ליד השופטים המושלמים. שישפמו אותנו על פי חוקי דתם או השאריאט, ועל פי מנהגיהם (אדאטים), ויקדה לפעמים אם מושלמי ידונו את אחד היהודים, והנה ישאר חפשי בביתו, ואם יהודי ידונו לפעמים את אחד המושלמים, אז יעשה לו משפט חרוץ, וגם ישולח לארץ סיביר. והשרים המושלמים יתנו ידם להרוצחים ויעמדו לימינם להצדיקם בעדותם ובמליצותם, יען כי לוקחים מרוצחים שוחד הרבה, והשרים המחמרים ההם נגשים אותנו תמיד, לכן כאשר אנחנו כעת עבדים נאמנים לממשלת רוסיא, מבקשים אנחנו כלנו את כבוד מעלתך הרם שתוציאנו מתחת עול חוקי המושלמים ולספחנו אל חוקי ומשפטי הממשלה הרוסמה, ואנחנו מחכים כולנו על רוב טובך שתפנה לבקשתינו ותמלא לטוב רצוננו. כתוב ביום 29 יאנואר משנת 1866. תחת הבקשה היו כתובים והתעמים הנבחרים מן הקהלות הנזכרים למעלה: דוד ב"ד שבתאי. ביסרא ב"ד מהיר. אפרים ב"ד קושי. יוסף ב"ד רבא. הנוכה ב"ד יעקב. אהרון ב"ד דימיה. פסח בן יונה. עוזייה בן אליהו. בבא ב"ד כהיר. מרדכי ב"ד פרץ. יהושע ב"מ הנוכה. חניניה בן מרדכי. צדיק בן נסים.

מן המכתב הזה נראה כי עד שנת 1866 היו נשפמים תמיד ע"פ חוקי דתי ומנהגי המחמרים יושבי הארץ, ולא ע"פ חוקי ממשלת רוסיא, אבל יכול להיות שבמשך הזמן יתפשמו חוקי הממשלה על כל העמים ועל היהודים גם יחד. בזמני היו סרים עוד למשמעת השאריאט והאדאטים של המושלמים. בעלי המשפט בכפרים הם הנשיאים (Старшины) הנבחרים מאת הקהלות של המושלמים ומאשרים מן הממשלה. בדין ודברים של ישראל, יבחרו גם היהודים שנים או שלשה אנשים ישרים מתוכם לעמוד לעזר להנשיאים המושלמים במשפטם. — היהודים במארקו מתלוננים על המושלמים, אשר מפני שנאתם יסתמו לפעמים את דרך המים שלא יבואו אל תוך פגוש היהודים. —

ביום א' אויגוסט 1867 הואיל הקיסר אלכסנדר השני להסכים על דברי הקניאן שאמסודין שאמבאל, ויצו לבטל את ממשלת השאמבאל ולספח את ארצו אל פלך של טעמיר-אן-שורא. מן היום הוא יצאו לחרות עולם 5410 בתי אבות, ומהם 51 בתי ישראל.

בארץ השאמבאלים נתישבו 71 בתים של ישראל אשר העתיקו מישובם מארץ קאיימאן לפני מאה שנים בערך ושלמו להשאמבאלים מן 3 עד 5 ר"כ עם שני

עורות אילים מעובדים (סאפֶיאן) מכל בית לשנה. מהם 51 בתים יצאו לחפשי מן המסים שלהם, ואנשי דרוז המה, ועשרים בתים הנמצאים בבוונאק מחויבים עוד לשלם מסים להשרים שלהם. — בעוד ימים אחדים הלכתי לשחר את פני השר זאצל-בעק (כפי דברי היהודים הוא אחי השאמכאל) למסור לו את המכתב הנלוו, ויקבל אותי בסבפ", וככלותי לקרוא את המכתב הגלוי צוה לקחת מולאג מלומד עם הרב של היהודים למליץ שילכו עמרי להתבונן בסביבות העיר. מבית השאמכאל חזרתי לביתי לאכול פת שחרית. אחרי כן באו אלי אלה האנשים ואנחנו שמנו כלנו דרכינו יחדיו להתבונן בסביבות העיר טארקו.

בצאתי מן העיר דרך נגים וכרמים רבים, ראיתי קבר אחד מצד הדרך, ועליו גל אבנים, ויאמרו אלי האנשים, כי פה נשפט אחד בסקילה. אבל האותיות על המצבה אינן נכרות, משם שמנו דרכנו ובאנו אל בתי הקברות הישנים והעתיקים מימי קדם, אבני המצבות גבוהות ורמות, וכעצים בתוך יער גדול עבתו תחראנה המצבות לעיני הרואה באין מספר, ותשתרענה על שטח כמה ווערסט למרחק. האבנים כתובות בכתב קופי קדמון, והבהן המלאג לא ידע להבין אף אות אחת בכתב ההוא, אף גם שהיה יותר מלומד מכל הכומרים שלהם בתוך העיר טארקו, לכן נשארו לי כתבות המצבות כחדה בלא פתרון. קברים עתיקים ראיתי ומצבותיהם נשקעו בתוך האדמה מרוב זקן, ואין אות נכרת עליהן. ומי יודע אם לא קברי הכוזרים הקדמונים הם או הערביים הגבורים המפורסמים ואנשי השם מעולם, אשר הרעישו את הארץ ברוב מלחמותיהם, ינחמו כעת במנוחה נעימה, בשלחה וברומית קדש. דרך חצי ווערסט לפאת דרום בתוך המישור ראיתי חרבות רבות חדשות מומן מלחמת הרוסים האחרונה, ונבעה לא כל כך גבוהה לפני, ויאמרו אלי האנשים כי אותה חפר פעם אחת נוסע אחד קראי, והוא החכם ר' אברהם פירקאוויץ המכונה אב"ן רש"ף, אשר היה פה 20 יוני 1840 לס"ה כאשר הזכרתי למעלה, וניכר עוד היום עקבות החפירה בצד אחד. החכם ההוא יספר בספרו (אבני זכרון צד 50), כי הקאממענדאנט מן המבצר נתן לו שמונה אסירים לחפור את הגל בדרך שתי זערב לאורך לחב ולעומק, ויצא בתוכו 11 מסבעות נחושת עתיקות מאד ונפלה הלודה עליהם, וישומם השר בתוך נרתק ויחתום בחותם הממשלה שבבית המשפט בטארקו, ויתן כתב עדות על מציאותם בתוך הגל שבתוך המבצר, והראה לו השר את הקיר שבנה אלכסנדר מוקדון לפי דברי קצתם, ולפי דברי זולתם הוא היה בנין הכוזרים, ונשאר רק יסודו מן הסלע עד ים הקאספּי, ועל הסלע הראה לו מרחוק את קבר קאזי-מולאג נביא העקר מן המשערקעס, ולא מצא שום רשימה קדמונה חוץ מרשימות ערביות מומן בלתי קדום עכ"ל.

מן המקום שחפר החכם הנ"ל באתי לשני גלים (курганы) אחרים ומשם ממעל הדרך לצד דרום ימצאו חרבות בתים ומצבות, ויאמרו לי האנשים, כי לאותו המקום ברחו רבים מתושבי העיר מן המנפה שהיתה זה מקדוב. אבנים רבות וגדולות מפוררות אחת הגנה ואחת הגה על הדרך ובתוך הבקעה ובמישור על פני השדה המשתרע עד הים, ועל כל צעד וצעד רבה העוובה למאד. חפשתי בין כל בתי הקברות אולי אמצא ביה"ק קדמון של ישראל אשר חיו פה עוד בזמן ממשלת הכוזרים, ולא מצאתי בכל המקומות ההם בלתי החרבות החדשות של ישוב היהודים אשר נחרבו ונהרסו.

בזמן ראשי המיורדים, קאזו-מוללאַ ושאַמיל וסינתו. משש הלכנו אל בית הקברות של היהודים, ולא מצאתי שם כי אם שתי מצבות ישנות והאותיות לא נברות עליהן מרוב זוקן, ויתר המצבות החדשות, רוב מהן נשמרו על ידי המושלמים, אשר ישברו את פני האבנים בכוונה למען לצער בזה את היהודים, כי ישנאו אותם מרוע לבנם תכלית שנאה. —

מן המקומות העתיקים ההם שמתו דרכי בחזרה לביתי, ומרם צאתי מטארקן נתן לי הרב החכם ר' סעדיה בן עזרא במתנה מגלת אסתר כתב עתיקה על עור פשוט, כפי הקבלה נכתבה המגילה ההיא בעיר שושן הבורה. הסוסים היו מוכנים, הרב והוקנים יצאו ללוות אותי מחוץ לעיר, ופעל הבית שלי הלך ללוות אותי עד העיר פעטראווסק.

ז) הנסיעה מן העיר פעטראווסק דרך ים הכספי אל העיר דרבנד.

(דרבנד; אצל האליציימיסטער; בית הרב הגדול; ידיעות ע"ד עשרת השבטים וקדמוניות ישראל; בית ר' מנשה בן אבשלום; הסעודה ואופן תיקון המאכלים אש והעפראקי; המלוי ר' עקיבא; מגרש היהודים, בחיהם, כלי נשקם, בתי תפלותיהם, בתי הספר והמדרש; ידיעות הנוגעות לדברי הימים ולקדמוניות ישראל כרבנד; חרבן אבא-סבא; שבית ר' עקיבא רב מאבא-סבא; הנסיעה אל חרבות הכפר אבא-סבא; רשימות מצבות בני ישראל בשדה הקברות הישן והחדש; ידיעות והשערות ע"ד קרמות ישובם בארץ דאנעססאן בכלל; ע"ד היהודים בארץ אשר על הים הכספי מאזיה מן השבטים הם; מצב בני ישראל בעתים זמנים שונים; שני מכתבי תעודות; שלשה כתבי תעודות מאת קהל ישראל אשר בדרבנד ע"ד בחירת רב, בקשה לקיסר רוטיא ובחירת ראשים על הקהל; מצבם הרתי הרוחני והמוסרי; ע"ד הרבנים; הכס מרדכי רופא; היהודים ועבודתם מלאכתם ומסחרם; עבודת ומסחר המאריאנא; עבודת ועסק הנשים, מלבושיהן טבען ואופן חייהן; המקוננות; רשימת המאכלים ותיקונם בדרבנד ובמדינה; מנהגי היהודים; ע"ד הנשים הרבות; נוסח כתובה אחת; לוח הסטאטיסטיק של יהודי דרבנד).

דרבנד.

יום א' י"ג סיון (4 יוני 1867) עזבתי את העיר פעטראווסק, ולמחרת היום היא באתי באניה דרך ים הקספי אל העיר דרבנד. — בין ההמון האנשים אשר עמרו על החוף לראות את פני האורחים אשר באו העירה, חברני עברי אחד מילידי רוטיא המתגורר בטעמיר-פאן-שורא, ובקשתיו לשבת עמדי במרכבה להובילני אל אחד מבתי מלון אורחים, ויעצני האיש ההוא לסור בראשונה אל בית אומן מורה שעות ושמו ר' דוב בער יליד עיר מולדתי הושב בחלק העיר הנקרא דובקאר, עד אשר אמצא לי בית ומרוד עראי על הומן, ובן שמעתי לעצתי, ר' דוב בער קבל אותי בסבר פנים יפות אל ביתו, ונשארתו בביתו לנוח כעם בן הדרך.

אצל הפאליציימיסטער. בעוד שעות אחדות הלכתי לשהר את פני שר הפאליציי הארון הפאליקאוויק גרינארי ניקיפארוויטש סאוויטש. בבואי אל ביתו הראיתי לו את מכתב הגלוי מאת שר הראשי על כל מדינת דאנעססאן, וינהלני אל הקאבינעט שלו, והראה לי מקום לשבת והבטיחני לעמוד לימיני בכל אשר אודוש במנו בנוגע למסרת מסעותי, ויך הטר בפעמון אשר על השלחן, והנה מסרת בא

ועמד לפניו, ויצו עליו השר להביא הכיס (מהעני), ושיבוא הנשיא של ישראל במדרה. המשרת הלך לדרכו, ומשרת אחר הביא החכים והעמיד על השלחן לפנינו. עד אשר בלינו לשתות והנה נשיא ישראל בא, זקן ושבע ימים ושמו ר' בנימין בן יששכר, ויצו עליו השר שישתדל מדור ומנות כבוד בעדי באחד מבתי ישראל, ויען הנשיא ברוב כבוד וענה, כי מוכן ומוזמן הוא לעשות רצונו בשמחה. ואלי אמר השר שישלח אל אחד כפקיד הפאליציני היודע שפת הארץ, שיהיה אצלי למלמך ולמורה דרך, להראות לי את כל תהלוכות העיר; וגם בית אוצר הכתבים (ארחיעו) של הפאליציני יהיה פתוח לפני בכל עת אשר אדרוש לאסוף שם ידיעות הנחוצות למסרת מסעותי, וכאשר השבתי לו רוב תודה, הושיט לי את ימינו ויבטיחני כפלים לתושיה להיות נכון למלאות את רצוני בכל עת לטוב, ונפרד בפני רצון. הנשיא הובילני למקומי, והוא הלך אחרי כן אל הרב להודיעהו על אודותי, ולשאל את פיו באיזה שעה פנויה מעבודתו אוכל לבוא לשחר את פניו. בעוד שעה בא אלי הנשיא והגיד לי, כי מכן הרב בעדי הדר מהדר בבית ר' מנשה בן אבשלום, אחד מנבירי וחשובי העיר, ולמחר בבוקר יהיה המדור מוזמן לפני, ואותי יבקש הרב לבוא אלו בערב.

בית הרב הנדול. בערב שמתו פעמי אל בית הרב הנדול ר' יעקב בחדר ר' יצחק מורחי, ראב"ד על כל מדינת דאנעסמאן. בבואי אל ביתו והנה תלמידיו הובילוני דרך האולם אשר הוא גם בית המכשלות, ובו כורה ותנוד, ושם ישבו נשים אהודות אשר כמו היש קל את פניהן, ואניע אל החדר אשר בו ישב הרב. (בו הלון קמן של זכויות), קירותיו מכוסים במצעות וידיעות ועליהם מראות פרסות תלויות, ובין כל מראה ומראה מספחות משי ארוכות, בקיר אחד מתחת היריעות אינו מלא ספרים שונים. רצפת החדר שטוחה במצעות ועליהן ריעות פרסות השוכות, ועל הרצפה אצל החלון עמד שלחן עגול נבנה כעשרים אצבעות מן הרצפה וספסל נסך אצל הקיר, ועליו ישב אסך (אב בתורה וחכמה ורך בשנים) והוא הרב ר' יעקב אשר ישב על כסא הרבנות בחיי אביו הזקן והישיש הנכבד ר' יצחק מורחי ה"ו. בבואי עמד הרב לקראתי, והושיט לי ימינו בשלום. והתלמידים הביאו ספסל לפני. הרב ישב ויבקש אותי לשבת. ספרתי לו בשפת עברית את כל אשר עמדי, וקושימתי אלו את אגרות המליצה מאת ראשי החברה אשר שלחוני, ומאת הממשלה תדומכה ה"ו. אהרי כלה הרב לקרוא את המכתבים, פנה אלי ואמר בשפת עברית נקה: הגני למלאות את הכתוב בהמכתבים, ואעמוד לימינך בכל עניני הקורותיך ודרושותיך, ואף בלא מכתבי מליצה כל הבא לפעול תושיה הנהו אהוב ורצוי בעיני, לכן ברוך אתה בבואך! ויוסף עוד הרב אלי לדבר: צר לי מאד אשר ביתי קמן הוא לבאד, הוא כבר איהתיך אל ביתי; אך למחר בבוקר יבא אליך הנשיא בנימן הזקן עם אנשים אהדים ויקחו את מלתחתך ויביאו אותך אל בית גדול מהודר ומפואר לפי כבודך. השבתי לו ברכתי ותודתי, ויקם הרב ממושבו, ויבקש אותי ללכת אהדיו אל הדר אביו. באנו אל חדר השני, והוא גדול מן הראשון, קירותיו מפוארים במצעות ויריעות במראות ומספחות כמו בחדר הראשון. על ספסל נמוך אצל השלחן ישב אביו ר' יצחק מורחי ה"ו, איש זקן ויפה תואר, הדרת השיבה הופפת עליו, והכרת פניו עתה בו כי הוא איש תם וישר הבם ונשוא פנים. הוא המסר את

משרת הרבנות ביד בנו, ואיננו מכניס את ראשו בשום דבר וענין של צבור, כי אם הקדיש את יתר ימיו לתורה ותפלה, ולפעמים יבא על שעות אחדות אל בית המדרש ללמד את התלמידים תושיה. הוון הנכבד הזה קם מעם סמושו לקראתי, ויושם לי את ידו ויברכני בשלום, ויבקש אותי לשבת, הרב ר' יעקב ישב לימינו ואני לקראתם. ויאמר הוון אלי בשפת עברית ובהברה ספרדית: ברוך בואך אדוני, שמעתי שמעך, ואשמח לראותך בצל קורת ביתי. הנני באתי אל כבודך רבי לבקש מלפניך שתתכבני בימין צדקך, ביריעות הננועות לדברי הימים ולקדמוניות אחינו בני ישראל היושבים במדינת אלה, אם מצאתי הן בעיניך! — ככל לבי הנני לעשות שאלתך ולא אמנע הסוב מלהודיעך את אשר אנחנו יודעים בקבלה ובמסורה מאבותינו, אבל מעט מאד הידיעות האלה אצלינו, יען כי עלי מכוונות ומחומות מלחמות ורוב הנלות והצרות ודבות אשר השתרנו על צוארי אחינו במדינת האלה, נשללו מאתנו כתבים ותעודות אשר היו בידנו מימי קדם. רק זאת נשאר אצלינו בקבלה; כי אבותינו הם סן הגולים אשר הגלה שלמנאסר מלך אשור, ובאו לארצות אלה מארץ פרס ומדינת גולן אשר במדי ערד בזמן קדום. מדברך רבי אוכל לשפוט כי היהודים בואת המדינה משרידי עשרת השבטים הם? — בלא ספק שאנחנו מעשרת השבטים. — ולא תפחדו מברכי המשנה שעשרת השבטים אינם עתירים לחזור (מנהדרין ק"י ע"ב)? — אמנם כן הוא, ענה הרב, לפי דברי ר' עקיבא אינן עתידין לחזור שנאמר: (דברים כ"ט) וישליכם אל ארץ אחרת כיום הזה, מה היום הולך ואינו חוזר, אף הם הולכים ואינן חוזרים. ופירש"י שם שאנשי הדור בעצמו שגלו לא יחזרו, אבל בניהם ודורות אחריהם יובו לחזור, ולפ"ד ר' יוחנן (ערכין ל"ג ע"א) ירביה החוזר מקצת נם מאותו הדור ויאשיה בן אמון מלך עליהם. אבל לפי ר' אליעזר כולם עתירים לחזור, ור' שמעון בן יהודה משום ר"ש אמר (בגמרא שם) אם מעשיהם כיום הזה אינן חוזרין ואם לאו חוזרין וכו'. ואיך יחשבו האשכנזים המתיהטים לשבט יהודה ובנימין, כי רק להם הגאולה ולא לנו, ומה יעשו אלה סן האשכנזים, אמר הרב בצחוק, המחללים שבתות ומועדים בעוה"ז בפרהסיא, אשר לא נשמע כזאת בגבולנו, האם טובים הם מאתנו? לפי מעשיהם גם הם אינם צריכים לחזור; אך באמת אני מניד לך אדוני, כי כל ישראל יובו לחזור לארץ אבותיהם בריצות ה' את ציון, ואפילו הפרשעים שבהם כלאים מצות כרמון, ומה שכתוב (ירמיה נ') ולקחתי אתכם אחד מעיר ושנים משפחה, אמר ר' יוחנן (מנהדרין ק"א) אחד מעיר מוכה כל העיר ושנים משפחה מוכין את כל המשפחה כולה. דברך רבי נכונים כי כל ישראל עתידים לחזור, ואף אלה שנסו מעט מדרך האמונה, כאשר עיני בשר להם, ככל זאת שלמים הם אתנו, אזהבים את עמנו, ועומדים למלאכי מליצים הגדיל את כבוד אומתנו בין העמים, ואנחנו מחויבים להאמין בדברי נביאי הצדק אשר הבטיחו לנו לאמר: והיה כיום ההוא יתקע בשופר גדול ובאו האובדים בארץ אשור והגדחים בארץ מצרים (ישעיה כ"ו) ויהי כיום ההוא יוסף אדני שנית וכו' לקנות את שאר עמו אשר ישאר מאשור וממצרים ומפרתום ומגוש ומעילם וכו' (שם י"א) ונשא גם לגוים ואסף נהוי ישראל ונפוצות יהודה יקבץ מארבע כנפות הארץ (שם), עוד הנני מקבצם מכל הארצות אשר ההתתים שם וכו'. והשיבותים וכו' (ירמיה ל"ב), באין הברל השבטים ואנשים פרטיים כי כולם עתידים לחזור."

מדי דברנו הרברים האלה, עמדו תלמידים אחדים מלוכשים בבני המשערקעסין מרחוק ושמעו דברינו, פתאום פתחו הדלת והנה אשה רכה בשנים באה החדה, מלוכשה בבגדי כבוד כבנות אצילי הארץ הזאת, וצעיף משי כסה את ראשה ופניה, רק עיניה גלויות, והעמידה על השלחן לפנינו כוסות עם חמים (סחגע) ויצאה מן הבית. אחרי אשר לקח הזקן את כוסו, ונתן הכוס השני לבנו הרב, בקש אותי לקחת את כוסי: „איך בעם אייך מרינקט" אמר אלי הזקן בפנים צוחקות. „מה אני שומע רבי? האם תוכל לדבר בשפת אחינו האשכנזים?" — כן אדוני, ענה הרב הזקן, מעט בעם אני שומע את השפה ההיא, וען כי בנעורי שלחני אבי ז"ל לארץ רוסיא ללמוד תורה אצל היהודים האשכנזים, ולמדתי שנים אחדות בעיר קסנה בייעלאייא-צערקאו (Бѣлая Церковь) אשר בגליל קיעוו, וכאשר כליתי חוק לימודי שמה שבתו למקום מושב אבותי. כאשר בלינו לשנות לקחו התלמידים את הכוסות מן השלחן ונתרחקו מן הבית. „האם לא נשאר בקבלה אצלכם, מאיזה מן השבטים אתם?" — זאת לא יודעים אנחנו בבירור, ואולי אבותינו ידעו, אבל מפני רוב הגלות נשכח מאתנו, רק תשמע נא אדוני אמר הזקן, גם בנו הרב השיב אמרו אחרי, באם שתעשה דרכך אל הכפר מאדזסאליס (Маджадизь) תשים אל לבך ללכת אל המקום הקרוב לכפר ההוא, בתוך החרים, הנקרא בפי המושלמים, בשם דושוהוד-קאטמא (Джудь-Катта) ופתרונו „בקעת היהודים" ותוא חרב ושמש בעת, שם ישבו בני ישראל לפנים בשלשה כפרים הסמוכים זה לזה, שם הכפר הראשון נקרא חבראי, כפי הקבלה אשר בירדנו ישבו שם יהודים מופלגי תורה ויודעי בינה לעתים, ועסקו כל ימי חייהם בתורה. שם הכפר השני חקלאי מלשון שדה אשר תרנמו חקלא, ויהודי הכפר הזה עסקו בעבודת השדה ובמקנה וקנין, והיו מפרנסים את אחיהם אשר עסקו בתורה בכפר חבראי הנ"ל, כמעשה שבם יששכר וחבורו, ושם הכפר השלישי זווארי, אשר פתרונו בשפת סם: מעלה או סולמא, כי שוכן הוא על ראש ההר ועלים עליו על מעלות של אבנים וסלעים, ויהודי הכפר הזה עסקו בתורה וגם בסחורה, ואלה אשר עסקו בסחורה פרנסו את אלה אשר עסקו בתורה, והם היו בני חרוין משעבוד ונכורי כח כולמו, אבל ברבות העתים והזמנים בימי מכוכות מלחמות נלחצו לעזוב את המקום ההוא ולהתפזר לכל רוח, ורק הרבות בתוכם וקבריהם יעידו על מושבם שמה, לכן משערים אנחנו בדעתנו אם לא משרידי השבטים ההם אנחנו.

בין כה וכה נפתחה הדלת והאשה באה שנית, והביאה הכוסות עם החמים לפנינו והלכה לדרכה.

„ברוכים תהיו לי אדוני, בגלל הדיעות האלה הנחוצות לי לדעת, כאשר אשים לשם פעמי, אשתדל בכל כחי לשתר את המקומות ההם, אילו אמצא שמה איזה כתובות עתיקות על מצבות קבריהם, ואדע באיזה-מין הזמנים ישבו אחינו בני ישראל שמה". — תקח נא אדוני עתה את כוס החמים ושתה, ואחרי כן תשים לשם פעמך, ענה הזקן בפנים שוחקות. — כאשר בלינו לשנות לקחו התלמידים שנית את הכוסות מן השלחן. — עוד רברים אחדים, אוכל אני לספר לך, אמר הזקן. קרוב לזרנדנד בין החרים היה ישוב של ישראל כשבועים שנה מקדם. ובעת הוא חרב ושמש, שם המקום אבא-סבא (Аба-соба) כאשר נהרב המקום ההוא על

ירי אחד ממושלי קאזו-קובוך, נתן להם (להיהודים) המושל כדרבנד הראשון להתישב בדרבנד ורבים מהם נתפזרו בעת המדומה ההיא לכפרים שונים במדינה. „האם ישבו יהודים בדרבנד לפני חרבן אבא-סבא? שאלתי את הרב, או נתישבו בפעם הראשונה בדרבנד אחר החרבן ההוא?“ — זאת איננו זוכרים בבירור, כמדומה שישבו יהודים מלפנים, ואם לא אשנה נגישו מן העיר באחד מן הזמנים אשר לא ידוע לנו. גם זה אוכל לספר לך אשר בסביבות העיר קובא ימצאו כפרים הרבה אשר ישבו שם אחינו מלפנים, וגם בעיר נוסארי הקרוב לקובא. וכעת חרבות בתיהם ובתי כנסיותיהם, תעידנה על מושבותיהם לפנינו שמה. בשנת ה' תצ"א (1731 לס"ה) בא נאדיר-שאך של פרס לשם גזר עליהם בעה"ר נזירה שימירו דתם בדת מחמד, וזו אשר לא המיד דתו, נשחט כשור פר, ונשפך דמו על הארץ כמים, ורבים ברחו להמלט על נפשם למקומות שונים, הוקנים משם ספרו לי, כי עד הצי קומת איש הגיעו דמי ישראל בתוך הצעות הכפרים, אשר הקריבו חייהם על מזבח אמונתם. עוד אוכל לספר לך אדוני כי בכפר אחד הנקרא קאללא משארקא (Kala-Charak) הקרוב לקובא, לקח לאן אחד את כל המצבות מעל קברי ישראל, אחרי אשר ברחו משם על נפשם בעת המבוכה והמדומה ההיא, וכנה מהם בנק מפואר למענו. את הבנין הזה ראיתי בעיני, אמר הוקן, והנה לא נשאר ממספחת הלאן אף נפש אחת, כי כולם מהו בבית ההוא. גם הוסיפו אשר העמיד הלאן בבית הכנסת של היהודים נפגרו ולא נשאר אחד מהם בחייהם. הישמעאלים מאמינים כי נקם בו ה' בגלל המצבות וחילול בית הכנסת, וכפני הפחד שמפחדים להתישב בבית ההוא, עומד הבית הרב ושמש עד היום הזה. אחרי הרברים האלה קמו הרבנים ממקומם, ויבקשו אותי לשתר את פניהם בכל עת, ונתתי להם תודתי, ובמצותם הלכו שני תלמידים ללות אותי אל מקומי. בית ר' מנשה בן אבשלום. למחר בבוקר בא אלי הנשיא ר' בנימין הזקן עם שני תלמידיו הרב ולקחו את מלתחתי. והביאוני אל המדור החדש אשר הכינו למעני בבית ר' מנשה בן אבשלום במגרש היהודים, ויקבלוני אנשי הבית בשמחה ובכבוד גדול אל ביתם. החדר שלי היה על הוציע השניה עם שלשה חלונות גדולות. קירותיו היו מכוסים ביריעות ובשימכות של משי, ועליהם תלויות מדאות פשוטות בצבע תכלת מעשי ידי הפרסים, ובין המדאות כמספחות ארוכות של משי. מתחת המסגרת אשר לקורת התקרה מדובקים קרשים אל הקירות ומצופים בשימכות ועליהם מסודר במשמר כלי נהושת, כלי פאייאנס וכלי זכוכית שונים בצבעים שונים, לחות של נהושת קלל ושל ברזל גדולים ועגולים אשר מעמידים עליהם כלי מטחה (подножы) עם קערות של פאייאנס מצבעים שונים, היו תלוים על הוסיים דקים תוך נקבים על הקירות ומרחוק יתראו כאלו הם תלוים על בלי מה. הרצפה שמחה באחדות ועליהן שימכות ומצעות יקרות מרוקמות בפרחים מצבעים שונים מעשי ידי הפרסים, למעני השתדל בעה"ב להשיג שלחן וכסאות אצל הרוסים. והעמיד אותם על המצעות, רק כמה לא מצא נהרן להביא הביתה, יען כי על המצעות אשר על הרצפה מניחים הם את הברים והכסאות לשיבת לילה. כאשר הבאתי כל התפצים והנידיות שלי על הסדר, בא בעל הבית ואחיו אלי, וישאלו אותי לאכול עמם פת שדית, כי כן החוב אצלם כאשר יבא אורח אל ביתם, או האנשים אוכלים עם האורח בהדרו, והנשים לבדנה בהדרן. בעה"ב שלי הוא רק

בשנים וסוחר, התולך בכל שנה בעסקיו אל ערי רוסיא, ומערוב הוא עם הבריות והולך לרוח העת החדשה. לכן אוהב מאוד את יהודי רוסיא ומכבד את אלה מהם הבאים אל ביתו, ויודע לדבר עמהם מעט בשפת רוסיא, בגדיו כבגדי המשתרעקים ומזוין בבלי נשק ככל תושבי הארץ הזאת, אך המכנסים והמנעלים הוא נושא כמו המכנסים והמנעלים שנושאים באירופא, ולא כמו שנושאים ילידי הארץ. הדלת נפתחה ואשתו באה החדרה, רכה בשנים מלובשה כאישה טאטארית וצעיף משי יכסה את ראשה וחלק גדול מפניה, אבל יתכן היה להכיר כי אשה יפת תואר היא למאוד. ותערוך את השלחן במספחת בד לבנה, והעמירה עליו לוח של נחושת קלל, על הלוח כלי זכוכית עם יין וי"ש, ומשורעקים הם עתות חמות הנאפו קודם האכילה, ויצאה והביאה עוד פעם כלי עם מים עם מטפחה, ושפכה מים על ידינו אצל השלחן. אחרי כן הביאה דגים מבושלים יבשים, ואחרי הדגים הביאה עוד שני מאכלים הנקראים אָש (аш) ועפראקי (эпрак). בקשתי את בעל הבית שישאל אותה איך היא מתקנת את המאכלים האלה, ותהי שאלתי זאת לצחוק בעיניה, אבל ענתה בקול ערב ונעים כי תמלא את רצוני לבאר הסיב, אם הדבר נחוץ לי מאד לדעת, ותגד לבעלה בלשונה, והוא העתיק לי את דבריה כדברים האלה: המאכל אָש: נצרך בתחלה לבשל בשר במים, ולהוציא את הבשר כאשר יבושל בסוב, ולהניח אורז בתוך המרק, והאורז (רייז) צריך להיות מבושל לא קשה ולא רך כי אם ממוצע, אחרי כן לשפוך את המרק ולהעמיד את האורז על תנעים אחדים על האש בכדי ליבשו מעט, ואח"כ מסננים בצים עם שומן רך ולא קשה במחבת על נחלי אש, ומניחים בתוך קדרה אחרת מעט אורז בתחלה, ועל האורז הביצים המסונגות בשומן, ועל הביצים מניחים עוד מעט אורז, ועל האורז צמוקים עם מיני בשמים ומכסים אותם עוד באורז, ועל האורז מניחים הבשר, ועל הבשר אורז, ועל האורז מלמעלה מניחים שומן, ומעמידים את הקדרה על נחלי אָש על זמן קצר עד שיתאדם האורז, ואז ראוי הוא להעמידו על השלחן. המאכל העפראקי: כותשים בשר של בקר או של צאן דק דק וכורכים את הבשר בתוך עלי ירק (קראוט) מבושלים בתואר כדורים עגולים, ואת הכדורים מבושלים בתוך קדרה עם בצלים וצמוקים ופלפלים ועם מיני בשמים ונותנים בתוך המרק מעט חומץ ממין פרי נוגרים חמוצים, והמרק גותנים על המאכל אָש הנזכר, והאָש יאכל ביחד עם כדורי הבשר העגולים.

אחרי אשר כלינו לאכול ולשתות הביאה אשתו מים אדומים עם כלי, ושפכה המים על ידינו אצל השלחן, וברכנו ברכת המזון. וכאשר באה האשה לקחת הכלים מן השלחן בקשתי את בעל הבית לברך אותה בשמי, ובשמעה את ברכתי ותודתי, שמה את ימנה על לבה ועל מצחה ונשקה בשפתיה, לדראות לי בזה גם את תודתה, ותשאל אותי על ידי בעלה, אם מצאו הן בעיני המאכלים האלה אשר עשתה בעצמה לכבודי? טובים הם מאד, השבתי לה, ואוכל אותם בפעם הראשונה בימי חי"י ותען האשה ותאמר: כי אוכל לקות עוד על מאכלים טובים בביתה אשר תשתדל לתקן למעני, נתתי לה תודתי ונפלאתי איך אמצה את לבנה לדבר עם איש ד בפני בעלה, אשר לא כדרך הארץ. עוד היא מדברת, והנה פקיד הפאליצעי בא אל הבית וישאל על שמי ויאמר: בפקדת האדון הפאליצייסיסטר שלוח אני אליך, להיות לך לכודה דרך בזמן אשר תתמהמה בדרבנד, לדראות לך תהלוכות

העיר ולחיות לתורמנן, כי יודע אנכי שפת ערבית, קופי¹⁾ פרסית, ולשון לעוני, ושבר
פאָדפֿאַרציק כירוא — קערם — אַסראַפֿילאָוו. בקשתיו לשבת, וישב זמן מה,
ואחריו אשר יצאו בע"הב ר' מנשה ואשתו מן הבית, שמתי דרכי עם הפקיד אל
הפאָלקאוניק הארון מאַדאָמאָוו, אשר נלא בעת ההיא את מקום הנובערנאמאר
בעיר. בבואי אליו הביתה הווסתתי לו את מכתב הגלוי מאת המושל על כל מדינת
דאנעסטאן, ויקבל אותי השר בסבר פנים יפות, ואמר אלי, שכבר ידוע לו הענין
שלי מן הפקודה אשר קבל מאת המושל על כל ארץ דאנעסטאן ע"י פאסם, והנה
במהרה ימלא את דבר הפקודה, ועוד היום יכתב מכתב גלוי והפקודה כללית
על כל השרים והפקידים אשר במדינת דאנעסטאן הדרומית, שיעורני שמה בכל
מיני עור התיים, ובכתב ביהוד על קבלת סוסים מכפר לכפר, ויתן לי רשיון לאסוף
ידיעות מתוך הארכיווים של הממשלה דפה. ברוב תודה וברכה נתפטרתי ממנו,
ושכנו פעמינו אל הארון הקאָמענדאַנט הפאָלקאוניק אנדריי יאַקאוולעוויטש וואַסיליעוו
השמיני, גם הוא קבל אותי בסבר פנים יפות, והבילני אל הקאבינעם שלו, וישב
עבדי כשעה וידבר ויספר על אודות קדמוניות ותולדות העיר, והבטיחני לעזור לי
בידיעות שונות הנמצאות באגודות הכתבים שלו, ובכל עת אשר אבוא אליו הנהר
לקבלני ולעשות בקשותי. לפי דבריו ראיתי כי איש טוב הוא למאד, משכיל ונבון
ואוהב לעזור, לכל דורשי מדע וקדמוניות המדינה. ברוב תודה נתפטרתי מאתו,
ושמתי דרכי, אל המנהיג הקאנצלעיארייאָ של הנובערנאמאר הארון קאנסטאנטיין
אלעקסאַנדראָוויטש קאָמשעטנין, ויקבלני הארון הזה ברוב כבוד ובתבה יתירה,
ויכבדני בקאפּע ומאַבאַק, ויספר לי גם הוא דברים שונים הנוגעים לקדמוניות העיר
הזאת. את מכתבי הפקודות קבלתי מידיו כפי הבטחת המלא מקום הנובערנאמאר הג"ל.
הפּלִיץ ר' עקיבא. ביום אחד שלח אלי הרב ר' יעקב מורחי את אחד
מתלמידיו לבקש אותי אל ביתו, כאשר באתי אליו, מצאתי יהודי אחד ישב בחדרו,
איש גבה קומה ורע מראה, עיניו ועומות (cypovые) ומפיקות אהבה [כן], שעדותיו
שהורים הווסמו ארוך, עוד פניו צהוב שחרחר וגאה, הכרת פניו ענתה בו כי איש
תם וישר הוא, חכם ונבון דבר, רק עצבות נוראה שלמה עליו, ונקל להבין כי
קשה יום הוא ונכה רוח, האיש הרואה אותו בפעם הראשונה יכל לחשוב, כי לא
הראה פנים שוחקים מעורו. כל דבריו אשר דבר עם הרב היו בנתת ומוסדים על
מוסדי הרעת והשכל, לבוש כאחד המטערקעסים כמנהג המדינה. ואחרי אשר כלה
לדבר, פנה אלי הרב ויאמר: ידידי, האיש הזה הוא אחד מן השרידים בעירנו
והיה תלמיד של הרב הגדול ר' אליהו מורחי זצ"ל, איש ירא אלהים הוא וישר בכל
דרכיו, שמו חכם ר' עקיבא בן חזקיהו, הוא היה לפנים סוחר ועשיר, במשך הזמן
ידרו עסקיו עשר מעלות אחרונות, ועתה אין לו שום עסק וענין, והולך בטל כל
הימים. האיש הזה יודע לדבר בצחות המליצה בכל הלשונות אשר במדינת
דאנעסטאן הדרומית, וגם בשפת עבר נקה. והנה ברצוני ללכת בהכרתך בכל
דרכיך בתור מליץ ומתורגמן בינך ובין היהודים המפורזים במדינה, ושבר סרתו לא
ידוש מכתורך, כי אנתנו נדאג בעדו, והוא ישרת אותך על צד היותר טוב, בלא

¹⁾ מנה האיש שהוא או הנוסע, כי הכתב הישן הערבי נקרא קופי; אולם שפת
קופית אינה במציאות.

אפונה כי לא תשיב ריקם בקשתו אשר גם רצוני הוא בזה. עשיתי את רצון הרב שיחי, והשתדלתי למענו מכתב תעודה מאת הפאליציימיסטער, שהוא קבל עליו להיות מליץ נאמן ולנסע עמדי בכל מדינת דאנעסמאן הדרומית (התעודה נתנה בידו ביום 6 יולי 1867 מאושרת בתחומת הפאליציי נומר 4018). מן היום הוא לא מש החכם ר' עקיבא מביתי והיה אצלי יומם ולילה. ובלבתי עם המליץ המושלמני, נדבר הקירותי ודרישותי, הלך גם ר' עקיבא עמנו תמיד. האיש הזה הוא פנת ספורי מסעותי, על כן המפתי דברים אחדים על אודותו לתאר את תכונתו ותכונתו לפני הקורא.

(ח) דרבנר (המשך).

מגרש היהודים. המגרש אשר בו יושבים היהודים מיוחד הוא מן העמים האחרים בחלק העיר התיכונה אצל החומה הדרומית. הבתים בנוים בטעם המושלמנים מאבנים רכות ומארמה ותומר כמו שארי בניני העיר. החוצות אינם מעוקלים כמו אצל המושלמנים, אבל צרים הם מאד, ויש גם חוצות אחדים רחבים. בתיהם מבנים מפוארים כבית הרב הגזר למעלה, רק אצל הרב לא ימצאו כלי זיין בביתו, וביתר בתי ישראל מצאתי חרבות (шаушак) ודקרים (шаушак) וקנה רובה (пистолеты) וקרנים מלאי אבק השריפה תלויים על הקירות בסדר ומשטר נעים, ונדניהם ותעריהם מצופים בכסף מהור, ומפוארים באמצע שחורה, בתכנית מקלעת פקעים ופסורי צצים ופרחים נחמדים למראה, מעשה ידי המשערקעס לכבוד ולתהלה. בתי תפלות להם שנים, האחד הוא אצל בית הרב, ונבנה באמצע המאה הזאת, מאבנים רכות, עם גג משפע. פתח הבית בתוך אולם בהצר, והאונותיו נשקפים החוצה, מבנים הבית ארוך הוא וצר, ונשען על עמודים רבים של עץ המשתרעים לאורך הבית. אצל ארון הקודש העומד במערב נכנתה בימה אשר עליה מתפלל הרב או החזן ועליה קוראים בתורה. קירותיו מכוסים ביריעות והרצפה במצעות, ועל הרצפה יושבים היהודים בעת התפלה והגליהם תחתיהם, מלובשים בבגדים בתכנית בגדי המשערקעס ותגורים בכלי נשק כמנהג כל תושבי ארצות הקדם. סדר התפלות והמנהגים בבית הכנסת בכל השנה כמו לאחיהם הספרדים אשר בארתי בעיר מעמד-כאן-שורא והסביבות. — על דברי אב"ן רש"ף בספרו אבני זכרון (צד 56—55) אודות מנהגי התפלה בדרבנר ראיתי להעיר: (1) בזמני לבשו מליתים גדולים וקבנים. (2) ספרי התורות גם בזמני היו מונחים בתוך תיקים של עץ ולא היו מצופים מכהוץ כלל, וזה המנהג לא רק אצל הקראים, כי אם אצל כל הספרדים אשר במדינה וגם אשר בארץ הקדושה, כמו ששמעתי משלוחי הקהלות דשם. מקום הדוכן אשר כותב אב"ן רש"ף הוא בלא ספק הבימה אשר זכרתי למעלה, העומדת נוכח ארון הקודש. (3) בזמני לא קרא החזן את הקראים זה אחד זה יהדיו כי אם על הסדר כמו אצלנו האשכנזים, במקום כהן ולוי יקראו גם את האורה התגון הבא אליהם. גם נהגים לכבוד העליות לצורך הוצאות ביה"כ. בזמני קראו נ"כ בלא נגון המעמים רק בהברה ספרדית, ולא הריקד והתנועע את סה"ת בכוחה למען השמיע קול לצלול הפעמונים באוני הקהל. (4) בזמני לא ישבו על הארץ בעת קריאת הקדושה, ולא ישנו בזמן התפלה, וכלם

ישבו עם פניהם אל ההיכל. (5) ארון הקודש היה גם בזמני בפתא המערבית, והנשים אינן יודעות להתפלל, אבל עומדות באולם הבית או אחורי החלונות וישמעו התפלה מפי הש"ן. ורובם מן האנשים התפללו בעצמם מתוך סדרי התפלות, אבל לא התנועעו בנופם בעת תפלתם כאחיהם האשכנזים. (6) בזמני לא פשט החון את מליתו ולא הפך פניו אל הקהל לאמור שלום עליכם, כי אם בשבתות אחר התפלה אומר כל אחד לרבו, "שבת שלום", והרב יענה לכל אחד, "שבת שלום ומוברך", וכן יאמרו איש לרעהו, ובמועדים אחר התפלה אומר כל אחד, "מועדים לשמחה", והשני יענה, "חגים ומונים לששון"!

בית התפלה השני הוא בתבניתו ותכונתו כמו הראשון אבל קטן הוא ממנו, בית התפלה הזה נקרא על שם הרב הגדול ר' אליהו מרח"ז זצ"ל, אשר היה ראב"ד על כל מדינת דאנעסטאן. מקוה השוכה ומוכה יש להם במקום ישובם, אבל בקיץ הולכים הם ונשירים על פי הרוב לסבול במי הים.

בתי ספר לתורה יש להם שבעה, והמלמדים ילמדו את הנערים תורה כתב ולשון, בתי ספר להכמה לא ימצא אצלם, רק בית מדרש יש להם בחדר מיוחד אצל בית התפלה הגדול, ואשר יבאו אל תוכו דרך אולם הבית. שם ילמד הרב את תלמידיו תלמוד בבלי וש"ס או"ח, ח"ט, י"ד ואה"ע, ודיני שחיטה ובדיקה עצהו"ט. והתלמידים כאשר יתצו חוק למודם בבית המדרש הזה יתמנו להכמים ולשווחטים ובדוקים בכפרי המדינה. בבית המדרש הזה בשבתות ומועדים יתפללו יהודים אשכנזים אחרים המתנודרים שם, או העובדים בצבא המלך, או האשכנזים העובדים והשבים דרך העיר הזאת.

טרם אספר ממנהגיהם, מטלאכת ידיהם, ומאופן חייהם, אציג לפני הקורא דברים אחרים הגתעים לקרמוניותיהם, למען דעת מקדם, מי אלה היתוים ומאיה מן השבטים הם, באיזה מן העתים והזמנים באו למדינה הזאת, ומאיה מדינה באו, ומצבם בזמנים שונים, כפי הידיעות אשר אספתי על אודותם.

ב) ידיעות הנוגעות לדברי הימים ולקרמוניות ישראל בדרבנר.

כפי הקבלה והמסורה אשר בידי יהודי דרבנר הם כגולי ישראל אשר הגלו מירושלים בזמן לא ידוע להם, כארץ פרס באו אל העיר ראסטאו (Ростовъ) הקרובה לעיר קובא. כפני הגלות הגדול אשר כבלו מן הבעקים שרי ראסטאו הוכרתו להעתיק מושבם משם, ובאו ונתישבו בכפר אחד אשר קראוהו בשם: אבא-סבא, בהרחק שבעה ווערסס מדרבנר לפאת דרומית בין הודים, באמצע המאה השמונה עשרה לס'ה (לפני מאה שנה בערך) בהשתדלות פעם-אלי-סאן מדרבנר (*), על איזה אופנים נתישבו בכפר ההוא יחסו הידיעות בהארביעו, וגם היהודים אינם זוכרים, אבל הם יודעים שאבותיהם עסקו אז בכפר ההוא בתורה ובעבודת האדמה הכרמים והגנים, וורעו עלי הסאבאק הפשוט ושרשי הצבע מאאנא וגם היו ריגים.

(* הידיעות הנמצאות בהארביעו של האליעזרי בדרבנר באגודת הכתבים נוסר 472 לשנת 1864 והידיעות בהארביעו של הקאנצללאריא להמושל על כל מדינת דאנעסטאן בטעמיר-סאן-שורא, באגודת הכתבים נוסר 114, ונוסר 191 לשנת 1867—1860, העירנה על דברי הקבלה והמסורה אשר בידי יהודי דרבנר.

ממצבם המדינית אינם יודעים, אבל זוכרים שבשנת התקנ"ו ליצירה (1797 לס"ה) *
בא סורכאיי-צאן מקאזי-קומוך (Сурхай-ханъ Казыкумухский) עם הילו בסתר אל
הכפר אבא-סבא בליל שלישי של פסח, ושלה את כל בתי ישראל, רוב מהם נהרנו
במיתות משונות, כאה וחמישים בתים נלקחו בשביה לקאזי-קומוך בממשלת הצאן
מקודינסקו, ואלה אשר ברחו על נפשם באו לדרבנד אל השר שייך-אלי-צאן בן פעם-
אלי-צאן, ויבקשו אותו שיתן להם הרשיון להתישב בדרבנד, וברשיונו נתישבו אז
בדרבנד במקום מיוחד אשר חלקלהם השר בתוך העיר, וגם עשה החסד עמהם והשתדל
אצל השר סורכאיי-כאן הנ"ל, שישיב את השבויים, אבל לא כלם חזרו בשלום מן
השביה ההיא לדרבנד, כי רבים מהם נמכרו לעבדים ולשפחות, מלבד אשר נהרנו,
וראלה אשר ברחו על נפשם מצאו מפלט למו בכפרים אשר בסביבות דרבנד. —
במה שנוגע להרבן הכפר אבא-סבא ספר לי איש אחד מנכבדי זקני העיר
ושמו ר' אברהם כי יש קבלה בידו מאביו ואמו אשר ישבו בכפר אבא-סבא הנ"ל,
שהיה בן תשעה חודשים בעת החרבן ההוא, ובה יספר מה שמע מעבדותו:
ביום א' דחז"מ פסח, הלכו יהודים הרבה מן הכפר אל הים לצוד דגים,
ולא באו בערב אל בתיהם, בבוקר ביום השני בבואם אל הכפר, והנה אימת מות
נפלה עליהם בראותם שכל בתי הכפר נשללו ונשרפו באש, הרונים רבים מושלכים
על פני חוצות, רבים מהם נשחטו כצאן, ורבים נקרו בדקרים (קינושאלים)
וראשיהם נכרתו מעליהם ונפזרו אחד הנה ואחד הנה. ילדים קטנים ויונקי שדים
חיים מצאו עוד בתוך התרבות, אשר לא הגיעו השודדים לאמיתיהם לקחת אותם
בשביה, יען כי אנשי סורכאיי-צאן באו אליהם בלילה בסתר, ונאלצו לכלות
מעשיהם עד אור הבוקר, שלא יתגלה הרבר להצאן בדרבנד. הזקן ר' אברהם אמר
לי שגם אחותו עלמה נחמדה ויקרה עם אחיו הגדול ממנו נלקחו אז בשביה, ונמכרה
אחותו לשפחה למושלמני אכזרי בכפר אחד, ולא ראה אחיו את אחותו כל ימי חייו.
עוד זקן אחד ספר לי כי היה תלמיד אצל ר' עקיבא החכם באותו הכפר,
ויספר לו ר' עקיבא, כי גם הוא נשבה בין הפראים השריצים, ונמכר לעבד לאחד
המושלמנים, ויבך ר' עקיבא על האסון הנורא אשר קדחו, יומם ולילה, בכל זאת
שרת את אדונו בכבוד וכאיסה, וימצא חן בעיני אדונו. ואשתו, ותפצור האשה את
בעלה שיעשה החסד עם האישה הזו, להוציאהו חפשי מעבדותו. המושלמני באהבו
את אשתו עשה את רצונה, ויקרא המושלמני פעם את ר' עקיבא, הודיעהו כי בן
חורין הוא ויכול ללכת לאיזה מקום שירצה. כצרי לכאב נעבר היתה הבשורה
להיהודי האומלל, ויחבק וינשק את אדונו על רוב טובו וחסדו אשר עשה עמו,
יעיזוב ר' עקיבא את ביתו, והלך לו לכפר אחד של יהודים ללמוד תורה, במשך
הזמן בא אל אחיו לדרבנד ושם עד יום מותו הרביץ תורה בישראל.

י) הנסייגה אל חרבות הכפר אבא-סבא.

למען דעת אל נכון אם נכונים דברי הקהל שבאו לאבא-סבא לפני שתי מאות
שנה בשך, אמרתי בלבבי לנסוע אל הכפר ההוא ולראות את המצבות אשר בשדה

* מסערי דברי הימים של המדינה נראה, כי הרבן אבא-סבא היה בשנת התקנ"ט
(1799) ולא בשנת התקנ"ו כפי המסורה ביד הזקנים.

הקברות שמה, אולי אכצא כתבות עתיקות אשר תעידנה על זמן יותר קדום מבני הקבלה אשר בירי יהודי הרבנד. השבתי וכן עשיתי, שלחתי משרתי אל הנשיא ר' בנימין ובקשתיו שיכון סוסים בערי ובעד המליץ ר' עקיבא ומשרתו המושלמני, וגם הוא ילך עמנו לאבא-סבא. הנשיא עשה במהרה את רצוני, אבל במקום סוסים הביא אלינו ארבעה חמורים, ואמר לי שעל סוסים לא יתכן לנסוע לשם, מפני שיפוי ההרים הרמים, ורק החמורים יכולים להביאנו בטח. מיד הבינו ר' עקיבא המליץ והנשיא צדה לדרך, ישבנו על החמורים ויצאנו כן העיר דרך השער הנקרא באייאם-קאפסי, ועברנו לפני שדה קברות המושלמנים והעריביים הקדמונים, והמון מצבות בעצי היער באין מספר השתרענה על שטח גדול מאד לימין הדרך המוליך אל העיר קובא. על כל מדרך כף רגל התגנפו רגלינו על אבנים וצורי משול, משמאל הדרך עטרנו לפני לנים וזרמים רבים של יהודים ומושלמנים ולפני שדה הקברות החדש של היהודים, ונמינו מעם מערבה לצד הררי טאבאסאראן. שאלתי את המליץ אם אין סכנת דרכים פה? "חס ושלוש", ענה לי ר' עקיבא בצחוק, ראה נא אדוני את הדרך והקנה רובה שלי, אני אוכל להכות דווע אף קרקד, והמשרת המושלמני גם הוא כוויין, ה' בנימין הזקן גם הוא יכול להכות ולירות בקנה שרפה אשר בחגורו, לכן אל תפחד אדוני, וזולת זאת אין שום פחד בדרך אשר אנהנו הולכים בה". השמש בערה כאש צרבת, חול הישימון היה כנחל גפרית ואבני המקום כאבני אש, נחלה זיעה ירדה מנוותנו, וכביבותינו הרי אימה וסלעני מנור, עלינו הרים, ירדנו בקעות ועמקים והגענו אל שיפוי הר אחד אשר לא יכלנו לעלות עליו ברכיבה, ירדנו כן החמורים, הנשיא הלך מקורם, ר' עקיבא אחז את ירי וגל אותי אחריו, והמשרת הולך את החמורים מאחורינו, וכאשר ירדנו מאותו הר כצד השני באנו אל בקעה גדולה רחבת ידים והרים גדולים ורמים סביב לה. ויערי הכד ועצים רעננים ישמחו בני האדם בהוד מראיהם. שדות ואחים מעלפים בירקי עשב רמי הקומה, ומרחק ישמע קול המית מי נהל השוטף בעמק. בבקעה הנחמדה היא עמדנו מעם להנפש ואמרת לימנהלי, לוא היה לאל ידי, הלא בתרתי לי המקום הזה לשבת כי כערן גן ה' הוא בעיני! כן אדוני, אמרו אלי האנשים, פה בתרו גם אבותינו לשבת בעת אשר כצאו את ידם להסיר את עול בעקן ראסטאו מעליהם ולעזוב את ארץ כלאם, ועלו כן הארץ המלאה חסם ורצח והלכו לבקש להם מקום כפלם ומחסה כאשר ימצאו, ובאו אל הארץ הזאת ובחרו להם המקום הזה לשבתם. "האם פה אבא-סבא"? שאלתי בתמהון, "כן אדוני" ענו האנשים, והראו לי כמדחק בימינם על גבעה קטנה. "שם על הגבעה נראה עוד מעט את חרבות בתיהם". כאשר באנו לשם ראיתי החרבות תשתרענה על שטח גדול, כפי הנראה היה לפנים ישוב גדול של ישראל, ועתה מקומות בתיהם ובית תפלתם אשר שפכו שחם לאלהי אבותיהם שוממים, ורק גלים של אבנים ורימות עפר ולבנים שבורות נשארו לזכרון היותם בימי קדם. כן החרבות שמנו דרכנו הלאה ופגענו במעין מים חיים ויקרים. המעין הזה היה לפנים של ישראל, יען כי קרוב הוא לתרבות. שתינו גם נתנו להמורינו לשתות, והיו לנו המים או כמים קרים על נפש עיפה. משם הלכנו דרך שדות ומצאנו שם שני יהודים מתושבי הרבנד אשר עסקו בוריעת

שרשי צבעי המאראנא, את החמורים מסרנו בידי המושלמי לשמרם, והיהודים עזבו על שעה את עבודתם, והלכו בהברתנו אל שדה הקברות הישן.

בין המון המצבות המושכבות על קברי בני ישראל באבא-סבא, אחרי החקירה והדרישה והחפוש הרב, מצאתי רק שתי מצבות עם כתבות היותר ישנות! על מצבות אחדות לא מצאתי שום כתבות, ולא נכר אם היו אותיות לפנים עליהן, ויותר המצבות חדשות הן, והנה מעתיק שורות הרשימות כמו שהן על המצבות:

№ 2.

זה פנואל בן של ניסים בן יוסף
שנפטר לבית עולמו בשנת התמ"ח
ליצירה. (= 1688)

№ 4.

ורבים מישני ארמת עפר יקיצו
ביום ששי בשבת נפטר הכב
ריחנה ב"ר אבישי עשרים ושמונה
לחדש ניסן שנת התקע"ס.
(= 1819)

№ 1.

זה היים בן של אהרן בן יוסף הנולד
כן רהל. שנפטר לבית עולמו בשנת
התמ"ז ליצירה. (= 1687)

№ 3.

ורבים מישני ארמת עפר יקיצו אלה
להוי עולם. יום שמבקש¹ חסד
שמואל ב"ר סוביה בישיבה של מעלה
ביום חמישי בשבת לעשרים בחדש
תשרי בשנת התקס"ח. (= 1808)²

№ (5).

יום שנפטר החסיד אלעזר בן מרדכי ביום ראשון בשבת
ב"ר לחדש חשוון בשנת התקפ"ח לפ"ג. (= 1828)³

מן בית הקברות שמנו דרכנו בחורה, במסלה צרה כרגלים דרך הר גבוה ותלול, משמאלי נקיץ עמוק ונורא, והשיפוי במורד ההר מבוסה בישרים עבתיים, בסלעים גדולים וברשא עשב רמי הקומה, הנשיא הלך בראשונה, המליץ נהל אותי בידו, והמושלמי עם ההמדים מאחרינו. הלכנו לאם לאם מפני סכנת הדרך, וראשי היה עלי ככרמל בהביטי את העזאול לרגלי, כי פשע אחד היה בין החיים ובין חדרי שאול ואבדון, ירדנו שעם מעם - בשלום אל תוך עמק עמוק בין שני הרים תוללים ורמים, והעמק משתרע למטה עד קצה ההרים ויצא אל המישור הגדול אשר על חוף הים. מרחוק נראה הים בצבע תכלת ורגלי האניות התנוססו מעל אופק המימי, מה נחמד המראה שם לעינים! בתוך העמק הלכנו ובאנו אל חרבות אחרות. פה עמד המליץ והנשיא ויאמרו לי: במקום הזה ישבו גם כן בני ישראל מלפנים, והיו שכנים לאחיהם אשר באבא-סבא, ונתרבו בזמן אחד עם יהודי אבא-סבא, והראו לי יסוד הבנין של בית התפלה שלהם, ורחוק משם כרבע ווערסט הראו לי חרבות בנין המקוה שלהם, וגלי אבנים עם ערמות עפר נשארו לזכרון על בניניהם הקדמונים. ברוח נבאה התבוננתי המקומות אשר נשפכו דמי אחי בני עמי כמים, ובכר נפש צעדתי על משאות ישראל שמות ונשמותי, עין כל עובר תשתומם לראות

¹ צ"ל שנת בקש, ואולי הוא טעות החות. — ² צ"ל 1807. — ³ צ"ל 1827.

המקומות אשר בחרו או היהודים לשבת נלמדו בין הררי עד וסלע מגור ובנקרות הצורים למען הסתתר מחמת מצוקיהם ורודפיהם בשנים עברו. משם הלכנו ובאנו אל מעין יקר והוא תחת צל אילני חמד ועצים רעננים ורשא עשב רמי הקמה, שם ישבנו אצל המעין תחת האילן על העשב לנוח ולהתקדר מעם כחום היום הגדול למאד, ומי המעין הקיים והטובים היו כאד נעמים לנפשינו. ואחרי אשר נפשנו כשעה במנוחה נעימה, קמנו ממושבינו וירדנו במסלה צרה אל תוך העמק, שם ישבנו על החמורים ורכבנו ובאנו אל המישור והגענו אל כרם אחד של ישראל. בתוך הכרם הוא יושב הנשיא עם המליץ לאכול פת ערבית על מי נחל קטן העובר דרך הכרם, חכיתי עד אשר כלו לאכול, ושמונו אח"כ דרכנו הלאה, ובאנו אל שדה הקברות החדש של ישראל. והנה מציג פה רשימות אחרות מן הכתבות החרות על מצבות אחדות אשר העתקתי, הכתבה נוסד 1 היא על מצבת אבן אשר על הקבר הראשון בבית הקברות החדש הזה, ויתר הכתבות דורות על מצבות העומדות על קברי החשובים והחשובות, אף אם הרשות הן, בכל זאת העתקתי וסדרתי אותן על הסדר לדוגמא:

№ 3.

פ"ג התלמיד הבחור יוסף בן יהונתן
מק"ק יבשי שנת תר"ב. (= 1842)

№ 1.

יום שנפטר שאלתיאל בן יהודה יום
ה' ניסן שנת תק"ץ לפ"ק. (= 1830)

№ 4.

פה נקבר האיש הודיף החסיד מ"ה
רחמים במ"ה מיכאל מק"ק אנדורי
שנפטר יום ש"ק כ"א לחודש סבת
שנת תר"ג. (= 1843)¹.

№ 2.

פה נקבר האיש הוותן בממונו אשר
נתן מלחמו לדעבים ומימיו לצמאים
מזה"ד אביה בר שלום יום ג' בשבת י"ג
לחודש אלול שנת תקצ"ב. (= 1832)

5.

פה נקבר הרב הגדול
בח"י² אב"ד למדינת
הנוסתן מזה"ד אליהו
ז"ל בה"ד מישראל
שהלב"ע³ ביום א'
בשבת י"ם לחודש
אלול שנת התר"ח
לפ"ג. (= 1848).

¹ צ"ל 1842. — ² צ"ל בת"י: בחורה וראה. — ³ שהלך לבית עולמו. ה.

№ 9.

פה נקבר האיש הנכבד הנגיד
הוותרן המדומם כ"ש רבי
אבשלום בן הנוכה הנפטר
לבית עולמו יום ראשון בשבת
אהר עשר לחודש תשרי שנת
תרכ"ב לפ"ק. (= 1862)³.

№ 10.

פ"ג זלפה בת אבשלום שנת
תרכ"ג לפ"ק. (= 1863).

№ 11.

פ"ג האיש הנשיא והנגיד
הוותרן והוותיק והעניו והחסיד
גוריאל ב"מ יהונתן שהלך
לבית עולמו ביום ש"ק שהוא
ט' לחודש טבת שנת תרכ"ד
לפ"ק. (= 1864)⁴.

№ 6.

פ"ג האיש פנואל ב"ד עבדיאל
יום ש"ק עשרים ושלושה
להרש טבת שנת תרי"א
לפ"ק. (= 1851)¹.

№ 7.

פה נקבר האיש הוותרני
הנגיד הלוקה בן הנוכה
שנפטר לבית עולמו יום ה'
בשבת ט"ז לחודש כסליו שנת
תרי"א לפ"ק. (= 1851)².

№ 8.

פ"ג מ' אלישבע בת זרובבל
ה' תרי"א לפ"ג. (= 1851).

יצאתי משרה הקברות וישבתי עם אנשי על החמורים ורכבנו העירה, השמש
נמה מערכה בבואנו בשלום דרבנדה. בבואי הביתה באה גברת הבית לקבלנו בשלום
ואמרה: הניע העת לאכול פת ערבית. מן רשימות המצבות אשר בשרה הקברות של
אבא-סבא נזכר לשפוט, כי דברי הקבלה אשר בירי זקני דרבנדה, שתישבו קרוב
לשתי מאות שנה בכפר אבא-סבא נכונים הם, כי משנת התמ"ז (1687 לס"ה)
זמן החרות על המצבה № 1, עד שנת התרכ"ז (1867) זמן בואי לדרבנדה הלפ"ו 180
שנים; זמן הרבן אבא-סבא אשר היה לפ"ד הקהל בשנת התקנ"ז (1797) או לפ"ד
סופרי דברי הימים הנ"ל בשנת התקנ"ט (1799) שתי שנים אה"כ, אשר אז נתישבו
בני ישראל בדרבנדה, עד שנת בואי לדרבנדה התרכ"ז הלפ"ו 68 שנים, או לפ"ד
קהל 70 שנים (אינני יודע אצל מי המעות בשתי השנים או אצל סופרי דברי
הימים או אצל היהודים). זמן החרות על המצבה הראשונה אשר בשרה הקברות
החדש (התק"ץ = 1830 לס"ה) נראה כי עד שנת 1830, זמן 39 שנים מן הרבן
אבא-סבא, לא היה לישראל בית הקברות אצל העיר, ונשאו תמיד את מתיהם
שבעה וועדכם בעד אל שדה הקברות הישן אשר בכפר השמש הנ"ל, כפי הנראה
מרשימות המצבות החדשות אשר בשרה הקברות של אבא-סבא; אבל מסופק אנכי
אם המצבה המסומנת אצלי № 1 ממצבות אבא-סבא אם היא הראשונה? יקן כי
מצאתי שם מצבות אבנים עתיקות בלי כתובות כלל, ואולי ישבו בני ישראל שם

¹ צ"ל 1850. — ² צ"ל 1850. — ³ צ"ל 1861. — ⁴ צ"ל 1863. ת

יותר מן הזמן הנ"ל, והכתבות על המצבות נפסדו מדוב שנים, או אולי לא היו עליהן שום כתבות כלל.

מן דברי הקהל נראה, שלפני שתי מאות שנה לא ישבו יהודים באבא-סבא ובדרבנד כי אם באו מרוסטאוו (* (Рустовъ) לאבא-סבא ובעת החרבן של אבא-סבא (1799 לס"ה) נתישבו בדרבנד. לפי דעתי שכחו היהודים שישבו אבותיהם בדרבנד עוד בימי קדם, כי מצאתי כתוב בספר המסעות הנקרא: Der curieuse Antiquarius durch Asia (s. 131—132), הדברים האלה: „חלק גדול מן העיר דרבנד כעת חרב, היהודים היושבים בתוך העיר מתיחסים לשבט בנימין“, והוא היה בערך במאה השבע עשרה לס"ה. הנוסע החכם רוברוקוויס (Рубруквиѳъ) במסעותיו בארץ קוקו יספר כי ראה בשנת 1253 לס"ה ישוב גדול מיהודים בדרבנד (**); ואולי נתגרשו היהודים מן העיר, או יצאו בעצמם מפני איזה סיבה ונתישבו באבא-סבא, ואח"כ באו אליהם נח יהודים מרוסטאוו הנ"ל להתישב ביניהם שמה? קשה מאד לדעת הדבר אל נכון, אבל ברור הוא וידוע כי ישבו יהודים בדרבנד עוד בשנות קדם ודורות עולמים. הנוסע הספרדי ר' בנימין הראשון מטודעלא, היה בעיר בגוד בשנת ד' אלפים התקל"ג לבי"ע (1170 לס"ה) ¹ בזמן ממשלת הכלוף אמיר-אל-מומענין או יוסף-אבול-מאדאעשר או מאסטארסהעד (Mostarshed) ^{***} או מאסטאנגעד בן מאקטאמי ממשפחת האבאסידים ^א באותו הזמן היה בבבל האדון ראש הגולה ר' דינאל בן חסדאי מנוע מלכות בית דוד, והיה בידו החותם של הכלוף לשרד ולצוות על כל קהלות ישראל בכל המדינות הסמוכות למשמעת הכלוף ההוא והיו לשון הנוסע ^ב: „וכל קהלות ארץ שנער (Mesopotamia) ^ב ופרס (Persia) וחרסאן (Khorasan) ושבא הוא אלימאן (Saba in Jeman) ודיאר ביק (דיארבעקיר Diarbeckir) וכל ארץ ארם נהרים (Armenien) וארץ קוט (Kofa, Cuthaea am Jebel Judi, am Ararat) ^ג

* רוסטאוו (Рустовъ) כפר גדול תחת ההר קאבוס (Кавъ) 14 ווייניטס מן העיר קובא בגליל באקו. כעת ימצאו בתוכו 295 בתים של מצאצאים סוניטים, מספרם 2391 נפש, כפי החכם נ. זיידליץ בספרו: „Списки населенныхъ мѣстъ Бакинской губ. стр. 58. № 1224.“
** Въ рукописи исторіи Восточн. части Кавказа, Аббасъ-Кули - Бакинскаго, наход. въ Тифлиской публичн. библиотекѣ.

1 צ"ל 1173, וראה בהערות הסמוכות.
*** K. Ritters, Erdkunde. B. 10. s. 239. הנוסע ר' בנימין יכנה את שם השליש בשם הכללי אמיר-אל-מומענין, ואינו מזכיר את שמו הפרטי. הסופר קארל ריטטער מעיד שם כי הוא יוסוף-אבול-מאדאעשר המכונה בשם מאסטארסהעד אשר ישב על כסא הכלופים בגוד בשנת 1160 ומשל עד שנת 1170 לס"ה, ובאותו הזמן היה הנוסע בנימין הנ"ל שמה.
א בספר המלים: „Словарь Историческій т. 9. стр. 395, יקרא הכלוף הזה בשם: מאסטאנגעד ולא מאסטארסהעד כמו שיכנהו הח' קארל ריטטער. (האמת הוא כי משנת 1118—1160 מסתדר, ומשנת 80—1170 מסתעדי. ד.)
6 ספר המסעות רבי בנימין בן ר' יונה מעיר טודעלאא כשצגיא, הנדפס בלבוב בשנת 1859 צד 10.

ב שמות הארצות והעירות סבוארות על ידי החכם קארל ריטטער הנ"ל.
ג ארץ קוט או קאבא או קאטהייק (Котайкъ) היא במדינת אררט והעיר עירוואן נמצאת בארץ ההיא, עיין בספר: „Обозрѣніе Исторіи Армянскаго народа, С. Глинки, часть 1-я стр. L. LVII“

היושבים בהרי אררט, וארץ אלניה (Das Land der Alanen, Albanen) היא הארץ המוקפת הרים ואין להם אלא שערי ברזל (Derbend) שעשה אלכסנדרוס, ושם האומה הנקראת אלאן (Аланы или Албанцы) * וארץ סיבריא (Sikbia, Sibirien?)¹ וכל ארץ התוגרמים (Turkomanen) עד הרי אסנה (Aspische Berge am Jaxartes,) bei den Scythen) וארץ גרגנין (Georgien, Грyзия) עד נדר גיחון (Oxus-flus) והם הגרגשים והם בדת הנוצרים ** ועד שערי המדינות וארצות סיבות (Tibet) ועד ארץ הודו (Indien) ראש הגולה נתן להם רשות בכל הקהלות האלו לשוב על כל קהל וקהל רב וזון, כי הם באו אליו לקחת הסמיכה ורשות, ומביאים לפניו דורות ומתנות מאפסי הארץ וכו', ויש לו (לראש הגולה) פונדקאות של יהודים, וכשווקים ובסחוריו הארץ מס ידוע בכל שנה ושנה חוץ ממה שמביאים מארץ מרחק" וכו'. אם כן נראה מדבריו כי בזמן הנוסע ר' בנימין הראשון במאה השתים עשרה לס"ה, ישנו יהודים בדרבנד, ויהודי דרבנד כותר אחיהם במדינה ובארץ גרוזיא וארמנינים ועוד ועוד היו סרים למשמעת כלפי הערביים וראשי הגולה שבבבל, ושלחו מס ידוע בכל שנה ושנה לראשי הגולה שבבבל, ולא יכלו לקבל עליהם רב וזון עד שלא הביא כתב סמיכה מאת ראש הגולה בעת ההיא.

הרב ר' יוסף שווארץ מירושלים, מביא בספרו תבואת הארץ (הנדפס בלובב שנת 1865 צד 148 — 147) שהעיר דרבנד או טרבנת הנזכרת בתלמוד ירושלמי מס' מגילה פרק ד': ר' שמעון ספרא (מלמד תינוקות) דטרבנת, היא עד היום עיר גדולה בשפת ים הכספי המערבית, ושם בנינים גדולים חומות ובריה מימי קדם, ואומרים שהם מוזן אלכסנדר מוקדון, וקראים את המגילה ב"ד ובס"ו וכו'". נראה כן הדברים האלה שבזמן הישיבות הגדולות בבבל ת"ס כלפי בנד, ישנו יהודים בדרבנד, ור' שמעון ספרא (הנוכח בירושלמי) היה מלמד תינוקות שמה. לפני המאה השתים עשרה לס"ה, לא ידוע לי אם ישנו יהודים בדרבנד בפרט, אבל במדינות אשר על חוף ים הכספי ישנו יהודים רבים עוד לפני המאה השתים עשרה. — משפת היהודים נוכל לשער כי באו למדינה הזאת מארץ פרס, יען כי היהודים היושבים במדינות אשר על חוף ים הכספי ובארץ דאנעסמאן כלם ידברו בשפת פרס קדומה המכונה אצלם בשם טט, ואולי נתישבו פה בזמן המלך אנושירוואן או נושירוואן הישר מלך פרס, אשר בנה בארץ דאנעסמאן יותר מן 360 ממצרים והושיב בהם לאלפים בתי אבות מארץ פרס ומארץ אדאק

* ארץ האלנים נקראת גם כן ארץ אלכניא הקדמונה, היא הארץ אשר על חוף ים הכספי, ומדינת דאנעסמאן נכללה בה, והעיר דרבנד נקראת שערי ברזל או שער השערים.
¹ 2/3 סיכיא Sikchia או Zichia, Sichia של הסופרים היוונים; ראה היהודים ושפת המלאוים צד 122-3.
** הגיאורגים או גרוזינים הנקראים לפנים קארטלים או קארטאלינים כולם נוצרים הם, ואולי נקראו בזמן הנוסע בנימין בשם גרגשים. היהודים בארץ גרוזיא קוראים את הגרוזינים בשם גודרושים, כי הנימל אשר יסמנו בנקודה למעלה ובסוהו כמו דושע (деш), ד"ם העיר סוגו (עם נקודה למעלה על הגימל) קוראים מודשו (Мудшо), אדעריבידגאן = אדעריבידשו, גרגשים כמו גודרושים וד"ר, אבל אינם הגרגשים הקירגיזים היושבים על חוף ים הכספי המזרחי, יען כי הקירגיזים הם אינם נוצרים, כי אם סחמורים מצאצאי הסאקאלים הם.

ואדערביידישען בזמן 79-530 לס"ה ונתגדל הישוב מאנשי פרס בארץ הזאת, ובעת
הזאת נתרבו גם יהודים רבים הבאים להתישב פה בעתים וזמנים שונים. —

בתוך הארכיוון של האליעזרי דרבנד בתוך אגודת הכתבים נומר 709 שנה 1867
מצאתי כתובה בכתב אשורית הנכתבה מאת הרב ר' יצחק סורתי מ"ץ דק"ק דרבנד, ביום
י"ב לחודש כסליו שנת ה'תרכ"ח, והנה העתקתיה פה מלה במלה כדברים האלה:
לכבוד השרים היושבים בפוליציא של דרבנד יר"ה.

כבודם שאלתם אותי, אודיעכם על שאלתכם, כי אנהנו מגולי ירושלים
עה"ק. המלך אשר החריב את ירושלים עה"ק, הגלה את ישראל מעל אדמתם ופירד
אותם במדינות רבות כמו שהם מפורים עד עתה. ובאותו הזמן הושיב אותנו במדינה
הזאת, והינו מדברים בולנו בלשון הקודש, כי היא לשון אבותינו מימי קדם; אך
בהארץ הימים למדנו מאנשי המדינה הזאת לשון סם, ואנו מדברים עתה בולנו
בוה הלשון; אך כל מי שיודע ללמוד, הוא יודע גם כן לדבר בלשון הקודש, וכל
סדרי הפולחניו שאנו מתפללים בבית הכנסת כולם הם בלשון הקודש, ועם שאר
האומות אנו מדברים בלשונם, ועת אשר למדנו זה הלשון של סם מאנשי המדינה
הזאת אינו ידוע לנו, כי סבלנו בימים הקדמונים גלות הרבה, ומפני זה נאבדו ספרי
הזכרונות שראוי להיות לכל עם בכל מדינה. לא כן עתה, ראה אלהים בענינו
וריהם עלינו, ונתן אותנו ביד המלכים האדירים והרחמנים מלכי רוסיא יר"ה,
שמנהיגים אותנו בעין המלחם. עיקר הדברים הללו במסורה אצלינו פה אל פה
מאבותינו, ואנהנו כותבים בכתבים הכל בלשון הקודש, אך לפעמים מי שאתם
יודעים כ"כ לשון הקודש, כותבים גם בלשון סם הנהוג בינינו. בתי כנסיות יש
אצלינו שנים ובתי מדרשות ששה, ובכל אחר כלמד אחר.

נאום יצחק במ"ו ייקב מ"ץ דק"ק דרבנד". —

מדברי אלדד הדני נראה כי שבט שמעון ומנשה יששכר וחבלון יושבו בימי קדם
בזמנו בארץ אשר על חוף ים הכספי. ודבריו יתאמתו ויתאחדו עם דברי המגילה של
יהודי קאָבין, אשר גם הם כתוב שבט שמעון אפרים ומנשה נתישבו על יד הים
הכספי בממלכת הכוזרים, ושבט יששכר בתר לו למושב ההרים הרמים הגורעים.
בשם סאָקאס (ראה המניד שנה שמינית, גליון 34-32) ולפי השערת הרב הישיש
והחכם ר' יצחק סורתי ועוד אחרים מזקני דרבנד הם משבט שמעון יששכר וחבלון
כמו שנראה מן הדברים שנדברו למעלה בבית הרב הגדול דרבנד. מן הדברים
האלה ניכל לשער כי היהודים היושבים בארץ אשר על חוף ים הכספי מחויבים
להיות מעורבים מן השבטים: ראובן, שמעון, יששכר וחבלון, אפרים ומנשה.

יא) מצב בני ישראל בעתים וזמנים שונים.

מצב ישראל בימי קדם במדינה הזאת בכלל ובעיר דרבנד בפרט, מבוזה
בצערף ערפל, ולא נוכל לדעת, אך היה מצבם ואופן חייהם, תבונת רוחם וכל
דרכיהם ומעלליהם, יתן כי לא נשאר אצל היהודים זכרון בספר מכל אשר עבר
עליהם, והמסורות פה אל פה אשר האבות לבנים הנחילו, כבר נשכחו מלבם,
ואולי כתבו בספר לדורות אחרים; אך ברבות העתים ובמסכות מחסומות נשללו ונשרפו
ונאבדו מהם כל ספריהם וכתבי ידם וכל תעודותיהם, רק מעט מועיר הן הידיעות

על אודות מצבם, אשר לא ישפיקו לשבד את צמאון הרוזשים תעלומת ימות עתול ומצפוני שנים קרמוניות.

בעת אשר השתרעה מלכות פרם ומדי על כל חוף ים הכספי, ועל כל ארצות אשור במאה הרביעית לס"ה ישבו היהודים בטח תחת צל ומחסה מלכי מדי ופרס, כי הפרסים והמדיים לא שנאו את בני תחת אחרות בעת ההיא, ולא הכבידו אם ידם עליהם, על אשר דתיהם שונות מרתם, ואם רק שלמו את המסים אשר נסלו עליהם, ורוחם היתה נאמנת אתם, והניחו לכל עם ועם אשר הכניעו תחתיהם לשמור את דתו ותורתו ככל אשר עשו אבותיו מעולם, והיהודים אף אם בכלל היו בגלות, בכל זאת חיו בשלוה כיתר עמי הארצות הנבנעות; אך הם לא התערבו בעמים, כי אם היו לאנודה אחת בכל מקומות מושבותיהם, ויאהזו שם שדות וכרמים, ויעבדום ויאכלו פרי תבואתם. גם היה בידם להקים שופטים ונשיאים עליהם מקרבם לדין דיני נפשות על פי חקי תורת משה, כמו שמעיד על זה הנוסע אלדר הדני שראת בזמנו נשיאים ושופטים לבני ישראל בארץ שירוואן (ערי מדי הקדומה) אשר דנו בד' מיתות ב"ד; אכן ברבות הימים למדו לשונם ומדותם וידיעתם במלאכת הבנין ופסילי האבנים, אשר יעירו על זה גם חכמי וסופרי קורות ארץ גרוויא; אך לא ארכו ימי השלוה והשלום, כי נחלשו הפרסים בסוף ממשלת הסאסאנידים, והכוזרים התגברו עליהם וגרשו מן הארץ, וכבשו את כל המדינות גם את העיר דרבנד, והיו היהודים תחת משמעת הכוזרים ימים רבים, סרם שנתיהדו הכוזרים לא נדע אך היה מצבם בארצם, וכאשר באו הערביים במאה השביעית לס"ה אל הארץ הזאת להרחיב דתם וממשלתם, אז מצב ישראל ירד עשר מעלות אחרונות במדינה, רק תושבי דרבנד היו חפשים ממסים וארנוניות, כאשר העמיסו עליהם הערביים בפקודת הכאליף אַמַאר לשמור שלא יבוא האויב בנבול ארצם.

בתחלת המאה השמינית היתה עת צרה גדולה וחשכה לישראל, גודדי צבאות הערביים באו בפקודת הכליף מיוסלים או סאָלמַאן¹⁾ (715-717 לס"ה) וכבשו את כל ארץ דאגסטאן. מבוכות ומתומות מלחמות נוראות ואיומות היו בכל הארץ, כי יצאו כל העמים להלחם בעד דתם, וגם היהודים בארץ סאָבאָסאָראַן הסמוכה לדרבנד *) יצאו תגורי חרב להלחם עם הערביים, בעד דת אבותיהם, ואף גם שלחמו עמם עד ספת דמם האחרונה כנגורי החיל, בכל זאת לא יכלו לעמוד בפניהם. רבים מן היהודים נשחטו כצאן ונהרגו במיתות משונות, נלקחו בשביה ונמכרו לעבדים ולשפחות, ורבים ברחו להמלט על נפשם בין הררי קוקו, ולחשתת בין הגרי הסלעים ונקיות הצורים מפני חמת מציקיהם, ורבים אשר חיי בשרם יקר היה בעיניהם מחיי רוחם, הכרתו לקבל עליהם דת מחמד ולהכנע תחת ידי הערביים האכזרים, אשר מלאו את כל הערים והכפרים בדמי רבבות בני האדם, ויתר התלאות והצרות יראה הקורא בקורות העיר דרבנד אשר סבלו תושבי הארץ בכלל

¹⁾ מסלמה זה לא היה כליף, כי אם שר צבא הכליף סולימאן אשר מלך 715-717. ואודות היהודים בסאבסראן ודאגסטאן בזמן המלחמות האלה לא נמצא בשום מקור קדמון.

*) Сборник свѣдѣній о Кавказскихъ горахъ, Статья Шамхалы Тарковскіе, стр. 54 въ примѣчаніи.

ותושבי העיר רבנד בפרט בזמן המלחמות בין הכוזרים והערביים ימים רבים, עד אשר נחלשו הערביים על הכוזרים אשר הרגו והתרידו אותם תמיד, ועשו שמות בארץ בכל פעם, והיה כאשר התגברו הכוזרים על הערביים היתה הצלה והרוחה מצובה לישראל, כי תחת צל מלכי הכוזרים אחרי אשר נתיחרו, ישבו ישראל תמיד בטח בשלום ובכבוד.

הסופר הערבי מאסודי יספר, כי בעת אשר ברחו יהודים רבים מארץ וויזאנטיא מפני נזרת שמר שנגזרה שמה עליהם, ואלה מן היהודים אשר ברחו אח"כ מארצות המושלמים, מצאו להם מגוח ומפלט בין אחיהם אשר ישבו בארץ הכוזרים, מזה נראה כי בארץ הכוזרים ישבו בני ישראל בשלום, כי לולי זאת לא באו אליהם יהודים מארצות אחרות להסתתר ביניהם. במאה התשיעית לס"ה, כפי עדות הנוסע אלדר הרני, בערך ד' אלפים תר"מ-תר"ל. לב"ע (880-890 לס"ה), היה מצב בני ישראל בארץ אשר על ים הכספי טוב מאד. משכבם יששכר היו חכמים גדולים ויודעי בינה לעתים, וישבו בשלום, ועסקו בתורה יומם ולילה, ומקנה רב היה להם ועסקו גם במקנה וקנין, ונשיאים היו להם, ודנו דינים על"פ חקי תורת משה, ודברו בלשון הקודש ובשפת פרס וקוד, ושלום היה ביניהם ובין אחיהם משכב ראובן אשר לחמו תמיד עם שכניהם ושללו את שללם.

במאה התשיעית והעשירית היה מצב בני ישראל כסוב, הם נחלו רוב כבוד וגדולה כאת מלכי הכוזרים על ידי התיירותם, ומלכי הכוזרים אהבו למאד את אחיהם היהודים, והטיבו גם להיהודים אשר ישבו מחוץ לנבול ממלכתם, ונקמו גם נקמתם מאויביהם אשר הרעו למו. פעם באה השמועה באוני אחד החאקאנים כי הדיבו המושלמים בארץ בבונג (? Babung) ביהב"ג היהודים, ותבעו חמתו בקדו, ויצו לנתוח ולהרוס עד היסוד את המנהרות (Minaret) מעל בית הכסוד (Moschee) להישמעאלים היושבים בעיר ממלכתו, ואת השמשים הרג, ולולי היה הפחד לנגד עיניו, פן יקחו המושלמים את נקמתם ביהודים היושבים בארצותיהם, כי עתה אמר להרוס את כל בתי כסודיהם אשר בכל מדינות ממלכתו (*).

במאה העשתי עשרה, היהודים כיתר עמי הארץ התגלגלו כבדורים בידי הערביים להבורקים, ומהטורקים להסעלדוזשוקים, ומהסעלדוזשוקים להגרווינים, ומגרווינים להפרסיים. במצוקי העתים הן סבלו מאד היהודים כיתר התושבים מן הלוכרים והכובשים מן הכהרסים והמחרביים פעמים אין מספר.

בשנת 1139 נחרבה העיר רבנד על ידי דמיטרי הראשון מלך גרוויא, והיה עת צרה גדולה וחשכה ליהודים כמו ליתר התושבים שמה. כפי עדות הנוסע ר' בנימין הראשון מטודעלא, היו היהודים בארץ אשר על חוף ים הכספי בכלל ובעיר רבנד בפרט, נבגעים תחת ממשלת הכליפים וראשי גליות שבבל (בנרד), ומצבם היה או כסוב, כי ראשי גליות הגינו עליהם תמיד, ושלחו מהם לראש גלותא מדי שנה בשנה אל אוצר הכליפים, מלבד מתנות ודורות אשר שלחו לראש גלותא בפרט. יבלא הסכמתו לא יכלו לקבל בקהלותיהם רב וחון ושו"ב. בעת ההיא ישבו יהודים רבים בדרבנד, ור' שמעון ספרא הנזכר בתלמוד ירושלמי מס' מגילה פרק ד', היה כנראה ומלמד לילדיהם שמה.

(* הכוזרים מאת ה' דוד סלוצקי בס' חכמת ישראל חלק רביעי עמ' 61)

תם בזמן הנוסע ר' פתחיה מרענענשבורג (ערך 1180 לס"ה) היה מצב בני ישראל טוב מאד. כי מלכי הכוזרים חלקו להם רוב כבוד וגדולה, ומלכד אשר משרות המלוכה היו בידי היהודים, נתרבה גם תורה וחכמה בארץ הכוזרים מפני החכמים והתורנים אשר נדרו אליהם מרוב ארצות פוזוריהם.

במאה השלש עשרה, בשנת 1220, נפלה העיר דרבנד על יד רעש מלחמה בידי המאנגולים והיתה או עת צרה לישראל. גם סבלו הרבה בזמן המלחמת שהיו בין המאנגולים והפרסיים בשנת 1265 לס"ה. ויהודים רבים ישבו בעת ההיא בדרבנד, כפי שמעיד החכם הנוסע רוברוקוויס (Рубруквисъ) אשר ראה אותם בהיותו שמה בשנת 1253 לס"ה.

במאה הארבע עשרה. היו היהודים עד שנת 1320 תחת משמעת המאנגולים, ומן 1320 עד 1335 לס"ה, סבלו היהודים במדינה מאת השאך אוובק מן קפמטשאק, אשר החריד את הארץ תמיד, והתנפל כארי עם צבאותיו על הערים והבפרים לשלול שלל ולבזו בז, וכבש גם את העיר דרבנד, אבל הצלתו לא עמדה לימינו, כי הוכרה לנוס על נפשו עם צבאותיו יחד. בשנת 1382 היו היהודים תחת ממשלת סימור-לענג-כאן של שירוואן, מצבם בעת ההיא לא ידוע מפני חסרון הדיעות. במאה החמש עשרה, ידוע כי היו תחת ממשלת מושלי שירוואן ובשנת 1438 תחת השלטון איכראהים-חליל.

במאה השש עשרה משנת 1505 עד 1579 היו ת"מ שאכ"ו פרס, ובשנת 1579 ת"מ המורקים, אבל לא על זמן רב, כי במהרה נרשו הפרסיים את המורקים מן הארץ הזאת.

במאה השבע עשרה לא ישבו יהודים בדרבנד, ולא ידוע מפני איזה סיבה, אם נגרשו או אם יצאו בעצמם מן העיר, ונתישבו בכפר אכא-טבא הנוכח למעלה. מן חכמי ישראל במאה ההיא ידוע לי רק אחד ר' גרשון המכונה ללה בן משה נקדי, והוא עשה ביאור על ספר קדושה כה"ד להר"מ ז"ל. הב"י שהוא ימצא אצל הרב ר' יעקב במהררי"ץ מרחי"ר ראב"ד על כל ארץ דאגעסטאן (הרב הנ"ל הודיע מזה בעצמו במ"ע המגיד שנת שלש עשרה גליון 35 שם בהצופה). היהודים עסקו בכפר ההוא בתורה ובמקנה וקנין, גם עסקו בעבודת הכרמים והוציאו מתגפנים יין, וזרעו את שרשי הצבע מאראנא, ואחרים זרעו גם את עלי המאבאק הפשוט והיו גם דינים.

היהודים ישבו בכפר ההוא עד חרבנו על י" סודכאיי-כאן, ובזמן החרבן נתישבו בדרבנד על פי האופנים והתנאים דלמטה. ומן העת ההיא עד עתה יושבים הם בדרבנד. והנה מציג פה תוכן שני מכתבי תעודות אשר מצאתי בתוך הארכיוו*): האחד: מכתב בקשה מן קהל ישראל אשר בדרבנד אל הארון שר צבא הראשי הגנענראל מאינפאנטערי ונענעראל-אדיוטאנט באראן ראוען, הנכתב ביום ר' לחודש נאוועמבער שנת 1832.

והשני: ראפארט מן שר הצבא אשר במדינת דאגעסטאן הגנענראל-מאיר קאכאנאוו השני (Кохановъ 2-й), אל שר צבא הראשי באראן ראוען, ויראה

*) Изъ дѣлъ архива Главнаго Управленія Намѣстника Кавказскаго, по описи № 80. годъ 1832.

הקורא על איוה אופנים ותנאים נתקבלו ונתישבו היהודים בדרבנד בעת ממשלת שך-עלי-כאן הנ"ל.

מכתב הקהל: עוד מימי קדם עד היום הזה נגשים אותנו שרי העיר לעבור עם נשינו וילדינו בעבודת המלך בתוך העיר בלא תשלומים חלוף עבודתנו, והגנו מבקשים אנהנו לחלק אותנו לסדרנות לפי מעמד ומצב כל בית, ונתן מסים כיתר תושבי העיר. כמו הארמענים והמושלמים הינו כולנו מוויגים בעת אשר היתה העיר במצור ע"י קאזי-מוללא בשנת 1831, והלכנו על המשמר בכל המקומות אשר פקדו עלינו פקודי הממשלה, כמו שידוע הדבר להאדון הקאמענדאנט וואסיליעו, ולמה יגרע חוקנו מיתר התושבים, ונקוה כי בגודל הסרך תעשה משפט צדק בלא הברל דת ועם". (על המכתב היה תמוס כל הקהל).

הראש פארם של השר: מן העת אשר כבשו צבאות רוסיא את העיר דרבנד בשנת 1806 הלכו והולכים עד היום היהודים לעבודה, ע"פ האופנים והתנאים אשר התנה עמהם שך-עלי-כאן מדרבנד בעת אשר נתישבו בתוך העיר: הם מחויבים לנקות בתי ובנייני הממשלה ממים ומכל דברים מזוהלים, ולחטוב עצים ביער, ולהביאם על חמדיהם אל בתי הממשלה להסקה. כאשר נצרך לבנות איוה בנין חדש לצורך הממשלה, מוכרחים ללכת על פי הגודל מן חמשה עד עשרים וחמשה אנשים למלאכת הבנין, והממשלה תתן לכל אחד ואחד מהם שכר עבודת היום הצייה מכפי שיקבלו שכרי זום אחדים (ערך מן 30 עד 60 קאפ'), ועפ"י הגודל הולך איש אחד, ולפעמים שלשה אנשים מכל בית בכל שבוע ושבע לעבודות שונות הנדרשות להממשלה בתוך העיר, וחלוקף זה הפשים הם ממסים אשר ישלמו הארמענים והמושלמים כפי ערך מצב בתיהם, מן 1 עד 5 ר"כ מכל בית לשנה".

השר הישר באדם הבאראן ראוען הנ"ל מלא את בקשת הקהל, ושלה את פקודתו הרוממה אל שר העיר אשר מן יום ראשון לחודש יאנוואר שנת 1836 מחויבים להיות היהודים בדרבנד הפשים מכל עבודה ומלאכה, וכיתר תושבי העיר ישלמו את המסים שלהם כפי ערך מצב בתיהם מן 1 עד 5 ר"כ מכל בית לשנה. והבס ההוא ישלמו גם עד היום הזה. —

(ע"ד שני כתבי תעודות מיהודי דרבנד בשנת תרי"א, ע"ד בחירת רב ובקשה לקיטר רוסיא ראה זכרון לאב"ן רש"ף צד 64 והלאה וצד 84). ואביא פה כתב תעודה ג' ע"ד בחירת ראשי הקהל, אשר העחקתי מלה במלה מנוף הכתב אשר ימצא אצל קהל דרבנד כדברים האלה:

היום יום שלישי בשבת שמונה עשר יום לחודש תשרי שנת תר"ה לפ"ק, כורים אנהנו חותמי מטה איך שאנהנו כלל ק"ק דרבנד נתנו רשות לשלשה אנשים אשר נקבו בשמות: שם האחד אליהו ב"ד עמנואל, ושם השני אברהם ב"ד אברם, ושם השלישי עקיבא ב"ד חוקיה, והרשינו והמעינו אותם לכל דבר שבקהלה לעשות הישר בעיניהם, הן למעות בית הכנסת, הן למעות מסים וארנוניות של אדונינו מלכנו הקד"ה, ולהם כת הבחירה לבחור עלינו דיינים וחוגים ושוחטים כפי ראות עיניהם והשקפת דעתם, בצונם ימנו עלינו וברצונם יחליפו אחרים, ולדיאה כתבנו שוחותיים להגיד ולפרסם שאנהנו ישראלים שוכני עיר דרבנד בדרנו את שלשת האנשים הללו לאנשי אמת ואמונה, כי ראה ראינו אכתתם ודוהם הישר שהם

משתדלים בכל מאמצי כחם לתועלת קהלתנו, ולגדוד פרצי התנו, וכל האנשים אשר ירימו ידיהם ורגליהם בלתי רשות שלשת האנשים האלה, דבריהם בפלים ומכופלים, ועל דבר אמת וצדק תתמנו שמותינו ביום ה'ל והכל שריר ובריר ואמת וקיים.

נאום אברהם ב' חנוכה, אברהם בן נתה, אברהם בן משה, אבשלום בן חנוכה, אהרן בן נפתלי, אהרן בן הינתה, אהרן בן אלעזר, אליהו בן שלום, אליהו בן עקיבא, אליהו בן משה, אלעזר בן חזקיה, אלקנה בן אחיסוב, אמעז בן אלעזר, אפרים בן אלעזר, אפרים בן מיכאל, אשר בן ריחנה. בנימין בן יששכר, בנימין בן ירחמיאל, בנימין בן ישי. גבריאל בן משה. דוד בן אפרים, דוד בן ישי, דניאל בן מוקרשי. הלל בן משה. דובבל בן אברהם. חנוך בן משה, חנוך בן ירמיה, חנוכה בן אברהם, חנוכה בן אהרן, חנוכה בן יששכר, חנוך בן אברהם, חניניה בן דוד, חניניה בן עבדיאל. יהודה בן אלקנה, יהונתן בן סימן טוב, יוחאי בן יוסף, יוחנן בן ניסן, יוסף בן ישי, יחיאל בן בניהו, יעקב בן אהרן, יעקב בן פרץ, יעקב בן נבשי, יעקב בן גלעד, יעקב בן דניאל, יעקב בן פנחס. ללא בן יעקב, ללכבה בן עזיאל. מנחם בן עמרם, מנשה בן ריהנה, מנשה בן עזיאל, מרדכי בן עקיבא, מרדכי בן אלעזר, מרדכי בן ניסן, מרדכי בן יוסף, משה בן דוד, משה בן רחמים, משה בן סלכי. נח בן יעקב, נחמיה בן עמרם, ניסים בן נתה, ניסן בן פנחס, ניסן בן אברהם, נתניאל בן סימן טוב. סימן טוב בן נתן, סימן טוב בן אלעזר. עזייה בן חנוכה, עזייה בן אלעזר, עזיז בן ישראל, עקיבא בן משה, עקיבא בן יעקב. פנחאל בן עבדיאל, פנחס בן שמואל, פסח בן אליעזר. צפניה בן הינתה. רבחא בן אלקנה, רויא בן יעקב, רחמים בן יהודה. שלמה בן דניאל, שלמה בן אפרים, שלמה בן ניסן, שלמי בן גרשום, שמעון בן משה. — —

(ב) מצבם הרוחני והמוסרי.

הנוסע אב"ן רש"ף בספרו אבני זכרון (צד 59 וצד 82) יספר בשמו ובשם הרב ר' אליהו מזרחי, כי בראשונה היו יהודי דאנעסמאן קראים, ודברים מהם נהגו לא טרננים ולא כקראים, ורק אח"כ קבלו קצת מהם מנהגי הדבנים, וגם זה מבשתם ובע"כ לפי שהיו מביישים ומחרפים אותם וקוראים אותם בשם: קרא ובעל זנב ולא היו רוצים להתחתן עמם (אם כל הקהלות היו קראים, א"כ מי המה אלה אשר לא רצו להתחתן עמם! ?), וגם מנהגיהם יוניחו שמימי קדם היו מבעלי מקרא (אדרבא המה נגד דת הקראית גם ברחיצתם במי נדר ומקוה מים וגם בספירת ה' נקיים), וכי הר"ר אליהו הבריתם לקבל דת הרבנות, ואב"ן רש"ף היה בעודו, ראה שם. — והנה נפלאתי מאד על דברי הרב ר' אליהו מזרחי ועל מעשיו אשר כמזוים הם בעיני. ראשית, שסר הברירה מאת י"ג קהלות ישראל אשר במדינת דאנעסמאן ולעזיסמאן (דבנדר, סארקי, דושענגוטאיי, בוינאק, נראָנא, דושערפא, אימאם-קולי-קענס, אנדרעי. Андреевская дер. באַמראַטש, אָראַנ, קאַרמאַשאַ, ניוגרי-מיושקור. Нюгды-Мюшкурь ופאָדוּשָׁאָלִים), כתב הבקשה אשר שלחו לארוננו הקיר"ה וכתב ההסכמה מאת קהל מאדוּשָׁאָלִים (אשר יבוא במקומו ובזמנו) כלם

כתובים ומאושרים בתתימות ידי הקהלות, וכלם יעידים בהם שהם מאנשי שומרון
ע"י מלכות עשרת השבטים גלות שלמנאסר מלך אשור, וגם מגלות נבוכדנצר ומיתר
פלישת הנולים שגלו לארץ פרס ומדי, והתעודות עברו תחת בקורת הרב והסכים
על עדותם, גם ידע במוב שבזמן אשר נתישבו גולי ישראל בארץ מדי ופרס לפני
הרבן בית ראשון וגם בזמן גלות נבוכדנצר כאשר רוב מהם נתישבו בין אחיהם
הגולים הראשונים במדינות האלה כפי עדותם, לא היה עוד שום רושם ממחלוקת
הרבנים והקראים, והלכו בתורת ה' במדינות האלה כאבותיהם לפני גלותם מארצם.
כמשך העתים והזמנים קבלו עליהם תורת הרבנים מאחיהם אשר בבבל, בעת אשר
היו סרים למשמעת הכליפים מלכו בגדר, ולמשמעת ראשי גלויות וראשי הישיבות
אשר בבבל, ואנשי דאגנסטאן כיתר הגולים בארצות אלה אשר היו ת"מ הכליפים
לא יכלו לקבל עליהם רב וחזן ושוהט עד אשר השיגו כתב רשיון והכנס מאת ראש
גלות ישראל, ובעת ההיא וגם אחרי כן מהכמי בית שני קבלו עליהם מוכן לזמן
דת הרבנים, כמו שידוע מסופרי ונוסעי הערביים שבארץ הכוזרים נתרבו חכמים
והרביצו תורת הרבנים בכל המדינות אשר על חוף ים הכספי אשר תחת ממשלת
הכוזרים. בממכות ומרומות מלחמות ובמצוקי העתים בארצות האלה נשרפו ונשלחו
ונאבדו ספריהם, כתביהם ותעודותיהם, ונשכחו דתיהם ומנהגי אבותיהם הקדמונים,
רק בזמנים היותר מאוחרים החלו עוד פעם לבוא בברית עם אחיהם הרבנים אשר
בקוסטנדינא וברוסיא, וקבלו מהם ספרים ושלחו אליהם בניהם ללמוד תורה שב"ע,¹
כמו שגוהגים הם גם עד היום הזה. ואיך אמר הרב ר"א לאב"ן רש"ף שידע אשר
אבותיהם היו קראים, לכן קשה עליהם עתה לקבל כל פרטי מנהגי הרבנים, ומביא
בדבריו שקהלות מארושאליס, דושענגוטאזי ואנדערייא וסארקו ועוד, כמעט כל
קהלות דאגנסטאן לפי דעתו והשערתו כלם היו קראים, וגם רבבות אלפים משפחות
מבני ישראל אשר היו מפורדים יותר משני אלפים שנה בכל ארצות קוקו וגרוויא
וארמעניא, אשר רובם נמלעו ונתערבו בין הגוים במשך מכות העתים והגזרות
העצומות, גם כלם היו לפי דעתו קראים, אשר הוא נגד האמת כפי הקבלה אשר
בידיהם (שהם מגלות שומרון), יען וביען כי לא התנהגו רק עפ"י מנהגי אבותיהם
הקדמונים המסורים בידיהם מדור דור. ואפשר כי נתישבו איזה משפחות מן הקראים
בזמן האחרון ביניהם, כמו משפחה קראית ממשפחות יששכר בכפר מארושאליס,
כפי שיעיד הרב ר' אליהו בספרו לפירקאוויץ, שהיא מן דרחוק, היתכן בעבור
משפחות פרטיות נספה רבבות גולי ישראל במדינות האלה לכת הקראים? ויכול גם
להיות שמשפחת יששכר איננה מן הקראים, אך שנשכחו מנהגי אבותיהם הקדמונים
ונשתבשה בידם הקבלה, ומדוע נבדלה מקהל הגולה ולא דתהתגו בה? ואשר אחדים
נקראים שמה בשמות: קרא-יעקב, קרא-חיים וכו'¹, יכול גם להיות שבמשך העתים
והזמנים היה שם קרא לשם כבוד לאיש מלוכד יודע ספר, כמו שגוהגים בעת לבנות
את המלוכד בשם חכם (ונמצא גם אצל האשכנזים רבינו יוסף קרא, נזכר ברש"י

¹ הכינוי קרא קודם שם העצם הוא טורקי ומאמאני (הוראתו שחור), ונמסר גם לשמות
הגזעיים באירופא המזרחית, כמו קרא-היאידור (Kara-Theodor), קרא-גיאורגי Kara-Georgi וכדומה.

ורשב"ם על התורה, ועיין מערכת גדולים להרב היד"א, אות יוד), או לשם ננאי לאיש אשר לא הפך להתנהג כמנהגי דת אבותיו הקדמונים, ואין כאן שום הכרעה שדון במדינות האלה קראים.

ואל תחשוב קורא נכבד, כי לבי איננו שלם עם הקראים, באשר רבני אנכי. לא אדוני! אוהב אנכי את הקראים בלב ונפש כי אחי בני עמי המה, אולם האמת אוהב יותר, כי תולדות הארץ וקורות עם ישראל יושבי מדינות אלה סותרים את דברי הרב כי נדברו לא בצדק. ומה שהפך הרב ר' אליהו למצוא חן בעיני פירקאוויץ, כמו שיספר הוא בעצמו, ולכך הודה לו כי אבותיהם היו קראים, אולם לא ראה את הנולד, אשר דבריו יבאו בדפוס ויראו רבים שגגות, ועל זה אמרו הו"ל: הכמים הזהרו בדברכם! ⁽¹⁾ וכפי עדות אב"ן רש"ף בקש דרב ר' אליהו אותו שיידבר על לב הפקיד מהעיר שיצוה על השוטרים להכריח את בני ישראל שילכו לעבודה לחפור את הגל או הנבעה אשר בחוץ לחומת העיר, ולעשות בזה בחינה, אולי בסכלם עול עבדות הפירת הגל בעומק הארץ, והוצאת העפר והאבנים על כחפם, ישובו מדעתם הנפסדה ויקבלו עליהם תורת ומנהגי הרבנים. ואב"ן רש"ף מלא בקשתו, כי שמח כלבו, אולי לא יקבלו היהודים את דברי הרב באמרם כי אבותיהם לא היו רבנים, אזי בנקל יכול לעשותם קראים עפ"י הודאתם, ותלונת המחזיקים בדת הרבנים וגם תלונת הרב לא תהינה עליו, ואם גם זאת לא יעלה בידו, אז לכל הפחות עשה את רצון הרב לעזור לו להכריחם למנהגי הרבנים, ובוה ימצא חן בעיני הרב שיגלה לו את הקדמוניות אשר דרש וכו', כמו שיספר אב"ן רש"ף בעצמו בספרו הנ"ל. כללו של דבר, כוונות שניהם היו תלויות בדבר של מה בכך, שניהם חפצו למצוא חן איש בעיני רעהו. ונפלאתי מאד איך שכחו על רגע קדוות וסבע בני עמם, בני יהודה וישראל יותר משני אלפים שנה הלכו באש ובמים ונהרגו במיתות משונות בעד תורתם ודתי אבותיהם, כידוע לכל קורא קורות ישראל בכל ארצות פוזריהם; וברגע אחד חשב אב"ן רש"ף להכריח למאות אנשים מישראל זקנים ובהורים על ידי חפירת נבעה אחת קטנה לעווב דתי אבותיהם ולקבל עליהם דת אחרת ומנהגים אחרים, הכי לא הבין כי לא במהרה ישמעו לדבריו לקבל עליהם דתי הקראים או מנהגי הרבנים אשר לא הורגלו אליהם? והרב ר' אליהו לא ידע מקדוות עמו בארצו? ומה שעבר על אחיו בני עמו במלחמת נאדיר-שאך בשנת 1742, עת אשר יהודים לאלפים היו אסורים בחבלים ונשחטו כצאן ונזרקו במי נדר בכפר אכמי, וביתר הכפרים במדינת דאגעסטאן היו חוצותיהם מלאים בדמי ישראל אשר קדשו שם שמים ונשחטו בעד תורתם ודתי אבותיהם. גם ה' פירקאוויץ ידע לספר לו כי היהודים אשר ישבו בכפר דזשאלגאן הסמוך לדרבנר שפכו דמם

⁽¹⁾ בעת כתב הנוסע את כל זאת עוד היה אב"ן רש"ף בחיים, ושקריו הרבים עוד לא נודעו בקהל, וכתחבולות שונות עלתה בידו למצוא עוזרים ומגינים אשר בכל כחם ענו אמן על כל כזביו הרבים; אולם כעת נגלה המסכה הנסוכה, ונבלות אב"ן רש"ף ועוזריו ומסביביו נהפרסמה בעולם המדעי. לכן לעת כזאת לא יאמין איש אוהב אמת לדברי אב"ן רש"ף אשר התחזק כשרן ולאזהבו בחייו, כי באמת דבר כזאת הרב ר"א מורחי, והרעת נותנת כי ברא פירקאוויץ זאת מלבו כאשר ברא שקרים אחרים למאות ולאליפים; ומה גם כי הדמים הרבים בשנת תרל"ב זמן רב אחרי כות הרב מורחי.

כמים, ורק מעט מהם הוכרחו להמיר דתם בדת מחמד, ועוד לאלפים ספורים מקודת בני ישראל במדינות אלה, ואיך השתדל רב נכבד וגדול בישראל כהרב ר' אליהו מזרחי ע"י פירקאוויץ אשר היה כשבם בידו לענוש בו את אחיו, ולשלח עד למאות אנשים זקנים ונערים לעבוד עבודת פרך כאבותינו במצרים מתחלת חודש אלול עד סופו? ! האם לא ידע הרב הדועה הנאמן לצאן יעקב, כי לא בכח תבורה ולא ברעש וענוש ינהל את שיות עדריו על מרעה הצדקה והיושר ועל נאות האמת והאמונה, כי אם בשוכה ונחת באהבה ובחבה יתירה יכול להביאם למסרת הפצו. ומה היתה אחרית הדבר, כי שניהם יחד לא ראו פרי בעמלם, כמו שהודיע אב"ן רש"ף בכתב ההודעה לפקיד המבצר, שהיהודים מחזיקים בתומתם במנהגי אבותיהם לא כהרבנים ולא כהקדאים. גם יספר אשר בליל מוצאי יום כפור בא אחר מן היהודים ושמו בכשי והוא חדש אבן אל בית הרב ר' אליהו לבקש רשיון מן הרב לעשות זונג עם אשה חדשה על אשתו (על אודות הנשים הרבות אדבר עוד במקומו ובזמנו) ולא הסכים הרב, וילך בכשי בפחי נפש, ויקח עשרה אנשים ויעש נשואין באותו הלילה כמנהגם הקדום בלא רשות הרב. אכן שגגת שניהם נשארה לדור אחרון לזכרון בספר.

מן כל האמור נוכל לדעת מצבם הדתי הרוחני והמסרי, המכתב הראשון (הנדפס אצל אב"ן רש"ף) או שמר הברירה על הרבנות והדיינים יעיד כי הרב ר' אליהו בן מישאל מזרחי היה בעת ההיא הגדול בתורה וחכמה מכל אחיו, כאשר בתודו כל הקהלות לרב הכולל וראב"ד עליהם, וכי מצבם הדתי לא היה מאד נעלה כמצב דת אחיהם בני הגולה בארצות אחרות, מפני מצבם הרוחני אשר היה מאד שפל כי שקועים היו בין הגלות המז בין הגוים ולא ידעו להתנהג עפ"י התורה והמצוה. ויען כי שבעה נפשם לענ אחיהם הספרדים והאשכנזים קמו רוב מהקהלות גם בהשתדלות ה' פירקאוויץ לבחור מאחיהם את הרב ר' אליהו בן מישאל מזרחי לראב"ד עליהם, שורה להם החוקים והמשפטים עפ"י התורה שבכתב ושבע"פ אשר קבלו אבותיהם בימי קדם עליהם ועל זרעם, ושיעשו מצות התורה ודרבנן ככל אחיהם הספרדים והאשכנזים כבקשתם וחפצם ורצונם הטוב, ולהיותם לעם אחד ותורה אחת לכלכו, וקבלו עליהם לשמוע בקולו ובקול בית דין הגדול (אשר לא היה אצלם כל אלה מקודם). גם זורנו לדעת המכתב ההוא שהיו אנשים אשר לא ידעו להלוק כבוד כנהוג לדגניהם ולא שמעו בקולם והלכו בשרירות לבם, ומפני זה השתדל הרב שאושר ויקים מכתב הבחירה מאת הממשלה הרוסמה, ויהיה בידו הכח לעגשם ולכפותם בעזרת הפאליציי, וכלם ישמעו וייראו ולא יזדון עוד. על זה יעיד גם מכתב הבקשה ששלחו לארוננו הקדו"ה בהשתדלות הנענעראל פקדו ע"י השר הגדול גלאוויטש הראשון הפקיד על ארץ גרוזיא ודאנעסמאן. ומן המכתב השני (אשר העתקתי למעלה) נראה את טוב לב העם הזה, כי קמו וגם התעוררו את לבם לחקן פרצות סדר קהלתם, ויבחרו עליהם ראשים שישתדלו בכל צרכי צבור באמונה ובכל הענינים הנוגעים לחיקן הדת להממשלה ולתועלת הקהל, והכל כפי משפט תורת הרבנים.

ע"ד הרב בנימ. מן הרבנים היותר ידועים לי שהיו בעיר הרבנד בזמן שבאו מאבא-סבא להתישב פה, במאה התשע עשרה, הם: אחר ר' בנייהו, ואחריו נעשה

לרב וראב"ד על כל מדינת דאנעסמאן ר' אליהו מזרחי, ואחריו הרב החכם התורני והשלם הצדיק והחסיד ר' יצחק בן יעקב מזרחי, ובחייו ישב על כסא הרבנות בנו ר' יעקב מזרחי אשר הוא כעת רב בעיר דרבנד. —

חכם מרדכי רופא. הנני יושב בחדרי הגדול, ומהחלונות הנשקפים אל בית הכנסת הגדול ואל מחלקה אחת מן המגרש עיני מבטת מסביב על תהלוכות אנשים, ועל הנשים היושבות ואורגות פתיליהן אצל כל פתח ושער, והנה גברת הבית באה החדרה והביאה את ארוחת הבוקר לפני ותאמר אלי ע"י המתורגמן ר' עקיבא, כי איש אחד בא לראות את פני, אמרתי לו עקיבא להביאתו הביתה. איש רם הקומה וכובע גבה על ראשו שלף את נעליו לפני הפתח וינש וישק את ימיני, הכרת פניו ובגדיו ענו בו כי יליד ארץ פרס הוא. ר' עקיבא ידע את האיש ויצגהו לפני, כי הוא חכם מרדכי הרופא יליד שושן הבדיה המתנודד בדרבנד. „שמעתי שמעך אדוני ותכסוף נפשי לראות את פניך“, אמר אלי הרופא בשפת עברית. ברוך תהיה! שב נא אדוני. וישב על יריעת הרצפה ורגליו תחתיו כמרגו. האם זמן רב אדוני מן העיר המדאן? „זה שנה וחצי, אבל מקבל אנכי ידיעות תמיד מביתו ומאחי היושבים שמה“. „השלום להם ואיך מצבם? “ שאלתי. „מצב אחינו ברע הוא, הם סובלים גלות גדול ונורא, הרחמן ירחם עליהם“. הפצתי מאד לדעת מצבם ותלאותיהם. „הנני כותב בעוד ימים אחדים מכתב להמון, אם על אדוני טוב, יכתוב אדוני אל ראשי הקהל ואל הרב שלנו, והם יודיעו לאדוני את כל אשר עמדם“. טוב דברת אדוני, תודיעני נא הזמן אשר תכתוב מכתבך ואתן גם את אגרותי בתוכו. וישם האיש את ימינו על לבו ועל מצחו ועל שפתיו, ברמזו בזה כי בכל נפשו ובכל מאודו ימלא את רצוני, ויוסף עוד לדבר אלי ויאמר: „ראש הכומרים של המחמרים אשר בדרבנד הוא ממבירי, ונקרא נקראתי אתמול אל ביתו ויאמר אלי: כי נפשו תכסוף לראות את פניך, אם תואיל אדוני לבקרתו, או יחכה לקבל אותך ברוב כבוד למתד בערב בתוך הכרם שלו אשר מחוץ לחומת העיר הדרומית על חוף הים“. הנני למלאות את רצוני, אבל בוא תבוא גם אתה הנה, ונלך ביחד עם ידידנו ר' עקיבא. „טוב אדוני, הנני למצותך“ וישק את ימיני ויצא מן הבית. בצאתו אמר אלי ר' עקיבא, זה דבר חדש הוא, כי הכומר הראשי להמחמרים, יראה אות ידירות לישראל, באשר ישנא אותנו תכלית שנאה. אך ראה ידידי, אמרתי לו, תתרגם לפניו את דברי במובן מעט דעת, למען יבין את משרת שיחתנו. „אעשה כדברך אדוני“, השיב ר' עקיבא בעונה וכבבדו. —

ג) היהודים ועבודתם מלאכתם ומסחרם, מלבושיהם ואופן חייהם.

היהודים כיתר תושבי העיר מתעסקים בעבודת הצמח כאַראַנא, הנקרא בשפת רומי Rubia tinctoria ובשפת רוסיא קראַפּ (крапъ). היהודים קוראים אותו פּוּאָה * או מאראנא, והוא צמח צבע אשר משרשו נעשה צבע אדום יקר, לצבוע בו אריגות פשתים (хлопчатобумажные ткани) אריגות צמר (шерстяные), פשתן

* עיין בערך ובהמשכירי (ערך הדרש) מלת פאה. ועיין בנסרא שבת דף ס"ו ע"ב, וברש"י שם; גם בס' שבועית פרק ה' דף מ"ג; פרק ו' דף ס"ו שם [בן].

(дьявола) וארנות משי, גם ערות מעובדים, נייר, כלי פארפאר, זכויות וכו' וכו' ועוד דברים רבים בבתי מלאכה שונים בארץ רוסיא ובארצות אירופא. —

מלבד עבודת המארגאן עוסקים היהודים גם בזריעת המצאק הפשוט, ובנטיעת נפנים ועצי פרי למיניהם. ומהענבים הם עושים יין טוב לצרכם ולמכירה, אבל הארמענים יודעים לתקן את יינם יותר טוב מהם. היהודים אשר אין להם קרקעית, שוכרים קרקעות בן הגוים שכניהם על אופנים ותנאים שונים. גם מעבדים הם עורות ומתקנים מהם סאפאן טוב, ומחזיקים בתי רחיים (мельницы), מהם עוסקים גם במסחר ויש להם חנויות ממיני ארנות צמר פשתן ומשי המוכלים כפרס ומארץ רוסיא. אלה כהיהודים המוליכים בעצמם את שרשי הצבע מארגאן לערו רוסיא, מוכרים אותם שם בכסף מוכן או מחלפים על סחורות שונות. בזריעת חטה ושעורה ושאר מיני אוכל, ובגדול בהמות וצאן אינם עוסקים יהודי דרבנר כלל.

עבודת ועסק הנשים העבריות. הנשים שלהם ובנותיהם תעסקנה בארנות פתילים (шурпы), וכה אופן אריגתן: על כלי עץ הנעשה כבד חרס עגול גדול ומצופה בעור הנקרא בלשונם באלוש-חיימאן (Большъ-Хайтанъ) על הכלי הנוא מלמעלה תחובים שמונה יתרות עץ עגולים, ועל כל יתר קשור חוט של משי או של פשתן מצבעים שונים, וארנות פתילים יפים, המובלים אחרי כן לשוק מאקאריא למכירה. המלאכה הזאת תעשינה או בבתיהן, או על המצעות הפרושות לפני פתחי ושערי בתיהן. מלבד צרכי הבית תעסקנה גם במלאכת תפירת בגדים ומלבושים לעצמן וגם לבעליהן, כי תופרים מיוחדים לא ימצאו אצל היהודים האלה, כמו אצל אחרים באירופא, לכן בנותיהם מחויבות ללמד בנערות מלאכת התפירה ומלאכת יד שונות, גם תעורנה הנשים לפעמים לבעליהן בעבודת השדות והכרמים.

מלבושי הנשים, טבען ואופן חייהן.

מלבושי הנשים העבריות במלבושי הנשים המוסלמניות, העלמות תחבשנה ראשיהן בכובעות כתבנית נזרי הפארה מוכתרים בפעמונים קטנים או במטבעות כסף או זהב, קווצות שערותיהן תלתלים יורדות מעל קרקון, עגילים כמו שהרוגים מכסף או זהב על אוניהן, צואריהן וחזיהן תעדינה במטבעות כסף או זהב גדולות וקטנות ליופי, בהנורות כסף תאורניה מתניהן ובצעפים תכשינה ראשיהן ופניהן, לבל תראינה את יפין בעיני האנשים כי טובות מראה הן, והנשים המוסלמניות תכשינה בסדינים לבנים או של משי בצבעים שונים, לא רק את ראשיהן ופניהן בלבד, כי אם גם את כל גופן. אם יעבור אורה הגון לפניהם מיד תעמודנה סמוקמן למבטן, ולא תשובנה עד אשר לא יעבור ויחלוף מנגד עיניהן, וכן יעשו גם האנשים מוקן ועד נער. הנשים משתדלות למעט בדיבורן עם אנשים, ולא להצא מחברתם ובמסכתם, כי אם כלאות על פי הרוב כחדיהן כצפרים בכחזיהן, לכן מפני זה רחוקות הן מדיעות העולם והמסחר, ולא ילמדו לשון וספר הכמה ודעת, כחסרי לב תכלינה השעות הפנויות להן מן המלאכה בספורי הכל. והן ככל בנות ארצות המזרח נוהגין לנעום אבל נוהגין גם לרצות, וכן גם טבע האנשים. הנשים תחשבנה כשפחות בעיני בעליהן, ומחויבות למלאות פקודות בעליהן בנפש הפצה וברוח שקמה אף אם נגד רצונן הטוב, ורק האנשים לבר שררים בבתיהם, והנשים יתנו כבוד ויקר

לבעליהן. לעת ערב יוצאות בנות אנשי העיר העבריות וגם המשלמנות יחדיו ככוסות בצעיפיהן וכדיהן. על שכמן לשאוב מים. מן אגן המים אשר בתוך העיר. אצל אגן המים ההוא תתקבצנה נשים ועלמות רבות, על פי הרוב יספרו שם חדשות אשה לרעותה. ולפעמים ישמע גם קול צעקה ומריבה עד לשמים, אשר אינן יכולות לדלות המים במהרה אם נחוצות הן למרר ללכת לבתיהן, מפני הרוחק הגדול שמה. שתי נשים רבות בשנים היו בביתי, שם הבכירה רות אשת ר' אפרים, ושם הצעירה צפורה אשת ר' מנשה, בני האלמנה מרים נברת הבית. הנשים האלה ברוב יפין ותארן לבנות נסיכים שהשבנה במדינתנו, ופה נכנעות הן תחת ידי בעליהן, הצועקים לפעמים עליהן בקול שומר ומצוה, והן ברוח נכאה מוכרחות לשמוע בקולם ולעשות פקודתם. כן גדל כל הנשים במדינה הזאת. פעם ישבתי לאכול סעודת היום עם ר' אפרים בעה"ב שלי, וחבוא רות אשתו הביתה והעמידה ממעמים לפנינו, ויאמר ר' אפרים אלי בשם אשתו כי מבקשת ממני למנות זכרון את תבנית בית החולים ליהודים אשר בעה"ק ירושלים, אשר היו אצלי עקוצמפלוארים אחרים. מיד עשיתי את רצונה, והנש אלי היפיה ותרים את הצעיף מעל פניה ותשק את ימיני, ותאמר לבעלה שיברכני בעבודה. המנהג אצלם כי האנשים כנשים, גדולים בקטנים, כלם ינשקו את הידים לאות הודה וברכה. גם למרתי את טבע הנשים כי מתישות לאכול בפני איש זר, פעם באתי לר' שמואל הנגיד, בן השלישי להאלמנה מרים הנ"ל, ומצאתיו שאכל עם אשתו יהדיו סעודת הצהרים, בראותה אותי, והנה יצאה מיד מן הבית, והלכה לה לחדרה. ואנכי בקשתי את ר' שמואל שימחול לי, על אשר באתי בעת האכילה, והפצתי לצאת מיד מן הבית למען שישלם את סעודתו עם אשתו, ולא הניחני ר' שמואל ללכת, וגם אשתו לא באה עוד הביתה. אם יבא אורח אל ביתם, כחויב בעל הבית לאכול עם האורח, אף אם יתמחה שם זמן רב, והאשה תאכל עם ילדיה בחדרה עד אשר ישים האורח לדרך פעמיו. כאשר נתעכבתי כמה שבועות בביתי, הודגלו מעט מעט הנשים לבוא בדברים לפעמים עמדי, בכל זאת לא הרימו את צעיפן מעל פניהן מפני הבושה.

המקוננות. יום אחד ישבתי בחדרי על מלאבתי, והנה פתאום קול כבי נהי ויללה נשמע בחצר, נבהלתי מאד, דמיתי כי מקרה לא סהור הוא, או אסון קרה בבית הזה, מהרתי לצאת מן הבית, והנה סחזה מזור לנגד עיני. בתוך השער על מצעות יושבת האלמנה מרים עם שתי בלותיה רות וצפורה עם נשים ועלמות משכוניה וכן מיללות. הנשתי אל מרים היודעת לדבר מעט בשפת רוסיא, ושאלתי אותה על סבת בכיתה, ותאמר אלי כי בכה תבכה על מות בעלה ר' אבשלום. מתי הוא נפטר? שאלתי, ותען ותאמר אלי: "זה חמש שנים אשר הלך לעולמו!" ולמה אתן בוכות כעת? כן רגילתינו, מרי יעלה בזכרונינו אחד מן הנפטרים במשפחתנו, בכה נבכה ונקונן עליו כל הימים, ובוה נגרש העצב מלבבנו. עתה האשה הזקנה ותתמרמר מר בבכי, והנשים והעלמות אשר ישבו אצלה כעגול מסביב, עזרוה לבכות ולקונן. מרים עמדה על ברכיה ותתנועע בגופה אחת הנה ואחת הנה, ותספר את שבתי בעלה, ובקול שיר אבל מזור ונורא מאד תתאמץ להכות באגרופיה את ראשה לחייה ולבה, והנשים והעלמות הבוכות עמדה עצרו את ידה מלהכות בכה. זמן רב עברתי אצלן, לראות מה תהי אחרית כל אלה. ויהי כאשר כלתה מרים לספור

לבעלה ולבנותו, עמדה אחרת על ברניה לבני המספר. ולמה תבנה האשה הזאת?
שאלתי את מרים, ותען אלי, כי גם היא מבכה על אחד מקרוביה. והנה בתחלה
בכתה האשה בנחת, ואחרי כן נתמלאו עיניה בדם, ותשא את קולה ותבך בבכי
גדול, ותחל להכות באגרופיה על ראשה ועל פניה בכל כחה, למען תראות לרעותיה
כי מוכנת להקריב את עצמה בעד הנפטר, והנשים והבתולות מראות אהבתן גם
אליה, כי חייה יקר בעיניהן, ותעצרה לכל תמחוק את ראשה במהלומות אגרופיה.
כן עמדתי זמן רב אצלן, עד אשר כלו הנשים את העבודה המורדה הזאת.

ר' עקיבא המלוי הגיד לי, כי אצל כל פתחי וחצרי הבתים ובחדרים פנימה
נשים ובתולות יושבות ונוכות תמיד. כאשר הלכתי כמה פעמים עם ר' עקיבא
בתוצות המגרש של ישראל, מצאתי דבריו נכונים. פעם ראיתי שתי עלמות נוכות
פתח בית אחד, פניהן היו מכוסות בצעיפים, בקשתי את ר' עקיבא שישאל אותן
את מי הן מנכות, ויהי כאשר הגשנו אליהן, קמו העלמות ממקומן לקראתנו לחלוק
לנו כבוד כמנהגן. ותען האחת כי היא מבכה על בעל נעוריה שנפטר בזאת השנה,
והשניה אמרה כי תספר על דורה היקר שנפטר זה שלש שנים! מדברי ר' עקיבא
הבנתי כי יש להנשים נחת רוח ועונג מבכיתן והן מתאספות לבכיה, כמו אצלנו לשד
ולמחלות, למען יבלו במוב ימיהן. כן מצב דרוחני של בנות ישראל בארץ הזאת.

רשימת המאכלים ותיקונם בדרבנא והמדינה. העת אשר ישבתי
בדרבנא היתה לי מאד נעמה. בכל יום באו אלי אנשים לבקרני, וכל אשר לבי
דרש לא מעט ממני; אך זאת לא שוה לי, כי לא יכלתי להרגיל את עצמי
למאכליהם המזוהים. הם אוהבים לאכול את בשר הצאן ושמן האליות הגדולות
והעבות, אשר לא רק לאכול אותם לא יכלתי, גם ריחם לא יכלתי לסבול, וגם
בליהם אשר הריחו משמן האליות היו לפגול בעיני, ולא אכלתי כי אם רק בשר
בקר ועוף צלוי על השמור הנקרא בלשונם שאמפור (шампуръ). וכמו שנהגים
לאכול בלא כפות ומזלגות רק בידיהם, הוכרחתי לקנות בעדי גם כף מזלג וסכין
לצורך האכילה. דנים אינן יכולות הנשים לבשל ולהקנות כמו בארצות אירופא. על פי
הרוב יבשלו הוגים במי מלח, וכשיבושל שופכין המרק המלוח החוצה, ואח"כ מסדין
את המנפיד והקשקשת מעליהם, ואוכלים אותם יבשים, גם אוכלים תמיד דגים
צלויים או מעושנים. והנה מדי אדבר על אודות מאכליהם אציג לפני הקורא רשימת
המאכלים ותיקונם בעיר דרבנא והמדינה. חינקאל (Хинкаль): ילושו קמח במים
לבצק, וישימו בצים בעיסה, ויעשו מן הבצק עגות דקות, והעגות יתכוו לתחיות
קמנות, ויתנו אותן לתוך הקדרה או לתוך הדוד מלא מים, ויבשלו אותן עם בשר
צאן הנחתך גם כן לתחיות קמנות עם שומן של אליה, וכאשר נתבשל המאכל,
או מתישין שומים במכתשת ומערבין את השומים בחומץ, ויתנו את השומים עם
החומץ בתוך המאכל, בעת אשר יעמידו אותו על השלחן לאכילה. די שב ערא
(Дышбера): יעשו בצק כמו שנאמר למעלה, מן הבצק עגות קצות גדולות ודקות,
והחבין אותן לתחיות עגולות בצנצנת של זכוכית, וכורכין בתוכן בשר נחוח,
דעושין כמו הקרעפלק אצל יהודי אשכנז, ומבשלין במרק עם בשר רך, ובאשר
מעמידין האוכל על השלחן נותנין בתוכו השומים עם החומץ הנזכר במאכל החינקאל.
גינע (Гинея): ילושו בצק כמו שנאמר למעלה, ומן הבצק עגות דקות ורחבות

אותן לחומים דקים כמו הלאקשן (лапша) ומבשלין עם בשר ועם מין ערשים קטנים ומשימין בתוך המרק מיני בשמים שונים. האשיל (xашил): מציחין שומן של אליה או חמאה של בקר עם קמח בתוך הקדרה, ומעמידין הקדרה על האש, ושוחקין את הקמח עם השומן או עם החמאה הרך היטב, עד שנעשה עב וקשה, אז נותנין מעט מים בתוכו, ונח מעט בשמים, וכאשר יבושל המאכל מעט, מציחין עליו דבש מלמעלה. סארא (Тара): יש מין ירק אצלם הנקרא בלשונם סארא, יבשלוהו במין חמוצי (кисловатый сок) עם בשר וצמוקים יהדיו. פיסוריק (пшурик): והוא מאכל הפאריל שלנו עם בשר. שאשליק (шашлык) התיבות בשר תוחבין על שפוד (שאספור) ומלחין אותן במלח וצולין על נחלי אש. חלות של פורים: ילושו ערסה מקמח מערב במים ובשמן תותנין כרכב (זאָראָן) בתוכה, ועושין חלות, ובתוך החלות משימין שומשמן (מאָן מאַך) כמו ההכנמשים אצל יהודי ליטא ופולין. מין מזונות לפורים: מבשלים קמח מחסה בורקית (кыркуца) בשמן ובדבש עם מיני בשמים שונים עד שיהיה עב וקשה, ואחרי כן תוחבין אותו לחתיכות. החרוסת של פסח: לוקחים תפוחים ועגסים [כן] כתוקים ואגוזים גדולים וכותשים עם קנמן (צימרינג) корицы ועוד עם שארי מיני בשמים, ומערבים בין מצוק ובדבש.

יד) מנהגים אחרים אצל היהודים בדרבנר (וסמאטיסטיק שלהם).

בשני ימים של פורים הלכים יהודי דרבנר איש אל רעהו לברך במועדים לשמחה, ולאכול ולשתות ולשמח איש עם רעהו, נח הנשים תבואנה לשמוח אשה אל רעותה, וכל איש ואיש שולח מצות לרעהו, והתלמידים שולחים מצנות לרבניהם וכן סדר המתנות: מניחים על קערה גדולה שתיים או שלש חלות, הנזכרות למעלה, ובכל חלה תחובה ממבעת כסף, גם חתיכות אחדות מן המזונות, הנזכרות למעלה, מניחים על החלות, ובין כל חלה חלה מעמידים קצרות קטנות מלאות: אגוזים, צמוקים, תאנים, ענבים יבשים והפרי הנקרא שאַפּטולאַ (פערסיק) ועליהם תפוח ובתוכו תחובה ממבעת כסף עם כלי יין טוב, הנשא יכסה במטפת משי את הקערה מלמעלה.

בגז המצות נוהגים יהודי דרבנר כאחיהם היושבים בטעמיר-כאן-שורא, אשר ספרתי למעלה; ונוסף להם מתקבצים שמתה בחורים וערשים משתת בית איש יומן, וכן יעשו כל הנערים והבחורים בדרבנר.

בשמתת התורה יתנהגו יהודי דרבנר כאחיהם בטעמיר-כאן-שורא, והבתורים והנערות עושים משתה גדולה מן הכסף אשר יאספו ביניהם, וינגנו וישירו וירקרו במחולות יהדיו.

ימים טובים וצומות נוספים לא מצאתי אצל יהודי דרבנר, מלבד אשר קודמים את המגילה בשני ימים של פורים, והונגים את שני הימים מפני הספק, אולי מוקפת העיר בחומותיה עד מימת יחשע בן נון. גם לא נשאר אצלם שום קבלה מאבותיהם ימי ישועות תסים שאירעו לאבותיהם באיזה זמן ובאיזה מקום.

את החולים שלהם יפאו רופאי ישראל הבאים אליהם כארץ פרס, (רופא עברי אם יבא לפה כארץ פרס, שובר לו הנות בין התנויות על השוק, ושם יסדר כל המעדיקאמענטים שלו, והוא רופא גם אַפּאָטהקאַר יחד), ולפעמים בעת הרחק

דורשים עוד ורפואה ברפואי אירופא. בית חולים מיוחד אין להם, והחולים שובבים בבתיהם, לפעמים החולים מן העניים הולכים אל בית החולים של הממשלה, ושם יתרפאו חנם אין כסף. חברה קדישא כמו אצלינו אין להם, יען כי כל אנשי העיר מתעסקים בצרכי המת, ומקברים את מתיהם ביום מתם.

עיד הגשים הרבות:

רוב מיהודי דרבנד עוד מימי קדם עד היום הזה נוהגים כותר שכונתם המתמידים לקחת יותר מאשה אחת, אף גם הדבר הזה הוא נגד רצון רבניהם והכמיהם, אבל אינם יכולים למהות בידם, יען כי מנהג קדום הוא מאבותיהם בידיהם. והנה אצין פה לאות מכתב הרב הגדול והחכם ר' יצחק בן יעקב מורחי, אשר הוצג בצירוף בקשה מיהודים אחרים, לפני השר והמושל על כל מדינת דאגעסטאן, והעתקתי מלה במלה כדברים האלה:

„מודיע אני החלום [בן] לכל היהודים היושבים במדינתנו, שאסור לקחת לנו שתי נשים, ואם רוצה איש אחד מאתנו ליקח אשה אחרת, מחויב לגרש את אשתו הראשונה כפי דת משה וישראל, ואח"כ ישא אשה אחרת, ואם לא גרש אשתו הראשונה אין לו תקנה לישא אשה אחרת על אשתו הראשונה. ובדור הדן נמצא כתוב: כספר הרא"ש בתשובה, והביאו מר"ן בבית יוסף סימן א', ובשו"ע אבן העזר „סימן א', סעיף י"א, וסימן א' סעיף ט', ובסור סימן א', ובית יוסף בשם נימקי „יוסף בשם הריטב"א ז"ל, ובדרכי משה שם ס' ק"ח הרבא בבית"ס ס' ק"ט, „ושו"ע אבן העזר סימן ע"ו ס' ח', שלא לישא אלא אשה אחת, ואין רשאי לישא אשה על אשתו עכ"ד. ולכן אסור לנו שתי נשים. ומה שנמצאו אנשים כעת במדינתנו שנושאים יותר מאשה אחת, עושים הם נגד חוקי תורתנו הקדושה ודת הרבנים, ומן היום והלאה אם יתיר איש מאחב"י לקחת אשה שניה, ולא יגרש את אשתו הראשונה, יסר יסר האיש ההוא ע"י דין תורה, וע"פ חוקי המדינה אשר אנחנו יושבים בה. נאום הרב יצחק בן יעקב מורחי ס"ג דק"ק דרבנד“.

באגודת הדתבים. רשימה 57 № הנמצאת בהארכיועו מהקאנצעליאריא של המושל על כל מדינת דאגעסטאן, מצאתי כתוב: שהוואייעי נובערנאטאָר מדרבנד שלח דבריו ביום 22 מארט לשנת 1857 נומר 219, אל השר הראשי אשר על כל חבל ים הכספי, והפקיד על כל צבאותיה, (Командующий войсками и управ.) *ляющей гражданской частью въ Прикаспійскомъ краѣ* ביחד עם ראפארט מאת הרב מויסאמיר על דבר יהודי דאגעסטאן אשר לוקחים נשים רבות, ואשר הרב מויסאמיר הודיע דעתו בראפארט שלו, שנאסר ליהודים לקחת אשה על אשתו הראשונה. לכן דרש הוואייעי נובערנאטאָר מדרבנד מאת שר הראשי הנ"ל, על פי חוקי ממשלת רוסיא ועל פי תשובת הרב מויסאמיר, לאסור על היהודים היושבים במדינת דאגעסטאן ועל כל חוף ים הכספי לקחת יותר מאשה אחת. השר הראשי הנ"ל לא מצא הדבר נחוץ להוציאהו אז מכת אל הפועל לפי הזמן והמקום, ויצו להגות את הענין הזה בתוך הארכיועו עד שת נמצא.

מן הדברים האלה נראה שלא יוכלו הרבנים לבטל בכח את המנהג הקדום הזה, וגם הממשלה לא. מצאה הדבר נחוץ לאסר עליהם בעת אשר כל המתמידים ילידי הארץ לוקחים עוד נשים רבות, ואם לאסור נצרך לאסור לא רק על היהודים,

כי אם גם על כל העמים והלאומים מרת מחבר הסרים למשמעת ממשלת רוסיא .
לכן נשאר המנדג הזה בניניהם עד היום הזה . החופה נעשתה בדרבנד כמו החופות
של יהודי רוסיא , סדן יקר קשור בארבע קווצותיו [בן] לארבעה מקלות עץ , והחתן
יקדש את כלתו בזמן ארוסין לפני עשרה אנשים , ובעת הנשואין יעמוד החתן עם
הכלה ואבותיהם ואחי הכלה עם השושבינין והרב או החכם כלם תחת החופה . הרב
יברך הברכות וקורא את הכתובה בעברית ויתורגם אותה גם בשפתם , הכל כרת
משה וכמנדג בכל הפוצות ישראל . הבתולות השושביניות צובעות את כפות ידיהן
וצפרניהן בצבע אדום , אבל לא הכלה , כן ספרו לי אנשים אחרים מתלמידי הרב ,
אבל בעיני לא ראיתי , יען כי בזמני לא היתה שום חתונה .

נוסח כתובה של יהודי דרבנד [משנת התקע"ד , 1814].

בסימה טובה (בסימן טוב) בחמישה בשבת עישרים (עשרים) אחד יום לחודש
(לחודש) סבת בשנת חמשת אלפים וחמש מאות ושבעים וארבעה לברית עלום
(לברית עלום) למין שאנו עלום מנן (למנין שאנו מנן) , והמלה עלום=עולם נכפלה
במעות) כאן במתא דרבנד יע"א דיתבא על כף ימא דמלחא וזמיו מעינות מסתפקין
אך (אך) הבחור ר' ישראל בן יוסף (יוסף) אמר להדא כלתא בתולתא נלברד בת לבי
(לוי) הוי לי לאנתו כרת משה וישראל ואנא במיארא דשימא (במיארא דשימא) אפלה
ואוקיר ואסובר ואיזין (ואיזין) ואפרינס ואכסי יתיכי ליכי כהלכת נזכרין יהודאין
דפולחין (דפולחין) ומקרין ומסוברין וזנין ומפרנסין ומכסין ית נשהון בקישמא
ויהיבנא ליכי מוהר בתוליכי כסף, זוזי מאתן דחוו ליכי מדאורייתא דאינן מזוזי כספא
דכיא שלשים מנת מסבעה יוונית (בל"א רובל במטבע רוסית монета) ומזוניכי
וכסותייכי וסיפוקייכי ומיעל עליכי כאורה כל ארעא וצביאת נלברד כלתא דא והיות
לי לישראל לאנתו כרת משה וישראל ורצה והוסף לה בן דיליה תוספת על עיקר
כתובתה חמשה מנת ודא נדוניא דהנעלת ליה מביית אביה חמשה מנת הכל נתקבל
(קבל) ישראל חתנא דנא ובא לידו ונעשה ברשותו וזקף הכל על עצמו כמלוה ורשו
וכך אמר לנא ישראל חתנא דנא אחריות כתובתה דא כולה עיקר ותוספתא ונדוניא
קבלתי עלי ועל ירתי בתראי ועל כל שפר ארנ ניכסין וקניינין דאית לי תחות כל
שמיא דקנאי ודעתיד אנא למקני ממקרקעי וממטלטלי אנב מקרקעי כלהון יהון אתראין
(אתראין) וערבאין לכתובתה (לכתובתה) דא כולה עיקר ותוספתא ונדוניא לאתפרעא
מנהון בחיי ובתר חיי ואפילו מגלימא דעל כתפאי . וקנינן בן ר' ישראל חתנא דנא
על כל האי דכתיב ומשורש לעילא קנין גמור ושלם במידי (צ"ל במנא?) הכשר
למקני (למקניא) ביה דלא כאסכתא ודלא כמופסי דשפרי בניסול . כל המודעות
ובפיסול כל עדי המודעות אלא כהונן וכחומר וכחוק כל שפרי כתובות הנחונות
בישראל כתיקון חזיל ועל דבר אמת וצדק הנעשה בפנינו התמנו שמתינו על שפר
כתובה זו בזמן חמשה (ר"ל בה) בשבת הנזכר למעלה) והכל שריר ובריר ונכון ואמת
וקים (וקיים) . ניסס בן נתן עד . יעקב ב"ר מתתיה עד .

הבדל הנוסח הזה מנוסח כתובה שלנו יראה הקורא בעצמו וישפוט משפטו .
מן הכתובה הזאת נראה כי בשנת התקע"ד לב"ע לא ידע הכותב לכתוב כמות
כתובות וכתב בשגגות רבות , כאשר נראה מגוף הכתובה הנמצא בידי¹ .

¹ (זוהו גוף הכתב שסיל סקס אם באמת שפר כתובה או כתב שעשוי להתחתן הוא . ת

טו) הנסיעה מדרבנר למאדוזשאלים.

יום ה' כ"ט תמוז שנת ה'תרכ"ו (20 יולי 1867) שלח הארון הפאליציימיסמער אלי סוסים, אחד בעדי לרכיבה ואחד בעד המליץ ר' עקיבא, עם שני רוכבים מלויים ושומרים בדרך. לפני בית הרב ר' יעקב נקבצו רבים מן הקהל לברכני בברכת הדרך. נתפטרתי מאת הרב ובעה"ב שלי ומאת הקהל. המליץ ר' עקיבא עזר אותי לעלות על הסוס. בפעם ראשונה בימי חיי ישבתי פה לכתוב על סוסים, על כן היה ראשי עלי ככרמל, יראתי לכל אפול ארצה מאחד הצדדים, והנה נבקשתי העמיד ר' עקיבא את סוסי מימיני ואחד מן הדוכבים משמאלי, והשלישי לפנינו להראות לנו הדרך. וכן באופן וסדר כזה יצאנו לאם לאם ממגרש היהודים ומן שער העיר דזשארטשי קאפיסי. —

בערב באנו ב"ה בשלום אל הכפר מאדוזשאלים. עברנו תוך חלק הכפר של המושלמנים, כלבים גדולים וגוראים עזי נפש כבעליהם יצאו לקראתנו לקרם את פנינו, ויסבבו אותנו מכל צד בקול צעקה גדולה וזרה, וינשכו את רגלי הסוסים, וילוו אותנו ברעש ושאון נורא עד מקום ישוב היהודים. האנשים שלי קראו בקול גדול מעל הסוסים שיצא אחד מהם אלינו, גם הכלבים עזרו אותנו בצעקתם לעוררם משנתנם. אבל אין קול ואין קשב, כהצי שעה דפקנו על דלתות הבתים, חשבתי כי נדמו דומית עולם שם בחדריהם, אבל ב"ה צעקתנו באה באזני אחד מהם, ויצא ויפתח את השער, והנה באנו ב"ה אל החצר ירדתי מן הסוס הארוך, ובעל הבית הביאני הביתה, מיד קמו אנשי החצר, והדליקו נרות, ויתבוששו כלמו למאד, על אשר דפקנו זה זמן רב על השער ולא שמעו, והנה הבינו לפנינו מקום לנוח. נתתי תודה לה' על אשר הביאני אל המקום הזה ואל המנוחה, כי דמיתי בלבי אשר אין קץ וסוף לתלאות הדרך החשכה והמסוכנה הזאת. הרגשתי כי אין שלום בעצמותי, על כן שכבתי לנוח עד אור הבוקר. למחרת בבוקר ארז התפלה בא הרב ר' חנוכה והגשיא ר' שלום וראשי הקהל לברך אותנו בברכת השלום. אחרי כן שמנו כלנו דרכנו אל הארון הפאליציימיסמער דאגילאוו שר הפלך, היושב בתוך המבצר אשר על הדר. בבואי אליו הרששתי לו את המכתב העלוי מאת שר הגליל והמדינה, ויקבל אותי ואת האנשים אשר עמדי בסבר פנים יפות, ויצו את הגשיא ואת ראשי הקהל, שיקבלוני כאורח נכבד בביתם, ויצו את הסופר שלו ויכתוב למעני מכתב גלוי על כל נשיאי הפלך שהוא שיעורוני בעזר דתי, בקל אשר אדווש מהם בדבר הקירות והרישותי באורתי הפלך. נתתי תודה להשר ושבתתי עם אנשי לביתי. ראשי הקהל הבינו למעני הדר גדול מהודר בבית הגביר ר' אברם בן ישראל, בחדר שהוא נתקבצו כל זקני ותכבדי הקהל וערכתי לפניהם שאלותי ותכלית בואי אליהם, ויענו לי כי יתנו לי תשובותיהם בכתב ובתחיתם כל הקהל. בערב הלכתי עם בעה"ב שלי אל בית התפלה שלהם העומד על חוף הנחל דאבוקאם (Дабукамъ). בית התפלה קטן הוא, רצפתו מכוסה ביריעות ומצעות, והיהודים ישבו על המצעות והגליהם תחתיהם כמנהג כל אנשי הארץ הזאת. ארז התפלה שבתתי עם בעל הבית שלי אל הבית. האנשים אכלו סעודת הערב בחדרי, והנשים והמפך אכלו לבדנה בחדרן. בשבת בבוקר בעלות השחר באנו לבית הכנסת לתפלה, אותי כבדו לתורה במקום כהן ושאר הקדושים היו כנכבדי וזקני הקהל. אחר סעודת היום, בעת אשר אנשי הכפר

שכבו לנוח, עלו בנות ישראל על הגנות לחול במחולות ולשיר בשירים וקול תמים
הלילים כמנהגן, והתפארו במחולותיהן בעיני הבחורים המסיילים בתוצות ומבימים
עליהן מרחוק. מלבושיהן כמלבושי הנשים בדרכנו.
ביום א' ג' מנחם אב נאספו אלי אנשי הקהל והביאו את תשובותיהם בכתב
ובתחומות המישים איש מקהלתם, ואלה דבריהם:

להנוסע החליף לאסוף ידיעות דברי הימים לבני ישראל
בשם הממשלה כתר"ר יוסף יהודה הלוי משארני. הי"ו.

אנחנו קהל ישראל ממארושאלים מודיעים לכבודך, ברצון ופקודת השר, כי
אבותינו ישבו לפנינו במקום קרמון הנקרא דושהוד-קאטמא (Джугуд-Катта) הסמוך
למארושאלים בין ההרים, וע"י עונותינו הרבים נהרב המקום ההוא. באיזה זמן
איננו זוכרים, ומשם באו לשבת בכפר הזה. כמה בתים נתישבו פה גם כן איננו
זוכרים. כאשר נהרב ונהרש המקום ההוא כשדה, נשללו ונשרפו כל הספרים
הכתבים שלהם, ולא נשאר בידינו מאומה לזכרון. רק זאת יודעים אנחנו כי ישבנו
זמן רב על ארמט השרים האוצמים אשר המו עלינו חסדם, ותחת צלם ישבנו
בשלוש, ועתה תחת ממשלת רוסיא אין לנו להתרעם ב"ה על מצבנו ההוא, כי לא
ירעו אותנו הגוים שכונינו, וכל זה איננו שוה לנו, בעת אשר אנחנו רואים כי לכל
הגוים שכונינו יש להם קרקעות ועובדים את אדמתם, ואנחנו יכלנו גם כן לעבוד
את הארמה כמותם, אבל לנו לא ניתן שום קרקעות כלל, מלפנים הבטיח אותנו
דגענעדאל ארוטנינסקי, כי יתן לנו את חלק האדמה הנקרא אוללו-קוסאן
(Валы-кустаб) ועד היום לא ניתן לנו אותו המקום. ואנחנו מוכרחים לשבור אדמה
מן הגוים שכונינו לעבודה ולמלאכה, בעד כסף ותנאים ואופנים שונים, בעד מקום
ישובנו משלמים אנחנו מס למלך חמשה ר"כ מכל בית לשנה, גם סוסים לצרכי
הממשלה בכל עת שתדרוש מאתנו. וכאשר מלכנו הוא מלך של חסד רחמן וטוב,
אשר לא יעשה הבל בין אומה ודת השוכנים תחת צלו, ולמה יגרע חלקנו
מהמשלמים, באשר יכלנו להביא תועלת בעבודת אדמה גם אנחנו לממשלתנו
הרמה. מספר הבתים שלנו שמונים, והם בחלק מיוחד בתוך הכפר, ואיננו מעורבים
עם המשלמים ביחד. רוב הקהל עוסקים במסחר, אבל מתפרנסים ברוח גדול.
לשוננו לשון פאריס. שמות רבנינו אנחנו זוכרים את ר' הנוכה הגדול אשר אבי אביו
היה רב אצלנו. אחריו היה בנו ר' חיים ואחריו בנו ר' חנוכה ואחריו בנו ר' מאיר
ואחריו בנו ר' חנוכה, ואחריו בנו ר' רפאל, ואחריו ר' דניאל הזקן יליד דרכנו,
ואחריו הרב אשר אצלנו כעת ר' חנוכה בן הרב ר' רפאל. חשבון השנים שלנו כעת
ליצירה, ואיך חשבו אבותינו בימי קדם אין אנחנו זוכרים. בית תפלה אחד לנו,
גם מלמד אחד לילדינו. כמה שנוגע למנהגי חיינו, לזקחים אנחנו רק אשה אחת
מבתי י"ג שנה ולמעלה וכותבים בכתובת אשה, לבתולה שלשים רובל כסף ובתוספת
כתובה חמישה ר"כ. אשה גרושה תוכל להנשא לבעלה הראשון כל זמן שהיא פנויה
ולא תנשא לאיש אחר. חליצה אינה נהוגה אצלנו כי אם יבום. הברה קדושה אין
לנו, כל אנשי ערחנו מתעסקים בצרכי המט, ויקובר ביום מותו, גם המים ישופך
אצלנו משלשה בתים שבשכנת המט. אם לא נשארנו בנים אצל הנפטר תשאר
הירושה לבנותיו. יש בינינו אנשים הלומדים משנה ונמצא, ואנחנו מאמינים בנולד

הנפש בילדים ובשאר חיות, וגם מאמינים ברוחות, בשדים ובהשאת הנפש אתרי
מת הגוף .

איסור החדש אין לנו, רק בהתבשל התבואה החדשה מברכים אנחנו ברכת
שהחיינו ואוכלים אותה. וסופרים ימי העומר מן ס"ו בניסן, את בכריו אנחנו
פודים, כי מתגדר אצלנו כהן אחד, וליום אין לנו כלל. הנשים מפרישין חלה
ומדליקות נרות בערבי שבתות, גם שומרות דיני נשים ומקואות כדת משה וישראל,
ימי צומות וחגים נוספים על החגים והצומות אשר בכל תפוצות ישראל, לא ימצא
אצלינו. כל חוקי הדת שלנו כפי דיני וחוקי ישראל הרבנים ולא הקראים. בדיני
המושלמים איננו כשרים לעדות ולשבועה, רק בדיני הממשלה כשרים אנחנו לעדות
ושבועתנו שבועה. יום א' בשבת נ' לחודש מנחם אב שנת ה' תרכ"ז לב"ע.
בפקודת הקהל ובמס"ק חותמים אנחנו שני הרבנים והנשיא דפה מאדזשאלים:
חנוכה בן ר' הפאל. דניאל בן מְקֵשִׁי מחדבנד. הנשיא שלום בן נח.

נאום אבטליון בן נתנאל	נאום זבולון בן יהושע	נאום ניסים בן מרדכי
אדם בן שמעון	חגינה בן ירמיה	עבדיה בן עזריאל
אלדר בן ברזילי	טבת בן אביה	עסאל בן גרשום
אלחנן בן עזר	טבת בן שלמה	עסאל בן נח
אליסף בן רחמני	יואב בן סעדיה	עקיבא בן אדוניה
אלעזר בן אדם	יהודה בן חנוכה	עקיבא בן חנוכה
אפרים בן גבריאל	יוסף בן רויאל	פסר בן דוד
אפרים בן עמרם	יוסף בן אדם	פסר בן מיכאל
אפרים בן יונה	יהואי בן טבת	פרץ בן חנוכה
אלקנה בן פייגדה	יעקב בן אברהם	פרץ בן נתמיה
אלקנה בן עמנואל	יקרן בן אפרים	צפניה בן יצחק
אשר בן ניסן	ירמיה בן ניסן	שמואל בן חנוכה
בירד בן מלך	כלבא בן ללא	שמואל בן נפתלי
בצלאל בן רויאל	לוי בן מאיר	תשום בן יקרן.
דוד בן אבטליון	נחום בן דניאל	
דן בן אלקנה	ניסים בן מלך	

החכם אב"ן רש"ף (אבני זכרון 81-69) יספר באריכות מומן היותו
במאדזשאלים, ויאמר כי בבית הכנסת ראה שהיו מתפללים יהודי מאדזשאלים בלא
סלית ותפלין, ובומני כלם התפללו בסלית ותפלין (1).

על דבר קדמות הכפר מאדזשאלים ותושביו; היהודים ומצבם;
הנסיעה לייאנגיקענמ.

ביום השני ד' מנחם אב הלכתי עם הרב ר' חנוכה ועם אחרים מתלמידיו וגם
עם ר' עקיבא המליץ לשרה הקברות הישן אשר על התר המערבי למעלה מעט מישוב

(1) פה העתיק הנוסע את הרשימות ליהודה כגיה ולאברהם בן שמחה הספרדי ולישועה
בן אליה מכני מקרא עם אריכות דברים של ה' חוואלסאן המשתדל להראות אמתות; ולא הבאתי
את כל זה אחרי אשר ברחתי זיוף הרשימות האלה בראיות שאין המתקש יוכל להכתישן בחבורי
האשכנזי אלטידישע דענקמאלער אויס דער קרים .

של ישראל, לדאות שם את המצבות הישנות ולדעת על ידן באיזה זמן נתישבר היהודים מן המקום דזשורוד-קאסטא במארושאלים. והנה בין כל המצבות הישנות, מצאתי רק אבן אחת עם כתבה, והכתבה נפסדה מיד הזמן, רק יתכן היה [כן] להכיר בשורה הראשונה האותיות האלה: ח'ת'ם' ר'ה' ע'ו'. בשורה השנית: ר פ א ל. בשורה השלישית: מטה בר ישי. ובשורה הרביעית: ה' ת'ק'ב'. ויותר מזה לא יתכן היה להכיר שום אות. מן הזמן הכתוב בשורה הרביעית נראה, כי בשנת ה' תק"ב ליצירה (1742 לס"ה) ישבו יהודים במארושאלים. ויתר המצבות הישנות בלא כתבות כלל, ואינני יודע הסבה לזה מדוע לא כתבו ציונים על מצבותיהם לזכרון, או שלא היו אז ביניהם אנשים שיכלו לחדות כתבות על אבנים, או אולי כתבו והגויים שכוניהם הפסידו את פני האבנים למרות רוח היהודים.

באחד מספרי הרב מצאתי כתוב בתחלת הספר כדברים האלה: „בפני הודה הודאה נמורה, זה הספר דה' אליה נצחתי ול' מבר יעקב ב"ר דוד וז' מרדכי יצ"ו, בן מו' יצחק נ"ע כמ"ש. ולקח דמי ניירו משלם, ואין לו עוד שום סענה וערעור, וכז'. ויתקיים לז' מרדכי יצ"ו הנזכר, ובו נכתבו שורותיים אלה לזכרון. כ"ס לחדש, אייר של שנת תק"ד לפ"ק. כפי דברי הרב הביאו הספר הזה יהודי דזשורוד-קאסטא בעת התרבת למארושאלים ונמכר לר' מרדכי הנ"ל בשנת תק"ד לפ"ק.

לפי דברי האדון הגובערנאטאר מדרבנד הסופר הנכבד אלכסנדר קאמארואו נבנה הכפר מארושאלים בשנת 1580 לס"ה, היא שנת ה' אלפים ש"מ ליצירה ע"י אכמעט-האסאן בן עלי אוצמי המושל על ארץ קייטאן (Ахметъ-Гассанъ Али оглы). הכפר מארושאלים היה מקום מושב המושל האוצמי וקרוש בעיני כל תושבי ארץ קייטאן, כי כל התושבים היו מתאספים תמיד למארושאלים להעמיק עצה בענייני הכלל. על בן קראו את הכפר בשם מארושאלים, כי פתורנו בלשונם: העמק-עצה (совѣщаніе). מדברים אלה נראה כי לפני שנת 1580 ישבו היהודים בדזשורוד-קאסטא אבל לא ידוע באיזה זמן היה התרבת של דזשורוד-קאסטא אשר או נתישבו במארושאלים.

הרב ר' יעקב מזרחי נתן לי כתבה ישנה על תיבת נייר הכתובה עברית ובשפה אשר ידברו בה, ואמר אלי, שהכתבה הזאת הובאה אליו מכפר מארושאלים. אנכי העתקתיה מלה במלה ואות באות כדברים האלה: „חרדתי אצמי או ישראלה, כלל דזשעמאצתי אבקוי עדיל ובריה ל"ה תומן מנת דדני מהי שבט נא עשב ארקי, נא אלת חמכו נאכינזא דדני נא דאמקא נוקרם נא דאמקא שמכי דדני יך בתר, ארי לונאי עדיל סכדני נבך שהה שהד“.

העתקה: „המם מכל קהל ישראל בשביל האוצמי עדיל (Адиль) המשה, ושלשים תומן (350 רובל בכסף רומי) ככל שנה מתחייבים ליתן בתורש שבט. גם סוסים לצרכי השר ויין שרף על כל השנה ועורות למגלים בעד השר ועבדיו, גם מבס מפואה (מאראנא) חלק עשורי, וגם מעשר מסחרות, מאלה החולכים „במסתר לעיר שמכי (אשר בארץ שירוואן), וגם ללכת לעבודת השר, כמו לנקות הבתים והחצרים מובל ואשפתות ועוד כדומה“.

מדברי הכתבה הזאת נראה, כי כתבה בלא ספק אחד מן הנשיאים אשר היו לישראל בזמן האוצמי אדיל לו לזכרון מה שנצרך לו לגבות מן הקהל ולהביא אל

אדונו האוצמי הנ"ל, וגם עד היום החוב מוטל על כל הנשואים בישראל בכל הארץ הזאת לנבות את המסים מקהלותיהם בעד אדוני הארץ וגם בעד ממשלת רוסיא. השר עדיל-סאן הוא היה האוצמי האחרון בארץ קאייטאג כי בשנת 1820 לס"ה הטה הגנענרעאל קאדאטאוו את לבו לקבל עליו את עול מלכות רוסיא, ואם לא אשנה, היו המסים הנזכרים בזמן עדיל-סאן הזה, בערך ה' תק"פ לב"ע (47 שנים לפני בואי לפה).

בשנת 1866 (שנה אחת לפני בואי הנח) היה הכפר מאדושאלים בפקודת הממשלה למקום מושב שר הפלך ובית משפטו (Окружное Управление) הוכא לתוכו מכפר ייעסי (Ерси), בכפר הזה נמצאו בזמני 165 בתים 700 נפשות מושלמנים מלבד בני ישראל.

תבונת הכפר מאדושאלים ותושביו.

הכפר מאדושאלים עומד בעמק בין הרים גדולים ורמים ונוטה מעט אל ההר המערבי, בתוך העמק שומף ברעש נחל קטן הנקרא בלשון הגוים נוקערע (Нукеро), היהודים יכנו אותו בשם דבוקם (Давукамъ) וכן כותבים אותו בכתובות ובגטון. הנחל הזה הולך מפאת הדרומית-מערבית לפאת צפונית-מזרחית, ונופל אל ים הכספי. לצד צפון ומזרח ישתרע העמק אשר בו תצא הדרך מן הערים לעיר דרבנד. ההר המזרחי גבוה למאד והוא הר סלע מכוסה מרגל ועד ראש ביערים עבתים. לצד דרום ישתרעו הרים גבוהים ורמים באין מספר, והעננים יכסו את ראשיהם מלמעלה. לצד מערב הרים גדולים ועל שיפוי אחד ההרים ההם עומד מבצר של הרוסים, ובו יושב שר הפלך (начальникъ округа), וישגיה ממרום שבתו על שני חלקי הכפר, על חלק ישוב המושלמנים ועל חלק ישוב היהודים, היושבים בשלום ובשלוה תחת מחסה ממשלת רוסיא יר"ה. בעת שקט ומנוחה ישמע קול שאון מי הנחל הסוערים ברעש נורא ובמרוצה נמדרה דרך אבנים וסלעים, בתוך הבקעה עוד ביתר שאת ועוז, ואפיקי מים הגופלים מן ההרים לתוך צנורים, וישקו בתי ומשבנות התושבים, ועליהם עומדים בתי-רחיים, גם הם שומפים ברעש ובקול אדיר וחזק. הר קול (эхо) מי הנחל והאפיקים ישמע בקול רעם במרום בתוך בקעת ההרים עד למחוק. באישון לילה כאשר כל התושבים הזוים שוכבים בבתיהם, נורא מאד לשמוע או את קול המית המים מכל צד. לפעמים יפריעו הכלבים משני חלקי הכפר את דומית הלילה ואת שאון המים העזים האלה בקול נביחתם. כיום לא יתכן להרגיש את המית המים מפני קול צעקת התושבים אשר יריבו כל הימים איש ברעהו, ואשה ברעותה, אשר אינם יכולים לשבת במנוחה, כי תמיד יש ביניהם דין ודברים מחלוקות וקטטות, האחד יתחיל וכל אנשי הכפר נומרים בצעקה גדולה, ולפעמים גם בהכאה נפלאה כמו בעת מלחמה. כסבע המושלמנים כן סבע היהודים בכפר הזה, כלם עזי נפש וקשי לבב ונוחי לבעות, כלם גבורי ההיל מזוינים בכלי נשק וקרב ורוכבים מהירים עד להפליא כיתר הגוים שכוניהם, ואינם נבדלים מהם גם במלבושיהם ואופן חייהם, רק בלשונם נבדלים הם, כי ידברו בשפת פֶאָרס, וכמו סבע ורוח התושבים כן מראה יפי הסבע נורא מאד מסביב, אשר הפעילה פעולה עזה על נפשי, בשומי עיני עליה כל הנע עת אשר התהלכתי למייל שמה.

שעם אחת לפנות ערב נאספו אלי נכבדי העדה, הנשיא שלום בן נח ובעה"ב שלי אברים בן ישראל, יוחאי בן סבת, דן בן אלקנה המכונה הנדורא ורוב ר' תנוכה בן רפאל והמליץ ר' עקיבא, והלכנו כלנו יחד אל שר הפלך. בדרך הליכתנו בקשו ממני היהודים להשתרל אצל הנאצאלניק שר הפלך, קקעות בעד קהל ישראל, כי הם רוצים לעבוד את האדמה כיתר התושבים המושלמנים, והנה הבמחיתים למלאות בקשתם ורצונם ולדבר עד"ז עם השר. בין כה וכה נפלה לגנלי אשה רכה בשנים מכוסה בצעיף פניה ותשק את מנעלי, ותשא את קולה ותבך. "מה בקשתה"? שאלתי את המליץ ר' עקיבא ואת רוב, וישאלו אותה, ותען ותאמר להם כדברים האלה: "יתומה עניה אנכי, אבי מת ונשאר לי בית ורחיים, אבל לא נשארו לו בנים לדשת אותו כי אם אני בלבד, ויקחו אחי אבי את הירושה להם בחוקת היר שלא כדון ומשפט, ולי לא יתנו מאומה, והנה מבקשת רחמים מאת הארון הזה שימליץ בעדי לפני שר הפלך, להעביר נחלת אבי אלי ולא לאחיו, כאשר צוה ה' את משה בדבר בנות צלפחד בן חפר". "מעני קלך סככי ועיניך סדסעה, עניתי ע"י המליץ ר' עקיבא, אני הולך כעת להנאצאלניק ולא אצא מפניו עד אשר לא יבקע כשחד אור משפטך וצדקתך, וארכתך סדרה תצמח". ותפול שנית האשה אפים ארצה ותשק את מנעלי גנלי, אחרי אשר כתבתי את שמה ואת שם אביה וזכרון הלכה לביתה. כבואנו אל השר מצאנו אותו בתוך דגן שלר השותה חמים (מהעע) עם רעייתו הנכבדה, ויקבל אותי השר בסבר פנים יפות, ויצו על המשרת להביא כסא מן הבית למעני, אנכי ישבתי אל השלחן וראשי הקהל עמדו נגדנו. הפאלקאוניק הארון דאנילאון, איש טוב הוא בסבעו, וישפוט בצדק ויושר את כל הבאים לבקש ממנו משפט, יהי שמו כבודך לנצח! ראשית דברי, נתתי לו תודה בשם כל קהל ישראל, על אשר יתנהג עמהם כאב עם בניו, שנית דברתי עמו על דבר הקקעות אשר יבקשו בני ישראל, ויאמר אלי השר כי טובן ומווכן הוא למלאות בקשתם, ויצו אל ראשי הקהל שיעריכו אליו דבר בקשתם בכתב, ואז ישתדל למענם אצל הארון הנובערנאטאָר מדרבנד. ראשי הקהל הגישו אליו בחדרת כבוד וישקו את ידיו באהבה. בין כה וכה הביא המשרת לפני כוס של חיים, וכאשר כליתי לשתות ספרתי להשר את אשר קרני בדרך הליכתו אליו בדבר היתומה העניה ואת כל דבריה אשר דברה אלי, ויען השר ויאמר אלי: "תצוה על האשה היא שתכתוב אלי את דבר בקשתה, ואוציא כאור צדקתה במתה, כי בנים דבריה, ולה תגיע ירושת אביה כדון וכמשפט". בשמחה רבה ברכתי את כבוד השר ודעיתו הכבודה, גם ראשי הקהל הגישו לי תודת לכבם, ותתפטרנו מאנו בברכת שלום, והלכנו להרכנו בשלום. ביום השני ערכו ראשי הקהל וגם האשה היתומה את דברי בקשתם להשר, ויקבל השר את בקשת הקהל לשלחה אל הנובערנאטאָר לדבנד, ואת בקשת היתומה מלא במהרה כבקשתה וחפצה, יהי זכרו ברוך!

הנסיעה אל הכפר ייאנגיקענמ.

יום ד' ו' מנחם אב חפצתי ללכת לכפר ייאנגיקענמ בעוד היום גדול, אבל היהודים אמרו לי כי רק מהלך שתי שעות לשם, וטוב ללכת בערב לאור הלבנה כלטבול הום היום הנוער כשלהבת, שמתתי לעצמם, ובהגיע הערב הביאו סוסים

למעני ולמען ר' עקיבא המליץ, והרב ר' חנוכה והנשיא ר' שלום בן נח ובעה"ב שלי אברם הזקן, וזן בן אלקנה, ויוחאי, כלם נבדרי החיל הם ומוזינים בכלי נשק, גם רוכב אחד לקחתי מן הממשלה, וכלנו יצאנו ממאדושאלים, אף אם לא יכלתי לרכוב בסוב, אבל הם נתנו לי סוס חשוב וסוב, ורכבתי עליו במח ובנתת. הלילה היה צח ובהיר, הירח האיר על הארץ, רוח צח נשב מסביב, עברנו דרכים מעוקלים, עלינו דרים, יורנו בקעות ועמקים, דרך יערים ואילני חמד. בתוך יער אחד עמדנו על רגעים אחדים, הנשיא ואברם הזקן הוציאו מתוך מלתחתם יין, הם שתו בעד שלומי ואני בעד שלומם, וישמחו מאד על בואי אליהם לדרוש בשלומם, וכסוב לבם ביין, החלו לשיר שיריהם בלשון קדר, גם הרוכב המושלמי שר ביחד עמם, ותדו לנו הדרך ביער שהוא מאד נעמה. בצאתנו מן היער לבקעה נחמדה רחבת ידים נראו לפנינו במרחק בתי הכפר ייאנגיקענס, כחצי שעה הלכנו במישור ובאנו אל הכפר ייאנגיקענס בשלום, וסרנו אל בית הנשיא ישראל בן ניסור, ויקבל אותנו כשמחה רבה אל ביתו, כל אנשי הבית סהרו להביא את המלתחות אל הבית, ואת הסוסים לתוך החצר אל תוך הארזה, ואנשים ונשים וספ סבבנו כדבורים ויקדמו את פנינו ברוב שמחה, מיד הביאו לפנינו חמים מתוקים עם פת ערביה. אחרי האכילה והשתיה באה עלמה בת שתים עשרה שנה, והיא בגדלה כמו בת שש עשרה שנה אצלנו, אל הבית, והציעה את מסתיה. העלמה הלכה יחפה בלא פוזמקאות ומגעלים, פניה מכוסה בצעיף משי אדום וקווצותיה יורדות מעל ראשה על קדקדה, עגיליה גדולים ככף יד בתאר חצי לבנה, כתנתה שתורה וישנה, אבל יפת תואר היא מאד, וכאשר ספרו לי אבותיה היא ארוסה לאיש רך בשנים, ובעוד שני חדשים תהיה חתונתה. העלמה הזאת שמעה כי חכם גדול אנכי, וכאשר המצוה ביותר על הנשים לשרת את החכמים הגדולים על צד היותר טוב, על כן השתדלה העלמה לשרתני בבבור גדול עד מאד. מתלאות הרכיבה היתה לי נעמה המנוחה עד אור הבוקר. למחרת אחר התפלה הלכתי עם ראשי עדת מאדושאלים וייאנגיקענס לשחד את פני שר המושלמים של הכפר שאמסול-וואר-מעמטי (Шамсуль-Бары-Мехти) והוא אחד מבניו של השר דושאמאון-בעק אוצמי, המישל האחרון ממשפחת האוצמים הקדמונים בארץ הזאת, ויהי בבואי אליו ויקבלני בסבר פנים יפות ובכבוד, ויבקש אותי לשבת אצלו, ויכבד אותי ואת המליץ שלי ר' עקיבא בחמים מתוקים, ויאמר אלי כי שמע את שמי ותכלית מסעותי מן האדון מוסאפא-בעק השר הקארמשאני וכן האדון מירוא-קערים המליץ שלי המושלמי בדדבנד. והבסיתני לעשות רצוני וחפצי במה שאדרוש ממנו בכל עניני מסעותי, בברכת שלום ותורה רבה התפטרתי מאתו ושכתי עם כל האנשים אל הבית.

ידיעות מן הקה"ל. בבואי אל ביתי התאספו אלי כל זקני הכפר והרב הראשם, ויספרו לי, כי על פי הקבלה אשר בידם באו אבותיהם מארץ הקדושה לשושן הבירה, ומשושן לקורדבן, ומקורדבן לדושהוד-קאסמא, ומדושהוד-קאסמא נתפדו לכפרים שונים, כמו למאדושאלים, ולייאנגיקענס ועוד כמהם. באיזה זמן יצאו אבותיהם מדושהוד-קאסמא ונתישבו פה אינם זוכרים. גם הציונים על המצבות אשר בשדה הקברות הישן שלהם, הגוים כלם הרסו ושברו, ולא נשאר אצלם שום כתב ותעודה מאבותיהם הקדמונים. הם יושבים על אדמת השרים שאמסול-וואר-

מעבסי ואחיו אמיר-טשופאן (Амиръ-Чулацъ) בני דושמאוו-בעק אוצ'י, ונותנים להם כס, גם כס לממשלת רוסיא. גלות גדול אין להם כעת ב"ה מן הגוים שכוניהם. פה עוסקים בוריעת הטאבאק הפשוט, ומעבדים עורות ומוה הם מתפרנסים, התייה ומנהגיהם כדתי ומנהגי אחיהם הרבנים הספרדים. הם חושבים כעת שנותיהם ליצירה. ולוקחים רק אשה אחת (?), ואינם עוסקים ברבית, כי איסור גדול הוא להם. איסור חדש אין להם, כי אם מברכים ברכת שהחיינו על התבואה החדשה, ומונים ימי העומר מן ס"ז בניסן. כהנים ולוים גם ספרים וכתבי יד עתיקים אין להם. מקואות יש להם והגשים שומרות את הקיהן כדת וכמנהג כל נשי ישראל, הברה קדושה אין להם, יען כי כל הקהל עוסקים בצרכי המת. בית הבנסת אחד להם, ובונים עוד בית לתפלה. מדרבנים הקרמונים הם אינם זוכרים, רק בימי הרב הגדול ר' אליהו זצ"ל מדרבנד, בא אליהם אחד מתלמידיו והיה רב וש"ב אצלם, וכעת הרב שלהם הוא ר' יחזקאל מתלמידיו הרב של דרבנד. מלמד אחד יש להם וחמשה ועשרים תלמידים ימצאו אצלו. הדיין הכללי שלהם הוא הרב החכם ר' יעקב בהרר"ץ מדרבנד. כה דברי הוקנים וראשי העדה של הכפר ייאנגיקענס. אחרי הדברים האלה, הלכתי לראות את שדה הקברות הישן ומצאתיו כדברי

הקהל, כל המצבות היו שבורות, ואת פני האבנים נשבר ונמחק בקרדומות ולא נבר שום תמונת אות עליהן, ואין שום אבן אשר תוכל להעיד על קרבות ישראל בזה הכפר. והמצבות אשר בשדה הקברות החדש הן משנת תר"ז עד תרכ"ג ונשארו שלמות כי לא חלה בהן ידי המושלמנים שכוניהם. לפנות ערב הלכתי עם המליץ ר' עקיבא לשתר שנית את השר שאמסול-ואר-מעבסי, ויקבלני עוד בסגר פנים יפות בתוך הגן שלו ויכבד אותי ואת המליץ בחמים. והיו במשתה החמים ויאמר אלי השר: שאל נא ממני שאלה ואעשה לכבודך לאות זכרון כי היית תחת צל קורת ביתי. "יש לי שאלה אחת קמנה לבקש מאדוני ואם מצאתי הן בעיניך שר נכבד תעשה נא בקשתי ותצוה על עבדך המושלמנים, שלא ישברו מהיום והלאה את אבני המצבות אשר על קברי ישראל, ושלא יפסידו את הכתבות אשר הם כותבים עליהן, וגם בסוכך הגדול תטיב עם היהודים היושבים על אדמתך, ובעבור כל אלה יברכך אלוה הטוב בכל טוב וברוב חיים ושלוה". ויושיב לי השר את ימינו, והבטיחני למלאות שאלתי בשמחה רבה, ובמהרה יעשה פקודתו על המושלמנים שלא ישלחו את ידיהם ולא יגעו באבני המצבות אשר על קברי ישראל מהיום ועד עולם. השבתי לו רוב תודה וברכה והתפטרתי מאתו ברוב שלום.

המשתה: בכפר ייאנגיקענס יש בית אחד ממשפחת ר' עקיבא המליץ, ולא ראה אותם זמן רב, ויבאו קרוביו אלי והפצירו בי לכבד אותם ולבוא אליהם אל המשתה אשר הכינו בעדי ובעד ר' עקיבא שאר בשרם ובעד בעה"ב שלי ר' ישראל נשיא הקהל, ובעד יתר האורחים אשר באו עמדי. עשיתי את רצונם, והלכתי עם כל אנשי אל בית המשתה. הבית ההוא קטן ובנוי מחמר ואבנים קטנות, אורך ורוחב הלונותיו כחצי אמה, והיה הבית מלא בשקים, מה שהיה בתוך השקים אינני יודע. למעלה מתחת הגג היו קטורים מקלות מקצה אל הקצה ועליהם תלאים: דגים ובשר יבשים ומעושנים, ושומן של אליות ועוד בלויי סחבות הרבה. האויר היה מעפוש מאד מפני ריחם הרע אשר נדף בכל הבית, מפני דרך ארץ הוכחתני

להפיר את כנעלי כמנהגם ולשבת על הכרים והכבתות אשר הבינו למעני על המצעות אשר על הרצפה המלאים אבק, סביבי ישבו כל הקרואים ותליהם תחתיהם, בעל המשתה העמיד לפנינו לוח של כתכות ענול (метал. подносы), ועל הלוח קערה מלאה דגים יבשים ומעושנים, ענות שחורות ויין שרף, אנשי הבית הביאו אל השלחן מים עם כלי לנסילת ידים. הם שופכים רק את המים על ידינו, אבל בעד מספחות במה לנקות את הידים לא ידאגו מאומה, והוכרתי לקחת את מספחתי מביסי כמו שעשו כלם. וכאשר כלינו לאכול את הדגים, הביאו לפנינו קערה מלאה פלאון המבושל בדגים המעושנים, וכאשר אין להם כפות ומזלגות, לכן לקחתי את הכף והמזלג, שלי עמדי, ואכלתי בכלי מיוחד לבל יתערבנה כפות ידי עם כפות ידיהם בתוך הקערה הכללית. את המאכל הזה לא יכלתי לסבול, על כן בקשתי מאת בעה"ב שיתן לי במקומו עוד דגים יבשים, ויעש כבקשתי. לשכתי במסכתם הרגשתי כמו רמה ותולעים קמנים (насыкомые) נופלים כל רגע מן גג הבית על גופי, לא יכלתי לסבול את התולעים ואת האוויר המעופש וריח המאכלים שלהם, והפצדתי אותם שיקצרו במעורתם, כאשר כלינו ב"ה את ברכת המזון, יצאתי מן הבית בחפזה כאיש הממהר לצאת מבית כלאו. בלכתנו בחוצות הכפר, ראינו בני ישראל יושבים ומנגנים בכלי שיר (באללאלאיקא) וישירו שירי העם בלשון קדר, וכמעט לא יתכן להבדיל מקול השירים לקול בכית ויללת הנשים היושבות אצל פתחי בתיהן, או ברחובות הכפר על המצעות, ומבכות את קרוביהן אשר מכבר הלכו לעולמם. לקול השירים והבכיות הנעתי עד שער ביתי, וישבתי מעט לנוח מעמל המשתה אשר אנה הזמן לידי בכפר הזה. — בכפר הזה נמצאים 116 בתים של ישראל. —

צאתי מייאנגיקענס, שובי למאדושאליס. למחרת בבוקר יום ה' ז' מנחם אב, היו הסוסים מוכנים אצל פתח ביתי, ישבתי על סוסי, והמליץ ר' עקיבא על סוסי, וכל האנשים ראשי קהל מאדושאליס על סוסיהם, הרכב אחד מן הממשלה של הכפר, ויצאנו כלנו מן החצר, אנשי הבית יצאו ללוותינו, גם העלמה הארוסה אשר שרתה אותי כל רגע בבית, הגישה אלי בענוה, פניה מבוסה בצעף משי אדום, ויאמר אלי ר' עקיבא המליץ בשם העלמה, כי תבקש ברכתי מרם אצא מן הבית, עשיתי כבקשתה וברכתיה בברכת ההיים והשלום, והיא הריכה את הצעף מעל פניה ונשקה את ידי. ואנחנו כרגע נתרחקנו מן הבית ההוא. כל אנשי החצר ורוב הקהל עמדו עוד על מקומם ללות אותנו בעיניהם עד אשר יצאנו מן הכפר. —

יז) הנסיעה לחרבות דזשוהוד — קאטמא.

(פתרון השם: עמק או נקיק היהודים, еврейское ущелье).

עוד זכר יזכור הקורא בהיותי בבית הרב הגדול ברברנד, ספר לי או, כי קרוב לכפר מאדושאליס בתוך הדרים ימצאו שלשה כפרים דרכים, אשר שם ישבו בני ישראל בימי קדם ושמות הכפרים: הבראי, הקלאי, זוארי, אל החרבות האלה הגני מבין את עצמי לנסוע, בתקותי כי אמצא שם איזה כתבות אשר תעידנה על קדמותם וזמן ישיבתם שמה. ביום ו' ה' מנחם אב בבקר שלח אלי שר הפלך

שני רוכבים נושלים הנקראים נוקשים מצבא עם הארץ (מליצא). הרב ר' תנוכה המליץ ר' עקיבא ונשיא הקהל ר' שלום, והגביר דן המכונה דנרודא והגביר דזשאבא. כלם ישבו על הסוסים להוליכני אל מקום החרבות, גם צדה ויין לקחו עמם בדרך, לעשות משהו כאשר נשוב משם בשלום, כי היה הדרך הרחוקה מסוכנה לפנינו, ואנכי בתשוקתי לקדמוניות, לא שמתי לבי לסכנות הדרך, והייתי טיבן ומזומן לקבל באהבה את כל המקרים הרעים, רק למען השג מסרתי. השמש יצאה על הארץ ואנחנו יצאנו מן הכפר, עברנו לפני כרמים וגנים נחמדים, ושדה תבואות הרבה, מושלכנים עם נשיהם וילדיהם ישבו בתוך כמותיהם, רכסו דשו תבואותיהם, הרבים עשו מלאכות שונות, עברנו דרך כרים נרחבים ודרך בקעות והגענו אל הדרים, שם באירות עקלקלות עלינו על הדרים וירדנו בעמקים, עברנו דרך יערים עבתים בין סלעים גוראים, התרוממתי על דררי עד נבעות עלום, אשר עד לב השמים יגיעו בראשיהם דרמים, וירדנו בנקיקים עמקים, והמסלות על הדרים צרות הן מאד אשר רק רוכב אחד יכול לעבור בהן בשמירה מעולה. באחת המסלות ההן באנו, והנה נודעונו כל איברי מהפחד הגדול אשר לפני, לדרים ראשי למדום לא יכלתי, מפני אימת הדר הגבוה ודרם בתארו הנרא למאד והסלעים הגדולים התלאים עליו ממעל לראשינו, הביסו עלינו בעין רצח לדחפנו לעואול אל תוך חשבת חדרי שחת ואכדון, כי לרגלינו נקיק צר ועמוק מלא מעקשים וסלעים ונעצוצים במהר שיפוי, וקול שאון מים כבירים הסוערים ברעש גדול ונורא מאד, נשמע לרגלינו בתחתית הארץ שמה. מה נורא מראה המקום הזה, אין זה כי אם פה ממשתל דוכה ממלכת השך, ויד שר השחת מושל צלמות פה ככל שלפת. בקשתי את האנשים לעמד מלכת, כי לא יכלתי לשבת על סוסי מבובר ראש, ולחזור מן הדרך לא יכלתי, כי המסלה צרה ומשופעה וגם הסוס לא יכול לנסות מעט מה מן המסלה למען ישוב לאחורו, ורק פשע אחד היה ביני ובין המות הנורא. אמרתי לאנשי כי לא אוכל ללכת הלאה מפני כובד הראש, ויצו הנשיא על המליץ ר' עקיבא שיקשר את עיני במספחה לבל אביט על הדרך, ואחד מן הרוכבים המושלמים ירד מעל סוסו ויקח את הרסן בידו להוליך את הסוס שלי בידו, ורסן סוסו מסר בידי הרוכב השני, וכאשר ירד ר' עקיבא מן הסוס לקשר את עיני במספחה, הרים הרב ר' תנוכה את קולו בצחוק גדול, ויך את סוסו ברצועתו, ויעף כבדק, וכרעו נאבד מעיני. השתוממתי מראות את אויבן רוחו, ואומר: לו היה הרב הזה בקיא בתורה כמו ברכיבה, הלא כבר היה גאון מפורסם בדורו. ר' עקיבא קשר את העינים שלי בהמספחה, וישב על סוסו, והרוכב הוליך את סוסי לאט לאט, עד אשר עברנו את המקום המסוכן ההוא, ובאנו תוך יערים וחרשי מצל ומשם עוד פעם עלינו על ראש הר אחד ובאנו תוך יער גדול, ושם בין שתי שורות אילני חמד עמדו הרוכבים הגבכדים, ויבקשו אותי לרדת מן הסוס ולשבת על הרשא לנוח מעט מעמל הדרך, ויוציאו את יינם ממלחתתם, ושתינו וברכנו איש את אחיו בברכת החיים והשלום ונביאת משיח בן דוד כמנהגם, ואחרי משהו היין אמרו אלי האנשים: "ידע תדע אדוננו שהיער הזה הוא בית קברות אבותינו הקדמונים, וקרובים אנחנו מדושותור-קאססא". שמחתי מאד בשמעי כי באתי בשלום ב"ה למחוז הפצי. אבל לפלא הוא בעיני, מדוע בחרו אבותיכם לקבור בתוך היער הגדול הזה את מתיהם? שאלתי

אותם, ויענו לי כי בקבלה הם יודעים - אשר לא היה היער הזה מלפנים, אבל במרוצת הזמן נתגדל מעצמו. ויעזבו האנשים את הסוסים בידי שני הרוכבים לשמרם, והלכו עמדי באין דרך ומסלה בתוך היער ובאנו אל המצבות. אין ארץ ואין דרכים בפי לתאר את רגשותי אשר התגעגעו או בקרבי בעמדי על קברות אחד בני עמי שרידי דורות עולמים ופליטי עשדת שבמי יעקב, אשר בחרו להם פה מקום מושב בארץ נשיה, בין הרי עד, בין סלעי מגור אלה, אחרי אשר שבעו נדודים רבים מעת התרחקם מארץ אבותיהם, ומי יודע מאיזה מן השבטים הם? ואך היה מצבם ואופן חייהם במדבר ישימון זה רבות בשנים? ברנשי עצב וברוח נכאה השתמחתי על הקברים, המקומות אשר עצמות ניוותיהם שפנים סמונים בהם. נשקתי את עפרם ואת אבני המצבות אשר הרתת קרושת השיבה חופפות עליהן המושככות על מקום כבוד מנוחתם לזכרון הווייתם; אבל מה מאד נעצבתי כי לא מצאתי שום כתבה על כל האבנים אשר הפשתי בכל היער הגדול הזה. הוון בחזקת ידו פצל ושבר, נפץ ובקע אותן להסיסם, ושנה את פניהן כלא היה כתוב עליהן שום אות מעולם. בלב נשבר טמנו פעמינו אל המקום אשר חכו עלינו הרוכבים, ישבנו על הסוסים ויצאנו מן היער, ודכבנו אל חרבות הכפרים הנזכרים למעלה, להתבונן על מקומות מושבותיהם הקדומים. באנו למקום מישור רחב ידיים הקרוב ליער ובתוך המישור חרבות בתים ובנינים הרבה גלי אבנים ושברי לבנים וסיד מפורזים לכל רוח. על פי החרבות ומשוואות המקום הזה, נקל היה לנו להכיר, כי פה היה הכפר חקלאי, על כי ישר הוא כשדה. ובכפר הזה, כפי הקבלה אשר בידי הרבנים והעם, היו היהודים עוסקים בעבודת האדמה ובמסחר, ופרנסו את אחיהם אשר ישבו על התורה בכפר חבראי הנ"ל כמעשה יששכר וזבולון. מן חרבות הכפר הזה כמעט באין דרך עלינו על הר אחד ובאנו אל חרבות הכפר השני, כפי שנראה הוא הכפר זוזארי הנזכר, כי פתרון השם זוזארי בלשונם הוא מדרגה או מעלה, יען כי דרך מדרגות ומעלות אבנים וסלעים גדולים עלינו אל הכפר הזה, ונפלאתי מראות איך הסוסים הורגלו לעלות על מדרגות אבנים כבעליהם, ילידי הרים באין מגור ופחד. בתוך נקרות הצדים ובסעפי הסלעים אשר בשיפוי ההר נראו חרבות בתים וכותלי אבנים שבורות גם בתוך חורי ההר, וחרבות בנינים על סלעים גדולים, והבתים כפי תבנית חרבותיהם היו קטנים, ונבנו מאבנים וחמר זה על זה, הנג של הבית התחתון היה הרצפה אל הבית העליון, והעליה מן בית אל בית היתה על מדרגות ומעלות אבנים וסלעים. לא עצרתי כח לעצור ברח תשוקתי, ובקשתי את אנשי לעלות עמדי על מרומי הסלעים ואל הנקיקים ואל המערה הגדולה אשר בתוך ההר למעלה, ולהתבונן על תבנית משכנותיהם הקדומים. ירדנו מן הסוסים ומסרנו אותם בידי הרוכבים המושלמים שישגתו עליהם לכל יתפורו לכל רוח, ואנחנו עלינו על ידינו ועל רגלינו, והחוקנו בחזק רב בסבבי העצים וברסיסי הסלעים, והתבוננתי על כל החרבות והריסות בתיהם וסכותיהם הדלות, בתוך החור הגדול כמערה בתוך ההר ובכל נקיקי הסלעים, ומה מאד השתוממתי לראות אצל כל בית ובית מצבות רבות; ואינני יודע איך קברו את סתיהם בין הסלעים אצל בתיהם! האם היו בתיהם גם קבריהם?! אהה אל אלהי אבותי! מה נורא המקום הזה! לא יאמן כי יספר, המקום הנעשה מידי הטבע רק למען חיותי מדבר ולנהשים ועקרבים הר, בו ישבו מלפנים אחינו בני ישראל

פלימי שרירי גולי שומרון! ומה היא הסכה אשר הכריחה אותם להסתתר בנקודות הצרים ובסעיפי סלעי מגור אלה? אין זאת כי אם ספני פחד העמים הפראים אשר השחיתו את דרכם על הארץ, ורדפו אתרידם בחרבם הקשה, לשלול ולכוז את הונם וניעת כפם ולכלותם מעל פני האדמה! זמן מה עמדתי והתבוננתי על החרבות והתריסות והשמות אשר העידו לפני כעדים נאמנים על שבר בת עמי ועל המון התלאות והצרות האיומות אשר השתרנו על צוארי אחי בני יעקב באחד מן הזמנים הקדומים, עד כי נבקעו מעיני עיני ובכיתי במר רוחי על גדול יהודה וישראל. חפסתי באבני המצבות אשר אצל חרבות הבתים, וגם עליהן לא מצאתי לדאבון לבי שום כתבה כלל, ולא יכלתי כלכל הדבר במשפט, אך לא נשארה אף תמונת אות על אבן אחת מכל האבנים אין מספר אשר ראיתי, ואולי לא עשו בעת ההיא שום ציון לזכרון לדורות יבאו, או אולי האבנים רבות הן ופניהן נפצלו ונדרשו מעצמן במשך רבות בשנים, הפלא ופלא! בכפר הזה, כפי הקבלה שלהם, התעסקו היהודים בתורה ובמסחר, ואלה אשר עסקו במסחר היו מפרנסים את אלה אשר ישבו על התורה. בעזרת הנשיא ור' עקיבא המליץ ירדתי מן הסלעים והחרבות אל המקום אשר חנו עלינו הרוכבים, ישבנו על הסוסים ושמנו פעמינו דרך דרים אל הכפר השלישי הקרוא, ובאנו לבקעה אחת אשר הרים סביב לה, בתוך הבקעה היא ירדנו מעל הסוסים, והלכנו ברגלינו להתבונן את הריסות הכפר ההוא. תכונת הכפר במקום מיסוד, רק לצד האחד הוא פונה לנקיץ עמוק, והנהל דבוקים שוטף בו בשאון ורעש גדול מבין החרים. סביב הכפר הזה היה בימי קדם חומה בצורה, ועוד היום יתראה היסוד מסיד ואבנים גדולות וקטנות בצד הכפר הפונה אל הנקיץ והנהל. בין החרבות הרבות ראו לי אנשים את חרבות בית תפלתם אשר בו שפכו רוחם לאלהי אבותיהם, בו הקריבו תודתם לאלהי מעוזם בעת שלותם, והתפללו והתחננו בדמע בעת צרתם, בו ישבו כבקר ועד הערב על התורה ועל העבודה כי בכפר הזה כפי הקבלה והמסורה, היו כלם מופלגי תורה ויודעי בינה לעתים כאנשי שבט יששכר, ואחיהם אשר בכפר הקלואי היו מפרנסים אותם. שלשת הכפרים האלה קרובים זה לזה, והנהל דבוקים יעבור לפניהם.

חרבות הכפרים האלה תעידנה, כי עת צרה גדולה והשכה היתה או לישראל, כי לוא יצאו משם ברצונם הסוב להתישב במקומות אחרים, הלא לא החרבו בעצמם את בתיהם ומעוניהם באופן נורא מאד עד היסוד. לפי דעת קצת קהלות של המדינה הזאת נתישבו היהודים בשלשת הכפרים האלה, בעת אשר ברחו מחמת מושליהם הבעקים מרָאָסְטָאוּ אשר אצל העיר קובא בגליל באַקו, וקהלות מארזשאלים וייאנגיקענט ויתר הקהלות במדינה הזאת גם קהלות סאָרקו וסביבותיה הם כלם מצאצאי היהודים אשר ישבו באלה שלשת הכפרים החרבים, אבל אין יסוד נאמן לדבריו הקהלות, כי לא נשאר אצלם שום אות וטופת בכתב על זה גם זמן החרבן של הכפרים האלה, אשר אז נפזרו משם לכל צד ורוח, נשכח כמת מלכב בל הקהלות, ורק לאלהים המסבב כל הסבות והיודע כל רזי עולם ותעלומות סתרי כל חי, ידוע הדבר הסתום הזה. ⁽¹⁾

⁽¹⁾ השמטתי מה את דברי הנוסע אודות הריסות בכ"ו אב"ן רש"ף 59. על זאת דברי ה' הוואלסאן אודותן, כי הריסות האלה נודיעו, ראה דברי בקמלוג הנדפס ע"ד 87—88. ה.

כתב יד קדמון על נייר ישן מצאתי בבית הרב ר' העוכה בן רפאל במאדוסאליס הגולל בקרבו שלשה פזמונים עתיקים, כתובים בכתב אשורית, וכפי הקבלה אשר בידו, מחברים הם מאת ר' אלישע הקמן בן שמואל, רב קדמון אשר היה אצל יהודי דושוהוד-קאטמטא. גם הרב הגדול ר' יעקב בהררי"ץ מדרבנר העיד על דברי המסורה ההיא. וזאת המחברת ההיא לא מצאתי שום כתבה, ביחוס לקדמוניותיהם וקורותיהם, באמרו כי המושלמים עזי הנפש נפלו כמה פעמים עליהם, ושללו ובוזו את כל אשר היה בבתיהם, ונאבדו מהם ספרים וכתבים רבים אשר היו בידיהם מאת אבותיהם אשר בדושוהוד-קאטמטא. אם דברי המסורה נכונה היא ישפוט הקורא מן פתשגן הפזמונים אשר אנכי מציג פה, תכונת רוח הרב הקדמון ההוא.

שלשה פזמונים לר' אלישע הקמן בן שמואל.

פזמון לר' אלישע הקמן ליום ראש השנה :

אתה עליון. ברום חביון. מקום כסא יקר גדלך :

מקור חיים. השמים. והארץ. הרום רגלך :

ומלאכים, נמלכים. לשבח. קצת פעלך :

ואיך יוכל. אנוש סבל. אשר נבער. להודות לך :

ברעיוניו. והגיוניו. אשרי האיש. אשר הלך :

בתורתו ומצותיו. שנתתי לא בותיכם :

ואתם הרבקים בה' אלהיכם :

לאוכיך. ועמך. הנקראים סגולתך :

בכל רוחם. כפי כחם. מתוים את תהלתך :

כמו נהפר. בלב נשבר. מקוים את סליחתך :

תפלתם. ושועתם. תקבל נא כחמלתך :

ובשר נא. בקול רינה. לצאן ירך ומרעיתך :

שתזניהו. ותלבינו. כמו שלג המאיכם :

ואתם הרבקים בה' אלהיכם :

יריד אל. בישראל. אשר ראו נבורתו :

הפיל קשה. ביד משה. נביאו נאמן ביתו :

ופחדו. יגידו. בקול זמר. תהלתו :

שכע לכן. שתה גם כן. תתנתו וצעקתו :

והרגיעם. והושיעם. ותבנה בית תפלתו :

וגם אתבע. ואז יבע. ⁽¹⁾ אקבץ את שבותיכם :

ואתם הרבקים בה' אלהיכם :

שעה לקולי. ומילולי. אתה אלי. וחברני :

כשוך הסוד. אל עבודך. פנה אלי. ותנני :

בעת אפך תיסר. אך במשפט. פן תכעיסני.

וגם תמהול. זמן תשקול. את הטאותי. אם תרינני :

(1) צ"ל יב"ג.

עת האסף. נפש תכסף. לנ ערנך תביאני :
שננות. ואצת. אאריך שם שנותיכם :
ואתם הרבקים בה' אלהיכם :
קרר כסא. המתנשא. חיות הקודש ואיפנים :
קדושת אל. בישראל. ישלשו ברוב אונים :
מבולי אור. נהר די נור. צבא מרום ועליונים :
נעימותיו. וחסדותיו. יצפצפו בנינונים :
איה מקום. כבוד איום. בקול רעש בציונים :
שואלים. לישראל. מה שפעל אלהיכם :
ואתם הרבקים בה' אלהיכם :

פסוק לשמח יום הכפורים לרבי אלשע הקטן (1) .
אלהים אלי אתה. אברכך במקלות ערתיך :
אלהותך אני ואחזה נוראותיך :
כי ביום הזה אצת. סלחתי כדברך :
ה' (2) טוב וסלה רוב חסד לכל קראיך :
אלהים אלי אתה. לפניך אתורה אשמות ומעלות :
לבשתי רעדה להתפלל בער קדילות :
כי ביום הזה. לוחשים עמך חמש תפלות :
להגיד בבקר חסדך ואמונתך כלילות :
אלהים אלי אתה. יהי אונך לניאומי קשובות :
ימינך פשוט ותקבל בקשות ותשובות :
בי ביום הזה. יחפים אנחנו כמלאכי השרת :
יומם יצוה ה' חסדו ובלילה שירה עמי :
אלהים אלי אתה. יצעה לתפילתי וקבל הניוני :
ישעריך פתח ותשלח לזרוני :
כי ביום הזה. ישחרתי לכפר עוני :
יניאות מי יבין מעטרות נקני :
אלהים אלי אתה. עונה בכל עת לשועת המיני :
שפכתי (3) נגדך תחנתי ועלבוני :
כי ביום הזה. עומד עמך כשרף מעוני :
עניי תמיד אל אדוני :
אלהים אלי אתה. העבר פשענו. ואשמותינו מחה :
הכניע זרון לבנו. וחמאתינו דחה :
כי ביום הזה. היה כהן גדול בעבודה מוסחה :
הסתר פניך מחמאי. וכל עונותי מחה :
אלהים אלי אתה : קנא לשמך הקדוש. וזדים תכניע :
קץ הימין לסחכה ישועתך תודיע :

(1) ושמו תתום ד' פעמים. — (2) צל אל. — (3) מה נשתבשה מלה המתחלת בעין ו, כמו ערכתי וכדומה.

כי ביום הזה . קרושות לך ישראל יביע :
קרוב ה' לנשכרי לב ואת דכאי רוח יושיע :
אלהים אלי אתה . מפלתי שקר ומרמת בלי ערך :
כי ביום הזה . מזהירים שבו וכרעו כל בך :
אלהים אלי אתה . נשאתי אל שמך עיני :
כי ביום הזה . נחפשה דרכינו ונשובה לארני :
נשמת כל חי תברך את שמך ארני :

אשבח¹ לך יוצר המאורים :
אלאך חדשים לבקרים :
בראתנו קראתנו בחיבה :
סגולת עם ומבחר היצורים :
בורתך לכל נודע באצבע :
שהם עשר אשר לקו המצרים :
דגלים יצאו מכור הברזל :
נשאתמו עלי כנפי נשרים :
הקימות דברך שאמרת :
לאברהם בין הבתרים :
וקרע ים בן עמרם במטה :
וגם נעשה בעשרה גורים :
ידון פרעה ושלישיו וחילו :
ברדפם אחרי זרעי העברים :
דרון אף ים וגליו ודכים :
מומנים כמו נאדות צבורים :
מהירים עברו . רק הם ננערו :
בעופרת בתוך מים אדירים :
ידידים תמרו על נוראותיו :
או ישיר משה בקול זמרה ושידים :
כבוד גדלך עת נגלתה בסיני :
היו עבדיך כמלאכים מהדים :
לקול דבור באנכי אדני :
ולא יזיו לך זכו הכשרים :
מושכי חן אזי פצו למשה :
אתה תשמע שארית הדברים :

נכונים אחרי כן קבלה :
ביד משה בלי חסרון דברים :
ועודת מן אשר היה מזומן :
אכלהו כמו גופת היערים :
עתה אין לי להגיד נוראותך :
אשר האריכו חכמי הספרים :
פשעינו תכפר גם סלח נא :
והקשיבה לשועת האסירים :
ציקוני לחש אשר נצבים ברעש :
לפניך כאביונים וגרים :
קשוב שיח תפלותיהם וקבלם :
כמו קרבן ומבחר הגדרים :
ראה בכים ועינים בשבים :
ותכניע ידי קמים אכזרים :
עלח גואל לישראל מהרה :
ותושיע צעירי העדרים :
התקבץ את שארית הפליטה :
אשר המה כמו שיות פוזרים :
ברוב חסדך נבלתי יקומון :
ויקיצו ישני הקברים :
עתה גדול ואתה נבור ונורא :
ארון עולם ובורא כל היצורים :
לפניך אני דומה כעבד :
אשר נגב ונמצא כסתרים :
ידועים לך כל תעלומות :
אשר נעשו בחדרי חדרים :

¹ הפיוט הזה עפ"י א"ב נוסף כנראה גיב לוי"ב , ואחרי הא"ב רשום שם הסתבר .

עֵדָה לְקוּלִי וּמְלוּלִי וּתְמַחֹל : אֲמֹנֶתְךָ וּתְוֹרֶתְךָ שְׁלֵמָה :
עֲתֹתַי וְחִמְאֵי בִימֵי הַנְּעוּרִים : הֲלֹא הֵן כְּוֹדֵר הַמְּאֹדִים :
עָמַד יָדַי וְכֹל מַעֲשֵׂי תַבְרֶךְ : וְהִדְנִי לִלְכֵת בְּדַרְכֵים יִשְׂרָאֵל :
בְּכֹל לְבִי דִרְשַׁתְּךָ אֲדַנִּי : עֲנֵנִי כִי אֲתָה זֹכֵר הַיְצוּרִים :
נִכּוֹן לְבִי וְסֹדֵר מַחֲשָׁבִי : וְהַכְנִיעַ גְּאוֹן יִצְרֵי בְצִירִים :
טָמְאֵר נַפְשִׁי בַעַת צָדָה, קְרוּשִׁי : וּבִסְמֵל מַחֲשָׁבוֹת רַעִים וְצָדִים :
מִקְיָמִי דַל מִשׁוֹךְ הַחֶדֶךְ לְעַבְדְּךָ : וְאַתְּבוֹנָן בַּחֲכֵמַת הַמְּתָרִים :
לְתֵן חֲלָקִי בְנֵן עֲדֶנְךָ בְּרַפְקִי : דַּלְתֶיךָ מִקּוֹם זָכִים וּבְרִים :

יח) עוד הפעם במארושאלים .

המקוננת במארושאלים . ביום השבת 9 אב התמהמהתי בבית הרב עד הערב , בלכתי לביתי לאכול סעודה המפסקת (יען כי צום תשעה באב היה נדחה ליום ראשון) והנה קול נהי ויללת נשים שמעתי , סרתי אל הבית ההוא לקודע סבת בכיותן ביום השבת . והנה מחזה מורר לפני , בתוך האולם יושבות נשים רבות , וממולן על הגג יושבים אנשים רבים וקנים ובחורים יחד ובוכים בקול שיר , הנשים יושבות בעגול , אחת מהן עומדת על ברכיה ומתנועעת בכח אחת הנה ואחת הנה , וכדברת בקול שיר מורר , ומתאמצת לשנות את פניה בתמונות כבהילות (змиийески) למען הראות בהן רגשות נפשה לעיני רעותיה , פעם מהלכת ראשה ולחיה באנרופיה , ופעם מורסת שעריה ולחיה וגושכת אצבעותיה כחיה שובבה ומשונעה , והנשים והבתולות היושבות סביבה תענינה (компоирують) [כן] אותה אחרי כל חיוו וחיוו משיריה , בקול קינה ושיר , ותעצרה מלהכות את עצמה כחזקת היר , והאנשים היושבים למולן , גם הם בוכים בכבי תמרוים לקול אמריה כנשים , ויהי בכלות האשה לקונן , עמדה אשה אחרת מן העגול על ברכיה , ותחל לקונן ולהתנגד כמו האשה הראשונה , השבתי בלבי אולי כבר החלו האנשים והנשים לקונן על חרבן בית המקדש ועל שממות ארצנו בעוד היום גדול ובוים השבת! אבל שנית במחשבתי , המליץ ר' עקיבא הודיעני סבת בכיותן , כי לפני תשעה חודשים נהרג איש מישראל בתוך הועד בדרך הרבנד , על ידי איש פרסי אשר המיתתו בקנה שריפה , ולאחר זמן נמצא והובל לקבורה , ויזכרו היום את מותו וישבו לכבותו , וכפני טבען והגילתן לבכיה , אינן יכולות למשול מרחן ולעצור את עצמן מבכי אף בשבתות ומועדים .

תשעה באב . בלילה בבית הכנסת נתקבץ הקהל סוקן ועד נער יהודי , את הפרדת הסירו מעל ארון העדות , וכלם ישבו על הרצפה והגליהם התהיהם , הרב ר' הגוכה הרליק רק נר אחד דק של שעה , והחל להתאבל על חרבן ארצנו ומקדשנו :

עַל נְהִירוֹת בְּבֵל. הִשְׁקָה יָפְעַת מְאוֹרוֹתֵינוּ.
וְהִמְיִת יִלְלֵתֵנוּ. דְּעָקָה אֶת קוֹל הַצּוֹצְרוֹתֵינוּ.
בֵּת בְּבֵל שְׂמֵחוֹת. עָרְכַת נִגְד מְרוֹרוֹתֵינוּ.
וְאַנְחָנוּ עַל עָרְבִים. בְּתוֹכָה תִּלְיֵנוּ בְּנִירוֹתֵינוּ.

אחרי כן אמר על נהרות בבל, והתפלל ערבית ואמר הקינות כמנהג ק"ק ספרדים, ותרגם קינות אחדות בשפה המדוברת אצלם, והעם הרבו בכי. אחרי הקינות כבה הרב את הנר, ונשארו כלנו בחשך והרב אמר בעל פה:

אֲחִינוּ בֵּית יִשְׂרָאֵל שְׂמְעוּ: הַיּוֹם אֶלְפֵי וַיִּשְׁבַּע מְאוֹת וְהִשְׁעִים וְהִשְׁעַי * שְׁנָה
שֶׁנֶּחְרַב בֵּית קְדִישֵׁנוּ וְהִתְפָּאֲרְתֵנוּ נִפְלָא עֲמַרְתָּ רֵאשֵׁנוּ אִזִּי נָא לָנוּ כִּי תִמְאָנוּ.
אח"כ אמר הקינה: „על היכלי. חבלי כנחש נושך, ולשממות ציון אשב בחשך”
וכו', והלכו כלם לבתיהם בבבליה ואנחה. בבקר אדר תפלת י"ח אמרו הקינות כמנהג
הספרדים וההפסרה אסף אסיפם וכו' תרגם הרב כל פסוק ופסוק בלשונם, ובמקום
יהללו אמרו על נהרות בבל ואח"כ „איבה” ואח"כ ספר איוב, והיו בתענית כל היום
ולא עשו שום מלאכה.

תְּלוּנָה וְתַחֲנָה. בשבתי בבית הרב כל אותו היום באה אשה אחת, מכוסה
בצעוף פניה, אל בית הרב, ותפול לרגליו בקול בכי ונהי, ותתלונן על בעלה על
כי לקח אשה שניה, ואוהב את השניה יותר ממנה, ועושה לה בגדי כבוד, וכל
אשר תדרוש ממנו לא ישיב את פניה ריקם. על כן בכתה האשה ותתהנן, שישלח
הרב לקרוא את בעלה ולצוות עליו שיטיב עם שניהן יחד, לבל תתקנא אשה
ברעותה, ואם לא יחפוץ, אזי יכתוב לאחת משניהן ספר כריתות. ויעש הרב
כהפצה, וישלח איש אחר לקרוא את בעלה, והנה בא, וידבר הרב על לבו,
ויבינהו כי לא טוב הוא עושה, וכי הוא פוגע בכבוד אשתו הראשונה שלא כמשפט,
וישמע האיש ההוא לדברי הרב, ויבטיחהו להטיב עם שניהן, ושלא יעשה הבדל
ושינוי ביניהן, ובוה נשקו את הרב, והלכו לביתם בשלום. שאלתי את הרב, מדוע
אמר אלי, כי היהודים פה אינם לוקחים יותר מאשה אחת? ויען אלי הרב ויאמר:
„כי זה האיש מכפר אחר הוא ולגור בא אלינו”. אבל אינני יודע אם כנים דבריו,
לפי השערתי לוקחים היהודים במאדושאליים ובייאנגניקענס יותר מאשה אחת, אבל
העלימו הדבר מעיני מפני לענן אחיהם הספרדים והאשכנזים.

זְבַח מִשְׁפָּחָה. ביום השני נקראתי ביחד עם בעה"כ שלי ועם ר' עקיבא המליץ
בבית שלום הנגיד, והוא הכין הזבח לכבוד ההג, כי קם אחד מבני ביתו מחליו ונרפא.
בנפש הפצה הלכתי לראות מה יעשה בבית ההוא, והנה בבואי לשם, מצאתי את
הרב ר' חנוכה ורן המכונה דנדרוא ועוד מנכבדי הקהל ישבו על מצעות אשר על
קרקע הבית ורגליהם תחתיהם כלם בעגול. בעדי עשו מושב על כרים וכסתות כי
לא יכלתי לשבת כמוהם על רגלי, בזה הפעם גם הנשים לקחו חלק בשמתתנו וישבו
בכסבה לא רחוק מאתנו בקצה הבית. כלם כאנשים וכנשים היו מלוכשות בבגדי כבוד,

(* כן יאמרו בכל שנה כפי מנין השנים לחרבן בית שני.)

והאנשים היו חגורים בכלי נשק מוקן ועד נער. והנה הובא לפנינו יין, ויין שרף עם מגדנות רבות שונות, גם ענות (משורקים, чурекы) ודגים יבשים ודגים מעושנים ודגים מבושלים עם מיני ירקות ואבטיחים, והמאכל הינקאל הנזכר, ואכלנו ושמחנו יחד, הרב ר' הנוכה עשה מי שבירך להנרפא מחליו, וכסוב לבם ביין קמי הבחורים והבתולות לחול במחלות לקול חלילים ותפים, כה שמחנו זמן רב עד שהגיעה העת ללכת אל בית התפלה. —

(יט) הנסיעה מן הכפר מאדוזשאלים אל הכפר העמעידי (Гемейды)
בטאבאטארצ'ן. ידיעות מקהל ישראל.

אחרי אשר כליתי את מעשי במאדוזשאלים התפטרתי מאת שר הפלך. בביתי כבר חכו עלי אנשי הקהל לברכני בברכת שלום הדרך, ביום ב' בערב י"ב כנחם אב, עזבתי את הכפר הנחמד בעיני וזההוב בלבי, שני נוקעים רוכבים מושלמנים הלכו עמדי במצות שר הפלך, שני רוכבים מן היהודים ור' עקיבא המליץ. הדרך היתה על הרים ביערים ובעמקים וכאשר רכבתי לאט לאט נמשכה דרכנו עד שלש שעות. ויהי בחצי הלילה כאשר באנו אל תוך הכפר העמידי, יצאו לקראתנו כד הכלבים לקדם את פנינו בקול צעקה עד לשמים. וילוו אותנו עד מקום מושב היהודים, שם סרנו אל בית הנכבד מן הקהל, ושמו, אם לא אשנה, ר' אבטליון ב"ר אלישע. ביום השלישי בבקר אחר התפלה בא אלי הרב ר' עובד ב"ר מוקדשי עם זקני הקהל לברכני בשלום, שאלתי בשלוםם ועל קדמות ישובם במקום הזה ועל מצבם בזמנים שונים. ואלה תשובותיהם אשר נתנו לי בכתב על כל שאלותי:

להנוסע וכו' מוהר"ר יוסף יהודה הלוי טשארני הי"ו!

אנחנו קהל ישראל תושבי העמעידי מודיעים לכבודך, כי ע"פ הקבלה אשר בדינו ישבו אבותינו בדושהודו-קאטמא אשר אצל מאדוזשאלים, ואין אנהנו זוכרים באיזה זמן נתישבו בכפר הזה כי לא נשאר לנו שום ידיעה בכתב. ואחרים באו לפה מכפר סעלאק. השרים אשר אנהנו ישבנו על אדמתם, והיינו סרים למשמעתם בימי קדם, זוכרים אנהנו רק את השר עלי-מירוא, ועבדול-רווא-קאדי, ושיך-עלי-בעק, והיום המושל שלנו השר בעיין-באלא-בעק-קאדי, כי יושבים על אדמתו. מקום מיוחד יש לנו בתוך הכפר למושב, ואיננו מעורבים ביהר עם הגוים שכנינו. שדות וכרמים אין לנו, כי אם שוכרים שדות אצל הגוים לזרוע טאבאק פשוט ושרשי המאראנא, ואנהנו משלמים להם החצי מן המאבאק או מן המאראנא, ומן החצייה השנית צריכים אנהנו להתפרנס, ולשלם מסים להממשלה, ובעד עשרים ושנים בתים קטנים ודלים שלנו, מחויבים אנהנו לשלם לאדון הארץ את המסים האלה:

- (1) ככל בית, ובית מקודם 22 קאפ' לשנה ועתה 1 ר"כ. (2) מן מאבאק אחד ר"כ לשנה ככל בית ובית. (3) מן שרשי צבע מאראנא 40 קאפ' ככל פוד.
- (4) עופות וביצים ושאר דברים הנצרכים לבית השר מחויבים ליתן בכל זמן שדרוש מאתנו. (5) אם יבאו אורחים אל ביתו, אז הכל מה שנוצך לו בעד האורחים ישלח אנשיו אלינו ולוקחים בחזקת היד. (6) מי שהולך לעבוד עבודה בשדות אחרים, ויקבל ארוז שבר עבודהו, מחויב ליתן להשר 10 פונט מהאורז בשנה. (7) כל

אנשי הקהל שלנו, נותנים להשר ולכל אנשי ביתו ולמשרתיו מנעלים בכל זמן שדורש מאתנו. (8) אבותינו הלכו מלפנים לקצור שעורים בשדות השרים רק שני ימים בשנה, במשך עבודתם, שלחו השרים לחם לבתיהם, ואנחנו הולכים לקצירת שעורים בלא זמן מוגבל, עד תום כל המלאכה ולחם לא ינתן לנו. (9) אבותינו הלכו לזבל את שדותיהם רק יום אחד בשנה ואנחנו הולכים כלנו לזבל את שדותיו בלא זמן מוגבל עד תום כל המלאכה ולא נותן לחם לנשינו ולילדינו במשך זמן עבודתינו. הוא עומד בעצמו על המלאכה ורודה בנו לעבוד בזריזות מבוקר עד הערב, ויכה אותנו בשוטים, מי שלא יעשה כרצונו וכחפצו. (10) השרים הראשונים לא לקחו את אבותינו לעבוד את עבודת המצאנא בשדותיהם ואנחנו מחויבים ללכת על כמה וכמה ימים שתדרוש המלאכה עד תומה. (11) אנחנו מחויבים לכרות עצים ביער בעד בית השר ולהביאם אל ביתו בכל זמן שנצרך לו בקיץ וגם בחורף. (12) הוא לוקח מאתנו אנשים בכל זמן וכמה שנצרך לו, לנקות את זבל הצאן והבקר והסוסים שלו, ולהוביל את הזבל לשדותיו, ומי שלא יקיים במהרה את פקודתם יענש בשוטים ובמקלות בלא המלה. בזמן שהולכים אנשים שלנו לעבוד עבודתם בשדות הגוים למען השג די מחיתם, יבאו המושלמים האכזרים אל בתיהם בלילות וגונבים את כל אשר ימצא בבתיהם ואת הבקר ואת הסוסים. זה מקרוב באו וגנבו את כל אשר היה בבית הכנסת, גם המטפחות אשר ספרי התורות מכורכים בהן לקחו, והשר הקאדי שלנו אף אם כמה פעמים בקשנו ורתהננו לו שיהקור וידרוש אחרי הגנבים ושישתדל להשיב לנו את הגניבות, והוא לא עשה עד היום שום חקירה ודרישה, לכן גם המושלמים גוששים אותנו כרצונם וכישר בניניהם יעשו, כי רואים השר הקאדי עומד רחוק מאתנו ולא דואג בעד שלומנו כלל.

גם שׂיך-עלי-בעק מרר את חיינו בחייו, כאשר הלכנו פעם לשפוך שיהתנו וכרי נפשינו לפני הממשלה בדרבנד, נתודע לו הדבר, ויעש נקמתו בנו כי לקח את כל הכסף אשר היה במוזמן אצל כל הקהל הקטן שלנו, סך 105 ר"כ. ולא נשאר אצלינו אף פרוטה אחת. לפני מותו התחרט על מעשיו הרעים, ויצו על בעיי-באלא-בעק-קאדי המושל בעת עלינו, שישׂיב את סך הכסף הנ"ל בירינו אשר לקח מאתנו בלא משפט, ועד היום לא קיים הקאדי את צוואתו. כה מצבנו וכה אופן חיינו בארץ לא רחמה הזאת, ואם יש לאל ידיך אהון נכבד תודיע נא את מצבנו להממשלה הרוממה יר"ה אשר כפי ששמענו פה, לא תבריל בין הת ועם השוכנים במרחבי ארצה, אולי תתן פקודתה להטיב מצבנו. ואנחנו לעולם לא נחלל מהתפלל בעד שלום מלכנו הקיסר יר"ה כי מלך ישר הוא ה' יברכה וישמרהו!

אנחנו מדברים בשפת פאראס וטאט ועם הגוים שכנינו יודעים לדבר בלשונם. בית הכנסת אחד יש אצלינו, והרב ר' עובד בן מוקרשי הוא החזן והשוהם ובודק והמלמד הילדים שלנו. תפלותינו ומנהגינו וחוקי התנו כתפלות ומנהגי וחוקי התי אחינו הרבנים הספרדים אשר בזאת המדינה. על הידיעות האלה מעידים אנחנו בחתימות ידינו, פה כפר העמקיעירי בארץ מאַבאַסאַרְאן יום ג' י"ג מנחם אב שנת ה' תרכ"ז ליצירה.

אבמליון בן אלישע
אחיל ב"ר מורדת

אני הרב וש"ב עובד ב"ר מוקרשי
אברהם ב"ר יוסף אברהם ב"ר משה

אלהן ב"ר רחביה	הלקיה בן אלישע	מנשה בן כוודת
אפרים בן נקדימון	יהודה בן גרשום	מרדכי בן הייבת
אפרים ב"ר הנון	יעקב בן בנימו	משה ב"ר אפרים
דוד ב"ר יהודה	ישעיה ב"ר ניסן	רבה ב"ר הנון
הייתה ב"ר כוודת	כוודת בן תנוכה	שכתי בן צמח
זבולון ב"ר שמעי	מיכאל ב"ר ניסן	שמואל ב"ר חנניא

אחרי הדברים האלה, הלכנו כלנו לשחר את פני הקארי בעיי-באלאבעק. בבואנו אליו מצאנו אותו יושב תחת האילן וכל זקני הכפר מנכבדי המושלמים יושבים סביבו. מיד הושמתי לו את מכתב הגלוי מאת הממשלה, ויקחהו ממני, וימסור בידי המללא (הכומר) שיקרא באזניו מה שכתוב שמה. תיכף בשמעו הדברים, צוה למשרתיו ויביאו מצעה השוכה מן הבית למעני וישבתי עליה, וישאל בשלומי, וידבר על דבר מסעותי. בין כה וכה הביאו לנו חמים מתוקים ושתינו יחדיו, ויספר לי הבעק, כי הוא יודע אשר בתים אחדים מישראל נתישבו פה מכפר סעלאק, באיזה זמן איננו זוכר, על זה העירו גם הזקנים המושלמים. כתבים ישנים אמר אלי הקארי, לא ימצאו אצלו. אחרי כן באתי עמו בדברים על דבר מצב בני ישראל, והפצרתיו בדברים רכים וטובים, שיטיב עמם ושיתן להם שדות לזריעה, והבטיחני כי ימלא את בקשתי על צד היותר טוב, אם ימלא דבריו? אינני יודע. היהודים הכמיהו להודיעני במשך הזמן בדברנד אחרית הדברים האלה. ברוב ברכה ותודה התפטרתי מאת השר הקארי, והלכתי עם הרב והקהל אל שדה הקברות שלהם, והגהו יחלק לשלשה חלקים. החלק הראשון אצל היער והוא החדש, והשני בתוך היער, והשלישי בתוך היער אשר על החר והוא היותר ישן מכלם, ובו מצאתי רק מצבה אחת עם כתובה כזאת:

זה שנקבר תאלעה
ב"ר יהודה ביום שבקש¹
בישיבה של מעלה ביום
שני בשבת כ"ז לחודש
אייר בשנת ה'תקע"ו לפ"ג

(=1816).

בהלק השני מצאתי אבן ועליה כתובים הדברים האלה:

ביום שנפטר עזריה בר אהרן
מזה העולם שהוא שנים ועשרים
לחודש תשרי שנת ה'תקפ"ב
לב"ע (=1822)².

על יתר האבנים לא נכרו האותיות, אבנים רבות נפסדו ע"י הזמן, ורבות שברו המושלמים האכזרים לרסיסים, למרות רוח בני ישראל. מן הכתובות האלה נראה, כי בשנת ה'תקע"ו ישבו ב"ר בכפר הזה, ואם נתישבו בתים אחדים מכפר סעלאק, בוודאי בזמן היותר מאוחר, כאשר נדבר עוד מזה.

¹ צ"ל שנת בקש, ואולי שבקש (וכן להלן 92). ² צ"ל: 1821. ה.

מצבם הרוחני והשכלי עוד בשפל המדרגה, והם כיתר תושבי הכפרים המושלמים שיום הם בטבעם וברוחם, אבל טובים הם ומכניסי אורחים כלמו, וישמחו למאד אם יבא אורח למעוניהם. גם יראים הם אף אם רובם אינם יודעים להתפלל בספר. גם הנשים פה יותר נזהרות בצניעות מן הנשים של ישראל אשר בתוך הערים הגדולות.

ב) הנסיעה מכפר העמעיידי לחרבות הכפר סעלאק, משם דרך הכפר חושני אל הכפר חילי-פענושדי.

מן העמעיידי שמתי דרכי אל חרבות הכפר סעלאק מקום מושב בני ישראל מלפנים, אחדים מבני ישראל אשר בהעמעיידי, עם המליץ ר' עקיבא ועם נוקערים רצים מן הממשלה ישבו על סוסיהם ללוני עד הכפר חילי-פענושדי. בערב שתי שעות הלכנו בין הרים ובקעות ועמקים עדי באנו אל הכפר חילי-פענושדי, סרנו אל בית יהודי אחד, אשר בשמחה פנה מקום בעדי בביתו המלא שקים ודגים מעושנים ועלי הטאבאק הפשוט לרוב, ונשארתי כשתי שעות לנוח מן הדרך, ויעשו בעדי שאשליק (צלי אש על השפוד) מדגים מעושנים ומתרנגולת, וגם יין הרבה העמידו לפנינו וגאבל פת שחרית. הרב ר' שמואל במ' יהונתן וזקני קהל ישראל באו לקבל את פני בשלום, גם הנשיא מן הישמעאלים בא אלי, ובפקודת המכתב הנלוו, הבין למעני ובעד המליץ שלי סוסים, את הרב ר' שמואל לבקשתי שילך עמדי לחרבות סעלאק, אבל הברת פניו ופני המליץ שלי ר' עקיבא ענתה במ כי דברי לא מצאו חן בעיניהם, יען כי אין דבר להם עם המתים עוד, ומה להם ולמצבות עתיקות? בכל זאת לא יכלו להשיב פני, ונעתרו לבקשתי, וישבו על הסוסים. שני נוקערים רוכבים מווינים מן הפאליצעי שלח נשיא הכפר ללות ולשמור אותנו בדרך, והנה יצאנו מן הכפר חילי-פענושדי בדרך המוליך סעלאקה, עלינו הרים וגבעות, ירדנו עמקים עמוקים, והעפלנו לעלות עוד על ההרים הרמים והנשאים, ובאנו אל תוך יערים גדולים ועבתים, ועברנו דרך הרשי מצל, בין אילני המד ועצים רעננים, לפני כפרים של מושלמים עברנו המפורים לרגלי ההרים והמוכתרים בנגים וכרמים. שם בתוך הנקי (yucube) אשר בין שני הרים כענקים, שוטף הנחל הקטן רובאן (Рубанъ) בגיטים כותבים בסבך רובאן) ברעש גדול, והולך ועובר וילחם עם המון סלעים וצורים, ושם על גבעות נשאות ובעמקים המלאים דשא עשב רמי הקומה, ירעו הרועים את עדריהם, ומרתוק שם בשדה תבואות המון מושלמים יעברו עבודתם בחריצות ידיים. האח מה נהרד ומה נשגב מראה הטבע בארץ הנחמדה הלזו, כעדן גן ה' היא וכארץ מצרים לויפי. עברנו לפני הר אחד גבוה ורם, ועל ראשו חרבות בנין אחד קדמון, שאלתי את פי הרב, אם לא שמע איזה דבר על אודות הבנין הקדמון ההוא? ויספר לי הרב הגדה אחת המתהלכת בין ההמון, כדברים האלה: לפנים ישבו בכצודה ההיא שבעה אחים אבירים (ריטטער), והיו דרכם תמיד לארבע בדרכים, להרוג את כל עוברי אורח ולשלול את כספם וסחורותיהם ואת כל רכושם, ולא יכול שום איש לעמוד נגדם, ומי שבא בנבול ארצם מצא שם את קבורתו. להאחים האלה היתה אהות עלמה בתולה יפת תואר ויפת מראה, ואין איש הפץ לתתחתן עם השורדים העריצים ההם. אחד ממושלי הארץ הקרובה לנבול ארצם, שלח פעם בכתר

אשה אתה אל העלמה, ותדבר על לבה כדברים האלה: „עד מתי תשבי נלמדה במקום ישימון, בבית מקלט מרצחים, רחוק מבתי האדם? ואין איש יכול לקחת אותך לו לאשה, ואם לא עכשיו אימתי? אם תפול פניך והוד שושני לחיך יבולו ויצא ממך כל הדרך ותפארתך, אז תשאר עד יום מותך בתולה נטבחה, ולא תחיה חיים נעימים ויקרים ככל בנות גילך המאושרות, ואם תשמעני עלמה המודה ואגידה לך דבר סתר, ולא תגלה לאחיך אם נפשך עוד יקרה בעיניך: המלך היושב על גבול ארצך שלחני בסתר אליך ויבקש אותי להגיד לך את דבריו אלה. אם תמסור את אחיך בידיו, הלא אז תחיה חיי עונג בביתו, והוא ידאג בעדך שתנשא לאיש נכבד ומנוב כלבבך“. דברי האשה הפעילו פעולה עזה על העלמה, ותעש כעצתה, פעם בלילה טרם באו אחיה לכיזם, פתחה את שער המצודה, ואנשי הצבא של המלך באו פנימה, ויסתתרו עד אשר באו האחים, ויהי בחצי הלילה כאשר נפלה תרדמה על שכעת המרצחים האלה, באו בלש אנשי הצבא עליהם ויהרגו אותם לפי חרם, והעלמה יצאתה מן המצודה ללכת אל בית המלך, והנה פתאום תפשוה אנשים אצל המצודה וירגמוה באבנים“. והנה ראיתי את קברה בצד הדרך הנוטה לפאת המצודה, ועליה גל אבנים גדול ורם, כי חוק להמושלמים שמה כל העובר לפני קברה, מחויב לזרוק אבן על הגל ההוא.

מן הגל ההוא כרביעית שעה דרך באנו אל הכפר של המושלמים הושני (Хушнин). השר פעם-עלי-בעק, עמד בעת ההיא אצל ביתו, ידדנו מעל הסוסים והגשתי אליו, ויקבל אותי השר בסבר פנים יפות, ויתן לי שלום, ויאמר אלי ע"י המליץ כי כבר שמע מן הבעקים שאני צריך להיות אצלו, ויחכה עלי בעינים צופיות. הראיתי לו תודתי על דבריו הנעימים, ויבקש אותי לסוד אל ביתו, אך אנכי עניתיו, כי מקודם מוכרח אנכי ללכת לסעלאק, ובחזרה הנני למלאות את רצוני לשוב. ישבנו על הסוסים ושטמנו דרכנו על יד החל רובאז, ובאנו אל המקום הנקרא מקודם סעלאק (Селак, סֶלֶב, מקום מושב בני ישראל בימי קדם.

בבואנו אל תוך היער אשר שם בית הקברות הישן של ישראל, התבוננתי בהמצבות המפורזות אחת הגה ואחת הגה בלא סדרים, רבות מהן שבורות לרסיסים אשר הגיוס כלו את הרון אפס בהן, ורבות כבר נשקעו בתוך האדמה סרוב זוקן, רבות אין עליהן שום כתבה כלל, ורבות לקחו המושלמים לבנין בתיהם. בין כל אבני המצבות מצאתי אבן עם כתבה:

יום שנפטר שאול

כרביעי בשבת שנת ה' תקב"ז לפ"ג (= 1767).

עד על התיבות אבנים מצאתי כתובים: תר"ב (= 1842). וגם שנת תר"א (= 1851). נראה מזה כי עד שנת תר"א (1851) ישבו עוד היהודים במקום הזה. על פי דברי הזקנים המושלמים אשר בכפר הושני נתישבו היהודים בסעלאק לפני שתי מאות שנים ויותר. כאשר לא מצאתי עוד אבנים עם כתבת, עזבתי את מקום הקברות, והלכתי להתבונן את המקום אשר בו ישבו בני ישראל מלפנים, והנה הרב ר' שמואל הביאני לשרה פשתים, ויאמר: פה אדוני ישבו אחינו, וכעת נהרש יושבם לשרה, שלא ישרא שום סימן לזכרון הווייתם שמה. גם אילן אחד ישן נושן הראה לי הרב בתוך השרה, מענפי האילן הזה, אמר הרב, לקחו היהודים

להם ערבות להושענא רבה, גם מעין מים טובים נשאר בשדה, אשר הגיע לישראל, לעד עד היום הזה. הרב ר' שמואל ספר לי, כי הוא היה עוד הרב האחרון אצלם ובימיו יצאו מסעלאק, וסבת יציאתם יספר כרברים האלה: השר פֶּעַם-עלי-בעק בן אחרונא בעק בן מאהאָמֶד-קאָדי בן המושל מרמאזי-קאדי או מרמאזאלי-קאדי אשר גם בימיו ישבו ישראל במסעלאק כפי דברי הזקנים המהמדים בחושיני, הָצַר מאד לישראל בימיו, והיהודים לא יכלו עוד יותר לנשוא את הגלות הגדול והצרות הרבות אשר סבלו מן השר פֶּעַם-עלי בעק ומן הגוים שכוניהם, ההכרח הביאם לזה לערוך מכתב בקשה ותחנונים להגנענעראל הנסיך אָרבעליאָני, ויתן להם הרשות לצאת מסעלאק, ויעזבו את המקום אשר בו ישבו כמה מאות שנה, לדאבון לבם, ויצאו עם נשיהם וטפסם ורוכשם בשנת תרט"ו (= 1855)*. שמונה בתים נתיישבו בכפר חילי-פענושרי, ושלשה בתים בכפס האַשְמאזיל (Хонманазиль) הקרוב לדרבנד וארבעה בתים נתיישבו במקום אחר. כפי הנראה יצאו היהודים לא כפעם אחת מסעלאק כי אם בזמנים שונים יצאו לאחרים, רק בעת האחרונה לא היו בה כי אם רק המשה עשר בתים.

בבואי אל בית השר פעם-עלי שנית, סרתי אל ביתו, ויקבל אותי בשמחה, ויבדני בחמים מתוקים כמנהגם ובמיני מגדנות ופירות, ויפצר אותי, לדבר על לב היהודים שיבואו אליו שנית להתישב על ארמתו, והוא יתן להם את מקום כושב אבותיהם במסעלאק כבראשונה, ושיעשה להם הנחות רבות ויטיב עמם תמיד, והיהודים יחיו מן היום והלאה תחת צלו ברוב שלום ושלווה תמיד, לא כמו שהתנהג עמם מקדם. אנכי הבטחתי כי אדבר עם היהודים, ואשמע מה ששיכונני דבר. אחרי כן כאשר התפטרתי מאתו ושמתי לדרך פעמי שלא השר פעם-עלי לכבודי נוקטרים (סמשרתיו) אחדים, רוכבים מווינים, ללדת אותי עד הכפר חילי-פענושרי. בראותי את כל אלה, הרימותי ידי ועיני למרום, ואמרתי: ברוך משנה העתים והזמנים! האיש הזה אשר כפרעה מלך מצרים הכביד את עולו הקשה על ישראל והעביד אותם בפרך, וימרד את חייהם בגזירותיו הרבות והקשות, והאומללים שפנו כמים המעותיהם על רוע מזלם ומצבם, ועל תלאותיהם ורדיפותיהם מן הגוים האכזרים שכוניהם, ובצאת ישראל מארצו, וירש את מקום ישובם לשדה, פרעה של ישראל זה ישמה כעת בשמחה גדולה נגד איש עברי אשר סר אל ביתו, לכבדהו בכל מיני כבוד, וגם ברוכבים ושומרים על דרכו, ויבקש את היהודים להזור אליו שנית, אבל היהודים אינם פונים לבקשתו, ואינם רוצים להתישב עוד פעם על ארמתו.

הכפר חילי פענושרי (Хили-Пеняши); ידיעות מקהל ישראל.

בבואי שנית אל בעל הבית שלי, מצאתי את הבית נקי מכל השקים של קמח ולבויי-הסחבות והדגים המעופשים והמעושנים, אשר השחיתו את האורז הפנימי, מצעות השובות ונקיות השיג לכבודי, ויבם את קרקע הבית, ועליה ישבו מיד כל

* על הדברים של הרב סעיד גם הנובערנאטאר מדרבנד במאמרו הנדפס בהמאסף: Собр. статистич. свѣд. о Кавказѣ, т. I, ст. А. Комарова, стр. 99.

זקני הקהל והרב ר' שמואל עם המליץ שלי, ויתנו לי ידיעות, תשובות על שאלותי, בכתב כדברים האלה:

„אנחנו קהל ישראל בכפר הילי-פענושדי מודיעים לכבוד אדוננו, כי המשה עשר בתים יש אצלנו בתוך הכפר של המושלמים הזה, שמונה בתים מאתנו מגיעים אל השרים על-דאר-קאדי (Эльдарь-Кадя) ובעל-דאר-בעק (Белдарь-бекъ). ארבעה בתים מגיעים אל השר עבדול-קאדיר-בעק (Абдуль-Кадырь-бекъ). שני בתים אל השר אלבורי-בעק (Албури-бекъ), ובית אחד מגיע אל המלך. רוב בעלי הבתים באו מסעלאק ונתישבו פה. מלפנים ישבו יותר מששים בתי אבות של ישראל בסעלאק. כשתים עשרה שנה מקודם נשארו שם רק המשה או ששה עשר בתים, והרב ר' שמואל היה רב ושו"ב שמה. מאיזה מקום ומדינה באו להתישב בסעלאק אינם יודעים, והיה להם גלות גדול שמה. המושלמים שכניהם גנבו בכל עת את בתיהם, וגם חפרו את הקברים ויקחו את תבריני המתים, ואדון הארץ פעם—עלו העבירים בעבודת פרך, והכה אותם בשוטים תמיד. ולקה מהם מסים גדולים, מלבד אשר חמס וגזל אותם בעצמו, ויהי בצר להם ויגישו את דבר בקשתם להגענעראל אַרבעליאני, ויתן להם הגענעראל רשות לצאת מתחת ידי האבזר שהוא ויתושבו כמה בתים מהם בכפרים: הילי-פענושדי, האַשמאַנזיל, באַגלאַבי ובדזשעראַך. יהי שם הגענעראל אַרבעליאני לנצח מבורך!

המושלמים משלמים מס רק להמלך בלבד, ויש להם קרקעות, ואנחנו משלמים מס גם להמלך וגם להשרים, רק בעד מקום בתינו, וקרקעות אין לנו לעבודה ולזריעה. שנאת הדת שוררת עוד בארץ, המושלמים שונאים אותנו תכלית שנאה, ולוא היה לאל ידם, הלא כבר גרשו אותנו מן הארץ, ואנחנו מוכרחים לשכור מן הגוים שונאינו ובגדונו, קרקעות לזריעת מאבאק ושרשי המאַראַנאַ והסוים ושעורים על אופנים ותנאים שונים. לפעמים לוקחים הם חציה מפרי עמלנו בעד אדמתם. ואלה הכסים אשר אנחנו נותנים להשרים בעד כבדת ארץ מקום מושבנו:

- (1) שלשה ימים בשנה הולכים אנחנו לעשות מלאכה בגנותיהם. (2) שלשה ימים בשנה לקצור שעורים בשדותיהם. (3) שנים או שלשה אנשים הולכים בכל הודש לנקות את זבל הבקר והסוסים ולהובילם אל שדותיהם. בעת המלאכה נותנים לנו השרים להם בעדינו ובעד גשינו ומפינו. (4) מן מאבאק פשוט אנחנו משלמים להם אחד פוד מכל בית לשנה. (5) מכל בעל אשה לוקחים אחד ר"כ לשנה, אבל מבחורים אינם לוקחים כלל. (6) מהתנות: לוקחים מבתולה 10 ר"כ קודם החופה, ומאלמנה ונרושה 5 ר"כ. והכסף הנ"ל מחויב לשלם רק אבי החתן. הרב שלנו הפשי מכל הכסים הנזכרים ומכל המלאכות. בית הכנסת אחר יש אצלנו, והרב הוא המלמד לילדינו, מנהיגנו כמנהגי יתר אחינו הרבנים הספרדים אשר בואת המדינה.

נאום הרב ושו"ב שמואל	נאום יוסף ב"ד משה	נאום ישראל בן טבת
כמותר"ד יהונתן	יחיא ב"ד רבא	מנשה בן אברהם
גבריאל בן קדוש	יעקב ב"ד אהרן	מרדכי בן אהרן
דן ב"ד רזיאל	יעקב ב"ד יצחק	פסח בן בורד
חנוכה ב"ד אברהם	יצחק בן מתתיה	רחמיאל בן חביאל

אחר סעודת הצהרים נחתי מעט מן הדרך, ולפנות ערב היו הסוסים מוכנים לעשות דרכי לכפר מאראנא, לדרוש בשלום אחינו בני ישראל היושבים שמה.

(כא) הנסיעה לכפר מאראנא (Mapara). ידיעות מקהל ישראל.

מן הכפר הזה יצאתי עם המליץ ר' עקיבא ורק עם רוכב אחד נוקע ממת הממשלה, ואין אחד מן היהודים, הלך ללות אותנו, כאשר מרודים היו למאד במלאכתם בשרה, והבטיחוני כי אין שום סכנה באותה הדרך. והדרך אף כי היתה קצרה מהלך שעה וחצי, אבל התלאות היו מרובות כבדרך ארוכה מהלך כמה ימים, הרים גדולים ורמים, עמקים עמוקים עד שאול תחתיה, אין דרך ומסלה, כי אם על אבנים וסלעים, תוך בורות ונקיקים, ירדנו מן הרים דרך מדרגות אבנים, וכפשע בינינו ובין המות האיום והנורא, והעליה על ההרים במסלות צרות כרגל איש, והסוסים הלכו בשמירה מעולה ובהשגחה גדולה, שלא יפלו ביחד עם הרוכב לתוך האבדון אשר להגליהם. ראשי היה עלי ככרמל, לא יכלתי לנהג בעצמי את הסוס שלי, כי בחשבת הלילה לא ראיתי הדרך, וגם בתי העינים שלי לא הועילו לי אז מאומה, על כן הוכרחתי למסור את רכן סוסי ביד הרוכב הנוקע, והוא נהג את הסוס שלי אחריו, ואני בפחד ורעדה בחשך ואפלה רכבתי לאט לאט על במתי הררי קוקו, עליתי שמים וירדתי תהום רבה, עדי הגיעה העת ויכלתי לברך בשמחה רבה: ברוך שפטרני מעונשו של אותה הדרך. בצאתי מן העיר נראו לפני בתי הכפר, ובעיר רגעים אחרים והנה הסוסים עמדו ברחוב היהודים. לפני פתח בית ישראל אחד ירדתי מן הסוס, ובעל הבית יצא בשמחה לקראתינו, והביאני אל ביתו. מיד נתאספו כל אנשי הכפר מזקן ועד נער לברכני בברכת השלום, אחרי החמים ופת ערבית, היתה לי כאד נעמה המנוחה על מצעות ועל כרים וכסתות לנוח מעמל ותלאות הדרך האורורה ההיא. בבקר אחר התפלה נתקבצו אלי כל זקני הקהל, ויספרו לי את כל אשר עמדם, וכתבו הכל בספר כדברים האלה:

„לפי הקבלה אשר בירדנו ישבו אבותינו לפני שמונים שנה בכפר סעלאק אשר אצל הכפר חושני, תחת כמשלת ששה שרים אחים מושלי הארץ הזאת, וכלם ישבו ביחד שמה, ויהי כאשר חלקו האחים את נחלתם ביניהם, ויקח כל אחד ואחד את חלק הבתים של ישראל עמהם ויושבו בכפריהם: בכפר מאראנא, במונאטיר, ברוקאל, בהעמעירי ובהילי-פענושדי והחלק הששי נשאר בסעלאק, עד שיצאו בפקודת הנסיך ארבעליאני בשנת 1855 לס"ה. אחד מן הששה אחים ההם יודעים אנחנו רק את מחמד קאדי, ויתר האחים איננו זוכרים את שמותיהם. השר שלנו היה עד עתה מאהאמער-רווא-בעק (Магомедъ-Руза-бекъ) ועל כי בפקודתו נהרגה אחותו, נשלח בחטאו לארץ סיביר ונשאר על מקומו השר קוסאם-בעק בן אאז-בעק המושל ברוקאל. לפני מאהאמער-רווא-בעק, היה איזמאיל-קאדי (Измаиль Кади) וקודם לו מירווא-קאדי (Мирза Кади 1707 לס"ה), וקודם לו מורטוזאלי קאדי (Муртузали Кади 1647 לס"ה, כפי אשר ספרו לי הוקנים המושלמים בבית השר קוסאם-בעק ישבו יהודים עוד בסעלאק בזמן מירווא-קאדי 1707 לס"ה). בתים אצלינו 22, בית הכנסת אחד ומלמד אחד לילדינו, קרקעות אין לנו, ובעד מקום הבתים אשר אנחנו יושבים בהם על ארמת השר כשלמים אנחנו את המסיק האלה:

(1) שלשה ימים בשנה הולכים כלנו לקצור המים ושערים בשדותיו. (2) שני ימים בשנה לברות עצים בעיר ולהביאם אל בית השר. (3) שני ימים בשנה הולכים אנחנו כלנו לקבץ ולאסוף עשבים ולהביאם בער הבקר והסוסים שלו. (4) יום אחד בשנה לנרוד את כרמיו בקוצים. (5) יום אחד בשנה לעדור את הכרמים שלו. (6) יום אחד בשנה מחויבים אנחנו כלנו לחפור ולנקות את הצנורים מן מי המעינות ההולכים מן הרים, ולהביא המים אל תוך שדותיו. (7) בכל זמן שירדוש מאתנו, מחויבים אנחנו ללכת ולתקן בעפר בחכר ובמים את הגנות שלו הנפסדים מן הגשמים. (8) בכל זמן שירדוש מחויבים אנחנו ללכת לנקות את האשפתות ואת זבל הסוסים והבקר, ולקוללם אל שדותיו. (9) בכל זמן שירדוש השר, הולכים אנחנו לאסוף את התבן והקש מכל המקומות, ולהביאם אל מקום אחד. (10) עשרה פוד המים מחויבים אנחנו לאסוף מן המושלמים מן המטה כפרים המגיעים להשר שלנו, ולשאת את החטים על כתפינו אל בית השר. (11) שני רול"ב מכל בית משלמים לו בעד נוקשים ומשאפארים (нукеры и чарары) המשרתים שלו. (12) כל איש ישראל מן עשרים שנה ומעלה מחויב לשלם לו כס 30 קא' לשנה. (13) 30 פפונד מאבאק מחויב ליתן כל בית ובית לשנה. (14) 15 פפונד אורז לוקח מכל בית ובית מאלה ההולכים להשתכר בעבודתם בשדות של נים. (15) תרנגולים ותרנגולות וביצים לוקח מאתנו בכל זמן שנצרך לו, וכמה שנצרך לו. (16) סוסים וחמורים, לוקח אצלנו בכל עת וזמן שנצרך לו, ולפעמים לא השיב לנו את הסוסים או את החמורים, כאמרו כי מתו בדרך, ולא ישלם לנו בכסף כמה שהיו שוים. (17) מנעלים בעד בית הבעק ועבדיו מחויבים אנחנו לתת לו בכל זמן שירדוש מאתנו.

כאשר יבאו עבדי הבעק לקחת סוסים או חמורים, ולא ימצאו בעת ההיא בכתינו, או שוכרים הם את פתחי הבתים והדלתות (למען יהיה להם בנקל לגנוב בלילות) ויעשו לנו הפסד רב עד אשר נמדה להביאם מן המקומות אשר ימצאו שם על המלאכה. לפנים נתנו לנו השרים שדות לזריעה, ועתה לקח הבעק את השדות ונח את המים מאתנו ונשאר לנו רק הבתים הקטנים והדלים בלבד. לפעמים כאשר יבעים עלינו הבעק ויקש עלילות דברים, למען הכות אותנו בשוטים ובמקלות בלא חמלה ונגוש אותנו בכל מיני נגישות. כל הקהל שלנו משלמים 60 רובל לשנה לשומרים, השומרים אותנו מן הנגבים ולפמים, ולפעמים אינם משניחים על השומרים, ויבאו אל הבתים וחומסים ושוללים ומכים אותנו במכות אכזריות.

בשמקברים אנחנו את המת, פותחים המושלמים העריצים את הקבר בלילה ולוקחים את התכריכים, ואת נוף המת יחתכו לפעמים לתתיכות חתיכות בדקדים שלהם, וישליכו אותנו לעופות השמים, או יעשו בזיון להכת, יקשרו את ראשו לרגליו ומניחים אותו על פי קברו, ועוד מעשים רעים ונבזים אשר יעשו רק לצער אותנו בזה. ואנחנו מספרים, רק מעט מועיר כאופן ומצב היינו בנלות המר הגדול והארך הזה, עד אשר ירחם ה' עלינו ויתן בלב אדוננו הקיסר הרחמן והטוב מחשבה טובה להוציא אותנו מכף העריצים האכזרים, אשר יכדו את היינו, כאשר הוציא כמה אלפים נפשות מעבדות עולם בארצו הגדולה. ויותר טוב היה לנו לעבוד את אדוננו הקיסר, כי מלך של המד הוא, מלעבוד את השרים שלנו, אשר שונאים אותנו

תכלית שנאה, והמוכנים בכל רגע לבלענו ולכלותינו מעל פני האדמה חלילה. תודיע נא אדון יקר את הדיעות האלה לפני הממשלה, אולי תרחם עלינו, ותוציאנו מכף עריצים קשים, ואנחנו עבדים נאמנים נהיה למלכנו הגדול, ובשמה נעבדו כל הימים. כה דברי כל הקהל שלנו, פה כפר מארצא בארץ מאבאמארץ, ביום שישי בשבת חמשה עשר באב בשנת ה' תרכ"ו ליצירה.

נאום אבשלום בן הילל	נאום יוסף ב"ר חנניה	נאום מתתיהו בן הלל
" אהרן בן צמח	" יוסף ב"ר יצחק	" ניסים בן אפרים
" אליהו בן אהרן	" יחייא ב"ר שאול	" עזיהו בן שאול
" הלל ב"ר אפרים	" ישראל ב"ר ניסים	" רחמיאל בן אפרים
" יהודה בן אקסי	" מרדכי ב"ר יצחק	" רעבי ב"ר אליהו

על בית הקברות שלהם מצאתי מצבה היותר ישנה וקדומה מיתר המצבות, ועליה כתובים הדברים האלה:

יום שנפטר ניסים ב"ר צמח

ב' ניסן שנת ה' תק"א ליצירה (= 1741).

נראה מזה כי בשנת ה' תק"א (1741 לס"ה) כבר ישבו בני ישראל יוצאי סעלאק בכפר מארצא. מצבם בעתות עברו, לדאבון לבי, אינם זוכרים, מפני גדול תגלות והצרות הרבות אשר להם שמה. הפצתי לשחר את פני השר שלהם, אך לא היה בעת ההיא כביתו. בדרך בחזרה עוד אראה אני את פניו. ביום השישי חמשה עשר באב, יצאתי ממארצא, ובאתי אל הכפר מונאמיר בעוד היום גדול.

כב) הכפר מונאמיר, ידיעות מקהל ישראל.

הדרך ממארצא למונאמיר (Мунатырь) מהלך רק שעה וחצי על הסוס. בבואי למונאמיר הלכתי מיד לשחר את פני הבעק המושל שם; אבל בעת ההיא לא היה השר קאזאנוב-בעק (Казановъ-бекъ) בביתו, כי אם אחיו הצעיר הממלא מקומו שמה, ואנכי שלחתי איש אחד להגיד לו, כי רצוני לראות את פניו ולדבר עמו דברים אחרים, ויבא האיש בחזרה ויאמר אלי בשמו, אם אני רוצה לראות את פניו, ואם יש לי דברים אליו מחויב אנכי לבא אליו הגורנה. מיד אספתי את הנכבדים מן הקהל, ושלחתי תיכף ומיד שיבא אלי הנשיא מן הכפר, ויבא עם השוטרים שלו, וכלנו יחדו הלכנו אל הגורן. בבואנו לשם ויקם פריעה הקמן ממקומו לקראתנו, מיד הושמתי לו מכתב תגלוי מאת הממשלה, והודעתי לו תכלית בואי להכפר הזה, ובקשתי ממנו עוד דתי, שלא ידרוש את היהודים לעבודתם עד אשר לא אשים קץ למעשי בכפר הזה. בשמעו הדברים האלה שם את ידו על לבו מצחו ופיו, ברטנו בזה כי שומע לדברי. לא הפצתי להאריך עמו יותר, ושמתי דרכי אל ביתו. הנשיא העמיד שני שוטרים מן השוטרים, בביתו לשמירה, כי המקום הזה, כפי שהגידו לי אנשי הכפר, הוא מקום משכן פראים ואכזרים יחלו. עד הערב לא היה לי שום מלאכה, על כן שמתי דרכי עם הרב ר' ניסים אל שדה הקברות הישן של ישראל, והעתיקתי המצבות היותר ישנות מכל המצבות האחרות שמה:

§ 1.

ביום שנפטר החסיד שפסיה
 ב"ר ישראל ויבקש בישיבה
 של מעלה ביום ג' לחודש תשרי
 ביום צום גדליה שנת ת"ק
 (= 1740) ¹.

§ 2.

ביום שנפטר כהר"ד סבת ב"ר ראובן
 מן העולם שבקש בישיבה של מעלה
 ס' לחודש, סבת בשנת ה' תק"א לב"ע.

לפי המצבה הראשונה נראה כי משנת ת"ק עד תרכ"ז עת כואי לפה יש מאה ועשרים ושבע שנים, וכאז ועד עתה יושבים היהודים בבידוד בכפר הזה; אבל לפני הזמן הזה, לא יכלתי לדעת אם היו פה יהודים, מפני כי המצבות כולן שבורות לרסיסים, וען בי חלו בתן ידי המושלמנים העריצים, ורוב אבנים לקחו להם לבנין בתוהם. מן בית הקברות הלכתי לביתי, ונשארתי לנח ממלאכתי עד אחר השבת. במוצאי ש"ק פ' ואתחנן נאספו אלי כל זקני הקהל, ושאלתי על מצבם, ויתנו לי ביום הראשון את תשובותיהם בכתב ובחתימת ידיהם לעדות כדברים האלה:

„כפי המסורה אשר בדינו, אנחנו מגולי ישראל אשר הגלו לארץ מדי ופרס, מערי מדי באו אבותינו לעיר ראסטאו, אשר אצל העיר קובא. מראסטאו הם נתפזרו לכל רוח, ואין אנחנו יודעים כעת באיזה מקומות ישבנו מקודם, מפני הגלות הגדול והמר נשבת מאתנו כל אלה הידיעות. כפי ששמענו מאבותינו ישבו פה במונאטיר יותר מן מאה בתי אבות של ישראל, אבל בזמן הזה נמצאים אצלינו רק 31 בתים, והם כניעים להשרים המחמרים האלה: להשר קאזאנאוו-בעק 15 בתי אבות. להשר רוסטאם-בעק 1 בית. להשר פעט-עלי-בעק 5 בתים. להשר מורסאל-בעק 8 בתים, ולהגבירה אייבאלא-ביקע אשת השר מרוקאל אגא-בעק אביו של קאזאנאוו-בעק 2 בתים. בס"ה 31 בתים. בית הכנסת אחד יש אצלינו, ודרב הוא השוחט והבורק וגם החון והמלמד לילדינו. מן הרבנים שלנו אנחנו זוכרים את הרב החכם ר' רויאל זצ"ל, אחריו היה הרב החכם ר' ישראל זצ"ל, ואחריו היה הרב החכם ר' רחביה זצ"ל, ואחריו היה הרב החכם ר' מנחם זצ"ל, ואחריו הרב החכם אשר הוא כעת אצלינו לאורך ימים הרב ר' גיסים, והרב הכולל שלנו הוא הזקן ר' יצחק בכה"ר ר' יעקב מרחי מדרבנד. מנהגי וחוקי דתינו כמנהגי וחוקי יתר אחינו הרבנים הספרדים אשר בואת המדינה. מקוה מיוחדת לא תמצא אצלינו, כי אם קיבוץ כים מטרבה מעינות במקום אחר, ולשם הולכות הנשים שלנו למבילה.

במה שנוגע למצבינו, הננו מודיעים לאדוננו, כי מלבד המס הידוע אשר אנחנו נותנים למלכנו, הננו משלמים להשרים ארוני הארץ המסים האלה: (1) עשרה ימים בשנה, הולכות הנשים שלנו לנקות את שרשי המאראנא בשדותיהם. (2) שבעה ימים בשנה, הולכים אנחנו כלנו לזרוע את שרשי המאראנא בשדותיהם, מקודם נתנו לגו ולגשינו להם בעת המלאכה, וכעת אינם נותנים כלל. (3) חמשה ימים בשנה, הולכות כל הנשים שלנו לזרוע המאראנא בשדותיהם. (4) חמשה ימים בשנה, הולכים אנחנו כלנו לכרות עצים ביער, ולהביאם לבתי השרים. (5) חמשה ימים בשנה, מחויבים אנחנו לגדור את כרמיהם וגיניהם ושדותיהם. (6) שלשה ימים

בשנה, הולכים כלנו לעבוד עבודה בנרותיהם * (7) שלשה ימים בשנה, הולכים כלנו לקצור את החטים והשעורים שלהם. (8) שלשה ימים בשנה, הולכים אנהנו כלנו לקבוץ ולאסוף את העשב הנכרת משדותיהם. (9) בכל עתות השנה מחייבים אנהנו לנקות את צנוריו ומרזבי המים (וואסער לייסונג) בשדותיהם. (10) בכל עת וזמן הולכים אנהנו כלנו לנקות את זבל הבקר והסוסים שלהם ולהוליכם אל שדותיהם. (11) בעת שאנהנו הולכים להתפרנס ממלאכה בשדות של גוים, יבאו משרתי הבעקים ולוקחים את הגשים שלנו לעבודה אל השדות, ומכים אותן בלא חמלה. (12) מן האנשים ההולכים להתפרנס בשדות של גוים, לוקחים השרים מכל בית ובית 15 פפונד אירו בשנה. (13) מכל בית ובית לוקחים בכסף מזומן 1 רובל 40 קאפ' בשנה. (14) מכל בית ובית אנהנו נותנים להשרים 25 פפונד טאבאק בשנה. (15) התנגולים ותרגולות וביצים מוכרחים אנהנו לתת להם בכל עת ובכל זמן כמה שמבקשים מאתנו. (16) בעת חתונה אצל השרים, לוקחים מכל הקהל שלנו סך 10 ר"כ להוצאות החונתם. (17) בעת חתונה אצל ישראל, אם הכלה בכפר אחד והחתן בכפר אחר, מחייב אבי החתן לשלוח עשרה ר"כ לאותו השר אשר הכלה שם נמצאת, בעד הרשיון אשר הוא נותן לה לצאת מן הכפר ההוא, ולהתישב במקום מושב החתן; ואם החתן והכלה בכפר אחד, אז לוקח השר רק 1 ר"כ מהחונתם. (18) מכל פרי עמלנו נותנים אנהנו להשרים חלק שלישי. (19) סוסים וחמורים יקחו השרים מאתנו לצרכי עבודתם, בכל עת וזמן שנצרך להם.

בלילות יבאו המושלמים שבונינו אל בתינו, וגונבים והומסים את כל אשר ימצא חן בעיניהם. את אבני המצבות בשדה הקברות שלנו, משברים להתיכות חתיכות למרות רוחנו, ועושים עוד מעשים נוראים, אשר מפחדים אנהנו לספר, ורק מקצת מן המקצת הודענו לאדוננו ממצבנו ומאפל חיינו בין עמים שובכים ועריצים יחד. אם יש לאל ירך תציג נא אדון את תבנית חיינו לעיני הממשלה, אולי תתן לנו מקום לשבת על אדמתה, ואז עבדים נאמנים נהיה, ונעבוד בשמחה את אדוננו מלכנו הישר, ונתפלל בעד שלומך והצלחתו כל הימים. כה דברי כל הקהל שלנו, פה כפר מונאטיר בארץ טאבאסאראן, יום א' י"ז מנחם אב שנת ה' תרכ"ז ליצירת (6 אויגוסט 1867 לס"ה).

נאום אברהם בן אברם.	נאום יוסף בן ששון	נאום ניסן בן סימון טוב
" אהרן בן מנוח	" יחזקאל בן מוקדשי	" נח בן יעקב
" בעוז בן אבטליון	" יחזקאל בן רהביה	" נפתלי בן יעקב
" דניאל בן שלום	" יצחק בן חיים	" עשאל בן מנוח
" זבולון בן מיכאל	" יצחק בן מישאל	" רבה בן מנוח
" זכריה בן פסח	" ירמיה בן אליהו	" שלמה בן ישראל
" זכריה בן רחמיני	" מרדכי בן שלמה	" שמואל בן משה
" חיים בן אלהן	" מרדכי בן אליהו	" שמואל בן זכריה
" הייא בן רהביה	" משה בן אברם	" שמעיה בן יוסף.
" יהושע בן יוסף	" משה בן בנימין	

המשתה בבית השר קאזאנאוו בעק. כאשר כליתי את מלאכתי בדבר החקירה והדרישה, בא מסרת מן השר ויאמר אלי ע"י המל"ץ ר' עקיבא, כי

השר קאזאנאוו בעק בא אתמול הנה מן הכפר של המושלמים אשר הוא יושב שם, בבקשת אחיו הצעיר, והגהו רוצה לראות אותי בביתו. מיד שלחתי אחד מן השומרים לקרוא אלי את נשיא הכפר, ויבא כבקשתי, והלכתי עמרו ועם השומרים ועם המליץ ר' עקיבא, ועם הרב ר' ניסים ועם אחדים מזקני ונכבדי הקהל אל בית הבעק. ויקבלני השר ברוב כבוד בביתו, וידבר עמרי בשפת רוסיא, באכרו כי הוא למד את השפה ההיא, בזמן אשר עבד עבודתו בעבודת המלך בעיר המלוכה. ויבקש מאתי סליחה ומחילה, על אשר אחיו לא קבל אותי בכבוד כיאות לי, ויצו על המשרתים שלו שיביאו עופות, ועל הרב ר' ניסים צוה לשחוט אותם כמשפט, ויעש על פי חוקי דת משה, משתה בערי בכיתו. הרב ונכבדי הקהל ישבו עמרי, והשר עם אחיו הקמן עם המללא והנשיא ואחדים מזקני המושלמים ישבו אצלינו אצל שלחן מיוחד, וכלנו אכלנו ושתינו ושמחנו וחדיו. כסוב לב השר ביין צוה להביא אל השלחן את תמונת פניו, ויתן אותה לי במתנה, למזכרת ידידות. אחרי אשר כלינו לאכול ולשתות, הלך השר למייל עמרי בתוך הגן שלו, ושם הבטיחני בשבועה נאמנה, כי יטיב עם בני ישראל היושבים על אדמתו וישתדל להקל את עול המסים שלהם, וישגיח עליהם שלא ירעו אותם שכניהם המושלמים, ושלא ישלחו ידם מיום והלאה באכני המצבות אשר בשדה הקברות שלהם. ברוב תודה וברכה, התפטרתי מאתו, ויום טוב גדול היה באותו היום לכל הקהל של ישראל שמה. למחר בבוקר היו הסוסים מוכנים אצל פתח ביתי, אני והמליץ והרב ר' ניסים, ונוקע אחד משרי הכפר ואנשים אחרים מישראל, יצאנו פמוצמיר בלוח המון כלבים גדולים עזי הנפש כבעליהם המושלמים, אשר שפכו עלינו את כל המתם, ובקלות וקלות [כן] נמצאות רדפו אחרינו על שטח רב מאד, עד אשר התרחקנו מן הכפר, בדרך המוליך אל הכפר רוקאָל.

כג) הכפר רוקאָל (Руколь); ידיעות מן קהל ישראל.

יום ב' י"ח אב (7 אויגוסט) באתי אל הכפר רוקאָל התחתון, והנה שאלתי את הרב ר' ניסים, האם פה הכפר, ואיפא הם הבתים? פה בתוך הבורות בחיק האדמה יושבים בני ישראל? השיב לי הרב ברוח שקטה, כאיש אשר אין הדבר חדש אצלו. ירדנו מן הסוסים, הנוקע קשר את הסוסים אצל העצים העומדים ברחוב, והם הוליכוני אל הבור היותר חשוב מכלם. ירדתי אל תוך כשרה בתחתית הארץ, הגג הנעשה מענפים משוחים בחמר, עפר, מיט ואבנים קטנות, נבנה כאמה בערך מעל פני הארץ, וההלון הוא חור קטן פתוח בלא זכוכית, כהצי אמה מרובעת גדול, קרי השמש יבאו בבקרות אל תוכו, לכן אור אפל וכהה בתוך המערה ההיא. הקרקע מכוסה במצעות פשוטות, וביתר הבורות אין מצעות כלל. את ההלון סוגרים הם בתיכות עץ או בכלויי סהבות, הקירות של עפר משוחים בהמד ואינם מכוסים כלל. כמשכנות אלה יושבים אחינו בני ישראל! בבואי אל תוך המערה, הניתן אנשי הבית כר למעני לשבת, והאנשים ישבו על הארץ; מיד נקבצו אלי אנשים אחדים מן הכפר, הזקנים ובעלי מומים אשר אינם יכולים לעבוד עבודה. איפא הקהל? שאלתי אותם, ויענו לי, כי כלם כעת על המלאכה בשדות השרים. מיד שלחתי את הנוקע אל הנשיא של הכפר העליון, כי ממעל הכפר הזה, שם כפר

גדול של מושלמים, ושם יושבים השרים, ושם יושב גם הנשיא. בעוד הצי שעה בא הנשיא אלי, הכרת פניו ענתה בו, כי גם הוא איננו מאוהבי ישראל, הראיתי לו את המכתב הגלוי מאת האדון הנובערנאמאר של דרבנר, ואמרתי לו שהוא מחויב לעזרני בעוד דתי, במה שאדרוש ממנו בעניני חקירותי ודרישותי, ויען הנשיא כי שומע הוא לדברי, ומוכן ומוזמן למלאות את אשר כתוב במכתב הגלוי. ראשית בקשתי ממנו שיתן לי שני נוקערים מן השומרים שישמרוני פה בכפר השמש הזה, ושנית שילך עמדי אל השרים הבעקים. הנשיא הראה לי אות כי שומע לדברי. מיד לקחתי את המליץ ר' עקיבא, ואת הרב ר' ניסים ואחרים מוקני הכפר והאנשים אשר באו עמדי ממונאסטר, וכלנו עלינו למעלה אל הכפר הגדול העליון של המושלמים. כאשר באנו אל ארמון השרים שאלתי על ידי המליץ את משרתי השרים אם הם בבית? ויענו כי בגורן הם כעת. בקשתי את הנשיא שישלח את אחד מהם אל השרים להודיע, כי איש אחד בא בשם הממשלה לאסוף ידיעות פה, ולשאול את פיהם, אם לבוא אליהם הגורנה, או אם לחכות עליהם פה אצל הארמון. וישלח הנשיא את אחד מן הנוקערים, וחיש קל שב בתשובתו, כי השרים מבקשים לחכות עליהם פה אצל הארמון. בעוד רנעים אחרים, והנה אנאסי-בעק ואסאקאר-בעק והאסאן-בעק באו בליות זקני ונכבדי הכפר והכומר המוללא הגדול בראשם, ויהנו לי שלום, וישאלו על שלום דרכי, השבתי להם ע"י המליץ על כל דבריהם. מיד הביאו הנוקערים במקורתם מצעות חשובות ויקרות מן הארמון, ויניחו אותם תחת העץ רענן הגדול, וישבו ויבקשו גם אותי ואת המליץ להשען תחת העץ, ויתר האנשים עמדו בהצי ענול מאחרינו. הושמתי את המכתב הגלוי אל השר אנאסי-בעק, ויתן אותו ביד הכומר, ויקרא באזניהם את דברי המכתב הכתוב גם בלשונם, ויענו כלם כי מוכנים הם למלאות את דברי הפקודה על צד היותר טוב. נתתי להם תודה, ויסרתני לאנאסי-בעק ברכת שלום מאת בנו קאזאנאוו-בעק, וספרתי לו איך הוא קבל אותי בביתו ברוב כבוד, ויען לי שגם הוא עומד רבן לעשות רצוני בכל מה שאדרוש ממנו. השבתי לו רוב תודה, ויצו על הנוקערים להכין חמים בעדי, אבל אנכי השבתי לו תודה, כי לא הפצתי לשחות אצלם מאומה, מפני הטעם הכמוס עמדי. ויבקשו אותי לסור אל ביתם, והם יתנו לי חדר מיוחד גדול ונקי, והשבתי להם תודה על טוב לבכם, ואמרתי להם, כי כבר סרתי אל בית אחד מאחי בני ישראל, ואין מדרך המוסר וחוקי המדינה לעזוב את בעה"ב אחד ולבוא אל בית אחר. אם כן שאלו אותי, איך אני אשב בתוך החורים שלהם, וגם נרות אין להם? זאת אני יודע, השבתי, כי לא יהיה לי כל כך טוב הבית אשר אשב בו, אבל תכלית בואי אליהם לראות את אופן הייחם ותהלכותיהם, לכן מחויב אנכי להיות בבתיהם. ויען לי השר, "אנחנו שולחים לכבודך נרות למלאכתך, ואם תרצה, גם צאן ועופות נשחים, ונעשה משחה לאדוננו". את הנרות אקבל, כי נדרשים למלאכתי, ויותר אינני דורש מבכודכם מאומה, ורוב תודה בעד מוכת לבבכם! בקשתי את השר שישלח אנשיו לאסוף את כל הקהל ממלאכתם, ושיצוה על היהודים הנמצאים פה, שינידו בשמו לכל הקהל שישבו לי על כל שאלתם אשר אשאל מהם, ויעש השר כבקשתי וישלח את משרתיו אל כל המקומות אשר היהודים נמצאים על מלאכתם לאספם אל הכפר שלהם, ועל היהודים האלה צוה,

כמו שבקשתי ממנו, שמהויבים להשיב לי על כל שאלותי. ברוב תודה וברכת שלום קמתי במושב, ושמתני דרכי אל הכפר התחתון. הנשיא שלח אלי שני שוטרים, שיעמדו הֵן לשרתני, והשרים שלחו אלי נרות כהבסתתם על ידי אחד הנוקעים שלהם. שכבתי בחשך על המצעות אשר על קרקע הבית, לנוח מן הדרך עד אשר יתאספו כל הקהל ממקומותיהם.

לפנות ערב החלו להתראות אנשי הקהל, כל אחד ואחד בבואו אלי נפל לרגלי וישק את מנעלי ויבך. אני שאלתי אותם ע"י המליץ מה הם עושים? מדוע הם בוכים ונושקים את מנעלי? אנהות היו תשובותיהם ואין מלה בפה! הבנתי כי גלות גדול להם במקום הזה. ויהי כאשר נאספו ובאו כלם אל תוך המערה, התפללנו מקודם תפלת מנחה, ורק כאשר כלינו להתפלל, והנה קול צעקה ורעש גדול נשמע באוזני. נחרדתי למאד, כי לא ידעתי ולא הבנתי סבת הרעש. תפצתי לצאת מן המערה החוצה; אך האנשים כלם הקרימוני ויצאו בתחלה, ויסבבתי לשמרני ככל פגע רע, והנה מחוזה מזור לנגד עיני, שני נוקעים (משרתי הבעקים) ידדו מן הכפר העליון אל הכפר של ישראל, והכו את נשוי ישראל בככות אכזריות, ולקרו מהן בחוקת היר את חבילות העצים אשר הביאו האנשים על שבמם לצרכי בתיהם מן המלאכה. כאשר הודיעוני האנשים את סבת הצעקה, שלחתי את שני השוטרים, והביאו את הנוקעים אלי, ושאלתי ע"י המליץ, מה הם רוצים, ומי שלחם לפה? ויענו לי הנוקעים אשר בפקודת השרים הם באו להודיע להיודים, מה שמוטל עליהם לעבוד עבודתם למחר. ומדוע אתם מכים את הנשים? שאלתי, ויענו, כי מחויבים להביא את חבילות העצים שלהם אל בתי השרים. צויתי אל המליץ להגיד להם, שילכו במהרה למקומם ושלא יפריעו אותי ממלאבתי, ואם לא יושבעו לדברי, אז אני אקרא לפה את הנשיא של הכפר, והוא ישלחם אל שר הפלך! הנוקעים הלכו בפחי נפש למקומם, והרומיה שבה כבתחלה. שבנו למקומנו, והתפללנו תפלת ערבית, אחרי כן הולקנו את הנרות, וישבו כלם על הארץ. תפצתי לההל מעשי, והנה פתאום באה אשה מנוסה בצעף ראשה ופניה, בצעקה ויללה גדולה, ותפול לרגלי ותשק את מנעלי, הרימותיה מן הארץ, ושאלתי את המליץ, מדוע צועקת ומה בקשתה? ותען האשה ותאמר אלי: אתמול טרם באתי לפה, בא נוקע אחד מן השר אל ביתי ויבקש ממני עופות וביצים, והראיתי לו, כי לא רק עופות וביצים אף להם לא היה בבית, ויקח הנוקע את מקלו, והבני בחוקה מכה רבה על ראשי ועל כל גופי, ושבר את ידי השמאלית! בעלי הלך אל השר, ויכפר לו את הדבר, ויצחק השר לדבריו ויצו לנרשהו, ולמשרתו לא עשה מאומה. ובמה אני אוכל לעזור לה? שאלתי, כי אינני רופא, אם ברצונה, אני אשלח אותה לדרבנד ואתן לה אגרת אל רופא העיר, והוא יקבל אותה אל בית ההולים, או אם ברצונה ללכת לדרבנד ביהוד עמדי, אז אניש את דבריה לפני האדון הגובערנאטאָר. ותען האשה ותאמר, כי תפחד ללכת לדרבנד כי בשובה בחזרה אל הכפר, אז השר יענוש אותה ואת ביתה בעונשים נוראים למאד כמו שהיו מקרים כאלה אצלינו. אם כן באופן זה אין בידי כעת לעשות שום דבר בעדך פה, השבתיה. ויקומו האנשים ואמרו אלי: בל תדאג אדוננו, בדבר היר אנתנו נדאג לעזור ולרפאות אותה, ויקחהו והוציאוה מן הבית והובילוה אל הדר הנשים.

כאשר יצתה האשה בבכיה מן הבית, אמרו אלי האנשים, כי באמת הם כפחדים להניש בקשותיהם להממשלה, מפני אימת השרים. והראו לי לאות ולמופת איש אחד, אשר לפני עשר שנים הכהו השר בעצמו עם מקלו על ערפו, והנה מן נפיהת צוארו נתגדלה במשך הזמן תחת צוארו ילפת בתבנית כים, גדלה כמו אבטיח (קאָוען, אָפּוּצַב) וראיתי את הילפת בעיני. והוא לא הניש את הדבר לפני שרי הממשלה מפני אימת אדונו, והבעקים יודעים, כי מפתחם ואימתם לא יגלו שום דבר, לכן יעשו עמהם כאות נפשם וככל הישר בעיניהם. אחרי הדברים האלה ספרו לי מן המסים אשר ישלמו לאדוני הארץ ומותר מצב חייהם, אשר אחרי כן כתבו לי הכל בספר והעידו בחתימות ידי כל אנשי קהלחם, כדברים האלה: להנוסע וכו'.

אנחנו קהל ישראל אשר בכפר רוקאָל ברשות הממשלה ואדוני הארץ, סודיעים לכבוד אדונו כפי שאלותיך, אשר על פי הקבלה הקדומה בירינו, אנחנו משרידי גולי ישראל אשר הגלו לארץ פרס ומדי, אופן הליכתם מגוי אל גוי ומממלכה אל עם אחר עד אשר באו לארץ טאַבאַסאַרצן להתישב, נשכח מאתנו, מפני הגלות הגדול והגזרות והצרות שלנו זה רבות בשנים. כל אשר היה לנו בכתב מאבותינו הראשונים, כבר נשללו ונשרפו מן הגוים, ואין אנחנו זוכרים מקדמוניותנו שום דבר, רק זאת יודעים אנחנו, כי שישים שנה יושבים אנחנו פה ברוקאָל, ומרם שבאנו לרוקאָל, ישבנו במונאָטיר. סבת יציאתנו ממונאָטיר להתישב ברוקאָל, לא ידוע לנו. כהנים ולוים לא ימצאו אצלנו, רק בית הכנסת אחד יש לנו, וספר תורה אין לנו, כי כלנו עניים ודלים, ואין ידינו משנת לקנותו, וגם מלמד ללמד את ילדינו, וגם להחזיק רב אצלנו, והרב ר' ניסים ממונאָטיר יבא בעתים רחוקות אלינו, לשחוט בשר בעדינו. כלנו הולכים ערומים ויחפים, גם כתנות ומכנסים אין לנו במה לכסות מערמינו, מפני כי כל ימינו מבלים אנחנו רק בעד אדוני הארץ, ואין לנו זמן לעשות מה לבתינו. הבתים שלנו שלשים ויושבים בכפר מיוחד מן הגוים. סרקעות לעבודה ולזריעה אין לנו, כי אם הבורות באדמה אשר אנחנו, כחיות השדה, יושבים בהם ולא יותר. ואנחנו הולכים לפעמים להשתכר בעבודה בשדות של גוים, או שוכרים שדות אצל הגוים לזריעת טאַבאַק פשוט ונותנים להם חלק חמישי. ומן הנשואים מעבודתנו מפרנסים את גשינו וספינו יחד. בעד מקום מושבנו זה, מוכרים אנחנו, מלבד הכס של מלך, לשלם לאדוני הארץ המסים האלה:

- (1) חמשה עשר יום בשנה הולכים אנחנו כל הקהל לקצור חטים ושעורים בשדות הבעקים.
- (2) שנים עשר יום בשנה הולכים אנחנו כלנו לנקות את צנורי ומזובי המים (וואסער-ליימונג) בשדותיהם.
- (3) שלשה ימים בשנה הולכים אנחנו כלנו לכסות את המאָראַנאָ בעפר בשדותיהם.
- (4) שלשה ימים בשנה, הולכים אנחנו כלנו להפור את המאָראַנאָ מן השדות.
- (5) שלשה ימים בשנה הולכים אנחנו כלנו לנזור את הכרמים שלהם.
- (6) שלשה ימים בשנה הולכים אנחנו כל הקהל לנקות את השדות מן העשבים.
- (7) שלשה ימים בשנה הולכים אנחנו כלנו לנקות את תבואותיהם בשדותיהם, ואם אחרים מאתנו לא ימצאו בבתיהם, כי הלכו לעבוד בשדות אחרים של גוים, או לוקחים הם את נשיהם אל המלאכה.
- (8) שלשה ימים בשנה, הולכים חמשה עשר אנשים מאתנו להביא התבן מצננותיהם אל בתי השרים.
- (9) שלשה ימים בשנה, הולכים אנחנו כלנו לעשות מקום דידה למוסיהם ולבקדם

בתוך היער. 10) יום אחד בשנה הולכים אנחנו עם נשינו יחדיו לתקן את נגי בתיהם. 11) יום אחד בשנה הולכים אנחנו כלנו אל היער, לשרוף עצים לנחלים בעד בתי חרשת הברזל (күзниця) שלהם. 12) יום אחד בשנה הולכים שלשים אנשים מאתנו, לגדור מקום בעד הצאן בעת שיתנו חלב. 13) יום אחד בשנה הולכים אנחנו כלנו לאסוף המס מן הגוים המושלמים, חלק העשירי מן מלח, מכל מקומות מושבותיהם. 14) יום אחד בשנה הולכים אנחנו כלנו לאסוף המס מן הגוים חלק העשירי מן המים, ולשאת את החטים על כתפינו מכל מקומות מושבותיהם, אל בית השרים ומוסים וחמורים אינם נותנים לנו. 15) יום אחד בשנה הולכים שלשים אנשים מאתנו, לנקות את הזבל והרפת ממקום המוסים והבקר אשר ביער. 16) יום אחד בשנה הולכים אנחנו כלנו אל היער, לברות ענפים לחים ולאגוד אנחות (вбукки) למצאם בהן את בתי השרים. 17) שלשה ימים בחודף הולכים אנחנו כלנו להסיר ולהשליך את השלג מן נגי בתיהם. 18) שני ימים בחדש הולכים אנחנו כלנו לברות עצים ביער לצרכי בתי השרים. 19) יום אחד בחדש הולכות הנשים שלנו לנקות את החטים והשעורים למחינה בבתי הרחיים שלהם. 20) שני ימים בשבוע לנקות את זבל המוסים והבקר ולהוליכם אל השדות. 21) יום אחד בשבוע הולכים אנחנו כלנו לנקות את האשפתות והמקומות המטונפים בחצרי בתיהם. 22) שלשים אנשים הולכים על פי הסדר (очередь), בכל יום איש אחד, לעשות מלאכה בבית חרשת הברזל (күзниця) שלהם. כאשר נשלם סדר השלשים, מתחילים עוד פעם מן הראשון עד שיכלו השלשים, וכן חוזרים חלילה בכל ימות השנה. 23) בכל עת שידרשו השרים מאתנו בלא זמן קצוב מחויבים אנחנו להפוך ולהביא הול לבתיהם. 24) כל איש ואיש מן הקהל שלנו מחויב להביא ביום אחד בשנה, סיד מן היער דרבנד על כתיפיו, ללבן את הבתים של השרים. 25) בכל השנה שולחים השרים אותנו תמיד, להביא נפט על כתפינו, למטוך את הראכים (ביפֶעל) שלהם, וליתר צרכי בתיהם (מרחק הדרך מדרבנד לרוקאל, ערך 15 וועקס, או שלש שעות מהלך על הסוס). 26) שנים או שלשה אנשים לוקחים הם מאתנו, להפוך בורות בתוך האדמה, להחזיק בהם את התבואה שלהם, ויותר מהמשמאות פוד נושאים אנחנו כלנו על כתפינו לאם לאט משדותיהם ומניחים בתוך הבורות ההם. 27) כשיורד הגשם, אז מחויבים אנחנו כלנו לקחת את אֶפֶד התנורים שלנו, ולשאת אל בתי הבעקים, לכסות בהם את הנגות, שלא יבאו מי הנשמים אל חך בתיהם. 28) כל בית ובית מאתנו נותן להבעקים שנים עשר תרנגולים ותרנגולות, ומאה וחמישים ביצים בכל שנה, כשלא נמצאו עופות וביצים בבית בעת שהם דורשים, לוקחים המשרתים שלהם איזה כלי מכלי הבית לערבון, ומכים את אנשי הבית במכות אכזריות. 29) שנים עשר זוג מצעלים נותן כל בית ובית בכל שנה לבית השרים. 30) מאלה האנשים ההולכים לזרוע מאבאק בשדות של נזים לפרנכתם, לוקחים הבעקים 20 פֶּפֶונד מאבאק מכל בית לשנה. 31) מאלה האנשים אשר אינם זרועים את המאבאק, לוקחים הם כסף מוזמן כמה ששואה עשורים פֶּפֶונד מאבאק מכל בית לשנה. 32) כל בעל אשה מחויב לשלם להבעק 30 קאפ' לשנה, ובחורים וילדים 15 קאפ' לשנה. 33) מכל בית ובית שלנו לוקחים השרים שני פֶּונט מאבאק בעד עבדיהם ומשרתיהם לשנה. 34) למשרת הבעק הבא לגבות

את המסים שלנו, מחויב כל איש ואיש מאתנו לתת לו שלשה קאפ' בעד מרחתו אשר ימריח א"ע ללכת אל בתינו לנבות את המסים הנזכרים. (35) בעת חתונה אצל הבעקים, לוקחים מכל בית ובית כן 1 עד 2 ר"ב. (36) בעת חתונה של ישראל, לוקחים הבעקים של הכפר אשר הכלה בו יושבת, מאת אבי החתן 12 ר"ב. (37) בעל החתונה מחויב לתן להבעקים ממפחה אחת, תרנגול אחד ועשרה ביצים (38) בעת חתונה אצל השרים מחויבים אנחנו לעמוד בבתיהם ולשרתם בכל צרכי החתונה. (39) כשימות אחד מן השרים, מחויבים אנחנו כל הקהל לשרתם בכל צרכי הלווה. (40) כל איש ואיש מחויב לשמוע ולקיים את כל החוקים והפקודות של השרים, ומי שלא ישמע לפקודתם, ולא ישלם המס בזמנו, ולא ילך אל המלאכה ואל העבודה בעת אשר הורשים, ענוש יענש האיש ההוא או האשה ההיא בכמות אכזריות בלא חמלה ורחמים.

מלבד כל אלה המסים, גונשים הם בכל מיני נגישות, ומצערים אותנו תמיד. כאשר אנחנו מביאים מן המלאכה לפנות ערב אל בתינו הבילות עצים על כתפינו לצרכי בתינו, יבאו עבדי השרים ולוקחים אותן בחוקת היר מאתנו, ומכים עוד אותנו מכה רבה (כאשר ראיתי בעיני שמה). כשיושבים השרים לפנות ערב על ראש ההר אשר בכפר העליון, נוכח הכפר שלנו אז אין רשות לכל איש ישראל לשבת אצל פתח ביתו מפני כבודם, ומי שלא עמד כל כך במהרה בעת ההיא, או שלא השגיח אשר הם יושבים שם מלמעלה, מיר יורדים המשרתים שלהם ומכים את האיש במכה אנושה למאד. כשלא משתחווים אנחנו לפני השרים כפירצונם, שולחים הם את עבדיהם להכות אותנו במקלותיהם. בכל עת ועת שולחים את הנוקעים שלהם, לקחת את הטוסים והחמורים שלנו אל עבודתם. בכל שנה ושנה יגונב מאתנו טוסים בקר וחמורים, והבעקים לא יחקרו ולא ידרשו אחרי הגנבים והגניבה. בלילות יבאו המושלמים מן הכפר העליון אל בתינו, ויגנבים ושוללים בחוקת היר את כל בתינו, ואין לאל ידנו להציל מידם, ולעשות עמהם מלחמה. כאשר יש אצלינו חתונה, יבאו הגנבים בלילה אחרי החתונה ויגנבים או לוקחים בחוקת היר את כל הנדוניא ואת כל כליהם, גם המליתים והתפילין והספרים יקחו עמהם וילכו. אם הגשים שלנו אינן הולכות כל כך במהרה אל המלאכה מכים הנוקעים אותן בכמות אכזריות. המיניקות נושאת את ילדיהן בחיקן עת אשר תלכנה לעבודת השרים, והגשים הזקנות, ועל פי הרוב הילדים בעצמם ישארו בבית, ולפעמים בלא כוון ומחיה, ובוכים כל היום עד אשר תבואנה אמותיהם לפנות ערב ממלאכתן ועבודתן. השרים לחצו אותנו לעבוד עבודתם ביומי השבת ומועדים, ואנחנו לא הלכנו, אז הכו אותנו בשוטים ובמקלות, וחרפנו כמה פעמים נפשינו למות, וזאת הלכנו למלאכה, ועד היום אין אנחנו הולכים לעבודתם בשבת ומועד. בכל זאת מוכרחים אנחנו תמיד להלל שבתות ומועדים באופנים אחרים. כל הקהל שלנו מבקשים את כבודך אדון, כאשר אנחנו מפחדים לספר כל הצרות והתלאות שלנו באוני הממשלה, מפני אימת השרים, ושלא יכבידו עוד יותר את עלם הקשה עלינו; לכן היה אתה למליץ יושר בעדינו לפני הממשלה הרוממה אשר איננה יודעת מאופן חיינו וממצבנו הנורא, ותראה נא את כל הידיעות האלה לפני שרי הממשלה, אולי ירחמו עלינו ויוציאו מאדמת הבעקים, ויתנו לנו מקום לשבת על אדמת המלך, ונהיה עבדים למלכנו, ונעבוד אותו בשמחה, מלחיות עבדים להבעקים

אשר אין החיים ואהבת אדם בלבם, ואנחנו יומם ולילה נתפלל בעד שלום והצלחת מלכנו החסיד והרחמן.

כה דברי כל הקהל ישראל אשר בכפר רוקאָל בארץ טאַבאָאָראָן, בליל יום ב' י"ח מנחה אב שנת ה' תרכ"ו ליצירה.

אני ניסים הרב והשו"ב של פּוֹנאַטיר ורוקאָל.

נאום אביה בן אלעזר	נאום בניהו בן ברכיה	נאום נח בן שלמי
" אביה בן עזריה	" בניהו בן בכי	" עזריאל בן שכניה
" אדוניהו בן אליהו	" גלעד בן מרדכי	" עזיז בן אהרן
" אלדד בן מרדכי	" הזקיה בן ברכיה	" עזריאל בן רפאל
" אלהרד בן דוד	" חיים בן ברכיה	" פנואל בן הלל
" אליהו בן הלל	" חלקיה בן הנגיה	" פנחס בן עזריה
" אליעזר בן סימן טוב	" ירמיה בן שכניה	" פסח בן זרובבל
" אלעזר בן בכי	" יואב בן דוד	" רזיאל בן מרדכי
" בכי בן דוד	" כודדת בן שלום	" רחמים בן שמעיה
" בועז בן דוד	" מכיל בן אליהו	" רפאל בן בכי

את הדברים האלה ספרו לי אנשי הקהל בבכי ובדמעה, ולאות על עינים, הראו לי כמה וכמה אנשים כי נושאים למעלה רק בגדי עור ישנים, קרועים ומלאים, ומתחתם אין כתנות ואין סכנסים, ואין שום בגד על עורם, ערוטים הם כיום הולדים! וסבת עניותם, שכל ימיהם הם מרורים רק בעבודת אדוני הארץ, ולהם אין זמן לעשות מה בעד צרכי ביתם. שני הנוקעים אשר נשאר אצלי לשמירה עמדו סבחוץ על משמרתם, ולא הבינו שום דבר בלשון היהודים, גם לא שמעו ולא ראו מה שהיה בתוך המערה פנימה.

בעל הבית הסנן. כאשר כלו היהודים לספר את כל צרותיהם, אמרו אלי בשברון לבבם, כי מפחדים מפני הבעקים שלא יענשו אותם על אשר פגעתי בכבוד הנוקעים שלהם, ואשר לא שמעו את פקודת השרים בדבר העבודה והמלאכה אשר הם מחויבים לעבוד למחר. בשמעני את דבריהם אלה, נחמתים, ואמרתי אליהם, כי למחר לא תלכו לשום עבודה ולשום מלאכה, כי אם תנוחו מעט מעבודתכם, ואם השרים ישלחו אתכם, או גם אני אֶלֶךְ לעבוד עבודה עמכם יחדיו. האוכלים טוב צרותיהם ושברון רוחם השתאו מאד ולא האמינו לדברי עד אשר ברוב עמל ויגיעה רבה יכלתי להבינם ולהשקים את סערת רוחם. אז קמו כלם על הנליהם ואמרו אלי כדברים האלה: „אם למחר לא נלך אל המלאכה, נדע כי יש לך הכח לצוות על שרינו הבעקים אשר החיים והמות שלנו בידיהם, ואז נאמין, כי ציר נאמן אתה לשולחך, וכי גם בשליחותא של מקום באת אלינו, ועל ירך תהיה ישועתנו.“ — לצוות על שריים לא אוכל, השכנתי להם, כי אם בבח התעודה אשר בידי, אוכל רק לעשות, מה שמוטל עלי לעשות לסובת הכלל, ולמחר תראו אם לא ננים ידיו דברי. אבל מה אני רואה שם תלוי על הקיר? שאלתים. „כלי זמר הוא שלנו, ענו כלם. תנו נא לי ואראה את תבניתו. ויתגודו בידי, והגה הוא בתבניתו כמו באלאפיקא שלנו, של עץ עם שלשה כיתרים של כתכות. מי מנגן עליו? שאלתים, ויענו כי בעל הבית שלי הוא רק האחד היודע לנגן עליו בעת כאשר

התונה אצלינו בתוך הכפר (הקורא יכול לשפוט ממצבם ומן הכלי זמר הזה גם את אופן התנותיהם שמה). לא יתכן לנגן עליו מעט כעת? שאלתים. הנני למצותך אדוני, השיב בעל הבית שלי בענוה, ואחדים מן העם אמרו לו, עתה כאשר הביאך ה' אלינו, אורח נכבד וטוב, אורח כמך אשר לא היה אצלינו עוד מיום שאנחנו יושבים פה בזאת המדינה, מחויבים אנחנו להשתדל ולמצוא מעט יין ויין שרף, לשמח את לב אדוננו ואת לבותינו, ונשמחה יחד כל הלילה הזה. עוד הם מדברים ואחדים כבר הלכו, והביאו לפנינו יין ויין שרף, והגים יבשים מעושנים, ופירות ועשבים טובים לאכילה. שתיתי בעד שלוםם ונחמתם, וגם הם שתו בעד שלומי, ויאמרו איש לאחיו: לחיים, יהי רצון שיבא משיח בן דוד! וכל אחד משיב: „אמן כן יהי רצון!“ — כאשר הסיבו את לבם ביין, החל בעל הבית שלי לנגן על כלי זמר שלו נגוני אָבל, וכלם עזרתו לשיר שירי אָבל, עד אשר לקחו את לבי בשיריהם ודמעות נזלו מעיני. וכאשר היה המקום קטן מהכיל את כל הקהל, וכלם עמדו צפופים איש על רעהו, לכן קפצו ורקדו רק על מקומם אשר עמדו, ולא יכלתי להכיר את קול תרועת השמחה לקול בני העם, כי כלם שרו גם בכו בקול גדול, ולא יכלתי להתאפק ובכיתי עמהם יחדיו, בשומי או אל לבי, איפא אמצא אנכי כעת? בין הרדי קוקו, במקום אכזרים ילודי מדבר, במקום שודדים פראים ועריצים, במקום ישימון נורא יושב אנכי בתוך אחי גולי ישראל, השקועים ביון העבדות, והתנונים בידי מושלים אכזרים לעשות בהם כחפצם אם לשבט ואם לחסד. ורק קו אור אחד קמן של תקוה, אולי יושעון בעת צרתם, הופיע וורת בחשך מושבם, איך הם רוקדים במחול, שמחים ובוכים כאחד ובדמעות עיניהם מנישים אלי את רנשי שמחת לבבם באהבה! — לא יכלתי עוד יותר שאת, כי ננע המחזה עד לבי. אמרתי אליהם: לכו נא אחי כעת לבתיכם, ותנוחו על משכבכם בשלום עד אור הבקר. ואחר תפלת השחר תבואו אלי, ונראה מה יולד יום. וישמעו להברי, וילכו כלם לבתיהם, רק אחדים נשארו ללון אתי בבית.

השיחה אצל הבעקים. יום ג' י"ט אב, בבקר אחר התפלה, נתקבצו אלי כל הקהל, שלחתי מיד את אחד השומרים לקרוא אלי את נשיא הכפר, ולקחתי עמדי את הקהל, ואת הרב בראשם, והנשיא עם שני השומרים והמליץ ה' עקיבא, וכלנו יחדו עלינו אל הכפר העליון, ובאנו אל ארמון הבעקים. המשרתים אמרו כי הם בטרון. מיד שלח הנשיא את אחד מהם לשאול את פיה הבעקים, כי יש לי דברים אחדים לדבר עמהם, אם הם יגידו לבוא אליהם הגורנה, או לחכות עליהם פה אצל הארמון. ואנכי מפני אש עברתי אשר בער בחדרי לבי ובכתי נפשי על האכזרים השריצים, לא יכלתי לעצור ברוחי מלעמוד פה במקום אחד. אמרתי לכלם, ללכת אליהם לפגשם בדרך. בלכתי אליהם פנשתי אותם בחצי הדרך. כלם עמדו באמצע השדה, הם עם נכבדי וזקני הכפר עם המוללא שלום המלוים אותם תמיד, ואני עם כל אנשי אשר עמדי. הקהל השתחוו לפני שריהם בענוה כדרכם, ויעמדו בחצי ענול כאחרינו, והנשיא עם השומרים ועם המליץ עמדו אצלי. מיד צויתי אל המליץ שידבר עמהם כדברים האלה:

„שלום עליכם אדוני!“ — „עליכם שלום, ה' ישמך ויברכך!“ ענו הששים. הנני מניש את תורתך לאדוני בעד הנרות אשר שלחתם אלי אתמול.“ „אם על אדוננו

טוב, גוכל לשרת אותך עוד בנרות במשך שבתך פה אנלינו". "ברוכים תהיו אדוני!
הגידו נא לי אדוני, אם ידוע לכם תכלית מסעתי, וברשות מי באתי היום?" "ידוע
לנו, השיבו הבעקים, כי קראנו אתמול את דברי סכתב הנלוו אשר בידך מאת
הגובערנאמטאר של הרבנד, ומאת המושל על כל ארץ דאנעסמאן והפקיד על כל
צבאותיה, כי ברשות הוד כבוד מלכות, הנסך הגדול אחי הקיסר יר"ה, השליט על
ארץ קוקו, באת אלינו".

"האם ידוע גם לכם אדוני, מתי אשלים את מלאכתי ועניני במקום הזה?"
לא, זאת לא יודעים אנחנו, השיבו השרים בתמהון על שאלותי אלה. "אם כן, באיזה
אופן ודרך שלחתם אתמול בערב שני אנשים, לעשות צעקה גדולה ודעש נורא בתוך
הכפר התחתון, למען יפריעו אותי ממלאכתי? אם נצרך לכם עצים, הצוו נא על
עבדיכם בני ישראל, ויביאו לכם כל עצי היער, כמה שנצרך לכם, ואיך לא תחכו
על דלים ואביונים, אשר יעבדו כל היום למענכם, ולפנות ערב מביאים חבילות
עצים על כתפם לצרכי ביתם, תשלחו אנשים לקחת מידם את החבילות העצים ההן!
האם לכבוד יחשב לשרים גדולים ונכבדים כמוכם, אם אכתוב הכל מה שאני רואה
בעיני, ואחרי כן הממשלה הישרה וכל העולם כלו יקראו הרברים ברוב לשונות
העמים, האם יקר וכבוד יתנו למעשיכם אלה? אני מבקש אתכם אדונים נכבדים
בשם הממשלה יר"ה, אשר במשך שבתי פה, בל תפריעוני ממלאכתי ומעשי, ואל
יך שום איש לעבודתו, כי כלם מחויבים להמצא אצלי, עד אשר לא אשלים את
כל המלאכה אשר לפני. באופן השני, תכריחוני לשלוח שליח מיוחד לדרבנד ולבקש
מאת פני האדון הגובערנאמטאר עזר דתי".

הבעקים נבהלו לדברים האלה, פניהם חודו, ולא יכלו לכלכל את דבריהם
במשפט, אחרי כן פתחו את פיהם ואמרו להנשיא, שיעשה הקידה ודרישה, מי הם
האנשים ממשרתי אשר העיוו לבוא בערב ולעשות אי סדרים שמה? ואלי אמרו:
"אדוננו תאמין לנו, כי אין אנחנו יודעים מאומה מכל אשר ספרת לנו, אנחנו לא
שלחנו אתמול שום איש אליהם, ולא קראנו אותם למלאכה, וען כי יודעים אנחנו
שמחויבים להיות אצלך. והיה כמות, כי אין איש יפריעך עוד ממעשיך, עד אשר
תשלם בשלום את כל עניניך פה, וגם בשלום ובכבוד נלוה אותך, כאשר תצא
כארצנו". השרים פנו אל הקהל בשאלתם, מי היו האנשים? אבל האומללים בפחדם
מפניהם, השיבו להם בענוה, כי לא השניחו בחשך, מי היו האנשים ההם! ברברים
האלה נתפטרנו. הם שבו הנורנה, ואני עם אנשי שבנו למקומנו. בבואי אל הכפר
של ישראל, כלם התנפלו לרגלי, ונשקו את מגעלי ואת כפות ידי, ואמרו בקול
אחד: "אין זה כי אם ה' שלחך אלינו, כי ראינו אשר הפיל ה' פחד ובעתה על
השרים שלנו, ועמדו כפגרים סתים לפניך". האם כנים דברי, אחי? אשר אמרתי
אליכם אתמול, כי לא תלכו היום לעבודתכם וגם למחר עד אשר לא אשלים את
כל מעשי במקום הזה. ויענו כלם אלי ברוב שמחה, ברוך תהיה אדוננו, וברוכים
יהיו שולחך אשר שלחך אלינו מאת ה' אלהי ישראל.

ציוני מצבות ישראל. מן היום ההוא והלאה, לא בא שום איש
להפריע אותי ממלאכתי. בכל יום שלחו השרים אלי נרות ע"י הנשיא של הכפר,
וישאלו בשלומי. ואנכי, למען שינחו מעם אחי בני ישראל האומללים מרוב

עבודתם ועמלם, נשארתי ימים אחרים אצלם, אף כי לא היה לי כל כך מלאכה הרבה, כי ביום השני היו כל הידיעות שלהם כתובות על הגליון והם העידו עליהן בהתימות ידועים. אחרי כן הלכתי עמם ועם הרב ר' ניסים אל שדה הקברות שלהם, להתבונן באבני המצבות שמה, והנה מצאתי אבנים היותר קדומות עם כתבות כאלה:

№ 2.

זה ציון קבורת רבי יוסף
ב"ר רויאל שבקש בישיבה
של מעלה יום החמישי בשבת
שנים ועשרים יום לחדש
כסליו בשנת תקע"ו לפ"ק (= 1817)².

№ 1.

זה ציון קבורת רבי חיים
ב"ר אליה שבקש בישיבה
של מעלה בהמשה בשבת
שנים ועשרים לחדש כסליו
שנת תקע"ו לפ"ק (= 1817)¹.

שני הרבנים האלה היו בזמן אחד, והלכו בחורף למקום ישוב של ישראל לאבא-סבא, אשר אצל העיר דרבנד בין ההרים, להעתיק ציוני המצבות העתיקות שמה, וכאשר חזרו משם, נקפאו בדרך מן הקור הגדול אשר היה בעת ההוא, והובאו נזותיהם לרוקאָל, ונקברו ביום אחד בשדה הקברות הזה. הרב ר' יוסף ב"ר רויאל, הוא אביו של ר' יוחאי בדרבנד, המחותן של הרב הכולל ר' יעקב בהררי"ץ מזרחי הי"ו.

№ 4.

ורבים מישיני עפר יקיצו לחיי
עולם פה נקבר עוויהו ב"ר
רויאל נ"ע יום שישי בשבת
י"ג לחדש כסליו שנת תר"ב לפ"ק
(= 1842)³.

№ 3.

ורבים מישיני אדמת עפר יקיצו
לחיי עולם יום שנהרג החסיד
ר' ישראל ב"ר רויאל נ"ע ביום
המישי בשבת יום עשרים לחדש
תמוז בשנת ה' תקפ"ג לפ"ג (= 1823).

זולת האבנים האלה לא ראיתי מצבות עוד יותר קדומות, והחדשות לא מצאתי נחוץ להעתיק. יום השלישי, הרביעי, החמישי והשישי ישבתי במל בלא מלאכה כלל, והקהל ישבו אתי מפני מראית העין, למען יחשבו השרים, כי עוד המלאכה כרובה, ונחו מעבודתם הקשה. כל יום ויום היה להם יום טוב ושמחה, וברכו אותי על כל הטוב אשר עשיתי להם, והבטחתי אותם גם בעתיד, להשתדל בעדם אצל הממשלה הטובה יר"ה, בכל אשר יהיה לאל ידי לעשות; רק באופן שלא יפחדו מפני שרי הממשלה, באם ישאלו אותם ישיבו להם כל הדברים אשר ספרו אלי, והבטיחוני כי יעשו כאשר צויתי עליהם.

הפרידה מאת הבעקים, צאתי מרוקאָל. ביום הראשון כ"ד אב (13 אויגוסט 1867) בבוקר, שלחתי לקרוא את הנשיא, והלכתי עם כל הקהל אל הבעקים, הם לא היו בביתם כי אם בגורן. הנשיא שלח רוכב אחד אל הגורן, להודיע להם כי רצוני לראות את פניהם טרם אלך לדרכי. ויבא הרוכב, ויבקש אותנו בשם הבעקים לחכות עליהם תחת העץ אצל ארמונם. המשרתים הציעו מצעות חשובות על הארץ תחת העץ, וישבנו עד אשר באו הבעקים עם כל המון המלוים אותם כבראשונה. שאלתי בשלומם, ונתתי להם את תודתי בעד הנרות אשר שלחו

ה.

(¹) צ"ל 1816. — (²) צ"ל 1816. — (³) צ"ל 1841.

אלי, אף אם ידעתי בטוב, כי מהור הנרות ידרשו אהרי בן מן היהודים. כל הקהל השתחוו לפניכם כמנהגם ועמרו טאחרינו נגדם, ואני החילולתי לדבר עמכם על הכתובות בדברים האלה: „אדונים נכבדים! היום כליתי את כל מעשי בכפר הזה, והנה באתי לראות את פניכם ולרבר עמכם דברים אחרים מרם אשים לדרך פעמי.“
”ידבר נא אדוננו, כי שומעים אנהנו לדברך“.

כבואי לאחי בני ישראל עבדיכם, לאסוף מהם ידיעות ממצבם בעבר ובהווה, בשם וברשויון ממשלתנו הרמה, יכלתי לשאול את פיהם אף בלא רשיונם, וידעתם, ככל זאת מדרך הארץ והמוסר, כאשר באתי בגבול ארצכם, והיהודים סרס למשמעתכם, באתי אליכם ובקשתי אתכם שתצוו עליהם שיושיבוני על כל שאלותי אשר אשאל מהם, והם בפקודת הממשלה וברשיונם הודיעוני ככל אשר עמדם, אבל לדאבון לבי, מצאתי את מצבם ברע מאד. ואם אכתוב את כל אשר ראיתי ושמעתי, כפחד אנכי שלא יחולל כבודכם הלילה, אף אם הם כחויבים לשלם לכם פסים בעבודה ובכסף, כאשר הם יושבים על אדמתכם, אבל איך לא תשיחו על המשרתים שלכם, המכים אותם ואת נשיהם במקלות מכות אכזריות, ונוגשים אותם בכל מיני נגישות, שיחללו שבתות ומועדים. אם בפקודתכם זאת, לא אוכל להאמין, כי אנשים חכמים ונבונים אתם, ובוודאי ידוע לכם, שכעד דתנו הלכו ועוד ילכו בני ישראל באש ובמים, את חייהם יקריבו, אבל את דתם לא ימירו, ואיזה תועלת תוציאו מהם, אם יעבדו אתכם סיראה ולא מאהבה? תעשו נא אדוני בחינה, ותראו אם לא כנים יהיו דברי, אם תצוו עליהם לעשות את כל המוטל עליהם לעשות בדברים רכים וטובים, ותראו איך הם יעבדו אתכם בכל לבבם ובכל נפשם, מאהבה ולא מיראה ופחד, גם המלאכה והעבודה יעשו באופן אחד על צד היותר טוב. שמעו נא לי אדוני הנכבדים, לא באתי הלום ללמד אתכם דעת, איך שתתנהגו עם אנשים הסרים למשמעתכם, רק להניד לכם דעתי ועצתי לטובתכם ולתועלתכם, כי בנגישות ורדיפות וכאף ובחמה, כאשר בני ישראל הם, לא תקנו את אהבתם, ולא יכלו לעבוד אתכם באהבה ובלב שלם לעולם. ראו נא אדוני, יותר משמונים מיליון אנשים מעמים ולאומים שונים וכדתות שונות, יושבים על אדמת רוסיא הרחבה והגדולה, ואדוננו הקיסר החסיד והרחמן והטוב, יתנהג עמם כאב עם בנים, לא יבדיל בין דת ועם, וכל עם ועם הולך בדתו במה ובאין כפריע, רק שיהיו עבדים גאמנים לו, וישמרו את חוקי המדינה. לא בשנאה ולא ברונם וכעס ולא בכמת אנושות, תוכלו להוציא תועלת למענכם מעבדיכם, כי אם בדברים טובים ובנחת, תראו נא אדוני, איך הם הולכים בלא נחנות ומכנסים, ערומים הם כיום הולדים! ולמה לא תתנו להם זמן מעט שיעשו גם לביתם? אין לי הכח לצוות עליכם אדונים נכבדים, כי אם לבקש, והחוב מוטל עלי לכתוב ולפרסם הכל מה שאני רואה ושומע. היום אנכי הולך לדרכי, ואעזוב את כל הקהל בידכם, ויודע אנכי בטוב, כי אחרי לבתי טפה תענשו אותם בעונשים שונים על אשר הודיעוני מכל אשר עמדם, והדשות בידכם לעשות עמם כטוב בעיניכם, אם לשבט או לחסד; אך תדעו נא אדוני, כי עוף השמים יוליך את הקול. מרחק אשמע מה שיקרה אותם פה, ובטוח אנכי כי תתחרטו על מעשיכם, ותראו אם לא כנים יהיו דברי. היום אין לי הכח להפריע את הקהל מעבודתם, ואם תתנו להם הרשות להניג גם את היום הזה מן

המלאכה, למען ילכו ללות אותי עד העיר דרבנד, ואדע כי שמעתם לעצתי, וטוב לכם!"
 שמענו את דבריך אדוננו, השיבו לי הבעקים, ונוכל לתמיד לך האמת, כי
 אין אנהנו יודעים, אך יתנתנו המשרתים שלנו עמהם למטה בכפר שלהם, תם הם
 אינם באים לספר באזנינו את מעשי המשרתים השובבים, ותוכל להיות במוח, כי
 בשבתות ומועדים לא נכריחם לעשות מלאכתנו, וגם ניתן להם שיעשו לצרכי
 ביתם, והמשרתים לא ידהבו עוד מהיום והלאה לעשות כאשר עשו, והרשות לכל
 הקהל לחוג, גם את היום הזה, כבקשתך, למען ילכו אותך לדרבנד". הושמתי להם
 את ידי, וצויתי להמליץ שיכרך אותם ושיתן להם את תודתי מקרב לבבי, גם כל
 הקהל השתחוו לפניהם, וברכו אותם בשם ה', ובשם מחמד נביאם. בברכי רצון
 התפטרתי מאתם, והלכנו למקומנו אל הכפר התחתון. —

משם באתי אל הכפר דזשאקאן (Джагань) המכיל בקרבו כארבעים בתים
 מכת המוניטים. כפי הקבלה אשר בידם היו מלפנים כלם יהודים. כאשר בא נאדיר-
 שאך מלך פרס אל המדינה הזאת, הכריח את היהודים תושבי הכפר הזה שימירו
 דתם בדת מחמד. רבים ברחו ונתפזרו, ורבים נשחטו כצאן ונהרגו, ומעט מהם
 הוכרחו לקבל דת מחמד עד היום הזה.

בבוא החכם ר' אברהם פירקאוויץ הקראי, אל הכפר הזה, בשנת 1840,
 יספר בספרו אבני זכרון (צד 63) כי סר אל בית אוסמאן בעק וראה כי הנשים
 המושלמניות מנקרות את הבשר, וישאל את פי אמיר-ארזסלאן-מוללא, ויספר לו
 כי הם מורע היהודים, ונשארו בהם מנהגי ישראל, שמנקרים את הבשר אחר
 השחיטה, ומלחים ורחצים כיהודים, וגם נמולים בשמיני על פי הרוב, וגם זה
 בסתר. — לפנות ערב שבת ממסעי לעיר דרבנד, ומרתי אל בעל הבית שלי. את
 קהל רוקאל בקשתי שיודיעוני מה שיקרה אותם בשוכם אל ביתם, ויבטיחוני ויברכוני
 וילכו לדרכם. בעוד רבע שעה והנה אחד מתלמידי הרכ מרבנד בא אלי והושיט
 לי אגרת מאת הרב הכולל ר' יעקב ברהדי"ץ מורחי, וכתובים בה הדברים האלה:

לנפש עיפה מנתיבות שובבות	עם בן פורת יוסף,
ינעם מרגוע צאללי צמרים;	הוא יהודא הכאסף,
ולי יקמן ערכו כנין אל אבות	אוהב וארויב להכותב בחדוה,
נגד תשוּקתי להתעלם באמדים,	כשמעו דורך זה בא.
	הכותב בחפזון יעקב ברהדי"ץ מורחי.

בערב באתי אל בית הרב, וישמח מאד לשמוע ספורי מסעותי בארץ קייסאן
 ומאבאסאראן. — הארץ תחלק לשתי ארצות: א) ארץ מאבאסאראן הצפונית;
 ב) ארץ מאבאסאראן הדרומית. א) בארץ מאבאסאראן הצפונית ימצאו 120 בתים
 של ישראל. ב) בארץ מאבאסאראן הדרומית 53 בתים, בס"ה 173 בתים.¹⁾

¹⁾ עד כה הגיעו הלוקטים אודות בני ישראל שוכני קוקו אשר לקשתי מספר המסעות,
 כפי אשר היה מסודר מהנוסע המנוח לדפוס; ומן המקום הזה והלאה יבואו רשימותיו בספרי
 זכרונותיו, אשר אמנם השמטתי את כל הנוגע בכבוד יהודים פרטים וכל דבר שלא יוכל לבוא
 בדפוס מטעמים שונים.

ברך הנביעה מבאקן לארץ שירוזאן*.)

ביום ג' כ"ג אדר התרכ"ח (5 מארץ) בבוקר יצאתי מעיר באקן בלוי'ת ידירי
המשכיל ר' בנימין קאלמאן עם ב"ב נם אחרים מתושבי היהודים שמה, ומחוז לעיר
ברכנו איש את אחיו בשלום ונתפטרתי מהם. — — ביום רביעי בשבוע הבאה
הגעתי למקום מושב בני ישראל בכפר מיודושי.

הישראלים כאשר בא אליהם העבד מאת הנאצאלניק לצות שיכינו בערו דורה,
לא ידעו מאיזה דרך אני אבוא עמרו על גני בתיהם והביטו מאיזה דרך אני אבוא,
בעברי הנהר ניאל אשר אצל הכפר מודושי (Niol) נראה לפני הכפר מודושי כהוד
נורא הרים גדולים ונוראים הר פ'ים-דאג, אמור אסלאן וחומורט יסובו
אותו מסביב והוא בבקעה תוך ההרים האלה וממעל בתי הכפר על יד הנהר עומדים
המונים המונים מבני ישראל ומהמים בעינים צופיות על בואי. בהחילותי לבוא אל
הכפר מיד רצו היהודים לקראתי במרד ההר, ולא השגיחו על הרפס והמים. הראשונים
אשר נגשו אלי במרוצה נפלאה וחבקוני ונשקוני מעל הסוס היו הרב ר' שמואל ב"ר
מדרכי והרב ר' בנימין ב"ר אברהם, (דמעות נזלו מעיני כפלגי מים) דיא אוינען איז
מיד פאר לאפען גיווארען מים טרערען ועהענדיג וויא זייא האָבען מיר קאָם דער
לעבט צו זעהען, יען כי שמעו אשר אני צריך להיות אצלם, ואולי אם במעט אוכל
לעזור אותם שמתו שמה גדולה, כן מד מצבם. אין אומר בפייהם ודמעות של שמה
נזלו מעיניהם, גם בפי לא היו אמרים, איך וואָר רעד לאָז, עם האָם מיר אָפגיגו-
מען דיא שפראכע, איך האָב נאָר וואָס גיקענט אויס ריידען, השלום עמכם השלום
לכל הקהל הקדוש שלכם? אונד דאָס הערץ איזט מיר פֿאר לאפען גיווארען מים
בלום דיא אוינען מים טרערען לראות איך אחב"י יושבים בין ההרים הרמים, רחוק
מארץ הציוויליזאציא רחוק מאנשים, בין פראים ילודי מדבר מחמודים עריצים ושודדים
אשר כוונתם בכל עת מצוא לבלעם חיים. שני הרבנים יכלו רק להשיב לי כי ב"ה
ובהכינוי ותסרו הגדול כולם שלמים. לא יכלו עוד לדבר אתי עוד דברים, וכאלמים
הלכו אצל סוסי ומרי לכתי אל הכפר המונים המונים ישראלים וירצו נגדי שלום שלום
שלום שומע אני מכל צד ופינה, כל הזקנים יצאו לקראתי והושימו לי את יריהם
על הסוס. הרב ר' בנימין בה"ר אברהם הזקן בקש אותי ללכת עמרו אל ביתו אשר
הבין בשבילי וברנעים אחרים באתי בחצר ר' בנימין בלוי'ת כל האעסאולים ובני
ישראל אשר סבבני מסביב והושימו לי יריהם בשלום באתי הביתה, והאעסאולים
אחרי, הסוסים נלקחו אל רפס הסוסים, המלתחות שלי הביאו הביתה, ואנכי ישבתי
לנוח מעט מן הדרך, ברנעים אחרים בא הכתן המחמודי מאַללא אכאָז עם השופט
של הכפר של ישמעאלים שכניהם ועם עוד שני אנשים ישמעאלים לשחרני בביתי
ולדרוש ולברכני בשלום בואי. כל הקהל אשר ימצאו או בכפר באו לברכני בשלום
וישבו עמדי עד עת תפלת מנחה, אח"כ הלכתי לבית הבנסת להתפלל תפלות מנחה
וכעריב ולהודות לה' אשר באתי בשלום מן הדרכים לא טובים האלה. —

* ע"ד העיר באקן ותולדותיה וע"ד היהודים ומצבם בימי קדם וסיבת הנירוש שלהם
משם, ואופן החיים שלי במשך כל החורף ומעשי, הכל בארוכה אפרו במקום מיוחד בזמן אחר,
כי עוד עכשיו לא הזמן והמקום וחסרון ידיעות אחדות וכוונת. [בין הכתבים שלו לא מצאתי
אודות העיר באקן, ובפי הנראה לא הספיק הנוסע להוציא מאשבתו מכה אל הנופל. ה.].

מן היום הוא והלאה כל יום ויום מן הבוקר עד הצות הלילה לא יצאו אנשים מביתי הבית תמיד היה מלא מאנשים זה יוצא וזה בא, השופטים ר' אברהם הנבחר המכונה בשם לאלא לן אצלי תמיד מוזין בכלי נשקו לשמרני בלילה ועוד אנשים אחרים מוזינים, כי המקום הזה מוחזק למסוכן מן הישמעאלים תושבי הדרים, גם עבר אחד עסאול מן הישמעאלים עמד עלי לשרתני בפקודת השר ניקאלאיי ניקאלאיי עווימש צאצחאני שר הארץ של גליל שעמאכי.

ביום שני ז' ניסן הלכתי לכפר קורדוואן (Kurdowan) מהלך $\frac{1}{2}$ שעה ממדושי על הסוס עם ר' אברהם לאלא ור' יוסף שני שופטים שלהם, ושני רבניהם ר' בנימין ור' שמואל ור' בנימן ב"ד שלום אחד מנכבדי העדה עברנו דרך הכפר הנזכר ובאנו אל תוך יער גדול, הסוסים נקשרו אל העצים ואנחנו הלכנו להתבונן במצבות הקברים, כי היהודים ספרו לי שבתוך הכפר קורדוואן ישבו יהודים מלפנים ובאיוזה זמן אינם יודעים רק בתוך היער אשר על הדר קרוב להכפר היה בית הקברות שלהם בימי קדם, באנו אל אחד הקברים ואמרו לי שבמסורה אצלם ינחו פה רבנים נכבדים של ישראל, כולנו עמדנו בעגול סביב הקברים ועשינו השכבות אח"כ הלכנו להתבונן במצבות אך לראובן לבי לא מצאתי שום כתובה, יען כי האבנים כולן שקועות בתוך האדמה מרוב זמן ולא מצאנו שום כתובה על אבן אחת בכל בית הקברות ההוא. בצאתנו מן בית הקברות ישבנו על הדשא בין האילנות ודחצנו ידינו ואכלנו סעודה ושתינו יין והתפללנו בשלום המתים ומנוחתם ובשלום החיים של כל העדה אחר הסעודה ישבנו על סוסינו והלכנו בחזרה דרך הכפר קורדוואן הנזכר, בבואנו אל הכפר אמרו לי ששם ימצא כהן של מאטארים אחד והוא צריך לדעת באיוזה זמן ישבו ישראל או באיוזה זמן יצאו ישראל מן הכפר ונתיישבו המחמדים בו, לא רחוק מן בית המעטשער שלהם עמדנו וירדנו מן הסוסים והלכנו אל המעטשער כי שם ישב הכהן הנזכר, בשמענו מבואנו יצא הוא עם חברת הזקנים מנכבדי הישמעאלים לקראתנו שאלנו בשלום איש את רעהו אח"כ שאלתי אותו ע"י מתורגמן הרברים שנצרך לי, והוא השיב לי כדברים האלה: זמן שישבו או שיצאו ישראל מן זה הכפר לא יודע אך זאת יכול להניד לי, אשר על בית הקברות של הישמעאלים של זה הכפר ימצאו מצבה אחת מומן הוסיין שאך (יותר כחמש מאות שנה) א"כ יתכן מזה כי היהודים ישבו פה מקדם הומן הזה, יען כי לפי המצבה נראה כי הישמעאלים יושבים פה כחמש מאות שנה, אבל אצל זה הכפר ימצאו חרבות רבות מן בתים והם מעידים שזה אלה החרבות כולם בתי ישראל היו, ועוד חרבות ארמן ומבצר אחד ימצא אצל החרבות מעבר השני של הדרך בנין עם שלשה חלונות אשר לפי המסורה אצלם הוא כאלף ושתי מאות שנה מקדם הבנין נקרא פה בשם קאלא (Kalla) ובזמן ההוא ישבו יהודים רבים פה אצל המבצר וכולם נבחרים ואנשי החיל היו כולמו מי היה המושל אשר ישב בתוך הקאלא או בתוך הבנין ובאיוזה זמן בבירור לא יודעים ומפני איזה סיבה נדרב המקום הנה נ"כ לא יודעים, היהודים אומרים כי אצלם במסורה אשר מפני מצפה הלי רע ברחו מפה, ומראים גם מקום הרוב של ביהכ"נ אשר לפי דברי הרב ר' רחמים אשר היה פה רב מקדם ונפטר מצאו אבן אחת על המקום של בית הכנסת ועליה כתוב זמן תמ"א (והוא 167 שנים מקדם) ראבן הואת העמידו בתוך בית הכנסת

של מודושי, אבל הפסירו האותיות הראשונות וכתבו אותן בספר לזכרון ועל האבן כתבו זמן חדש בנין ביה"כ"נ דמודושי, א"כ לפי עדות האבן נראה כי הישראלים ישבו 167 שנים מקודם במקום ההוא ומפני איוזה סיבה יצאו ומדוע נחרבו כל הבתים לא יודעים. שם הקאדי אשר ספר לי בכפר קורדאוןאן הוא האדושי עפענדיא Hadji Effendi בן של קאסום עפענדיא Kasum Effendi אשר היה בימי מוסטאפא האן Mustofa Chan כאשר אנכי התפסרתי מאת הכהן העפענדיא ההוא בקשתו שישתדל אצל הישמעאלים לא להניח שיהי' מריבה בין היהודים הישמעאלים ושיהי' שלום ביניהם לא יעיקו זה את זה בכל עניניהם ואני אשתדל להראות לו את תודתי מקרב לבי קבל עם, בשמחה ובענוה וברוב כבוד שם ידיו על עיניו ועל ראשו והיו האות אשר על עינו ועל ראשו או בכל נפשו ומאודו הגה עומד הכן למלאות רצוני לטוב. — —

כה) חג הפסח במוגו. ורתשין. נוכי.

כאשר באתי בהזרה למוגו מצאתי את ההדר כל סדרים מנקים אותו והוציין ומסיכים אותו במים וחומר שלהם אשר הם מתקנים ביותר לבתיהם ומראהו לבן מעורב עם נון תכלת, לא מצאתי לי מקום מנוחה כשני ימים וכל הנשים זיינען פאר דריפעס אונד פֶּרשטמירס ביו ד עם האלו כנהוג אצלם אפילו בכל ימות השנה ובפרט ערב פסח, לסוף הגיע זמן תפלת ערבית של יום טוב ב"ה, הלכתי לביה"כ, וחשבתי כמו אצלינו בליל יו"ט של פסח בית הכנסת יאירו כנהוג אהב"י במדינותינו, והנה מה מאד נשתוממתי לראות כמו ששה או שבעה נרות דקים של שעה כמו הנוכה ליפלאך שלנו ברענען צו וואָרפֶּען אין פֶּערשיעדנע אָרטער צו ניקלעפט אויף דיא וועגס אין דיא ווינקלאך גור 2 ליכט ברענען על העמוד, השך ואפילה בכל ביה"כ מסביב, רק ההון או הרב יומר בניגון הנהוג אצלם הוודו לה' וכו' יאמרו גאולי ה' אשר גאלם מיד צר וכו', זה הם אומרים בכל ימי החג בבוקר במצחה ולפני המעריב. אחר התפלה באתי אל הבית, והנה מצאתי הבית מקושט בכל מיני פרוכת על הבתלים כנהוג אצלם נרות עומדות בשורה באורך על המצעות אשר על הרצפה ואנשים ראשי בתי אבות נתקבצו הרבה לבית הרב וישבו כשני שורות באורך ההדר, רק אני לבדי ישבתי אצל שולחני אוף קישענס אונטער ניבעס הויך וויא איין ביינקעל, וכל העם עם הרב ישבו על הארץ כמנהגם. הסדר עשו כמשפט רק התרוסת מנהגם לתקן כמו אכילה מעורב מאנוזים ומיני בשמים שונים אויס ניקאָלס אין איין קעסעל וויא פֶּאר 50 מעגשען בערך צו עשען וויא קאָשע, וכולם בזמן חרוסת אכלו אותו בידיהם, התרוסת איז בייא זייא איין גאנצער עסק, מאָן עסט איהם מיט מצה וויא קאָשע מיט דיא הענד. התגדה אמר הרב והעתיק להם בלשונם, גם אמר להם איזו דברים כמו דרושים מענינא והארץ הרבה עמהם, שאלתי על הנשים ואמר לי הרב, כמו שהן אינן מבינות כלל בלה"ק ולא ישכנהו לשבת ביחד עם האנשים, לכן לא באו אל הסדר כלל ולא ראיתין כל הלילה ההיא, רק בליל שני אמרתי בעצמי התגדה לפי בקשת הרב ר' בנימין ובאו נשים אחדות ועמדו אצל הפתח מרחוק לשמוע התגדה מפי חכם אשכנזי, כל החג עבר בשמחה בבוקר אחר התפלה נתארתתי כל יום אל ראשי ונכבדי הקדה אל הנשיא והשופטים והנכבדים דשם, כל היום לא יצאו אנשים מביתי ובלילי החג ב"ה בשלום ובשמחה שמה.

בהוה"ם פסח באו ארבעים וחמישה רוכבים ישראלים מורתשין במדינת שעכי למנו לשחר את פני ולקחת אותי אליהם, והם כולם מגבורי ואנשי השם שמה הנשיא והשופטים כולם אחוזי חרב מלומדי מלחמה, כל אחד ואחד בא אל בעל הבית שלו כמתנבם, כולם באו אלי לשחרני ושמתו שמחה גדולה, כאשר אני אמרתי שאלך עמהם ונשארו במנו ימים אחדים לחכות עלי.

אסרו חג של פסח, הלכתי בלויית ראשי הקהל והשופטים על הסוסים אל מקום הקאללא הנזכר למעלה, כי שמעתי ששם יש מערה אשר נממן ספרים וכתבי יד של ישראל, מימי קדם, כארבעים איש רוכבים מזוינים הלכו עמרי מאנשי מנו ועשרים אנשים רכבו מאנשי ורתשין לשמחני בדרך היול ההוא, עשרה אנשים באו בכלי חפירה לשם והתחלנו לחפור במקומות אחדים ולא מצאנו שום מערה, עד אשר הוכרחתני לחזור שנית לביתי, נורא היה למאר המחזה, כאשר שישים נבורים מגבורי ישראל הכריחו את סוסיהם והתחילו לרוץ ולרקוד בדרך צחוק מדאיב נפש ויותר מכולם ר' אברהם אללא הגבור הנורא שופם, ממנו אשר היה מלוכש מכף ראשו ועד רגלו בכלי זיין והבריח את סוסו ורוץ כנבור וכברק מה נורא היה מראהו כאיש קרב על שדה קמל ומה נוראים היו כולם עמדי כי כלי נשקם היו מבריקים סביב כולם, זה ירוץ לפה וזה ירקוד לפה, ועושים צחוק על סוסיהם, רבה מלספר מאת הבכור אשר עשו לי בדרך היול ההיא, אבל מה מאד היה צערי כ"כ גדול, שלא מצאתי שום מערה עם ספרים וכתבי יד, אשר יכלתי לשאוב ממי קדמוניות ולהתחקות על מקור הצבם ומצבם בימי קדם כ"א דוקא יסוד חומת המגדל הישן מלבנים שרופות נגלה לפני ולא יותר. — בשובי למנו הכינותי א"ע לדרך ואעפ"י שלא השלמתי כל עיני במנו, יען כי הכיתי על הרב גדול והדיין הכולל שלהם, הזקן ר' אברהם החכם השלם לכן הנחתי כל חקירותי עד אשר אני אבוא מורתשין בחורה אליהם ואז אסיים עיני גם פה, וכן היה, יום ב' כ"ח ניסן בבוקר באו אלי אנשי ורתשין על סוסיהם מוכנים למסעי הביאו לי סוס ואני ישבתי על סוסי ויצאתי עמהם מן הכפר בלויית הרבה מאנשי מנו, הרב ר' בנימין ור' אברהם אללא הגבור והשופטים כלם ישבו על סוסיהם ללות אותי בצאתינו מן הכפר על השדה, עמדו כל האנשים מגדול ועד קמן מוקן עד נער, וברכוני בשלום ואחרי רבות הברכות ודברי שלום, התפסרתי מאת הקהל ושמתו פעמינו דרך קורדוואן וכפר באסקאל דרך הרים ועמקים ויערים, ובתוך הכפר באסקאל פרדו מאתי אנשי מנו, ואני עם אנשי ורתשין שמתו פעמינו בדרך לורתשין. ביום הראשון היה האוויר דך ונקי, והיה טוב לנו ללכת. וכן הלכנו עד אשר באנו אל הנהר גורדימין אשר אצל כפר קמן של ישמעאלים, פה על החוף עמדנו כולנו ונצרך לעבור הנהר, המים היו גדולים ורכים למאר ושמתו והלכו בשצף קצף נורא למאר, כולם אמרו שבכאן נצרך שמירה גדולה כי בסכנה אנתנו עוברים פה, בתחילה עברו אנשים אחדים לאם לאם בשמירה גדולה ורנע היה ביניהם ובין האברון, כלם צעקו בקול גדול אללא! אללא! פעמים רבות עד שעברו בתווק רב על צד השני אח"כ בא הגורל עלי, משה אחד היה ביניהם והוא גבור גדול הוא רכב על סוסו ונהג את הסוס שלי בשמירה ובהשגחה גדולה רוכבים אחדים מימיני ומשמאלי ואני ישבתי בחוקה על הסוס והדימותי ראשי ועיני לשמים לכל אבים על המים כמו שציוני כולם וקול צעקה גדולה מכל צד אללא! אללא! אללא!

בתפלה לאלהי השמים, שיביאני בשלום אל עבר השני, בחוקה גדולה החוקתי
בציצות ראש הסוס שלי, והסוס כהלכו בין גלי המים נדמיתי כמו שאני נופל מן
הסוס, יען עם האם זיך מיר אויס נידוכט נלייך וויא דער פֿערד געהט אויף איין
זייט און זעצט זיך אין וואסער, ווייל דיא וואסער לאזטן אים גיט געהן נלייך
הקיצור בעזרת האל בין הקולות והברקים עברתי הגדר בשלום, וב"ה אני מצד השני
של הגדר, עכשו אני בבואי על החוף כל האנשים אשר עמדו שמה אשר עברו
מקדם, כלם ברכוני בבואי בשלום, וכל אחד תוקע כמו בדבריו ב"ה! ב"ה! ושמחה
גדולה על ראשם! —

אח"כ מטעם הלכנו הלאה ובאנו למקום ישוב של ישראל בימי קדם הנקרא (על
גדר קטון קארפ צייא, פה עברנו בשלום) זאלם והוא עכשו חרב ושמש ונחרש כשדה
ומגיע לבענים בעברי דרך המקום ההוא, על כל צעד וצעד הראו לי היהודים מקומות
חרבים מבנינו ישראל הקדומים גם מקום ביה"כ על גבעה מעט, גם מקום בית
הקברות קדמון שלהם, אבל לדאבון לבי כל המקום של ביה"ק כולו נחרש, רק
הקברים והבורות עוד ניכרים תחת החרישה בין העשב והתבואה, וכמו שלא היה
שום ישוב מעולם שמה. חרבן זאלם יהיה יותר משבעים שנה אחרי העלילה הגדולה
עלילת הדם אשר העלילו שרי הבענים על ישראל ולפי ספור אנשי ורתשין היתה כך
המעשה: בואלם ישבו כאלף בתים של ישראל ת"מ משפחה של בענים אשר משלו
או שמה. אצלם ישבו גם טורקמענים בשכונתם, הבענים בקשו להטורקמנים שיעשו
עלילה על ישראל, למען לרשת את כל הארץ המגיע להם לשלול שלל ולבזוז בו
ולכפות אותם לבוא לדת מחמד. וכן היה, הטורקמענים לקחו ילד אחד חי או מת
ודקרו אותו בדקר בכמה מקומות בגופו, וקברוהו בבית הקברות של ישראל, אח"כ
הלכו והפשוהו בתוך ישוב של ישראל ולא מצאוהו והלכו הטורקמנים ביתר עם
הבעקים לחפש בקברות ומצאוהו בתוך קבר אחד חדש אשר טמנו בעצמם, וגפלו
על היהודים ודרגו אותם ואת הרבנים במיתות אכזריות ושללו אותם כמו שנמצא
בארכוב בדברי הימים ליהודי ורתשין, אח"כ רבים נהרגו ונשתמדו ורבים נתפורו
בין כפרי הגוים חמישים בעלי בתים נתישבו בכפר קארמעייריאגלי (Кармеейрагы)
במשך ששה שנים חזרו לדת ישראל ובאו להתישב לבפר קארבארדור (Карабардурь)
אצל השר האדושי שעמשערין (Хаджи Шемшединъ) אשר היה אוהב ישראל והוא
קבל אותם תחת צלו וישבו אצלו כמו חמשה עשר שנים, אח"כ קהל ורתשין בקשו
סן השדים שלהם לתן להם רשות שיבואו לשבת לורתשין והיהודים ההם באו לשבת
לורתשין ויושבים שמה עד היום הזה כן ספר לי הזקן ר' יעקב אבי דרב ר' בנימין
בקובא בן שמונים וחמשה שנים וכן נגרשו היהודים מואלם, והגשאים בדת של
משה מלמדו על נפשם ורבים מהם נתפורו בערי שירואן ודאנוסמאן עד היום. —
בתוך השדה של ביה"ק אמרו לי היהודים שתמצא אבן אחת של ישראל שמה.
הפצתי מאד לראותה, והלכנו אל האבן, מרחוק רואה אני יבוא אנשים אלינו,
הנשיא מכפר של ארמענים הנקרא בשם בענלאר קענדי (Бегларкенды) ועוד
ארמענים ושמעאלים אחדים עמם, כבואם עשו קול צעקה גדולה אני שואל מהם
מה הם רוצים ואמרו לי היהודים בשביל מה עמדנו הסוסים על השדה והם אוכלים
את העשב שלהם, מיר צויתי לקחת הסוסים ולהובילם אל הדרך, הנשיא שואל ממני

דברים וצועק בצעקה ואני אינני מבין שום דבר, מיד הראיתי לו הפקודה מאת הגובערנאמאר, כי בשביל קדמוניות אני הולך בוו המדינה, ומחויב אני לחפוש אהרי אבנים עתיקות, ואין הכח בידו להפריעני ממלאכתי, הנשיא בשמעו דברי, התחיל לדבר בקול אחר ומבקש מחילה ממני כי לא הבנתי דבריו, הוא רוצה בעצמו שאני אעתיק את כתב האבן, גם ליתן לו פתשגן מן הכתב הכתוב על האבן, והוא רוצה לשמור אותו כבבת עיניו, יען כי הארמענים היושבים בתוך הכפר סובלים הרבה מצאצאי משפחת הבעקים הקדמונים ההם וגלות גדול להם שמה, א"כ הם הושבים שאני באתי לפה עם ארבעים וחמישה אנשים, בוודאי לקחת את המקום ולמסור לידו היהודים כבימי קדם, וזה לשמחה גדולה בשבילם, יען כי יתן המקום הזה ליהודים יתרבה המסחר ביניהם ויקל הגלות שלהם אשר הם סובלים מן הישמעאלים הארורים שמה, וגם הארמענים בקשו אותי להשתדל אצל הממשלה בשביל זה, כי יותר טוב להם לשבת עם ישראל מלשבת עם המושלמים העריצים, א"כ כשמעי הדברים הבטחתי למלאות את בקשתם, והם נתנו רשות להסוסים שלנו שיאכלו בשדה את העשב. ובקש ממני הנשיא לזן לו פתשגן הכתב של האבן, אבל אני כאשר לקחתי את האבן להתבונן בו ראיתי כי הכתב הולך באורך ולא ברוחב כעל כל אבני המצבות אשר על הקברים, שכן אני חושב כי האבן מן בית הכנסת ההוא, אבל האותיות נשברות ונמחקות ונפסדות ולא יתכן להביר שום המשך הכתוב בו, רק בתחתית נברו אותיות ה' תקכ"ז ליצירה והיא מאה ואחד שנה אשר בוודאי נבנה שמה איזה ביהכ"נ. — והנה אחד מאתנו הבריה את סוסו ורץ כברק לכשר בורתשין כי בואים אנחנו, הנשם הלך על הארץ טיס גדול והארה מנהלת לאם לאם בכבוד הרך המים, עד אשר ברוב עמל ויגון האב איך שוין קיים גיקענט דער לעבען צו זעהען צו קומענדיג אל הכפר. וויא איך בין אריין גיפארען במשעול הכרמים, והנה מקום רץ אלי רוכב אהר על הסוס במדוצה נפלאה ותפס אותי בידי שלום עליכם! קרא בקול רם, שלום עליכם! והתחיל לנשק אותי, הנביר ר' גיימין והנביר ר' דוד והנשיא ר' מרדכי ההולכים אצלי מכל צדדי אמרו לי שזה הוא הרב הראשון ר' שלום. עוד דברו הדברים והשני בא ג"כ בדברים כהראשון ותקע כפו ברוב שלום זהו הרב ר' מיכאל השני, אחריו באו כל הרבנים על הסוסים ר' הנוכה ור' יחזקאל ור' יהודה, והנה משעול הכרמים צר למאד רק שני סוסים יכולים ללכת זה אצל זה בבואינו יותר ויותר דרך הכרמים אל הכפר, אחד מן הארבעים וחמשה רוכבים שלי השליך בתפאנג והנה בקול רעם בגלגל נשמע על כל הכפר מסביב והארץ רעדה תחתיה, אחריו רצו כולם להשליך תיפאנגים, אבל אנכי הפצתיים שלא יעשו רעש גדול בכפר, ושלא יעוררו קנאת הארמענים והישמעאלים לרעתם. הם שמעו לבקשתי, והנה עם רב לקראתי, מוקן ועד גער מקטון ועד גדול המונים המונים ינהרו לקראתי מי ברגלים ומי על הסוסים, וקול שלום שלום שומע אני מכל צד ופנה, בין המון עם וקול הירד עברנו דרך המסילות ומשעול הכרמים, עד אשר הגענו אל בתי הכפר, והנה נשים וכתולות וילדים עמדו על הגנים ועל שערי הבתים, וועד עם האם ארוים גיוויזען איהר פנים בגלוי, און ווער עם איז ניווען פאר דעקם נאר מיט דיא אויגן ארוים גיוועקען אבל רוב מהן היו עומדות בגלוי מפני רוב הנייגירדיקייט להביט ולהתבונן בי, כי רוב כבוד עשיתי להם בבואי בשם המקד יען כי רוב גלות להם

שמה. וכן ברוב עם ובתרועת שמהה באתי והנעתי עד בית הרב ר' הנוכה היושב כמבצד קטון אשר היה מוכן בשבילי שמה, אין לתאר ואין לשער התבנית בואי לשמה, הכבוד הגדול אשר הנחלתי פה האם פֶּאָר ענמפֶּרס על כל הצער והעמל אשר סבלתי בדרוכים, ידדתי בסוף מן המום שלי, ובאתי אל הבית של הרב ר' הנוכה, מיד העריכו אש והדליקו נרות זה היה תחלת הלילה, א' דר"ח אייר תרכ"ח עשו בשבילי מקום מושב על המצעות אשר על הרצפה אצל הכירה, וכל אנשי הכפר הוקנים ובעלי בתים נכבדים כלם סבבוני מכל צד לנרנני בבואי בשלום ולראות פני במקומם. —

בזה הימים קבצתי את הקהל ואספתי ידיעות מדברי הימים שלהם ונתכו והחמו, (כפי שהם נמצאו אצלי באוצר הכתבים שלי). כשני שבועות וחצי נתעבבתי שמה, ע"י ר' בנימן ור' דוד ואחרים מראשי הקהל, אשר היו מרודים במ"מ שלהם. במשך הזמן התיא למדתי את טבעי האנשים ואופן חייהם, וראיתי, כי בעונותיהם יסבלו עוד עמל ויוגן שמה, במקואות לא ישניחו הנשים שלהם לא שומרות סכילה חלה ונרות, ולא ישמעו לדברי הרבנים שלהם, נקמת הדם עוד ביניהם כמו אצל הישמעאלים שכוניהם עד דור אחרון הם שואפי דמי הרוצח ולא ימלט אחד ממשפחתו מכית הנרצח, כל הישר בעיניו יעשה, וכל אחד ואחד יפחד מרעהו באתר שלא יבולע לו. אני עשיתי דרוש ותוכחה לכל הקהל, והם קבלו דברי והבטיחוני לשמוע להרבנים שלהם ונתנו סכת עדות בשביל זה בעדות הנאצאלניק שלהם, שהרבנים סחויבים להשניח על עניני הדת על אנשים ונשים יחד. אופן חייהם כמו אופן חיי הישמעאלים באין הכרל שום דבר, והם כישמעאלים גמורים בטבעם רק שונים בדת, שירייהם ומנהגיהם בכל אופני חייהם הכל כמו אצל הישמעאלים. רק בשם ישראל יבוגים. אחרי אשר כליתי מעשי בכפר הזה שמתי פעמי לעיר גוכי, אף גם שלא היו לי שום דבר שמה אך למען לעשות להם איזה טובה ונחת רוח אצל הממשלה הלכתי לגוכי. בהברת ראשי הקהל והשופטים והנשיא. בבואי לגוכי יום א' 28 אפריל לא מצאתי הנאצאלניק בביתו, והפֶּאָרְשֶׁצְנִיק שלו נתן לי דירה בבית אכטניא של הפאסט, שמה העמידו עמדי, גם אנשי ורתשין. שחרתי את פני המיראוי סוד וקבלני בסבר פנים יפות, ובקש מאתי לבוא אליו כלילה, ובבואי כלילה אל ביתו, שלח לידידו הרופא מן הצבא והוא בא, גם אחד פריסטאו מן בית המשפט נתארה אליו אז, ראשי הקהל ישבו בבית הראשון, ואני ישבתי עם השרים ושתיי סהעע ונדברנו יחדיו ע"ד היהודים ודברי ימיהם והתעוררתי בלבם לחטים לבני ישראל וספרתי להם עלילת הכומר של ארמענים ושמו מינאס, אך הוא עשה עלילה על ישראל, כי בית הקברות הקדמון שלהם, מקום ארבעה קברים לקחו היהודים מגבול שלו, ולקח עונש מהם עשרה ר"כ מכל קבר בסה"כ 40 ר"כ בעד ארבעה קברים ישנים, והאם זיאי זיינען מקובר ניווארין לפ"ד על אדמה שלו. ועכשוו הוא רוצה לעשות עוד עלילה עליהם, כמו שהוא ראה שבשביל ארבעה קברים לקח ארבעים ר"כ א"כ בעד המישים קברים יקח המש מאות ר"כ, ורוצה לדרוש מן הקהל חמש מאות ר"כ. הדברים האלה באו הדרי בשנו של המיראוי סוד והוואייעני דאָקסאָר כי כולם אנשים טובים וישרים וכשכילים הבה, ואמד לי המיראוי סוד, אם יבא אלי הכומר עם הענין הזה, אז אני אדע מה לעשות עמו, ותהי' בסוד,

כי לא יהיה הדבר הזה ונקיים יהיו היהודים מן דבר עלילה הזאת. חוץ מזה הבטיח המיראווי סוד לראשי הקהל בעצמו, כי ישתדל להתכונן בדיני ודברים שלהם עם הגוים, אם לא יהיו עלילות ודברי שקר עליהם מן הגוים שכניהם, ויעמוד לימינם לגונן עליהם כפי יד כחו הטובה עליו, ראשי הקהל הגישו לפניו ברכתם מעמקי לבבם. — למחרת היום ההוא שר על היערים לייעמניצי על מחוז נוכו עשה בקשתי בשביל עניי הכפר, לא לקחת שום כסף בשביל עצים להסקה מהם, רק מן הבעלי בתים חמשה עשר קאפ' ולא יותר מכל סאזשיען. גם השתדלתי אצלו והבטיח בהשתדלותו אצל הממשלה לתתן להם קרקעות במקומות אשר תחת ידו. ועוד דברים וענינים קמנים הנוגעים למוכת הפרט כידוע להם. —

כאשר השלמתי את כל מעשי למוכת הכלל בעיר נוכו הגישו לפני העדה של ורתשין מכתב תורה כתוב על כסף [כן] צבי בעד כל אשר עשיתי בשבילם אצל הממשלה, ואשר יסדתי ביניהם, קופת הקהל בשביל נטילות הסדים ותקנות בשביל הרבנים ועניני הדת ועוד ועוד כדומה דברים, ושלחוני ברוב כבוד על עגלה של פאסט מנוכו לשעמאכי, לכל אסבול עוד פעם עמל הדרכים בכפרים על הסוס. והנה ביום ה' 2 טען מאיי, יצאתי מנוכו על דרך פאסט ובאתי ביום ה' עש"ק בחצי היום לשעמאכי בשלום הדרך היתה מאד נעמה, בשביל סוסים לא היה שום מניעה, בכל הסמאנציאנען היו מוכנים ולא עצרו אותי בשום מקום, עמוואס בעזאנדערעם מן הדרך ההיא איז ניכט צו שרייבען, כי הדרך ידועה היא לכל העוברים ושבים שמה. באתי אל בית האבמניא של הפאסט, ועדיין לא נתתי מעט מן הדרך והנה השר ניקאלייא ניקאלאיעוויטש שר היערים שחר אותי בביתי, וביקש אותי לשהרו גם בביתו, מיר שלחתי מכתב להקהל מוגו להודיע להם, כי באתי לשעמאכי ושיבואו מהם אנשים אהדים לקבלני ולהוליכני למוגו, יען כי השארתי שמה כל ההפצים שלי ועדיין לא השלמתי את כל עניני הנדרשים לי שמה לקיבוץ ידיעותם, ועוד לקבל גם את פני הוד מלכותו מסיפלים כי יבוא הנה. השר צאצהיאני, שלח המכתב ע"י שליח מיוחד והנה למחרת השבת באו ראשי הקהל הנשיא והשופטים כולם לקבלני בכבוד. והביאו גם ס"ת עמהם, לקבל פה את פני הוד מלכותו הנסיך הגדול מסיפלים, דירתו העתקתי לבית יערמאליאיעו הגר אצל המבצה, שמה מצאתי את הרב הזקן ר' אברהם הדיין הכולל והראשי של מוגו, אשר חזר ממסעותיו בקוקאז, והוא איש חכם ויודע תורה ומבובד הוא בכל הכפר ההוא. ביום השני בבואם היהודים לשמכי, הרבה עמדו בהקאראוואן סאראיי של ישמעאלים על השוק, והשופטים עמדו עמדי בביתי פעם בבוקר בא יהודי אחד אלינו עם בשורה כי נהרג הנשיא ר' שמעון בתוך הקאראוואן סארייא, אתמול היה בביתי, וישב ודבר ונפטר מאתי, והיום הוא שוכב מת בתוך החדר של הקאראוואנסארייא שמה, והמעשה שהיה כך היה. — המנהג אצל יהודי מוגו לעשות שידוכין לבנותיהם בעוד הן ילדות בת ששה, שבעה או שמונה שנים, ולפעמים בעת ילדותן משרכין אותה לבן הנולד במשפחה שלהם. א"כ לבן של ר' אברהם הדיין הכולל, הרב ר' בנימין ממגו יש בתולה בת שנים עשר שנה, הטישה שנים מקדם נתקרשה לאיש אחד בן עשרים וחמשה ומעלה, האישה ההוא, הוא כמבועו רוצה גדול ואיש בליעל מלידתו, אחוזי מת ונשאר אשתו בלא בנים, ויבם אותה, עכשיו הוא רוצה לקחת את בת הרב ר' בנימין לאשה שניה, כי

שמה הם לוקחים יותר מאשה אחת מעולם. הרב ר' בנימין אינו רוצה ליתן לו את בתו לצרה לאשתו הראשונה, וגם הבת שלו ימאן בו, בשביל שמקודם לא הבינה שום דבר, עכשיו הכירה אותו כי הוא רוצה ובליעל וספחדת מכנו כמן מלאך הכות והנערה יושבת ובוכה על גדולה, זה הרוצח לא רוצה ליתן לה גם (יען כי בעת השידוכין מקדש אותה היתן והיא מצעת אליו והחופה עושים אחד כמה שנים בהגיעה לפרקה) כמה פעמים בקשורו שיתן לה גם, והוא אומר שעד יום מותה לא תקבלה מאתו גם, והיא אשתו והוא רוצה לחיות עכרה כמו עם אשתו הראשונה. האשה היבמה שלו יפת תואר, והנשיא ר' שמעון הוא איש סר מן דרך הישר ומגיע לכת האנשים אשר הישר בעיניהם יעשו, פעם תפס הרוצח את הנשיא בביתו בעת שנשק את אשתו, לא אמר לו שום דבר, רק הטמין את הדבר בלבו עד עת מצוא. עכשיו בבוא הנשיא לשמכו, וגם זה הרוצח בא לשמכו ויבוא אל החדר שלו בתוך הקארואאן-סארייא בבוקר בעוד ששכב הנשיא על משכבו, ויקח את הדק של הנשיא והוציאודו מתערו, והתחיל לדבר עמרו: זכור תזכור הזמן שאחות בידך את אשתי לנשקה, תקח נא את תודתי למתנה, והכה אותו בדק על ידיו פעם אחת, יהודים אחדים עמדו בעת ההיא בחדרו, חפצו לקחת הדק מידו, ואמר להם תרחיקו נא ממני, ואם לא אכה אתכם גם יחד, היהודים ברחו מן החדר, הרוצח התחיל עוד לדבר: זכור תזכור את אשר הכית את אחי למות, והכה אותו עוד פעם בדק על ידו השניה, הנשיא הפץ למהר לקום ממשכבו ויחויק הרוצח את הדק נגדיו וצוה עליו שלא יתנועע ממקומו, ושנית לא היה לו במה להציל, והוא שוכב ערום על משכבו. אח"כ אמר לו, זכור תזכור עת אשר כרית ברית עם ישמעאלים ארורים לשלול שלל ולבזו בזו בתים של ישראל במגו, והכה אותו שלישיית על רגליו, זכור תזכור כאשר לקחת פעמים אין מספר שוחד מן הקהל ומן תושבי הכפר, באין רחמים, והכה אותו על ידיו, זכור תזכור כאשר נגבת את סוסים ובהמות ובקר של ישראל והכה אותו עוד פעם על גופו, וכן הלאה, הזכיר לו ל"ח עונות והכה אותו ל"ח מכות אכזריות בדק על גופו וברת אותו לגורים, אח"כ אמר לו באחרונה פרס יצתה נשמתו, כי בעל בשר היה הנשיא ועוד יכול היו לשמוע דבוריו, זכור תזכור עת אשר אחד מקרובי הלך לירושלים וחזר שנית למגו, כמה שנים לא היה בביתו, ובשובו מירושלים בדרך למגו ניס דער פארנדיג עמליכע ווערסט למגו, יצאת נגדו ולא הגדת אותו לבוא אל ביתו לראות את ילדיו ואשתו והרגתיו בדרך הא לך הדבר האחרון, ותקע הדק בכסנו אונד האם דעם קינואל אויס גידריים ויצאו כל מעיו גם נשמתו ביחד, בשביל ל"ם המאים הבה ל"ם מלקות בדק, עד שהשלים את המכות נתקבצו אנשים ושומרי בית המשפט באו ותפסו אותו, ואמר להשומרים, בל תפסוני אני הולך בעצמי, אני מודה שאני הכיתי את האיש הזה, מיד לקחתו אל בית המידאווי סוד, וענה שמה שאני בעצמי הרגתי את האיש, יען כי היה כך וכך וכפר לשם כל מעשיו אשר עשה, וכי הוא עשה טובה גדולה לכל אנשי הכפר ולכל העדה ולכל כפרי הגוים אשר צער תמיד אותם ופחדו ממנו, ועוד ועוד, מיד נתנו את הרוצח לבית האסורים, עד שיתרוץ משפטו, וגוף הנרצח הוכל לביה"ק של מגו, הרב ר' אברהם הצמער למאד בדבר הרוצח, אשר לא יתן גם לבת בנו, כן המרג אצלם הם נותנים את ילדיהן בעודן קטנות אשר לא יודעין מיטיבן לשכאלן

בעניני אישות לאנשים, ואח"כ תקלות יוצאות ואינם יכולים לעזור לעצמם; בכל זאת תקותו טרם ילך לסיביריען לקבל ממנו גם, אבל עדיין לא יודע בכיורו. אח"כ בעוד ימים אחדים, בא המלך מסיפליס, היהודים קבלוהו כמשפט ובכבוד, ואח"כ שמנו פעמינו ללכת למונו. אני בפעם הזאת לא הלכתי בדרך הראשונה הדרך סולום, אך בדרך המלך כשנים עשר ווערסט, לצד נוכו, ומשם נמינו מן הדרך של מלך והלכנו דרך הנהר והרים ונבעות ויערים עד אשר באנו יום ו' א' דר"ה סיוון לפנות ערב על השבת שנית למונו, השמחה היתה במקדם, רק לא כולם היו אז בכפר, כי רבים נדרו בכפרים של גוים, ועל חג השבועות נתקבצו כלם אל הבית. אספתי כל היריעות והקהל חתמו על אמיתת דברים כמו שימצאו אצלי באוצר הבתבים שלי, גם מכתב תודה כתוב על כלף צבי נתנו לי לעדות ולזכרון, על אשר השתדלתי בעדם קרקעות במקום הפמאראן ואשר נתן להם מקום בשביל קצירת עשב לכהמתיהם ולסוסיהם, ועל אשר יסדתי ביניהם קופת הקהל בשביל גמילות חסדים, וספר הזכרונות דברי הימים לעדתם ועוד דברים כאלה רבים מלספר, ואחרי הדברים האלה בעשרים אנשים לָנְי עד העיר שעמאבי, ביום א' 10 סיוון תרכ"ח.

כו) מנהגיהם ואופן חייהם.

טרם אני אעזוב את הכפר מונו אניד אספר עוד דברים אחדים אשר קבצתי ע"ד מנהגיהם ואופן חייהם:

היהודים אינם משגיחים שיתפללו בניהם ובנותיהם תפלת הבוקר אף טלית קטן מעט מהילדים נושאים, והגשים אינם מצמערין בעניני מקוה ומבילה, יעשו קאלאמאנאלים כביה"כ, ואצל ביה"כ יעשו מקום משפט שלהם, וקולות וברקים אונד אונכבוד ווערסער ישמע תמיד בכל יום הכל לפני בהכ"כ כמו על השוק, וכן בכל הכפרים המנהג אהר הוא. כן עשו בית המטבחים קרוב לבהכ"כ שלא מן הכבוד הוא. ומוכנים לשבוע על דבר שטוהה חצי פרוטה בטה"ת שלהם כמו הישמעאלים שכניהם האורורים.

בתולות בת חמשה ששה או שבעה שנים מקדשין אותן בקידושין. תמיד המנהג להתחיל לדבר בנחת ובעוד רגע קול צעקה ומחלוקת ביניהם, וכן אצל הישמעאלים. גם מנהגים טובים להם, לא ישתו איזה משקה אף מים בעצמם, עד אשר לא יכבדו את הנכבד והוקן מהם או את האורה אשר בקרבם. — בתג, תתקבצנה התולות הקטנות על הגנות ומומרין שירי הגוים ומכין בתפיים, או מחנות מחנות מן התולות וייענען על החבלים אשר באולם בתיהם. — הגשים רוכן. לא תכואנה הביתה כפני הבושה לפני האנשים, ורוכן יושבות בקרן וזיות ופרוסת מדילן מן האנשים, ומי שישב בבתיהם כמה שבועות והורגלו עמדו, ואז מתחילין לדבר עם האורה אף יתקעו כפן לו, ואם יאחזו כף האורה, מוזען זייא צו לענען דיא האנר של האורה אל עיניהם ופיהם ולגשק את הוד, ובגשקן את הוד של האורה מדימין אח"כ את כפן למרום לאות כרכה ותודה, פעם בחג עליתי על נג ביתי והבסתי בכלי הכמה כמרחק על סביבות הכפר, והנה כל הגשים יושבות בפתח בתיהן או על הגנות, ומי שראתה אותי שאכיס עליה בכלי הכמה, ברחו לבתיהן או הפתירו א"ע במשפחתיהן, אדער דיייען ויך אוים עם אתוריהם נגדי, כי כן דרך

ארץ שלהם, בכל זאת האב איך בעמערקס פֿיעל שמרעקען ארום דיא קאפּלעך מיט דיא אויגען מבין החרכים והתורים וחלונני בתיהם. — רובם מדברים בלה"ק, אבל לא נקי ומערב עם מלות תלמודיות, ואינם משנוחים על לשון זכר ונקבה וזמן עבר עתיד והנה, עד אשר כמעט קשה להבין מחשבותיהם. — הם קוראים את נשותיהם לא בשמותיהן, רק בשם בת פלוני... ד"ם: דוכסאר לאלא דוכסאר ישעיה, דוכסאר בנימין וכדומה, ודוכסאר בלשונם בת (סאָבמער) שום איש לא ישב עד אשר לא ישב האורח אשר ביניהם, אפילו הוקנים לא ישובו עד האורח ישב על מקומו, ואם הם רואים מרחוק את האורח כולם יעמדו לפניו בכבוד אף הוקנים אף הנערים. — גברת הבית מעזיבת לרחוק את הנלי האורח כבואו כן הדרך. או ערב שבת וי"ם. — את משיח בן דוד לא יסירו מפניהם כל רגע בדיבורם, בשותים יין, בעת האכילה ובכל עניניהם, נרשאים את בן דוד על שפתותיהם גם את משה רבינו מזכירים, והאבות והצדיקים, כאשר ירכזו את מי. — בשבת אומרים איש לדעתו שבת שלום! ובוים טוב אומרים: סועדים לשמחה והם עונים ומשיבים בחזרה: תנים וחמנים לששון. — בזמן שהיתי בטנו, ראיתי מגדני מילה, אירוסין ושידוכין של עשרים וחמשה של עני, ומת והלוית המת מגדני ברית מילה ופרועה כמו אצל הרבנים, ואירוסין ושידוכין, נתארתהי פעם להגביר ר' עוזיאל אשר ארס את בנו לבת הגביר ר' יצחק בטנו שמה, והנה ראיתי מנהגים כמו אלה: נתקבצו כל אהבי וקרובי התתן גם כן העדה אל בית התתן, ושם שותים יין וי"ש או מהגע אונ מאן פֿערבייכס מיט קישמיש מייסלען פֿייגען אויס גימישם צו זאממען בבלי אחד. ואח"כ תולכים מבית התתן אל בית הבלה, שמה יושבים כל אהבי וקרובי אבי הבלה, וקראוי העיר, נרות דולקות על הארץ כמו אצל ההגדה של פסח ושני שורות אנשים יושבים על המצעות משני צדדי החרר באורך, הנשיא מחויב להראות לכל הקרואים את מתני [כן] התתן אשר יתן להבלה, בבית ר' יצחק נתקבצנו, שאהתי על התתן ועל הבלה ואמר לי שהתתן והבלה הם בחרים מיוחדים, שמה עוד פעם הביאו מהגע, אחר דבייא שתי יין וי"ש ואכלו הקישמיש ביחד עם האנים ומייסלען, אח"כ רחצו את ידיהם ואכלו סעודה להם כשר וגלגלו כמנהגם. אחר האכילה האם דער התן מקדש גיווען דיא כלה בחרר מיוחד, וכל העם לא ראו ולא שמעו, רק גידו לנו שהתתן עשה קידושין. ואח"כ הרב גרך ברבת אירוסין ועשה מי שבירך בשביל התתן והבלה, ונשלם ה' הרבר. כן היום התוא נחשבת לו כבלה וכמו אשה איננה נמורה, און מאן לענם אב דיא התנה על כמה שנים במשך הזמן התוא שולחים זה לזה מתנות בכל ע"ש וי"ם מיני מאכלים שונים כגדים ומלאכת יד. —

פעם נקראתי שמה לחופה של עני ואני הלכתי עם הרב ר' בנימין לשמה. באתי לבית התוא וקבלתי כחוב כבוד, והעמידו לפני על הרצפה כד של יין וכוס, וכני של קישמיש מעורב עם האנים ומייסלען, כן כנהגם ולא יותר ואני שתיתי יין ואכלתי המאכל שלחם המצק, זה הבית [היה] בית של הבלה. הבלה ישבה מאחורי הפרוכת וגו המסך עם בתולות ילדות והיו מוסיין שירי עיבים של ישמעאליים כל זמן קרד והיו כסין בתופים סביב הבלה מאחורי המסך, והבלה יושבת ממוטה בצעף כולה. — אחר כך הביאו כוס, והוציאוה הבלה כן הבית ממוטה מראשה ועד רגלה, והושבה על האם והלויכה אל בית התתן, אחי הבלה נגדה כוס עם ער של שמה

כירו. ואחריה גם אנחנו כלנו יצאנו מן הבית והלכנו אל בית החתן. בכואינו אל בית החתן באולם הבית, ישבנו כולנו הנשיא והשופטים ושאר הקרואים, ואבי החתן נתן להנשיא כל החפצים והמתנות אשר הכין להכלה, והנשיא צריך לזרואת לכל הקרואים לערוך ערכם ועשו חשבון ככל דבר ודבר כמה שויו אח"כ נתנו בני הדברים בכתיב זה, אולם הבית היה קטן ורק כנשרים איש יכלו לעמוד זה אצל זה, והביאו זדין בשום לבן של לייוניגם ופרשו מלמעלה על ראש החתן אשר עמד ונצד אחד של שפת הבית אצל השוועל, בצד האולם ועל ראש הכלה מצד השני של הפתח בצד הבית, אייניגע מענטשן האבין גיהאלטין דיא עקען פון דעם ליילאך הרם איבער זייערע קאפף, הרב אמר הברכות והחתן הקריש את הכלה עוד פעם ושברו אח"כ הכוס של יין כמו אצלינו, ואח"כ מו"ט וסימן טוב נשמע מכל האנשים, אח"כ בא החתן עם הכלה אל הבית פנימה ואנשים עם גרות של שעה דקים ועבים עמרו סביבם, והקרואים ברכו אותם בברכת מול טוב וסימן טוב, ובוה נשלמה החתונה, כי ע"ש היה ובעל החתונה אבי החתן עני הוא, ולא היה אח"כ שום דבר, וכן הלכנו לבתינו. —

פעם נקראתי לבית המת, אחד מחשובי העיר נפטר ובאתי אל הבית והגה נשים נתקבצנה בעגול מסביב כמנהגן ויושבות ומתאבלות ומכות בדיהן על הזיהן ובראשיהן ודורשות ובכות והאנשים ישבו על הגג ותפרו תבריכין אתי בן לקחו את המת והניתוחו על המטה והביאותו על השדה, שמה העמירו אוהל פאן לייוניגם והגחו המת תחתיו, הנשים ישבו ממרחק על השדה וכל הקהל ישבו סביב האוהל, אנשים אחרים הביאו כלי נחושת גדולים עם מים ועשו איש על השדה לחמם המים והתעסקו לרחוץ את המת בתוך האוהל וכאשר לבשוהו בגדיו הנצחיים הניתוחו על המטה. המנהג אצלם לכסות את המת בסדין של משי יקר ועל המטה מניחים כרים וכסות תחתיו, ומבילין על ביה"ק, בדרך מעמידין את המת כמה פעמים ואומרים קדישים מי שרוצה יאמר קדיש, על ביה"ק מעמידים את המטה ועד אשר יתקנו את הקבר אומרים השכבות וקדישים אח"כ מניחים אותו בתוך הקבר שק קטן של עפר תחת ראשו וכל הגוף איז פאר וויקעלם אין דעם סאווע, אפילו ראשו פנו וידיו אינם מגלים כמנהג אצלינו, וכן לא מכסין אותו עליו בדפנים רק מניחים הקבר כמעט פוסט וריק, רק מלמעלה מכסים בעצים ועליהם עפר ואבנים. — אח"כ מן המת הולך הקהל ועומדים רחוק מביה"ק רוחצים את ידיהם ועוקרים עשבים ומנחמים את האבלים, והולכים ללות האבלים לבתיהם, אח"כ הייבם זיך אן איין נאנצער נישעפט, כל ימי שבעה אבלות מחויבים להתפלל בבוקר ובערב בבית האבל, ובכל לילה מתקבצים הקהל ואוכלים בשר ופלאוו שמה, והנשים יושבות שמה מן בקר עד ערב כל שבעת הימים וככות ודורשות ומיללות כל הזמן התוא, עד אשר נשלם שבעת ימי אבל, אתר חודש ימים מחדשים את הסעודה, ואחר היארצייט ג"כ מתקבץ הקהל והאבל עושה משתה בשביל כל הקהל אורז פלאוו ובשר, ועושים משתה ולומדים משניות ואומרים תהלים. — (כן מנהגי היהודים במנו ובקובא ג"כ מכסים את המת על המטה בסדין של משי יקר וברים וכסות יצוע תחת המת, אבל בתוך הסדין מניחים מסבעה של כסף גשברה על כמה חלקים, ובזמן שאומרים על ביה"ק השכבות אתר כל קדיש וקדיש יקח כל אחד מן העם תתיכה א' של המסבעה תהא אשר בתוך הסדין אשר על המת, ומשליכין וזרקין למרחוק, אני שאלתי מה זה התתיכות של מסבעת

הכסף אשר על המת, בתוך הסדן, ואמרו לי, שכונן שהמת מונח על המטה סמרא אחרא מסבבין המטה מרחוק, והנה זורקים את החתיכות של כסף אליהם שיקחו מתנה וילכו). — —

משעמאכי הלכתי כל היום בדרך עד אשר באתי לפנות ערב לקובא בשלום יום ב' י"ח סיוון ה' תרכ"ח. כמעט עברתי הגשר והנה הרב ר' ישראל עם יהודים סבבוני מכל צד, האב אספראוועט אתן הקאנוואיי, ויהודים תפסו את התכריכים עם החפצים וסחמו תוך הבית, ואח"כ באתי עם הרב ועם הרבה מאנשים אל הבית אשר הכין לי הרב הנ"ל. — והנה ב"ה ארץ שירוואן ושעכי השלמתי, והנה עכשיו בקובא אנכי, ואראה מה שיראה הזמן פה. —

כזו קובא. גאלגנאטא. גוסארי. קארצאיי. קאללא-צעראק. גילני.

עד עשרה באב התעכבתי בקובא, במשך הזמן הוא למדתי את תכונת העיר ותושביה, והנה עשרה בתי כנסיות ועשרה רבנים ימצאו בתוכה אשר הם גם שוחטים לעדתיהם, ומלמדים לילדיהם. הראשון בהם הוא ר' ג... , אשר אין גדול כמוהו בכל העיר הזאת, איין בעל נאווה איז ער ביו דעם דיממעל, שלעכט וויא הפן במבען, אוהב שיחנפדו אנשים ויגדלוהו וירוממוהו וינשאהו עד לרקיע, אוהב שוחד ומתנות, אחותו זונה בפרהסיא ולוקח חלק מכסף אתגנותיה. ויודע ללמוד מעט, ורוצה להיות גדול כולם ולא יכול; — השני ר' א... גם הוא כוד דאווייטא רע ובליעל, ונאָת ואוהב שוחד, והשני לו ר' בנימין ואחיו שמחה לא יודעים שום דבר ותלויים מדעת הגבירים של עדתם והם תמים שאינם יודעים לשאול. החמישי ר' י... הוא עוד רך בשנים וערום כנחש ודע מעללים ובעל תחבולות יודע מעט תורה, ורוצה לשלום על כולם ולהיות אב"ד עליהם, בעל נאווה גרדא וגדול, המוכרם שבהם הם ר' משה גבריאל זצ"ל אשר נפטר אחרי לכתי משם כשבעות אחרים, והשני ר' גוריאל רב דק"ק גילני, הוא החשוב מכלם, כי יודע ספר הוא, עניו גדול וצדיק וחסיד גם יחד. גם הרב דק"ק צפכני ר' שלמה ככ"ד יוחנן גם הוא איש ישר וטוב עניו ויודע ספר. הנשארים זינד גאנץ איבעריג לזכור גם שמותיהם. —

בזמן שבא נאדיר שאך להחריב המקומות במדינה הזאת החריב גם ישוב ישראל אשר בגולגתא כשני או שלשה ווערסט סמוך לקובא, ואשר בגוסארי אשר קרוב לשנים עשר ווערסט מקובא ואשר בקאללא-ששעראק אצל סטאנציאן דעווישטי לצד החרים ומלטו את גפשותיהם ובאו ונתישבו בקובא, אח"כ כמה שנים מעט מעט נתרבו היהודים בקובא אשר באו מפרס ומגולן ושאר מקומות פרס כמו חמישים שנה מקודם בזמן שנחרבו היהודים בפה נחלקו למחלוקות, היהודים אשר מישוב גולגאטא בנו להם בית הבגסט מיוחד ועשו לעצמם קהילה מיוחדת, וכן עשו יהודי גוסארי ויהודי קאללא-ששעראק. במשך הזמנים כאשר נתרבו היהודים ולא יכלו בבית תפלה אחד להקבץ, או נתפרד כל קהלה לתנות שונות ובנו להם כמה בתי כנסיות עד אשר ימצאו כעת עשרה בתי כנסיות. —

בגאָלגנאָטא לפי המסורה ישבו שמה ארץ שנים חסר שנה אחת, ומפני המלה תלחולא אשר אמרו לעבדי החאן שלהם בצחוק כאשר באו לכקש מהם סם, נעשתה עלילה עליהם ונגרשו ונהרגו ונשללו ויצאו משם לקובא. מן הרבנים יודעים

הם רק עד עשרה דורות, הרב עכשיו הוא ר' ישראל, אביו היה ר' חיים וקודם לו אביו ר' משה ואביו ר' עזידו (ה' תקס"ח), ואביו ר' ארונה ואביו ר' עזידו ואביו ר' גלעד ואביו ר' סעדיה ואביו ר' שמעון ואביו אלעזר זהו ר' אלעזר אשר אנשי גאלנאטא שלחו בשבילו שיבא אליהם מעיר אי שכבר (אשר בבאגדאד או בפרס?), ובא ונתישב עם ב"ב בגאלנאטא וממנו נמשך השלשלת של הרבנים עד היום, בגאלנאטא עסקו היהודים במ"מ ובעבודת האדמה והיו עפ"י הרוב בעלי מקנה ת"מ מושלי פרס, ונתנו להם מסים כמו הישמעאלים והלכו מהם גם למלאכה ולעבודת השרים בזמן שנצרך להם וכמה שנצרך וכמה אנשים שדרשו, אבל גלות כ"כ לא היה להם שמה.

בגוסארי, היהודים היו ג"כ ת"מ שרי בגאלנאטא ומצבם היה ג"כ כמו מצב יהודי בגאלנאטא, ושולם היה ביניהם ובין אחיהם אשר בגאלנאטא, גם דרך ומטילה קטנה מראים היהודים בקובא אשר היה בין גאלנאטא לגוסארי, אשר הלכו איש ליעדו על משתייהם ושמתיהם גם בימי אבליהם, כי קרובים היו זו לזו. הרבנים שלהם הם יודעים במסורה ג"כ עד עשרה דורות, הרב עכשיו הזקן ר' גרשון הנזכר למעלה, מקודם לו אביו ר' ראובן וקודם לו אביו ר' גרשון וקודם לו אביו ר' דוד ואביו ר' ראובן ואביו ר' שמואל ואביו ר' יהודא ואביו ר' יוסף ואביו ר' יזמיהו. אחד נאדיר שאך על קהל של קובא משל שולטאן אחמעד-האן ואחריו בנו פעמי עלי כֶּאֱן בזמנו היה טוב לישראל, ואחריו בנו אחמעד כֶּאֱן ואחריו אחיו של אחמעד האן, שך עלי כֶּאֱן. אחד שך עלי כֶּאֱן באה העיר ת"מ הרוסים מן הזמן ההוא עד שנת 1837 הם לא זוכרים מי היו הנאצאלניקים או הקאמענדאנטים עליהם אך משנת 1837 הם יודעים היה נאצאלניק יראמבוט [?], יאסינקא, טאַרְכֶּאֱנאוּ, נאנאווקין, טאַורְטוּסקיא, גארנאווייטש, מישינקא, באַרְסילאוּ, אַריסטאָו קאייאווסקיא, וויטו וודאַבַּאָו האחרון בימים אלה, משנת 18... מוזן נאדיר שאך עד שנת 1859 שלמנו מכל נשוי א' ר"כ והצי מסים ומן פנוים יותר מן 18 שנים סך החצי. — מוזן נאדיר שאך עד שנת 1859 הלכו ישראלים בקובא למלאכת ולעבודת השרים, ומן 1859 עד היום הם לא הולכים לשום מלאכה רק ישלמו מס 4 ר"כ מכל בית אפילו בעד המתים שכבר מתו. מספרי הבתים כפי שאמרו היהודים הם 852, אבל הם יותר קרוב לאלף ומפחדים להגיד האמת מפני שלום המסים.

בזמן פעם עלי האן היתה גזירה של עלילת דם והפץ להשמיד כל היהודים המעשה שהי' כך היה: אחד ישמעאל משרת הי' ברחים בכפר סמוך לקובא נהרג, והעלילו הישמעאלים על היהודים שהם הרגוהו בשביל דם, פעמי עלי כאן קרא היהודים אליו וצוה עליהם שיגידו לו מי שהרג את הגוי, ואם לא יגידו יענש אותם למאור, היהודים לא ידעו את הרוצח כי הם נקיים בדבר כזה, והי' להם צער גדול ונורא כי כולם היו בסכנה גדולה, באותו הזמן בא יהודי אחד ושמו ניסים לאותו הכפר בעניני מו"מ ושמע שגוי אחד מכה את אשתו במכות אכזריות והאשה אומרת אליו לפי תומה, מה אתה רוצה להרגני כאשר אתה הרגת את משרת הרהים, כשמע היהודי הדברים האלה, הלך מיד במהרה להכאן וספר לו הדברים, האן קרא להאשה וצוה עליה להגיד לו האמת והאשה ספרה לו כיצד שהי' ונתבטלה הגזירה והיא בחמלת הקב"ה עליהם.

בזמן שיך עליכאן נאבד ילד אחד של ישמעאל מתוך השוק ועשו הישמעאלים עלילה כמנהגם על היהודים למען דם, החאן ה' טוב מאד לישראל ונתן להם בעצמו עצה להעמיד שומרים סביב העיר להשגיח שלא ישליכוהו למקום ישובם, בעוד חודש ימים נמצא הילד בתוך הפאנמאל הגדול אשר בעיר.

בזמן שיך עלי, כאן 70 שנים מקודם יצאו כמו 20 בתים מקובא מפני המסים הגדולים אשר הניח על ישראל, העמיד מאנשי חילותיו בבתי היהודים ומחייבים להם אכילה ושתייה, וכאשר נתנו היהודים אכילה לאנשי החיל ולא הפצו לאכול עד שלא שלמו להם מקודם כסף בשביל צער השיניים אשר הם צריכים לאכול בהם, וכדומה עוד דברים קשים ומרים אשר מוכרחים היו מקשי עולם לעווב את העיר, והלכו להתישב בכפר קוטכשון שמה ישבו יותר מעשרים שנה תחת ממשלת נאסרלא סולטאן וגם ת"מ בנו אחמעד סולטאן. בימיו של אחמעד סולטאן נעשתה עלילה של דם על ישראל ונהרג הרב ר' יעקב מוזלם בידי אחמעד סולטאן בעצמו בחצר שלו. והעריץ הרג אותו, בעמדה יצא גשמתו, עוד אחד ר' בנימין נהרג עמדו. הזקן ר' שמואל המספר לי הרברים אמר לי, שאביו הזקן ר' אברהם סבל יסורים גדולים והתכו אצבעות רגליו וחצי מכפות רגליו, ועוד יסורים קשים, גם לכל היהודים היה עת צרה גדולה וחשבה, שללו ובוזו והרגו והכו במכות מרדות וכדומה. אחרי שנים אחדות באו דרוסים למדינה ובתוך המבוכות ההן, ברחו היהודים משם ומלמו את נפשם עוד פעם לקובא, ונשארו פה בקובא עד היום הזה. ע"פ תאריך אחד נראה, כי ישבו היהודים בקוטכשון אשר בשערי המדינה כמחלק שעה מוזלם לצד מונו בשנת תקע"ד בזמן שמשל מושל אחד דושפארבאן.

בשנת ה' תקס"ח הי עוד ר' עזיהו ב"ר אדוניהו ממשפחת הרבנים מנאלנאטא. (תאריך על כתר תורה של כסף בקובא, אשר מצאתי בקובא אצל אשה אחת בביתה מצאתי כתוב כדברים האלה: זה כתר תורה שהקדיש אותו לה' יחיא בר רבי יחיאל, נכתבו שורות אלה בחודש חשון שנת ה' תקכ"א ליצירה אתר תורבן נאלנאטא). בשנת תקצ"ג היה יוקר גדול בתבואות בעיר קובא וצער גדול וצרה גדולה היתה אז לישראל.

ס' מעשה ניסים של האר"י ז"ל, כתב יד נכתב בכפר אבא סאווץ הסמוך לדרבנד ע"י הצעיר מישאל בכה"ר יוסף בשנת ה' תקכ"ג ה' לחודש תמוז, זה הכתב יד מצאתי בקובא. אצל ישראל אחד שמה.

פתשנן מצבת אבן אשר נבנתה בתוך בית הכנסת של קהל נאלנאטא בעיר קובא העתקתי כדברים האלה:

זה אבן של פתחיה ב"ר עובדיה ב"ר רבי אדוניה זלה"ה, בזמן שהתחיל לבנות את בית הכנסת של קלקותא באבנים ובסיד, בא שיך עליכאן ובלבל את העיר ולא ידע לבנות עד שלש שנים, בימיו היה רעב גדול, וצער גדול, ולא הכיר זה את זה בשביל צער הבריות, ומן הפחד והצער, והיתה מלחמה גדולה והרגו דרוסים ונוים זה את זה פתח שער העיר סוגר, כמה וכמה ישראל היו בצער בשביל אכילה ושתייה ולא יוקר היה, ולא מצאתי אחד רובא (1 רובא. 9 פוד) כ"ה אלפים (אחד אלף ה' נחשב לפנים שלשים קאפ'). ולא נתנו זה לזה ולא נתונים לנשים כשורות. (קשה להבין המאמר, רק יתכן לחשוב כוונת הכותב שהיקרות היתה כ"כ גדולה עד

שלא החמו לתן לחם אף לנשים כשרות). אחר סאה ח' סלעים דונא (אורז) כילה ח' אלפים, ואח"כ נתן הקב"ה הצלה ותרוחה והצילנו והוציאנו... (בוה המקום לא נכרו האותיות). ואח"כ בנה בית הכנסת, על יגיעתנו נתן הקב"ה כח לקהל קרוש... (גם בוה המקום לא יתכן להכיר האותיות מפני הכליון). ונבנה בראש חודש אב שנת תקע"א. (הכתב על האבן באותיות אשוריות מרובעות ובלשון הקודש).

אצל המצבה ההיא עומדת בנויה בקיר ביה"כ עוד אבן כתובה ג"כ כדברים האלה: "יום שהתחיל לבנות ביהכ"נ בשנת תקס"ט ואחר בא שיך עלי כֶּאֱן ועשה קֶאלבֶּאֶנְדִי (מבצר) שלשה חרשים, ונעשתה חִימִים קִילה (15 פונט) חמישה סלעים בשר מן (חצי פוד) שמונה סלעים. דונא (אורז) חמישה סלעים תפוח אחד חמישה קאפ', והיה צער גדול ויוקר גדול ולא ידעו להכיר זה את זה, בשביל מלחמה גדולה, כולם ישראל וגוים היו בפחד וחלילה גדולה ולא מצאתי דרך בשביל מים, ואח"כ קרעבכאר (דרך הדר) עשו דרך בשביל מים, ואח"כ באו ישמעאלים ועשו מלחמה עד כאן כתבתי אני הצעיר יעקב בן כורדת תלמיד של ר' פנואל יצ"ו...".

ואחר ברחו ישמעלים והיה שקט ושאנן והפכו למקומו והרג זה את זה ונתן הקב"ה לנו הצלחה ותרחה, ואח"כ הלכו והביאו בעלי מלאכה ונבנה את ביהכ"נ באבנים ובסיד. כמה יגענו בצער גדול, כולנו בפחד כמו מגדולים ועד קטנים כל קהל גאלנאמי שישב על נדר קולקת ונתנו לבעל מלאכה כמה תומאנים (תומן אחד 10 ר"כ) יגענו ולא ידענו עד השלים בשנת תקע"א. ואח"כ נתן הקב"ה ברכה והצלחה בכל ק"ק קהילתנו וישלח משיח צדקנו במהרה בימינו, ובא לציון גואל אמן. הכותב הצעיר אהרון בן אליהו ותלמיד של אדוניהו". —

בבית הקברות של קֶאלבֶּאֶנְדִי צעראַק נמצא אבן על קבר אחד וכתוב עליה שם: יצחק בן מרדכי הנפטר בשנת תקל"ז (92 שנים מקודם).

בבית הכנסת של קארצאיי של הרב ר' בנימין כתוב על האבן אשר בתוך הקיר שמה: "בסימנא טבא במולא עילאה יום שהתחיל ביהכ"נ של ק"ק קרצאי יום רביעי בשבת שהוא שנים עשר לחודש ניסן בשנת תקע"ז בחודש שופר. שבנאו ק"ק קרצאי יע"א. מגדולים ועד קטנים ה' ישמרו ויחיהם אמן כן יהי רצון ואני הצעיר ר' אברהם הי"ו בר' יותם נ"ע עמהם, ואני עפר ואפר... ולא נחשב כלום בעיני כל אדם". — (מקום הנקודות נשברה האבן).

בביהכ"נ של גילני כתוב על האבן הנבנה בתוך קיר ביהכ"נ כדברים האלה: "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם. בסימנא דשמיא בסימנא טבא ובמולא עילאה התחלת הבנין בית הכנסת של ק"ק גולני יצ"ו... יום ראשון תשעה לחודש סתן תורה בשנת לפ"ק ב'ע"ש/ר"ה מאמרות נברא העולם, אשר בנאו אותו בזמן רבי פנואל בכה"ר ר' מנשה ז"ל ק"ק גילני. לחוות בנועם ה' בבנין ירושלים ובא לציון גואל בענלא אהיה". שאו שערים ראשיכם ויבא מלך הכבוד, מי הוא זה מלך הכבוד. ה' צבאות הוא מלך הכבוד סלה.

אצל קהל קארצאיהי ימצא עכשיו שני בתי כנסיות אשר בבית הכנסת אחד רב שמה ר' בנימין ובבית הכנסת השני אביו ר' יעקב הזקן. מקודם לו היה רב אביו ר' בנימין רב על ביהכ"נ אחד והיום נחלקו לשני בתי כנסיות. קודם ר' בנימין היה רב אביו ר' יעקב בעיר ווארתשין, קודם ר' יעקב הי' אביו ר' יוסף ג"כ בודתשין

וקודם לו ה' אביו ר' מנחם ג"כ בורתשין והוא היה רב מקודם בעיר נולד אשר בפרס ומשם נתישבו בורתשין, ובקובא היה רב בקהל זה אחד ר' משה ב"ד יעקב אשר היה איש חסיד וצדיק וקודם לו אינם זוכרים, היהודים מקאללא-צערצק או קארצאהי, נתישבו בקובא כמו עשרה שנים אחרי אשר נתישבו ידערי גאלנאטא בקובא והוא כמו מאה ועשרים שנה בערך והם יצאו משם מפני גזירות, צרות וצער גדול בימי המנוכות והמלחמות בעת ההיא, בזמן שך עלי כאן באו הרוסים, ושך עלי כאן ברח. כמו אחד שנה [בן] אח"כ בא מכתב מן הממשלה והרוסים חזרו, שך עלי כאן בא בחזרה לכאן ונעשה לכאן עלינו, מעט מועיר ישב שך עלי כאן על מקומו, אח"כ חזרו ובאו חילות הרוסים עוד פעם עם מוסטאפא כאן, ומלחמה גדולה היתה בכאן עם שך עלי כאן עד שבאה המדינה ת"מ הרוסים עד היום ושך עלי כאן ברח ללעזני ונפטר לשם. בפעם השני שבא שך עלי כאן לקובא ה' גזירות ורעות וצרות רבות לישראל מפני המלחמות גם יוקר גדול ה' בתבואות, עד שהרכה משפחות מישראל ברחו למקומות שונים לרתשין, לארצאנ ועוד כמורה. בזה הזמן כאשר רבים מקהל קארצאהי ברחו לנפשם לרתשין היה על זמן קצר אחד ר' אברהם רב בביהכ"נ של קארצאהי, אח"כ כאשר שך עלי כאן ברח, והמדינה נפלה תחת הרוסים, חזרו היהודים מורתשין ובתוכם גם הרב ר' יעקב אבי ר' בנימין אשר, הקהל בחרו אותו על מקום הרב ר' אברהם, הוא עלה לארץ הקדושה ובא בחזרה לקובא וכעת שנית רב בקהל קארצאהי וזמן ישיש הוא ואיש ישר ותמים. —

איש אחד ושמו ר' אברהם בא מאישכבר וה' רב בנוסארי, אח"כ בנו ר' יעקב ג"כ בנוסארי אחריו היה בנו ר' אדוניה אחריו בנו ר' שמואל ואחריו בנו ר' יעקב ואחריו בנו ר' אליעזר ואחריו בנו ר' יהונתן ואחריו בנו ר' יעקב כולם היו רבנים בנוסארי רק בנו של ר' יעקב ר' משה ה' רב בקארצאהי הנ"ל בן אחיו של ר' משה ר' אפרים ב"ד אליעזר לא ה' רב, אח"כ בן של ר' אפרים ר' אליעזר הוא בעת רב בקובא מקהל נוסארי הנקרא אנאדושוזאני ואחריו ימלא מקומו בנו ר' אפרים. —

הרשימה מן הנהרגים כתבו בלשונם לי אנשי הקהילות מקובא:

„משבא אורוס בקובא נהרגו כמה אנשים, שלשה אנשים נהרגו בכפר דינה ושלושה הלכו בשבי ולא נמצאו, שני אנשים נהרגו ביער כשהלכו לחטוב עצים, ושני אנשים נהרגו בכפר תחיר דוזאל, איש אחד נהרג בתוך כפר תחירדוזאל ולא נמצא המיתה, גם שני אנשים נהרגו בכפר דיה מירוזמד, בתוך העיר של ישראלים שרפו הגוים בית אחד של ישראל ושמו שפם וכל בני הבית אחד עשר נפש בתוכו נשרפו כולם, ועוד ג"כ בעה"ב אחד נהרג בתוך העיר ושמו מרדכי ב"ד עתניאל עם שלושה נפשות. איש אחד נהרג בדרך בכפר נדאי וזיכור. בעה"ב אחד שמו יעקב שרפו את ביתו עם כל בני ביתו שמנה נפשות, אחד בעה"ב נהרג בתוך העיר ושמו יחזקיא בר מנשה, האב ובנו נהרגו בדרך אצל הכפר אמני ריקריק ושאר בני הבית נהרגו בתוך הבית. שני אנשים נהרגו בדרך מחודש ועוד שני אנשים נהרגו בתוך כפר חודא בתוך הבית, וגם חפשונו ומצאנו הבגדים והסוס שלהם וגם באו עדים והעידו שנהרגו ישמעאלים ולא נעשתה בהם שום דבר והמתים לא נמצאו, ועוד ג"כ שני אחים נהרגו בתוך כפר יאסב והמתים ג"כ לא נמצאו. אחד נהרג בתוך כפר לארוזאט

ואחד בכפר דינאה כשהלך ביער לחטוב עצים, שני אנשים נהרגו בתוך כפר ממזרי וע"י שוחד מצאנו את המתים. ועוד שני אנשים נהרגו בכפר זקווא ולא מצאנו את המתים. איש אחד נהרג בתוך כפר חלבי ושני אנשים נחנקו בתוך כפר אמטרא דושאגלו, איש אחד בתוך כפר פאדאר ואיש אחד נהרג בתוך הבית של נוי בכפר סומקווא ועוד חמישה אנשים נהרגו אצל כפר גיסנדיה, שני אנשים נהרגו בכפר שאשפרא ולא נמצאו המתים ועוד בעה"ב נהרג בתוך העיר בתוך ביתו עם אשתו ביחד. אחד נהרג בדרך אצל גיסנדיה, ושלושה אנשים נהרגו אצל שיכלאר ולא נמצאו, שני אנשים נהרגו בדרך אצל כפר גורגל ושני אנשים בדרך אצל כפר נאראדושאן. שלושה אנשים נהרגו בדרך בכפר דיה-חאביב, ואיש אחד נהרג בדרך בכפר קוסאר של ישמעאלים ועוד כמה וכמה אנשים אשר נהרגו וגופותיהם נאבדו ולא באו לקבורות ישראל ובתיהם נשללו".

הנאצאלניק בקש ממני לעשות שלום בין הקהל של קובא, יען כי מצאתי שמה מחלוקת גדולה עד לשמים, הסיבה היא כי בא לשם חכם אחד מפרס ושמו ח... כהן, איש רע ובליעל אשר בא במכתבים מזויפים מירושלים לבדוק את סכני השוחטים, ומי שלא נתן לו שוחד עשה פירוד לבנות בין הקהלות כי פסל את שחיטת השוחטים ובכל הקאוקו אשר עבר כן על אופן הזה שלח אש הקנאה והשנאה בלבנות הקהילות. רבות לספר מן זה האיש ומרוע מעלליו רק בקובא בא בבית יהודי אחד ולו אשה יפת תואר שם מצא מקום לדור, וישב בבית ההוא כחצי שנה בזמן שעל הבית הי' מרוד בעסקיו בתוך העיר והוא בהסתר הי עם אשתו, עד אשר נתגלה הדבר בתוך העיר גם הלך לזוגות, סוף דבר זה האיש הבעיר אש המחלוקת בתוך העיר כי פסל את שוחטים אחדים בעיר, ואנשי הקהילות אינם אוכלים משחיטת הרבנים האחרים ואינם הולכים לשמחתיהם (כ"א לאבלים) חפצתי לעשות שלום ביניהם; וקראתי את כל ראשי הקהלות להתאסף בבית אחד כמצות הנאצאלניק עליהם, והם לא שמעו לדברי, ולא יתכן הי' לאסף אותם אף בבית הכנסת של אחד שלהם, עד בכח גדול נאספו כולם בבית הפריסטאו שמה, כמה אשר השתדלתי בכל כחי לדבר על לבבם ולא שמעו ולא קבלו הדברים, אחד ר' יעקב ואחד יוסף ועוד אנשים אנשי בליעל ומרמה עשו בתחבולותיהם להוסיף עוד השנאה ולא נשאו עמלי פרי, עד אשר הגיעה העת אשר בעל הבית של; חכם ח... כהן הלך לשוק מאקאריא ולא יתכן הי' לו להשאיר שמה, או מוכרח הי' זה הגביא שקר לעזוב את אהובתו ביחד עם העיר. באראג שמעתי שהקהל תושיבו אותו בבית האסורים כי גם שם חפץ להפריע שלום הקהל שמה. תשעה באב היתי בקובא והשתדלתי לראות כיצד מנהניהם בבתי כנסיות. נר אחד קטן דק למאוד כמו נרות של חנוכה במדינתנו וכולם יושבים בחושך על הארץ ושומעים דברי הרב אשר מדבר בקול בכי' ובגיגון. רק בזמן שהם קוראים אומללל ספור של האשה ושבעה בניה אשר הקדישו א"ע על קירוש השם, נעתק בארוכה בלשון פארס, ואז כולם מבינים הדברים, אז נתרבה האניה והיללה ובכיה גדולה מכל העם. אחדים מכים בדיהם על החזה ואחרים מכים באגרופותיהם על הלב ועל הראש, ואז נורא המראה למאד. בבית הכנסת מבחוץ באולם עומדות נשים רבות וישומעות ספור האומללה בלשון פרס וגם הן מוסיפין בכי' על בכיה. בחוצות העיר מתקבצות נשים רבות חמרים חמרים באנודה אחת על החוץ אצל בתיהם ויושבות

ובוכות, שם תוך חריריהם נשים בוכות, אין בית אשר אין שם בכיה גדולה אשר הקולות שלהן ישמעו למרחוק בחוצות העיר. אנכי עמתי בבית של הרב ר' ישראל בן ר' חיים ז"ל והנה הבית קטון אבל בטוב היה למעני, רק אכילה ושתייה לא הי' בטוב כ"כ כי ע"י המחלוקת הי' בינינו ג"כ דין ודברים כי הוא הי' מתנגדי, לכן לא קבלני ברצון טוב כמו אשר חשב לעשות לי למטרה להצי ועבד, בכל זאת היתן בביתו כל ימי שבתי בקונא. במשך שבתי שמה נפטר דודו של ר' ישראל ר' יהודה אחיו של ר' חיים ז"ל. והוא היה איש יודע תורה איש עניו וחסיד, מיד באו כל הרבנים וכל הקהילות לספדהו, כמו שאמתי שאצל המת לא יש להם שום מחלוקת כולם מתקבצים ביחד אף אם הם שונאים איש לרעהו, כי ענין המת קדוש הוא בעיניהם עד מאוד. גם נשים מקוננות נתקבצנה ביחד ולקחו ישיבתן געגול מסביב והתחילו כמנהגן צו קלאקען מיט האָר, איינע שטייט אויף דיא קניע ומספרת בקול מר שבתי המת וכולן תענינה בקול גדול ומר ומכות באגרופותיהן על חויתן ועל ראשיהן, מיט זאָלבע גריכאסען אונ בעווענונגען מכות בידיהן וצוועקות בנגון מורד לבאוד. אח"כ ווען איינע האט זיך צו שלאגען גום דעם קאפף מיט דיא קולאקעס אונד דעם הערצין אונד האט שאן קיין כח גיט מעהר צו רעדען ווארונס ייעדע נקבה איסט איהר רודס ווען זיא שטרענגט זיך אָן וואָס אם מעהרסטען להראות את גבורת דבוריה ואת נוראות מכותיה לפני כל הנשים והאנשים הוושבים ג"כ על התצר כנגד. או תקומה מן העגול עוד אשה אחרת לעשות כמו הראשונה, ואם היא מכה את עצמה בחוץ רב, אז התולות והגשים היושבות מימינה ומשמאלה מחזיקים בידיה ולא מניחים אותה להכות בחוץ ולוקחים ומשיבים ידיה אחור. בבית המת יושבים אנשים ובוכים והרבנים עם תלמידיהם אומרים תהלים אחרים לומדים משניות ואחרים עוסקים בתפירת החכריכין, המת מונח על הארץ און איין קישין צו קאָפּין גם נרות דולקות ממראשותיו, לפעמים נר אחד או שנים וגם עד עשרים מדליקים. גם איין גלאז מיט וואסער מעמידים קרוב לו על החלון ונר אצלו, אח"כ רוחצין אותו ומלבישים בכנרים הנצחים גם האַנדשוה על ידיו והמבנסים עם מחלצאות ביחד על רגליו, מן כתנתו נמשך גם באשליק על ראשו המכסה גם פניו ביחד, גם במלית מלבישים אותו ומניחים על המטה על בעט גיוואנט טוב (במקומות אחרים אינם מניחים בעט גיוואנט כלל, כ"א מניחים על המטה לבד, אבל בערים גדולות אינו כך) ומבסין אותו בסדין של משי אדום וטוב, הגשים מתחילין לבכות בקול גדול ומר כשמציאים המת מן הבית והולכות כמו האלבע נאָס ומלויין אותו בקול מר גדול לבאוד, ואח"כ תשובנה לבית המת. המיטה מעמידים כל רגע ואטרים קרישים, אח"כ על בית הקברות העמידו המיטה קרוב לקברים על מקום שדה פנוי וסביב המיטה מרחוק עמדו כולם בעגול, אחד מן הרבנים אומר כמה פיוטים ומומרי תהילים ואומר קריש. אחר הקדיש יצא אחד מן העגול והלך אל המטה ולקח סתחת הסדין חתיכה של מסבעה של כסף ישנה אשר שברוה לכמה חתיכות וזרק למרחוק, ושב בחזרה לבקומו, ככלות הקדיש של הרב השני והשלישי על הסדר הלכו במקורם וזרקו את חתיכות הגשירות, אני שאלתי בשביל מה הם זורקים חתיכות של כסף מסבעה והשיבו לי הרבנים למען להרחיק מן המת המטרא האודא וד"ל. אח"כ קברוהו המת ועשו נחום האבלים בחצי עגול כמנהגם ושובו לבתיהם, אחרים באו לשבת אל בית

האבל. כל שבוע הראשונה יושבות נשים באולם הבית ובכותל ומכותל בידיהן ומספרות ומקוננות כמנהגן והאנשים יושבות בבית המת ולומדים משניות ואומרים ההילים ומתפללים ואומרים קדישים בשביל נשמת המת. בכל לילה ולילה עושים משתה סעודה גדולה עם פלאו בשביל כל האנשים הבאים לשמה. גם סעודת היום כמו בלילה, סוף דבר אם ימות אחד מהם הייבט זיך אן איין גישעפֿט בייא זייא וועלכע זייא זיינען גערן דאמיט, ערסטען וויינען איז דאך בייא זייא שאן אין דער נאטור. און צווייטען עסען איז בייא זייא אויך איין גישעפֿט, דער וויילע זימצען בחברה ומספרין ומדברים ספורים של חנם למען לבלות הזמן בכבוד.

כה) המסע בארצות גרוזיא, אימערעטיא, מינגרעליא, גוריא וארץ אררט (ארמעניא).

ביום 14 מאי 1869 למספרם יצאנו מטיפליס בבק ובאנו לנאָרי בשלום, עברנו דרך כפרים אחדים מוכתרים בנגים שונים וכרמים ובאנו בתוך העיר אל בית אחד, על ראש ההר אצל המכצר, ושם פונדק של ישראלים, לשמחת לכבי מצאתי שם הרבה יהודים גם את הרב ר' יעקב מצחינוואל, ורבים מישראלים מסרצאם וברעט וקארעלי, אשר כולם ששו עמדי ואנכי בהם, וכך נשארתי לגות הלילה התיא בבית קמון שמה, וכן נשארתי בבית ההוא עד שבא הנאצאלניק לביתו בחזרה מדרנו בליות משפחת המלך.

15 מאי בערב הלכתי בליות הרב ר' יעקב והמליץ ר' אליהו אל הנסֿיך עריסטאָוו הנאצאלניק מנאָרי, ויקבלני בסבר פנים יפות וכבדוני בחמים (טהעע), גם ספרתי לו שהגויים המתקנים דרך מסלת הברזל, מהרפים ומגדפים את הישראלים העוזרים בדרכים ומכים אותם באכנים וזורקים אכנים וזוחקים ועושים בזיון, הנאצאלניק הלך בעצמו אל הנאצאלניק של האינזינערים להגיד לו שיצוה על האנשים החם לכל יורו עוד הרבר הזה לעשות עוד הלאה, — צוה במהרה להכין בעדי אסקריטי ליסט על הדרך והבטיחני להכין ידיעות של ישראל, בלילה שתר אותי הכהן של גרוזינים (Петровичъ) והרבה שמה לקראת דברי העקוארך של הגרוזינים. — הרבה דברתי עמדי בעד אחב"י להטיב עמהם ולהשקיש שנאת הדת הנוצרת בלבותיהם. —

16 מאי היה מוכנה עגלה בשבילי טארצאנטאם השוב עם שלשה סוסים טובים, הלכתי להאוינעזגאיינע אופראוועלניע לקבל המכתב גלוי מן הנאצאלניק, אני והרב ר' יעקב והמליץ שלי, ויקבלני הנסֿיך גם שם בכבוד, ואמר לי שיעשה בקשתי בדבר אנשי הדרכים עצהו"ט. את המכתב קבלתי והתפטרתי מעמדי והלכנו לאכסניא שלנו, שם ישבנו במרכבתינו ויצאנו מן העיר נאָרי (ע"ד העיר Гори אני אדבר במקומו ובזמנו אחר כן) — עד שהגענו בצחינוואל אל בית השוב ונכבד למאד הדור בכנינו וביפיו, זהו בית של הרב ר' יעקב הי"ו, המרכבה עמדה, ואנחנו יצאנו, והנה הרבה מן הקהל עמדו לנגדנו לקבל את פנינו, באנו אל הבית העליון וכל הקהל עמדו עלי להבים בי, גם הנשיא של גוים בא והנסֿיך הקניאו Мачабелан אשר היה הקהל אנשי טאמאראשען עבדים משועבדים תחתם, גם הרבה אנשים באו וגם שני מורים מבית הספר של אימערעטיא וישבו ודברו, ועמדו עלי עד הערב. אח"כ הלכתי לבקר

את פני הפריסטאוו השר דפה, בלילה באתי אל התפלה לביהכ"נ, בית גדול עם ספסלים סביב הכותלים לא כמו בתי כנסיות של יהודי דאנעסטאן, אחר התפלה באו מקודם כל הילדים ונשקו את ידי והגיהו את ידיהם על כובעי ונשקו, כך עשו כל היהודים מנער ועד זקן על הסדר כמה שהיו בבית הכנסת, למחר בבוקר עליתי לתורה ועשו אחר התפלה ג"כ כמו שעשו בלילה, באומרם שבת שלום! שבת שלום! ונושקים את ידי ומציעים בכובעי. בשבת בערב שחרו אותי הכהן הגדול והקמון מבית תפלת הארמנים דפה ביחד עם המורה של בית הספר של הדפּר, ביום ראשון בא אלינו הרב ר' שלום מברעט לקבל את פני, כל הקהל כולם ששים ושמחים לקראתי ב"ה, למחר הם מחויבים להתקבץ אצלי ולספר לי קורותיהם. — צחינוואל כפר קמון אבל הרבה ננים וכרמים בתוכה, הנחל Яхсва הולך בשטף רב וגלוי סוערים ברעש והמים עמוקים למאד, הנשים בנות ישראל כולן תולכות כנשי אנשי גרויסטאן על דרך איראפי, לא כנשי אנשי פרס, אינם מבישות להיות בהרר עם אנשים, אף אוכלות ביחד עם אנשים אצל שולחן אחד, אחר התפלה באתי על קירוש ביחד עם הרב ואנשים אחרים אל בית ר' אליהו המליץ שלי, באה בתולה בת ארבעה או חמשה עשר שנים כלה לחתן אחד מטיפלים אל הבית להביאה אוכל על השולחן, הגישה מקודם אלי, אני תמהמתי לראות מה רצונה יהי, אבל בגשתה אלי, לקחה את היר שלי ונשקה, אח"כ הלכה לכל המסובים ולקחה את ידיהם ונשקה, כך הדרך ארץ אצלם בפה. —

18 מאי היה על השולחן שלנו הרב ר' שלום מברעט והמליץ שלי ותמיה גדולה כיצד אנשי גרוויא שותים הרבה יין למאד, השולחן היה טוב מאד, שמחנו ובלינו הזמן בסוב, לפנות ערב הלכתי בלויית הרב והמליץ אל הפריסטאוו, ושם בנן שלו שתינו המים מהעע, אח"כ עשינו טיול בננים וכרמים וחזרנו לבתינו. — ביום 19 מאי הלכנו לבקר את הקניאו מאטשאבעלי במאמאראשען, וקבל אותנו בכבוד בחדר מיוחד, ואח"כ באו עוד גם שתי קנייאניויות ממשפחה הזוא אל החדר שלנו, און האָבען זיך זענד פֿריינדליך מיט מיר געגריסט ישבו עמנו ביחד, באנו בדברים מקודם כידוע מן שאילת שלום וכדומה ואח"כ ספרו לי כדברים האלה: בומן סימוראז הראשון שר הצבא אחד ושמו ציצי — Цици — והוא היה ישראל בא עם הרבה יהודים מעיר פֿאַיאָקענט למדינת גרוויען ונתישבו על נהר קורא, זה השר ציצי היה מצוע מלכי ישראל, בגרוויע בא השר הזה עם הרבה יהודים בדת נצרת, הקנייאנייא מאַריא איוואנאָוונא אם של הקניאו זאָאל מאטשאבעלי, מצד משפחתה הוא מצוע השר ציציא ההוא והוא מצאצאי אחבי הקדמונים, לכן יקראו כל אנשי משפחתו של השר ציציא בשם — Цициановы עד היום, אחרי הדברים האלה נתפטרתי מאתם הלכנו אל הצר הקנייאו דאָויד מאַרציעמאָוויטש מאַטשאבעלי, וקבלני ברוב כבוד בביתו ונדברנו יחדיו מקדמוניות ישראל בזאת המדינה, ויספר לי השר כי הוא יודע בקבלה גם מן מכתבי הגראַמאַטאִים של מלכי גרוויא שיש למשפחה שלו שלפני מאה שנה היה מבוכה ומיידה בין הקנייאים אבי אבותי Іаце и Георгъ ובין מלך גרוויא איראַקליא בערך משנת 60—17, וצוה המלך ההוא להושיב הקנייאים ההם בבית האסורים וכל המדינה והקרקעות שהיה מציעה להקנייאים על שמה 70 ווערטס לאך ושלשים ווערטס לרוחב, לקח מהם והושיב ישראל אחד מעבריו ושמו בן יוסף Іосеба-Швваז להיות ממנה על הנחלאות ההן ולהיות מטינה ומאסף המסים מן

תושבי הנחלאות בעד המלך ובעד פרנסת הקנייאים עד שיוציא לאור משפטם, זה
 הישראל עשה כפקודת המלך והיה ממונה על הנחלאות כמו המשה שנים, בכל זאת
 הוא לא שכח גם את אדונו הקנייאים מאשאבעלי אשר היה עבד להם, ופרנס
 אותם ברוח, וגם נתן להם הרבה כסף. אחד איש הלך למלך איראקלי וספר לו,
 שהיהודי יוסף עושה מלאכתו ברמיה, ועוזר ומפזר כסף רב להקנייאים ואינו דואג
 בשביל טובת מלכו, המלך בשמעו הדברים, שלח שליח נאמן בסתר להקדיע מכל
 הדברים אם נכונים הם, או ייסר את היהודי בעונש של מות, ברחמיו של
 האל ית' באה השמועה לאוני היהודי יוסף, והוא היה הרבה חכם ואיש נבון,
 וידע כיצד לתקן את הענין. מה עשה היהודי, הלך במהרה אל משפחת הקנייאים
 וספר להם שאיש בליעל הביא דבר רכילות עליו באוני המלך והמלך שלח איש מיוחד
 בסתר בשביל זה הענין. א"כ התייעץ להם, שיתפזרו אחד אחד בתוך היערים על הדרך
 שצריך לבוא זה האיש מן המלך, וכאשר יבוא זה האיש יפלו לפניו ארצה, בדברים
 קשים על היהודי הזה, אשר לא יתן להם שום פרנסה והם משוטטים ביערים למצוא
 סרף מחיתם, וכן היה האיש הזה בא בדרך ההוא אנשי המשפחה יצאו אחד אחד מן היער
 ונפלו לפניו ארצה והתחילו ללשון ולדבר רכילות על האיש יוסף, שיעשה להם עד מות
 ואינו נותן להם שום פרוטה על הדברים האלה בא גם היהודי ובידו אין איין שמיקל
 ליווינוט הי' מברך שקלי זהב אחרים ומקושר אל הקשור אבן אחת, וכאשר ראה
 שאנשי המשפחה של השרים מלשינים עליו רעה לקח את האבן וזרק עליהם בקול
 גדול, תלכו ארורים מה אתם מלשינים עלי דברים רעים וקשים האם אינני נותן
 לכם די מרפם והתחיל לבעוט עליהם בכוונה, הקנייאים לקחו אגודת השקלים של
 זהב עם האבן הקשורה על האגודה למראות העין והלכו, זה האיש הנשלח מן המלך
 כשראה שלא כמו שספרו למלך כן הדבר וכי להיפוך הענין הזה, חזר ושב מדרכו
 אל המלך וספר לו כיצד הי' המעשה, ולא עשה המלך להיהודי שום דבר רע. —

הבית של הרב ר' יעקב אשר עמדתו אצלו נבנה מלכנים וסיד, בשני מדרגות
 המדרגה התחתונה היו בשביל הנרות והמדרגה העליונה בשביל ישיבתו, איין זאאל
 זעיר איין גראָסע מיט צווייא צגמערן נאנץ היבשע משני צדדי החרד האמצעי
 הגדול, ההלונות הם גדולים ובזוכיות מיט זאנאווייעסען, עם כירה דער באלמען
 אונד פֿום באָדען איסט פֿאָן ברעטער גוט געמאכט כמו אצל אנשי אירופא, גם
 שולחן וכסאות וגם ספסלים רחבים נמוכים אשר עליהם אוכלים ויישנים, מכוסים
 במצעות מעפיקע, דיא סהירען זינד האָהע אונד גוט געמאכט כמו בבתי חשוכים
 שלנו וכן אצל כל הגרווינים גם אצל הקנייאים של הגרווינים אשר היתי בבתיהם,
 אין שום הכדל, גם כירה מהודרת רק למטה תחת החלונות זינד געמאכט געוואָרדען
 וויא שאָפֿען *шафты* בתוך צדדי הבית בכותלי הבית נעשו חורים גדולים כמו שאָפֿען
 אשר בהם מונחים בעטם געוואָנד, ושאר צרכי הבית ובגדיהם מונחים בארגונים —
сунды. ועד איין שאָנער אונד לאָנגער קאָרידאָר מיט שמאנקעמען אויף גרוינער
 אים רינגס דאס נאנצע היוו הערום משלשה צדדים, בבתי אחרים ראיתי שהחלונות
 זינד פֿערקלעפט מיט ליכטיקע פאָפיר במקום זוכיות, כמו בבית של המליץ שלי ר'
 אילר. — הנשים זינד זעהר פֿריינדליך, וואָלמען זעהר גענערם צו אונטערזאלמען
 זיך מיט מיר, נור דיא שפראכע שמערט, ביניהן מצאתי זעהר שאָנע פֿראויענציי-
 מיטער.

סער, וכל החוצות הן יושבות אצל כתיהן, בעברי לפניהן בחוצות הכפר כולן עמדו לנגדי, אונד האָבען זיך ועדד פֿריינדליך געגריסן, הולכות בכגדי גרוזיא עם הטולים והמטפחות של נשי הגרוזינים והארמענים אונד דיא קליידער זינד גאנץ אייראָפּעאיש. — דער לעבען איסם גאנץ פאמדיארכאליש, שפרעכען אללע דיא לאנדעס שפראכע גרוזיניש אונד איהר שריפט איסם אויך גרוזיניש. זיא זינד עכטע אָריענטאלישע העברייער. פֿראַמע, גוסע, אונד גידער געשלאגענע פֿאָן איהרער אונטערדריקקענדע לאגע צווישען דיא פֿאָלקער איהרער נאכבארען גרוזינער אונד ארמעניער, וועלכע זיא זאגען דאס בקבלה זאָללען דיא ארמעניער עמלקים זיין, אונד דיא אָסעמינער לוסים מכני לוס, כאאוויטער (מואבים) אונד דיא דאגעסאנער עמאַניטער (?) אין השערה נכונה לזה, ואין יסוד אמיתי, רק השערה בקבלה מאבותיהם. — הנשים שלהם צנועות וחשובות יושבות לבדנה בחדר מיוחד תמיד, והולכות תמיד אל ביהכ"ל לתפלה. אבל עזרה מיוחדת אין בשבילן, רק הן יושבות אצל הפתח באולם ביהכ"ל. וטומעות התפלה מפי הש"ץ עד סוף התפלה. — מקרבין את דגד הבא אליהם, הכנסת אורחים על צד היותר טוב. —

21 מאי בא דרב ר' אלישע ב"ר משה מסוראם לקבל את פני, ואחד מחשובי ושובי הכפר דפה בא בבוקר אלי וכקש ממני לבוא אליו לשתות מהעע, אני והמליץ הלכתי לשם, גם לקהנו את חכם ר' דוד ה"ר ובאנו לאותו בעל הבית, ועשה משתה בשבילינו, גם דרב ר' אלישע מסוראם, בא לשם, השמחה והכבוד שקבלתי בזה הבית אין מלספר, את המכתב שכתב ר' משה מונטיפיורי לקהל סוראם בזמן העלילה של דם בשנת תרי"א הביא הרב הג"ל עמדו להראות לי, ואנכי השתקתי קאפיע מכני, בערב נתארחתי לחכם ר' משה, הנשים בזה הבית וכמו שראיתי בכל הבתים שבכפר הזה, הן כולן נשים חשובות, אללע שטיללע, געלאגענע, רוהגע, אונד שאמהאפטיגע לא כנשי יהודי דאגעסטאן, העושין מריבות וקטמות בכל רגע וצועקות כמו טאטארות פראות, רק הנשים האלה כולם בנמוסי דרך ארץ, מדי עברתי בהוצות הכפר, כולן תעמדנה ממושכן אונד גריסען זיך ועדד פֿריינדליך, בכית לא תשובנה עד שלא הנתן להן רשות, או נצרך לבקש ולהפציר אותן לשבת, ואז תשובנה, בזמן ברכות המזון כאשר מברכין נברך שאכלנו, השגחתי שהנשים תעמדנה לנגד המברכים, שהברכה תבוא גם עליהן, וואָלמען גערן מיט גאנץ לעבען צו בעדיגען אום צו צייגען הכנסת אורחים וטוב לבבן, דיא פֿראווענציער זינד שָאָן אונד ועדד פֿראַם, וויא מאן דארף בעסער ניכט צו האָבען. עם מאכט זיא פֿיעל עהרע דארויך. את פניהן אין מצביעות בצבעים כמו נשי גורניסטאן וארמעניען, מעיל הבושה תכסה את יפי תואר פניהן, גם האנשים גם כן מכבדים הרבה למאד את האורח, עומדים לפניו בכל עת, ומדברים בבושה ובנמוס ודרך ארץ הבל על צד היותר טוב. ורחוקים הם בטבעם מאחיהם בדאגעסטאן כרחוק השמים מעל הארץ. בהרבה בתים ראיתי פה שאוכלים מאכליהם בידים. בכל זאת ימצא גם כפות ומולגות וסכינים גם שולחנים וכסאות, בבית אחד אטרו שהשולחן הוא להם לאכילה רק דווקא ביומי שבתות וימים טובים למען כבוד ההג, אבל בכל השבוע הם אוכלים רק על הספלים הרחבים אשר מוכסים בקאָווען. — להם יש הרבה כרמים וגנים, המקום הרבה חשוב כולו משקה, כגן ערן הארץ, מהם בונים בנינים, כמו בנינים

של אירופא במוב טעם הנעאָרניאים והארמענים שכוניהם, אבל יותר חשובים באי דמיון מבני יהודי דאנעסטאן. — בצחינוואל הלחם הוא מאד שחור ועב, אינני יודע מדוע הם אופים מקמח פשוט כזה, אשר כמעט מי שלא הורגל, כבד למאד דך צו גיווייגען לאכול אותו, ונס. בשר בכל השבוע כמעט לא ימצא רק מע"ש לע"ש ולעתים מביאים עופות מכפרים אחרים למכירה, ואנכי רק פעם אחת אכלתי בשר במשך שבוע אחד, ושני פעמים עופות, ובכל שארי הימים רק מיני חלב לבד. — במשך שבתי בצחינוואל היו שתי חתונות, הייתי על שניהן יחדיו, היום קורם החופה נתארתי אל בית החתן ושם משתה, אחר המשתה הביאו השושבינים עם הרבה אנשים אשר הלכו בחברתי בניגונים ושירים ברחובות, עד שהגיעו אל בית הכנסת בזה הזמן הביאו גם הכלה, הכלה היתה יתומה וזקן אחד מקרוביה נהל אותה בחברת המון עם גדול גם לבית הכנסת. כבואם לבית הכנסת העמידו את החתן ואת הכלה על הבימה, החתן עמד אצל הכלה, ונגדם עמד הכס אחד ר' דוד והוא היה מנגן פיוטים אחדים בלשון הקודש ואח"כ העתיק אותם בלשונם גרוזיא, אח"כ קרא את הכתובה בלשון הקודש והעתיקה ללשון גרוזיא, ועשה מי שבירך לאבי המדינה למלך אלכסנדר השני יר"ה. כל הזמן חופה לא היה לשם כי עמדו כך בלא שום חופה, אח"כ הביאו מלית והחתן לבש המלית בברכה הממונה, וכסה במליתו גם את ראש הכלה והיא החופה שלהם, הרב אמר הברכות כנהוג והחתן ה' מקדש הכלה בדת ישראל, בזמן שהיה החכם אמר הברכות על הכוס היה ביר החתן כלי חרס עם יין מיוחד, ובתוכו היה מונח גם הסבעת של קידושין, כאשר נשלמו הברכות, הוציא החתן את הסבעת מן היין אשר בכלי שלו, והשליך את כלי חרס של יין בכח על הארץ עד שנשבר לחתיכות חתיכות. אחר החופה הלך החתן עם הכלה ביחד רק נהל אותה בקצי מספחת לבן שהיו אחוץ שניהם יחדיו בשתי הקצוות, הקפה אחת סביב הבימה לפני ארון הקודש ונשקו את הפרוכת ויצאו מביה"כ. כך היו הולכין אל בית החתן. בלילה היתה סעודה גדולה בבית החתן, נתקבצו כל הקהל וישבו על הארץ שורות שורות איש נגד רעהו, והיו אוכלים ומוזרים שירים עד הצות הלילה, למחרת היום ההוא נתקבצו עוד פעם הקהל אל בית החתן אל המשתה ובזמן המשתה הביאו גם את הכלה על שעה אתת להושיבה אצל החתן, והכס אחד ר' מ... שבו אשר מקודם חשבתיו לאיש חשוב ונכבד ובעל תורה וכיצד טעיתי בו כי ראיתי שהוא פֶאַנאַטיק גדול גורא ומשונע ושומה ומיפש גדול יחדיו, קם ממקומו, כי באה באותו הרגע המשונעת אל ראשו, ולקח קינואל ותלה על ראשו שני צורעקים והגבירו למעלה במרום והתחיל לדרוש דרוש של משונעת ושל שמוות באוני כל הקהל, ונשים וגם נשים של ארמענים גרוזוינים היו נ"כ או בחדר הזה, אני שאלתי כאת הרב ר' יעקב, אם המנהג כך לעשות כן, והשיב לי הרב שלא רק המנהג לא היה מעולם בתוך ישראל אף גם בן אומות העולם לא ימצא מנהג מוזר כזה, בשמעי ההרב הטיב חדה לי עד מאד על האיש המשונע ההוא, אשר חלל את כבוד התורה שלו וכבוד ישראל וחרו, בעיני המון העם אשר הם רואים מה שתלמיד חכם עושה יכולים לחשוב שדין הוא מסיני, ויעשו כולם כמותו, ושנית מה יאכרו הגוים ונשי הארמענים יצחקו על מנהגי ישראל המזורים אשר אין יסוד נוסד להם במנהגי דת ישראל, קראתי את המיפּש הזקן ההוא ושאלתיו על שמו, והוא ענה לי, כי עשה

זה ע"פ שכלו כך הוא היה רוצה, ועניתי ברברים רבים שהוא לא בטוב עשה הוא כמו שהוא תלמיד חכם צריך להראות כשל ודמיון טוב לעיני המון העם שילמדו ככעשיו ולא מנהגים חדשים של שנעון ומפשות, כי עבודה זרה היא, על הדברים האלה הרב ר' יעקב גם לו חרה זה הדבר והתחיל עמו לדבר בלשון גורוי וכבד אותו בטוב בעיני העם והמון אנשים מאומת העולם שהיו, למען להראות להם שמנהג מורד כזה לא היה ולא יש בישראל כ"א משסוהו ושנעונו עשה זה הרבר-אח"כ יצתה הדלה ממקומה והלכה בין גשמים במחול סקדים כמו מחולות של גרוינים ארגליך למחול לעונגקא, עם התמונות והמיסיקא, ותנועות הידים וכל הגוף כמו מחולות כל לאומי קוקו כמעט בלא הבל, אשה אחת מנשי הגוים הכה בתוף ולקול ההכאות הן סקדות, כלי זמר לא ימצא אצלם כמו אצלינו רק כמו בא-אלייקא ותוף וחלילים, אבל בין היהודים לא ראיתי כ"א תוף וחליל לבד. אחרי כאשר הלכה הדלה במחולי הלכו ג"כ על הסדר נשים אודות ובתולות, וגם מן נשי ובתולות הגוים לוקחים חלק בתנונות ושטחות היהודים, כואות וסקדות ומשטחות. יתן ה' שיהי שלם ושלוה ביניהם כל הימים ושחעבר שנאת הדת מן הארץ. הגשים הלכות מלנכשות בכנדים חשובים ע"פ המאדע של בגדי נשי הגרוינים והארמענים בבגדי אירופאי ולא בכנדי המאטארים. אבל בכל זאת הסבע שלהם שהם אינם אוכלים ביהד עם האנשים ואורחים, כ"א ביהודי ומבעם עוד לעמוד המיד מאחורי הפתח והדלת או לשבת שם ולשמוע כל הרברים שמדוברים בתוך החדר. אוכלים כלם בידיהם, ורק כבתים אחדים אצל טובי העיר ימצא כפות ומלגים, וככל בית שאני נתארתי לשם היו מביאים לשם את הכפות והמלגים שפנשתים בבית אוד, והם הולכים חלילה על כל בתי הכפר בעת הצורך. —

בוסן שיפטר אחד מהם, מתקבצים הקהל לבית האבל, וכל אחד ואחד נותן מתנה של כסף כפי כחו להאכל, וכצאתי רשימה מן הכסף שנתנו מתנות להאכל הכס ר' יצחק אביו של הרב ר' יעקב כאשר גפסרה אמו שדה בשנת 1839; אפריל 20 לט"ה. —

י"א תמוז. 8 יוני 1869 יצאתי כצחינוואל בלוית הרב ר' יעקב וחכם יצחק ב"ד אליהו, ואחד אברהם ב"ר יצחק קדיחעלי, ועוד שני אנשים חזן מן המליץ ר' אליהו, בצאתי מן הכפר הלכו ללות אותי כל הקהל מגדול ועד קטון ולוני עד קץ כשעול הכרמים, שם ישבנו על הסוסים והלכנו לדרכנו לברעם, הדרך היתה במישור בלא שום אינטערעסע האויר היה טוב בעזאנדערס וואך קיינע מערקווידדיגע בעאכאב-סונג זאנדערן במשך שתי שעות וחצי בנחת, ובאנו לפנות ערב קרוב לברעם הרב ר' שלום על הסוס יצא כמו שני ווערסט לקבלנו והוביל אותנו אל הכפר, אנשים נגשים ובתולות על גני בתירם ובחוצות הכפר עמדו באנודות וסחנות לקבל את פני. אצל בית אחד עמדו הסוסים ואני ירדתי מן הסוס ובאנו אל הבית, הבית המנובד שבכל הכפר הוא, ואצלו סוסים עומדים בבתיים יותר חשובים דער פאל אוי פאן ערד אונד שמאוב כ"א ארבעה כתלים מדופנים ולא יותר. והבתים הנשארים כולם חוזת הארץ כמו סערות, רק חד גדול הולך למעלה כמו חלון של מרחצאות של פרטיים, אשר האוד יבא לתוך הבית מהחלון העליון, דיא לאך איסט אונמען זעדר גרויס אונד ענדיגס ויך למעלה זעדר קליין אונר שטאל, ודצעה של עפר בייא דיא

ווענט שטעהן קעסטלאך, שמאמעס אוף געהאנגען אויף שמעקענס וועלכע הענגען אויף שפריק במקומות אחרים באויר הבית מכותל לכותל, ארמטה, עלענד עצב וינן ותלאה רבה שודרת בכל הבתים ההם, למעלה בחוץ נראים כנלים גלים כמו קליינע קורנאנים עטוואס ערהאקעט פֿון דער ערדע, ממרחק נראים כמו קברים של בית החיים, בהם יושבים כ"י כברעם בימים האלה, פעררויכערט מן העשן, אונריינליכקייט שמוטץ, פרעושים גדולים אשר לא נתנו לי כל הלילה לישן, הפרעושים של ברעם מפורסמים הם, בכל הסביבות לה, כמו נחשים נושבים הם את נופי האדם, אבל הם הורגלו להם וכך הם חיים שמה. כבואי אל הבית עם כל האנשים החפצים נתנו בתוך החדר, ואנחנו הלכנו לביהב"ג להתפלל מנחה וערבית, ביהב"ג חשוב יותר טוב מביהב"ג של צחינוואל לכל הפחות דער פּאָל איסם פֿאָן ברעמער, אונד גאנץ היבש געארדענט, בימה חשובה ונבוה עם עמודים כמעט אָנהליך לבתי כנסיות שלנו אבל עוד רחוק מהם, אחד ספאל ארוך מסבב כל ביהב"ג סכל צד, דווקא, שני עמודים של עץ בתוך באמצע כמנהג, שני רבנים יש לשם האחד ר' דניאל בכ"ר יצחק ור' שלום בכ"ר משה, הראשון הוא איש זקן בן שישים שנה, עניו וירא שמים, פשוט בלא שום מרמה ותחבולות שלם במעשיו ובטבעו ובלבו וגאמן בכל דרכיו, איש אשר ראוי לאהוב אותו בכל לב ונפש, כמותו לא מצאתי בכל ארץ הקוקאז. והשני ג"כ בטוב, אבל ערום ובעל תחבולות, בכל זאת גם איש ישר הוא וטוב. בלילה כבואנו בחזרה לבית עשו משתה קמנה כמנין אנשים שני הרבנים של ברעם והכם ר' יעקב מצחינוואל עם האנשים האחרים ישבנו ושמתנו, הרב ר' דניאל יודע תורה דרכה ודבר תורה על השלחן ושר פיומים וממורים שונים על אודות ירושלם טובב"א, פתאום בא חכם אליהו מצחינוואל אלינו, הוא לא היה באותו הזמן כאשר אני יצאתי משם, וכאשר באה לו השמועה שהלכתי, לקח הסוס שלו ודף עד אשר הגיע אל המשתה שלנו שמתה אותו הלילה, אחר הצות הנחתי א"ע לישן, אבל לא באה שינה עלי, מפני הפרעושים הגדולים ולא יכלתי לישן כל הלילה. כפי סיפור אנשי ברעם, באו להתישב בברעם מן אַלְלֶרְאָכָא ואלצ'יך ומן הכפר וואכאני בעת חורבן ההאנים מאוואריא ושושא.

בבוקר אחד התפלה אחרי אשר שתינו צייא, היו המוסים מוכנים והלכנו לאורבנים להתבונן בקדמוניות התפלה שלהם שמה, בדרך קודם צאתנו מן הכפר, באנו אל בית הקניאו *Кай Хозро Давидовича Аваловъ* . . . למען לראות את החומש הימצא אצלו ועושה ניסים ונפלאות, כבואנו אליו קרם אותנו אצל ביתו והביאונו לביתו וכבד אותנו בשהייא והביאו החומש וכאשר התבוננתי בו, הוא אחד מן החומשים מרפוסים קדמונים של ערי המפרדים, עם פירוש הרמב"ן והראב"ע ורש"י והרננו עם הפטרות, כמותו ראיתי גם אצל חכם ר' יעקב בצחינוואל ועוד אצל כמה אנשים במדינה הזאת ולא יש שום הפרש, רק זה השר מחזיק אותו ככלי יקר אצלו ומספר ספרים שהוא עושה ניסים ונפלאות כידוע לכל, הרבנים ספרו לי אף כי ר' דניאל מאמין מרוב פשטיות בכל מיני הבל, אבל הרב ר' שלום חכם הוא ומסכים לדברי ואינו מאמין באלה הניסים, ד"מ, שקנייאו אחד אצל בצחוק מה יכול החומש הזה תורה של היהודים הארורים לעזור או להפסיד לו, וענה לו זה השר בעל החומש, תקח נא את מספחת הקדושה של החומש ותראה מה שיהי, וכאשר לקח אותו השר המספחת בצחוק, מיד ידו האחת נעשתה כאבן דומם בלא שום חיות עד

יום מותו, ועוד כדומה ענינים, תרנגול אחד במקרה פרח ממעל החומש שה' מונח על השולחן ומת, שורדים נפלו על בית הקניאו פעם אחד, ושלו את החומש עמם, בדרך נעשו נליהם כמו אכנים ולא יכלו ללכת עד שהוכרחו להשיב החומש אל בעלו, פעם נגנב החומש ע"י איש אחד וכאשר הביאהו לביתו, מיד באותו יום או באותו השבוע נפטר הבן של אותו הנגב, ועוד כמה ניסים ונפלאות של שמות מהבילים מלבותרים, והאמונה מצאה קן לא דוקא בלבנות היהודים שמאמינים בקדושתו כ"א הגוים הנוצרים אם יפלו במחלה ילכו לשם אל החומש, ומביאים כל אחד נדבת ידו גם מספחות של משי יקרות מביאים לכבוד החומש גם נרות בשביל דליקה לארון שטומד בתוכו, ומי שרוצה לדאות אותו עליו לשלם עשרים קאפ', כסף, ומוה הקניאו יש לו רוח גדול מן החמורים המאמינים בדברי נפלאות שלמעלה מחוקי הטבע, אין זאת כ"א כל הדברים האלה נעשתו ברמיה וכשמרה גדולה שהקניאום ביהוד ובכוונה היו מצאים שם גדול עליו, למען שעל ידו יהי ריח לבית הקניאו הגל, והמון העם באמנתם הגדולה מאמינים ועוד מוסיפים כהנה וכהנה הבל על הבלים אשר לא היו בעולמים ולא יכול להיות כ"א בציווי של יוצר כל הטבע, אבל לא בימים האלה יעשה חומש של דפוס פשוט כמו כל החומשים ככל תפוצות ישראל אשר נדפסו בכל העירות, יעשו ניסים מעצמם, אין זאת כ"א אבי אבותיו של הקניאו ההוא שללו את החומש בחזקה או נגבו מירי הרב ישראל ברעם באחד מן הומנים או מיר יהודי אחד ונשאר בידיהם עד היום הזה, ועשים ע"י אמונה חדשה, בכל זאת עכ"פ החומש ימצא אצלו בכבוד, מפני שמביאים נרות ומספחות של משי אליו, להדליק סביב הארון שלו והחומש מוכך במספחות. לא מצאתיו לקרמון וחשבתי שאולי כתב יד קרמון הוא, אבל לא עלתה בידי שום דבר, ריקם יצאתי מבית הקניאו לא אמרתי לו שום דבר מסוב ועד רע, כ"א אמרתי לו שהספר הזה נדפס בערי אייראפא ולא קרמון הוא בשבילי איך האבע דאפ"ר קיניע מינדעסטע אינמערסע, ובוה אני עובתי את ביתו ישבנו על הסוסים והלכנו לאורבנים, ביום ב' י"ב תמו יצאתי מברעם בלויח שני הרבנים של ברעם חכם ר' דניאל וחכם ר' שלום, גם הרב מצחינוואל חכם ר' יעקב וחכם ר' אליהו והמליץ שלי אליהו, הדרך היחזו מאד נעמה, עברנו הך מישור על שמה כמה ווערסם ובאנו לתוך משעול כרמים אל הכפר Рунскъ שם . . . בית . . . לנוצרים קרמון Рунскій Преображенскій Соборъ (נצרך לעיין בספרי ד"ה לבלתי תפילות של גרונינים של סופר פלאמאן יאסעליאני במיפלים ע"ד . . . ההיא) . . . קבלני בכבוד והראה לי כל מצאי ושבאי הבית כל הספרים והכתבים וכל עניני הבית, אבל לא מצאתי שום דבר הנוגע לד"ה לישראל, השתדלתי לדבר על לבו שיעשה טובה עם היהודים הבואים לשם בעניני עסקהם, והוא הבטיח לי בכל לבו, גם היהודים אמרו לי שהוא מטיב עמהם שמה. שמי של זה . . . Священникъ Евстафій Мдзиноровъ משם הלכנו הלאה ובאנו אל הכפר אורבנים Урбинскъ, הכפר הזה היה מקודם עיר גדולה של אוטת עובדי האש בזמן קרמון חמש עשרה מאות שנה מקודם באה נינא מירושלים אל העיר הזאת והיתה יושבת בין הישראלים שמצאה לשם הרבה, כתודש ימים אתרי שכתה שמה תודש ימים הלכה משם למצבעם. על מקום שעמד ביהכ"נ קרמון לישראל שמה, עמד כעת בית . . . גדול לנוצרים לגרונינים, בתים קטנים камаח מפורים אחד ככה ואחד ככה, שלא יאמץ

כי יסופר, שבזה המקום היתה עיר גדולה בשנים קדומים ובכאן ניגא מצאה שארית מגולי ישראל בית ראשון אשר דברה עמהם בלשון הקודש. באנו כולנו אל בית . . . והוצאתי לפניהם מכתב פקודה מאת העקוארד, וקבלוני בסכר פנים יפות, . . . על הבית, הוא בלאַנְצֵיני. הוא Николай Иванович Мухетадзе הלך עמדי לבית . . . שלהם ורראה לי כל מוצאי ומובאי הבית וכל הספרים אשר לשם אבל בשביל ישראל לא מצאתי שום דבר. על אחד מצדדי הבית . . . לצד הנהר תמצאנה שתי אבנים עם כתבות, על אחת מהן יתכן לקרוא כדברים האלה: 1668. была опять выстроена церковь Грузинской царицей Марією по Грузинской лѣтониси 356 г. Послѣ возобновлена царемъ Грузинскимъ Вахгантомъ 1707 г. מזה אנתנו רואים שהבית הזה שהיה מקודם בית הכנסת לישראל בזמן קדמון היה כמה פעמים נחרב מן הגוים והאומות שהתריבו אותו המקום בעתים שונות, נשתממתי לראות מקום קדמון של 15 מאות ויותר אשר עדיין עומד לזכרון . . . במקום תפילה אבל איה היהודים שישבו . . . אשר דברו עוד בלשון אבותיהם שפת הקודש? הה, כבר לא נשאר שום זכרון מהם, אפילו בחיי הקברות נדחשו אונד פֶּערוואקסען געווארדען ומקומם לא נכר איה הם, במקומות שישבו יהודים, יושבים עכשיו . . . בתחתיות הארץ בהרבות אדמה, אבל בל"ם היהודים ההם נתפזרו בערים וכפרים אחרים סביבות הכפר הזה ונבלעו בין הגוים, וצרות גלות שהיה להם מי יכול לגלות ולספר, וממי? ממהסיים ומחבביים שלהם מן בתולה של בני דתם אשר באה לכאן ורחיבה דת חרשה ועל ידיה, סבלו שנים אין מספר. — —

בלב דואב יצאתי מאורכנים ריק מיריעות של ד"ה לישראל, ועשינו רכנו דרך אחרת אל מקום הרחים של סובאַטניק אחד היושב לשם, דיא גענענד וואר פראַכטֶפֶאַל, מעינות אין קץ, עצים ואילנות וצמחים ורשאים של ריח נדף מכל צד, הגחנו את הכוסים על המרעה, ואנחנו עשינו מרעה לנו, אכלנו סעודת הצדדים והנחנו לשכוב על הרשא, אחרי שעות אחדות קמנו וישבנו על הכוסים והלכנו גם משם ובאנו לעת ערב זמן מנחה לברעם בחורה, הרב ר' יעקב מצחינוואל הדרך לגארי וחכם אליהו הלך לקארעל ועם הנשארים חזרתי לברעם. עד הצות הלילה הינו ישבנו ביחד עם הרבנים וראשי הקהל, חכם ר' דניאל דבר תורה, ושר בשירים של נאולה העתידה והרבה שמחה קבלתי מאתם. למחרת ביום הרוא, יום שלישי, השלמתי עסק שלי עם הקהל הנוגע ליריעות ד"ה שלהם ואחר סעודת הצדדים, היו מוכנים מוסים בשבילי והמליץ עלי, ובשביל שני הרבנים ההם, ועוד חמשה אנשים מצבדי הקהל הלכו ללות אותי עד חוף הנהר קורא. שנים מן ראשי הקהל ההוא ר' אברהם ור' גבריאל עברו הנהר בתוך המים, כי לא יש שם גשר, והבריחו כוסיהם ובאו במרה לקארעל להודיע להקהל, כי מן הנהר לקארעל מהלך חצי שעה ולא יותר, בחורה באו שני אנשים מקארעל היהודים מיב הנהר ומבעו וכל המקומות שיתכן לעבור בהם, והעבירו אותנו עם החורוניים בשלום. הרבנים והנשארים מברעם פחדו לעבור את הנהר והתפטרו מעמדי, והלכו להם בחורה לברעם ואנחנו עברנו הנהר הגדול בפחד אבל בשלום ב"ה, כאשר עמדתי על חוף השני עוד הרבנים והאנשים מצד הראשון מחוק הנביות כובעותיהם וצעקו בקול רם דרך שלום! דרך שלום

וברכה! כמה פעמים עד שנתפטרנו מרחוק. אנחנו הלכנו לדרךנו, ופגענו באמצע הדרך בייא דעם אוים גוס של הנדר קורא בעמקים את הרב ר' אברהם בכ"ר חכם יחונתן מקארעל, אגש לבוש כבגדים חשובים ויפי תואר מהודר בתארו, הגיע אלי רד מן הסוס שלו וברכני בברכת שלום, והובילני אל תוך גבולו, בדרך ספר לי כי כל הקניאויים ומשפחתיהם וכל הגוים והיהודים וכתיהם ונשיהם וילדיהם מוקן ועד נער כולם עומדים אצל שערי בתיהם ומחכים להביס על בואי, וכן היה: כבואי אל הכפר קארעל כאשר הגעתי לפני בית אחד של הקניאויים ציציאנאָוויים, עמדו שם נשותיהם והשרים עם כלי הבטה פִּינְקֶל והביטו וכל הכפר כולו משקה ממענות וטרמים הרבה נחמד למראה, וכל תושבי הכפר כולם עמדו וראו הליכתנו בנשתי אל חלק הישוב של ישראל, כל הקהל עמדו ונשים ומגף לא נשאר ילד בבית, גם שרים אחרים עמדו בהמון העם, בעברי לפניהם הרשתי בשלומם, כנהוג, וכולם החזירו לי שלום ברוב כבוד ושמחה, הירדוני מן הסוס שלי, וכולם לָּנְי אל בית גדול הנבנה מחדש ע"י הנבירים וראשי הקהל של ישראל בקארעל, ר' משה ור' ישראל ור' אדרון בכ"ר גבריאל ואחיו ממשפחת זיוה — Зузя שוילי, באתי לתוך בית מהודר, חדר גדול חרש בנוי כבנינים שלנו אבל הרצפה מכוסה בדיוואנים מסה היתה מוכנת בערי ברוב כבוד ופאר וכרים וכמתות על צהי"ם, שני שולחנים וכסאות מהודרות, עם מנורות של כסף ונרות פראָמעצעטנע כמנהגי נבידי אייראפא, עצהי"ם, פלא היה בעיני המראה הזה וההבדל מברעם לקארעל, כהבדל, האור מן החושך, כל הקהל נתקבצו והמטאָרישניג נ"כ בא וקבלוני בשלום וכשמחה, כלילה עשו משתה גדולה, גם הנשיא היה בהברת הנאספים אף שאינו ישראל הוא, שחו ושמחו ומדו עד חצות הלילה. —

אחרי אשר השלטתי כל מעשי עם הקהל, הפצתי ללכת סוראמה, אבל ע"י התענית של שבועה עשר בתמוז נשארתי שמה עד יום ב' שמננה עשר בו. כלילה אחר התענית כאשר באנו מן בירכ"נ לבית לאכול הסעודה, באו נ"כ הרבה מן הקהל, השובי וטובי העיר אלי על השלחן. בזה הזמן השופם יצא מן הבית וראה באולם הבית עומד איש ארוך בחושך עם עץ ארוך ועב ומוזין מבפ ראשו ועד רגלו, וישראל השופם אורו מה נצרך לו ומי הוא, ותיכף בשמעו האיש הדברים ההם, ברח מן האולם ונעלם, זה השופם הפץ לתפסו, אבל מן הפחד שלא יכהו נפש, נפל חרדה על כל נפשו וכא אל הבית ולא ספר שום דבר עד אחר שנשקט מעם הפחד הגדול עליו, אח"כ התחיל לספר בעיני כל הקהל הדבר, כי עמד איש אחר מוזין עם עץ עב גדול בידו, מאחורי הדלת בחשך בתוך האולם, וחכה עד אשר אני אצא מן הפתח, כי סימן ה' לו שאני הולך בכובע לבנה, ואז יכני נפש, כי בלא ספק שולח מאת הקניאויים אשר כסלונים ממאירים אני בשבילם שאני מקבץ ומאסף ידיעות מן היהודים כל אשר עשו עמהם בזמן עבודתם אצליהם, או אולי שולח מן הבוחרים הארוזים שמה, אבל זה ה' מן השמים שאני לא יצאתי בזמן ההוא מן הפתח ולחון, כי אז עם רפאים שכבתי ועזבתי את ארץ החיים. כל הלילה היתי כמגור ופחד, כל ברכי כשלו, לא יכלתי לישן, הרבה מן אנשי הקהל שמדו אותי כל הלילה, ביום השני י"ם תמוז ה' תרכ"ם למחרת בבוקר, היו הסוסים מוכנים ואני ישבתי על סוסי כליות ששה עשר רוכבים, כל הכפר יצאו על נגיהם האנשים והנשים

והפך לברכני וללות אותי בעיניהם גם הקניאו איוואן ציציאנאוו בא לברך את
בברכת השלום, ואני עם הרוכבים עובתי את ביתי, עברנו לפני בית הכבוד הגדול
אשר הוא עם אנשי ביתו כולם יצאו לקראתי לברכני בשלום הדרך וכן עזבנו את
הכפר Kapek ויצאנו על הדרך, היום היה בהיר חם ויבש, רוח מעט נשב באויר
והנסיעה היתה מאד נעמה. הדרים הגבוהים נשארו לצד שמאל והנהר קורא מצד
ימין, מרחוק נראו חרבות מגדלים אחדים, מבצרים מוזן קדמון אשר מצאו מפלמ
למז המושלים הקדמונים, מרדיפת הלעזגנים והלאומים השודדים בעתים שונים, גם
כפרים רבים נראו מרחוק לדגל הדרים ההם אשר שם היו היהודים עוברים עבודתם
לשריהם היושבים שמה, המתנה הגדולה אשר עמדו שמהה אותי עד למאד. באמצע
הדרך בתוך יער קמון שכבנו לנוח מעט, וגם הניחו הסוסים על המרעה מעט לנוח
אח"כ אכלנו סעודת הצהרים ועשינו לדרך פעמינו. רבי אברהם מקארעל חזר עם
שנים אנשים בחורה לביתו אחרי אשר עבר כחמשה ווערסט והנשארים הלכו עמדי
עד הפאראם המעבר על הנהר קורא, מהלך כעשרים ווערסט, שם על המעבר אנשים
אחדים הלכו לכפרים אחדים בדבר מ"מ שלהם ושמונה אנשים נשארו עמדי ללכת
עד סוראם. כל הדרך היתה מאד נעמה, כולם זמרו שירים ופיוטים, ושירי איה"ע
הבריחו סוסיהם ועשו דושיניטאוווקא אונד פֶּרְשִׁיעֵדֶענע קאמערדען ורוקן תופֶּאָננים
במרום האויר וצעקו הידר ברחבי האויר, סוף דבר הרבה שמחה וכבוד קבלתי מהם
שמה. — מן המעבר שלחתי איש אחד על הסוס במדרה לטוראם להודיע להקהל
מבואי, ואני עם שבעה טובי העיר הלכנו לאמ לאמ עברנו דרך יער קמון על דרך
המלך, ובדרך המלך הלכנו ביושר עד אשר באנו אל הכפר אשר יושב בו דימיטרי
אבאשירדזע צורך היהודים בדבר עלילת הדם של סוראם, בכפר ההוא גם פאָסא
סמאציאן, עברנו הסמאנציאן ושם הדרך הפרד לשתי דרכים, האחד דרך סוראם
לקוסאים והשניה לאַבֶּלאַצ'ין משם עד סוראם כשלשה ווערסט ולא יותר. מהלך כל
הדרך מקארעל לטוראם כמו שלשים ווערסט ולא יותר. בדרך משם לסוראם באו
אלינו לקראתינו כמו חמשה או ששה רוכבים מאנשי טוראם ובתוכם בן בעל הבית
שלי, להראות לנו הדרך לבעל הבית בעדי, וכמו ארבעה עשר או חמשה עשר
רוכבים הביאונו לסוראם. עברנו דרך הכפר של הגוים על נהל קמון ובאנו אל הכפר
ישוב של אחב"י. כל הקהל מצדול ועד קמון עמדו אצל ביהכ"צ כי זמן מנחה היה,
ונשים ובתולות על הגנים ובחלונות בתיהם כל עיניהן היו עלי, בצעקה ורעש של
שמחה, שמעתי מכל צד שלום עליכם! ברוך הבא! הרבי ר' אלישע וחכם ר' משה
וחכם אברהם כולם הגיעו אל הסוס שלי ונשקו אותי, והרדונוני מן הסוס, התפצים
הובילו לבית הגביר ר' מנחם בכ"ר משה פֶּנְאָשֶׁרֶאָווי שוויילי, ואני עם כל העם
באנו אל ביהכ"צ להתפלל מנחה, אחר התפילה הולכנו לבית מלוני התוא ושם, מיד
בא אלי הנשיא של הגוים, הראיתי לו כתב הפקודה מן הנאצאלניק, ועמד הֶבֶן
לשרתני במה שאצוה עליו, אני בקשתיו שיעמידו שומרים (קאראאול) בלילה אצל
פתח ביתי, וכן היה. אחרי שתית הציוא, התפללנו ערבית בבית, ואחר התפילה
כאשר הלכו הנשיא עם האנשים הגוים אשר באו עמדי, עשה בעה"ב משהה בערב,
(הוא בעצמו לא היה באותו שעה בביתו כי הלך דרך קוסאם, רק הֶבֶן הבכור קבל
אותנו, אבל במשך איזה שעות חזר לביתו, כי באו באונו שאני פתתי לביתו, וחזר

מדרכו שהלך בה), בבוא אל הבית, השמחה עוד היתה יותר גדולה, וחוגן שבעה טובי הכפר קארעלי, נתקבצו כל ראשי הקהל של סוראם, המשחה היתה גדולה, כולם הלכו במחול מרקדים, שרו וזמרו שירים ופיוטים, אח"כ אשתו רחל היפיפיה והתכמה, ובתה העלמה אסתר הלכו בתופים ובמחולות קול הידר והורא נשמע בכל תע לקול המון הכאות ידיהם ושתיהם כוסיהם של יין, שמנים ומיני לבב כלנו אז כל הלילה. בזמן שבאה העלמה אסתר מלובשת בכנדי כבוד כדרך נשי הגרוזיניות ותוף בידיה, הנישה אלי בהשתחוויה על דרך ארץ ונמסי המדינה, לקחה את ידי הוטנית בידיה ונשקה, אח"כ אחזה בתופה, והתחילה בעצמה להכות בתוף וללכת במתול, כמו הלעזניקא, וואונדערבאר שאנע מיסיק, ותמונות תנועות נופה וידיה וראשה, כמו רבע שעה הלכה במחול אח"כ בהשתחוויה נתרקה עם התוף ביחד, ואז לקחה עמדה מרחוק והכה שם על התוף במקום אחד, והלך איש אחד בריקוד ומחולות וכן על הסדר עד אשר הלכו כל הקרואים וכל המסובים וכל הנשים של הבית כולם במחולות לכבוד בואי, כך ה' סדר הלילה ההיא. למחרת בבוקר שחר אותי אחד מקניאוי סוראם, אחרינו באו אלי הקניאו איוואן ציציאנאוו סקארעלי, עם אורח אחד מתושבי נארי מלכאל ייענאראוויטש טאקן ועוד עם איש אחד מתושבי סוראם, ישבו אצלי כשעה וחלכו, הקהל ישבו עמדי כל היום. לפנות ערב שחר אותי הכומר של הארמענים, בן של הכומר אשר לקח חלק בעלילת סורם. 20 שנים מקודם בעלילת של דימיטרי אבאשירוא ימ"ש, וישב בביתי כשתי שעות עם שני אנשים מתושבי סוראם, בכל לילה ולילה עומד קארנאול, שני שומרים מיהודים בפקודת הנשיא והקהל ושומרים את דלת ביתי כל הלילה עד אור הבוקר, עברו ימים אחרים בשמחה ובכבוד בתוך הקהל, כיום השבת נתארתי בבית אחי בעה"ב שלי ר' בנימין חותן של הרב ר' יעקב מצחינוואל, החדר האחד הגדול אשר ישב בתוכו היה מפואר בכנדי נשים יקרים כי כן המנהג בזה הכפר כל חדר וחדר מבתיהם זינען פֿערהאנגען מיט דיא ווייבערשע קליידער ותולים גם כן בגדיהם היקרים של כשי ממיני צבעים שונים, לויפי, הנשים, אף גם הם תולכים בכנדי איחופי כמו נשי הגרוזיניות, אבל מפני הבושה והצניעות, הן יושבות לברנה בחזריהן המיוחדות, ומביטות וצופות דרך חורי וברקי הדלתים, ודרך הפתח אשר מעט מעט פתוח ודרך שם מביטות, לאכילה אינן בואות, כ"א דוקא לחול במחולות וריקוד בתופים, החוק אצלם שיבואו תוך הבית של האנשים, ואחר הריקוד הן גם לוקחין מקום לשבת אצל האנשים, אבל רק כאשר תפסקנה מלרקוד, מחויבות הן לחזור לחזריהן ואז לא יתכן לראותן עד עת מוכשרת. פעמים ברחוב כאשר הלכתי והבטתי עליהן בזמן שישבו אצל בתיהן או בחצרותן פתאום אחת הניחה ראשה למטה וכסה את פניה בידיה, השניה ברחה אל הכותל של החצר, וע"פ הרוב צו לויפֿען זייא זיך אין די ווינקעלאך אונ בעהאלטען זיך מפני אנשים. וכמו שאני חושב הוא רק מפני האורחים, אבל מפני אנשים שלהם לא כ"כ, הרבה נשים ובתולות יפיפיות פנשתי ביניהן, אבל הכנת שלהם משחת הוא, כמכעיהן: ועוד גום הערציני, גאסם-פריינדליך, שמאָלציני מאַנכע אבער איינע אזיאטישע שמאָלץ נוסה צו ווילדהייס. א"כ כאשר היטיבו לבותיהם בין קראו את הנשים ללכת בתופים ובמחולות, וכן גם ביום השבת הן תולכות במחול ותופים, אשתו של ר' בנימין חוקנה, באה ראשונה אל הבית שלנו

והדרשה בשלומי, וכן דרך ארץ שלהם לקחת את ידי ולנשק, אחריה באה בתה עלכה, בת חמש עשרה שנה ושמה רבקה, דבר פלא כיצד העלמות בנות ארבע עשרה או חמש עשרה שנים, הן כמו אצלינו בנות עשרים ויותר, זעזר ניוויקסיג אונד היבש, גם היא הגישה אלי ולקחה את ידי ונשקה, ואחריה איהר שווענשדין איינע יונגע פֿראויענציממער זעזר שאָן אונד געוויקסיג גם היא הגישה אלי ונשקה את ידי כמגדגן אח"כ התחילו ללכת בתופים ובמחולות לקול הכאות ידים של המסובים ולקול הכוסות ברֶאוּאָ, הורא! הרבה שמחנו אז על השלחן, סביב החצר נתקבצו כל נשי ועלמות ישראל של סוראם, זמן התפלה במלו כ"א תמיד חכו עלי, ולא עמדו להתפלל עד אשר לא באתי לביהכ"נ, וכולם עומדים ממקומם וישיבתם, הרבה כבוד הנחלתי מהם שמה. כל הימים היתי טרוד באסיפת ידיעות מן הקהל. בסוראם ימצא קרוב ל' מנוח ושמו רפאל, ואשתו אשת חיל וחכמה ושמה רחל והיא כרהל אשת ר' מנוח שתי נשים החשובות שככל הסוראם, פעם בלילה בא ר' רפאל אלי והזמין אותי אליו הביתה, בלב שמח ורצון טוב הלכתי אליו, בחברת בעה"ב שלי ר' מנוח ואשתו רחל ובתו העלמה, הכלה, אסתר, באנו לשם ומצאנו חדר כפואר צו נעצרים בכל מיני יופי, אבל קטן הוא באיכותו, שם חכו עלי הרב ר' אלישע והחכמים ר' משה ור' אברהם ועוד כמנין חשובי בעלי הבתים של המקום הקרואים היו מועטים וכמו המשל אומר: וועניגער עולם גראָסער דיא שמחה". וכן היה בזה הערב נתן רשות בזה הבית להנשים שיקחו מקום בתוך החדר שלנו, וכן ישבו הנשים ביחד עם אנשים, אבל בקצה מקום האנשים בקרן זווית מיוחד, כולם ישבנו ודברנו דברים שונים, אח"כ הביאו לפנינו מאכלים שונים כמנהגם, גם יין הדבה על השולחן, וכולם התחילו לאכול ולשתות ולומר פיוטים ושירים שונים לכבוד האסיפה, לר' רפאל נ"ב בת בעולת בעל ושמה אסתר צעירה בימים כאסתר בת מנוח שניהן ישבו כיהר, ושני רחל נ"ב ישבו כיהר, ויהי כאשר טוב לביהם ב"ן קמה אסתר בת מנוח ולקחה ההאַרמאַניע בידה והלכה לקוד במחול, בידה נגנה ע"י הכלי נגון וברגליה רקדה, כמו שבארתי מקודם בביתה, גם הניגון וואר דער זעלבע, כי נגון אחד גם לכל הנשים שלהם, אחריה קמה חברתה אסתר השניה, וגם היא הלכה במחול מרקדים, אח"כ הלכו שניהן יחדיו למחול, דאס וואר זעזר אינמערעס וויא צווייא פֿראויענציממער זעזרע סאנצען. ספראנע פֿיגדען אונד מאָדנע בעווענונגען, אח"כ האבען די פֿרויען זיך פֿרייהיים נענומען געאַרנישע ליעדער צו זינגען, דיא נאנצע נאכט ברֶאַכטען וויר דיא ציים זעזר פֿריינדליך ובשמחה, וכל רגע ורגע כל אחד שתה כוסו לחיים שלי ולחיים כל ב"ב, עד שיצא עמוד השחר. בבוקר הביאו עוד סהעע ואחר הטהעע הלכנו לתפילה וכן כל הלילה ישבנו שמה, אחרי ימים אחדים השלמתי מעשי במקום ההוא, וצויתי שיכינו סוסים לדרך, חפצת ללכת משם לאחאָלצין, אבל כאשר בא אלינו איש אחד שמעון מנכבדי העיר דשם וספר כי לא יש שום איש מראשי הקהל שמה, כי רק מעט מעויר, והנה על התג הם כתקבצים, לכן חרצתי ללכת מקודם לעיר קוטאָיס, כי שם הקהל תמיד בתוך העיר, ואח"כ אלך לשם, וכן היה, המוסים היו מוכנים יום ג' ה' אב ישבתי על סוסי ועמדתי שמונה אנשים מלויים אותי על סוסיהם יצאנו מארם על דרך הפאסט

והלכנו בדרך ישר עד נבול אימערעסיא, שם הואסמאווע על הנבול המפריד בין ביאורניען לאימערעסיא. — —

כאשר הגענו כמו שמונה ווערסט קרוב אל העיר שלחנו איש אחד מן הרוכבים אל העיר להודיע להרב, שאנחנו קרוב אל העיר, כי הוא כבר קבל דעפעשע ע"י המעלענראף מסורם שני ימים מקודם, כאשר הגענו כשני ווערסט מן העיר, והנה תבנית אחרת לנגד עיני, ראיתי מרחוק עגלות צב (פֵאַייעמאַנס) באות נגדנו הרבה למאוד, כאשר נפגשנו יחד, ירדתי מעל הסוס, גם הם כולם יצאו מן העגלות, המון אנשים למאוד, כל ראשי הקהל והגבירים, הרב, וכל החכמים, קבלו את פני ברוב שמחה וכבוד, רביעית שעה עברה עד שאנחנו חבקנו ונשקנו איש את אחיו אה"כ לקחו אותי באחד הפֵאַייעמאַנים שלהם, שם ישב הרבי ואחד מן החכמים ואני, הסוס שלי נלקח ממני, מאחורינו הלכו כל העגלות מלאות המונים המונים מן הקהל, גם רוכבים על סוסים באו הרבה מן העיר לקבל את פני, א"כ המחנה היה כבד למאוד, משני הצדדים של הפֵאַייעמאַנים מקדם מפנים ואחור השטרעו [כן] רוכבים על סוסיהם, ושורה גדולה וארוכה מן העגלות, וכן בצעירימאניאל כזה באנו העירה, כל העיר היו מלאים אנשים כי כלם ידעו מבואי אף גם הממשלה, בעברי דרך הרחוב הגדול לפני בית הפאליצימסער ולפני בתים של שרים הרבה, כי באמצע העיר הינו מוכרחים לעבור עד רחוב היהודים, גם לפני הפאליציא והמון אנשים ונשים של אומות העולם עמדו בחוצות ותמרו על הכבוד הגדול שעשו היהודים, והשמעה הולכת בין המון העם על כמה אופנים שונים אחדים אומרים ששר מישראל בא, מן המלכים ואתרים אומרים שהוא מראששילד בא לקנות היהודים ואחרים אמרו שאני בן ראשהשילד בעצמו ועוד ענינים וכמה סיפורים של הכל הבלים נולדו בין המון העיר, סוף דבר ברעש גדול והמון המלכים הגיענו אל בית הרבי שם כל העיר של היהודים נתקבצו מאנשים ונשים וספ, לראות את פני, בבואי החדרה, באו כל אנשי העיר ליתן לי שלום כמנהגם, הבית אשר אנכי יושב בו אצל הרבי לא יחד בל, חדר קטן מיוחד בשבילי, הנשים כולן עומדות לשרתני, וביחוד אשת של ר' יעקב בן הרבי, אשה צעירה בימים ושמה רבקה, איינע גאנץ היבשע פֵאַראייענציכטמער מן הבוקר עד הערב, משנתת עלי ועל צעדי, כה שנצרך לי עומדת הכן לשרתני, ואני הרבה שמח מן הבית ההוא, רק הרבי לא יש לו זמן להאריך עמדי תמיד, כי עסוק הוא תמיד בתהלים ופיוטים שונים ומעמדות עד הצות היום. אחר תשעה באב נתארתתי לבית החכם יוסף ושם ה' בן אחיו ר' אברהם מפאָמי, ספרדי, אבל הוא מלוכש בבנדי אייראפיים ומשכיל ולא יתכן להכיריהו אם ספרדי הוא, ועוד כמותו אחדים פנשתי שמתחילים להלביש בנדי אייראפי אלא פֵאַאַנקא, גם דרך בתיהם מתקנים מעט מעט על דרך בתי אייראפיא, ויש לחכות כי במשך הזמן ויודעך זיא זיך אללע אויס בילדען. בשבת נחמו התפללתי בביהכ"נ של מעלה, ושם הודבנתי על סעודת הצהרים אצל איש אחד מהשובי הקהל, בלכתי לשם עם הרבי והחכמים ועם הגבירים, בדרך כמה שיש נשים ובתולות זיינען נישטאגען נענרופורם ככל צד, ורבה מהם האבען ארויס נישטעקט ועהרע קעפלאך מתוך הלונות בתיהם פֵאַיעל שאַנהויסען עכטע קראסאוויעס האבען מיד פֵאַירבלענדעם מיט זעהרע שאַנע אַנגעזיכטען, איך וואר וויא בענזאויבערם, מיין אַנגעזיכט וואר געהאבען געזיכטעם

נענען זיא ושכחתי שאני הולך בלויית הקדושים, סוף דבר באנו אל הבית המזמין, שולחן ארוך ערוך ומלא עם כמה וכמה מינים ממנים שונים, מתוקים ויינות ויין שבר כמה מינים ומיני מאכלים שונים, כמדומה קרוב למאה מינים שונים, הרלח של החדר השני היה מלא מנשים יונגע פֿראווענציממער ג"כ יפיפיות כי נתקבצו לשם נשים ובתולות מכל סביבות המקום ההוא. ויהודי כל העיר באו לשם על הקידוש לכבודי ונתעכבנו לשם כמה שעות ובאותו הזמן כמה וכמה כבוד הנחלתי מאין לספר, הגשים לא נתנו להן מנוח כל הזמן ההוא או שישבו בחלונותיהן או נתקבצו אגודות אגודות לחדר השני בבית שהיתי יושב לשם ובסעודת המלך שלמה בשעתו, היתה או בזה הבית, בלכתי בחוצות חלק העיר ישוב של ישראל, בחורה, כמה שיש נשים לשם כ"כ עיניהם היו תלויות עלי, (גם חמשה נשים ארמעניות ונעארגיות יושבות בשכנות אצל בית הרבי, מן הבוקר עד חצות הלילה, כל רגע ורגע מתקבצות אצל חלונות והמעקה שלי ושם יושבות ומדברות ביניהן וכל רגע ורגע מביטות אל התלון של החדר שאני יושב בו, לפלא כיצד עשיתי רושם בזה העיר!).

יום ג' י"ט מנחם אב שחר אותי הפאליצימיסטער גראָף סימאָניטש, בבית הרבי, ר' אליהו, כשתי שעות וחצי ישב אצלי והביא לי ספר תורת צאָדאָסטער: "זענדא וועסטא", האיש הזה הרבה איש חכם ומלומד ומשכיל לדבר טוב, ואוהב החכמה וההשכלה ודורשיה באין הברל דת-ועם, עדיין הוא איש צעיר בשנים, ויודע הרבה לשונות מורחיות חוץ משפת איראפיות, והאיש הזה איש טוב הוא למאד, והבטיח להסיב עם היהודים בכל מה שיהי' לאל ידו, כמה שנוגע לבתים של עצים של היהודים העומדים לנפול מדוב זוקן, ואשר לא יתן להם רשות לתקן אותם עד שלא יבנו להם בתים חדשים של אבני גזית, ויש מהם הרבה עניים אשר אינם יכולים ואין ידם משנת לבנות להם בנינים של אבנים, הבטיח לי הפאליצימיסטער, שישתדל סך כסף גדול מאת הממשלה, ויתן לתושבי העיר בהלואה לכל אחד ואחד כפי שנדרש לו על הבנין שלו, וגם לכל היהודים העניים הדורשים עזר, והם צריכים במשך כמה שנים לשלם מעט מעט את כסף הג'ל אשר יקחו מאת אוצר המלך ברבית קטן וזהו טובה גדולה, והבטיחני הגראָף שהוא לעשות הדבר הזה ולתקן את הענין על צד היותר טוב, ואשר גם יתאמץ ער'ו להיסיב הענין, עם הגוב' דפה, גראָף לעוואַשאָוו, יש לחכות כי מצב היהודים ויודד געבעסערט ווערדען, כי ראיתי כי הרבה הפעילו הדברים שלי על לבות השרים של הממשלה.

בקוטאים כאשר יפטר נפש אחת מישראל אפילו ילד בן חודש ימים סגורים כולם הגיוותיהם וכולם הולכים לבית הנפטר ועוסקים בצרכי המת וכולם מלויים אותו לבית עולמו, אחר שבעת ימים עושה הבית של הנפטר סעודה בשביל אנשי העיר, אם הוא עני, מביא כל אחד ואחד מביתו מאכליו לבית האבל ושם הם אוכלים, וגם בבית החתונה של עני מביאים ג"כ מאכליהם לבית בעל החתונה העני, ושם אוכלים, האבלים בזמן שהם אוטרים קדיש בניהכ"ג עומד הרב על גבם, והם מתפללים בתוד בישיבה על הארץ לפני ארון הקודש.

הרב הוא זקן וזקנו לבן יורד על פי מדותיו וכיצד הוא זקן סכלותו יותר
מזקנותו, פֶּאָנְאָסִיּוֹם בוער בקרבו באין קץ ותכלה, את האשכנזים הוא שונא בלב
הכלית שגאה, כמו שהוא שונא לאומת העולם, כמה היה בכחו לעשות סדרים
ותקונים בתוך קהילתו בכמה ענינים שונים ולא עשה, פעם באתי בדברים עמדו ע"ד
בתי ספר של ישראל וע"ד למוד חכמה ולשון המדינה, וליסד תלמוד תורה, ויבער
אש רוח סכלותו בקרבו, וצעק כי לעולם לא יעמוד כדבורי, ויותר טוב שישארו
סכלים ופראים משילמדו תורה וחכמה, כמו שנהגו אבותיהם, כ"א דווקא על האכילה
והשתיה והשינה כל מנמתו וכל רעיוניו, והוא ריק אין בו שום לחלוחית של תורה,
ובתוך המדינה כגאון יחשב בעיניהם, והוא בעצמו איש נם במבוע רע למאור כ"א
אהב א"ע ושונא את הבריות וכעסן גדול, ואינו דואג כלל על צרכי הקהל, בשבילי
יכולים לעמוד במיט ורפש עד צוארם, רק שלא יחסר לו חמרונות ביתו ותאוות
גופו, זהו רועה צאן קהל גדול של קוטאים! ולמה נדרוש הרבה מן ההמון העם,
אם הרב ודרועה כך! כפי שאני רואה המהררטיים והמחרכיים הם הרבנים והחכמים
שלהם אשר רק בשם רב וחכם יכונים, אבל אינם יודעים שום דבר וועלכע פֶּעַר
דינען ניכס דיעוץן מיטול, והם אינם מניחים את ההמון העם לצעוד צעד פֶּאָרְוּעֶרְסֶס,
ומי יודע מתי יוכל לזרוח שמש ההשכלה והציוויליזאצִיאָן במדינה הזאת כי אין קץ
וגבול לסכלות הרבנים והחכמים שלהם המוליכים את העם שולל, הרב והחכמים כולם
בעלי קבלה ומאמינים בכל מיני פתיות וסכלות ולו ידעו חכמת הקבלה כפי שנצרך
ה' בסוב, אבל מעמו רק מעט מזעיר ממנה, וחושבים שהם בעלי קבלה, זה אומר
כי אליהו נראה לו בהקיץ וזה אומר כי יתקן נשמות המתים ושלה אותן לנן ערן,
כדברים האלה מאמינים את ההמון העם שיאמינו כי קדושים הם, ומרבים יותר ויותר
הפתיות והבערות בעם, והחכמה מאין תמצא?.

סיפורים מאת החכם יוסף :

בזמן אחד ממלכי נדוויא (בסדומה המלך קודם או אחרון לשימוראו) היו
מעגילין עלילה על ישראל אחד שהיה אהוב למאד בעיני המלך ההוא והיה ככך בית
אצלו בביתו, שהפץ לעשות זנות עם אחת השפחות של המלך, והשפחה בעצמה
אמרה כי היהודי בא אצלה ורצה לאנוס אותה, והציגה גם ער אחד של ישראל
לזה, המלך צוה להביא שני היהודים לפניו, ושאל מהם אם אמת הדבר הזה,
היהודי האהוב לו, אמר שאינו יודע שום דבר מזה עד שישמע זה הדבר ממנו,
והעד אומר כי גם הוא אינו יודע כלל מזה, מיד צוה המלך להביא כובע של ברזל
כמו ייארמלקי ולשרוף אותו באש היטב היטב ולהביש הכובע על העד אם יגיד
האמת טוב ואם לאו ברנע אחד ישרף ראשו תחת הכובע, של ברזל השרוף באש,
היהודי העלול הושיבוהו בבית האסורים, וכך היה, עבדיו הביאוהו במלקחים את
הכובע של ברזל וועלכע וואר אן ניברענס זעור אין פֶּיַער, אשר תסמר שערות
איש להביס על מראו, ואמר המלך להיהודי העד, הגיד האמת, ואם לאו תראה
את הכובע ברנע אחד ינתן על ראשך; היהודי התחיל לצעוק בבכיה גדולה לפני
דבליך, מה חסאתי ומה פשעי שתמיתני, כי נקי אנכי ואינני יודע שום דבר, וזדוני
בזאת השמים והארץ הוא העד האמיתי שהשפחה היא בעצמה העלילה דברים של
שקר עלינו ואיננו יודעים שום דבר. המלך לא שמע לדבריו ורצה להניח הכובע על

ראשו, בוז הרגע, צעק היהודי האומלל בקול מר צורת לשמים, אם גזירה היא מלפניך אני מקבל באהבה, ורצה להכניס ראשו תחת הכובע, המלך בראותו מה שנקי הוא מענין זה, מיד צוה לעבדיו להניח הכובע על ראש השפחה הארוורה ונשרפה למד, והיהודי אשר ישב בבית האסורים הניחוהו מיד הפשי לביתו וגם העד הלך לביתו בשלום.

עוד אחד פעם קרה מקרה שיהודי אחד הרג באמת אחד מן אומות העולם וכפני מה שהגוי עמד עליו להדגו וקם עליו והרגו, הדבר הובא למלך, והמלך שפם הענתים ביום אחר, וצוה להביא את הכובע שרוף באש, כמו שספרתי למעלה, היהודי חשב בלבו, אם יגיד האמת, או הטאו ופשעו יפול על כל היהודים, כי איש מישראל אחד יחטא, וכל האומה הישראלית מחויבת לסבול בשבילו, ולמען לקחת החטא מכל היהודים, חשב לכחש בעונו ואמר למלך ששקר הדבר והעמיד עדים שבוה הזמן היה במקום אחר רחוק ממקום הרצח, וצוה המלך להבחינם בכובע של אש, עבדיו לקחו הכובע במלקחיהם והחזיקו בידיהם ומכיסים על המלך כיצד יצוה, וכרגע בין החיים והמות — המלך צוה להניח הכובע על ראש אחד העדים ועל ראש השני של העדים וכולם מקבלים את העונש בשמחה, מיד צוה המלך צו ריק צו האלטען את הכובע, כי רואה שאין בהם עון, וצוה לעשות בחינה גם על הרוצה בעצמו, והביאו את היהודי ההוא, ואמר למלך אם כבוד הוד מלכותך רוצה לעשות דבר שלא כמשפט, אני מחויב לשמוע, כי בידך נפשי לשבט ואם לחסד, ואולי האמת עמדי, תראה כי ה' ידרוש ממך את נפש הצדיק והביא את ראשו תחת הכובע, מיד נבהל מעם המלך מדבריו וחשב בלבו, אולי באמת נקי היהודי ממות ולמה יעשה דבר שלא כמשפט וצוה לעבדיו להניח שלשתם חפשי לבתיהם.

היהודים בקומאים, מצאתי שהם כאמינים בשדים ובכישוף וברוחות ועוד דברים כדומה, על דבר כישוף, אוכל להציג לעד סיפור אחד מאת תושב אשכנזי אחד ושמו ר' אליעזר בן שמעון האזאנאווי היושב בעשרה שנים בין היהודים האלה ומתפרנס בנייהם מן מלאכה של גרות, וכך סיפר לי: פעם אחת נעשתה חולה אצלו תרנגולת אחת ונפגרה, ויצו האיש ההוא לבנו הקטן שיקח התרנגולת וישליך אל תוך הנהר, בלילה כמו שהיה השך, לא חפץ הילד ללכת אל הנהר, ולקח התרנגולת והשליכה על הנהר של עצים אשר נגד ביהכ"נ, וזה הנהר היה שזור עם ענפי ענבים, המגיעים לגוי אחד מאוה"ע הישב נגד ביהכ"נ לשם, ביום השני השניח הגוי על גדר הענפים וראה שתרנגולת מונחת על הענפים, והלך וחפץ לנרשה ואח"כ ראה שהיא מתה, הגוי חשב שהיהודים בוודאי עשו כישוף והשליכו התרנגולת על גדרו, ומה עשה הגוי לקח התרנגולת האם ויא איין גיהילם בבלווי סחבות והשליך אותה בסתר תחת הספסל אשר בהצר ביהכ"נ, בבואם היהודים לתת ערב בהצר ביהכ"נ ומצאו תחת הספסל התרנגולת ההיא, נעשה קול רעש בהצר ביהכ"נ, כי הגויים עשו כישוף בישראל, והנה עברו ימים אחרים ונתיעצו כולם מה שיש לעשות הרב החכם, מה בא בראשו הסברה החשובה, הכריז על כל הקהל לעשות תענית צבור, ולתקוע בשופר בבית התפלה וכן היה, זה האשכנזי ר' אליעזר בא לביה"כ להתפלל, ורואה כי תוקעים בשופר וקוראים ויחל, וישאל מהם מה זה התענית צבור? אשר אנהגו אינם יודעים ממנו, ולא חפצו היהודים מקודם להגיד לו, אח"כ נתודע לו שפני

הכישוף של זה התרנגולת עשו תענית, וקראו ויחל ותקעו בשופר, ודרב הוקן הטיפש עוד הוסיף שתי [כן] על שתי ודרש ברבים דברים בפלים וע"י השופר וכנויי מלאכים ושמות קדושים במלו את הכישוף הזה, האשכנזי הלך להתבונן על התרנגולת והכירה שהיא שלו, ושאל מאת בנו כיצד ה' הדבר ויפטר לו הילד שלא רצה ללכת עד הנתר והשליכה על נדר הענפים של ענבים, אשר מנדר ביהכ"נ. — הכספר הוא איש ירא ושלם ונכון לסמך על דבריו. — בכאן יש חכם אחד ושמו פ—ה בעל בשר ושמן נמוך ועב עם זקן לבן והעינים שלו מעידים כי בעל תחבולות הוא, אשתו נ"כ בעלת בשר כבעלה ושניהם כאחד רופאים הם, וכיצד רפואותיו ע"ד זה, האימערעפינים אנשי הכפרים כולם אנשים פשוטים ופכלים ומאמינים בכל הבלים אם יחלה איש אחד מהם, מיד יבואו אל זה החכם, יען כי הוא קדוש בעיניהם, וכי הוא עושה ניסים ונפלאות בעדיהם, ד"ם החכם הזה, יקח במספתת שער של אדם אחד, ונס אבגעשניסענע נענעל מערבות ביחד ועוד ענינים כדומה ומקשר אותם יחדיו, ויבוא בלילה יחירי אל הכפר אשר שם קראוהו להחולה, ולקח וחופר בסתר המספתת הואא תחת אילן אחד בתוך הארסה, אח"כ יבוא אל בית דגוי, שם מקבלים אותו בשמחה, כי יאמינו לו שירפא את החולה, מיד כאשר לוקח יד החולה ואוחז בדופקו מיד מתחיל לדבר בלחש אויה דברים ואומר שזה כישוף הוא, והוא כותב קמיעות ומכנה שמות המלאכים ואומר שבמרה המלאכים יגלו לו המקום שבו סמון הכישוף, וכך לוקח נר בידו ודגוי עם אנשי הבית שלו כולם הולכים לחפש את מקום המסמון, בוודאי הוא מתחיל ממקום אחד והולך וחופר בכסה מקומות וכאשר לא ימצא לשם, יבקש עוד כמה פעמים את המלאכים שיגלהו את מקום המסמון, ויעשה תמונת פניו בתמונת משונות מבוהלות, למען שיאמין הדגוי שבלי המלאכים מדברים עמו, אח"כ הדברים תאלה הולך לעשות בחינה חדשה ולהפחד במקום שהוא בעצמו הממין מתחילה בסתר, ובל"ם יעלו בידו, כאשר הדגוי רואה שהוא כצא בתוך הארסה מספתת ובה קשורים שער עם צפרניים ועוד דברים בפלים, מיד דגוי נבהל ומשמומם על הדבר הזה, כי בוודאי המלאכים הגלו לו מקום המסמון, ויאמין בל"ם כי גם תחולה נתרפא במהרה, ויתן לו דגוי מתנה חשובה כסף למדי, ועוד ענינים כאלה יעשה ויש לו תחבולות מתחבולות שונות וסוה יתפרנס א"ע. גם רבים כן היהודים מאמינים שהוא רופא מומחה וקדוש יאמר לו, והוא אינו יודע סחכתת הרפואה מאומה, כמה שנים היה ממלא מקום רב בקוסטאים אח"כ על ידי איזה סבה שהכה את משופרי הפאליציאי, וישב שנה אחת בבית האסורים, והוטר בפקודת הממשלה מאת הרבנות שלו, עכשיו הקוראים יכולים להבין, מי הם רבני ישראל בוז המדינה, המוליכים את ההמון העם שולל, ואין מניחים אותם לצעוד צעד על דרך החיים— המוביל אל תכלית מין האנושי.

על האכילה האב אך בעמקרקס כזה: הרב כאשר הוא עושה ברכת הוציא מחיוב להאריך את הצדיק של הארץ, עד שלשומע יתראה כמו כמה צדיקים, ד"ם המוציא לחם כן הארצעצע-צע-צע ובהברה של אגחה כוורה למאד, אח"כ מסדר חתיכות תתיכות לכל המסובים, אח"כ מסדר אצלם, להעמיד מינים מבינים שונים בפעם אחת על השולחן, כל מה שמבשלים עם יין ושכר וכלים רבים הכל מחויבים להיות על השולחן ואם השולחן היה ריק ד"ם כ"א המאכל אשר הם אוכלים, זה יהי בויון גדול להם, השולחן מחויב

להיות אן נעלם מים אללע קלייניקיימען עס זאלל נים זיין וואו אקערצוטאן זיך, ובכל פעם לוקח כל אחד ואחד מן השולחן חתיכה מבשרו או ממאכלו שהוא אוכל ומחויב לכבד לרעהו, והשני להראשון כך יחלפו החתיכות של המאכלים זה בזה, דאס עס איסט צום לאכען, ולא לקחת יהושב לתרפה אצלם, ואני ראיתי כמה פעמים שדרב לוקח חתיכה של בשר באצבעותיו און פאצקעט עס אויס ואומר לי שהוא חתיכה משובחה ומבבד אותי בזאת, ואני אמרתי לו רוב תודה איני מקבל טובה וכבוד כזה, בפעם השלישית ורביעית הוא עושה כמנהגו, עד שבאתי בכעס ואמרתי לו שאצלינו לא יש מנהג כזה לאכול מאכלים מן הידים, ולא יעשה לי יותר עוד כבוד כמו זה, עס מעג שפיין איין כוס עס יין אצלי, אבל כאשר הרצון שלו בראשו לכבד בנוס אחר של יין, מחויב אני לקבל את הכוס מידו ולשתות, ואם לאו, הוא בויון לו. וכן גם מנהג אצלם שאין מאכנים אם איש אחד אומר שהוא שבע ואינו רוצה לאכול, כ"א מאנסין אותו שהוא מחויב לאכול עד שתצא נשמתו, או שישתה בלא גבול, גם כן עשו לי, הרב התחיל לגזור עלי, בכל פעם, לאכול לאכול. וכמה שאמרתי לו שאיני אוכל לאכול כי שבע אני או שלא יש רצון לאכילה, והוא לא קבל הדברים שלי, וכאשר אני ראיתי פעם או ער בעליידיגם זיך, בחתי לאכול אחד מן המאכלים אשר לא תרגלתי לאכול כזה, אך כי אנוס הייתי בפקודת הרב, ואח"כ האב איך קאליע נימאכט דעם מאנען, און האב בעקומען שלשול און אפ נישלאפס ניווארען זעדר, מן היום ההוא נודתי עלי שלא לשבת על שולחנו ולא לאכול עמהם ביהר כ"א ביחוד בעצמי, ולולי זאת לא היה קץ למנהגים של שתות שלהם.

ז' אדר לאנשי קוסאים יש תענית צבור, ומתענים ובוכים למאד על שלא זכה משה לבוא לא"י, והרב הודש מעניני דיומא. מנהג ראיתי אצלם, כי בנפול איש במחלה, לא הוואנים שום דבר בעדו, ואם ימות החולה יש להם שמחה שילך בדרך ישר לנן ערן, ואחר המית עושים סעודה גדולה, כמו סעודה של ברית מילה, (אשר אבאר להלן) לכן אינם משניחים על רופאים ודוקטורים, ולא על סממנים של אפסעקא, וכמרפה ופגול יחשב להם הסממנים של אפסעקא, ובשביל זה הרבה מתים אצלם בלא זמן ועת, כי אינם משתדלים לרפאות ולהציל אותו מן המות, והמבוע שלהם כ"כ קר להולים בכלל, ד"ס איש אחד עני בא מן הכפרים בשביל נדבה אליהם, ונפל בחולי, ולא היה לו מקום לשכוב, הלך בחצר ביהכ"נ ושכב על הספסל ימים אחרים, כמדומה שבכל יום מתקצצים הם שלשה פעמים בשביל תפלה, כל הקהל ולא היה אחד שישניח עליו, כך היה שכב החולה ימים אחדים ביסורין ונפטר שם, אחד מיתתו עשו לו צרכיו וקברוהו. עוד שמעתי איש אחד אשכנזי מחכמי ירושלים, אבל איש משיכיל וידע בסוב לשון רוסיא בא לכפר קולאש בשביל נדבה, וקרה לו מקרה כי נפל מעל הסוס ושבר את גולו, בצעד גדול הגיע עד הכפר ונשאר לשכוב על הצד ביהכ"נ, ולא בא איש אחד לשאול בשלומו ולעשות איזה דבר לרפאותו, ואפילו עד שיצתה נפשו, לא השניחו עליו, איני יודע בבירור כיצד היה המעשה, הענין הזה הגיע לאוני אחד הקניאזום דשם ובא לחצר ביהכ"נ וראה את היהודי, וכאשר התחיל לדבר עמדו מצא חן בעיניו, ולקח אותו לביתו ונתן לו חדר מיוחד והשתדל בכל מאבציו כחו לרפאותו ולא הניח אותו מביתו עד

ששב לאיתנו הראשון, אבל היהודים בעצמם אינם משניחים על זה ומביטים נאנץ קאלטבליטסיני אם ימות ואם לא ימות לא ימות ב"ה, כך היה אצלי מעשה בקוטאים שחטם אחד אשכנזי ושמו יהודה ליב ע"פ סבת מקריו, בא אל העיר הזאת ונעשה לשו"ב לקהל הספרדים דפה שנה תמימה היה עובד את הקהל באמונה, עד שדרב אדך הוא לא יכול לסבול את אשכנזים כמו חזיר בכל זאת את האשכנזי הזה הזמין תמיד על שולחנו בימי שבתות וימים טובים למטען גם לשמוע וללמד ממנו הרנה של זמירות האשכנזים אשר מצאו חן בעיניו, והנה פעם נפל השוחט הזה במחלה עזו בבית אשכנזי אחד דפה, עד אשר לא יכול כמעט לדבר, והבשורה באה באזני מרתני לבקרו, וגם אותו בקשו האנשים לשלוח אחד איש שמש לשמרו בלילה אולי ימות, ולא שלח הרב אפילו שמש אחד לשמרו בלילה, ולא הפך ללכת לבקרו, בזה הלילה היתה סעודת ברית מילה אצל הדעפוטאט משה נבאי, וכל הקהל חבו עלי לשמה, וכאשר ראה הרבי שאני לא הלכתי אל הסעודה כ"א לבקד את החולה השוחט, והמנהג בוו המדינה שבעל הבית לא יכול לבוא בעצמו כ"א עם האורח שלו, ביחד לסעודה או לתפילה לביהמ"ק וגם בחזרה לביתו מחויב לחכות על האורח, כך המנהג שלהם, והוא ראה שלא יכול ללכת אל הסעודה בעצמו ובפרט כאשר הקהל יחכה עלי כיצד הוא יבוא יחירי, א"כ נמלך ברעתי גם הוא ילך אל השוחט, וכך היה, כחצי שעה כאשר אני ישבתי בבית החולה והנה פתאום נפתח הפתח והנה הרב בעצמו בתושך בא אל בית השוחט, אני הבנתי בטוב סיבת ביאתו, כי לא דאג בשביל השוחט אשר הוא אהב אותו ג"כ, אשר הוא שוכב על ערש דוי, רק שלא יכול ללכת בעצמו אל סעודת ברית מילה בזמן שהקהל חבו עלי, א"כ ישב לשם כחמשה מינוט ולקח אותי ללכת עמנו אל הסעודה של ברית מילה, כי כל מנמת נפשיהם רק אל האכילה והשתיה, ולא יותר, בקור חולים לא כתוב בספר דת אנשי גורזי, וגם הצלת נפשות, זעזר קאלט בליטהני זינד זיא לרברים כאלה.

ברית מילה אצל ר' משה נבאי בקוטאים: בבואי עם הרב אל בית הסעודה, והנה אולם הבית ארוך הוא למאוד, וכל הקהל ישבו בתוך האולם על שולחנות שורות שורות, ושולחן אחד היה מיוחד בשביל הגבירים ונכבדי הקהל, ושם מצאתי מקום עם הרב ביחד, נרות של ספערין היו דולקות על השולחנים, ואף גם שהוא עשיר בכל זאת המנהג, שכולם מביאים מאכליהם לשם לאכול הסעודה ביחד, וגם הוא הרבה מתקן בשביל הקרואים, אויף דיא פישען וואר אויף געלענגס כל מיני מאכלים, בשר באין קץ וכל מיני פירות וכלים מכלים שונים עם יין, רק שהמאכלים שהיו מונחים על השולחנות היו כתמרים חמרים אויף געהאופט וויא בערנע איינע אויף דיא אנדערע, וכל רגע היו שותים לחיים וקראו בקול גדול הורא! ברכו את המלך וגם החברה כ"ח הי"ז, וכל אחד מן הקהל שתה לחיים בשביל שלומי ושלום ביתי — וכולם קראו בקול רם הורא! — כבוד גדול הנהלתי שמה, החץ מזה שכל הקהל חבו בנסילת ידים ובאכילה עד בואי, שם יש אחד דוד קצר קומה והוא בין שתי השורות של השולחנים הלך במחול מרקדים אונד האם פריילאך נעמאכט דיא גאנצע געזעלשאפט, מהם שרו שירים בלה"ק פיוטים שנגעו לברית מילה, בתוך הבית ישבו הנשים הקרואות, כך עברו כמה שעות בשמחה עד שהגיעה הצות הלילה. —

כמו לעמשכום.

לעת ערב כמעט אחד מנחה קרוב לערבית הגענו עד ראש הרר ובאנו אל העיר ישוב אחינו ב"י, לא יכלנו להודיע להם מקדם, לכן לא ידעו מבואינו, ולא יצאו לקראתינו, אך בבואנו לרחוב היהודים, כולם באו לקראתינו המון נשים ובתולות זקנים ובחורים הקיפוני מכל צד עד שבא גם החכם ר' ישראל ומליך אותנו אל בית בעל הבית ר' ישראל בן יצחק מרדכי שוויילי, הנכבד והראש והעשיר בקהילתם הקמנה, באנו לביתו, התפצים שלי הביאו לתוך הבית, ואנחנו ישבנו לנוח על מסה גדולה מצופה במצעות קאודען באולם הבית, עיפים ויגעים מן הדרך היתה לנו מאד נעמה המנוחה, אבל לפי המנהג של המקום מחויב כל הקהל מזקן ועד נער לבוא לקבל את פנינו וליתן שלום, עוד הצינאונוניקים מאת האויעודניע אופרוואלעניע באו לקבל את פני גם אחד מן הקניאויים בא, וכולם ישבו עמנו, ואף האסיפה היתה לא בזמנה בכל זאת היתה שמח, שב"ה השלמתי הנסיעה הארוכה ויושב במקומי בשלום, פה הביאו לפנינו שהייא עם רום צו שמאָרקען מעט את לבבינו, לא יכלתי לאכול סעודת הערב מן רוב צער הדרך ושבורת נופי החלש ונחתי לישן, כמו אבן דומם, ולא השנחתי שכבר תשעה שעות על היום אשר יכלתי לקום מכסתי, אחר התפילה קבצתי את הקהל והזקנים כולם, והם כסרו לי ידיעות כמו שבתובים במקומם על ניד מיוחד, ויבואו פה אח"כ על הסדר. שדדתי את ביהכ"ג פה והוא ג"כ בטוב מעם בניו בנין חדש הוא, גם עזרת נשים בנויה בו וחדר מיוחד בשביל תלמוד תורה תחתיו, מוקף בחומה סביב לו, קרוב להבאָזאר של ההנויות. היהודים יושבים בחלק מיוחד סביב לשוק, כל בית ובית מוקף בננים נחמד למראה, גם האויר בקיץ הרבה טוב פה מפני קרירות ההרים, קיהל אונד פֿריש, והמים בפה טובים למאד קרים ואינם מפסידים לשום איש ולא יש פחד לקדחת כמו במקומות אחרים, אבל תמיד מעונן בעננים מן ההרים, בחורף הרבה קרירות בפה, לאנג וויילת וואר מיר זענד במקום ההוא, ובכל יום אני מחכה במהרה כיצד לעזוב את העיר בעינים צופיות, אבל מפני השבת נשארתי בפה עוד על שני ימים. ויש לי תקה ביום הראשון לצאת מכאן וללכת לעיר אָני או ראָדזשאָ. — בחלק הישוב של ישראל עומד מגדל גבוה הרוב, מגדל השני במישור קרוב לסעלסקאייע אופראוולעניא והמגדל השלישי במקום שעבשיו קאָזאצי-פאָכט, התושבים מספרים כי בהם ישב שר ומושל אחד קרמון עוד קודם שבאו המושלים דאָריאַנים לזו המדינה ושמו Яайшыгאן ועדיין נשאר מדה הנקראת Яайшыгאן (והיא כמו שני ווייעררא [עמער] מדה) לשמו לזכרון, וזה המושל משל או על חלק ארץ הנקראת Яайгаш. — על חלק העליון ההוא ימצא בית המשפם אויעודנע אופראוולעניא ומיראָוי-סור — והגאנאלניק הרבה איש טוב ומגין על ישראל תמיד. — המגדל אשר אצל ישוב ב"י הרבה גבוה והיה עוד יותר ויותר גבוה, אך נחרב הראש שלו, החומה המשתרע מצד אחד שלו עבי של הבתל כמו 1 1/2 סאָוייען, בתוך כמו בית, אבל פתח המגדל גבוה למאוד ונצרך לעלות אל פתח המגדל על סולם, האור ככה מלמעלה בתוכו יען כי הגג נחרב ופתח הוא למעלה. — הננים שלהם של עין ומכוסים כולם באבנים גדולות וקטנות ועל שאלתי השיבו לי כי הננות זיינען נים צו נישלאנען מים צוועקעכ, למען בשנה השנה יכולים להחליף אותם כבד אל צד, ולמען שלא ידחפורו הרוחות מניחים

עליהם אבנים מלמעלה, וכן גם ראיתי המנהג הזה בכל הכפרים באותו המדינה. אצל הקהל של לעצבוים ימצא כתב יד קדמון חומש על כלף אבל דער פֿאָדער בלאט מיט אייניגע בלעטער פֿאן פֿארענט אונד 2 בלאט פֿאן הונטען פֿעהלם מיט נקודות אלטער שריפֿט, אונטוויסענד מי כתב אותו ובקבלה הוא זמן רב אצל הקהל פה, הגליונות זיינען פֿארשריבען מיט ציילען אונד ציורים שונים מאותיות, קבוצים מהצי פסוקים אשר אינני אוכל להבין כונת הסופר, מדוע כתב על הגליונות פסוקים והצי פסוקים אשר אין מלה אינה נגעת להברתה, וכולם מנביאים וכתובים¹). — הפצתי לקחת את הכתב יד מאת הקהל למען להראות לחוקרי קדמוניות, אבל הקהל הקטן דפה כולם חמורים וטפשים אהר גדול מרעהו פֿאנאטיקער בלא קץ וגבול, ובלא שכל, פעם אחת אמרו לי, שבזכות הכתב יד הזה הם חיים על פני האדמה, וה' מגן עליהם! אחרים אמרים שנרד עשו לבל הוציאוהו מן הכפר שלהם ולהוצי, סוף דבר הוציאו עוד ספורים והבלים עליו שמאמינים בו כמו בדת חדשה, ולא נתנו לי בידי, צר לי מאד, בידיהם הולך לאיבוד, כי כבר הרקבון הפס אותו, ובעוד שנתים או שלשה יפסיד לגמרי אצלם שנצרך להניחתו בשמות בנגוה, עד היכן נגעת כח הפֿאנאטיזמוס הטיפשות שלהם שאין גבול וקץ לה, ואנשים בפה טבעים קשי עורף הם, רעים והטאים, קמצנים זבלעלים ורוע עין וטפשים מאין כמותם כמדומה על כל הכדור, גם אה"ע בפה גם כן פראים ילודי מדבר כמותם, אשר אלה ואלה מאמינים בכל דבר הבל הבלים. — הקהל בפה! בכל הדוקאז, לא קבלוני שום קהילה כך קאלט בליטהיג כמו בכאן, הרב של קוטאים הוקן ר' אליהו אשר בא עמדי לכאן, ספר לי, כי רבים מן הקהל זיינען זיך פֿארנאנדער געלאפֿען פֿאן שרעק! — ואפילו בשבת פהרו מלגשת אלי בבית הכנסת! עכשיו יוכל הקורא להבין, עד היכן התמרגות וסבלות והטיפשות ביחד נגעת, ומצאו יחדיו מושב בראשי היהודים בלעצקום. ראיתי כי אין מה לעשות עמהם, מה שיכלתי לקבץ מן החמורים ידיעות קבצתי, ואנכי בכח הביתי פה עד יום הראשון, 8 טען אלול בהצות היום היו סוסים פה מוכנים בשבילי ובשביל מלווים, וב"ה עזבתי גם את המקום הארוך והפראים דפה יחדיו ושמתי לדרך אָני

Они או ראד זשא פאדזשא פעמי. —

לא החוק מן המקום ההוא פנעתי את הרב ר' אביתר הוקן מראדזשי, ושם מאד לקראתי, והוא לזה אותי כל הדרך, לעת ערבית באתי לראדזשי, יען כי הסוסים היו רעים והטאים כמו בעליהם שלהם, והוכרחנו ללכת בנחת כל הדרך ההוא. —

ל) אָני (Они) או ראדזשא סאצבערי.

באָני כאשר באתי, הקהל קבלוני יותר בטוב כמו בלעצבוים, אבל כ"כ כמו במקומות אחרים האבען זיין זיך נים אוים ניציילכענט, יען כי הכפרים האלה יש להם שם ממרחק כי אנשיהם הם אנשי סדום ועמורה, ונבדלים דרבה במטעם מאחיהם האחרים בכל זאת הביאוני לבית מיוחד והעמידו שומרים ומשרתים לשרתני, בצווי הנשיא והנאצאלניק דפה, הרבנים או החכמים שלהם היו עמדי בכל זמן, גם נשארו בכל לילה ללון עמדי בחדר, פֿון היימליכקייט וועגען. הנאצאלניק קניאו דוידוואנדווייט

¹ לא אמונה כי היא הסורה הנכתבת בגליון מה"ק (Massora marginalis), ולפעמים כפי היא נכתבת בציורים שונים.

Князь Джиджикиадзе שונא ישראל הוא ואיש רע בטבעו אף גם שהוא קבל את בכבר פנים יפות זה היה בפקודת הכתב של הנובערינאמאר לולא זאת אין רע כמותו ועושה הרבה צער לישראל, וישתדל להשפיל כבודם בעיני הממשלה, גם הנשיא הסמארשינא עובר ישראל הוא, סוף דבר הממשלה בפה עושים לישראל הרבה צער, אשר העמים הרושבים בפה להיפוך כולם בטוב עם ב" ואינם עושים שום רע להם ויחיו בשלום עמהם, ב"א דווקא הממשלה, הנגרונית והארמנינים דפה. אבל היהודים זיינען ווערטה להענש, כי אין להם מנהיג ולא נצרך להם מנהיג, כל הישר בעיניו יעשה, בלבול ופירוד לבבות הרבה יש בכאן, על הרב הזקן אינם משגיחים ולא מציחים עליו כבוד, ומבזים אותו, ואינם שומעים לדבריו, לכן גם עי"ז לא יש סדר בכל עיני הצבור, ביהכ"נ רועו לא יש גג עליו והגשם יבא בתוכו, וקסון הוא מהכיל מספר אנשים קרוב של שמונים בתים שלהם, אף גם שהוא עומד במקום טוב אצל נהל קטון אשר המים רועשים בקרבו, אבל אינם יכולים לתקן ולבנות בית חדש מפני שאין סדרים ואהרות הקהל. זה שונא לזה וזה שונא לזה, וביחוד שלשה אנשים היותר עשירים מההמון חושבים שגבירים הם ורוצים למשול על העם ומה יוצאים כל הקלקולים, והרבה מחלוקת וענינים ביניהם, קבצתי את הקהל ושאלתי ואספתי ידיעות מהם, וכאשר השלמתי כל מלאכתי נשארתי בפה על השבת עד יום ראשון בבוקר מוכרח אנכי ללכת לסאצבערי. — בשבת בלילה אחר הסעודה בא הרב הזקן אלי והראה לי שהביא הכנור שלו לשמחתי, וישב על הארץ והתחיל לומר פיוטים שלהם אונד צו קאמפאנירען על הכינור, לא הפצתי להפריעהו, כי כך הכנה שלהם ומוטב שיהיו שונגים ואל יהיו מוידים, הכינור בעל ארבעה מותרות [בן] כמו כלי זמר של עמלקים ונורוניים. —

כשבתי בישר קודם בואי לסאצבערי ערך שעה, נשמע לאונינו צעדי סוס רוכב אהר, הבטנו וראינו ישראל אחד בא ועובר בדרך לפנינו, חכם ר' יוסף הכיר אותו כי הוא מאנשי סאצבערי וקרא אותי, הרוכב בראותו אותנו, סר מן המסילה ובא תוך היער הקטון ההוא וכיצד היה שמחתו בהביטו עלי, באמרו שהקהל סאצבערי מחכים עלי בעינים צופיות כמו על בן דוד משיחנו, והיהודי ההוא מיכאל שמו והלך במ"ס בכפרים הסחורה היה מונח בשני וויזקים על הסוס שלו, והנה עכשיו אמר לי, כמה אני אוכל להרויח אם אני אלך על שלשה ימים לכפרים, יותר טוב באם שאני אחזור בחזרה עמדי, וכך היה, אהרי אשר נחנו מן הדרך ואכלנו סעודתנו העניה המעם שמה, קבצו ללכת לדרך, מיכאל הסאצבעריאי, חזר עמנו בחברה ללכת לסאצבערי, עברנו הנחל הקטון ההוא דרך גבעה קטנה ומשם במישור עוד על גבעה קטנה, ומשם לפני כפרים אחרים עברנו ובאנו במישור רחבת ידים, הלכנו עד שהגענו לבניני הקניאויים והשרים הרושבים קרוב לסאצבערי מן הנחל שלחנו הרעפאסניק אהרן לפנינו ללכת במהרה לסאצבערי, ולהודיע להקהל מביאתנו להכין דירה בעדי, כאשר הגענו אל בתי השרים, באו לנדרנו הרבה רוכבים על הסוסים, החכמים והשופט של ישראל וישראל הממלא מקום הסמארשינא, ודבים בחורים תלמידי חכמים וקנים ונכבדי הקהל, בשמחה פגענו איש את רעהו שלום וברכה נשמע מכל צד ופנה, מצד אחד משתרע המישור, מצד השני עולים הרים גבוהים ועל ראשיהם חרבות מגדלים ישנים, למטה על ההר מפורים אחת הנה ואחת הנה בנינים חשובים גדולים ונכבדים של השרים הקניאויים ממשפחת צערעמעליים ימ"ש, בתוך מוליך המסילה לכפר סאצבערי, בין כה

וכה בתוך המון רוכבים המקיפים אותי מכל צד ומלפנים ומאחור, באתי אל הכפר, עברנו דרך הרחוב הגדול שמה, אשר שם גם החנויות והשוק, הרבה מן העמלקים אשר בתנויות כולם עמדו מעמדתם לראות מחזה חדש לעיניהם. רוב מהם אשר לקחו כובעוניהם מעל ראשיהם ועשו לי כבוד, והמונים המונים נשים ובתולדות מישראל על הבתים ועל הבאלקאנים עמדו גירופורים אצל בתיהם, והמון מן הקהל בתוצות הכפר לוו אותי עד אשר עמדנו אצל בית אחד, שם ירדנו מן הסוסים. זה הבית, בית של הרב חכם ר' אליהו בן אברהם ללושה שוויילי ה"ו, אשר בשמחה גדולה הביאני אל ביתו, אפילו הרצפה של אולם הבית ה' מכוסה בקאודים לכבודי, מיד כמנהגם נתקבצו כל הקהל ליתן לי שלום ולברכני בביאתי בשלום, גם הסמארשינא בא ע"פ פקודתי וע"פ הפקודה של הגוב' והנאצאלניק, מחויב ה' לעמוד לפקודתי, אף גם שעמלק הוא וצורך היהודים, עמרי ולפני לא יכול להרים פיו ולשונו וקיבל באהבה עליו פקודת גבורים מעל גבורים ממנו. וכך ביום שלישי 17 אלול תרכ"ט בחצות היום באתי בשלום לסאצנערי, הקהל קבלוני ברוב כבוד ובשמחה נצחת, לא כמו שני הקהילות לעצבונם ואני או רצצי, מן הבוקר עד הצות הלילה לא ימושו מחדרי, כולם יושבים ומבלים זמנם עמרי, ולא מניחים אותי יחידי בבית אף על דנע, בכל יום זה יומין לי, וזה יומין בבתיהם, ויושבים הרבה טובי העיר על שולחני למען לשמחני ולכבדני, ארבעה בתי כנסיות יש להם והלכתי לשחר כל בתי כנסיותיהם בכל תפלה ותפלה, הם קבצו כולם בבתי שני פעמים ומסרו לי כל הקודות אשר עברו על ראשיהם בימי קדם, גם מצבם בעתות אלה, כמו שיבואו דברי ימיהם במקומם ובזמנם בארוכה, והימים האלה ימי שמחה בשבילם, אינם עוסקים במ"מ ואינם הולכים לכפרים כמו"מ, כ"א כל הקהל משמח עמרי, חדר מיוחד בשביל שינה בערי, אולם הבית לצד החצר, ודגן בשביל אספת הקהל, גם קאראול גדול עומד לשמרני כל הלילה בזמן שינה עד אור הבוקר, עד עשרה יהודים או יותר מתושבי הכפר ישנים סביב חדרי מכל צד. היהודים יושבים מפוזרים במקומות אחדים בתוך הכפר ולא כולם ביחד, לפי מספר הבתים המגיעים לכל ישר ושר שלהם, וכמעט רחוקים הם זה מזה לכן מחויבים היו לעשות ארבעה בתי כנסיות במקומות ישוביהם שמה, הבתים שלהם כולם עניים, אחד בית שהוא אחד חדר, משני הצדדים מכפנים שני בייגן ארוכים בשביל ישיבה ושכיבה, באמצע הבית מקום התגורר בשביל מאכליהם והכל בבית אחד, כמו קאניושינע אחת בשביל סוסים, כולם ורובם עניים מרודים הם, רק אחדים מתי מספר הם בעלי בתים בינונים, ומתפרנסים מן מ"מ, דווקא, כמו שאני לא הורגלתי לאבילתיהם יען שהם מתקנים כל אבילותיהם בייאגדעם חצוצות של שלשה מינים, האחד יקרא בלשונם: Трехмалы והוא לבן אדמדם מראהו, ונקרא בלשון הקודש כרוסממל(?) השני Кліны ומראהו כעם שחור, והשלישי Тогоношо כולו שחור, ואינני אוכל לסבול המאכלים החמוצים שלהם, לכן אני לומד בכל מקום את בעלת הבית לבשל בשבילי שורפא או מרק עם תרנגול כמנהג האשכנזים, והם כך מתקנים אפילו בבתים שמזמינים אותי, וזה דווקא אבילתי במדינות האלה, וכך כולם בכל המקומות, בלא הייאגדעם החצוצות אינם אוכלים שום מאכל, גם ריח מזר עולה מן המאכלים החמוצים ההם שלא יתכן לאכול איש אשר לא הורגל כמותם. — בערב היום השני של ביאתי הביא יהודי אחד מקומאים משקאות שונות ששלחתי הקהל לשם בערי להכין, והביא

פארטער ורום ושטר ביער וכמה משקאות שונות אבסאנט וכדומה, והנה בכל יום סעודת פורים שותים פארטער ומשקאות שונות כמו בעיר גדולה, אשר לפלא בעיני, כיצד אנשי קהילת סאצקערי רחוקים בטבעם מן אחיהם אנשי בלועל אשר בראצי ולעצגום, וכמה שכל ודרך ארץ הרבה יש להם יותר מרי הפלא ופלא! בלעצגום וראצי האנשים פראים ורעים כחיתי יער והשרה, אפילו כף לאכילה לא ימצא בכל שני הכפרים ההם, ואוכלים בידיהם כאנשי דאנוסטאן, ובסאצקערי מצאתי כפות של כסף גדולים אשר גם זה לפלא גדול בעיני, כי בכל זאת היהודים אנשי כפרים הם, בלעצגום וראצי הוכרתי לאכול בכף קמון של מהעע השורפא שלי, ובראצי אינם משגיחים על בשר וחלב, הכפות שאוכלים בהם מהעע עם חלב או חלב מיוחד, נותנים גם במאכלים של בשר! ואינם מדקדקים, כ"כ המה המוניס ורעים שאינם משגיחים על חוקי הרת ואין יראת שמים בקרבם, וגם החכמים בכלל. בסאצקערי לא כן, האנשים על אופן אחר הם, וכרחוק מורח ממערב כן רחוקים בסבעיהם מאחיהם הרעים והחטאים ההם אשר הוכרתי. שאלתי אותם אם לא ימצא אצלם ספרי תורות עתיקים או כתבי יד מאבותיהם, והשיבו לי, שהכפר סאצקערי כמה פעמים נשרף עד היסוד, וגם בתי כנסיות שלהם נשרפו, ביחד עם ספרי תורות וכל מה שהי' בתוכם, וכתבי יד אחרים לא ימצא אצלם כלל, ואינם יודעים, אם היה לאבותיהם ונשללו מהם, או לא הו' להם כלל, מפני רוב הזמנים והגלות שלהם בין גוים וקניאזים האדונים שלהם, הכלה אינה מרברת עם התתן מן האירוסין עד החופה עד שלא תקבלה מאתו מקורם איזה מתנה חשובה, אח"כ תתחילה לדבר עם התתן שלה כך השגחתי בפה וכך ספרו לי, הבלות שלהם ראיתי בתולדות בת עשרים שנה וההתנים עד עשרים וחמשה ומעלה, זהו לפלא בעיני, לא כבארץ דאנעסטאן ושירוואן. — בין בשר ודגים אינם עושים שום הבל, ותמיד מביאים הדגים בין מאכלי בשר, ואינם שוטפים אפילו הכלים והפה בנייתים, ע"פ דרום אוכלים הם בלא כפות רק בידיים כיתר אחיהם תושבי קוקו. שותים בישיבה, ואצל כל שתיה ושתיה, הרבה ברכות מברכים איש את רעהו על כל כוס וכוס, נסילת ידים ראשונים ואחרונים מביאים על השולחן. —

ביום ה' כ"ו אלול היו המוסים מוכנים בשבילי ובשביל ששה מלוחים רובכים יהודים, כל הקהל קמון ועד גדול נתקבצו לברכני בדרך שלום, כאשר ישבתי על הסוס, הניח אלו עבד של הקניאז סימן ומסר לי מכתב מכנו קאנסטאמן כהוב בלשון צרפת, לא יכלתי ליתן לו תשובה והבטחתי להשיב לו מקוטאים, בליות כל הקהל והמלוחים על המוסים יצאנו מן הכפר, הרב ושאר המלוחים שררו שיר ברכה: ברוך אתה ברוך וברוך אתה בצאתך, דיעזע ליעד בענלייטענע מיך פאן דעם דארפֿע העראויס אויף דער שטראזע. —

לא) סוּכָה. אחלצ'ך.

ביום ו' עש"ק כ"ז אלול באנו לסורם, הרב חכם ר' אליהו מסאצקערי ויתר האנשים המלוחים אותי חזרו באותו היום בחזרה לסאצקערי, ואני נשארתי בפה סורם על הנ ראש השנה, הקהל קבלוני בסבר פנים יפות בשבת היה מתלוקת גדולה בביה"ב"ו חכם ר' משה בעצמו עשה דברים שלא בהגון בשביל שחיטה, כולם פראים ועזו נפש! איח"ש אחר ראש השנה הבג"ל אישים רבני לאחלצ'ך. —

בן הכפר אצורו, באו וקני הכפר וראשי הקהל של ישראל עם הרב הזקן שלהם לקבל את פני בדרכי לאבלצ'ין, שם שתינו קאפּע עד אשר החליפו הסוסים, כאשר ישבת בעגלה ללכת לאבלצ'ין, יען כי לא יכלתי להשאיר בכפר ההוא עד אשר לא אשלים כל מעשי באבלצ'ין ואח"כ בחזרה אסור לשם. אנשי הכפר אשר באו לקבלני פנים, הלכו על סוסיהם ללוני אחר העגלה, כחצי ווערסט לא התרחקנו מן הסטאנציאָן, והנה נגדינו עגלה ממחרת, בעגלה ההיא היה הרב של אַלאַצ'ין הכב' ר' יוסף בן הכב' ר' דוד שווילי, העמדתיו הסוסים, הרב יצא מעגלה שלו ועלה לשבת על העגלה שלי, הרוכבים הלכו ווערסטים אחרים מאחורינו וחזרו אח"כ לכפר אצבורי שלהם, וכך הלכנו הלאה בדרך בשעה וחצי עד מרחק שמונה ווערסט מן העיר אַלאַצ'ין. פתאום רוכבים באו לקראתי, הרב אמר לי, שהם יהודים מן קהל ישראל אשר יצאו לקראתי לקבל את פני, בעוד רגע והנה שומע אני שלום מכל צד, הרבה אנשים מסובי העיר יצאו לקבל את פני וביד כולם פירות למען לעשות ברכה, מי שנתן לי ענבים ומי תפוחים, בעוד רגע והנה אנשים אחרים לנגדי, סוף דבר כל הדרך על שטח 8 ווערסט היו מלאים ישראלים מי שהיו על הסוסים ומי שהיו בפאָיעטאַנים ומי שהיו ברגלים, המון עם רב למאוד, וכל אחד נתן לי שלום וברכה ופירות לכתנה, כך הלכנו בלויית המון רוכבים והמון העם עד שהגענו כשני ווערסט קרוב להעיר והנה בבקעה בתוך הגבעות עמדו המון בני האדם יהודים, ובתוכם שני יהודים זקנים: גולף אַטאַנאַקא שווילי ואינדזשא שווילי הוציאו לפני לחם ומלה על כלי של כסף מכוסה במטפחת יקרה של משי, בזה הזמן גשם מלקוש ירד מן השמים בתוך זהירות השמש, עד שהוכרחתי לכסות את גופי בוזאַנטאַג (שירמע) נתתי לקהל ישראל דוב ברכה על כל הכבוד שעשו לי, והבטחתי להם לעשות בשבילם כל אשר יהי' לאל ידי לעשות בשבילם. ברוב כבוד, ברוב שמחה וששון וברוב המון העם אשר כתרוני מכל צד באין מספר הלכנו לאט לאט. יען כי לא יתכן היה להבריה הסוסים שלי מפני הרוכבים וההולכים ברגלים, וכן לאט לאט קודם תפלת מנחה הנענו אל העיר, טרם באנו העירה, נפסק הגשם והשמש זרחה כמקורם, והנה מנחה אחר לקראתי, המונים המונים מאנשי העיר יהודים ואיני יהודים כארמענים וגורוונים כולם יצאו על השדה אשר אצל העיר להביט ולקבל את פני, בתוך המון אנשים עברנו ובאנו אל העיר, למאות ולאלפים אנשים ונשים של גוים ויהודים עמדו בחוצות ועל הגנים של בתיהם, כולם האבען מיר ניקאמפלעמענטירם בדרישת שלום ביאי, הגשים היו מוכרחות בעת ההיא להוציא עיניהן מתוך הצניפים המכוסים על ראשיהם והמסתירים את פניהם כדרך נשי ארץ המזרח, לאט לאט הלכנו בין המון העם אשר עמדו בחוצות העיר, ולויה גדולה מאחורי, גם המונים מלפני, ומכל צד, וכן עברנו דרך חוצות צרות ומעוקלות אשר בקושי הלכו הסוסים עם העגלה הנענו למקום ישוב של ישראל בחלק מיוחד, לצד צפון של העיר. גשים אין מספר ישבו על גגות בתוהן וכמעט אשה על רעוהה, אשר אני רק ראיתי ראשים בלא גופים, וכולם בבגדי טאטארים וטורקים, המון אנשי הקהל ילדים ובחורים וזקנים המון עם גדול למאוד, בתוך מקום צר עמדה העגלה, כי לא יכלה להגיע עד בית של הרב, ואנחנו ירדנו מן העגלה והלכנו מעט ברגלינו, עד שבאתי אל בית אחד, והוא בית של הרב ר' יוסף. כפי מנגד המדינה כל אחד ואחד מן הקהל באו אל הבית פנימה

לתן לי שלום ולברכני בכואי בשלום, לעת מנחה הלכתי לביהכ"נ הגדול, אשר הי' מתוקן בכל מיני יופי במצעות יקרות, גרות לבנות דולקות בכל המנורות ולאמפארען כולן דלק, פתחו ארון הקודש בשבילי לנשק ספרי התורות, הרב עשה מי שבירך בשביל הקיסר ומיכאל ומי שבירך בשבילי, עתפ"ר כמ שרדה מסביב, וכן היה בביהכ"נ של אנשי החיל האשכנזים. גם שרים ושרות באו לביהכ"נ לראות אותי. שם התפללנו מנחה ברוב עם. וחזרתי לביתי עד הלילה, בלילה כל הקהל נתפסרו מעמדי, ואני נשארתי לנוח מעט מן הדרך. — בזמן שישבתי לאכול סעודת הערב, והרב החכם ר' יוסף ישב אצלי, בא איש אחד וקרא אותו לבית אחד הנכבדים, הוא הפציר בי למחול לו שמחויב לעזוב אותי בבית אף שזה נגד דרך מנהגם, הרב הלך לו, בעוד אחד שעה אני שומע קול גדול ויללה גדולה ונוראה בחוץ סביב ביתי, מה זה קול יללה נוראה אני שומע? שאלתי את אנשי ביתי, כי אינני שומע לשון נורוי, וכמו שאנני ראיתי שאשת הרב מכה בידיה על החוזה וצועקת בקול נורא, נבהלתי למאד, בחשבי ששריפה בתוך העיר, או איזה מקרה ואסון פתאום בא באותי השעה, אבל אינני אחד חוזר לי תשובה, עד אשר בעצמי הכנתי אה"כ כאשר הביאו אנשים אחדים בידיהם את הרב חכם יוסף אל הבית, ולא היה בכחו ללכת בעצמו ברגליו, ומה הסיבה לזה הדבר, כבר ספרו לי אה"כ כאשר הגיעו את הרב על המטה בחדר מיוחד, וצעק שם בקול מר למאוד, והמעשה שהיה כך היה: לאותו הרב יש בן בחור בן עשרים שנה, הנקרא ביניהם חכם, ואשר אינו סבין פירוש המלות של שמע ישראל, ולא יכול לקרות בטוב בספר, ובפה ילד אם הוא יכול להתפלל מעט בסדר תפלה, יקרא בשם חכם! וזה הבחור שמעון שמו האמתי ז"ל פערליעבט אין איין גאנצע רייכע מאדענע בת אברהם דזשאנא שוויילי ואחות חכם אהרון, והעלמה ג"כ אוחבת את הבחור הנ"ל, ואף גם במדינה הזאת כל הנשים וביהוד בתולות יושבות תמיד בבית פנימה, ואינם מגלים את פניהם לאיש זר, ומכוסות בצעיפים ובסדינים ובמטפחות כל ראשם וגופם, בכל זאת שרים ורוחות שיכנים בקרב לבבותיהן, ואם תמצאנה איזה שעה מוצלחה בעדן הן מוכרין את כבודן בלא מחור, יען כי מים גנובים ימתקו והיצר יותר רע בקרבן, מפני שהן תמיד סגורות בפנים הבתים ואינן יכולות להראות בגלוי, כמוכן הדבר מעצמו, א"כ הבתולה בת ר' אברהם דזשאנא שוויילי, יודעת מעט כתב לשון גרוזיא, כתבה בעצם ידיה אגרות אחדות, דברי אהבה וידידות לאהובה, גם כתנות תמיד שלחה אליו בסתר, והוא השיב לה כפלים, ואוהבים זה את זה באהבה עזה כמות, וקובעים עתים בסתר בלילות להראות ולדבר יחדיו בסתר, הדברים האלה הגיעו לאוזני הרב ולאזני אבות הבתולה, הרב הפץ בשידוכין באלה, מפני שהוא איש עני, אבל אבי הבתולה איש עשיר מופלג ואינו רוצה להתחתן עם בן הרב אשר אינו מוכשר לשום דבר בעולם, ויחר מאד הענין בעיני אבות העלמה, וישלחו בשביל הבחור ואביו הרב ובקשו ממנו שיצוה לבנו שלא יסיר את בתו מדרכה הישרה, ושלא יפתה אותה, כי רחוק הענין לעשותו, וכי לבזיון גדול יהשב הדבר הזה במדינה הזאת, אשר עדיין לא נשמע כדברים האלה בקרב ישראל אנשי גרוזיסטאן — הבחור צעק בקול גדול שמה בביתם, כי הוא אוהב את העלמה וכי היא אוהבת אותו, ומחויב לעשות תופה עמדה, ואבות העלמה התחילו לצעוק עליו בדברים קשים ונמרצים, עד אשר

החכם ר' יוסף התחיל לעשות מריבה עם אבות העלמה, כי העלמה מחויב בזה הענין שהיא פתה את בנו, סוף דבר הצעקה והמריבה הגיעה עד לשמים, אבל לא כלו דבריהם בדברים כ"א בידיהם אנשי בית העלמה, התחילו להכות את הבחור במכות אכזריות, ואביו החכם לא הניח להכות את בנו, ויקומו כולם והכו גם את החכם הרב! וכאשר הוא זקן כמה שהכדור ה' די בשבילו, ולא יכול לסבול ההכאות גם לא היה בכחו לחזור ברנלים לביתו והוליכורו אונסער די העגד אנשים לביתו, והבחור הוא נכוד וחוק כעשו כמה שקבל עוד לא די היה לו, ולו לא התקבצו אנשים רבים לקול הצעקה לאותו הבית יכלו להכות את הבחור שם עד מות, יען שהבאיש את שמה וריחה בין תושבי העיר, וכן החוק אצלם, כי שמוציא שם רע על אחד הבתורים או אחת הבתולות, או יכולים הם לשבת ימים רבים כי אין איש יעשה אירוסין ושירוכין עמהם, א"כ מחויבת הבתולה לשבת עד כמה שנים בלא שום שירוך בעדה, א"כ כפי טבעם שהם קשה עורף ועיו נפש אונד היציגע מענשען אשר לבם בועית כאש להבה וגם שנאת הנם ופירוד לבבות וקנאת איש מרעהו ואהבת הכבוד הכל ביחד בקרב לבנם ומסככים כל המחלוקות, ומכים זה את זה בכל יום ובכל מקום ופינה, ותמיד קול צעקה בחוצות או אנשים או נשים מכות אשה את רעותה. הרב שכב כמה ימים על המטבח אה"כ קם ממטחו, ובנו גם ההכאות חלפו ועברו, אבל הבתולה נפרדה מן אהובה ולא יתכן עכשיו שיעשו ביניהם חוזה באחד מן הזמנים, שנאה גדולה בין שני הבתים, עזה כמות ובסתר בקרב לבביהם, הרב חפץ להניע הענין להמיראווי סוד, אבל קודם יורכ"פ באו אנשי אבות העלמה אלי הכיתה ובקשו ממני לעשות שלום ביניהם ושימחול להם הרב, וכך עשה, החכם מחל להם, יען כי הוא איש פשוט ועניו גם טיפש ביחד, המחילה היתה לפי שעה ולפי מראות העינים אבל השנאה מסותרת בקרב לבבם, כל הקהל היו בכעס גדול על אותו הבית שפגעו בכבודו, מפני מה עשו זה הרב דווקא באותו הלילה שאני סרתי לבית של הרב; אבל אח"כ בקשו גם ממני מחילה ע"ו.

שחרתי את הנאצאלניק ויקבל אותי בסבר פנים יפות ונתן לי כל מיני עזר למלאכתי, זמן המועד הגיע, עבר יום הבהורים והקהל התחילו לעשות סוכות, לא יתכן היה לעשות הענינים שלי באותו הימים, כ"א נהתי מן הדרך, משרת העמיד הקהל לשרתני, וכל מחסורי על השבון הקהל, הדעפוטאט ימלא כל משאלתי ברוב כבוד כל אשר אני מצוה. אנשי הקהל יוצאים ובאים יוצאים ובאים לשבת עמדי. למען לא לשבת יחדי בצער בבית אום ניכט לאנגע וויילע צו האכען.

כימי ההג נהארחתי בבית דוד אינואבעלי ובבית אחיו שלו יצחק ישבנו על מצעית על הארץ ושולחן עגול נמוך על הרצפה על השולחן כל מיני משקאות וטירקישע קאנ-עקטען, מהיירא וקאפּע, אח"כ כאשר לבם היה שמה, הלכו מקודם בחורים במחול מרקדים ואח"כ בת יצחק בתולה כלה בת שמונה עשר שנים ובת דוד בת 16 שנים במחול מרקדים לקול תופים והארמאניא מלוכשות בבגדי גורזיא וזנים דווקא אלה הבתולות הולכות בבגדי גורזיא, אבל נשי כל העד של ישראל כולן הולכות מלוכשות בבגדי קדד הקדמונים בבגדים מרוקם מזהב ומשי אדום מגונים ופרחים שונים, אהנלך צי די גייסטליכע ראסען, און די קליידער זיינען נאטירליך וויא דיא ליטווישע אינד פאלינישע קאפאטעס שפאל אינד ליינג בלא שום געשטאק וטעם וריח, עם עקלעם

זיא צו בעמראַמטען וכל בגד ובגד כולו יקר שוה מן מאה עד שני מאות דר"ב, ונושאות עליהן ציערונג מסבעות של זהב ומרגליות, יש בתולות ונשים אשר תלויה על צואריהן כטבעות גדולות וקטנות של זהב זקוק עולה עד אלף ויותר מאנאם, הפחות שבפחותיה נושאת על מאה או עד מאה וחמשים דר"ב מסבעות של זהב, והמסבעות הן אימפעריאלען אונד לירעם של מדינות אייראפא ותורמה, וכאשר תכשטנה בולנה בכל מיני פאר ויזפי ובכל מיני מסבעות של זהב ומרגליות, זיהען זיא אויס כגום זהב באף חויר בלא שום טעם, כי כולן הן פראי ילידי מדבר, ויילד-שלעכא אונד בעז בלא שום בילדונג אונד לעררע, רק מהן אתרות אשר יפי מראה הן דווקא ולא יותר, ולא יש להם שום מדות טובות, גם נדה וטבילה אינן שומרות הרבה מהן כראוי וכרין בנות ישראל, לכן בנידן וצאצאיהן כולם עזי נפש ממורים בני נדה רעים וחמאים וטבע של לפסים ורוצחים יחד, כמו שיראה הקורא מן הדברים דלמטה. אחר חצות ראיתי, והנה מתקבצות הרבה בתולות ונשים צעירות בשנים והולכות במחול בעגול (קריוו טאַנצע) המון בתולות ונשים אוהות בידיהן זה את זה, בעגול מסביב ומתנועעות אחד צעד לאחור ושני צעדים לפנים, וכך מתנועעות עד שהורין חלילה בזמן המחול הזה אתרות מזמרות ניגונים ושירי ענבים של אוה"ע הגרוזנים, פֿערשיעדענע בונטע קליידער פֿאַן זייד סיטעץ אונד גאלד געהעפֿטעמע קאפאטען מאַכען וואונדערזאם אונד אינסערעס זיא צו בעמראַ-מען. וכן הולכות בולנה ומתנועעות איין מריט צוריק אונד אייניגע שריטע פֿאַר-ווערטס וכן הלאה. לנשים האלה לא יש שום אומנות בידיהן כ"א יודעות לתקן מאכליהן, אשר לא יכול איש אייראפי לשעום כאומה מהם, ואני למדתי את נכרת הבית שלי אשת הרב, לתקן מרק עם תרנגולת בשבילי איינע סופע, מיט מאַקאַראַנע מתוקנים מן החנויות והיא מתקנת בשבילי, וגם או יתכן פעם אחד מעשרים פעמים לאכול את מאכל אשר תקנה, כי לא חלק להם ה' חכמה ובינה, להבין כיצד לתקן מאכלים כמו באיראפא. — פֿיש זידען זיא אב אין געזאלצענע וואסער צוואסכען מיט דיא שופפען וועלכע פֿיש זאל ניכט זיין, המים שופכים ואח"כ הדגים אוכלים הם כמו שהם אינם מתוקנים בקשקשת ומפיר יחדיו. — ובישול הדגים בכל עזי גרוזיסטאן אצל בני ישראל כולם חד הוא. בחוה"מ סוכות קבצתי את הקהל בביתי וכולם ספרו לי עניניהם ודברי ימיהם דוקא מן הזמן שבאו תחת ממשלת רוסיא משנת 1830 כמו ארבעים שנה מקודם, מה שהיה עמהם בזמן שהיו תחת ממשלת שולטן תוגרמה ספרו בקיצור מפני כי הזקנים כולם המורים ואין יודעים ואינם זוכרים שום דבר כמו שעבשוו גולדו, ובפרט טבע של הזקנים פה, אינם אוהבים להארץ בעענינים שבבר עברו, כ"א מה שנוגע לחייהם ההוה, ומפני זה אינם כותבים כפסד שום דבר ומקרה, מה שיקרה להם בימי חייהם, מפני שאינם מורגלים לזה, בינה ודעת יחסור להם, עמי הארצות ובורים נמורים, והתכמים שלהם מפשים ודוקים מכל, אשר אינם חושבים כלל מענינים כאלה, ולצחוק יחשב להם, אם אני שואל אותם מדוע לא כתבו בספר לזכרון, את כל המקרים שלהם בשנים עברות, מורים בעיניהם ענינים כאלה. גם על ביה"ק זעיר ועלטען מצאתי מצבות שכתבו אף שמות מותיהם או מפני חסרון ידיעת הבתיבה, או מפני שלא מצאו נחוץ לעשות כתבים לזכרון, מצבות היותר ישנות אשר מצאתי עליהן כתבים הן אלה: משנות ה' תק"פ

ליצירה עד הזמן הזה, והענקתי נוסח מצבה אחת: „טוב שם משכן טוב ויום המות מיום הולדו וזה המצבה על קבורת התלמיד הנעים מוח' סימן טוב בכ"ד חכם יעקב שנפטר לב"ע יום י"ד לחודש תשרי שנת ה' תקפ"ה לפ"ק תנצב"ה". — באבאלצ'יק כנצתי בית הכנסת ישן אשר המון העם והזקנים אומרים שאינם זוכרים זמן בנינו, והאבן העמוד בבנין ביהכ"נ מכפנים לצד מערב כחוב עליה זמן בנינו: בשנת ה' תק"א ליצירה ונבנה בזמן הרב החכם פנחס בן בנימין מורחי. בפנקס כתב יד * של החכם ר' פנחס מצאתי כתוב כדברים האלה: בשנת ה' תק"ב, ה' תק"ג, ה' תק"ד באו תלמידים ללמד בביהכ"נ הזה תורה, הראשון מאמאדושאן בר יצחק, אליהו ב"ר ישראל ודוד ושני בנים של יצחק. נראה מזה שביהכ"נ נבנה 129 שנים מקודם. על קדמות היהודים באבאלצ'יק אינם זוכרים, כ"א יודעים שמקודם היו דרים בצד צפנית מזרחית, במקום שנבנה כעת העיר החדשה, וגוים ואוה"ע שוכנים לשם כעת גם ביה"ק ה' לשם קדמון אבל כעת בנינים וחוצות ולא יתכן לדעת שום דבר וסיבה כיצד ומפני מה נעתק מושבם למקום שהם יושבים בימים האלה, וגם היהודים אינם זוכרים שום דבר. גם הימים הטובים של סוכות האחרונים כבר הגיעו, ההרשענות היו כרוכים באגודות כמו אצלינו הבעזומער אשר ממעמשים [בן] את הבתים, ובכל רגע אצל כתוב ופסוק הם מנענעים אותם, אבל אינם מכים על הארץ כמו האשכנזים, בזמן ליל הושענא רבה, אצל מי שיש סוכה כולם מתקבצים ובאים אל הסוכה ואמרו תיקון ליל הושענא רבה, בביהכ"נ אמרו תהלים מי שישן בביהכ"נ ובהרץ אצל ביהכ"נ, גם הנשים ויזען אויף די גאנצע נאכט, וכולן מטיילות בחוצות ויושבות סביב ביהכ"נ, עזרת נשים נעשתה מעקה אצל החלונות מבחוץ, או יושבות נגד או אצל הפתח של ביהכ"נ, ואינם ישנים כל הלילה, עד אור הבוקר. בזמן ההקפות כל האנשים עמדו על הספסלים הארוכים של ביהכ"נ, מקודם הלכו ילדים רבים עם נרות דולקות ומגילות עמופות בתפוחים ומטפחות של משי, ורקדו כעזים ושרו שירים בצעקה ובלא סדר, אחריהם הלכו בתורים צעירים עם סדורים ונרות דולקות בידיהם ואמרו פזמונים, אחריהם הלכו נושאי ספרי התורות ואחריהם הלכו רבים מן האנשים בריקוד ובקול צעקה של שירים מזורים אשר אין תואר ודמיון וכיטל להם, אחריהם לקחו שני אנשים איש אחד על ידיהם אונד האבען איהם ניטראגען אתרי ספרי התורות, סוף דבר מענשען האם מען ניטראגען אויף דיא העגד וויא גרויסע אונד וויא קליינע, אף גם דוד אינושאבעלא נשאו אותו אנשים על ידיהם, לאבען אונד זינגען אונד שפרינגען בקול רעש מזור למאד. מנהג כמו זה בפעם ראשון ראיתי בכל ערי קוקו. בכה עמדתי בביהכ"נ מפני רוב המון העם לכאור, מפני האבק הנורא אשר עלה עד למעלה, בז דעם באלמען, דער רויך אונד דאמפף פון די וועקסטענע ליכט האבען נישטמיקט דעם אטעם שלא יתכן היה לסבול שמה, ונשים באין קץ ותכלה סבבו בירכ"נ סכל צד אבל בפנים לא באו, גם שרים כאוה"ע באו לראות דעם אונאָרדנונג אשר עשו היהודים בביהכ"נ או שמה, לתגיד

* מקודם חשבתי שאמצא בתוך הכתב יד הזה איזה תאריכים, אבל כיצד נשתוססת' לדאור, כי רק דברים בטלים ושמות אנשים שעלו לתורה ונדרו כסף בשביל ביהכ"נ וכדומה, חוץ מזה לא מצא נחין הרב ההוא לכתוב לזכרון ענינים הנענים לד"ה לישראל.

להם שכנגד כזה לא טוב, לא יתכן, ומי שישמע לקולי שמה, א"כ מוטב שהיו שוננים ואל יהיו מורדים. — ביום שמתה התורה אינם עושים שמחות כמו בערי ליטא בפולין, כ"א הולכים איש לרעהו גום יום טוב בעמען עם וויזימים ועושים קידוש וברכות על פירות ומיני מזונות וכדומה. מן התפילה עד המנחה, גם בלילה מלויים היום טוב כל הלילה במחולות ויקוד לקול תופים והארמאניאים והלילים.

בליל אסרו חג נחארתתי בבית של ישראל אחד זקן ושמו יצחק על אירוסין בנו הבחור בן שמונה עשר שנה עם בת אחיו של הדעפוטאט, באתי לאותו הבית, והנה ישבו הקרואים סביב שולחנות עגולות נמוכות על רצפת הבית, הכית וואר בעליבטעם עם נרות ולאמפארען, אבי החתן הביא אל הרב שני מטבעות של זהב ומרנליות אחדות ונתן בידו בשביל קידושין שהרב צריך להיות שליח לקרש את בנו עם הכלה, כי הכלה אינה צריכה להראות אל החתן, וכן עמדנו והלכנו משם אל בית הכלה. איש אחד נושא על פארנאס איין, היסל צוקער ארויף נישטעלט אויף סירקישע קאנפֿעקטען אגוזים ותבלים יחד ומכוסה במטפחת משי סביב לו, ונושא זה מתנה בשביל הכלה, ולכל האנשים ההולכים ינתן גר של שעוה דק דלוק בידיהם. שם קרואים אחרים יושבים בבית הכלה, הרב נתן מטבעה אחת עם הכרנליות בידי אבי הכלה בשביל טופס, או תקיעת כף, ומטבעה השניה החזיק בידו בשביל קידושין. אני הלכתי עם הרב בשביל ערות לראות כיצד יקרש אותה, ובאנו אל החדר שהכלה יושבת שמה בחגרת נשים אחרות, כאשר באנו החדרה, הנשים עם הכלה עמדו ממקומן, כולן מכוסות במטפחות וסדינים ולא יתכן לראות פניהן, הכלה דוקא הסדה מעט המכסה מעל פניה, ולקחה יד של הרבי ונשקה אותה אה"כ הגישה אלי ותפסה בידי ונשקה גם את ידי, בעת ההיא הבטתי על פניה והראתי כי יפת תואר היא למאד, אבל פראית היא כילוד מדבר, אה"כ עמדה על מקומה כבראשונה, הרב הגיש אליה ונתן בירה את המטבעה של כסף ואמר לה, אני שליח מן החתן, והרי את מקודשת במטבעה זו, בשביל חתן פב"פ, כדת משה וישראל, אה"כ כאשר קבלה המטבעה והקידושין תפסה שנית ביד החכם ונשקה את ידו, אה"כ הגישה שנית אלי ונשקה את ידי והלכה למקומה, ואני עם החכם יצאנו מן החדר והיא אל החדר של הקרואים, מיד האבען ברכה נימאכט איבער פֿערשיע-דעגע ברונפֿענס, ליקיאר רום אונ דער גלייבֿען אונד פֿערביסען מיט ווארעניע אונד סירקישע קאנפֿעקטען אשר מביאים על השולחנות על טאווען גדולים ועגולים מלאים עם אגוזים ותאנים ודבלים, וכדומה, אה"כ בעל הבית או אבי הכלה נתן לכל אחד ואחד מהקרואים לקסון ומגדול חתיכה של צוקער משקלה בערך שני פֿונט, ונתפטרנו משם בחזרה אל בית החתן, בלכתנו בחזרה, נתנו לנו מבית הכלה נרות של שעוה כמו הנוכח ליכטליך אחרים, ואיש אחד נשא על טאו עגול גדול איין היסעל צוקער על אגוזים וקאנפֿעקטען במקודם אבל במטפחת של משי אחר, זו היא מתנה של הכלה להחתן וכך באנו בחזרה לבית החתן, שם שתינו שנית כבראשונה ונתנו לנו לכל איש ואיש כבשם מתנות חתיכות צוקער ערך שני פֿונט. למחרת היום ההוא, הביא אבי הכלה אלי, טאו עם צוקער וקאנפֿעקטען ואגוזים וכדומה מתנה לי בשביל שהייתי ערות בעת קידושין לבתו. הכלה קודם החופה הולכת עם המן נשים לבבילה, ואנשים אחרים הולכים ומרקדים ומזמרים שירים קודם הכלה בעת הולכת

למרחץ לפבילה, ראיתי נ"כ בעיני. פעם נתארחתי למשתה חתונה בבית אחד
מבעלי הבתים הפחותים, כולם ישבו על הארץ בכל צדדי הבית על שולחנות נמוכות
לאמפאדען דולקים בכל בתיהם בבתי הנבירים והעניים הכל חר, אחד מזוקאנש של
ארמענים זמר על כלי זמר כמו כלי Балаалайка וישראלים עם גוים ועם נשים של
אוח"ע ארמעניות וגורוניות כולם ביחד הלכו במחול מרקדים אשר בסיבוב Кружок
הולכים צעד לאחור ושניים שלשה צעדים לפנים, משם הלכו נשים רבות עם אנשים
מחנה גדולה עם נרות בלילה אל בית משתה הכלה להביא אל הכלה הצבע הנקראת
בלשון גורזיא Хана אשר צובעים את הירדים והצפרנים הנשים, למען לצבוע את
צפרני ידי הכלה בלילה החופה. שם הכלה יושבת בסיבוב נשים רבות בחדר מיוחד,
כאשר באתי אל הבית, הובילוני לחדר האנשים ובעלי השיר שלשה ארמענים עם
באלאלאייקים ישבו על הארץ, לפנינו הביאו את הכלה שתלכה במחול מרקדים
לפנינו, וכן היה, הכלה באה אל החדר שלנו ועשתה הקאכפלימענס האזואסי
המקומי, האם זיך איין נייג ניסאן והגישה אלי והחזיקה את ידי ונשקה אח"כ
התחילו המנגנים לומר, והכלה התחילה ללכת במחול הדגול שמחולים כל נשי
הגורוניים אח"כ באה אשה אחרת אונ האם זיך אויך צו אונז אנייג ניסאן והתחילה
ללכת במחול נגד הכלה מעט מחלה עם הכלה אח"כ נתפסרה מאתנו וכאה אשה
אחרת למחול עם הכלה, ואני שאלתי מדוע תתחלפנה הנשים במחול, והכלה עדיין
הולכת במחול בלא שום מנוחה בינתיים, והשיבו לי שכל הנשים שימצאו אצל
הכלה כולם מחויבים. איבער צו טאנצען עם הכלה, ואני כאשר ראיתי שהכלה
נשארת בלא כח, טאנצענדיג מיט וויא פֿיעל ווייבער, אמרתי שאני מחל לה ויהי'
קץ למחול הזה, ווארום זיא איז שוין אָן פֿיס ניבליבען. הכלה היתה מלובשת
בהאלאם של משי ארום אויס גיהעפֿט מיט נאלד, ארום, איבער געדעקט מיט איין
סוול Тюль לבן ותלוי מן ראשה על גביה עד רגליה ארוך, אונד דיא אריבעל זיינען
לאנגע, והרכה יפסיה היא, אבל הבגדים מאכען זיא זאָ עקעלהאפֿט אשר לא יש
רצון להביט עליה, וכן הכלה יצתה מן הבית שישבנו ואח"כ עובתי גם אני את הבית
ההוא, וכולם נשארו שם, מן הבית ההוא מוליכים את הכלה אל בית התתן, אבל
לא ראיתי את הסוף.

אשה אחת נפטרה עניה ועשו כל הקהל קטטה לתקן שילך כל הקהל ללדת
אותה, מפני שיקרה לפעמים אשר לא יש אפילו מנין בעת הליות מת מצוה,
ותקנתי כל הקהל הלכו בעת הליות וגם אני בתוכם והשגתתי על עיני המטונה,
דהנה חופרים את קברותיהם לא עמוק כמו ארשין וחצי בערך או פחות מזה, והיה
לפלא בעיני מפני מה הם כך עושים כי יכול לצאת האוויר מן המתים מתוך הקבר
על הארץ ואז יכולע להם, והשיבו לי כי לא זה בפעם הראשון אצלם והנה הניחו
את המת בתוך הקבר ובקשו מאתה מחילה, בזמן שלקחו אותה אל תוך הקבר,
ונתנו עפר על רגליה הרבה עד הצי הגוף, אבל מן הצי הגוף עד הראש לא נתנו
שום עפר, אח"כ הניחו הרפנים וכמו אותה זה לא פגעתי בכל ערי קאוקאז בבמקום
הזה, על בית הקברות כאשר העמידו המטה לא עשו שום דברים כבערים אחרות,
המטה אצלם נעשתה מעץ חרש טוב כבערי אשכנז, מן היום הזה והלאה תקנתי פי
שימות אחד מהם מן בר מצוה ואילך מחויב כל הקהל שיהי' בעיר ללכת לליות,

ואפילו היושבים בתוך התנויות. כמו בעיד קוטאים, שם עשו חוק ומשפט אפילו בן שלשה שנים שמת מחויבים לסגור התנויות וללכת להתעסק בצרכי המת והלויתו. הקהל נתנו לי ברכה ותודה על זה.

התונה אצל חכם יחזקאל באכאליצ'ך: ההכס בעצמו בא אלי ומבקש אותי ללכת על תנונת אחותו הבתולה, הלכתי אליו, בבואי הביתה לא מצאתי שום איש כ"א אחד מחשוכי בעלי הבתים במזרה הכנו בשבילי מקום מושב לשבת, על רצפת הבית על כרים וכסות, על החלק הגבוה של הרצפה, מפני שהרצפות ככל בתיהם הציים נכוה מעט מעל פני האדמה, והחצי השני נמוכה מן הראשונה ביותר עם האדמה. הרצפה הגבוהה מכוסה במצעות ועליה עומדות מנורות גדולות של מתכות ארכן כאחד וחצי ארשין ודולקות בתוכן נרות פשוטות של חלב, הבאלטען של הבית איסט האלב קאילעכדיני אויס גיבויגען וויא איין גיוועלב, פאן ברזשעס שווארץ געארבעט, דיא ווענט זייגען אמאל גיווען גיווייסט אבל עכשוו הלך הלוך ונשאר שחור כמו חודרה ישנה, אויבען בייא דעם קארניז זייגען פאלאצעס אויס גישמעלט מיט צייגענע טהעלער גלעזער, בוטילקעס כמו בחנות, איין שמריק איז פאר צייגען על הכותל ועליה תלויות מטפחות והאנדטיכער מתייבשות ושכאמעט גם יחד. הכותל השני מלא חורים גדולים אשר בתוכם מנחים כרים וכסות, הדר אחד קסון מצד הבית אשר בתוכו יושבים נשים ובתולות עם הכלה, שני בעלי כלי זמר יושבים לשם מן הארמעניס כי בכל המדינה היא בעלי הנגון המשמחים את התנונת כולם מן הארמעניס הם ושוכרים אותם היהודים על שמחות תנונותיהם, ויותר כשני אנשים מוזיקאנטים לא פגשתי על התונה, שנים מהם מנגנים בבית החתן ושנים מהם בבית הכלה, והם גם מנגנים וגם בעצמם מוזרים שירים המונים ארמענישע, געארנישע אונד טירקישע נאציאנאל ליעדער, כלי זמר שלהם בעשטעהען אויס איינע באלאלאייקא הנקרא (Casa) בעל עשרה מיתרות יד ארוך ומתחת עב ועגול חציה, כינור אזיטטי הנקרא Камань תמונתו כמו כנור אייראפי (וויאלין) אבל המיתרות באים בפנים בתוך היר ולא למעלה עליו, המישה שטרונעס געוואהן-ליכע למעלה וששה מיתרות של מעטאל דקים מתחת הפאדסטאווא, מבופלות הם. על כלי זמר ההם הם מנגנים ובפיהם מוזרים והגשים הבתולות הולכות במחול מקרים (נאציאנאל טאנצע) ומלובשות בבגדים של משי אויס ניניום אונד אויס גיהעפט אונד אויס גיוועבט בחוטים של זהב וכסף בתמונות צבעים שונים, שם בתוך החדר איסט דער באלטען, אויך שווארץ, על הכותלים תלויות זיפען וואס מאן זיפט מעלל, איינע לייכטער מיט פראסטע לייכטלאך ברענגען, והן יושבות בלא סדרים גרופפען גרופפען ווייזע ביהד, אין ציימער איסט אן גיווארפען, ובמקום צד הן הולכות במחול, כי בשבילן די דוקא מקום בשביל מחולות שטח על שלשה אמות ואם גם זה לא ימצא תוכל בתולה למחול על שטח שלשה או ארבעה צעדים ועל אופן האחרון במקום שהיא עומדת מתנועע בגליה ויריה וראשה וכל גופה, ותצא ידי חובתה, בזמן שהיא הולכת במחול תעשה תנועת ידיה באופן מזור, ביינס דיא הענד צום הערצען אין די באקעס אונד ציהם זיא אויס באויר ועושה כמו מיטיק בלא שום נגון כ"א בשתיקה, ועיניה לכמה אינה משגיחה על שום אדם סביבה, בבתיים האויר מאד קשה כי הבית נמוך אל האדמה וקסון טיכיל עם רב המתקבצים

שמה בזמן שבעלי השיר יבואו לנגן בחדר האנשים, ובאשר האנשים הולכים במחול כמו לעזונים וועלכען טאנצען לעזינגקא, באותו הזמן הנשים בכוסות בצעיפיהן עומדות על פתח הדרים ובביטות על הליכות האנשים במחול. אחיו של הכלה התחיל לשורר שירי ענבים בלשון טורקי, בקול תוגה ועצב (מאראל) כמו שהוא בוכה, ובעלי השיר האבען איהם קאמפאנירט עם האם גיהאט איהרע נאציאנאלישען געשמאק אויך גאנץ היבש. שם ישבתי עד קרוב לחצי הלילה ונתפמרתו לביתי.

וזהו מנהג החתונה באכלצ'ך בארוכה, מראשית ועד סופה, מפני שהייתי לפעמים על חתונותיהם, אבל לא ראיתי מנהגיהם על הסדר לפי ספור החכמים שלהם שמה: בזמן הנמשך מן האירוסין עד החתונה שולחים מן החתן אל הכלה ומן הכלה אל החתן מתנות: סנדלים, כלים, בגדים שונים, בין בכסף ובין בזהב, וגם מיני פירות ומיני מזונות ואכילה בכל ערב יו"ט. כאשר יגיע זמן החתונה, מוזינים כל צרכי סעודה בבית החתן והכלה. והשבת קודם החתונה הנשים תלכנה ותזמינה לנשים, והאנשים מוזינים לאנשים, וחוזרים על בתיהם ואומרים בזה הלשון: תזכו לחיים ותזכו להכנים את בניכם ובנותיכם לחופה, תבואו לחופה ולחתונה ביום פלוני. בזמן קדמון היו שולחים כבר לחם לכל בית שהזמינו, ומי שיקבל את הלחם זהו ההולך, ועכשיו נתבטל המנהג הזה, לפעמים החופה ביום הששי, אבל על פי הרוב יעשו החופה ביום החמישי לפנות ערב, בשבת קודם החופה מוזינים לקרובים ואוכלים פת שחרית בבית החתן ובבית הכלה, בבית הכלה מתקבצות באותו הזמן נשים ועושים ריקוד עם הכלה ושמתין לשם כל היום, הקרובים של הכלה מחוייבים להזמין את הכלה בבתיהם כל אחד יום אחד, ואוכלים ושותים ומרקדים בתופים ובמחולות. ביום שלישי קודם החופה, עושים משתה בלילה בבית בשביל משפחות החתן והכלה בשביל משפחות הכלה וידידיה עד אור הבוקר, באותו הלילה שולחים מבית החתן לבית הכלה, בשר חי (אינו מבושל) עד אחד פוד וכסף עד שבעים רוב"כ. וגם נוד יין וגם קאדאץ* וגם לקח, גם תשעה זוגות מגעלים של נשים ותשעה זוגות פוזמקאות ותשעה טיולים Тюль שנושאים על הראש ותלוי מאחורי הראש, ובית הכלה מפזרים ומחלקים מן המתנות הנזכרות והדברים של אכילה לקרובים שלהם במתנה. באותו הלילה, הכלה אינה שולח לחתן שום דבר. בלילה של יום רביעי מתקבצים עוד פעם בבית החתן והכלה ואוכלים ושותים עד הצות הלילה. בחצי הלילה הולכים הרבה נשים ואנשים אל בית הכלה, ונושאים נרות של שעוה בידיהם, והשמש של ביהכ"נ נושא בידיו כלי פאדנאם ועליו מונחים ארבעה לחמים (צורעקים) ועל הצורעקים מונחים עוד לחם משנה עגולים ועבים וכתובים תחובים נרות של שעוה דולקים, וכלי אחד מלא צבע הנקראת Ина או איססא פואה, זהו הצבע האדום אשר הכלה צריכה לצבוע את צפרני הידים וכפות היד וכל הנשים מחויבות להטביל בתוך הצבע הזה את האצבעיים שלהן ונותנין להשמש מתנת כסף כפי יכלתן ורצונן ואומרים בסופן טוב! בזמן שהכלה צובעת את ידיה, וישבין הרבה נשים ובתולות סביבה ושני לחם מונחות על ראשה ובתוך שני הלחם תחובות שני נרות דולקות. כאשר נשלמה הצבע מסירין מן ראשה את הלחם ואת הנרות.

(* כבר לחם הנלוש בשמן של אליה.

והנשים הולכות במחולות ומרקדין לפני הכלה ומשמחין אותה, באותו הזמן האנשים יושבים בחדר מיוחד על השולחן ואוכלים ושותים ומזמרים שירים ופיוטים שונים, ואחרים מהם מזמרים אף שירי ענבים של גוים בלשון גורויא ובעלי השיר הגוים מזמרים והולכים בעצמם במחול מרקדים וועהרענד זיא שפיעלען אונד זינגען. קודם אור המוקד מוליכין את הכלה לבית החתן בחברת הרבה נשים ואנשים וכולם עם נרות דולקים של שעה בידיהם ומזמרים שיר זה בדרך:

„עת דודים כלה, בואי לגנים, פרחה הגפן הנצו הרמונים“.

אָדיר לאַ ינום, ברוך לאַ ישן, הנה לאַ ינום וגם לאַ ישן שומר ישראל, שומר ישראל.

גָדול לאַ ינום, גָדול לאַ ישן, הנה לאַ ינום וגם לאַ ישן שומר ישראל, שומר ישראל.

הָדוד לאַ ינום, הָתיק לאַ ישן, הנה לאַ ינום וגם לאַ ישן שומר ישראל, שומר ישראל.

זָבאי לאַ ינום, הָנון לאַ ישן, הנה לאַ ינום וגם לאַ ישן שומר ישראל, שומר ישראל.

„עת דודים כלה, בואי לגנים, פרחה הגפן הנצו הרמונים“.

בָּהוד לאַ ינום, ישר לאַ ישן, הנה לאַ ינום וגם לאַ ישן שומר ישראל, שומר ישראל.

בְּביר לאַ ינום, לובש צדקה לאַ ישן, הנה לאַ ינום וגם לאַ ישן שומר ישראל, שומר ישראל.

בָּרום לאַ ינום, בָּורא לאַ ישן, הנה לאַ ינום וגם לאַ ישן שומר ישראל, שומר ישראל.

סִבֵּן לאַ ינום, עָווד לאַ ישן, הנה לאַ ינום וגם לאַ ישן שומר ישראל, שומר ישראל.

„עת דודים כלה, בואי לגנים, פרחה הגפן הנצו הרמונים“.

פָּודה לאַ ינום, צָדיק לאַ ישן, הנה לאַ ינום וגם לאַ ישן שומר ישראל, שומר ישראל.

קָדוש לאַ ינום, רָחום לאַ ישן, הנה לאַ ינום וגם לאַ ישן שומר ישראל, שומר ישראל.

שָׂרֵי לאַ ינום, רַמִּים לאַ ישן, הנה לאַ ינום וגם לאַ ישן שומר ישראל, שומר ישראל.

אֲדני לאַ ינום, מֶלֶךְ לאַ ישן, הנה לאַ ינום וגם לאַ ישן שומר ישראל, שומר ישראל.

„עת דודים כלה, בואי לגנים, פרחה הגפן הנצו הרמונים“.

כשמוביאים את הכלה לפני פתח הבית של החתן, מקדימים לפניה דבש וחמאה ולחם, וטובלת הכלה את אצבעות ידה ומסחת על משקוף הדלת (סימן טוב לחיים של מון ולחיים של סתוקים) באותו הזמן עולה החתן על גג ביתו ובידו תרנגול לבן וכעס אורו, בראשונה משליח [בן] על ראשה האורו ואחר כך כפריית את

התרנגול על ראשה (סימן לפריה ורביה) ואח"כ הוא כואה אל הבית. בזמן שהיא צריכה לצעוד על דלת בית החתן, כולם מזמרים בשיר הדברים האלה:
„ברוך את בבואך וברוך את בצאתך,
ישלח עורך מקדש ומציון יסעריך.“ (שלש פעמים).

את הכלה מביאים לחדר הנשים, החתן יבא אל הבית והקרואים הולכים לבתיהם. ביום רביעי בבוקר מתקבצים הרבה נשים ואנשים הולכים לפניו בשירים ומוליכים את הכלה בחוצות בקול שיר ומחולות אל המרחץ לסבילה, וג"כ מוליכים את החתן בחברת הרבה אנשים ביום החמישי קודם החופה, (זה הכנעני בסלתי בזמן שהיה לשם, כ"א מוליכין עכשיו החתן והכלה דווקא רק השושבינים ובלא שום שיר ומחולות). ביום חמישי אחר הצות קודם החופה מתקבצים ראשי הקהל והקרובים והרב ההכם והנשיא והשופט של ישראל בבית של הכלה וכותבים כל הגדוניה מעבר לצד הכתובה, והקרואים מצד הכלה נותנים מתנות לכלה וזהו המתנות מוסיפים על השבון הגדוניה, ומוציאים כל הבנדים וכל מלבושה ומטפחותיה של נשי וכל הכרים והכמות וכלים של מתכות וכל תכשיטיה לפני הקהל והם צדיקים להניח מקח כמה שיהיה כל דבר ודבר ואחר כאשר חשבו סכום שווי המקח ככל דבר ממלמלים אשר לפניהם, הכל כותבים על גבי הכתובה מצד השני ועושים השבון עד כמה יעלה כל אשר מביאה אל בית החתן, אח"כ כאשר גומרים את ההשבון, נותנים כל הגדוניה אשר דברנו, כרוכים במטפחות גדולות על גבי השמישים, והם נושאים אותם אל בית החתן, והחתן נותן מתנה להשמישים בעד פיהם שהביאו. אח"כ מתקבצים כל האנשים והנשים בבית החתן, ונרות דולקות של שעה בידיהם ומוזינים החופה. השושבינים מעמידים החתן על גבי כיסה גבוה באותו הרגע הש"ן או הרב מוטר ברוך אתה בבואך וברוך אתה בצאתך, ישלח עורך מקדש ומציון יסעריך.

אח"כ הרב והשושבינים מביאים את הכלה ומעמידין אותה לצד ימינו על הכימה, אח"כ החתן מברך על הסלית ואבי הכלה מניח הסלית על ראש החתן והכלה וזהו החופה, והרב מסדר הקידושין וקורא הכתובה בלשון הנהוג ואח"כ הרב מעתיק הכתובה בלשונם לשון גורווא, כדי שיבינו כולם מה שכתוב שם, מסביב בכל הבית כולם עומדים ומחזיקים בידיהם נרות של שעה דולקים עבים וצבועים בצבעים שונים ואחרים מפארים בצבעים של זהב הנעשים מנייר מוזהב, החתן מקדש את הכלה כדון כיסה וישראל אבל בשתית כוס של ברכה מניח החתן את סבעתו בתוך הכוס של יין ונותן אל הכלה לשתות וכאשר יקבל מאתה את הכוס מוציא מתוכו את הסבעת בחדרה, (הטעם של זה איני מבין). אחר החופה תופס החתן את הכלה בשני ידיו ומניחה אותה ומכניסה תוך חדר קמין סמוך לבימה נעשה בכיסוי של פרוכה אחרים של ביה"נ, ומושיב אותה לשם, אח"כ חוזר ומעמיד א"ע שנית על הבימה במקומו הראשון, והרב עם כל העם משודרים אז את השיר הזה:

(סימן אביהר חזק).

אמת כי אתה חתננו, כמו סתר בתוכנו, וכמו מלך לפנינו יברכך אלהינו.
בכלתך מאד תשמח, ברוב עושר ורוב קמח, תזכה להוות את צמת, בבית
קדש קדשנו. אמת כי אתה וכו'.

יתרבו ורעך בישראל, והכמתך כלמזאל, ותשיב טוב לכל שואל, בסימן טוב לכולנו. אמת כי אתה וכו'.

תמים דעות יברכך, ויפרה וירבך, ותראה טוב בעיניך, בעת יבא משיחנו. אמת כי אתה וכו'.

ראות תארך כשר משה, מתודד ומוכתר בכתר תורה, ובלתך כזיו אורה, כמו שמש בארמונו. אמת כי אתה וכו'.

הזק חתן בשמחתך, תשיש ותגיל בכלתך, ואל שדי בעורתך, וגם יהי בעזרנו. אמת כי אתה וכו'.

זמן ישע יקרב האל, בימך לישראל, אלהים יביא הנזאל, והוא יהי מושיענו. אמת כי אתה וכו'.

קבל שירותינו כמו מנחה, והם יוסיפו לך רוב שמחה, ובשמן המשחה, משוה משכבך היום התננו. אמת כי אתה וכו'.

אח"כ אומרים לו הקהל בסימן טוב ותולכים לבתיהם והחתן חוזר אל כלתו, ומביאים לפניהם אכילה ושתייה. ביום השבת, אחר החופה, אחר התפילה ובאו אל בית החתן ועושים סעודה ושמחה עד המנחה, ובמו"ש"ק מתקבצים כל הקרואים ועושים סעודה, ובתוך הסעודה יושב הרב באמצע החדר על הספסל ומברזי המתנות (הדאָשע נעשאנק) כלים של כסף וזהב או מטבעות שנתנים לחתן ולכלה, ומשמחים א"ע במחולות עד הצות הלילה. כל שמונה ימי המשתה עושים סעודה קטנה דווקא בשביל הקרובים שלהם כפי יכולתם. אחרי כלות ימי המשתה, מה שימצא בבית הכלה בנדרה ומלוושיה הישנים, מתקבצים כולם ביהד ושולחים עם מיני מונות ומיני מתוקים אל בית החתן להכלה. הכלה אינה יכולה לבוא אל בית אביה עד שלא יזמינו אותה בכבוד גדול. אחר כמה ימים או חדשים, או ביום טוב, מומינים את הכלה ואת החתן עם קרובי החתן אל בית אב ואם הכלה ועושים לשם משתה גדול, ואבי הכלה מחויב אז ליתן מתנה חשובה של כסף או של זהב אל בתו ולבעלה, ומתמהמים לשם על כמה ימים ולפעמים כמה שבועות. כך סדר החתונות של אחינו בני ישראל בעיר אבליצ' מנהגים שונים ומחזרים אשר אין יסוד להם מאיזה מקור יצאו, ולקחו להם למנהג. אולי מן הגוים הישמעאליים והגודוניים הקדמונים אשר ישבו בתוכם מני שנות קדם ובמשך העתים נתרבו ביניהם כמה הכלים אשר לסדר מן פעשה הגוים שבניהם. מה ויכל הקורא לשפוט עד איזה מדרגה מגיע מצבם הרהני, אשר האיש אייראפי, עם [בן] ידבר עמדם אתה ושתיים, יכיר כי הם מעם מעורבים מיט ויולדהיים, והשביל פראי שלהם. דבר פלא !.

למעלה דברתי על דבר מצבה אחת אשר העתקתי על ביה"ק של אבליצ' והנה לקחתי לו מיני לכת עוד פעם על ביה"ק ולהשיגו על כל המצבות בפרט וכך כצאתי, אבנים לא דווקא משנת ה' תק"ם כמבואר לשם, אך גם משנת ה' ת"ק ו' תק"א, ולדומא העתקתי מצבות אחרות, גם המצבות אשר העתיק הסופר הצרפתי Brosse ברוב שנות העתקתי איתן אית באות לראות כמה שנג הסופר ההוא.

מצבת בראסע שהעתיק :

טוב שם משמן טוב ויום המות מיום
הולדו וזה המצבה על קבר התם
הישר הבחור יהודה בן יצחק נאנא
שנפטר לב"ע יום ו' לחודש אלול ט"ו בו
שנת ה' תק"ע ליצירת אדם וזהו .
תנצב"ה ומ"ך . —

נוסח העתקה לדונסא .

טוב שם משמן טוב ויום המות מיום
הולדו — להזכיר על מצבת ציון
לקבורת שמואל בכ"ר משה שהלך
לבית עולמו ליום שישי לחודש סיון
באחד עשר יום בו , בשנת ובנית
מוצב לה' אלוו לפ"ק . (ה' תר"ו) .

נוסח מצבה אחת הכתובה מארבעה צדדויה :

על צד הראשון :

יעלוו הסידים בכבוד
ירדנו על משכבותם .

על צד שלישי :

טוב שם משמן טוב ויום
המות מיום הולדו . —

על צד השני :

והחכמה מאין תמצא ואיזה מקום בינה ,
עם רב ושמואל יזכה לאות ב' ועם
אביו ורבא . וזה המצבה על קבורת
התם הישר הכבוד יעקב הלוי בן
אפרים שנפטר בקיצור ימיו בן שלשים
שנה בלא בן . תנצב"ה ומ"ך . —

על צד הרביעי :

ונפטר לב"ע בארבעה ימים לחודש
אייר ביום ראשון , משנת תר"ח לפ"ק
תנצב"ה , הוצאה של המצבה נשלם
סך הכל מאה כנת ("מנת רובל רוסיא) .

(* אמילו השבון הוצאה של תיקון המעבה
כתבו ג"כ על האבן . —

נוסח מצבה על אחד הרבנים המפורסם
והחשוב בקהלתם ר' דוד ז"ל . . .

והחכמה מאיך המצבה מקום בינה

על קבר החכם השלם הכולל הדיין
הכ"ז הוקן מורי ורבי חכם רבי דוד
בן שלמה לב"ע שנפטר ביום ב' ב"ה
לחודש כסליו לבריאת עולם בשנת
ה' תר"ך ותהי מנוחתו כבוד ותהי
מנוחתו כבוד [בן בהעתקה] ותהי
נשמתו צדורה בצרור החיים .

אשת חיל מי ימצא והחוק מפנינים סברה
וזה ציון המצבה על קבורת האשה
הכבודה והצנועה מרת אסתר בת
אברהם אשת אבנר שנפטרה ביום
שלישי כ"א ימים לחודש אב ה' תרמ"ד
ליצירה תנצב"ה . —

במשך שבעי באכלציק ראיתי מנהגיהם והגם נשחתים , והשליחים מצטערים
אותם בכל זמן וזמן , ובביה"ב מביאים ילדים קטנים על הידים יונקי שדים ומצחקים
עמהם בעת התפלה , וע"י התנוקות אינם יודעים ואינם שומעים התפלה , ולא יש
שום מנהג וראש , וכל הישר בעיניו יעשה , אמרתי אני בלבי , עת לעשות
איזו דבר למוכת הכלל , נתייעצתי עם האדון הנאצאלניק הנסך הצמיעו , והבסיתני
לעזור לי בכל כחו במה שאני אדרוש , ואני החלתי לעשות סדדים בתוך הקהלה
ולעוק ולסקל כרם ה' צבאות בית ישראל , ראשית כל ה' מעשי לומר ביניהם
נבאים והם צריכים לנהג הערה , כי לדברי הרב שלהם אינם שומעים כלל , קבצתי
כל הקהל , וצויתי עליהם שיבחרו מתוך ערפם אנשים חשובים והגונים להיות מנהיגים

הערה, שנים הגירו דעתם בזה ויותר אינם רוצים, מפני שנאת חנם ופירוד לבבות ואש קנאת איש מרעהו בוערת בקרבם באין מעצור כאש שלהבת, ראיתי כי לא יתכן לעשות בדברים רכים ומובנים (אף גם שדרשתי ודברתי על לבם והם לא קבלו דברי, לקחתי כח מן הנאצאלניק, ובעזרת הפאליציא, בחוקת היד עשו בחירה על חמשה עשר אנשים מטובי העיר, שהם צריכים להיות נבאים על משך שתי שנים שלשה בחצי השנה הראשונה וארבעה בחצי השנה הראשונה [כן] בשנה השניה: ארבעה בחצי השנה הראשונה וארבעה בחצי השנה השניה, כך עלתה בדעתם, הבחירה נעשתה כדון וכדת של הממשלה על נייר של מלך, ונכתב ונחתם מכל הקהל וניתן לעדות בתוך האויצודני אופראוולעניע (утверждение) כמה יגיעה ועמל הנחלתי מזה יכול הקורא לשפוט מעצמו, כי מן היום ועד אור הבוקר לא היתה לי מנוחה מפני הקולות והברקים של הקהל, כי השר צוה שלא יכולים לצאת לדרכים במו"ט שלהם ולא ינתן להם מכתבי מסע, עד שלא ישלימו הענין עצהו"ם. סוף דבר הבחירה נעשתה כמו שנצרך. ולהנבאים סדרתי חוקים ומשפטים חדשים אשר הם צריכים למלאות ולקיים ולהכריז בביהכ"נ על כל הקהל, ומי שלא יקבל, יענשו מן הממשלה; כל הקהל היו מחויבים לקבל וחתמו על זה.

ואלה התיקונים אשר דורשים שמה לפי הזמן:

- 1) בכל שבת ושבת לא יעשו שום נדבות לעניים ולבטל המנהג שאומרים לכל אחד ואחד: תזכה למצות. ⁽¹⁾
- 2) עניים או שלוחים לעצמם או שלוחים כוללים, מחויבים לבוא אל הנבאים בדבר נדבותיהם, ואין להם שום עסק ודין ודברים עם הקהל בביהכ"נ, הרב מחויב לקרוא באוזני הנבאים תוכן הכתבים והתעודות שלהם, והנבאים צריכים למלאות בקשותיהם לכל אחד ואחד כפי ערכם וכבודם. ואין כח ורשות להם לעשות צעקה ומריבה בביהכ"נ ולא עם הנבאים, באופן שהוא לא יקבלו שום פרוטה על הוצאות הדרך. ואם יתקעו בשופר ויעשו חרמות, יענשו ע"פ חוקי המלכות וישלחו להקאנסול שלהם, והקאנסול יעשה כפי החוק עמהם וישלח אותם לארצם. — ⁽²⁾

⁽¹⁾ מנהג אצלם בכל שבת קודם שמוציאים ס"ת מאה"ק תופסים נדבות בשביל עניים ושלוחים, וכל הקהל משגיחים על העשירים והעשירים אינם רוצים לצאת בראשונה בנדבותיהם ע"י נעשו ביניהם צעקות ומריבות וקטנות ולפעמים מחלוקת עד לשמים, וכן תמיד מעכבים קריאת התורה עד שתיים או שלש שעות ומפני זה נתרבו ביניהם שנאת חנם וקנאת איש מרעהו. — כאשר נעשו רעבים ורוצים להשלים התפלה, אז מחויבים להתחיל תפילת הנדבות, לכל אחד ואחד מי שיגיד נדבתו, מחויב הרבי להגיד לו: תזכה למצות! כך הכבוד והדרך ארץ שלהם, ככל ערי גוריוסטאן.

⁽²⁾ מנהג להשליחים, שהם עושים מריבה גדולה עד לשמים עם הקהילות ואינם מנחחים להתפלל, ואם גם בזה לא יפעילו, מצאו החבולה אחרת, הוקעים בשופר ומנחחים חרמות, ולוקחים בחוקת היד מן החיים והמתים כמו לכמים. והקהל נחרד ומפחד מן השופר והחרם והגדו ומחויבים למלאות רצונותם. — ואינם משגיחים על שום דבר אמילו ביום הכפורים מעמידים א"ע על הבימות בבתי כנסיות ומקללים ומתריסים ועושים ענינים אשר לא יעשו כמו שראיתי ושמעתי בהרבה מקומות בגוריוסטאן וקוקו, וכמו שהי' מעשה כזה ביה"כ העבר בביהכ"נ בצ'ינוואל, עד שהוכרת הרב לעשות מלחמה גדולה עם אחד שליח מחברון אפרים מלמד שמו שכנה ביה"כ' בביהכ"נ את כל הקהל בשם ממורים בני גדה תפלתכם תועבה וכדומה, מחלוקת

3) לשליחים כוללים מארבע ארצות מא"י, צריכים הנבאים ליתן להם דוקא, הוצאות הדרך, ואם הם רוצים לתן להם נדבה, הרשות בידם, אבל כסף בשביל מא"י אין רשות להנבאים ליתן להם אפילו פרוטה אחת, כ"א הנבאים מחויבים שתי פעמים בשנה בהג המצות ובתג המוכות, לתפוס נדבה הגונה ונדולה בשביל עניי ארץ הקרושה בכלל, ולשלוח את הכסף על הפאסט, לירושלים על שם הכולל של ארבע ארצות שמה, ושם ישלחו הכסף בעד העניים של חברון צפת ומכריה הובב"א. 1)

4) ילדים קטנים גם ילדות קטנות לא יביאו אבותיהם על ידיהם לביהב"ג לתפלה, למען שלא יפריעו ולא יכלבלו את התפלה ואת אבותיהם בתפלתם. — ופי שלא ישמע לתוק הזה יהיה עשרים קא"פ (אבאן אחד) לקופת הקהל. — ולמען שיהי מקור ומוצא לכסף להנבאים למלאות רצון העניים והשליחים בנדבותיהם מחויבים לעשות קופה של צדקה, ומאותה הקופה יתנו צדקותיהם, ועל איזה אופן לתתן הקופה תקנתי על סדר הזה:

5) מי שישיחוט בהמה נמה או מרי [כן] צריך לשלם לקופת הצדקה:

ר"כ	קא"פ	
—	50	בשביל עניים
—	10	6) כן שחיטת צאן ועז
6	—	7) כן התנות מן הגבירים
3	—	— הבינונים
1	—	— הפחותים

גדולה היתה לשם וגם הכו זה את זה, עד שנצרך הי' לבקש עזרה מן הפאליציע להשקם הכרייה ביום הכפורים! הכן יעשו שליחים כוללים מארבע ארצות? אשר הם צריכים להיות אנשים חסידים ושלמים ויראי שמים, וכן נוהגים כבני נח כאנשי סרוס ועמורה, בשביל הכסף לא יש להם לא יוהב"פ ולא שום מועד ושבת כלל, כמו לסמים. על זה בקשו ממני גם השרים מאת הממשלה שהגיעו לאונם הענינים האלה לעשות איזה חוקן בענינים כאלה. הלול ישראל הלול ה' זה! וזה בכל מאמצי כחי לקחתי עלי לשרש ולעקר ראש ולענה מכות ישראל.

1) יבני כנינים של שליחים הם. מין האחד, שלוקחים שר"ר וכתב העזרה מן איזו כולל שמה, על הנאים שונים, או חציה על חציה או שלישי, כיצד שלא יהי'. בבואם לכאן, לקוקן, חוק נה שמקבלים נדבה גם בשבילם מיוחד זה דבר בפני עצמו הוא. מן הכסף של הכולל, לוקחים הם חלק שלהם במזומן, לביס שלהם, על החלק של הכולל, מראים את הוצאות דרכיהם, ואם יקבלו בא"י עשרה פריצענט מן אחד ר"כ די יהי' להם. ומה להם לעשות, הם גועים מדעב שמה, ולא כולם יכולים לצאת לחו"ל. וצריכים לשמוח בחלקם, כמה שלא יביאו השליחים להם, וגם בהוצאת הדרכים משקרים וגונבים ג"כ, כי מי יודע כמה שמוציאים הוצאה ממקום למקום בין ההרים, במקום ששוכרים סוס מכפר לכפר בעד שני ר"כ הם כותבים ארבעה או המשה ובדוכה, סוף דבר, כסף של צדקה שלוקחים בשביל עניים אינם מקבלים אפילו שליש והלואי שיקבלו אחד שלישי. והמין השני, של קונים באה"ק כתב העזרה ר"ם בעד שני מאות או מאה לירא או שלש מאות לירא, בתנאי, מה שהם יקבצו כסף יותר מגיע להם. א"כ מחויבים השליחים ההם מקודם לגבות את הכסף מה שכבר שלמו באה"ק, במזומן טניס, והכסף המותר שיקבצו זהו ריוה שלהם, א"כ הם עושים פרקמטיא ומר"ם בכסף של צדקה של עניים. מאלו ואלו הרבה מהם בואים לסטאמבול ועושים לשם מר"ם עם הכסף שקבצו בחו"ל. סוף דבר אם ישלחו הנבאים כסף כמה שיקבצו, על הפאסט, אז יקבלו באה"ק כך כסף הצדקה בשלימות ובלא חשבונות וחלקים ודין ודברים עם השליחים. השונקט השני והשלישי [כן] 2. 1. 2. נכתב בהודעה מיוחדת על פתחי בתי כנסיות באכלצ'ק, למען ידעו השליחים מה שנתוב שמה וכיצד להתנהג.

רו"ב	קמ"א	
1	—	8) מן ברית מילות מן הנבירים
—	50	— הבינונים
—	25	— הפחותים
בסוף של עונשין.		
—	20	9) מן הבאת ילדים קטנים לביהכ"נ לתפלה כמו שכתבתי למעלה
—	20	10) מי שמדבר בביהכ"נ בזמן התפלה
—	—	11) מי שעושה קטטה ומריבה ומחלוקת בביהכ"נ בזמן התפלה
1	—	— — — — — ילם בפעם ראשונה
2	—	— — — — — בפעם שנית
3	—	— — — — — בפעם שלישית
—	—	ובפעם רביעית להציגו לבית המשפט ויקבל עונשו כפי חוקי הממשלה.
10	—	12) מי שנכה רעהו בביהכ"נ בפעם ראשון
15	—	— — — — — בפעם שנית
25	—	— — — — — בפעם שלישית
—	—	— בפעם רביעית יקבל עונש ע"פ חוק המלכות.
—	—	13) אם השוחט ישחוט בלא זאפיסקא מן הגבאים ילם כסף
5	—	עונש לקופת הקהל
—	20	14) בזמן שחרית מנחה וערבית לא יעמוד שום איש על פתח
—	—	ביהכ"נ ולא יטייל לפני ביהכ"נ, באופן השני אם לא ישמע לחוק הזה
—	—	15) בזמן התונה יבוטל המנהג שילכו הרבה אנשים ונשים עם
—	—	כלי זמר למרחץ למבילה, במחול ושירים ותופים ואם לא ישמעו לחוק
10	—	ישלמו כסף עונש לקופת הקהל ¹⁾ כ"א עם החתן השושבינים בלבד,
—	—	ועם הכלה שחם או שלש נשים עם שומר
—	—	16) בזמן אירוסין יבוטל המנהג מן היום והלאה שלא ליתן
—	—	להקדואים לא לגדולים ולא לקטנים לשום איש מתנות של צוקער של
10	—	שנים או שלשה פונט. (כמו שכבר בארתי וכתבתי למעלה) ומי שלא
—	—	יקיים החוק הזה עליו לשלם

¹⁾ באכלצ'ך יש המנהג, שבזמן שהכלה צריכה ללכת למקוה למבילה וגם החתן קודם החופה, או מתקבצים הרבה אנשים ונשים עם תופים וחלילים, והולכים בחוצות העיר האנשים מקודם, והנשים מאחוריהם, כמו מנהג גדולה בשירים ובמחולות, ושם במרחץ מתויבים להוציא כסף רב הוצאה בחנם בשביל עם רב ושוכרים מרחץ מיוחד או בשבילם. — וכך מוליכים גם את החתן בקהל גדול למאור בשירים ובכלי זמר, וכל העיר צריכה לדעת שמוליכים איש ואשה למבילה, ראשית חרפה היא בעיני אוה"ע שכניהם ובעיני הממשלה, ושנית חסרון כים בחנם, כי כל מבילה ומבילה יעלה קרוב לעשרה ולפעמים עד 20 רוי"כ! וחזק מזה כמה יעלה הוצאות בזמן שחוזרים מן המרחץ מחויב אבי הכלה לעשות מהעע לכל אשר הלכו למרחץ בשביל שלשים או עד ארבעים איש וזה הכל בחנם. בלא שום מקור והוצאה יתירה, וגם כבר מאד על הקהל משוא, וכולם קבלו עליהם לבטל מעצמם המנהג הזה. אשר מקור ליסודו כ"א שנות בעלמא. —

ר"ב	קאס	
		17) בזמן קידושין יבטל המנהג לשלוח מבית התהן אל בית הכלה ובבית הכלה אל בית התהן טתנות של קאדא וקאבאלול. (1)
5	—	ומי שלא ישמר החוק הזה עליו לשלם
		18) להנבאי הממנה על הבגסת אורחים ליתן לעניים בעלי בתים על הסדר, מחויבים כל אנשי הקהל לשמוע בקולו, ובאופן שלא ישבעו ויעשו מחלוקת וקטמה מחוייבים לשלם כסף עונש לקופה (2)
3	—	מן הגבירים
2	—	מן הבינונים
1	—	מן הפתוחים
		19) יבטל המנהג לשאת אנשים על ידיהם ברגליהם דרך צחוק היתול בזמן ההקפות בשמחת תורה בביהכ"נ אחד ספרי התורות, ועונש גדול בשביל זה, (3)
10	—	20) הנבאים בעצמם אם יעשו דבר שלא כהגון ויעברו על אחד החוקים הנזכרים גם עליהם לשלם כסף עונש, כפי סך הגזר בחוקים.

תקנתי בשבילם פנקסים בשביל הוצאה והבגסת ופתקאות לשחיטה וכמה ענינים נצרכים אשר כל הקהל הבינו אח"כ תכלית הדברים וברכוני ונתנו לי רוב תודה וברכה גם כתב אדרעסע עדות על כל הענינים האלה, טרם נסיעתי מהם, וגם הנאצאלניק כבדני במכתב תודה מקירות לבני מאושר בחתם הממשלה. כאשר השלמתי כל הענינים שלי והמעשים באכלצ'ק, החילתי להכין א"ע בדרך, תקנתי בשבילי מלבושים חמים בשביל החורף על הדרך, נתפסרתי מאת האדון הנאצאלניק קניאו ראשיעו ויבקש אותי לכתוב אליו לפעמים מכתבים והוא יודיעני מכל וכל אשר יהי עם עדת ישראל שמה בימים יבואו, ואם יקימו כל החוקים בימים העתידים, לילה מקודם טרם הליכתי מאכלצ'ק, נתארחתי בבית הנאצאלניק אצל הקניאו צערעטעל על טהעע ושם עם המשפחה כולנו בלינו חצי הלילה בטוב ובנעימים, כאשר הי' מזומן כל אשר נצרך היה לי על הדרך, הביאו לי הסוסים מן בית הדודר, ישבתי בעגלת

(1) ק א ד א, נעשה על אופן זה: לוקחים עיסה של קמח אונ מאן וועלגערט אויס זעהר דין ומושכין [כן] עליה שמן, דער נאך לעגט מאן עם צו נייף באורך ובתוך כורחים [כן] באמצע חתיכות גבינה או בשר, ואח"כ חותכין אותה לחתיכות קטנות ומכשלים או מאן פרעגעלט עם בשומן או בחמאה.

ק א ב א ל ו ל א, היא לחם גדול אפוי עם צוקער רבש וסיני בשמים אונר געווייך, עגול דק. — כאשר מביאים לפני התהן ולפני הכלה מן שני המינים האלה, נופלים איש על רעהו, אונ עם ווערט איין האפערניא וצעקה ומחלוקת גדולה, אונ איין שרעקליכער אונגער-דענונג מוזר למאד.

(2) תכנתי שיתנו בעלי בתים ע"פ האצערער, על פי שבא גורלו מחויב לקבל עני בביתו בלא שום ערעור על זה, כי מקודם היו מחויבים להפריע את התפלה על כמה שעות עד שיקבלו עליהם לקחת האורחים לבתיהם, זה אומר שיקח אחר והשני אומר שיקח השלישי וכדומה, ולפעמים מתקצצם עניים רבים, ויעשה קטמה ומריבה ומחלוקת על כמה שעות בבית הבגסת זה בשלתי.

(3) כמו שבארתי בארוכה למעלה.

הפאסט, ויצאתי כליות רוב מן הקהל מן העיר, מ"ז חשוון תר"ל. אנשים אחרים לוו אותי על הסוסים עד עשרה ווערסטס מחוץ לעיר עד הכפר הראשון של ישמעלים. הדרך היתה צלחה, השמש בערה למאד, הנעתי עד הסמאנצ'יאן אצבור, שם לא הפצתי לעמוד ושכתי לדרך הכפר Акырт (אצבור) פעמי, בלכתי בערך פחות מאחד ווערסטס מן בית הפאסט על דרך! הגשר באתי אל הכפר, ושם החזכות קמנות וצרות ועקלקלות, הגיע העגלה עד בית העפענדיא, הכומר (של הישמעאלים שבה, יותר לא יכלה העגלה ללכת, ירדתי מן העגלה, הקהל של היהודים יצאו לקראתי, ולא יכלו לקבלני בבתיהם, כי הם יושבים בחורים תחת האדמה בבתיים קמנים סאקלי, חשבים ועניים ומדולדלים, ובקשו את פני הכומר העפענדיא (Акифъ Эфендия сынъ Ахмедъ Эфендия) ויקבלני בבית שלו כבוד, על ההוצאות של הקהל. ונשארתי בבית ההוא. מיד הלכתי לתפלת המנחה וערבית, בשוני לביתי ה' כוכן בעדי טעע, גם העפענדיא בא אלי, וישבנו על הספסלים הנכודים, אוים גיבעט מיט מעפפיע, זכרים וכסתות כמנהג ארצות בני הקדם. מיד באו אלי זקני וראשי הקהל הקטון מן הכפר לקבל את פני גם החכמים, ישבו אצלי עד הצות הלילה. למחרת נתקבץ הקהל ומסרו לי הדיעות דברי הומים שלהם, גם זקני הקהל של ישמעאלים באו בציורי הכומר והסמארשינא, וגם הם ספרו לי ידיעות על קדמות הכפר והמבצר והרבות בית תפלה לגורזנים, מה שיוודעים וזכרים ומה שיש להם בקבלה מאבותיהם גם ע"ד קדמות הישמעאלים התושבים פה, לפי ספור הזקנים הישמעאלים, היו הם מקודם נוצרים גרוזנים ואח"כ ברצונם הטוב נעשו למחמורים בזמן שבאו המורקים למדינה הזאת וגם הרבה גרוזנים ישבו בפה עמהם ביחד עוד בזמן מלכה מאטארא, וקודם זמנה, אינם זוכרים מקימותם. המבצר של אצבור נבנה לפי דעתם בפקודת מאטארא. מתחלה ישבו בפה רק חמשה בעלי בתים יהודים, ובמשך הזמן נתרבו ובאו לפה לשבת ממקומות שונים. עד שבאו הרוסים היה המבצר כיושב ובתים חשוכים היו בו, והרוסים החריבו אותו כשלחמו עם המורקים. השד האהדון שיטב בתוך המבצר היה שמו (Пиръ Ага) ומושל היה על כל הבשרים בסביבות אצבור. זה השר אגא ברח במלחמה לאכלצ'יך תורת לשם בשביה. שני משלים היו ביהר עם השני לו (Османъ Ага) ומשלו ביחד. השדים שמשלו במבצר הזה היו כולם ממשפחת (Ага) ת"מ פאשא של פאשאליק של אכלצ'יך. מלפנים משלו באצבור משלים גרוזנים אח"כ משנו הפרסיים כמו ששה חדשים אחריהם הישמעאלים של מורקי אחריהם בימים האלה הרוסים. בזמן שבאו הפרסיים לכאן שללו וזכו את כל בתיהם של היהודים והגוים, והרבה נהרגו ונלקחו בשביה. בזמן ממשלת גרוזיא לא היה בפה גלות כ"כ. גם בזמן הישמעאלים לא היה בפה שום צער ונזק. עכשו הם ישמעאלים נאמנים לדתם, ויושבים בחיות. זמן בנין הכפר אינם זוכרים תאריכים לא יש להם, על קדמות בנין המעטשעד שלהם הקדמון, בתוך המבצר, כאשר נודב המבצר נחרב גם המעטשעד שלהם. כך ספרו לי הזקנים של הישמעאלים בפקודת הסמארשינא והעפענדיא שלהם. —

ואלה הידיעות שנתנו בידי קהל של ישראל באצבורי לפי יכלתם:

בזמן ממשלת מורק היו כל הרברים בול גדול הן מתבואות והן משארי מיני אכילה וישבו בתוך הכפר בנות כ"א צער היה להם בדרכים מן לסמים ונגבים שהי

להם פחד לצאת אפילו אחד ווערסט מן הכפר. היהודים מספרים שבאו לאצבור מן כפר Дигвиры והיו עבדים לאדונים ישמעאלים, וגלות גדול היל לשם, השר של ישמעאלים שמו (Почховь Berg) אנו להיהודים שימרו דתם בדת כחמד, ועדיין אשה תמצא לשם אשר המירה דתה ואם שלה באצבור. כאשר באו הרוסים ברחו השרים שלהם למדינת מורק, והיהודים ברחו על נפשם ונתפזרו במקומות שונים ויצאו לחירות ע"פ המקרה של הזמן.

בדינוויר ישבו 32 בתים והיו להם אחד רב חכם אברהם בכ"ר יצחק, החכם הזה עלה בימי זקנתו לירושלים ונפטר לשם. מן הרבנים האחרים שהיו בדינוויר קודם אותו הרב אינם זוכרים, כאשר באו הרוסים על המדינה הזאת, אמר להם השר שלהם שילכו עמו לארץ האדווארים (Аджары) והם לא רצו ללכת עמו, ובאותו הזמן באו האדווארים אל המדינה, מפני הפחד והמבוכה באותו הזמן, ברחו עשרים וחמשה בתים אל העיר אבלציק, בדרך בריחתם אשה אחת ושמה מזל בת יעקב אשת אברהם המליטה [בן] בן אחר, בן ששה שנים, בדרך ונפל זאב עליו ואכל אותו אפילו שלא באו עצמותיו לקברישראל. עשרה נפשות הלכו בשביה עם השרים שלהם, מהם 6 נקבות וארבעה זכרים. שני אדונים היו וחלקו אותם לשנים, אחד מהשרים לקח חלק מן שבויי ישראל ונתן במתנה להאוועודניגאצאלניק שמו "Bebytovъ" של העיר אבלציק. והשר השני הוליך את השבויים שלו לארץ הטורקים, בת של אותה האשה היתה ג"כ במספר השבויים שהלכו לתוגרמה, אשר המיד האדון שלה את דתה בחוקת הוד בדינוויר. האדווארים בזוו ושללו את היהודים ושרפו את בתיהם, וזו שברחו על נפשותיהם, נשארו עניים ריקים ועניים מדולדלים למאד.

המסים ששלמו בדינוויר לאדוניהם היו: גרות, פתילים של גרות, עצים בגדים ומיני אכילה לעבדי השרים, מכל בית נתנו בכסף 50 אורוש (באותו הזמן היו אחד ר"כ של רוסיה המטה Uruseh), מי שלבש בגד חדש לקחו ממנו השרים המטה אורוש יותר על המס, עלילות הדם לא היה להם, אם היה חתונה אצל השרים לא לקחו מהם השרים שום דבר, כ"א מה שהביאו בעצמם להם מתנות, הם הלכו בשליחות השרים ממקום למקום, להביא מים עצים ועוד כדומה. הנשים היו בוכיות שלהם ועשו בבתיהם גם מלאכות קלות.

בזמן שבא זמן לגבות המסים, ולא נתן היהודי את המס בזמנו הכתו במכות אכזריות. היהודים היו עובדים בדינוויר במלאכת האורגים ומטעה של צמר גפן (Bata) וכו"מ קטן בכפרים. פעם אחת, אורג אחד יהודי היה תמיד מביא על השוק למכור התיכות של לייווינג אשר ארג, וכדה של כל התיכה והתיכה היה מחוקק בתוכה עשרים ארשין, וכאשר הגוים תמיד האמינו לו שהמדה שלו תמיד כשרם לא מדדו כ"א לקחו בלא מדה, פעם בא דעיון רע בלב היהודי, כמו שכולם מאמינים לו על המדה יעשה פעם אחת בכל התיכה והתיכה 19 ארשין, ויריח בפעם אחת עשרים ארשין, וכך עשה ותלך אל השוק עם סחורתו, בדרך פגשו אותו למסים ושללו ממנו כל התשעה עשר התיכות לאיווינג, וחזר לביתו ומספר בשמחה לאשתו הצלחה שלו שהריות היום בדרך עשרים ארשין, וריביתו את הלמבים, כיצד היה הדבר שאלה ממנו אשתו, והגיד לה אם אני עשיתי מדה שלמה בכל התיכה עשרים

ארשין היו ג'כ לוקחים הלסמים כולם ועכשיו לקחו עשרים תתיכות, הכר בכל חתיכה וחתיכה אחד ארשין וזה 20 ארשין דריוח שלי נשאר בבית.

לב) אַבְלָדָבָא (Ахладоба).

באבלדאבא ישבו יהודים כמאה וחמשים בתים, מפני נפילת לסמים, ולעונגים ופרסיים וכמה אומות וציערו אותם תמיד למאד מוכרחים היו לברוח ולהתפזר במקומות שונים, כמה וכמה קהלות מספרים בגורניסטאן שהם באו לשבת מאַבְלָדָבָא, אבל באיזה זמן יצאו וברחו מן אבלדאבא בכירוד אינו ידוע. הכפר הזה ימצא על אמצע הדרך בין בארוזשאם וסורם, אחד ווערסט מן ההצצי הסטאנציאן של פאסט ניט דער פֿארענדיג לבארוזשאם, ושוכנת מעבר השני של הנהר קורא, מיושב עכשיו מצרונינים. כיצד מצבם, חייהם ומעמדם ומלאכתיהם אינו ידוע, נשבת מלכות היהודים ולא יכלו למסור לי שום ידיעה, באבְלָדָבָא ספך לי חכם ר' יהושע ביניא שוילי, שיהודים רבים נתישבו מן אבלדאבא בעיר אבְלָדָבָא אבל ג'כ אינו ידוע באיזה זמן, הכפר אינו כ"כ גדול, ואולי בשנים קדמונים ה' גדול ואחר כמה מכות הומן והחורבנות נתמעט ישובו, המקום של הכפר הרכה השוב, מצד האחד הרים גדולים משתרעים, באמצע הנהר קורא ומצד השני ג'כ הרים גבוהים משתרעים וסלעים נוראים, בזמן ההוא איסט דאס דאָרף ניכט וערר ואווירדע.

בזמן שישבתי בבית האפענדיא קבלני בכל לבו, ואיש טוב הוא למאד ואוהב לישראל, וגם הוא שופט שלהם, כל הדבר הקשה בין איש לחברו, שלא יכול הרב ר' יוסף הזקן לעשות פשר ביניהם, ילכו אל האפענדיא הנ"ל והוא עושה ביניהם פשר על צד היותר נאמן ואמת. שכחתי מלספר ע"ד הנשים של אצטור יש לי תי"ו גדולה, כמו שהם בטבע בושי פנים ואינם מראים א"ע לשום זכר, ויושבים במסתר, אבל בתוכם שוכנים נחשים, קשה מאד להבין טבעי הנשים של מדינה הזאת, רמיון אחד כבר ספרתי למעלה שה'י עם בת אברהם נאנא שוילי עם בן חכם ר' יוסף באבְלָדָבָא, ודמיון שני ראיתי באצטור, לפני באו שני אנשים עם אשה אחת לעשות פשר ביניהם, כמו שבתם יושבת אלמנה אחרי שנהרג בעלה קרוב להכפר שלהם, ובא שליח אחד מפרס הכותב ומתקן ספרי תורות ונתארח בביתם ומצא האישה היא (צעיר בשנים) חן בעיני האלמנה (צעירה בשנים) וגם היא בעיניו, ועשו מדובר של שידוכן ביניהם מקודם בסתר אח"כ בגלוי, כאשר נתודע לאבות הבת שזה השליח מצחק עם בתם, אבות הבת נתרצולוה, אבל כל הכפר צועקים על זה הענין, שזה השליח מי יודע מי היא ומאין בא ולאן הוא ילך, כיצד יקח לו לאשה ואת האלמנה, ואולי יש לו אשה בבית שלה או שאיר ענוות בהרבה מקומות כמנהג מן האנשים ההם, צפרים עפים הנידחים ממקום למקום, א"כ הרב אינו רוצה ג'כ ליתן הופה וקידושין, וזה השליח הלך לבתוב ס"ת בברעט וצריך לחזור לאצטור, כי ראשית הדרך שלו ושנית עוב בידיה עירבון בגד חשוב למתנה לה, אני כאשר נתודעתי מן זה הענין חרה אפי כי על השליחים והרמיתיהם, ונתיעצתי עם הרב ואנשי הקהל ביהר עם האפענדיא שהם ונגמר בינינו לשלוח בעד האשה האלמנה ולדבר מקודם בדברים רבים על לבת, ולהביניה, כי רעה נגר פניה, בימים העתידים, כי מי יודע מי זה האישה ומעשתה, ואם בדברים רבים לא נפעול עליה, נדבר בדברים קשים, אבות העלמה הביאה אלינו הביתה, צעירה בשנים בת שמונה עשר כעך, יפת תואר למאד, אף גם

שמכוסה היא בצעיפה הלכן והארץ, הסוחר מעל ראשה ופניה אחר כל נופה עד הארץ, בכל זאת לפעמים נלה מעט את פניה והכרתו את תבנית המונחה; בכבואה אל הבית על פי חוק ונימוסי הדרך ארץ של מדינה הזאת, היא כרעה על הנליה לפני ונשקה בידי אח"כ לקחה מקומה לשבת, וראשה תמיד מאחורי האם שלה, עשינו בחינה לדבר בדברים טובים ורכים, ולא קבלה, אח"כ בדברים קשים דברנו עמדה, כי אשתדל שהרב לא יתן לה חופה וקידושין ואת השליח הפרטי אשלחהו אל הקאנסול שלו, מיד כרעה עוד פעם לתגלי והתחילה לבכות ולהתחנן בעדו ואף שפניה מכוסה בכל זאת דבריה ברורים ונכרים, ואמרה לנו בפני כל, היו המון בני אדם מן הקהל גם החכמים והעפענדיא קניאו אקיף, ואבותיה כולנו ביחד, ואמרה לנו באם שנעמוד לה לשטן על הדרך או היא מאברת א"ע או תפיל א"ע בנדר, מפני כי אודבת אותו עד מות, ורק יכול להפריד אותם אשה מרעהו, כראותי שלא יש לה בושה לדבר בפני כל, דברים כאלה, אחד מן השנים צריכים אנחנו לחשב, או היא אשה אינה צנועה אונד ועדה אוים נעלאססען ומדברת כנעות המרדות, או האהבה העזה מדברת מתוך גרונה, הקהל ענו עדותם בה, כי היא אינה סרה מדרך הישר כ"א מפני האהבה כך מדברת ונמרנו כולנו ביחדיו לא לעמוד לה לשטן על הדרך החיים שלה, ואם זיא וירד פעהלען מים דיועם אוים וואהל, העון יפול על ראשה, ונתנו רשות להרב ליתן לה חופה וקידושין אם יחזור השליח התוא אליה, וזו דבר פלא, כמו שהנשים אינן מדברות עם אנשים ובורחים מהם כמו מבלאבי משחית, אבל בלבותיהן מי יודע, וואם פיר נערהיימניססע אונד אינמרעססע ניכט, אשר באופן ההכרחי, מדברות הן כשארי נשים באיראפיא.

זה העפענדיא האם צו זאנגן גם על מחוז Kazy על הישמעאלים שמה, וגם הוא עזר לי לתקן בין הקהל שהוא סדרים כמו באבלצין, но въ меньшемъ видѣ, ועשינו כתב עם הקהל כמה הם מתחייבים לשלם בעד ילדיהם שכר לימוד להמלמד חכם ר' אליעזר בן ישראל הנזכר, הכל על צד היותר טוב. קבלתי תודה וברכה מאת הקהל שמה, נתפטרתי עם הארון העפענדיא בהבטחתו להזכירה לשוב שעמד לעזרי בענינים לטובת ישראל, יען כי דבריו נשמעים באוני הקהל, ויש להם דרך ארץ ממנו, שלשה ימים עמדתי לשם מן יום חמישי בערב עד יום שני בבוקר עשרים לירח השוון, היו הסוסים של הפאסט מוכנים, הקהל הלכו ללות אותי עד הסטאנציאן מהלך א' ווערסט דרך הגשר, ושם ישבתי על העגלה ובעוד רגע נעלם ממני הכפר אצבור עם הכבצד של מלכת סאמארא, הכל כמקדם הרים גבוהים וסלעים נחדים משני הצדדים של הדרך באמצע הנדר קורא מלמטה, ועוד פעם בדרך אנכי.

לב) באַרושאַם. קולאיש. באנאו. סודשינא.

הדרך היתה צלחה וכאנו אחר הצות באותו יום לבאַרושאַם, סרתי אל מלון בית ההודו. שחרתי את הארון הדירעקטאר אשר על הקאנצעלארייא של הנסך הגדול, הנסך סרובעצקאיי, ובקשתי ממנו להציגני לפני הוד מלכותו הנאמייעסטויק, והבטיחי שידבר עמדי על אודותי ויגיד לי תשובה, ימים אחדים עברו מן היום שהייתי אצלו, ועדיין לא ידעתי תשובתו. ביום חמישי 23 מען השוון באתי עוד פעם אל הדירעקטאר, ואמר לי, שדבר עם הנסך הגדול בשבילי, ונתן הנסך הגדול זמן

בשעה 11 לבוא אליו אל הנג' ולחכות עד שיצא מן ארמנו. וכן היה, כאשר יצא מן הארמון בלוי' הארון הדירעקטאר טרובעצקאיי שבא ג'ב לשם, ויצא הוד' מלכותו על האדיוטאנט שלו לבקש אותי לנשת אליו, בגשתו אליו עוד לא הנעתי על שמו בערך עשרים צעדים, שמעתי שהוד' מלכותו מדבר בפנים צוחקות בקול רם אלי: שלום בואך! שלום בואך! בשמעי הרברים נתבלבלתי ושכחתי הכל מה שתקנתי והכנתי א"ע לרבר עם הוד' מלכותו, והוא בעצמו התחיל לשאול ממני, כיצד מסעותי? כמה שנים אני עוסק במלאכתי, ואם הרבה ידיעות קבצתי? ועל איזה דוצאות, ובשליחות מי אני הולך? ומי הם היהודים היושבים בקוקו ובגודזיסטאן? באיזה זמן באו לשבת במדינות אלה? ועוד שאלות כאלה, אני בראותי שהוא מדבר עמי כך בסוב, בין איך פיעל וועגיני בערוהניט געווארדען, והשבתי לו תשובתי על כל שאלותיו, אח"כ נתתי לו תודה רבה על כל המזב והחסד והעזר שקבלתי משך כל מסעותי משרי הממשלה בכל הקוקו בפקודתו ורשיונו, אח"כ בקשתי ממנו שיצליחני ליתן לי רשות להקדיש את ספרי מסעותי ע"ש כבוד הוד' מלכותו, — с удовольствием — שתי פעמים השיב לי, ואמר לי, תלך בשלום ותצליח להשלים כל מעשיך למונת ולתועלת המדעים. נתתי לו רוב תודה וברכה ובוזה נתפטרתי מאת הוד' כבוד מלכותו. באותו היום בלילה קבלתי כתב עדות על הרשיון להקדיש על שם כבוד הנסיך הגדול הנאמייעססיק את ספרי המסעות, מאת הארון של הקאנצעלייא של ררכים, הדירעקטאר קניאו טרובעצקאיי כתוב ותתום בשם הוד' כבוד מלכותו יר"ה. למחרת היום ההוא, יום שישי עש"ק 24 מען חשוון יצאתי מן בארזשאם על עגלת הפאסט. על חצי הפאסט-סטאנציאן, 'לא די' מניעה בסוסים, וישבתי ונסעתי הלאה, בעברי אחד ווערסט מן חצי הפאסט סטאנציאן ההיא, נראה לפניי הכפר אכלדאבא אשר הזכרתי למעלה, והשנחתי עליו בטוב, והנה קטון הוא, אבל אינני יודע באיזה צד ישבו היהודים שמה בימי קדם. הכפר ההוא שוכן מצד השני של הנדע קורא וגם גשר לא יש שם במקום ההוא וגם דרך ומסילה, לכן לא יכלתי שם להתעכב, והלכתי הלאה, יצאתי מן האושצעליע ונראה לפניי עוד פעם המישור הגדול המשתרע עד סודס, בעוד שעות אחדות והנה באתי בשלום אל בית בעל הבית שלי ר' מנוח, ונשארתי בביתו עד אחר השבת, ביום ראשון בבוקר שלחתי בשביל סוסים על הסטאנציאן, ובבואם ישבתי על העגלה, ובעוד רגע נתעלם ממני העיר סודס והנה עוד פעם על דרך העיר קוטאיש אנכי. — בפעם שנית לא היה נשם ורוחות כמו בפעם הראשון כ"א השמש בתקפה וגבורתה, כל ההרים והיערים ויפי המסע באימשיעמיא נראו לפניי כאופן אחד לא כמו בפעם ראשון מקודם, יותר משני ימים נתעכבתי בדרך, כי לא היו סוסים בבתי הדוהר מפני העוברים והשבים במלאכת דרך הברזל. — ביום השלישי בבוקר באתי צלחה אל העיר קוטאיש, סרתי שנית אל בית הרב ר' אליהו הזקן, ונשארתי בבית על ימים אחדים לגוח מעמל הדרך וזמן תנועת העגלות רטבירות גופי, והרכה אונאגענעהמליכקייטען בבתי הרוהר שמה, הפצתי ללכת אל ארבעה הכפרים האחרונים אשר בסביבות העיר קוטאיש: קולאש, באנוא, סודזשינא וסאנציאן, אבל נשם גדול ירד על הארץ ורוח סערה נורא למאר, לא יכלתי ללכת גם מן לחות האויר ונשארתי עד אחר השבת, ביום ראשון תיכנו אנשי הקהל של ישראל פֿאיינעמאן אחד במקום סוסים לרכיבה, על יום שני בבוקר

מוזמן וישבתי עם דוד הקטן בתוך הפאייסטאן, ואף גם שירד נשם מלמעלה, בכל זאת בתוך הפאייסטאן לא הגיע אלינו הנשם, יצאנו כיום שני בבוקר, 4 כסליו (שנת ה'תר"ל) על הדרך השאסעיי, אשר היא גם הדרך פאסט המוביל אל העיר פאסי, הדרך היתה טובה, על שטח 28 ווערסט הלכנו בדרך המלך, אח"כ לצד ימין, סרנו מן הדרך המלך לדרך פשוטה בין יערים וגנים, הדרך עקלקלות, והלכנו בערך ארבעה ווערסט עד שבאנו אל הכפר קולאש Kyraush הגשם כבר חלף, אבל מיט גדול הוי ולא הפצתי להצטער את הקהל, כ"א הודעתי להם מבואי שיתקנו דירה, שלשה ווערסט לפני הכפר, עד שהגעתי כמו חצי ווערסט מן הכפר, יצאו לקראתי הרב ואחרים מטובי הכפר של יהודים והביאוני אל אחד כבתי הגבירים שמה ושמו מנח בכ"ד אברהם עללא-שווילי Ella schwili, מיד כמנהגם נתקבצו כל תושבי הכפר מוקן ועד נער, רק נשים לא ראיתי, כי לא יכלו לצאת מבתיהם מפני המים, והגנים של בתיהם גבוהים כמו גני אייראפא א"כ על הגנים אינם יכולים לעמוד וככל ערו גורניסטאן אינם יוצאים על הגנים כ"א מתקבצות על הבאלקאנען של הבתים או אצל השערים ובחלונות מלאים מן הנשים. הקהל אמרו לי שחבו עלי כמה ימים, גם כל האומות העולם והשרים הקניאיים שלהם עם משפחותיהם כמה פעמים יצאו לדאות ביאתי וחזרו ריקם לבתיהם. באותו הלילה נתקבץ הקהל והודעתי להם הכלית ביאתי אליהם ויקבלו כל הענינים שלי בסבר פנים יפות לאשר ולקיים. הדירה בקולאש הרבה חשובה, חדר מיוחד עם משרת לשרתני, המטה על הספסלים הגבוהים כמנהג בכל בתי גורניסטאן, אבל הכרים והכסתות הרבה חשובות כמו בארץ אייראפא, גם מרוקמים בטוב כמו שמתקנים הנשים כארצנו, עם סדינים וניסוים השוכים, גם משקאות יקרות ומטובות הכינו בעדי: אבסינט רום קאנייאק ויין לרוב, ליכט פרא-מעצעטנע בכל המקומות בכלל, רק מצב בריאותי אינו כ"כ בטוב, הרבה סבלתי בקולאש כואב הבטן והראש וכואב בארמובותים וחלישות הגוף בכלל, אפעמים לאכילה לא יש כלל אפילו עד היום. במשך שבתי שם שקבצתי ידיעות דברי ימיהם, גם קבלו עליהם חוקים וסדרים הרשים לתיקון טובת הקהל בכלל, בדרו נבאים בשביל צדקה לעניים וארבע ארצות, ותיקון בשביל השליחים וכדומה. היו בניהם אנשים אהדים מכת קרה שכלבלו מעט את הקהל, אבל במלו במיעוטם, והכל מתוקן על צד היותר טוב. —

האנשים בכלל בגורניסטאן אינם מודגלים להסיק תגוריהם בימי החורף, בחדר שלי היה קרירות הרבה אני לא יכלתי לסבול הקרירות וציוויתי להסיק עצים בתנור הקטן הנקרא בלשונם בואר Бухарь והוא כמו קאמין, והיה לפלא בעיניהם, יען כי הם מסקים את הבוארים שלהם, בימים דוקא כשיפול שלג גדול, או בשוקתה לפעמים הרבה קרירות וכפור כמו אצלינו או בסיקים, וזה יקרה אצלם לא תמיד, אנכי היתי אצלם עד חצי כסליו ועדיין רק נשמים היו ופתחי בתיהם פתוחים, ואינם משניהים על сквозные-вѣтры כי כך הם הודגלים, והם אינם מויקים להם, גם סאמאואאר העמידו לי בתוך הבית ומלא כל הבית עשן, כמו שנראה, לא יודעים הם כיצד לתקן מהעני, ע"פ הרוב יבשלו את המהעני בבלי על האש כמו תבשיל. וכאשר הביאו לי את המהעני הוי קר, כי לא היו כוודאי עד שדחתה הסאמאואאר, כך הם חיים בלא סדר ובלא דעת כאנשי היער. הנשים שלהם כמו פראי כרם

יפחדו ובורחים מן האנשים, וכמה שלמדתי אותן לבשל זֵיטָה לא חכנו כמו שנצרך. ענין של נבאים וחוקים וסודים קבלו כמו אנשי אבאלצ'ק אבל באופנים אחרים, נתנו לי כתב עדות על זה. כאשר השלמתי כל עניני בקולצ'ש, הביאו לי סוסים, ואני עם שני אנשים יצאתי מן הכפר, ואחד רוכב הלך מקודם לפנינו, להודיע לאנשי באַנּוּא, מביאתי, למען שיכינו בעדי דירה. —

ערך חמשה ווערסם נתרחתני מן הנדר והולך לאם לאם על הסוס עם שני הרוכבים המלוים אותי ומביט ומתבונן על יפי הטבע, פתאום נראו לפני רוכבים מרחוק, האנשים שלי אמרו לי שכל"ם מחויבים להיות הישראלים מן באַנּוּא, וכן ה' בקרבי אליהם, ראיתי אחד עשר רוכבים על הסוסים יצאו לקראתי לקבל את פני כמו אחד שעה דרך מן הכפר שלהם, ושם אחד עשר בתים ימצאו, ומכל בית הלך איש אחד אל הדרך, בשמחה קבלו אותי בשלום וברכה, והביאוני אל הכפר ביום ד' י"ג כסליו, על מקום רחבת ידים שהוא השוק של הכפר, מוכתר כארבעה צדדים מבתיים עם באלקאנים ועליהם עומדים נשים ובתולות רבות ומביטות על בואי, גם שרים מן הקניאזים של זה הכפר עמדו וזכו עלי, הסוסים הביאוני אל אחד מחשובי הבתיים שבאותו המקום, ירדתי מן הסוס, תיכף הנישו אלי הקהל ונתנו לי שלום גם השרים ברבו בשלום ביאתי, ובאתי אל הבית. הבית אשר בו היתה דירתו, הרבה חשוב, ראשית הדש הוא אונד אויס ניקלעפס מיט שפאליער, אבל דיא וועגט זיינען דין וויא פאפיר והתנוד עדיין לא בא הזמן להסיק כמנהגם, הרבה קיריות הנשתי בנופי עד שהוכרתיי להלביש בגדים חמים, החלפתי את המלבושים והלכתי לראות את ביהמ"ד ולשפוך שיחתי ורוב תודה לאלהי מרום שהביאוני בשלום דרך הנדר המסוכן והמים הוידונים, אל המקום והמנוחה, בית הכנסת קטן, אבל הרבה יפה, כמו בקולצ'ש, אבל שם הוא גדול ובפה קטון כמו באלאנאן, וגם ממוסה בשפאליער הרבה חשוב. בבואי אחר התפילה לביתי, שחרו אותי הקניאזים: Александръ בן Матв Парави והשני: Хазу Парави בן Duty, הראשון מדבר בלשון רוסיא, ודם השרים האחרונים אשר היו אהונים על היהודים דפה, ונראה מטבעם, שרם עזו נפש וקשים ודעים בטבעם ועומדים כנחשים. הרב בפה, בחור אחר, אשר יודע מעט לדבר בלשון הקודש, ובקושי רב האב איך מיר נעקאנט מיט איהם אויס שפרעקן בכל זאת, השנתי מסדתי וקבצתי הידיעות הכל מה שנצרך היה לי לדעת מן הקהל. באיתו הלילה ראיתי נשים ובתולות נתקבצו על הבאלקאן לחביט דרך החלון אל הבית, אבל פנימה לא באו, ועמדו לשם כיו ועזר שפעט, בתולה אחת בת שמונה עשרה שנה והרבה יפת תואר ויפת מראה אשר עמדה בתוך החלון באותו הלילה, למחרת היום, האם זיא ויך נענומן פרייהיים לבוא אל הבית פנימה, אני שאלתי עליה ואמרו לי שהיא אחות של בעה"ב שלי, מתחילה יש להם בושח לבוא אל הדר האורה אבל אח"כ וויא זיא ווערדען שאן נעוואהנט כיסלאך וויים מתחילות לבוא אל הבית פנימה, אבל לפלא מאד, כיצד מחויקים הם את בנותיהם עד שיבואו בשנים בוז הכרדינה, אשר בארצות אחרות בקוקו, מקדשין אותן לבעל בזמן שחן עדיין קטנות, בת עשרה או שנים עשר שנים וג"כ פחות מזה. הבתולה הזאת, כמו שאנתי יודעת לדבר עמדי, הראה לי ע"י מליץ את שמחת לבבה שבבדתי את ביתם בביאתי אליהם וקשה עליה שאני צריך במהרה לנסוע מכאן. בכל זמן הראתה את

שמחת לבכה, אינד נאסמ־פריינדשאַפֿט בזה, שהביאה לי תפוחים, עננים בפעם
שנית הבושים, בפעם שלישית כל מיני מרקחים, ואינה יודעת כיצד לכברני, כל
היום היא יוצאת ובואה אל הבית שלי לשרת אותי בכל מה שידה משנת. גם הכוסר
של זה הכפר בלאנאָצין, בא אלי לטחר את פני, אף גם שבעל נאווה ובלעל הוא
כהמן בן המרתא, למחר ס"ז כסליו אני מכין את עצמי אל הדרך ללכת אל הכפר
Суджына אבל נשם גדול וארוך הולך על הארץ ואיני יודע כיצד יהי' למחר, אם
הנשם לא יפסיק, כמדומה שאני אשאָר בכאן עד אחר השבת, כי מהלך חמשה
שעות דרך מכאן לסודזשונא, ואני אלך בל"ס שבעה שעות, יען כי איני בקו
הבריאה, והדרך מלא מיט מן הנשם, והיום קצר ובפרק עש"ק, למחר אראה כיצד
יפול הדבר, ושנית מפחד ללכת ביום סגריר מפני לחות האוויר ומי הנשם שלא יבולע לי.
יום א' י"ז כסליו הכינו סוס בשכולי ושני סוסים בשביל מלוים אותי, בשעה
אחד עשר בבוקר יצאתי מן באַנזא בלית הרבה אנשים מן הקהל, ולו [כן] אותי כמהלך
אחד שעה וחזרו, ואני עשיתי דרכי הלאה, דרך משעולים של גנים ופרדסים, הדרך
שהלכתי בה לא היתה דרך של מלך, כי אם במסילה קטנה נוטה היבה מן הדרך
המלך, בשביל שברוך הקטנה אמרו לי המלוים אותי, שאנחנו מקצר נסעתנו על
שטח רב, וכאשר לא היתה דרך טובה, נשברתי מאד מן הנסיעה ההיא, כי הלכנו
בדרך לא מלולה, אף גם בין גנים ופרדסים, אבל הדרך בעצמה לא טובה היתה,
השמש האירה את כל הכפר והוא, נשם ומטר לא ירד ארצה, גם הרבה קרירות לא
היה, ונשים ובתולות גרופען גרופען ישבו בתוך הגנים והפרדסים והכרמים, כיום
ראשון ושבת שלהם, וככל גן וכרם וואו דיא אויגען האבען זיך נאר געווענדעס,
זאה איך איבעראלל מענגען פאן פֿרויענציממער שפאצירען זיסצען אונד דענקען דער
סייפֿעל ווייס פאן וואס, בדר בין השדות והכרמים לפעמים גם אנשים לוקחים עמדתם
עמהם, האילנות מעוטרים ומבורכים בנפנים, ובפלושץ וועלכע מאכען זעהר פֿייל
עפעקט עיני העוברים לפניהם. ובסוף חודש כסליו עוד בכאן האילנות מלאים בעלים
ודשא עשב כמו באמצע הקיץ, רק לפעמים נשמים ועננים ועל הארץ מיט ומים,
והאוויר לפעמים לח וקר מעט, אבל לא תמיד, זהו ראיתי בחודש כסליו במיינגרעליען.
הרבה נצטערתי מן הסוס, כי התנועע כל הגוף שלי, עד בעינים צופיות האב איך
קוים ערווארטקט את השעה כאשר אבוא אל הכפר סודזשונא. בנשתי קרוב לכפר
באם הדרך המלך אשר חותך המסילה שאני הלכתי בה, פגשתי רוכב אחד עומד,
והוא הדעפומאט של הקהל חכה עלי כאשר נתן לי שלום, מיד חזר במרוצה גדולה
אל הכפר והודיע, עד אשר הגעתי אל הכפר, והנה יצאו לקראתי דרבה מן השוכי
הכפר וכראשם שני אחים חכם ר' אברהם הגביר המפורסם בוו המדינה שהזרו זה יום
אחד מקודם בואי הנה, מצרפת וענגלאנד וטורקי, ואחיו ר' יצחק, והנה בשמחה
רבה הביאוני אל הבית שלהם, באותו היום י"ז כסליו לפנות ערב, חדר גדול חציו
צו נעצירט באופן אייראפא וחציו באופן גרוזיא, הכל על צד היותר טוב. נתקבץ
הקהל וברכוני בבואי, אך אנכי הרבה נשברתי מן הדרך אפילו לא התעכבתי באותו
הדרך כ"א ארבעה שעות וחצי, אבל אני מרגיש בקרבי הרבה חלישות העוף וכל
איברי נשכרים, וצריך אני לנוח ימים אחדים מן הדרך עד שאני אקבץ מעט כח,
ואז אעשה מה שמוטל עלי לעשות.

ביום כסליו, כאשר נחתי מן הדרך, החילתי להרגיש כואב גדול בכל גופי, וביותר ברגלים, השגחתי על מקומות הכואב אשר ברגלים, ומצאתי סימנים אדומים, מפני קיבוץ הדם בידכותי הרגלים ומקום הישיבה, הסוס של באגוא, לא היה בסוב, ואיבקה שעות וחצי בלא שום מנוחה, התנווע העוף בחזק, וסיבב כל הכואבים לא ידעתי מה לעשות, רופא לא יש בפה, והסממנים נ"כ לא לקחתי עמדי בדרך של אותו הכפרים, איז מיר גיווארען זעהר שלעס, ויותר יותר אני מרגיש הרבה כואב גדול חלישות בכל הגוף שלי, עד שלא יתכן היה לעמוד ולשבת ולשכוב. פתאים בא אלי החדרה, אחר ארון ומציג א"ע לפני, כי הוא רופא מחכמי היונים איין גריפע, מי שלח אותך אלי? שאלתיו, וענה לי, ששמע מן בואי, יתכסף נפשו לראות אותי, האם ימצא אצלך סממני רפואה? הן, אמר לי בביתי יש אפטעקא קסנה אבל מה שנצרך לי בעד חולי הכפר, הכל מתוקן ומוזמן בביתי, מיד שאלתיו על חלישותי וכואבי, ונתן לי הרופא הכל מה שנצרך לי ה', אבל הסממנים הפעילו במקומות אחרים, וגרשו הכואב הפנימי למקומות אחרים, יותר קשים מבראשונה — לא יכלתי לסבול הצער והכואב, לא מצאתי מקום לנוח, לא לשבת ולא לעמוד, קשה היה עלי המחלה הזאת, הרופא השתדל עוד יותר ויותר ליתן לי סממנים אחרים, וב"ה בעוד שלשה ימים הרגשתי מעט פערבעסערונג אונד פערנינגערונג בכואב איברי, שם של הרופא היוני — *Медикъ Теохаръ Курнаровъ* — יזכר לטוב כי נמלני חסד במקום שלא ימצא שום רופא ואפטעקא. השלמתי כל הענינים בפה עם הקהל, במשך שבתי בבית אשר לא יכלתי לצאת החוצה, וב"ה הבית שאני עמדתי בו הרבה חשוב, בבית הגביר ר' אברהם ואחיו יצחק מיכאלאָווי-שווילי, משה אייראפאית וסדינים של משי וכורים וכסתות הכל על צד היותר טוב, הבית היה מפואר עם זאנאווייעים של אייראפאיה, הרבה חשוב ומפואר, שלשה אנשים עמרו לשרתני כל זמן שבתי בתוכו, פעם אחת באו אלי הקהל והומינו אותי אל משתה התנונה, אני כאשר הייתי הרבה הלש מן כואב הרגלים, לא יכלתי להשיב ריקם בקשתם, ומעט מעט הלכתי עמם, קודם שבאנו אל המשתה באמצע הדרך נראה לפני ביה"כ מפואר בהדרת תפארת, הלכתי בלית רבים מן הקהל לשחרו, בבואי פנימה, והנה לפלא מאד היתה בעיני לראות בית הכנסת מפואר ובנין חשוב, בכפר זה, מן אבני נזית ומהודר למאד מבפנים כמו מבחוץ, והוא בית הכנסת היותר חשוב בכל הגובערניע קוטאים. אחר התפילה של ערבית הלכנו אל בית המשתה, בבואי אל הצער, והנה מחזה מוזר לנגדי, החצר גדול רחב ידים מוכתר באילנות הרבה כמו גן ובין האילנות נעשו ספסלים מן עצים ארוכים שני שורות וכל הקהל יושבים על ספסלים נמוכים אצל הספסלים הגבוהים אשר נעשו בשביל שולחנות בעדם, ונרות הרבה זינד אוים נישטעלט על כל השלחנות מכל צד, ומבקשים ממני לשבת בתוכם, אני ראיתי ובהלתי הרוח מנשב למאד, וקיריות של סוף כסליו יקרר האויר, ואני הלש בגופי למאד, כיצד לשבת על החצר תחת השמים? ! ובבית לא יש מקום בשביל הקהל כ"א בשביל נשים, לא יכלתי לשבת בחצר והפצתי לחזור לבית עם בעה"ב שלי, עד שהפציר אותנו הרבה בעל המשתה ופנה בשבילנו חדר קטן בבית, באתי אל הבית, והנה הרבה נשים יושבים כמו אוזות סביב השולחנים באנו החדרה והעמידו לנו שולחן קטן ואני עם בעה"ב שלי ועוד שני

אנשים עמנו, בזמן האכילה הלכו הנשים במחול לצלצל התופים, כלי זמר לא היו בפה, כי אם שתי נשים הנו בתופים ונשים הלכו במחול, בכל פעם גם אומות העולם לזנגרעלים ונשותיהם מתקבצים בבתי התהנות של ישראל ומשתתפים במחולות, גם פה ראיתי נשים הלכו במחול עם נשותיהם לשמח התן והכלה, ואופן מחולותיהם כמו מחולות הגוים, המזנגרעלים, והזנגונים שלהם ששמעתי, שונים הם מזוננו אנשי אכלצ'ך, האנשים אינם לובשים א"ע בכנדים חשובים כ"א גאנץ איינפאך כמו בעסקיהם, אבל נשותיהם הרבה מתקשמות בכל מיני יופי ובגדי משי שונים ויקרים, ותבשיטים יקרים, כמו נשים של אנשי גיארגיסטאן, והרבה יפות תואר ומראה ראיתי ביניהן אוניווייערע שייגהייטען, וועלכע זעהר זעלמען זאלכע צו בעגענגען בערי הוסיא. אבל מאד מאד זיגד זיא איינזשפארט בבתיהן, ואינם מראים א"ע לאנשים וביחוד לאורחים. מן הצער הגדול שסבלתי בנוף, לא יכלתי להתמחמה הרבה לטם, אחר הצי שעה, עובתי כל הבית עם המחולות והלכתי לביתי, אחרי אשר עברו ימים אחרים, והרגשתי מעט נחת רוה מן כואב מחלתי, שלחתי בשביל סוסים, גם הנשיא של אוה"ע בא, ואני השתדלתי לדבר על לבו, שיטיב עם אהב", והרבה דרשתי ואינני יודע, אם הפעילו הדברים שלי עליו, אבל הבטיחני בכל לבו, שיקיים דבריו לטוב. הסוסים היו מוזמנים, ישבתי בלוית הרעפוטאט של הקהל ר' אברהם דוד, איסראעלא שוילי, ובלוית חכם אחד מהם חכם שלום, וגם הנשיא של נויים ישב על סוכו ללוני מעט בדרך, מפני דרכי שלום, בהנאות על אם הדרך העמידו הסוסים ושתינו ליקרא עם תאנים בשביל זאקוסקא, אח"כ שמנו פעמינו הלאה בדרך המלך סענאקא, "איפא המליץ שלי" שאלתי ואמרו לי שהסוס שלו אינו בכו טוב, והלך להפש דרך קצרה, להקל דרך בשביל סוסו, ואני נשארתי בלא מליץ, לא אוכל לדבר שום דבר עם האנשים ההולכים עמדי, וגם התברך עם כל הנירות לקה עמרו, ואני היתי בפחד גדול שלא יקרה לו אסון בדרך, וגם הצער שלא אוכל לדבר כמו אלם, הרבה מעטתי ולכי נשרף בקרבי על טיפשות וחמירות האנשים דאליה, באיזה מקום תפסתיו על הוף הגהר Taxys קרוב כמו ארבעה ווערסט מסענאק, שאלתיו כעם מדוע הלך לברו בדרך, והשיב לי שהסוס לא טוב והלך בדרך קצרה, ועכשו יוכל הקורא להבין עד כמה מגיע טפשות האנשים, שכאשר לקחתו לי למליץ בדרך, והוא הלך להפש דרך קצרה בשביל סוסו, סוף דבר מה שה" על לבי האב אך צו איהם איבער נענעבען כבודו כך, שהוא ילמד דרך ארץ לדור הרביעי שלו, הפצתי להושיבהו בבית האמורים, אבל בקש כמה פעמים מהילה ונשק את ידי וברבי, ומחלתיו, באנו לסענאק. אל בית הדוואנים כמנהגם, נאטם היוצער בשביל עוברים ושבים לא ימצאו במדינה הזאת, 2 ציילען הנויות מסודרים איש נגד רעהו, ובתים אחרים מפורים מכל צד, וזה היא תבנית של האויעזר של סענאק, מרהוק נראו הרים קטנים, ועליהם בנן ישן כמו מבצר, מקום מושב משפחת הדאריאנים מלפנים, בשעה שביעית בערב, הלכתי לשחר את פני השר האנצאלניק. בבואי אל ביתו יצתה אשתו לקראתי ויקבלני בתוך הנאטמינא, ובקשה אותי לטבת על אחד הבסאות המבובדות, ישבתי ובהא עמי בדברים, שאלה על הליכות מסעותי, בתוך כך וכך עמד השר משנתו, וקבלני גם הוא בכבוד, שתינו ציאי, ודבר עמדי ע"ד הליכות מסעותי, והבטיחני בדבר שני בתים של ישראל שיושבים שמה יחידים,

ליתן להם הרשות לחזור אל העיר קוטאיים לשבת, יען כי אין להם שם לא שוחם ולא ביהכ"נ, ובשביל זה מצטערים ג"כ באכילה כמוכן, גם נתן עדותו על מכתב תודה של הקהל, והבטיחני לעשות טובה עם עדת ישורון וישיבי סודזינא, ובה נחפסרתני ממנו, ובאתי בליות המליץ שלו, אל בית מלוני, שם החדר קמן וצר מאד הגג של הבית הוא התקרה של החדר, רוחות השמים מנשבות בחדר ההוא מכל צד, יען כי חורים וסדקים מכל צד ופנה, על שני ספסלים, ויכלנו אנחנו יחדיו זך צו פאמייסטען על כרים ובסותות אחדים שנתן לנו בעל החנות על אותו הלילה, גם זה תודה לו, כי לולי חסרו זה, הוכרחנו ללון כל הלילה על הספסלים של עצים בלא שום כסוי מלמעלה, וקרירות כל הלילה, סבב את גופי החלש, ברוב כח סבלתי עד שתעבור הלילה, למחרת בבוקר השלמתי הענינים שלי בתוך האויעודני פראוולעני' ובחצות היום יצאתי מן סעגאק. הדרך בחזרה לא היתה כ"כ טובה כבאתמול, יען רוח סערה, סער כל היום מסביב, עברנו הנתר מאכור ג"כ בשלום כבאתמול, יען כי המים בתוכו קמנים ומעטים בו בימים אלה, נשר לא ימצא על הנדה הזה, משם חורנו דרך סודזינא, והפצתי ללכת ארפורה, ומשם לקוטאיים, אך באשר שמעתי שבמרחק ארבעה או חמשה ווערסט מסודזינא, עומד האנית הקיסור ההולכת לפאמי על גהר ריאן, אמרתי בלבי, אשב על האניה ללכת לעיר פאמי, ולהתבונן על המקום קדמון של ח'ל'ח או כאלחית או—Колхида ומשם אחזור לקוטאיים ולא נצרך יה' לעשות שני פעמים דרך בחנם, וכך עשיתי, צויתי להמלים, להובילני על החוף של כפר Кодръ והביאוני לשם, מצאתי את האניה עומדת לשם, הפצתי להשאיר על האניה אבל כאשר האניה הולכת למחר בבוקר, ונצרך לי ללון על האניה ומקום לא הי' בשבילי, יען כי בהקאוימים זינד פערנומען ממשפחות אחדות, ולהשאיר למעלה לא יתכן הי' מפני קרירות האויר, והרוח סערה אשר מנשב על הגהר עוד יותר קשה מעל היבשה, ואני חלש בגופי וחולה, ולא יכלתי להשאיר שמה שלא אתקרב ולא יבולע לי, לכן כאשר הכפר ההוא רחוק מסודזינא כמו ארבעה ווערסט, חזרתי על לינת לילה עוד פעם לסודזינא, באתי בשלום שנית אל הצר בעה"ב שלי חכם ר' אברהם, אשר קבלני בשמחה כמו בפעם הראשונה, ונשארתי בביתו עד למחרת היום. ובבוקר אנחנו נלך שינינו יחדיו אל החוף הקרוב מכאן, ושם נשב באניה, ונלך לעיר פאמי, והדבר מוכן מעצמו כי בבית הגביר הג'ל' הי' בשבילי יותר נחת רוח מן לינתי על האניה, כי משה שולחן ומנודה עם אכילה ושתי' על צד היותר טוב כמקודם.

לד) בקוטאיים שנית. סאצינא.

הקהל לא הכינו עדיין שום דירה בשבילי, והוכרחתי לבוא אל הנאסמיניצא דפה, למחרת מצאו בית בשבילי בבית חכם ר' ישראל אחד, כי לא יכלתי בעצמי לעמוד בבית הרב מפני צר המקום והקרירות של אותו הבית הבגוי רק לדור בו בקיץ, אבל הם הורגלו לבתים כאלה. א"כ באתי אל בית החכם ההוא, שם במדרגה התחנתנה, ג"כ לא מצאתי מנוח ונחת רוח, כי עכברים גדולים עשו שותפות עם התברכים שלי וקלקלו הרבה הפצים והתכריכים בעצמם ועשו לי הפסד, כך שפחדתי שלא ימצא חן בעיניהם גם אוצר הכתבים שלי, ואז ישללו ממני כל עמל יגיעת מסעותי בקוקו, לכן השתדלתי למצוא דירה אחרת, לעמוד בבתי הספרדים לא יתכן

היה, מפני שהבתים שלהם כולם דקים וכקורי עכביש הנמו, בלאים סדקים ופרצים ככל הצדדים וממעלה ומטה, וקרירות הרבה, כי גם בחורף החלונות והפתחים פתוחים, ואני כאשר לא הודגלתי לשבת כמותם, פחדתי שלא יבולע לי, לכן מצאו הקהל דירה בשבילי בבית אשכנזי אחד שם חדר קטן ארבע אמות על ארבע אמות, אבל הם ומאכלים טובים כתיקון האשכנזים אשר טבע שלי יתכן לקבל, א"כ כחודש ימים עמתי בבית ההוא, במשך הזמן ההוא, עסקתי בחקירותי ודרישותי אצל שרי העיר והארחיעוויים דפה, אף גם שהילדים הקטנים של בעה"ב הצטערו אותי בכל רגע וגם בבוקר שללו ממני השינה, גם על זאת לא השגחתי, אבל הקהל הצטערו שאני עומד החוק מגבול ישובם, לכן חפשו איזה דירה בשבילי החשובה שתהי' בתוך גבולם או לכהפ"ה יותר קרוב אליהם. אחרי החיפוש והחקירה לא יכלו למצוא דירה אחרת, כי דירות פנויות לא תמצאנה באותו חלק העיר, כי כולן מיושבות, וחזן טוה גם מאד יקרות, והחליט הכס ר' יוסף אליגולי שוילי, לתקן חדר אחד במתרה בבית חומה החדש שנבנה זה מקרוב ע"י בן אחיו ר' אברהם לעוויטש מפאטי, בין כה וכה החדר תיכנו, ואני עזבתי את בית האשכנזי ר' מאיר צבי בוכבינדער בל"ם של מורי שעות, ובאתי עם הממלטלים שלי אל הדירה השלישית החדשה, סוף דבר בימים האלה היה לי עסק בקוטאים בדירות, במשך חודש וחצי החלפתי שתי דירות אל הדירה השלישית בזמן שאני החלפתי הדירה הזו והייתי מוכרח לבוא אל בית של אבנים החדש של אברהם לעוויטש הנ"ל, בא הרב מן הכפר סאצינא (Сацына) אחרי אשר קבלתי ממנו בשם הקהל מקודם מכתב לבוא לשם, אבל כאשר לא יכלתי לרכוב על הסוס מפני כובא הרגלים, לא יכלתי לבוא לשם, א"כ בא הרב בעצמו, והפציר אותי ברחמים שאני מחויב לבוא אליהם דווקא אל הכפר, מפני שהפצתי מקודם לשלוח בשביל אנשי הקהל שיבואו לקוטאים, אבל כאשר אומות העולם של אותו הכפר, עשו צחוק מהם בשביל מה לכל המקומות הלכתי ודווקא אליהם אינני רוצה לבוא, א"כ בשביל אותה הבושה אינם יכולים לנהו עד שאני מחויב לעשות בשביל כבוד הקהל, וכן כאשר לא אוכל לרכוב על הסוס, מזומן הוא לשכור על השבון הקהל פֵאייעמאָן לשם ולחזרה לקוטאים, וכן שכר את המרכבה ואני הוכרחתי לעזוב כל המלאכה בהארחיעווי דפה, ולהניח הממלטלים שלי בבית דירה החדשה שלי ולהבין א"ע בדרך, לקחתי מן הנאצאלניק של סאצינא היושב פה קוטאים כתב פקודה על המאמוסאכלים של אותו הכפר, וישבתי ביחד עם המשרת אשר גם הוא המליץ שלי דאוויד הקטן והרב הכס ר' מרדכי ישב עמנו ביחד, וכולנו שמנו פעמינו אל הכפר סאצינא. —

כמה פעמים הדרך היתה מקולקל עד שהוכרחנו לבקש אנשים לעזור את המרכבה לעבור דרך נבעות קטנות ובורות וכדומה, ברוב יגיעה עברנו כל המקומות ההם והגענו עד הנהר, שם אצל חוף הנהר מצד השני, נראו לפנינו הרבה רוכבים, הם יהודי סאצינא יצאו לקראתנו על סוסיהם לקבל פנינו, כראותם אותנו, הבריתו אנשים אחרים מהם את סוסיהם ועברו את הנהר ובאו אלינו, ונתנו לנו שלום, ולקחו אותנו תוך המים, הם הלכו לפנינו ואחורינו לדראות הדרך במים, כי מעברה ונשר לא ימצא שמה בזמן שהמים אינם כ"כ גדולים, אבל בזמן שהמים גדולים ימצא לשם מעבר פאראם באותו הזמן מעבר לא הי'. כך באנו תוך המים והלכנו אחרי

הרוכבים ולאט לאט עברה המרכבה תוך המים בשלום עד החוף השני, במהרה באו אלינו כל הרוכבים וקבלו את פנינו בשלום והוליכו אותנו אל הכפר, היום רד ובה חשבת הלילה, המרכבה הלכה לאט לאט, והרכב היה בעם נורא, כי נתקלקלה המרכבה בדרך, ולא ידע מקודם הדרך. כי לא הלך לשם בשום אופן, הדרך היתה לא טובה בשביל עגלה מן עצי יערים קטנים אשר לא תוכל לעבור שם עגלה, א"כ היו מוכרחים לחפש דרך אחרת בחושך והוכרחו להוליך את הרכב דרך עקלקלות בבורות ועל גבעות ולעזור את העגלה להרימה ולהחזיקה, במקום שנצרך ה' סוף דבר דין ודברים היו עם הרכב שה' מלא כעם והמה, וטרחה גדולה טרחו אנשי הקהל, עד שב"ה הגענו למשעול צר ושם הדרך ישרה עד הכפר, בכל זאת גם שם היינו מוכרחים לעבור בנהלים קטנים על אבנים רבות, והכפר מן חוץ הנהר ריאן לא יותר משני ווערסט, אבל כלילה נתדרכו לפנינו כמו ששה ווערסט, וכן בחושך הלילה באנו אל הכפר, כבואנו יותר ויותר אל הישוב והנה לפנינו מחזה חדש, אור גדול נראה מרחוק נגדינו, זהו אור אבוקות [כן] ונרות שהדליקו אנשי הכפר אוה"ע ותיהודים גם יחד שכולם יצאו עם נרות כידיהם מבתיהם, אנשים ונשים וטף והאירו לפנינו הדרך בכבוד גדול, איינע פראכטפאָלע דאָרף אילומינאציאָן, כמנהג תושבי ארצות הקדם, עברנו בין שתי שורות אבוקות ונרות אשר בידי האנשים התושבים ההם והגענו לישוב של ישראל, שם כל הקהל מגדולים ועד קטנים נשים ועלמות וילדים וילדות כולם עמדו בנרות לפני הבית, גם הרבה מן אוה"ע לקחו חלקם ביניהם, וב"ה בשלום יצאתי מן המרכבה ובאתי תוך הבית פנימה, אשר הוכנו בשבילי, עוד מכבר, הבית גדול רחב ידים, אבל ג"כ בנינו כמו בנינו יהודי קוטאים, בלא שום תנור כלל כמו שפייבלער בשביל סתרה דומה לזה, מיד העמידו כלו הרם עם גחלי אש באמצע הבית לחם, הנקרא בלשונם (מאגאל) כל הקהל נתקבץ מקטן ועד גדול ליתן "שלום עליכם" לברכנו בבואי בשלום כמנהגם. הלילה עברה לה, כהרת בבוקר נתקבץ כל הקהל אלי, גם המאמיסאבלים בא עם השופטים והיה לבוש בסימניו ובבטבעה של מלך מעדאילע פאָלנע פאָרמע, האט גימאכט זיין ווייזט, מסרתי לו את כתב התעודה מן הנאצאלניק ואמר לי שמומן הוא לשרתני במה שאצוה עליו. אחרי הליכתי, ישבו עמדי כל היום ההוא הקהל והשלמתי לכתוב כל הידיעות הנצרכות לי מאתם. כל אותו היום נתקבצו נשים הרבה מן הקניאזים דאָרפישע פירסטניען ונשי הכפר כולן על הבאלקאן שלי, ובכל פעם שנפתחה הדלת, הבימו כולן עלי, וכל השוק סביב הבית מלאים היו מאנשים רבים תושבי הכפר מאוה"ע. כלילה תקנתי גבאים וחוקים וסדרים בקהל כמו שתקנתי בכפרים אחרים וכולם קיבלו לקיים ולאשר עצהיו"ם. הרב ר' מרדכי בוקש ממני להשתדל בעדו אצל הקהל שיקבלו עליהם לרבי, כי הוא אינו מקבל מן הקהל שום פרוטה, שאלתי את הקהל, כיצד יתכן שלא יחזיקו רב בקהילתם וממה הוא מתפרנס? והשיבו לי הקהל שהוא מתפרנס מן *вопроски* כמו הצניינער, הולך אל אנשי הכפר ונשיהם של אוה"ע ויגיד עתויות למו. לא יש לכם בושה וחריפה? אמרתי לקהל, האם לא זה חילול השם, שהרב של ישראל צריך להתפרנס מן אוה"ע וע"י מה ע"י ענין שלא יאומן אם כי יסופר. מסרתי להם הדבר, איך יפול כבודם וכבוד התורה בעיני אוה"ע, והבטיחו לי לקבלו עליהם לרב ולקצוב לו שכירות על שנה, אני לא קבלתי הבטחתם, כי אם דווקא

באותו הלילה, השלימו הענין בתרוהו והקצינו לו די פרנסתו לשנה, כתבי הבחירה על הנבאים ועל הרבי ועל כל החוקים, כולם כתובים וחתומים מן הקהל, ומאושר בחותם של השומר שלא יבוטל. ארבעה אנשים ימצא לשם אשר הם מחרתיו ריב ומדון תמיד בין הקהל, אני בקשתי מהם בדברים זכים שיעשו שלום ולא קיבלו, למחרת בבוקר בא המאמיסאכלים עם השופטים שלו גם קניאויים באו הרבה, אל ביתי, וכל הקהל היו לשם, השתלתי בפניהם לעשות שלום, מקודם לא קבלו, אח"כ כאשר אמרתי להם שרעה גדולה נגד עיניהם, היו מוכרחים לקבל דברי, באותו הזמן השלמו עם הקהל ונשקו זה לזה. ונתנו להם את ידם ושלום נעשה בין כל הקהל, הדבר מצא הן בעיני המאמיסאכלים והשרים. — —

ע"ד היהודים אמר לי קניאו Ниро שהוא יודע שהם באים לסאצינא לשבת יותר מכמה שנים מקודם, מן העיר קוטאיים. — —

לפנות ערב בלחץ מעט הגשם והלכתי להתבונן את בית הכנסת של היהודים והוא כמו הבתים שלהם, ארבעה כותלים מן דפנים דקים כמו נייר, ולמעלה נג נבזה כמו באלאנאן ובאמצע בימה עם עמודים, זהו תמונת ביהכ"נ שלהם סביב הכותלים ספסלים נמוכים לצד מעריב אה"ק, באמצע הבית מקום רחבת ידים בלא ספסלים כלל. התפללתי תפלת מנחה שמה, בצאתנו מן ביהכ"נ ראיתי והנה המאמיסאכלים בא עם אחד הכוזרים אלי, יצאתי מביהכ"נ אליהם וקבלתי אותם בבית שלי, וכבדתים בטהייא, וארח אותי הכומר לבוא למחרת לבית תפלתם, בפקודת העפוסקאפ אשר הראיתיו. אחרי אשר הלכו מן הבית נתקבצו כל אנשי הקהל אלי, והפצירוני ללכת לבית תפלתם למחרת בבוקר, כי לכבוד גדול יחשב להם בזה, אני הבטחתי להם, באותו הלילה הכינו כל הקהל סעודה בבית שלי, ואותה הלילה היתה האחרונה שלי שמה כי למחרת מוכרת אני ללכת משם לקוטאיים, יען כי צריך לבוא הפאייעטאן מקוטאיים, וכן עשו הכינו סעודה גדולה, העמידו שולחנות וספסלים כמו על סעודת התונה, הקהל כולם ישבו עמדי ואכלו ושתי וזמרו שירים ופיוטים כמנהגם, אני דרשתי להם דברים יהודים אל הלב"בענין הנוגע לחיזוק לבבם אל דת אבותינו ואהבת מלכנו, ספרתי להם ספורים מקורות דברי הימים לישראל למופות [בן] אשר עברו על צואריהם בכל העתים והזמנים וכדומה, כולם נרכונו וקבלו דברי לאשר ולקיים כהוק ישראל, וכך הפעילו דברי עליהם אשר כונע נהפך ששונם לדמעה, וגם מעיני ירדו דמעות לראות איך זעירי שם זעיר שם מפוזרים הם בין אוה"ע במקומות בין הרים אשר לא יבוא לשם איש אייראפי כ"א לעתים רחוקות, וכן גורלם לשמות בתלקם שמה, כאשר עברו רגעי העצב מעט, התחילו עוד פעם לשיר שירים ופיוטים אחרים מהם וקדו במחולות ושתי עד למדי כמנהגם. הסעודה נתאחרת עד שתי שעות אחר הצות הלילה. — —

והנה אמרו לי שהפאייעטאן בא מקוטאיים בשבילי להוליכני קוטאיה והוא עומד מצד השני של הנהר ריאן ומחכה עלי, באחד רגע ווארען איין געפאקט אללע סיניע געפאקקע, ונתנו על הסוסים, השומר והשופטים והקניאויים והיהודים, ורבים מן אוה"ע כולם ישבו על הסוסים ללות אותי עד הפאייעטאן. גם הכומר המדבר בלשון נורווא בא במהרה על הסוס מן בית התפלה שלהם לכאן לברכני בדרך, אבל הכומר הצורך נשאר בביתו, כי הולה היא מן הבושה ורע לבבו. עמוואס האבען וויר פֿערביססען הקהל נתנו לי רוב ברכה ותורה, על כל הכבוד שעשיתי להם ורוכטמים בין אוה"ע

שכוניהם. — המון עם אנשים ונשים ומפ' יצאו על השוק לראות הליכתי משם , נתפטרתי בשלום מכולם, ויצאנו מן הכפר הוא באותו הדרך שבאתי בלילה. — נתתי רוב ברכה ותודה להמאמיסאבלים והשופטים, ולהקניאויס, ונתפטרתי מאת היהודים, ומאת החכמים, ישבתי במרכבה, הסוסים עפו כציפורים וברגע נעלמו מעיני כל המלוים, כי כולם באו המימה לעבוד שם את הנדר למקומותיהם, ואני עם המליץ שלי דאויד הקטון עשינו דרכנו בחזרה לקומאים. —

לה' שלישיית בקומאים.

מיט אונגעדולד זינד וויר אנגעקאממען אבענד צייט אין דעם זעלבען טאג דאנערסטאג כ"ה שבט לקומאים, סרתי אל מלוגי החדש אל בית של אברהם לעוויטש וחכם ר' יוסף אליגולי שוילי, עד יום ששי היו מתקנים חדר מיוחד בבית החדש שלהם למעלה, ועד שה' החדר מוזמן, היתי בבית החכם ר' יוסף אליגולי שוילי, למחרת ביום ששי לפנות ערב באתי אל החדר החדש, חדר טוב ומפואר חלונות גדולים ומאירים, חדר אייראפאי, הרבה טוב כשבילי, גם כסא ושולחן ומטה הכל עצהו"ם ה' מתוקן כשבילי באותו החדר ההוא, רק סבלתי קיריות עד אחר השבת, עד שתיקנו תנור קטון של ברזל בתוכו, עכשיו אני יושב בו ועוסק מלאכתי בנחת ובשלום שמה. בימים האלה הנני טרוד באוצר הכתבים של הממשלה דפה.

כל הצמרתותי בענין אכילה ושתי' וכדומה הכל על חשבון הקהל, אכילה ושתי' מביאים לי לביתי מוזמן בטוב. לפעמים יבוא החכם ר' יוסף אל החדר שלי, ומספר לי דברים נפלאים שגילה בסתרי תורה ובחכמת הקבלה, ד"ם שנתודע לו ממעלה אשר ביום שמיני לירח אייר הבע"ל עת קידוש לבנה [?], יראה פלאים בירה ואותות השמים יהי' וחדשות גדולות ונצורות יהי' בעולם לטובת ישראל. וכמעט אם לא נאולה העתידה. או מספר לי מן חלומות נפלאות שנראו לו, מלאכי מעלה והודיעו לו ענינים סתרים וכדומה לזה. החכם הזה יושב בכל יום ויום סגור בחדרו ועוסק בנסתרות, כ"א בזמן התפילות הולך הוא לביהכ"ג ותיכף יחזר לחדרו. יצחק לעוויטש הוא בעה"ב שלי, אחיו של אברהם אשר בפאטי, כי גם הוא יושב עמדי בכאלקאן אחר, אבל הוא מפחד מאשתו ורעונויו הוא מאין כמותו תחת השמש לכל אביס על אשתו, אינו מכבש אף פעם לבוא אל ביתו. וכך סבע כל אלה היהודים שאינם מניחים לראות את נשותיהם ותישבנה רבות מן סגורות בבתיהם. כסבע אחיהם בשארי מדינות הקוקו ובארץ הקרב.

כאשר יחלה איש מהם, מקודם יעשו בחינה אם לא יועיל הקמיעות אונד שפרעכונגען וכאשר לא יועילו תרופות האלה, והחולי מתגדלת, עד שיגיעו לשערי מות, אז הם שולחים בשביל רופאים אייראפאיים. פעם נחלה הרב הזקן ר' אליהו במחלה עזה וכמעט שלא יצתה נשמתו, ובא אליו חכם אחר, וכתב לו קמיעה, והתחיל אב צו שפרעכען איהם כמנהגם, השוחט האשכנזי דפה התחיל לצעוק עליהם מה אתם עושים מדוע לא תשלחו בשביל רופא מומחה, ואחרי אשר ראו כי מחלתו נזכרת עליו אז שלחו להרופא, והרופאים יודעים בטוב את מנהגיהם, וכן אם יבוא בעוד שיכולים להצילם יצילו, ורובם מתו בלא עתם, ומה הם אומרים, שהקב"ה בעצמו מרפא אותם ולמה להם רופאים! פעם נפלה במחלה עזה אשה אחת קרוב לבית דירתי, והיא צעקה שתי לילות בקולות עד לשמים, מסני שהיא עקרה אין

לה ולר או אולי יכלה ללדת והסיבה היא מצד בעלה, כיצד שלא יהי' היא סבלה
כיאב הבטן והסבור עד למאד, קלותיה היו מגיעים עד לשמים, כלילה הראשונה
לא יכלתי לישן מן הקלות והצעקות כלילה השני' לא יכלתי לסבול את הצער הגדול
והנורא, והלכתי לראות לבית ההוא מה יעשה שמה, והנה היא שוכבת על כרים
וכסתות על קרקע הארץ אצל הקאמין או התנור וסביב לה יושבות נשים סביבה
ומביטות על פניה ושומעות את קול צעקותיה, כאשר התחלתי להתרעם על בעלה
מדוע לא שולח בשביל רופא, אמר לי שהקב"ה ירפא את חליה, לא נתתי לו מנוחה
עד ששלח בשביל דרופא, ובפני הדרופא נתן לה רפואה והבעל גרשתי מן הבית
שילך אל האפסדהקע ולקח את הממנים ועשה ושבה ורפא לה, כעת היא שבה
לאיתהו הראשון. במשך שבתי בעיר הזאת, נפטרו כמה וכמה אנשים ונשים וביניהם
ילדים, ובשביל מה שיחכו עד שהקב"ה יורד מן השמים ויביא להם רפואה בכבודו
ובעצמו, ואני אינני יודע, אם הם אינם רוצים להוציא הוצאות, או אינם מורגלים
לקבל רפואות.

פעם בא אלי הרב חכם ר' יוסף עליגולאוו, וסיפר לי גסיון גדול שעשה לו
הקב"ה, ביום שלישי י"ד אדר א' (פורים קטן) בא אל בית הכנסת בהשכמה לתפלה
כמנהגו, ובבואו אל ביהכ"נ ראה שליח חשוב, גבוה מכל איש ורחב ובעל כשר
מהודר בתארו למאד, עומד בתפילתו קרוב למקום ישיבת הרב אצל ארון הקודש,
ומתפלל בקול רם ואמריו ודיבורו חד דוודד בלב השומעים, כאשר ראה אותו מרחוק
ושמע תפילתו השב בלבו שזהו שליח חשוב, ואחר התפילה יניש אליו ויתן לו שלום
כמשפט, אחר התפלה הפץ לבוא אל השליח ליתן לו שלום, והנה לא ראה אותו
יותר, וחשב בלבו, אולי השלים במהרה את תפילתו והלך לביתו. כל אותו היום
חכה עליו בביתו שיבוא השליח אליו אל הבית, כמו שיבואו אליו תמיד השליחים
בבואם לפה, והנה השליח לא בא אליו לביתו, לפנות ערב בתפלת מנחה שאל
החכם המקובל ההוא, איפא השליח שעמד אצלו היום בבוקר בתפילה. הרב ר' אליהו
השיב לו שלא ראה שום שליח בבוקר, שאל עוד כמה אנשים וכולם כך השיבו לו,
ונתפחד האיש הזה לדבריהם וכולם תמרו לשאלתו. הרב ר' אליהו הזקן היה מצטער
למאוד, בשביל מה לא זכה הוא את אליהו הנביא לראות אצלו ורק החכם המקובל
ראה אותו, ביום השני בא השליח בחלום אל החכם המקובל ר' יוסף, ושאל לו
מדוע המנעלים שלו אינם נקיים, והוציא השליח מן התכריך שלו שהחזיק בידו צווייא
בערסלאך עם וואקסע, והתחיל לנקות את המנעלים של החכם ר' יוסף. ר' יוסף
לא הניח אותו לעשות דבר כזה מפני העדר הכבוד, אבל השליח ההוא לא קיבל
דבריו וניקה את מנעליו שלו כ"כ בסוב עד שהם הבריכו כמו מראה מופי (גלאנגן),
וכאשר כלה השליח ההוא את מלאכתו זאת נעלם מעיניו, בהקיצו משנתו ותפעם
רחו בקרבו, וסיפר לדרב את החלום וגם להשוחט, שאליהו הנביא, האם איהם דיא
שמיול אפ געפוצט, וכולם פתרו לו פתרון שאליהו הנביא בא לנקות את עונותיו
האחרונים, אפילו העונות הקטנים אשר אדם צוער עליהם ברגל. התגלות אליהו
הנביא אליו בהקיץ ובחלום, נתפשט בכל קהל ישראל, וכולם מאמינים באמונה
שלמה שהי' אליהו הנביא בבית הכנסת שלהם, ובבית החכם המקובל, אשר הוא
במלאך ה' צבאות בעיניהם. רק הרב הזקן ר' אליהו מצטער עד מאד גם עד היום

על הנסיון הזה, מדוע הוא לא זכה לראותו, והחכם המקובל מצטער למאד מדוע לא נתן לו שלום בבית הכנסת.

החכם המקובל הזה הראה לי באותות ובמופתים שאין גיהנםם לישראל, וכל איש ואיש אשר בשם ישראל יכונה בצאת נפשו ממנו ילך הוא בדרך ישר אל גן העדן, ראשון שמיחה מכפרת עוונות של אדם, ושנית שאברהם אבינו ראה בברית בין הבתרים את הגן עדן והגיהנםם וכל דור ודור וחמיו כמו שראה אדם הראשון. ושאל הקב"ה לאברהם, תכחור אחד מן השנים בשביל בנך אשר עתידין לבגוד בתורתו ובאמונתו, אם לשפוט אותם בגיהנםם או לצרף אותם בגלות ארוך ופר, וכאשר ראה אברהם אבינו את גודל היסודין של הגיהנםם, צעק בצעקה גדולה ובבקשה להקב"ה, כיצד בני יכולים לסבול עונשין גוראין כאלה, יותר שתיסר אותם בגלות מלייטר אותם במשפטים גוראים כמו אלה, ועשה הקב"ה את רצונו וענש את ישראל בגלות ארוך ומפני זה כאשר ישראל נענשו בגלות הארוך הזה אינם מקבלים את עונש של גיהנםם, כי אינם מענשים איש אחר בשפטים שחים, וכן כל יהודי קוטאים מאמינים שאין להם גיהנםם כלל, ומיד שנפטר אחד מהם ילך הוא לגן העדן, בשביל זה עושים הם סעודה אצל האבל ואוכלים ושותים כמו בסעודת מצוה.

טבע של אנשי כותאים כך, כולם הם שקרנים אשר לא יש אמונה לדבריהם, וכאשר אחד מהם מבטיח איזה דבר, צריך השני לדעת ששקר נמור הוא, ואין ליסר שום דבר וענין על דבריהם, וכולם תנפים וצבויים הם בפאליטיק הפראית, הוא מדבר ומצחק ומקבל את האדם בשמחה ואוכל ושותה עמרו, אבל הלב בל עמו עם איסט אללעס פארשטעלט אונר קאלט וויא אייז. את הצדקה שהם נותנים, ג"כ בהזקת היר ואינו כלל שלם, רק התפלה הם שוטים בבוקר ובערב הם בואים כולם לתפלה אפילו הילדים שלהם הקטנים על הידים מביאים לביהכ"ל והורגלים כך מילדותם, וכל הדת הישראלית בעשטעדהם בייא זיא נור אין תפילה, ולא יותר, ומאמינים בשרים ובקמיעות, רבים נושאים קמיעות על בשרם מתחת בגדיהם כל ימי חייהם, וגם מאמינים בכל מיני הבל ורעות רוח.

הנשים שלהם בקוטאים אינם מלכשין את עצמן בבגדי כבוד ובתכשיטין כמו במקומות אחרים, מפני שאסור לפי דעתם לאשה לקטט את עצמה בקישומין ובבגדים השכובים שלא תמצא חן בעיני אנשים אחרים, ושנית טובה מזה בשביל עצמם שלא יוציאו הוצאות רבות על מלבושים של נשים כמו הנשים של האימערעמינים והגרמאנינים והארמענים, אשר בבית לא ימצא אף מוזן סעודה אחת, ובצאתן בתוך כל אחד יכול להאמין שהן שרות או נשי קניאזים ורוזנים, נשי ישראל בהפוך, כ"א בזמי שבתות ומועדים, הן תלכשנה בגדים נקים פשוטים ותשובנה לפעמים אצל פתחי בתיהם ומדי יעבור לפניהם איזה איש, מסתרות הן במהרה בבית או בהצר, שלא יתראו לאיש זר, והקורא יאמין לדברים אלה שהן צריכות כולן להיות ע"פ המנהג הזה, צדקניות נמורות, לא, כמו שאני יודע מנסיונות אין כמעט בית אשר הנשים שלהם ב"מ עושין זונות אונד אינטריגרען אין לעבע עם אנשים אחרים וכמה דין ודברים הן עושין במחשך מעשיהן, לפנים לא יצתה אשה מן הבית ולחוץ, ובעתות אלה הן יושבות לפני פתחי בתיהן, אבל אינן הולכות לטייל בהוצות כמו הנשים של אוה"ע שבניהם וכך מנהגם, הבעל שלהם מחויב בעצמו להביא לבית במזונן

הכל מה שנצרך לקנות מן השוק בשביל צרכי הבית ואכילה אפילו בשר מביאים מן המסבחים לבתיהם. הנשים יודעות רק לקבל כל דבר במומן ולחקן האכילות ולא יותר, האנד ארביים אינן יודעות אונד זיינען ווילד וראשיהן זיינען פוסט וריק מכל דבר, כי האנשים לכל הפחות הם מעורבים עם הבריות מעט בעניני מו"מ, אבל הנשים אינן יודעות כלל בעניני העולם, כי יודעין רק לתקן את המאכלים ולא יותר. הילדים שלהם הולכים שולל באין מורה ומנהל, בזמן שנצרך ללמד במבחר ימי עלומו, הוא מניול א"ע בסחורה, זה נושא כסל תפוחים או ביצים או שארי דברים קטני הערך למכור ולהרויח וזה הוא למודו, עד שיתגדל ואינו יודע אפילו תמונת אות בסדור תפלה להתפלל. ומי מדבר מן בתי הספר וההשכלה, עוד יעברו כמה ימים ושנים עד שיאיר אור ההשכלה במושבותיהם, כי הם יושבים בחושך ואפילה מנורחת וחיים חיים של גשמיות, אוכלים ושותים וישנים ועוסקים בסחורה ולא יותר, ורק על האכילה כל מנתם כי הם אוכלים כחמורים ושורים וסוסים, ושארי בעלי חיים. בעת שהיו עבדים לאדונים קשים והיו סובלים את עול הנלות למאד, והיו כולם עניים מרודים מחוסרי לחם, היו אז כולם חשוכים וטובים, לא ה' ביניהם שום שנאת הנם וקנאת איש מרעהו, ושלוש ואחדות ה' ביניהם, כעת בימים האלה כאשר יצאו מעבודתם לחירות, ונתגדל המסחר ביניהם ונעשו לקצינים ולגבירים גדולים אז כל אחד ואחד מקנא לרעהו, מדוע בנה בית חשוב מדוע יש לו כ"כ סחורה יותר ממני, ועוד כדומה, וכן השנאה והקנאה פורחת כמו צרעת ממארת ביניהם, אונד אללעס פאר-שטעללס אונד שטייעל. אבל אינם עושים מחלוקות גדולות בפרהסיא כמו בערי דאגעסטאן ח"ו, גם בערי נאווה גדולים הם, כל איש מתנאה בלבו, כי חכם ונכון וגדול ממנו לא ימצא בכל חלקי העולם, ואינם משגיחים שהם חמורים בצורות בני אדם, ומי מדבר מן הרב הזקן ר'....., עמדו מי שידבר צריך להיות לו זכות גדול, כי מי גדול ממנו, ובפרט שרבני ארץ הקדושה מכבדים אותו באגרותיהם מפני הנאת עצמם בשביל שיקבל בטוב את שליחיהם ולעשות להם נדבות גדולות, כתבים עליו: "הרב הנאון הגדול ההרף פטיש החוק ועמוד הימיני וכדומה, והוא חושב בלבו, שכך הוא כמו שמואל בדורו כך יפתח בדורו, ובל"ס הוא גדול כמו שכותבים רבני אה"ק עליו, א"כ הוא מתנאה למאוד. אונד בלאסט זיך וויא איין ענדיק, ומעמיד על עצמו דברים גדולים ברת, ד"מ אשה אחת קבלה גם בתנאי על שנים אחרות באם שישוב בעלה מסיביר בעוד במשך זמן מונבל טוב ובאופן השני מותרת היא לכל אדם, כאשר הלך בעלה לסיביר סידר חופה וקידושין לה עם איש אחר זקן, ולא הבה עד זמן המונבל, בהשבו שלא ישוב עוד משם שנית לכאן, במשך כמה זמן נפטר הבעל השני ונשארת אלמנה, בין כה וכה זמן המונבל עבר, ואישה דראשון חזר מסיביר ומצאו את אשתו פנויה, והרב סידר להם חופה וקידושין שנית! השולב האשכנזי דפה שאל את פי החכמים על הדבר הזה ואמרו לו בודאי דרב יודע מה שהוא עושה, וכמו שמואל בדורו כך יפתח בדורו. ויכול הוא לשנות את חוקי הרת לפי ראות עיניו. הרב הזקן הזה המתנאה בעיניו שהוא חד בדורו, חרפתו בעשטעהם נוד שיודע מעט פרק משניות ברוחק גדול עם ברטנורא ללמד וכוה גם אני בספק גדול, אבל פירוש המילות של תנ"ך הוא יודע ומבין, וכך דרכו הוא יושב ככיתו כל היום ואומר לפי מראית העין, תהלים של אותו היום,

ומעמדות וגם עין יעקב חתיכה בכל יום ועל השולחן מונחים ספרים הרבה באם שיבוא איש אחד אורח או אנשי העיר הבורים יחשבוהו לנאון הדור, אבל מתלמד האם איהם נאטם אב געהים, ועל איש כזה כותבים רבני אהל"ק פטיש החוק וכי! והוא המחריב כל עדת ישראל דפה, כי אינו משגיח על שום דבר בצדצי הציבור, אינו משגיח על המקיה אם תלכנה נשים למבילה או תשמרנה זמן גידה או תדליקנה נרות וכדומה, או להשגיח על כל עניני הדת, ומי מרבר שהוא יכול ליסד בקהל תלמוד תורה וגם בזה אין ראשו כואב, בשבילו יתרב העיר הכל חר, רק שיהי' מוכן ומזומן בשבילו לחם בשר ויין בביתו לאכילה ושתייה ולא יותר, והו רב ורועה צאן ישראל! בכאן ימצא חדר קטון אשר נכדו חכם אפרים צעיר בשנים מלמד עם ילדים אחרים, מי שיבוא מארצנו איש לדאות החדר וסדר הלמוד והנערים, צריך להשתומם ולקלל את הרב הזקן ממרא שהוא בקללות נמרצות, כי יש כח בידו ליסד ולתקן הכל, מפני שהוא ג"כ רב מן הממשלה על כל הגובערניע, ואינו מכניס את ראשו בדברים כאלה. רק מן האמת אינני אוכל להתרחק ומחויב אני להניד, כי בכל ערב שבת בזמן שיבואו עניים או סאלדאטים לביהב"ג, משתדל בעלי הבתים בשביליהם, ומקבץ נדבות בכל שבת ושבת בשביל עניים, יזכר לטוב בשביל זה. המנהג אצל יהודי כותאים לשלוח מנות איש לרעהו בכל השנה, אבל באופנים כאלה, אם יבא ישראל אחד מן הדרך, או היה חולה ונתרפא, או שבא אורח לביתו, או שיש ברית מילה או מז"ם בביתו, או איות דבר מקרה טוב, וחזן אלה, גם אורחים זו לזו בכל עת וזמן שיבוא ברצונם המחשבה לשלוח מתנה, או מניחים על טאז או פאדנאָס של נחושת או של מתכות או של עץ איות שלא יהיה, רק גדול ועגול, מניחים כמה מינים של סתוקים כמו קאנפֿעקטים של פרס או תרנגולים צלויים ועופות ואווזים צלויים או מבושלים, ולחם אפוי בטוב, ותפוחים, אפעלסינים ועוד כמה מיני פירות וכדומה הרבה מיני מאכל, ומכסים אותו במטפתח, הנער מניח הפאדנאָס על ראשו וכך נושא אותו ובידיו נושא בוטילקא וגראָפֿניס מלאים יין ומביא לבית ההוא, וכמו כך הם עושים גם בחנוכת הבית, מי שיבוא לשבת בבית חדש כל הקרובים או השכנים טידידים שולחים לאותו האיש מנות על האופן שכתבתי וכמו שנושאים אצלינו מנות בחג הפורים. גם יש להם מנהג בבית הכנסת אחר התפלה כאשר צריכים לצאת מבית הכנסת מחויב כל איש ואיש לסבב בהקפה אחת כל הבית סביב הבימה, ובאותו צד שבא מחויב להשתדל לא לצאת מאותו הצד, כ"א בזמן הקפתו יצא מצד השני תמיד מבית הכנסת הסיבה לזה, אינני יודע, כ"א מנהג בעולם.

האבלים אף בימי השבעה שלהם יבואו לביהב"ג להתפלל, ואחר תפלת ערבית יגיש אליהם הרב והם מצטקים את ידיו, והוא מנחם אותם ואומר אל מלא רחמים, אצל רגלי האבלים דולקים נרות על רצפת הבית. אינם יושבים סגורים כל שבעת הימים בביתם כמו אצל יהודי אייראפא.

בזמן קבלת שבת כל הקהל והילדים ביחד מוזרים מוזמר לדוד הבו לד' בני אלים, וגם לכה דודי, בניגון נפלא והרר למאוד, אשר יתדמה באזני השומע בקול המוזיקא בהאָר, אבל עם איסט אהנע רענעלמעססינקייט ובלא התחלה וסוף ולא ע"פ הדקדוק כמו חאָר המוני, ובלכה דודי, אינם מוזרים לכה דודי אחר כל חרות וחרות

כמו אצלינו, והם אומרים הרוז אחר הרוז על הסדר, והניגון נפסק פתאום בלא שום מעם והמשך.

הכם רבי אליהו מקוטאים ספר שלהותנו שהי' יושב בראדושי נתגלה לו אליהו הנביא בהקיץ ונתן לו המשה ממבעות של כסף. כמתנה, והמטבעות עדיין בבית של הותנו שמה.

באם שיראה אחד מן החכמים הלום ורואה בו איזה מן מתים, אז דורש הוא בביהב"ג מענין של החלום ואח"כ אומר קדיש בשביל המת שראה ועושה סעודה. בבית האבל בכל יום ויום אוכלים מאכלי חלב הנקרא הצאפורא מיני לחמניות ובתוכן נותנים גבינה וחמאה וכך עמון ווערט עם אויס געבאקט ואוכלין, ועוד מיני אכילות של חלב שונים גראבע איישרקיבלאך וויין עם ברונפֿען. ואוכלין ושותין ביחד, ואומרים ומשלימים תהלים בכל יום, מאן מהיילט דעם תהלים אין 10 מהייל 10 מענשען איין והם משלימים שם בכל יום את התהלים, אבל בסוף שלשים עושים סעודת הנפטר ועושים סעודה גדולה עם יין ובשר ודורשים החכמים דרשות זה אחר זה בכיבוד, והדרשות מוסדות כולן על שם של הנפטר ומתחילין בפסוק שזכר בו כמו שמו של הנפטר.

בז' באדר היה תענית ציבור בקוטאים על מיתת מרע"ה, בעת מנחה קודם התפילה יושב הרב וקרא לפני הקהל דברים בלשון גורוא מעניני דמיתתו עם פיומים בלשונם, אחר הדברים האלה לכבודו של מרע"ה, הלך הרב בעצמו אל הבימה להתפלל תפלת המנחה, וזאם דאס איז איין גראססער וואונדער שיתפלל בעצמו ובכבודו, דאס מרעפֿט זיך זעהר זעלטען אצלם, בזמן הוצאת ס"ת מן ההיכל הלך הרב בעצמו ואחריו אנשים רבים ולקחו ספר התורה ובהנשאם אותו נערים הלכו מלפניהם ומאחוריהם בנרות והצערעמאניאל היה גדול, אח"כ בלכתם בחזרה, היו ג"כ מלויים אותו בנרות עד שהבניסוהו באה"ק.

בשבת פ' זכור היה חתן בביהב"ג וכן הי' הסדר, החתן יושב אז בספסל אצל השובבין הרבי והציעו על אותו הספסל כרים וכסות, וגם השובבין הרב יושב על הכר על כסאו, ואז בזמן קריאת התורה מחויב החתן להתחזק את ספר התורה השניה בשבילו בידו עד שלוקחים מידיו לקריאה, וכל מי שעולה לתורה אפילו לא בזמן שיש חתן בביהב"ג, כ"א בכל פעם קריאת התורה בחזרו מחויב להסב כל ביהב"ג ולנשק הכובעות מכל האנשים היושבים מסביב בבית הכנסת.

בית של חכם אפרים, מבפנים כמנהג גורוא, עם ספסלים נמוכים, ובאמצע הבית מלמעלה היינגען אויף איין שמעקען גימריקענטע פלייש אונד געגו גימריקענטע וכדומה, והריח מן הבשר הולך ומתפשט בכל החדר, על הכותל במעל השולחן היו תלויים שני מעלים ארוכים, אינני יודע אם ליופי או לעדות שיש לו מעלים גדולים. על פי הרוב הם מומינים ומכינים בשר יבש על כמה זמן בבתיהם כמו בארצות דאנעסטאן, ובזמן שלא ימצא בשר חי, אוכלים הם מזה הבשר. הנשים גאלען זיך מיט בריטוועס, דיא מאָך פֿון פֿנימער אונד גאלען ארום ארום דיא ברעמען זיא זאלען זיין שמאל אונ פֿארבען זיך צו מיט קראסקע.

הרב של כוראים יתן סמיכה בשביל חמשה רז"כ לכל מי שיבוא אליו, ובמאצבערי יש חכם אחר אשר נותן סמיכה ג"כ בשביל חמשה רז"כ, ופעם אחד בא

אחד ליקח סמיכה ממנו, על המקח הידוע, וכתב לו סמיכתו ובתוך כך התחרם אותו האיש, שהרגיש בעצמו שאיננו יודע בעניני של שחיטה מימינו לשמאלו, והרם ולא רצה להיות חכם ולקחת סמיכה, אח"כ שלח החכם בשביל אותו האיש ואמר לו: כבר אני סרחתי וכתבתי לך סמיכה ואתה מוכרח לקבל ממני הסמיכה וליתן לי שכר הקצוב, והרבי של כותאים אינו משניח על הרבנים הקטנים בכפרים אשר ת"י שהם עושים רברים כמו אלה.

(לו) סדר הלימוד בקומאים וגרוזיען. איזה ממנהגיהם.

המלמד כאשר ילמד את הילד סדר האלפא ביתא עם הנקודות, מתחיל תיכף ללמד את הילד לקרוא אלהי נשמה שנתת בי ואח"כ ילמד אותו ברכת המזון, וכן סדר הלימוד הוא לקרוא לפני הילד שורה אחת בסדר, והילד מוכרח ללמד את השורה כל מלה ומלה בע"פ ומושיב נער אחד אצלו ללמדו זה השורה, וכאשר אינו יכול ללמד לזכור המלות אז מכה אותו מכת מרדות במקלו, וכאשר יודע ולמד אותה השורה, אח"כ המלמד שומע למודו ואחרי כל מלה ומלה הוא צועק עליו הָאֵהָ! כמו שצועקים על הסוס, וכאשר יודע הנער בעל פה את השורה הראשונה ילמד אותו השורה השני' במקום וכן על הסדר עד שיגמור ברכת המזון, ואם להראות את השורה ד"מ אשר למד בעל פה להראות לו השורה הזאת או מלה אחד בסדר שני או במקום אחר אז משיב הנער: אָקָאָנָא מע ארוויצי פירושו בכאן אינני יודע לא למדתי בכאן. וכיון שמתחיל הילד ללמד ברכת המזון, אז שולח אבי הילד להמלמד דורן, אחד או שנים תרנגולים ואחד נוד יין ושלושה לחמים. ואחר שנמד ב"ה ברכת המזון מתחיל ללמדו סדר התפלה, חתיכות חתיכות על הסדר הנ"ל, הָאֵהָ אחר כל מלה ומלה, וכן נער שיש לו הבנה מבין אח"כ מן הרגילות לקרוא מעצמו מעט מעט, אבל מי שלא יכול יושאר עם הארץ שאפילו חפלה אינו יודע. מי שיש לו הבנה או המלמד מתחיל עמו ללמד בקרא חתיכות חתיכות מן חומש ג"כ על הסדר כמו שכתבתי למעלה בלא פירוש המלות כ"א דווקא לקרוא בחומש וזהו נקרא מקרא שלהם, בשביל זה ג"כ יקבל מתנה כנ"ל. כיון שהוא יכול לקרוא בתוך החומש ואחרי כל מלה ומלה צריך המלמד לצעוק עליו בכח הָאֵהָ! הָאֵהָ! ואחרי אשר יודע לקרוא מעט מעט חתיכות או ג"כ המלמד יתחיל לפרש לו המלות בלשון גרוזיא ובלא חיתוך האותיות, ואז ג"כ יקבל המלמד מתנה מאבי הנער דורן יותר חשוב במקום ואח"כ כאשר יודע מעט לפרש בלא קריאה אז ג"כ מפרש לו בלשון גרוזיא מעט מעט פירוש המלות של תהילים משלי ואיוב, ומעט מן ישעי' לא על הסדר. אח"כ מתחיל ללמד אותם נמרא ומרו נמרא זהו עין יעקב ודווקא האגדות אשר מפרש לו דווקא פירוש המלות של אגדות בלא שום מלות ובלא שום פירוש. ואז יקבל ג"כ מתנה מאביו, בזמן שילמד עין יעקב ילמד אותו ג"כ פירוש המלות של קו [כן] הישר הכל בלא קריאת התבות, ואח"כ ילמד אותו פוסקים ומרו הפוסקים הלכות שחיטה ובדיקה, ולא משוע כ"א מן ספר אחד ימין משה אשר ימצא אצלם וג"כ על זה הסדר הפירוש המלות בלשון שלהם, בלא קריאת חתיכות. אני הייתי במדרש ובחנתי התלמידים אחרים יכלו מעט בקושי צו בוכשטאבירען, ואחרים גם זה לא יכלו. התלמידים הגדולים מבני ס"ו שנה ואילך המה רק אחרים, וידעו מעט, לפרש פירוש המלות בעין יעקב,

ולא הפשט, כי הפשט גם החכם המלמד יודע מעט מועיר! אח"כ מעט מעט מעצמם ילמדו במשך הזמן איזה דינים מהלכות שחיטה ובדיקה דהיינו כיון שיודע שחמשה אונות יש לה לריאה שנים בשמאל ושלושה בימין, וגם וודא וסירכא כסדרן כשירה בלא בדיקה ואם חסר אינה הורדא משלמת, וסירכא ממקום שנשבר הצלעות, או מכה בדופן כשירה ג"כ בלא בדיקה או חסר או יתיר או חליף, מריפה; אע"פ שאינם יודעים צורת הריאה ולא מקום הנחתה ולא שמותיה דווקא שיודע שאינה אחת נקראת רגל חמור ואיגו יודע למה, ומקומה; ועוד איזה דינים אחרים בעל פה, ואז הוא עומד רגל ומוזמן וראוי לסמיכה, ולהקרא בשם חכם.

הנשים כשתבואנה לבכות על המת תתלבשנה בבגדי שבת ויום טוב, ובזמן שהן יושבות ובכות מביאות לפניהן יין שרף עם ואקסקא אבל זה דווקא אצל הגברים ובבגדים השוכים שהן לובשות, זהו הכבוד האחרון שהן עושין עם המת, והיום הזה קודש הוא בעיניהם מפני לפי אמונתם ודעתם, המת עובר מעולם הזה לעולם שכולו טוב והולך ויבוא ביושר לנן העדן כי אין ניהנם לישראל לפי דעתם. א"כ כאשר הנפטר הולך ביושר אל גן העדן, בזה גם היום הזה הוא מבובר למאד, ואינם כ"כ כצמעים הרבה על הנפטר, כיון שמת. בעוד המת מונח בבית על הארץ, כבר נשים מתעסקות בתיכון מאכלים שונים ומכניס סעודה בשביל האנשים הנאים לנחם את האכלים, ולכתוב עוד יותר בביאור גבון אבאר סדר המיתה של אם אברהם לעוויטש החשובה והצנועה והטובה כל רחל אשר נפטרה בזמן שעמדתי בביתם. וכן בזמן שיצתה נשמתה מהעורה, התחילו להקבץ הרבה נשים מכל העיר ובתוכן גם נשים אמוריות אשר אהבו אותה בחייה, וגם הן עזרו לבכות עליה, וכולן מלובשות בבגדים חשובים מפני הסיבה המבוארת למעלה, בחדר המת ישבו הנשים, וכל הקהל ישבו בחוץ ובחצר, בחדר השני נשים התעסקו באפייה ותיכון מאכלים למעורת המנחמים. הביאו יין שרף וכברו בו לנשים המבכות. לדאש והגלי המת עמדו שני נרות דולקות והיא מכוסה בכמה מיני כנדים, יקרים של משי ומטפחות של משי הרבה וכולן תשבנה ותבכנה עליה ומספרות את שכחיה. באבת כי אשה השוכה היתה, היתה יודעת תפלה בסדור והלכה בבוקר ובערב לביה"ב אל התפלה, קיבלה אורחים בביתה בכל הכבוד, ונתנה להם את כל צרכם כפי כחה, וקיבלה כל האנשים בשבחה ובסבר פנים יפות גם עורה תמיד לעניים וזנזרכים, ועוד ועוד, אשר כל העיר מעירים, גם נשים של אזה"ע, שלא נשארה כמותה בכל העיר, בטוב לבבה ובשרון נפשה היקרה והטהורה. תהי מנוחתה כבוד ותובה לעמוד בזמן התחיה, ותהי למליץ בשבילנו. אחרי אשר עשו את צרכה כמשפט הלכו כל העיר ללות אותה לארץ החיים, רק הנשים לוו אותה רק משער הבית ולחוץ, וחזרו לבתיהם. בבית"ק עשו שליחים כוללים שהיו באותו הזמן, הספד על ביה"ק, כאשר חזרנו לבית האבל, ראיתי בתוך החדר שהיתה מונחת לשם עומדים שני לייכמער עם הנרות הדולקים ההם, ובכלי קטן מונח קמח, ואצל הקמח אבן קטן, ואצל האבן איז אויס גינאסקן איין רייע צו בראַענען איי (ביצה), הביצה סימן לאבילות, והאבן ג"כ סימן לדומם שהגוף נעשה כמו דומם שהוא סוף כל האדם, והקמח אינם יודעים לפשר, כ"א הם אומרים שזהו מנת אצלם מאבותיהם, וכזו אחר עם מים מלא אצל הנרות. בזמן שבאנו לנחם האכלים הומינו שולחן וכלנו

ישבנו לאכול ולכרות על השולחן היו לחם עם עוגות ממולאות בגבינה וביצים מבושלים ומלח ויין, וגבינה. בברכת המזון אמרו נברך להמנחם אבלים שאכלנו משלו, והקדוים השיבו: ברוך המנחם אבלים שאכלנו משלו ובסובו חיינו. עד המנחה לא ישבו האבלים על הארץ, תפלת מנחה התפללנו באותו החרד, אח"כ ישבנו על השולחן, והקהל אמרו כמה קאפיטל של תהלים, אחר התהילים הביאו לנו סהי"א לשנות, אונד קיכען אן געפיהלט מיט קעז געפרענעלט, אויך געבאקטע קיכען, וי"ש הביאו לשת', וישבו על השולחן עד זמן תפלת ערבית. באותו הזמן חכם ר' יוסף והאבלים ישבו על ספסלים קמנים נמוכים לארץ. כל ערב וערב אחר תפלת מנחה, מגידים אחרים תהלים ושני שליחים היו באותו הזמן מירושלים והיו לומדים משניות, אח"כ שותים סהי"א ואוכלים כאלה הימים רק מיני מונות וגבינה ומיני תבשיל של חלב גם שותים יין ויין שרף וכן גם בבוקר אחר תפלת שחרית. — כאשר נשלמו ימי האבלות שבעה ימים עשה האבל משתה בערב בעד כל החכמים אשר יש בכותאים, על השולחן הביאו אז בשר צלי ויין וגאמי כמו קאשע מאכל גם למאוד. אחרים מן החכמים אמרו דרושים אחרים מעניני דיומא וואס זייא זייגען ווערט גיווען לחתוך ידיהם ורגליהם, בלא שום טעם וריח, כמו שכורים, ואחרי דרשותיהם אמרו האבלים קדיש דרבנן ואחרי הדרשות והקדישים השלימו מאכלם. בזמן הדרשות נפלה תרומה על רוב מהמסוכים, אבל השלמת האכילה הקיצו משנתם, ובוה נשלם סדר האבילות.

סיפור של חכם ר' יוסף עליגולאוו: בזמן תשעים שנה בערך מקודם, היה המנהג במדינה הזאת מי שלוח כסף איש מרעהו, או ישראל מישראל או ישראל מאוה"ע או גוי מישראל, היה נותן הלוח אל המלוה אחד שער מן הוואגנצעס שלו לערבון על זמן, באם שהלוח לא יחזיר את הכסף להמלוה בשעה המוגבלת לפרעון, או המלוה יש לו חוק והרשות גם מן השררה, אויס צו רייסען אללע האר פֿון דיא וואגנצעס, אבל הלוח כאשר נתן השער אל המלוה ה' נותן לו בסימן, כי עשה סימן על השער מיט דעם קניעפעל וויא ער פֿפלענט פֿאר קניעפען דיא האַר, והשער ההוא היו מונח לפקדון אצל המלוה וכאשר החזיר את הכסף להמלוה, אז היה מקבל את הפקדון ההוא. פעם נאבד השער האחד של גוי הלוח אצל המלוה מישראל, היהודי חפש בכל המקומות ולא מצא את השער, ולא הפין הגוי ליתן הכסף ליהודי זה ראשון, ושנית היה סימן רע לאותו הגוי באם שנאבד השער שלו. והלך הגוי עם היהודי אל הכומר הגדול בעל המשפט, והחריץ בעל המשפט שמחויב היהודי להחזיר לו את השער שלו ויבקש היהודי ליתן לו אחד שבוע זמן עד שיחפש עוד, אולי ימצא, מה עשה היהודי, ביקש בסתר מן גוי אחד, בנתנו לו שוהר כעשרה רז"כ שילך הגוי ההוא אל הגוי בעל השער, ולשאלו לו אם לא נצרך הוא בכסף, ואז יתן הוא לו כסף בהלוואה, ולא ילך עוד פעם ללות מאת היהודי המלוה שלו, וכן היה, הגוי נתן סך קטן בהלוואה לאותו הגוי הלוח, והוא נתן לו שער אחד בסימן לפיקדון. אז הביא הגוי ההוא את השער ההוא ליהודי ההוא, ולקה היהודי שער אחד אחר אשר כתמונת זה שער בצבעו וגונו, ועשה בו הסימן של הגוי הלוח שלו, אשר נאבד ממנו. בימים אחרים הודיע להלוח שמצא את השער שלו, והנה שמחה גדולה היתה לאותו הגוי שהכיר בסימן שלו שהשער

הוא שלו, והחזיר הכסף ליהודי ולקח בחורה אותו השער הפיקדון שלו, וליהודי נעשה הרוחה ממנו.

לו) חג הפורים בקוטאים. יתר מנהגיהם.

אחרי קריאת המגילה בבית הכנסת (הרב בעצמו קרא בנגון שלהם) נעשה שמחה וששון במחנה ישראל, כל אותו הלילה, וגם למחר יום הפורים עד אחר חצות הלילה, האבען זי"א אללע ארום גיפארען און זיך גיקאטאייעט אין פֿאיייע-טאָנס, מקטון ועד גדול על הסוסים רכבו, אללע גאססען פֿול פֿון נאראד אנשים ונשים וטף, ווייבער קרושקעס באגודות מומרים ומטיילים אצל בתיהם, לפנות ערב ובערב התחילו נשים לטייל בפֿאיייעטאנגען אחת הנה ואחת הנה, קולות ששון ושמחה מלאו כל הרוב היהודים, לפנים היו מנהגם, בשירה גדולה לרכוב על סוסים כמו מיליציע או דאמניקעס, דרך הרוב של ישובם הין אונ צוריק בקול שירים אבל כעת רוכבים אחד אחד, גם נערים קטנים על הסוסים ירוצון. כלילה בתולות ועלמות רקרו במחול ובקול שירי הארץ, בעגול מסכיב אוחות בידיהם בעגול אונד דרעהען זיך ארום כמו שראיתי באחליצך מחול העגול שמה. שולחים מנות ומתנות איש לרעהו, מיני מאכלים תרנגולים צליות אוזים, יין כל מיני מוונות ומיני מתוקים ומוזונות מתוקות וכדומה, גם מתנות במטפחות וכדומה. בכל בית ובית על הסעודה מתקבצים קרוביהם מכה בתים ואוכלים ושותים ומומרים שירים ופיוטים, אבל ע"פ הרוב הנשים ואנשים פֿליהען ארום אין דיא פֿאיייעטאנגען ביז שפעט אין דער נאכט. בבית של חכם ר' אפרים נקראתי על הסעודה, ושם היו מומרים בעלי המוזיק אנשים אחדים מן הצבא, וכל הבית שלו היה מלא מן נשים ובתולות, והלכו במחול מרקדים, זעהרע סענץ, זיינען וויא דיא סענץ פֿון דער מדינה, געהען וויא דיא גרוזינישע דאמען, אונד טאנצען אויך איינציג ווייס אויך 2 נקבות צו זאסען אויך איין זכר מיט איין נקבה, אבל אופן המחול שהוא אינו מגיע בה, דער קאוואליער טאנצט מיט דער נקבה, נאטירליך, וויא אין דאנעסטאן, דיא לעזגינקא מיט מימישע בעווענונגען אונד פֿגורען. ביז שפעט אין דער נאכט האבען דיא מוזיקאנטען געשפילט אונד זי"א האבען גיטאנצט, והחכם סיפר לי, כי אם לקרוא ולהזמין נשים ובתולות שיבואו לאיזה בית יעבור כמה זמן ושעות עד שמתקנים המאולעטים שלהם, ובפה, כאשר רק שמעו דעם ערסטען טאן דער מוזיק, מיד בריגע אחד נתקבצו המון נשים ובתולות מכל הבתים השכנים להם, זי"א האבען זעהר שטארק ליעב דיא אייראפישע מוזיק, ובעת הדחוק, די בשבילסרן התוף, כמו שראיתי ביום שושן פורים, בחצרות הבתים מתקבצים הרבה בתולות, אחת מכה בתוף, והנשארות מרקדות במחול אחת אחת. טבע אצל יהודי גרוזיא ואימערעטיא בכלל והעיר כותאים בפרט, שמה שהם אומרים, הוא כולו שקר, ואין מה ליסר על דבריהם, כי שקר נמור כל דבריהם, והנפים הם למאד, הם אוהבים להבטיח דרים ונבעות גם הירח מן השמים מוזמנים הם להבטיח לתת, וכאשר יבא הזמן לקיים מה שהבטיחו, אין שום אדם בבית, אז בעת ההוא יעשה א"ע כחרש שומה וקטן, וכתם ושאינו יודע לשאול, ופונה דרכו כמה חוצות ורחובות שלא יפגוש באיש אשר הבטיח לו איזה דבר, וכאשר תשאל את המבטיח מדוע לא תקיים הבטחתך, או יעשה שבעות כאנשי מצרים

(ציניינער), וישביע בנפשו ובגופו ובנפשות כל בני ביתו ועוד מעט גם באלהיו, שמקרה אינו מהור הוא, או שנאכד אצלו החפץ שהבטיח, או שננבב, או שלא קיבל עדיין וכמה תשובות באין מספר ומזומנים בכיסו להשיב לשואלו, למען שלא יתבייש ממנו, ואינו כוחש כ"א עומד הלאה בהבטחתו כמו שיש אצלינו משל החמוני "ער ווירד קיין מאל לייקנען אונד קיין מאל געבען", אונד ווען עס קומט איהם אויס שמאל, דאס ער קאן שאן ניכט וועק געהן, ולא ימצא אצלו שום תשובה, אז יחבא את עצמו בנקרות הצורים, למען שלא יבואו אל ביתו, יענו אנשי ביתו, כי אין הבטחה בבית, אונד אללעס מימן גילעכטער אונד מיט קאמ-פליענטע, דער אנדערער וואלט זיכער גיגלייבט, אז באמת איז ער אפיינער ארדענטליכער מענש, אונד עס הייבט זיך גאר ניכט אן, וכן הגדולים והקטנים העשירים והעניים האנשים והנשים והטף, החכמים ועמי הארץ, כמו אם אחת ילדה את כולם בטבע אחת, או כמו שלמדו כולם תורה אחת בחדר אחד, או שעשו ביניהם חוק ויד אחת להחיות ולעשות ולקיים בכל מקומות מושבותיהם. וזהו צרעת ממארת ביהוד לעוברי אורח ולאנשים הבאים אצליהם ממדינות אחרות, וגרים אשר עדיין אינם יודעים טבעיהם, מולידים אותם עקלתון ושולל בדרכי הבליהם ושקריהם, וכישלו רבים בדבריהם והבטחותיהם. כולם ערומים כנהשים וכילודי מדבר, בלא שום דרך ארץ ומדות טובות, שלשה פעמים ביום שבואים לבית הכנסת לתפלה, זהו לא מצונם הטוב ומשכלם שמכירים בורא עולם, ומפחדים ממנו, כי אם דווקא מן הרגילות, כי עוד הם נערים קטנים טוביאים אבותיהם על ידיהם לבית הכנסת, ומזמן שהילד יתחיל ללכת על רגליו, הולך שלשה פעמים ביום לתפלה, אבל לא מן יראת שמים, כי אם רגילות פשוטה, כי לוא היתה יראת שמים בלבבותיהם היו נוהגים על אופן אחר, והצדקות שהם עושים, מפני שלשה דברים (1) מפני הכבוד והשם, שישבתו אותם בארבע ארצות, (2) להכבד בקלון הכירו אשר לא יכול ליתן כבודו מפני שעני הוא ואין ידו משנת, (3) הם נותנים לא מלב שלם כי אם בחזקת הוד, ולוא לא דרשו החכמים ולא צעקו עליהם בכל פעם, לא היו נותנים אפילו פרוטה. והחכמים מה שהם זרזים על הצדקה, ג"כ לא מלב שלם, כ"א מפני הכבוד, כי רבני ארבע ארצות שולחים אליהם מכתבים ע"י השליחים וכותבים עליהם: נאוני הזמן פארי הדור עמודי העולם פטיש החוק בוצינא קדישא ועוד ועוד דברים גדולים כמו אלה, אשר דרבנים מתנאים על ידי זה, כי הם חושבים שהם באמת נאוני הזמן ובוציני קדישה, אף גם שהם בורים דאורייתא אשר לא יכולים ללמד אף עלה אחת מן ש"ס בפשט פשוט, כי אם בדחוק מבינים פירוש המלות של עין יעקב, וראיתי מסכתות אחדות מונחת בשני בתי כנסיות רק לעדות שהעובדים ושבים יחשבו בלבם שבאן לומדים גמרא, אבל עס הייבט זיך גאר ניכט אן, לא יש אחר שלוקח אותם בידיהם ושילמד בהם, כי אין להם אחר שיכול ללמד אתם גמרא, ומדוע להם גמרא ולמדו בכלל, כי כל מצאתם ותכלית שהם חיים על פני האדמה מן ילדותם עד קנותם כי אם בארשין אשר ביריהם למרוד סחורה ולא יותר. ועל אלה החכמים הבורים גמורים, כותבים עליהם נאוני הזמן ויסודי עמודי העולם!

בחג הפורים בבואם לבית אחר המגילה, מכינה האישה עץ שחור בבית המכשלות אצל האש, והאיש בבואו החרדה שמה שואל מאשתו מה זה והיא אומרת

הזו המן, מיד מתבעס האיש והתחיל לצעוק בקול רם על אשתו תשרפדו ומכה בתנלו על העץ ומשליכים על המוקד ויאבד שמו וזכרו מקרב הארץ! וזהו מנהג אצל יהודי כותאים.

בחג הפסח בסדר השני עושים מחוה בבית: שולחים נער אחד מלובש בכנדים של דרך, החוצה, והבחור יחזור אחרי כמה רגעים לבית ומכה על הפתח שיפתתהו, אנשי הבית היושבים על הסדר שואלים אותו מי אתה. והוא יענה יהודי אני! מי יאמין לך שיהודי אתה שואלים הם: והוא יאמר ציצית יש לי, זהו איננו סימן, תן סימן אחר, יאמרו לו, וכן הוא כמה וכמה סימנים נותן ד"מ שראשו גדול וכדומה להם שהוא יהודי באותות ובמופתים, ולא יקבלו ממנו שום סימן עד שלא יצעק מאחורי הדלת שנמול אנכי כמותכם א"כ ישאלו לו, אם יהודי אתה מדוע אתה באת עכשיו מן הדרך אלינו האם אתה אינו יודע שהג המצות לנו, וכיצד היית בדרך עד עכשיו? והבחור משיב תשובות רבות שהוא מירושלים ודרך רחוקה היתה ונתעכב כ"כ בדרך וברוב בקשות ותחנונים מניחים אותו אל הבית. הבחור מלובש כאיש עובר אורח הגורו על מתנו ומקלו בידו, וצחוק נעשתה בבית בכואו אח"כ אליהם, כן המחוה בחג המצות על הסדר השני. ויתאספו כמה בתים ומשפחות לבית אחד החכמים שלהם והחכמים מתרגמים ההגדה לפני המתקבצים ועושים הסדר משפחות אהדות באגודה אחת בבית כל חכם וחכם שמה.

רוב מאנשי כותאים מגלחים את שער ראשיהם, אבל מהם יותר הוקנים, אבל הבחורים כולם נושאים את שער ראשיהם, ולהיפוך הנשים שלהם נושאות שער תלתלי ראשיהן אפילו את התונתן. והנשים יעשו תלתלי ראשיות כמו פאות אנשי יהודי פולין וליטא ונושאות אותן לא מאחורי הראש כמו אצילנו הבתולות, רק כמו אצילנו בתורי הישיבות, ניגראיוועלמע אונר היינגען ועוד לאנג עד על החוה שלהם וכן נושאות נשי אימערעתי וגורזיא וארמעגיא במדינות האלה, עם מאכס זייא ועוד פיל עפעקס, אבל בתורי הדור הזה משתדלים ללכת כמנהג אלא-פראנקא, וכואסים בדרך מנהגי אבותיהם הוקנים.

נשי יהודי כותאים אינם משניחות על בשר וחלב, הסכין שהותכין בשר הותכין בו גבינה וחמאה, והכלי שמונחים בו בשר מניחים בו אכילה של חלב, והאנשים אינן מוחין בידיהם כי בעצמם אינם משניחים בדברים כאלה, והרב לא יכניס את ראשו באלה הדברים. זה היה מקורם מספרים כן אבל בשר ודגים אוכלים ביחד ובכלי אחד גם עכשיו, ובכפרים נוהגים כן גם בימים האלה. בבית הרב ראיתי בשבת בבוקר דולק אש גדול בבית המבשלות וגוי מעמיד הכלים של האכילות על נבי האש להחמם, וכן נוהגין בכל בתי ישראל בכותאים ובכל הכפרים, בכל יומי השבתות, אבל הרב ר' יוסף ואברהם לעוויטש עשו תנור ומעמידים אצלם האכילות בתוך התנור כמו הצאלאגנס שלנו.

החתן והכלה כאשר מוליכין אותם אל החופה, או כאשר מוליכין את הכלה אל בית החתן הולך כל הקהל זקנים עם נערים בנרות דולקות בידיהם ומזמרים שירים בתוך הרחובות, וכן מוליכים את המת לבית עולמו, בנרות ובקול שירים ונגונים אבל ההבדל ביניהם ששם מוליכים אותם חיים ומזמרים פיוסים ופזמונים של חתונה, ואצל המת מזמרים קאפיטלים של תהלים, אבל הצערעמאניאל אחד הוא, המנהג

הזה הוא ג"כ אצל הנוגים האימערעסינים כי גם הם מלויים את מותיהם בקול שיר וזמר בחוצות העיר. וכן בכל הכפרים בכל המדינה הזאת, וגם בארץ גורויסמאן ג"כ מנהג כזה, ובעת שמוליכין את הבלה או החתן ממקום למקום ג"כ רוכבים רבים מלויים אותם בקול שיר וצערעמאניאל חשוב. (כמו שראיתי שהיו מוליכין את כלה אחת מקולאש לקוטאים לפנות ערב בפורים).

הרב ר' א... גם הרוח גדול, והשני ר' י... ג"כ כמוהו בעל נאווה, וכל אנשי העיר כל אחד בעל נאווה בפני עצמו וחושבים שהם גדולי הרוח ואין כמוהם הכמים ונבונים בכל תפוצות ישראל ומפני זה איז זיין ניכס אנשטאנדיג גיוועזען לשחר אותי לפעמים בביתי, וכן כמה ימים וזמנים שישבתי בכותאים לא בא שום איש אלי הביתה, חוץ מן הזקן ר' שבתי חכם של בית הכנסת דלמעלה, ושתי פעמים משך שלשה חדשים באו אלי שני גאוני הזמן הרבנים מפורסמי העיר הנ"ל וגם אז בענין נחוץ להם באו, ולולי זאת גם אז לא באו אלי, כן בליתי זמני נאנץ עלענד אונד איינזאם בכותאים ובפרט בימים האחרונים קודם הלכותי. — יהי כאשר השלמתי כל מעשי בכותאים החילותי להכין א"ע בדרכים, שלחתי מכתב אל הפריסמאוו למורם לצות על הקהל שיכינו בערי דירה, לבית הדוהר בטיפלים להעצר כל המכתבים על שמי שמה עד בואי, וקניתי לי הכל מה שנצרך לי ה' על הדרך, הודעתי להחכמים ולקהל שאני צריך ללכת לדרכי, וכן בפעם האחרונה יום ד' כ"ז אדר שני ה' תר"ל לפנות ערב באו הסוסים והעגלה מן בית הדוהר, רוב מוקני העיר משני בתי כנסיות והרבנים והחכמים נתקבצו אלי בבית שלי להתפטר ממני, ישבתי בעגלה, ובעה"ב שלי יצחק לעוויטש ישב עמדי ביחד ללוני, אחרי העגלה זייגען נאך געפארען פֿיעל פֿאיייעטאנס, מרוב מרוצת הסוסים, לא יכלתי להשיג מי מן הקהל הולך ללות אותי, אבל כאשר יצאתי מן העיר ובאתי עד הסלמבאויים של הסאמאזניע, ועמדה העגלה, כי נצרך ה' לשלם שמה כסף מס בשביל תקון הדרך, וכן הגיעו אלי שם גם כל הפאיייעטאנים, והנה ראיתי הרב הזקן ר' אליהו והחכם ר' יוסף עליגולאוו ורוב מגבאי שני בתי כנסיות וחשובים מראשי הקהל וגם החכם ר' משה יעבץ מיס דער גרויסער געלבע בארד, לפלא ה' בעיני על הרבנים והחכמים וראשי הקהל שעוד שבהו נאות לבותיהם באותו הפעם, וזכרו ללות אותי עוד פעם בכבוד כמו בראשונה. גם דאוויד הקטן קצר קומה העומד כל זמן היותי שמה לשרת אותי בפקודת הקהל, היה בתוך הבאים ללות אותי באחרונה, ואשר גם הוא, כמה פעמים לקח חלק בבדידותי בהדרי ושרת אותי בטוב, קשה ה' עליו פרידתו מאתו, ואשר לא במתה ישכחני, כי רוב תורה והנאה קיבל על ידו מאת הקהל וממני, סוף סוף, הוציאו שני בוסליקים של אבסינס ושתינו לחיים וברכנו איש את אחיו בברכת החיים והשלום, כולם בקשו ממני סליחה ומחילה אשר לא נהגו בכבודי, כל זמן שבתי בתוכם, כפי שנצרך ה' גם הפצירו בי שלא לשכוח עליהם במשך הימים ולא להיות כפוי טובה על העבר, בכל זאת דמעות ירדו מעיני בהפרדי בנשיקה מאת החכם ר' יוסף עליגולאוו, כי הוא בכל זאת יותר ויותר במדרגה מעולה מכולם שמה, ר' יצחק לעוויטש בעה"ב נתן לי במתנה קודם ההליכה אדעאל חשוב לזכרון, וגם הוא ברכני בברכה כפולה ומשולשת, סוף סוף הרגע האחרון הגיע להתפטר מכולם בפעם האחרון, הסלמבאן נפתח ואני ברוב ברכה מכל המלויים נתפרדתי מאתם, הסוסים

במרוצה עברו דרך הסלאמבאיים, והמרכבות חזרו לדרום העיר, וכמו שהדרך
מובילה תוך בקעה נמוכה, לכן כאחד רגע אבדתי אותם כנגד עיני, עם וואר כיר
ועוד שווער אויף דאס הערץ יענע מינומען, כי ה' יודע מתי אחי' עוד פעם במדינה
הרוא במשך ימי חיי בארץ, ואולי בפעם האחרון הבסתי על פניהם, ולא אוסף
לראותם עוד כל ימי חיי. — —

לח) הנסיעה בחזרה דרך סורם וברעיט.

באתי ב"ה בשלום אל העיר הקטנה סורם, Suram בעש"ק כ"ט אדר שני
ער"ח ניסן ה' תר"ל. השבתי שבלא ספק, כבר מזמן בשבילי דירה חמה, להתחמם
ולהתישב את עצמי, אבל רבות מחשבות בלב איש. — ברוח הנדול פנעתי הזקן
יצחק השומר של ישראל של סורם, ושאלתיו על הדירה, והשיב לי, כי עדיין לא
הכין הקהל שום דירה, ולקחתיו על העגלה ובאתי במחנה ישראל. כמו שדירה לא
היתה, לא יכלתי להתעכב את בעל העגלה, והוכרחתו להניח את החפצים שלי בבית
הכנסת, ולשלוח בעד הנשיא של נויס שיבוא תומ"י, בכואו שאלתיו, בשביל מה
לא השתדל ולא דאג בעד דירה, בזמן שכבר הודעתי להפריסטאו במכתב מקודם
שני שבועות, והשיב לי הנשיא כי הפריסטאו מסר לי המכתב, ואני מסרתי להשופט
יעקב של ישראל, והוא הודיע לקהל, ואין אחד מהם דאג על זה. וכן התחיל הנשיא
לצעוק על הקהל שיתקבצו שמה, ונעשה קאלאמאנאל גדול וגורא וצעקה ורצה הנשיא
להשליך מן בית אחד של ישראל כל הכלים שלו ולהכין בית בשבילי, אבל אח"כ,
לקח בחזקת היר העליה אשר על בית בנימין מנשהראווי העשיר שמה, אחיו של
מנוח העשיר. וכמו שלא הי' שמה זכויות בתוך החלונות ואחד מן צדדי הבית היה
פתוח מיד צוה הנשיא והביאו אומנים, ותיכנו הכותל והעמידו זכויות בחלונות
והביאו המטלטלים לשם, ונשארתי בבית ההוא, תנוד וכירים לא יש שם עמדתי
בקירות רב מלוכש כנגדים של דרך ובפאלושובאק, עכשיו נצרך להקהל, להשתדל
עבור הוצאות החיים על ימים אחרים שאעמוד שם, ונעשה צעקה ומריבה גדולה
בניהם, עד שעשו ביניהם קיבוץ קמן של כסף, וכסרו לידי השופט הרע והמנוכל
ההוא. והשופט התחיל לפרנס אותי, הביא נרות א' פונט של שבת דקים וחשכים,
ולחם יבש עם דנים מלוחים וכדומה, סוף דבר שלשה ימים עמדתי בקירות נוראה,
כי שלג וגשם ורוחות גדולות הכל ביחד הי' לשם באותן הימים, וכל הבית מלא
סדקים וחורים, והרוח יבא לבית מכל צד ופנה ממעלה ומטה, ואין עצים ואין שום
דבר, עד שהתחלתי לצעוק עליהם והביאו לי איין ליטווישען פייער סאפף מים קיילען
אונד איך האבע מיך געווארמעט לעבען פייער סאפף, אונד דיא צאָהן האבען זיך
געשלאנען אחד לאחד מן הקירות, ונתקדדתי שמה עד מאד. מקודם הייתי עומד
שלשה פעמים בבית מנוח העשיר והוציא עלי הוצאות עד המישים ר"כ, אבל
בראותי, שאין הקהל נוחה מן הבית ההוא ולא נתנו לו שום תודה, ולא הפצו
להתקבץ בביתו, ולכן עשיתי בחינה, כיצד יהי', אם אבוא בבית של קהל, וכן
נהגו גם באופן השני. בחרפה ובזיון עמדתי אצל הקהל, בעה"כ שלי במשך שלשה
ימים לא בא אפילו אף אחד רגע לביתי, והשופט פעם הלך במלאכתו ושכח עלי
כל היום ונשארתי בלא אכילה עד הערב, ולא ידעתי כיצד לבנות אותו התענית
כ"א הענית של סורם ועמורה. לפנות ערב הביא לי השופט פת אחד יבש וחתכה

של ה' מלוח מבושל, וכאשר ראיתי את כל אלה, אשר הקהל כלל אינו משניח עלי, הלכתי אל השופס הפריסטאון וספרתי לו את כל אלה, ויחרד לשמוע את אלה הדברים, מיד שלח שיבוא אליו הנשיא מן הארמענים ויצו עליו להכין לו בית חם ואכילה ושת' על נכון בערי. במהרה הלך הנשיא והזמין אותי בבית אחד עשיר של הארמענים מקרביו, הבית היה מפואר בשפאליער ונקי ועם כירה, חם עד מאד, כי עצים ומהע וצוקער הכל הי' מוכן ומוזמן מבית הנשיא של הגוים, האכילה הי' שלח הפריסטאון תרנגולים ושחם החכם ואשה אחת אשכנזית היושבת שמה, תיכנה את האכילה בשבילי, וכן נשארתי בבית ההוא עד יום צאתי מסורם, ועזבתי את מחנה הרעים וההמאים ההם. בכל יום ולילה עת שמתקבצים לביהכ"ג, קולות וברקים ומחלוקת ומריבות עד לשמים, מכים זה את זה ומקללים ומתרפים איש את רעהו, אין גדול וראש בהם, כי כולם גדולים וראשים, ולידל מבן ששה שנה ואילך יש ג"כ הכח והרשות להגיד דעתו ולהרים קולו בקהל עם, ירבה הנער בזקן, וכן שגאת חנם ופירוד לכבות פורחת שמה, ולפעמים רייסען ויאי זיך ויאי דיא קעץ אפילו כל היום בשוקים וברחובות, וכמו סרום ועמורה רעים הם בשבעם, אינם מקבלים שום אורח בכתיהם אפילו בעתות החורף והקיץ, מניחים אותם ללון בחוץ, ומבזים ההכמים שלהם, גם השליחים והאורחים שיבואו אליהם, ומכים אותם באכזריות המה וכואבי ערב בצורות ותואר בני האדם המה, פעם בא אליהם אחד שליח כולל חכם ר' דוד סודרי מצפת עם משרת שלו, ונאבד אצלם מכספו. 14 ר"כ אשר לזה לאחד מבני העשירים שלהם, ובשכיל הרבית הכהוה מכה רבה, ולא הניחוהו לשום בית ללון, בעת החורף היה, ואחרי רבות התלאות והבקשות קבל אותו החכם דשם, והכוהו את החכם במכות אכזריות אשר הניח אותו בביתו, בעת ההיא היה לשם גם אחד מאשכנזים, ר' שלמה שמו מקרעמענצוק, ולא קבלו גם אותו לבית, עד שהוכרח הי' ללון ברוב בקשה בבית האשה האשכנזית אשר נרדה לשם עם בעלה הספרדי שבא מארץ רוסיא מן העלילה של דם שהי' לשם מקורם, ולולי האשה ההיא היו מוכרחים להשאר בבית הכנסת אשר אין תואר ואין הדר לו עם חלונות בלא זכוכית, בקרירות נוראה ובלא שום אכילה כלל, וכן היה צריך להיות גם גורלי, אם אני באתי אליהם לא בשם המלכות, אבל כאשר הי' לי ב"ה כח מן הממשלה, היה גורלי יותר טוב מגורל כל האורחים שיבואו אליהם, כי לסרום ועמורה סרום יחשב בעתות אלה. השוקים והרחובות צרים ומעוקלים כמו כפרי הישמעאלים, ומלאים טיט ורפש עד הכרכים, האויר קשה למאר, כי אין להם בתי כסאות ומה האויר מקלקל וקשה למאר. וכן כל אופן ימי חייהם, בלא סדר ובלא דרך ארץ, הולכים באחד צאָכע (נגד פשוט כמו של מוזיקים של פולין) Чоха ששוה לא יותר משני ר"כ, וכל הבגדים אשר עליהם לא שוה יותר מחמשה ר"כ ותולכים בהם עד שיקרעו לגזרים ולחתיכות התיכות, וגם אז תופרים ומניחים עליהם לאמעם לאמעם, וכאשר יבוא הזמן שהם נעשים לבלויי סחבות או מהליפים אותם, וקונים צאָכע אחת בשביל 2 ר"כ וכן הלאה, ואינם מדקדקים על חיים טובים. הלחם שלהם, אפילו העניים שבארצות אירופיא אינם אוכלים כמותו, וגם לכלבים, צער ליתן כלחם שלהם לאכול, ומאכליהם אינם נקיים, ואויר רע וקשה למאר מן האכילות, ויושבים בבתיים קטנים חשכים ואפלים, בנזים כמו סאראים של סוסים ומלאים עד הצואר טיט ורפש, וכנינים ופרעשים מוכן מעצמו כי שם ארץ מולדתם, ומה להם ללמד ילדיהם, כי בזמן שיוולד

אצלם בן יש להם שמחה גדולה, כי יהי' להם עזר בעמקיהם, וכאשר יולד להם בת, או כמו תשעה באב הצער אצליהם, כי מן הבת אינם מקבלים שום עזר כלל. והחכמים שלהם נמכרים בעיניהם ואינם משגיחים עליהם כלל אפילו אם ימותו ברעב ותוסר כל, וגם הם אינם מוכיחים מן הרמון ספרים ותורה לא יזכר ולא יפקד אצלם, כי מי יכול להבין שיצרך בהם, גם מקוה אין להם והחכמים אינם משגיחים על המכילה של נשים.

בעת שהיולדות מונחת בחדר, אסור לבוא אל החדר ההוא לקחת משם שום כלי ושום דבר. וגם לא אש מן הבוחאר, והחדר צריך להיות סגור כל אותו הלילה של לידה. נרות של שעה מדליקים בבתים שלהם בכל ע"ש וער"ה, גר אחד אצל המזווה וגר אחד אצל התנור הבוחאר. מנהג של המן עם העץ שמשליכים לתוך האש בהמה שפוכה על המן, ג"כ בסורם כמו בכותאים. ובשעת שטחנין הקמה למצות קודם הפסח מחויבים להדליק או נרות של שעה בתוך הרחיים, והנרות של שעה כחויבים להדליק בתוך הרחיים כל אותו הזמן שטחנים הקמה, כי בלא הדלקת נרות יהי' חמץ הקמה או שלא ישלום על הקמה סמרא אחרא ושדין וכדומה. סדר של פסח והקאמעדיא עם האורח שיבוא מירושלים ושואלים אותו מי הוא? ומאזהר מדינה עד שיתן להם כמה אותות ומופתים וצריך להעיד שגמול הוא, כמו שביארתי בסדר של פסח בכותאים, יעשו ג"כ אנשי סורם ג"כ כאנשי כותאים, כי מנהג ישר הוא בעיניהם לעשות קאמעדיא בעת הסדר. ורובם מתקבצים לבית החכמים כי אין מהם שיבין אפילו לקרוא בסדר תפלה, ומי מדבר לסדר את הסדר בפסח כי כולם בורים ואינם יודעים שום דבר מרת של ישראל. וכולם קמצנים וכילים גדולים עד מאד, יש מהם עשירים יותר ממאה אלף ר"כ ואינם נותנים לנשותיהם ולאנשי ביתם אפילו פרוטה על הוצאותיהם הקטנות, ומחויבים הנשים שלהם למכור כסתד לחם וכיני אכילה מן הבית למען שיהי' להם פרוטות בכיסן על הוצאות קטנות שלהן, בניכין יש אחד עשיר ביניהם יותר ממאה אלף ר"כ והוא בעצמו מונח ככלב ושומר את הכרם שלו כמים וכנשם, ואינו רוצה לשכור שומר אחד במחיר מועט, והולך בצאבוע של שני ר"כ, כמו שביארתי למעלה, כן טבעה של יהודי סורם. בכל זאת השתדלתי לעשות סדר בתוכם, וקבצתי הקהל והם בחרו שלשה גבאים שיהיו מנהיגי הקהל ועל פיהם יבואו כל עניני הקהל והם מחויבים לשמוע בקולם ולעשות ולקיים כל אשר יעשו; ואלה החוקים שיסדתי ביניהם, ואם רק יקיימו ויעשו כמו שיסדתי אך טוב יהי' להם, אבל כמופק אנכי, אם יעשו פרי תקנותי:

מי שמדבר בניהב"ג בזמן תפלה 10 קאפ'; מי שמקלל את רעהו 50 קאפ'; מי שמגדף את רעהו 1 ר"כ. מי שמכה את רעהו: מן עשירים 5 ר"כ; בינונים 3 ר"כ; פחותים 2 ר"כ; מי שילך לחנות שלו במ"מ בלא תפלה 1 ר"כ; מי שמחלל שבת ומועד 3 ר"כ; מי שיעשה מ"מ עד שלא יקבר המת וישב בחנות שלו 3 ר"כ; מי שלא יקבל אורח בביתו על הסדר ע"פ הגורל 1 ר"כ; מי שלא יניח תפילין במשך ארבע חדשים* 1 ר"כ; מי שלא ילבוש גילית קטן 10 קאפ'; משחיטת מרי ובקר 20 קאפ'; משחיטת כבש ועז 10 קאפ'.

(* זה היה דבר קשה אפילו להנכאים העשירים, כי גם בניהם אינם מניחים תפילין,

מי שיבא מן המדינה במו"מ שלו בשלום לביתו אחד פֶּנֶם נרות לביהב"ג.
 מן התונה 2 פֶּנֶם נרות של קֶרְטֶאָפֶּעל לביהב"ג.

הנבאים אם לא יקיימו מה שזוכר למעלה החוקים בעצמם מחויבים ג"כ לשלם
 ע"פ החוקים הנזכרים. ואם אחד מן הנבאים, לא יסכים לרברי כל הנבאים בענין
 אחד ויעמיד לשמן להם ישלם כסף עונש 5 ר"כ. הנבאים מחויבים להשתדל לתבן
 פרצות המקוה המקולקלת ולהניח כסף עונש על מי מן הנשים שלא תלך לסבילה,
 כפי ראות עיניהם.

נבאי אחד ממנה על הכנסת אורחים, אשר כל הקהל מחויבים לעשות פקודתו
 ולשמוע בקולו, אם יגזור עליהם לקחת אורח בביתו, אם יפול עליו הגורל .
 מן החוקים האלה יכול הקורא לשפוט מעמד ומצב הרוחני ואופן הדת אצליהם
 איך בשפל המדינה הוא. מכתב הבחירה על הנבאים מאושר בחותם הממשלה של
 השופר של העיר, וג"כ יהי' מאושר מן הנאצאלניק של נָרְי, שהיה' כח בידי
 הנבאים, לצות על הקהל בחזקת היר ובכח הממשלה. ואם יתוקן יהי' מעמד ומצב
 הרוחני והדתי על ידי החוקים ובחירת הנבאים ואז ברכה תבוא על ראשיהם ויוטבו
 גם סביעיהם ומעשיהם. ע"פ הקאמערצאלניע אפיסאניא של שנת 1860 [כן] היו
 מספר הבתים ואנשים זכרים ונקבות כך:

בשנת 1870:

	Муж.	Жен.	дымовь	בתים	זכרים	נקבות	בערך
Крест. Казенныхъ	103	78	19	60	300	250	
Церковныхъ	25	17	7	7			מהם עבדים לכומרים

במשך שנותי בסורם הומין אותי הפריסטאוו של סורם — Давидъ Ивановичъ
 Журули אליו על ביתו על פהעע, בבואי לשם מצאתי בביתו אחד מן הנסיכים של
 המדינות האלה Князь Константинъ Абашидзе וגם הוא בא בדברים עמדי וספר
 לי כדברים האלה:

בכפר וואַכָּאני Wachani. 25 ווערט רחוק מסורם בנובערניע קוטאים, כמה
 שנים מקודם בערך 180 שנים *) היו יהודים הרבה עד שבקה מאות בתים בתוך
 אותו הכפר ת"מ אבותיו הקניאזים של אבאשירוע, והיו עוסקים במסחר. בזמן שנפלו
 החאנים Омаръ Ханъ Аварскій והשני Ибрагимъ Ханъ Шушинскій על אותו
 הכפר וואַכָּאני, עם צבאותיהם יהודים ונוצרים נלקחו בשביה לארץ שושא וואוואַריא,
 והרבה מהם ברחו על נפשם להמלט במקומות אחרים של המדינות האלה, גם נפשות
 אחדות ממשפחת המושל אבאשירוע נלקחו בשביה, ושמה הבריתו את היהודים
 והנוצרים והנפשות של אותו הקניאז המושל אבאשירוע להמיר דתם בדת מחמד על
 ידי עיגום ויסורים קשים. הכפר וואכאני התריבו עד היסוד וכל הבתים שללו, גם
 בעתות אלה עוד נכרים באותו הכפר החרוב, מקומות של בתים ובתי תפלות ושקים
 והנויות כולם הרבים".

ואינם יכולים לצות עליהם ושנית כי אם שינתו תפלין יתענכו ממלאכת עמקהם כמה שעות,
 ולכן קשה הי' להם, לחרוץ המשפט הזה, אשר דעהם אינו נוהה מזה. וד"ל.
 *) זקן אחד מאנשי ברעט אמר לי שהוא זוכר שאבותיו ספרו לו בקבלה מאבותיהם שהם
 נתישבו בכרעט אחרי אשר ברחו מוואַכָּאני בזמן הגירוש והחרוב, ויהיה קרוב למספר 350 שנים

בסדרם יצא חומש על קלף מדפוס שאלוניקי, הנדפס ונשלם ביום י"ב לחשוון. משנת עדר עדר ישראל יהיה בביאת הגואל. א"כ יעלה החשבון אלף תקע"ט 1579, המספר הזה יכול להיות לחרבן בית שני, והדפוס רק לא יותר מן 223 שנים. (1) — נדפס בשאלוניקי, תחת מטשלת הארון הגדול שולמן שלים י"ה ותנשא מלכותו גדלו, אין קליינעם בייגן פֿאַרמאַט, 'אדער איין קוואדראם נרָאָסער האלבען בייגן, עם פירוש רש"י דווקא.

יום ר' עש"ק 7 ניסן תר"ל הומין הסטארישנא — Яковъ Зурабовъ Аюповъ סוסים בשבילי וכבדני במהעע קודם הליכתי, מן הקהל לא בא אלי שום איש לראות אותי קודם ההליכה, ישבתי על הסוסים עם שני שומרים בדרך, והתפטרתי מאת הסטארישנא, ושמתי לדרך פעמי, נשם ושלג לא היו ביום ההוא, ואף גם השמש זרחה, אבל קיריות הרבה, היתה עד מאד, וכן עברנו על שמת 27. ווערסט בדרך המלך של פֿאַצט, ואח"כ, סרנו מן הדרך המלך לצד במסילה קמנה, ובערך שלשה ווערסט מן הדרך של פֿאַצט, באנו אל הכפר ברעט, הרב חכם ר' שלום הקדים אותי בברכת השלום, ולקה אותי אל ביתו ונשארתי בביתו עד אחר השבת. במוש"ק עשה החכם ר' שלום חשבון מן היהודים של ברעט ועולים:

נקבות	זכרים	בתים
90	110	25

בשנה זאת שנת תר"ל.
 חכם ר' דניאל שחר אותי והומין ג"כ בביתו על מהעע.

לטו צחינוואל.

ביום ראשון 9 טען ניסן היו הסוסים מוכנים וישבתי עם שני אנשים מלוים אותי עד העיר הקמנה צחינוואל, השמש היתה על הארץ, אבל ג"כ קיריות ה' הרבה, שמה 16 — ווערסט עשינו במשך שתי שעות וחצי, בדרך פנשתי חרבות רבות והתבוננתי בהן. וב"ה באתי באותו יום 9 ניסן בשלום אל העיר הקמנה צחינוואל, וסרתי אל בית הרב החכם ר' יעקב ממיסטוואלאוון, אנשי ביתו קבלוני ברוב שמחה כבפעם הראשונה, כי לא היה הרב באותה השעה בבית, אח"כ בבואו שמה בשמחה גדולה על ביאתי אליו על החג, וכן נשארתי בביתו לחוג את חג המצות של שנת תר"ל ב"ה, והנה כעת אני נותן רוב שבת להקב"ה שהביאני בשלום והוליכני בשלום עד היום הזה, ובטוח אנכי כי ברוב חסדיו וטובו אין קץ עוד יגדלני ויובילני ברוב

לפי חשבוננו, בקבלה. אנשי סודם העידו, כי זה מכבר נפטר האחרון מן המשפחה אשר נתישבה בסודם בזמן שברחו מחרבן וואצאני. הסטארישנא של צחינוואל — Моисей Давидовичъ Шахбартунов סיפר לי שבכפר אל — עלי אשר ימצא בדרך מסאצנכערי-לסודם, חיבף כשיוצאים מן היערים אל בקעה ומשור ישר, (אשר שם עברתי והייתי באותו הכפר), ישבו ג"כ יהודים שמה עם ארמענים וגרוזונים, וברחו משם היהודים באותו הזמן שה' החורבן בוואצאני, כי גם לשם באו שודדי ההאנים הנזכרים למעלה ועשו צלמות ולא סדרים, ועכשיו לא ימצאו שבה יהודים כלל, כי אם גרוזונים וארמענים לבד, היהודים עסקו במסחר בעת ההיא, ולא היה מקומות ברחו ונחפזו לא ידוע לו. וגם הכפר נחרב בעת ההיא, אבל עכשיו נבנה מחדש.

(1) הפרש הזה בלתי מכוון, כי שלשה סלמנים נקראו בשם סל"ם, הראשון מלך משנת 1512 עד 1520 לס"ה, השני משנת 1566 עד 1574, והשלישי משנת 1789 עד 1800; וכשתבוא לחשבון המצא כי זמן הדפוס לפי חשבון הנוסע (1649 — 1647) לא יסכים לזמני המלכים האלה.

שלוש ובהיים וסוב למחז הפצי, ישתבח שמו הגדול והגורא לעד ולעולמי עולמים!.
בצהינוואל, רבים מן הקהל שמחו מאד לקריאת בואי וקבלוני בסבר פנים
יפות, ושמחו למאד, שאחזו את החג בתוכם. תושבי העיר הזאת הם: יהודים,
ארמענים ונרוזינים וכמו חמשה או ששה בתים של אסעמינים, אבל לפי דברי
הסמארשינא דפה, מחויבים הששה בתים של אסעמינים, אויס צו וואנדערן מפה,
מפני שצד להם המקום לשבת ובקשו מאת הממשלה ליתן להם מקום אחר בסביבות
לא רחוק מצהינוואל.

בית של הרב ר' יעקב ממיסמוואלאווי, גדול הוא וחדש, דער ערסטע עמאזש
איסם שפייבלער פיר וואָארען, ומקום בשביל סוסים ועצים וכדומה, אבל למעלה
בעמאזש השני, הוא מקום ישרו, באלקאן ארוך וחשוב סוכב את הבית, אחד חדר
גדול, איין זאל, ושני חדרים משני צדדיו, הבנין מפואר, והחלונות זיגד אין
נאָטישען געשמאק געבאוויט, אבל הזכות של החלונות זיגד כמעט אלע אויס
געבראָען ואינם דואגים להעמיד אחרות שלמות, התגור הוא על אופן כתגורי אויא,
איין בוכאַר, וג'כ תארו מהודר בבנין נאָטיש וטוב, הרצפה חציה נכונה מן הרצפה
התחתונה על ששה דפנים, שהוא למענם בשביל שכיבה בלילה ואכילה ביום מכוסה
במצעות מאַטראַצען, כמנהג ארצות הקדם. בכל זאת ימצא בשבילי אחד שולחן
ונסאות אחדות של מעבעל חשוב, כל הבגדים וכלי הבית תמיד סגור ומסוגר בתוך
פערסישע או אויאטישע קיסמע, העומדים אצל הכותל, והחדרים רקים מכל, וכמו
שהי' ערב פסח, היו רוחצין הנשים את החדרים והיו מנקין את הטיט והרפש וואס
וואר אויף געוואקסען כמעט על טפח על הרצפה של החדרים, כי אינם דואגים על
נקיות כמו אצלינו, ולו לא היה ערב פסח אצלם, היו יכולים לשבת בטיט כמה
שנים, וכולם כמו אנשים ונשים וילדים, הולכים בבגדים קרועים ומטלאים, ואינם
משיחיים על הידור הבגדים, כי אם ביומי שבתות ומועדים מלבישין הנשים ואנשים
את בגדיהם החשובים, אבל בכל השבוע אינם משיחיים על עצמם כלל. ותמיד
הנשים מתעסקים במלאכה או ברחיצה או בתפירה של מלבושים פֿאַר ריכמען פֿון
אלמע שמאמעס נייע שמאמעס, פֿון לאסקומקעס צימץ וכדומה זעמצען זיא צו נוף
אונד שמוקעווען אויס פֿערשיעדענע קליידלאך פֿיר קינדער. כי נשי חיל הן למלאכה,
וזה החכם ר' יעקב ממיסמוואלאווי, הוא עשיר גדול למאוד, בכל זאת אשתו הולכת
זעהר איין פֿאַך אונד ארעם, אונד וויא מאן זיהם הערויס, זיגד דיא ליימע דעם
האויזעס אויך איין וועניג קארג בכל פרטי הוצאות הבית.

פֿאַר האנגען על החלונות לא יש המאָרע אצלם לתלות אף כי החלונות של
אותו הבית דורשים זאת כי יפים ונבחרים הם כמוב טעם. ילדי הבית הולכים יחפים
ובבגדים קרועים ששאָבֿע כמו בגדי של ילדי המוויקים עבדים של פולאנים מקורם,
אנשי הכפרים. איך בין גיווען פֿער אינטערעסירט צו בעטראַכטען דיא קיסמע,
וואס בעפֿינדעט זיך דארין, וואָדרענד זיא האבען איבער געלעגט דיא זאכען אונד
נערייניגט דעם חמץ פֿאַן דיא קיסמע, אלזא בעטראַכטעטע איך דיא נאָרדיראבען
דער הויז פֿראו אונד אייגעס ערוואקסענע מאָדענ'ס פֿאַן אונגיפֿער 17 ביז 18
יאהרע, (אייגענמליך וואונדערע איך מיך, וויא לאנג זיא לאסען איהרע מאָדענע
זיסצען ולא יתנו אותן לאנשים בעוד צעירות בשנים כמו שראיתי במדינות אחדות
בקאיקאוס, והו לכל הפחות מצא הן בעיני) אלזא האשה גברת הבית וועלכע זא

דיך איסט, אבל מה ראיתי בתיבה שלה, פעקלאך פֿאַרוויקעלטע שמאַטעס מיט
שמאַטעס, לאסקוטקעס פֿערשיעדענע שטיקלאך ציימען אונד אנדע צייג, פֿאַלל דער
גאַנצער קיסטען מיט זאלכע דומהייטען, אכל בין כולם באחר מן הפעקלאך ה'י
מונתת איין גאַנץ איינפֿאַכע זיידענע קלייד מיט איינע באַרצאַם מאטיליע, אונד
אייניגע זיידענע קאַפּף טיכלאַך, אונד 2 וואהל צייגענע קליידער, דאס בעשטעהט
דיא גאַנצע גארדעראבע פֿאַן איינע גאַנץ רייכע פֿראו. אין דעם קיסטען דעם
מאַדענעס, העומדת הכן לשירוכין, ג"כ כמו זה היתה בתיבתה, פֿאַלל מיט שטיקלאך
פֿערשיעדענע צייג, וואס זייא שמוקעווען אויס פֿערשיעדענע אלמע קליידער, נוד
אין איין פעקיל אדער בינדעל וואר אייניגע גאַנץ גוטע זיידענע טיכלאַך אונד דעם
קאַפּף פֿערצייונג טוטא וכדומה כמו שהולכות נשי גרוויא בראשיתן. וחוז מזה לא
ראיתי בגדים אחרים שמה, וכן המדר אצלן בכל הקקאז, אפילו בדאנעסטאַן
ושירונאן, כי הן לוקחין כמפחה ומניחות כל מטפחותיהן וכל בנדיהן כמטפחות איין
געוויקל בתוך הארגזים שלהן, גם האבע איך בעמערקט בארגזיהם בפה, כי אצל
האשה והבתולה, ימצא כסף בכדים של חרס קטנים ואוחזין אותו בתוך ארגזיהן.
לפעמים בעמערקטע איך בתוך הארגזים מעמידים גם כלים עם י"ש וטיני אכילה
ודגים ותרנגולים מבושלים ביחד על הבגדים בתוך הארגזים ההם. הנשים והבתולות
צנועות הן, אפילו אם מראות את עצמן לפני איש זר כי אם דווקא אם יש להן
איזה צורך לבוא אל החדר, וגם אז אינן מדברות עם אנשים זרים, ואם לא יש להן
צורך, אז הן יושבות כלואות בחדרן ואינן מראות א"ע כלל. הילדים וואקטען בלא
שום דרך ארץ כלל, אבל מעט מעט הילדים מבינים בלשון הקודש, אבל לא כולם.
בתוך הכותלים של הבית נעשו כמו חורים, ושם מחזיקים פֿערשיעדענע עפעקטען
והם במקום השקאַפֿען שלנו. באחר מן החורים ראיתי ספרים רבים מונחים זה על
בלא שום סדר כלל. הרב בעצמו, הולך בבגדים חשובים, וואהב לפעמים ללבוש
גם בגדי אייראפא ויש לו בגדים חשובים שלנו שהוא לובש אותם בעת שיעלה רצון
בו להלבישם, אבל שני אחים שלו הולכים בצאַחים של מוזיקים כמו עבדי הכפרים,
הם יודעים מעט מעט איין הונדערטע ווארט מלשון הקודש, אונד זינד זעהר פֿער-
גראַבט. — אויף ליענגן זאנען אונד אויס קלעיען דברים שלא היו לעולמים, ווא
עם פאסט זייא, אדער וואָ עם לאהגט זייא, זינד זיא אלע מויסטער אונד קינסטלער
דאצו, כי כן הטבע של כל אנשי המדינות האלה, באין הבדל דת ועם. חונפים
גדולים במקום ובזמן שנצרך להם, ואין לבנות שום בנין על דבריהם, ואין מה
לסמוך על הכסחותיהם, חוץ בענינים שנוגעים להנאתם ולטובתם, יתכן שיגידו
ושיציאו או דבר אמת מלבם. אודכים את הכבוד לכבוד, ורודפים אחר הכבוד
בכל הענינים, ומוציאים לפעמים הוצאות הרבה על כיבודים באכילה ושתי' בשביל
כבודם ושם טוב, או במקום שנוגע לתועלתם בענין שידוכין בינם לבין אחיהם
מכפרים אחרים.

גם זה בעמערקטע איך שהנשים מחזיקין בתוך ארגזיהן, שמורות כתובות על
קלף או על נייר שמות של מלאכים וכדומה. אבל אייני יודע סיבת הדבר, ולמה
יכולין להיות לתועלת, אולי שמירה לנביחה, שלא יגונב איזה דבר מן ארגזיהן?
ב'מן ביעור חמץ בלילה הלכה הבתולה דבורה בת אחי הרב ההכם והנניחה
בדובה מקומות בתוך החדרים תתיבות של לחם, ואחר איזה שעה, הלך אביה בנר

של שעה, וחפש וציבר את החתיכות, כמנהג אצלינו. בחדר שאני יושב בתוכו היינען אויף איין וואנד פיסטאלען מיט ביסקען, אויך קינזשאלען, כי הרב החכם יכול להתנהג בהן בעת הצורך, וגם בדרך שהוא הולך מלוכש בכלי זיין.

(ז) הסדרים בצחינוואָל. יתר מנהגיהם.

בסדר הראשון של פסח כמו שהיה בליל שבת לא היה אינטערעסאנט — כי אם בליל השני במוש"ק נתקבצו אל בית הרב כארבעה וחמשה בתים, אשר אינם יודעים לסדר הסדר והיו מקרובי הרב, ישבו על המצעות אשר על הרצפה, הנשים נ"כ מלוכשות היו בבגדי יו"ט וישבו באגודה אחת לבדנה, רק אני והרב ישבנו על שולחן אחד קמן שני נרות של שבת פשוטים דלקו על השולחן ונר אחד אצל האנשים על הרצפה, חושך ואפלה היו בכל הבית מסביב, כי אינם מדקדקים שיהי' אור בבתיהם לכבוד החג, כי כן הודגלו תמיד כל ימי חייהם לשבת בחושך. הרב סדר הסדר כהלכתו, רק החרוסת לא היה כל כך הרבה כמו אצל יהודי שירוואן ושעקי ודאנעסטאן אשר שם מתקנים קעסלען גאנצע ואוכלים בידים מלאים. כי אם בכאן היו מעמידים שלשה מעלער מלאים חרוסת ומתקנים את החרוסת מן אנונים ותפוחים ולוזים, בסנים רמנים ושקדים וצמוקים ומעט מצה ופוטנזין כולם יחדיו ומעריבים עם יין ודבש, וזה אכילה טובה יותר טוב מן המיטם והחומר של מצרים. ובשביל זה עושים הרבה למען שיהי' טוב בשביל אכילה נ"כ. הרב מתרגם כל ההנהגה מלה במלה לפני המסובין, בלשון געאָרניא או קאָרטאָליניא, בליל השני עשו הקאמערדיא, כמו שעושים בכותאים ושאר מקומות ישוביהם, יצא אחד מן השולחן על רגע, אח"כ חזר ובא אל הבית ושאלו אותו מי הוא ואמר ישראל, מאיזה מדינה? ענה ממצרים, מה סיבת ביאתו, כי נתעכב בדרכים, ושאלו אותות ומופתים על זה שיהודי הוא, והעיד שיש לו ציצית ותפילין, וגם בזה לא יכול להאמין להם ועוד נתן להם כמה סימנים על שהוא ישראל ולא קבלו דבריו עד שהוכרח הי' להגיד להם שמהול הוא והתחיל פֿאַראַנדער צו שפילען המכנסים ונעשה צחוק גדול בכל הבית, כמו זה עושים הם על פי הרוב בכל בתי ישראל. כאשר הגיע הרב אל מקום: „בכל דור ודור חיב אדם להראות את עצמו כאלו הוא יצא ממצרים וכו'“, עמד הרב ולקח בכטפחה מצה וכיך והניח על שכמו והלך ארבע אמות להראות להמסובים, כיצד הלכו בני ישראל ממצרים ולחמם על שכמיהם. אויסער ריועס איסט מעהר קיין בעזאָנדערעס, כמו אצלינו.

הילדים מכנים את אמותיהם בשמותיהן, והבן או הבת יכולים לעשות צעקה, ולדבר ולהרים קולם על אבותיהם, כי אין דרך ארץ ונטום ביניהם, אינם מחנכים את ילדיהם ע"פ חוקי דרך ארץ, הנשים מוהגלים לדבר בצעקה וכן האנשים, זעהר ועלמען שמדברים בנחת, בלא צעקה ומריבה, איסט קיין געשפרעך בבתיהם, מערקוירדיג! — הילדים שלהם וואקסען בשרירות לבביהם. וגם הנשים אין להם שום שכל ודעת בראשיהם, ווייל זייא זיינען אויס געוואקסען בלא שום חינוך ונימוסי דרך ארץ. כמו בעלי חיים בתוך הטבע, וחיים בטבע, וכן מגדלים את ילדיהם. ברחובות העיר ישמע בכל זמן צעקות ומריבות וקאָלאַמאָגליס עד לשמים, ומה שיש ביניהם מי יכול להבין אותם, כי רק ישמע קולות, וואס זייא קענען זיך שמענדיג ניכט איין טהיילען, תמיד קטמות ודין ודברים ביניהם. —

איין שאַנער Mahlzeit ביא אינעם רייכען קאַרגען אין Zehinwal .

יום א' דחומ"פ מן הבוקר שעה שביעית עד הצות היום נשארתי בלא אכילה , ואנשי הבית כבר אכלו כל אחד ואחד בלבד בקרן זווית זה בכה וזה בכה . כאשר הגיע זמן הצות היום , ובא העשיר אל ביתו , והנה תרנגולת אחת הצינו על השולחן , מן המרק לקחו כל איש ואשה אל הכלים שלהם און האבען אן געבראקט מצות וויא איין קאשיע ואכלו בידיהם , על השולחן נתקבצו שלשה משפחות העשיר ואשתו ובת ושני בנים , אחי העשיר ג' עם אשתו ובתולה אחת בתו , עם שני בנים ושלשה נערות , כלתו של אחיו השני עם בן של אחיו השני , בסך הכולל היו המשה עשר נפשות על השולחן מסובים , ונצרך היו לדעת לחלוק בחכמה יתירה את התרנגולת לחמשה עשר נפשות , ואני א"ע שכחתי מלספר שהייתי הששה עשרה , ואני בראותי הכשתה , בושה היתה לי לקחת חלק בהתרנגולת , ונתתי להם את חלקי במתנה , ואני אכלתי שלשה ביצים במים ומלח ואחד כוס עסיס , ודי לי המזון ההוא כאותו יום , המצות והיין והי"ש והבשר וכל מיני אכילה , הם פחוקים תחת המסגר , כי ע"פסח היה המעשה שנשאר כשר חי בבית אינו סגור , ובאו שני אחים של העשיר אשר גם הם בעלי אשה ובנים ובנות , ולא השגירו על זה שמעט יחי' הבשר בשביל המשפחה על החג , כי לא שחמו יותר מדי בעת ההיא ובצמצום רב ולקחו שניהם ביחד בסתר חתיכות גדולות של בשר על השפוד ועשו צלי אש ואכלו בסתר למלאות את כרסם בבשר , כי אין להם דאגה אם יחסרו אכילה לבני ביתם , כי אם שיהי' די בעד בטנס , מזה יכול הקורא לשפוט עד היכן מגיע הגשמיות והעבריות של האנשים באותה המדינה . ואל ישכח הקורא , כי העשיר יש לו יותר או כמעט קרוב ממאה אלפים ר"כ .

הנשים של אוה"ע הולכות נקיות ובבגדים חשובים מלוכשות ונודנין א"ע על אופן אייראפא כמו שנצרך , וגם בבית הן משתדלות להיות נקיות , ונשי העבריות מורגלות לשבת בסיס ומלוכלח עד הצואר , וזה ידוע כי העברים הם יותר עשירים מן אנשי אוה"ע שבניהם , בכל זאת נשותיהם משתדלים להלביש את המטפחות וואם איז ווערטה גיכט מעהר וויא איין קערבעל ביומי החג על ראשיהן , עם איז אזייא איין פהייערעס וועזען איין קערבעל ביא זייא , או מיא פֿארגינצן גיכט עם צו טראנען בכל יום . מערב פסח עד ערב פסח מלבישין את עצמן בבגדים חדשים על החג , ונושאים בגדים עד החג הבע"ל של פסח , ולכן לא ראיתי אצל הנשים בצחינוואל שיהי' להם יותר סגנד אחד או אם הדבה שנים ושניהן מואלצייג או ציטען פשוט , מבגדים של משי , האט כאן שאן גיכט צו רעדען דער פֿון זיינען זייא שוין פֿעראורגט , כי מי יעשה הוצאה מרובה בשבילם . וכן בחושך הלכות הם כל ימי חייהם עם נשותיהם יחד , ומבלים חייהם ושנותיהם בהבל וויק . בחוצות העיר מצחקים בחורים גדולים וקטנים בביצים לבנים ואדומים כמו גוים בכל יומי החג . הבחורים החתנים מנהגם לבוא בחוה"מ של רגלים מכפר שלהם אל הכפר שיש לשם בלתייהם , ואז אינם יבואו לבתי כלתייהם כי אם לבעל הבית אחר , ואז בבואם מתלבשים במשערקעסקי חדשה ובבגדים חדשים כמו מוזיקים פֿראַנטים , והולכים לטייל בחוצות הכפר , למען שתבוא השמועה בבית הכלה שהחתן בא אל הכפר , ואם יבקש אבי הכלה אותו אל ביתו , אז יבוא לשם

וגם בבואו לשם לא יש לו זכות לדבר עם כלתו וגם לראות אותה, ובאם שלא יבקש אותו אבי הכלה, ילך לו לביתו בנפו כמו שבא, אבל זה לא יעשה כי אם לפעמים: החוקת, ע"פ הרוכ לארעם מאן איין את התתן, ומביא מתנה אל הכלה בבואו אל ביתה, ואם יעלה לו לדבר עמה איזה דיבור, אז שיה מרתתו ומתנתו יחד.

דעם מה עע קאכען זיין אין קאסטרוליעס, ואינם משניחים על הנהגת הגרים שכניהם שיש לכולם סאמאוארען חשובים כמו שנצרך, כי מצד הראשון הם אינם רוצים לעשות הוצאה לקנות להם סאמאואר, שנית אינם יודעים כיצד להתנהג עמרו, ולתתן המהעע בתוכו, ושלישית למה להם מהעע, כי הם יכולים לשתות מים קרים ולא חמים, ועהרע עדלע מאנענס זיינען ניכט געוואהנט צו טרינקען מהעע. אבל בעת ההכרח אם הם חולים, או שיבוא אליהם אורח, או הם מבשלים אותו בקאסטרוליע של נחושת האט דער מהעע איין טעם פֿאן איין רוח, אשר לא יתכן לשתות אותו, המנהג הזה ראיתי ב"ה בכל המדינות אפילו בכותאים שהיא עיר גדולה, ומי מדבר מן הכפרים, איסט שאן קיינע רעדע. גדולים וקטנים אנשים ונשים ובתולות, כולם זיינען זיין פֿערגרעכט אשר אין שיעור לגשמותיהם.

שלשה פעמים מחויבים לשמור לבוא לביהכ"ל לתפלה ביום, ורק התפלה בלבד נשארה אצלם קודש גם לטובים וגם לרעים שבהם, זה הם משתדלים לקיים פינקטליך, וחוזן מן התפלה לא ראיתי מעשים מובים מהם, והצדקה שהם נותנים, ג"כ בחזקת-היד, ונצרך לעשות מקורם דרוש ולספר להם סיפורים מעניני של צדקה ולקחת את לבביהם עד שיתנו נדבותיהם, כמו שהיה ביום ההג השני של פסח בבירוב"ל של קהל תמרישין, עמד חכם ר' אליהו ודרש עד שתי שעות רצופות וסיפר לקהל סיפורים עד שקנה את לבבותיהם והשלים בנדבה, עבור איש אחד יורד מנכסיו מאנשי הכפר שלהם, ולולי הדרשה לא נתנו מאומה, וגם אח"כ בחזקת היד לקח מהם, והי' ביניהם דין ודברים עד שבקושי גדול, עשו הנדבה ההיא, וכן ראיתי בכל העינים, בזמן שנצרך לעשות נדבה בשביל איזה איש שלא יהי', נעשה קאָלאַמאַנאַל וצעקה ומריבה ודין ודברים ביניהם, עד שישלימו הנדבה ההיא כקריעת ים סוף. שנאת-הנם ופירוד לבבות ב"ה גם בצחינוואל יש עד למדי, כמו כך שעשו ביניהם נדר או שבועה, שבכל המדינות בנדולות וקטנות טבע אחת לכולמו וכמו אב אחד הוליד אותם יחד בלב ובנפש ובמנהג ובטבע אחת. בעת התפלה כולם עונים אחר כל מלה ומלה יהי רצון! יהי רצון! וכאשר הם שפרעכען אויס הצדיק כמו הסמך, ישמע כמו שהם אומרים: יהי רסון! יהי רסון! אפילו על דבר שלא נצרך להגיד יהי רצון ג"כ אומרים יהי רצון, עד שנעשה לי לצחוק לפעמים שהם משיבים על דברי החזן, ד"ס, שאין מנסיסין מי רגלים במקדש מפני הכבוד אומרים יהי רסון! פטמה לחצאין כשרה, יהי רסון! פועל גבורות עושה חדשות בעל מלחמות, אחר כל מלה יהי רסון! ועוד ועוד דברים כאלה.

עוד יש מנהג אצלם שבזמן שנפטר אחד מהם אם קודם שקיעת החמה, מחויבים לקברו עד שקיעת השמש, ואם קודם עלות השחר משתדלים לקברו עד עלות השחר, ואינם מניחים את המת לעבור הזמן הכרובר, ולפעמים אם נפטר שעה או הצי שעה קודם עלות השחר או שקיעת השמש ממהרים לקברו עד אותו הזמן, ובוה יקרה לפעמים שמקברים את המתים בעוד רוח נשמתם בקרבם, כי בזמן שנחלש

החולה הרבה עד שמגיע לשערי מות וחושבים הם שכבר נפטר, או ממחרים לרחצו ולעשות לו צרכו! אינני יודע על איזה מקור מן הדת שלנו סומכים הם ועושים כמו כן אשר לא יעשה כזה בכל הפוצות ישראל, לכל הפחות שישאר איזה שעות בבית בשביל לבכות על המת כנהוג בין אנשים. זה סיפר לי הפריסמאוו של צחינוואל, והרב החכם היה מוכרח להאמית דבריו, והודה על זה. וכאשר עוד הרב החכם לא קבל אוטווערזשדעניע מן הממשלה על רבנותו המן העם עוד אינם שומעים לדבריו בכל הענינים, ד"ס גם בחתונות, ממחרים לתת בתולות מבת שבעה שנים ואילך לאיש, וכל הרוצה מן החכמים יסדר קידושין ואין מי שמחה בידם כי אין סדר ישר בין הקהל הזה, כי אם יש תקוה בעתיד אם הרב יקבל תעודה על רבנותו מן הממשלה, או יהיה כח בידו מצד הממשלה לתכן כמה ענינים נחוצים לעניני הדת וכל צרכי צבור. כי הוא איש נבון ומשכיל לכל דבר, שמו חכם יקבל. מיסטוואלאָוו.

בדבר נבאים חפצתי ליסר ביניהם חוקים ומדרים ישרים בבתי כנסיותיהם, ועמלתי בעטל רב וכבר בחרו הרוב של הקהל, אבל כת דתן ואבירים שתמצא בכל קהל וקהל בכל עת וזמן בלבלו כל הקהל וחזרו בדיבוריהם, הסיבה לזה נחוצה לדעת לקדא. כי טבע אנשי המדינות האלה, להיות חפשים ולא להיות משועבדים תחת אחד מאחיהם, באמרם שכולנו רוצים להיות ראשים ולהגיד דעה בכל עניני הצבור, מקמנם ועד גדולים, ואינם רוצים לדעת אם טובה ואם רעה בשבילים, כי אינם רוצים לצעוד צעד פֶּאַרווערטס, באשר דורש הזמן מאתם, וכמו שהיו כמה שנים מלולחים במים, כן הם רוצים במים להשאָר. אונד וואס אן בתי הספר לינדיהם בעלאנגט, איסט דאָפֶּאַן קיינע רעדע, כי אסוד להוציא הדברים מן הפה, כי האיש ההוא אין בכלל קהל ישראל יהשב. כל אחד הולך בשלירות לבו וכל אשר ישר בעיניו יעשה, וזהו מפני שנאת חנם וקנאת איש מדעתו הפורחת כצדעת ממארת בכל קהילות ישראל במדינות האלה, וקשי עורף הם כולמו, עוד לא זרחה שמש ההשכלה והרעת ביניהם כבערים וסבלים הולכים הם בחשך נורא המבוסה עליהם עוד משנות קדם קדמתה, כמדומה שיעבור עוד הרבה זמן עד שיגיעו למעמד ומצב אחיהם באייראפא. הנשים אינן יודעות לתכן מאכלים כלל, את הבשר הן מוציאות מן הקדרה בעוד לא נתבשל בטוב, כי הורגלו לאכול כמאכל בן דרוסאי, חצי מבושל, אני לא יכלתי לאכול שום אכילה מן מאכליהם שמה.

בכל יום ויום של חוה"מ"פ מנהג אצל היהודים בפה לעשות משהו ומזינים זה את זה על משתותיהם, ואוהבים להאריך עד אין קץ על שתיית היין, הויבען זיין אן צו מרינקען דעם וויין נעהמט קיין עק אונ קיין סוף, עבערס ווייס דער לאנגט מען וויין, אונד עסען עכסען זיין זעדר פֶּיעל, לכן הם גולם נעונד, קאָפּף ווייטיג האבען זיין גאנץ וועניג, פֶּאַר דיא היזיגע דאָרף רעגיערונג ג"כ אינם מפחדים הרבה, כל הרוצאה שלהם רק על אכילה ושת' ולא יותר. על אחד מן המשתות ההן, נתארחתי ביום ג' דחוה"מ"פ אצל אחד החכמים, חכם אדרון הצעיר, חזן של ביה"ב"ג של צחינוואל. והיו לשם עד ארבעים נפשות זכרים ועשרים נקבות חזן מנשרות ונערים קטנים וקטנות, כל חשובי וטובי הקהל ובראשם הרב החכם. ואכלו ושתו, אח"כ הלכו הבתולות במחול מקדים לקול באלֶפֶּיאיקא הנהוגה במדינה הזאת, בולם

אכלו בידים, בשבילי לקח החכם כף סבין ומולג מאת בעה"ב שלי לשם. מקורם שחו בכוסות קמנים אח"כ כסוב לבם ביין התחילו לשתות בכוסות גדולים וזונות וזנות אח"כ שחו בכלים של חרס גדולים, נדא למאוד לראות אך הם שותים היין, הנשים היו מתקבצות יחד באחד בית, כי הבית גדול היה והווקא אחד חדר, לכן ישבו האנשים בחצי החדר בלבד, והנשים בחצי החדר השני בלבד, וכולן היו מלובשות בבגדי יו"ם, ואין תואר ואין הדר לבגדיהן ומלבושיהן, עם איסם קיין פֿערנלייכען צו דיא קריסטליכע פֿראוען קליידער, דער נעשמאק איסם גאנץ אנדערס בייא זייא ניט אוייא וויא בייא דיא יודישע ווייבער. על בגדיהן ועל פניהן כתובות שנשים עבריות של קוקו הן. פרחי חכמים שרו פיוטים שונים בניגון שלהם הידוע. נגון אחד יש להם אשר כל השירים והפיוטים הם מזמרים בניגון ההיא, ולשמוע זה הניגון, נצרך להקיא מה שאכלו חודש ימים, אוייא עקעלט זעהר מעלאָדישע מוזיק, והנשים קליי-בען נחת בזמן שבעליהם ישירו הניגון ההוא. בכל גרויסמאן אימערעטיא ומינגרעליא נגון אחד לכל פיומיהם ופזמוניהם שישירו בזמן משתותיהם ומעודות מצוה, כאשר יתקבצו על שולחן אחד.

ביום ד' דחוו"ם פסח עוד נקראתי אל מעודת מצוה ברית מילה, ונתקבצו לשם רוב הקהל, ואמרו לי שכבר נתיעצו ביניהם הקהל לבחור גבאים תיכף אחד החג, ואראה כיצד יפול הרבר. סיבת הענין שקהל של ביהכ"ג של קדיחהלי לא קיבל הבהירה, היא מפני שני אנשים מורדים שמה מכת דתן ואבירם, שניהם קמצנים ומפחדים שלא יוציאו צדקה מכסיהם יותר מדי, הראשון הוא רשע וכן בליעל, אשר קרא בפרהסיא בעיני כל העם, למה לנו לבחור רב וגבאים, האם אנתנו צריכים עוד פעם למנות ולקחת אדונים עלינו כבשנים העברות, חפשים אנתנו מן אדונים בעת כזאת, לא נצרך לנו עוד אדונים יותר, זהו דבר חכם אשר יודע ומבין מעט בלשון הקודש, אבל אין קמצן כמיהו בכל העיר, ואצלו ימצאו ששה ילדים שנצרכים לעמוד במדרה תחת החופה, ויפחד אולי ידרשו ממני כפי החוק ההרש מכל חתונה וחתונה כמה שיעלה כסף עליו לשלם לקופת הצדקה, בשביל זה הוא מורד ומבלבל כל הקהל. על זה החכם העידו כמה וכמה אנשים על המשתה, שהוא לא הניח לאביו לגשת אל אמו בלילות, למען שלא יולד לו עוד את ויתמעט או ידושתו!

בכל מועד ומועד הם שולחים מנות ומנות לאביונים ולעניים בפה צחינוואל, וגם בהוה"ם פסח ראיתי שנושאים מנות כמו אצלנו בפורים. העמרתני נער אחד עם השלוח מנות לראות מה שימצא על הפאדנאָס תחת המטפחת וראיתי מצות וביצים מבושלים אדומים ונייר של כסף היה מונח תחת הביצים כמדומה שלשה ר"ל"ב הי' ולעניים שולחים מצות זיין בפסח, ולקרובים מתנות שונות.

דבר גבאים עברו כמה וכמה רעשים ורוחות סערות וקאלאמאנאלים ומחלוקות וקסמות עד לב השמים ובעזרת הפאליציא דפה באה לידי לבחור את הרב יעקב מביסמוואלצאָו לרב עליהם וכתבו וחתמו כל הקהל עליו והוצג מכתב בקשה אל הנאצאלניק שישתדל אצל הגובערנסקי פראוולעניא לסמכוהו. וכן בעמל ויגיעה רבה עלה בידי לבחור עליהם גבאים וליסר ביניהם סדרים וחוקים ישרים, וכן בחרו 9 גבאים מלבד הרב והשופם מן הממשלה בראשיהם, כמה יגיעות יעתי עד אין חקר ותכלה, עד שנתרצו הפראים בצורות בני אדם על אלה הענינים, מהם

בכח ומהם ברצון וכמעט עד שלא סקלוני שמה, וב"ה השלמתי גם הדברים האלה, ולקחתי מן הקהל כתב עדות בחתימות הרב והגבאים הנבחרים. רובם קללוני בקלות גמרות, אבל אח"כ נהפנו לאוהבים בהבינם אח"כ תכלית הענינים האלה. במה שנגע לרוב לא עמד לעורתי כלל, הוא עצל הרבה ובעל נאווה וכפוי טובה, אשר איננו מדניש כמה וכמה יגיעות יעתי בשבילו ובשביל כבודו, רוח והצלה יעמוד לי במקום אחר, וה' יכפר בעדו! שכר עמלי בשבילו הנחלתי על ידו כמה וכמה ביונות, אבל לא יש ממי זיך צו בעלידינען. — —

שלום יש בין הרב והחכמים של צחינוואל עם הכופרים של ארמענים, כך אשר בעיני ראיתי ובפני בואים הכופרים של ארמענים ומתוכחים עם הרב, בעיני כתבי הקודש, ולומדים ומבקשים מפיהו פירוש של כתבי הקודש ומודים לכמה ענינים, איך הענין לא יש, לכל הפחות הם יושבים בשלוה ובאהבה ובחיבה, ועי"ז לא יכול להיות משום עלילות מצד הכופרים, והכופרים בעצמם אינם מר שיעים את ההמון בדרשותיהם נגד היהודים ויושבים בשלום ובשלוה במה ושאנן ב"ה. דבר פלא לראות איך הם בואים ומבקשים תורה מפי הרב החכם ר' יעקב הנ"ל, והוא מפרש להם ביאורי כתבי הקודש והם מקבלים באהבה ובחיבה את דבריו. — —

מא ברעט. גארי. מיפלים.

אחרי אשר השלמתי כל מעשי בצחינוואל ויסדתי גבאים ורב בשם הממשלה, עם כל הסדרים והחוקים אשר יסדתי בשארי הקהלות רק בשננים מעט, לא היה לי שום עסק שמה, כי אם הפריסטאו העתיק לי דאקומענט של המלך באגראם ע"ד משפחת הרב יעקב ממיסטוואלאו. כאשר השלמתי כל אלה הדברים, היו הסוסים מוכנים ושבתו עם הרב ר' יעקב והחכם ר' יצחק שוילי והלכנו לברעט, לפנות ערב ביום א' ז' אייר יצאתי מצחינוואל, ובאותו הלילה אחר הצות, באנו לברעט, וסרנו בבית הרב ר' שלום שמה, ונשארנו ללון שמה. בבוקר כאשר אנהנו ישבנו על האכילה קודם צאתנו מן הכפר, באנו בדברים ע"ד החומש הנמצא בבית הקניאו הנזכר מקודם, ויספר לי הרב ר' שלום עוד סיפורים ממנו כדברים האלה:

בשנת 1861 הלך הקניאו Кай Хозро Авадовъ מן ברעט, להוליך את החומש שלו למבור לאבלצין, ופגע בדרך בחכם ר' שלום הנ"ל שהלך ג"כ באותו היום לאבלצין, ושמת מאד הקניאו שהלך בחברה יחרו עמרו, וכאשר שמע הרב רצון הנסך ע"ד החומש שרצונו למבור ליהודים באבלצין, מיד הודיע לרוד אינזא-בעלא, ויצאו לקראתם כל העיר יהודים ושארי התושבים עם נשותיהם ומפיהם, ונעשה רעש ורושם ותהום כל העיר לקראתם, כאשר באה השמועה באוני הממשלה וחדה אפה על הדבר הזה מדוע לא הודיע השר מזה מקדם להפאליצייא, ר' דוד אינזאבעלא הכין חדר מיוחד בשביל החומש ובשביל האורחים, והשר אוואלאו ראה שהשופטים מפריעים תחבולתו ורצונו בדבר האמונה בחומש הלך אל הנענעראל אוואלאו אחר ממשפחתו שישב או שמה, ובקש ממנו הצלה מיד השופטים, וצוה הנענעראל על הפאליצייא שלא יאונה לו שום רעה, כי אם בתנאי שיחזור בשלום עם החומש לביתו, למען שלא יתפשט אמונה חדשה באבלצין והוכרח הקניאו לעזוב את העיר אבלצין, ולקח את החומש עמרו, עד 7 וועערטס הלכו יהודים ואינם יהודים המון רב בתגלים ללות אותו בדרך בכבוד גדול עד מאוד. אחר מידועי אבלצין שהיה באותו הזמן בברעט נתן עדותו על הסיפור הזה שזוכר וראה בעיני

כל המקרה באותו הזמן באכלצ'ך. ובבית של הקניאו אשר עמד החומש שמה, לא יתכן היה להביא אל תוכנו בשר של חזיר, כי רעה גדולה יאונה לאותו האיש ועוד כדברים האלה הולכים ומתפשטים בסביבות ברעט עד ששמו יצא בכל מדינות הקוקו. כאשר השלמנו את הסעודה, ישבנו על הסוסים ויצאנו מברעט ביום ב' ח' אייר, הדרך היתה בטוב, עברנו לפני הכפר רואים, קארעל ותודארעט העליון והתחתון נראו לפנינו מרחוק, עברנו בין משעול כרמים ונגים, בדרך על חוף הנהר קורא, ובאנו באותו יום אל העיר נאָרי בשלום, סרנו אל בית קמן של יהודי אשר השלים עבודת המלך (מאשכנזים) ושם בביתו נשארנו ללון. לפנות ערב הוכיח אותי הנאצליניק קניאו. עריסטאוו על ציאי לשתות בביתו, בחזרה מביתו סרתי עם הרב ר' יעקב לבית הקניאו *Давидъ Мачабели* אשר בא לנאָרי בענייניו, ויקבלני הנסיד'ה הוא ברוב שמחה ויכבדני במהעע עוד פעם וכפונש, באותו הזמן בא הקניאו ציציאנאָוו *Георгія Ивановичъ Князь Цициановъ* מן הכפר חודארעט התחתון, אשר הוא הכיר אותי עוד בצחינוואל, בבית שעמד הנאצליניק מנאָרי, ויספר לי כדברים האלה:

זאָא *Заза* אבי משפחת ציציאנאָוו, ישב מקודם על האי *Сиделия* אשר על ים התיכון, פעם הלך באניה בלב ים ונעשה או סער גדול בים, והאניה חשבה להשבר, ועשה נדר, שבאם שינצל מן הסכנה וישאר בחיים, באיזה מקום שיושלך מן הים, באותו המקום יבחר לשבת שמה, האניה נשברה ונמטעה בים, והוא הושלך על חוף הים של אזויא הקטנה, ובאיזה מקרה ניצל מן המות ונשאר בחיים, כאשר שב לאיתנו הראשון מן חלשות ופחד האסון ההוא, הלך על החוף של היבשה ונתדע לו שימצא באיזה הקטנה סמוך לעיר פאָנאָסקענט *Панаскентъ*, והשתדל אצל מלך קושטנטנינא רשות להתישב בעיר ההיא, וקיבל רשות ונתישב שמה. מפני איזה סיבה שלא נדע להם באחד מן הזמנים הוכרח לצאת מן העיר ההוא, וללכת אל ארץ גרוויא, או מלך גרוויא ביקש אותו שיבוא אליו למדינתו, ולקח זאוא עמרו כמה מאות בתים של ישראל והלך עמהם אל העיר טיפליס בירת מלכי גרוויא, המלך באותו הזמן קיבל אותו בסבר פנים יפות ובכבוד, והציג לפניו את המישור אשר על הנהר *Куря* קרוב לקארעלי ותודארעט העליון אשר בין הדרים, באופן אם יהיה בכחו לגרש או לכבוש את עם האסעטינים אשר ישבו אז בתוך המישור ובין הדרים ההם שמה, ואשר עסקו אז ברציחה ונוזילה ונגיבה ושרידה. זאוא כאשר היה שר גדול מישראל ומכבוד בעיני המלך של גרוויא קיבל עזר מן המלך מלבד היהודים אשר באו עמו, ועשה מלחמה עם האסעטינים וכיבש אותם תחתיו, ונתישב במישור בין הדרים שמה. שני אחים שלו אשר באו עמרו נ"כ לשם, אחד מהם לא ידוע מפני איזה סיבה חזרו באחד מן הזמנים למקומם הראשון לעיר פאָנאָסקענט הנזכר, והנשארים שני אחים נשארו שמה לשבת עם היהודים יחדיו. —

אח"כ באחד מן הזמנים שנ"כ לא נדע, נתנו מלכי גרוויא למשפחת זאוא שם נסיכים קניאזים באופן שיקבלו דת נצרת, והם קיבלו דת נצרת ונעשו לשרים גדולים בארץ גרוויא, אם מן היהודים נסתפחו עמהם בדת לא נדע, אבל כפי הנראה הם היהודים היושבים בקארעלי וברעט וסביבותיהם מן היהודים ההם. עוד נראו כעת המקומות על ראשי הדרים אשר ישבו הנסיכים ממשפחת הציציאנאָווים

ושארות הבנינים החשובים, ארמנים טירות ובית המרחץ ובית תפלה הכל נעשו מאבני גיזית ובטוב טעם ודעת גם המקום שישבו היהודים מעיד שארית בית הכנסת נ"ב בנוי כן אבני גיזית, גם יש מקומות ודרכים בתחתית הארץ, אבל שממים הם מאין יושב ומעידים על שנות קדם ומעללי דורות קדומים. — —

הדירה שלי בנאָרי, היתה בבית יהודי אשר זכרתי למעלה, בבית צד קטן ושבתי על הארץ בהדר המבשלות במקום טיט ורפש, כי לא היה מקום אחר שמה, אבל השינה היתה כ"כ מתוקה ונעמה, אחרי עמל הדרך, אשר לא השגתתי על המשכב ומקומו, למחר בבוקר קבלתי מאת הנאצאלניק מכתב תעודה ופאָדאָרָאָניע, והלכתי אל הסטאנציאן של פאסט לקחת סוסים פערעקלאַנדאָניע, אבל מצאתי דיליאן שהולך לטיפלים, עוד יותר ויותר שמתתי כי אשב בתוך המרכבה, ולא יתנועע כ"כ הגוף, כמו בעגלות פשוטות של פערעקלאַדניא. ישבתי עם הרב והקאנדוקבאָר ועוד צינאָוויניק אחד ארמעני בתוך המרכבה, ויצאנו מנאָרי אחר הצות היום (יום ג' ט' אייר) ובאנו שפעם אויף דער נאכט באותה הלילה לטיפלים, וברתי באכטניא של בית הודוהר שמה. — —

מב) הפאטריאָך מעטשמיאדזין. הנסיעה לעטשמיאדזין.

I מאי בא הפאטריאָך מעטשמיאדזין ראש הפאטריאָר־ים וקאטאָליקאָם Кеворъ IV על כל האומה של הארמענים לטיפלים, הרבה מתושבי טיפלים הארמענים וכומרים הגדולים של ארמענים, אשר כולם יצאו אחד סטאנציאן מרוץ לעיר לפנשהו בדרך, והביאורו העירה, באותו הזמן שבא אל העיר, צלצלו ככל הפעמונים של כל בתי תפלות לארמענים, בבוא לוואנסקי סאבאָר—Банский Соборъ כל הכומרים יצאו לקראתו עם המון עם עצום ורב, הפאטריאָך בוך את כל העם ודרש להם דברים אחרים. כאשר יצאו מביתו כל ראשי עדת הארמענים ונשאר לבדו בבית המוכן בערו, בעת ההיא באה השמעה באזני מבוואו, וכי הוא הולך ביום השני לבאָרושָאָם, לכן מרתתי ללכת אליו. בבואי אליו שאלתי על המליץ שלו, צינאָוויניק אָסאָבִיך פאָרוצעי העומד אצלו מן המלכות ושמו: Теръ Осиповъ, ויצא אלי, אני אמרתי לו שנוסע אנכי וכו' ושאלתי, אם לא יתכן יהי' לדאות את פני הפאטריאָך ולדבר עמו דברים אחרים ואמרתי לו שיש לי אגרת למסור בידו מאת הנענעראָל-אָדיווטאָנט לאָרים מעליקאָוו, המושל על טערסקי אָבלאסט בוולאדי-קוקו, ופקודה על מסעותי מאת באָראָן ניקאָלאַי בשם כבוד הוד מלכותו נאמיעסטניק של קאקווי יר"ה. — ובא המליץ ההוא אל חדר הפאטריאָך להגיד הדברים אליו, ונתן רשות להציגני להביאני לפניו. בבואי אל החדר וברכתי בשלום בואו, הוא נ"ב החזיר לי שלום, מסרתי בידו האגרת הנ"ל ופתח וקרא, וביקש אותי לשבת על הכסא אני לא הרהבתי עוז לשבת לפניו, וביקש אותי בפעם שנית לשבת וישבתי, אח"כ, קרא לפניו המליץ, הפקודה בשם כבוד הוד מלכותו יר"ה, ויקבל אותו ברוב כבוד ועונה, ואמר לי באיזה לשון אני אוכל לדבר עמך, אבל כאשר אני השבתי שבלשון ארמעני אינני שומע הוכרתי לדבר עמך ע"י המליץ ברשון רוסיא. והבטיח לי לדראות לי עזרתו בקודש, ואני דברתי לו חריתית מעותי לתועלת דברי הימים, וכונתי לדאות אם לא אכצא איזה ספרי דברי הימים ליהודה וישראל בבית אוצר הכתבים בעטשמיאדזין, אולי באו לשם נאחר מן העתים והזמנים באיזה דרך ומקרה, גם אמרתי להמליץ שיגיד לי, שבעת שעשה שלמה בן דוד מלך ישראל הנוכח הבית

ביהמ"ק הראשון, עמד בתפלה לשוכן מרום לפני כל קהל ישראל ואמר אם יבוא אנשים אשר אינם מישראל הם, ויתפללו בבית ההוא, אז ישמע הקב"ה מן השמים את תפלתם ויקבל ויעשה בקשתם למען שיכירו כל העמים אהרות אלהי ישראל וכו'. וכמו שלמה היה מלך, ובמדינתו ובבית תפלה שלו ולעיני קהל ישראל, אשר לא היו עמים אחרים שמה, שיחנף אותם, נתן משל ודמיון לעמו, שלא יהי קנאת ושנאת הדת ביניהם ובין אומות העולם ושיהי' הבית פתוח לכל העמים, ולא עשה הבדל בין אומה ודת, כך נ"כ בית תפלה של עמשמארוין נבנה זה שבעה עשר מאות שנה ועד היום, עוד לא בא רגל איש יהודי בבית ההוא בכל העתים והזמנים ואנכי הראשון מן נוסעים עבריים אשר רוצה לצעוד צעד בתכלית המדעים אל הבית ההוא, וכאשר הפאטריארך הוא המושל על הבית יקבלני נא וירשני בטובו לבוא אל הבית ולהתבונן באוצר הכתבים לתועלת דברי הימים באין הבדל אומה ודת ולא ישגיח אם אני עברי ואינני נוצרי, ובטוח כי כבודו למען תועלת המדעים לא ישיב ריקם בקשתי מאתו, כשמוע הפאטריארך את דברי מפי המליץ, ומצאו הן בעיניו דברי, אך השיב לי, כי שגיתי במחשבתי שהוא מאנשי הפאטריארכים העושים הבדל בעתות אלה בין אומה ודת, לא בהיפוך, בעיניו כל האומות שוות, וגם בזמן מלכי ארמעניא, אמר לי, ישבו יהודים בנחת ולא סבלו בדבר הדת בארמעניא כלל, כמו שידוע מדברי הימים של ארמעניא, וגם הוא שוכן ומוזמן להראות לי טוב לבבו, ולקבלני בכבוד, ולעזור לי בכל מה שנצרך לי בדבר הקדושי ודרישתי על צד היותר טוב. גם בקשתי את כבודו להשיג מכבודו כתב תעודה, על זה שאנכי הראשון מן הנוסעים של יהודים אשר אבוא אל בית המאגאסטיר בפעם הראשון במשך אלף ושבעה מאות שנה, ובזמן ישיבת כבודו על כסא הפאטריארכים בעמשמארוין לאות אמת ועל כל הכבוד שעשה עמדי, והבטיח לי הפאטריארך למלאות בקשתי גם כזה. כמו שעה דיבר עמדי בחדרו, אח"כ אמר לי לבוא אליו בעור ימים אחרים, או בזמן שנצרך לי ללכת לדרך, ויתן לי כתבי פקודות אל הסניאד של עמשמארוין ואל הכומר הגדול של ערוואן שיעמדו לעזרתי בכל מה אשר אדרוש. קמתי ונתתי רוב ברכה ותודה מעמקי לבבי והפצתי ללכת ויצא גם הפאטריארך עמדי מן החדר ללות אותי, אבל אנכי לא הבנתי כוונתו, כי צוה על המליץ לבקשני אל החדר של אכילה — столовая לעשות ואקוסקע קטנה, ודבר לי המליץ שהפאטריארך מבקש ממני לבוא עמדו לשבת על שולחנו, ברוב תודה הלכתי אחריו וכאתי אל החדר ההוא. שם השולחן היה ערוך כמו שולחן של מלך, מאכלים ומשקאות מינים מינים שונים הרבה מלפסר, ויבקש ממני הפאטריארך לשבת על השולחן, והציג אותי לפני שלשה הכומרים הגדולים שישבו נ"כ על השולחן שם, האחד היה, עפארכאלני נאצאלניק מטיפלים — Епископъ Макарій. השני ארחהיעפסקא פערטראָס Архіепископъ Петръ והוא כמו עוזר שלו ההולך עמדו בדרכים, והשלישי ארחהיעפסקא — Вартавъ מן המאגאסטיר Санагнн קרוב לאלכסנדראנאפאל, וגם הם ברכוני בבואי ונתנו לי שלום. הרשות נתון לי לאכול ולשתות כדת וכפי רצון לבי, אני מלאתי את כוסי, וברכתי את כבוד הפאטריארך, בשלומו ובאריכות ימים ושלא תהיה ברכת הדיוט קטן קלה בעיני כבוד רום מעלתו, ויקבל מאתי ברכתו בסבר פנים יפות, אח"כ שתה הפאטריארך בעד שלומי ושאלים מסעותי ברוב שלום ולהשיג כבודי והפצת לבבי,

השתוממתי לדבר הזה ולכבוד גדול כזה שיעשה הפאטריארך גדול כמותו לעברי קמן שבקטנים, מקורות לבבי השיבותי לו רוב ברכתי ותודה רבה. בראות הכותבים הגדולים העיסקאפים שהפאטריארך שתה בעד שלומי, גם כולם כל אחד ואחד שתו בעד שלומי, והמליץ טער אָסיפּאָוו, מפרש לי כל דברי ברכותיהם, אין אומר בפי לתאר כל הכבוד אשר הנחלתי מאת השרים ההם על השולחן הנכבד שמה! במשך כל השולחן היה מדבר הפאטריארך על אודותי ועל אודות מסעותי עם הכותרים, וגם האריך עמדי בדברים על דבר מסעותי, ככלות השולחן, קיבל הפאטריארך כרבה ותודה רבה ממני ונתפטרתי מאת כבודו. בעוד ימים אחרים קבלתי שני מכתבי פקודות, אחד על שם היגנאר של עטשמיאדון ואחד על שם הכומר של עריוואן, החומים בהותם הגדול של מאַנאטיר עטשמיאדון. החילותי להכין א"ע לדרך ללכת לעטשמיאדון, ומצאתי דאָקטאָר אחר וואייני, ההולך לעריוואן בעבודת המלך בהאָשפיטאַל ושמו: Dr. Аполлинари Тельнихинъ ולו טאראנמאס חשוב, והולך בדרך פאסט, ולא יש מקרה טוב ומובחר מזה, א"כ קיבל השר ההוא אותי ללכת בהברתו, על הצי הוצאות הדרך. בשמחה רבה נתרצתי, כי אין טוב מזה שלא ישברנופי כ"כ מתנועת הענלות אחרות, ובתוכו יהי' טוב ללכת. ימים אחרים עיבב אותי בענינים שלו, אבל אח"כ כאשר השלים כל ענינו בטפלים, ישבנו במרכתו ויצאנו בבוקר מן העיר טיפלים ביום כ"ו אייר 15 מאי למ"ה. —

בייעלענאווקא נשארנו ללון, אני לגתי בבית סובאָטניק אחד, ושם נתקבצי הרבה מהם וסיפרו לי איכות מצבם בדבר אמונתם בדת ישראל אשר על אודותם אני מדבר במקום אחר. מספר הבתים שלהם המישים, אבל לפי סיפורם בכל שנה ושנה יתרבו הבתים, כי נספחו אליהם בכל שנה אנשים מכת המאָלאָקאַנער. בסעמינאווקא Семановка אשר בין דיליושאן ווייעלענאווקא ימצאו כמו עשרה בתים משומרי שבת הנשארם הם מאלאָקאַנער, ביחד הם 25 בתים. —

ביום שני כ"ט אייר באתי בשלום אל העיר עריוואן, לא ה'י שום מקום לסור, הסטאנציא תיכנו בה כל חדריה בבתי אבסנוות של העיר לא ה'י שום מקום פנוי, והנה סרתי אל בית אחד מיהודי אשכנזים הדרים שמה והוא אברהם החיים, התופר בנדי נשים שמה, והוא קיבל אותי בסבר פנים יפות ובכבוד.

שהרתי את פני הגובערנאטאר גענעראל לייטענאנט קארטאלין והוא קיבל אותי בסבר פנים יפות, גם שהרתי את פני הפאליציאיימיסטער באותו היום באו אלי קהל של ישראל אנשי פרס המתגוררים בעריוואן בעסקי פרנסתם, וסיפרו לי ע"ד העלילה של דם שה'י אצלם ובקשו ממני לדבר טוב עליהם לפני השרים, המראווי-סוד היה חולה, ולא קיבל אותנו, אח"כ עשיתי חוזה עם הגובערנאטאר לפנות ערב ע"ד היהודים בפעם שנית, ויקבלני כמו בפעם ראשונה, גם אשתו של הגובערנער קבלה אותי ברוב שלום. והבטיח לי הגובערנער שה'י לאב בעדם, להשתדל ולהשיג עליהם שלא יהיו עשוקים מן הישמעאלים תושבי המדינה ההיא, וביקש ממני לבוא אליו בפעם שלישית ביחד עם ראשי הקהלה, וכן היה, בבוקר למחרת, באתי עם הרב ר' דוד ושני נבירים האדושי מרדכי¹⁾ הגובערנער דבר עמהם הרבה ושאל על כל עניניהם, והבטיח להם שישגיח עליהם בעינא פקחא, וכל מה שה'י להם דין ודברים יבואו אליו והוא ישתדל להוציא לאור משפטם. —

¹⁾ שם השני הסר בכ"ה.

ביום 22 מען מאי 1870 באתי אל תוך המאָנאָסטיר עטשמאדוין . אני עדיין לא ידעתי , כיצד יקבלו אותי שמה , וכיצד יהי עם דירה ואכילה , כי לא ידעתי מנהג המקום ואנשיו ואיכותם , אבל כיצד שניתו ברוחה , האנשים של המאָנאָסטיר קיבלוני ברוב שמחה ואמרו לי שכבר קיבלו מעלענראממא או כתב מיוחד על אודותי מן טיפלים לקבלני ברוב כבוד , החפצים שלי כבר לקחו המשרתים אל אחד מתאי המאָנאָסטיר , ואותו הבילוני לאחד התאים , על שעה אחת עד שיבינו חדר מיוחד כמו שנצרך . —

הדיאָקאָן הממונה על הביבליאוטיקה Г-нъ Діаконъ Манкуни אשר יראה לי טוב לבבו בכל מה שנצרך לי , הוא ג"כ רעדאקטאר של המאָסָף „ארט” ערכתי מאמר חקירה על אודות עשרת השבטים על הפסוק שהגלה שלמנאסר מלך אשור ותגלת פלאסר אותם לחלה וחבור נהר נון וערי מדי , חקירה ארוכה (היסטאָרישע נאָטיצע) וקיבל אותו ברוב שמחה , ושולח אותו אל האדון הפאטריארך צו צענזורירען ואח"כ להדפיסו בתוך המאָסָף „ארט” היוצא לאור בעטשמאדוין בלשון ארמעניא . גם בטובו נתן לי מתנה הרבה ספרים של דברי הימים לארמעניא אשר נמצאים אצלו בכמה עקומפלארים למתנה , ושלשת הממונים שמה משתדלים להראות לי טובת לבבם בכל יכולתם , זה מעתיק לי ענינים של ישראל מכתבי יד , וזה משתדל בענינים אחרים שנצרך לי , כל אחד ואחד משתדל לעבוד אותי בכל לבו ונפשו . — כבר החילתי מלאכתי בבית אוצר הכתבים , איך האבע איבער געבלעטערט הרבה כתבי יד , ועדיין לראבון לבי לא מצאתי שום כתב יד עברי , ואראה מה יהי אחרית חלומתי .⁽¹⁾ ביום ה' 12 יוני ב"ה סיוון באתי שנית לעריוואָן , אבל נהליתי מן תלאות הדרך , החילותי לקחת מעדיצין ויושב אמר בעריוואָן , לא אוכל לצאת מן העיר , כי המחלה עדיין לא נתרפה , אבל יש תקוה לה' , כי אקום מחליי וירפאני רפואת הנוף והנפש . דירתי בבית אברהם שטיפֿעל , היים של נשים הוא , ורק בית יהודי אחד בפה היושב עם אשה בכאן , חוץ ממנו יושבים פה יהודי פרים המתנודרים דווקא פה , בלא משפחה , ויהודי אחר בעל מלאכה יהודי בלא משפחה מאנשים שלנו . הבית אשר אנכי יושב בו הרבה לא טוב בשבילי , ראשית קטן הוא , ועהר ענג ואינו נקי , וסובל ביום מן הזבובים אשר נתקבצו בביתו מכל העיר , ובלילה מן פרעושים אין מספר , גדולים כזית וקטנים באין קץ ותכלה , מאָשקעס וקאָמאָרען באין קץ ומספר , אוכלים את בשרי ואינם נותנים לי מנוחה ושינה כלילות , והקאָ-מאָרען של עריוואָן ידועים הם ומפורסמים אשר אין להארך על אודותם , אבל ב"ה שרסן ועקרב לא ימצאו בבית הזה . סרסן (פאָלאַנגע) ועקרב (סקאָרפּיאָן) רבים ימצאו בעיר הזאת באין קץ , כמו הצפרועים במצרים , אבל ב"ה בבית שלי אינני רואה אותם , ונשיכתם קשה למאוד , לפעמים מחלה גדולה יסבו לאדם בנשיכתם עד שימותו אנשים מהם , אבל בפה הורגלו האנשים ויש להם תרופה אם ינשכו , בשמן שמניות בו סרסן ועקרב מת אם נהרג תיכף , או השמן ההוא מושך את הניפֿט מן הראָנגע ההוא . גם התולים עוי נפש וכלבים אשר עושים הויקות בכל לילה ולילה בבית , מצערים אותי דרבה , גם וואַנצען וגם טאראקאָנגעס ועוד כמו אלה , אשר קצתי בחיי בבית הזה , אבל בזה נוחה לי , כי אשתו של בעה"ב הג"ל מ' שיינדעלע

היא אשה הרוצה וטובה ומשתדלת לשמשני בכל מה שנצרך לי למחלתי ולהרופתי , היא מתקנת בשבילי מים חמים אכילה ושתיה כנהוג אשר זה הרבה נצרך לי ולא אוכל למלאות את הנצרך בבתיים אחרים יותר חשובים מזה, לכן בשמחה ובלב טוב סראנע איך איבער אללע אונאנגענעהמליכקייטען ויושב בבית הוה מפני שהיא משתדלת להכין בעדי את כל מה שנצרך לי לבריאת גופי כמו שאמרת. דיא טענ זנד פֿיר מיר זעהר לאנג ווייליג, איך קאן גאר ניכט אויסהאלטען, לאנגע וויילע צו פֿערבריינגען טעג גאנצע איין גישפערט באותו הבית וד"ל, אויר של העיר משונה למאר, בכל יום ויום חמימות אין קץ אשר לא יתכן לסבול, ובכל ערב וערב רוחות קשות, ואבן גדול יתרום עד לשמים כמו הסאמוס אשר משבר הלונות וחוכות ועושה הויקות, ויפעול פעולות קשות לא טובות על בריאות האנשים האלה, ורוב ימותו ע"י סיבת האבן הפועל הרבה על לבות האנשים. אבל ב"ה אני בשלום בין איך דורך געקוממען דאס לופט, צום גלוק איז גיגאנגען אייניגע טעג שטארקע רענקע'ס מיט האנגעל, זעהר קאלט וואר, דאס איך האב גימסט זיך אן קליידען זעהר ווארעם, דער רעגען האט דורך גירייניגט דיא לופט, אונד אב געועטצט דעם שמאכ, דאס וואר אללעס פֿיר מיך וויא אס בעסטען, גאטט זיין דאנק! —

מנ) הנסיעה משעמאכי לבאסקאל. מונג'.

ביום ה' ט"ז סיון ה' תרל"ה בבוקר בשעה 9 יצאתי משעמאכי בלית השר נארושאף-בעק המליץ של השר האויעודני-נאצאלניק של שעמאכי, עם עסאול מא- האַמעד ופאליסאָוויציק השלוח אלי מאת הלעסניצי השר וויקטאָר קאָנסטאַנטיןאָוויס ש קראָווינסקי, הנקרא גרשון בן ייערמאָלאַייעוו אוואַנאָוו משומרי שבת המתגורר בשעמאכי. —

כה רכבנו עד אשר באנו אל המישור אשר בין שני רוכסי הרים, הנקרא מיטור כיוודיבון Кордубань מקום מושב בני ישראל בימי קדם. המישור הזה הוא בעדן גן ה' בארץ נחמדה לעין מוכתר משני צדדיו בהרים נבוהים המכוסים ביערים ולנגדיו התנוסס ההר הגדול הידוע בשם פֿיט-דאָג Фитдаг, אשר על ראשו היתה באחד מן הובנים העיר שעמאכי בנויה, ובהוכה משל פעם-על-כאן של שירוואן. —

בתוך המישור הזה יופיע הכפר כיוודיבון הקדמון עם סוכותיו הדלות והעניות הכוברות בין גנים וכרמים קטנים מסביב, שם ממרחק לצד ההר יעבור הנחל סילוט-משאיי הנזכר למעלה, ועל חופו יתראה הכפר הקטן קאָן קענד Хань Кендъ עם סוכותיו הדלות ונגדו שרידי כותל החומה של המגדל הקדמון גיאָר-קאָליסי Группь-Калики (המגדל של אינו כאמין או של הכופר) אשר משל פה באחד מן הובנים אשר לא ידוע ונסכה מן התושבים של אותו המקום. ירדנו אל המישור כיוודיבון והתענגתי ביפי תארו והדרו, כאשר התענגנו אחיי בני ישראל פה בימי קדם, בעת אשר בחרו בעדן זה לשבת בו, עברנו דרך חוצות צרות של הכפר כיוודיבון ועלינו על הר דרך מסילות צרות ומשטולים בין געצוצים וחרשי מצל,

(1) פה העתקתי מקונטרס זכרונות הנוסע אשר רובו כתוב בעם עופרת (בלוישטיפט) אחי הדברים הגזעיים ליהודים בהשפעת הרברים שלא יתכנו לכאן כדפוס. ה.

עברנו לפני משכנות דורות עולמים אשר מצבותיהם העתיקות יעידו על התייתם ומושבם פה בשנים קדומות, על גובה הדר ההוא, נראה הכפר באַסקאל Ba chas על גבעת עינינו מקום מושב ישמעאלים כעת ומלפנים ישבו בו גם אחינו בני ישראל, כפי הודיעות אשר מצאתי בכתב יד של הרב של מונו ר' בנימין היו בבאסקאל הרבנים האלה ממשפחה אחת: ר' ניסן ואחריו בנו ר' ישראל ובנו ר' אליהו ור' משה ור' בניהו ור' יוחאי ור' רויאל ור' הנובה ואחריו ר' מרדכי אביו של הרב ר' שמואל אשר כעת במונו. והוא היה רב עם לפני שבעים שנה מקודם שם. כעת עוד יתראו במקומות בתי קברות של ישראל בסביבות הכפר אשר על יד הדרך. —

לא רחוק מן הרחוב והתנויות הבילתי השר אל הצר אחד מלא דשא עשב ומן הצר ההוא עוד אל הצר הפנימי, ושם אצל בית גדול היותר משובח מכל בתי הכפר ירדנו מן הכוסים, ויצא השר האַסאם-בעק, ארון של כל חבל הארץ הזאת, לקבל את פנינו, והביאנו אל תוך ביתו, עבדי האדון הביאו את מלתחתנו הביתה, ואנחנו ישבנו על כרים וכסתות ועל דיווצנים חשובים אשר הוצעו לפנינו בחוק הדר אחד שם, וישבנו לנוח מעט מן הדרך. בין כה וכה נתקבצו נכבדים מתישבי הכפר ישמעאלים בעקים והנשיא של הכפר בא לקבל את פנינו בשלום. כי כן המנהג שם, כאשר יבאו אורחים מיודעים אל בית השר שלהם, החוב לבוא לקבל את פניהם לכבוד האורחים ולכבוד השר אדוניהם. כי להשר האַסאם בעק הנ"ל מניעים עשרה כפרים אשר בחבל הארץ הזאת וכתוך מספר הכפרים גם הכפר מונו אשר בני ישראל יושבים בו. במשך ישיבתנו הובא לפנינו חמיר (מהעע) ואני והשר נאדוּשָׁאָף שלחנו אגרת ע"י אחד הרצים אל הנשיא של ישראל אשר במונו, להודיע להם מבואנו, ושימרו הנשיא לשלוח גם אגרת שלי אל הקהל של ישראל אשר בהפּטאראן, שיבואו למונו ביום הראשון בערב, ושם נראה פנים, ואשאל בשלוםם ואקבץ ידיעות הנחוצות לי לדעת על אודותם. הנשיא של באַסקאל תיקף שלח איש אחד רוכב למונו למלא את הדבר במהרה. —

בלילה במוש"ק באו אלינו ממונו הרב ר' בנימין והשופט אברהם לעלא, לדרוש בשלומי וחזרו באותו הלילה למונו. בבוקר ביום ראשון באו בפעם שנית הרב ר' בנימין עם אנשים רבים מקהל ישראל של מונו לבקרני ולשאלו בשלומי, ולבקש אותי לבוא לביתו בזמן שאבוא למונו ואנכי הבטחתי, והלכו לדרך, ואני עם המליץ ועם המלווים הלכנו לראות מקום המגדל והקאללא אשר נצרך לי לחפור וגם את בית הקברות הקדמון של ישראל אשר בכיורדיבון. את האבן עם הכתבה בתוך כותל המגדל אשר העתקתי בשנת 1867 לא מצאתי עוד במקומו כי נגנב בל"ם לבנין איזה בית בכפרים הסמוכים וגם את ביה"ק לא יכלתי באותו היום למצוא. בערב באו אנשים ללוני עד מונו, המן אנשים יצאו לקראתי והרב השני ר' שמואל אשר לא יכול לצאת ממונו ע"י סיבות ר' התנוות ועסק שחיטה, לקבל את פני בבאסקאל, יצא כעת לקראתי לפני הכפר בדרך, גם חכם ר' נתן אחיו של הנביר ר' עוויאל יצא לקראתי בדרך לארנהי אל בית אחיו הנביר הנ"ל, אבל כאשר הבטחנו ללכת ר' בנימין, לכן הוכרחתי להשיב בקשתו דיוק, רק הבטחתי כי בפעם הזאת מוכרח אנכי רק ללון לילה אחד במונו אבל בפעם שנית הנני למלאות רצוני בכל לבי, והנה בבואנו אל הכפר מונו, כל הקהל מגדול ועד קטן וגם נשים בכלל

היא אשה תרונה וטובה ומשתדלת לשמשני בכל מה שנצרך לי למחלתי ולהרופתי, היא מתקנת בשבילי מים חמים אכילה ושתייה כנהוג אשר זה הרבה נצרך לי ולא אוכל למלאות את הנצרך בבתים אחרים יותר חשובים מזה, לכן בשמחה ובלב טוב מראגע איך איבער אללע אונאנגענעהמליכקייטען ויושב בבית הזה מפני שהיא משתדלת להכין בעדי את כל מה שנצרך לי לבריאת גופי כמו שאמרת. דיא מענ זינד פֿיר מיר זעהר לאנג ווייליג, איך קאן גאר ניכט אויסהאלטען, לאנגע וויילע צו פֿערבריינגען מענ גאנצע איין נישפערט באותו הבית ור"ל, אויר של העיר משונה למאוד, בכל יום ויום חמימות אין קץ אשר לא יתכן לסבול, ובכל ערב וערב רוחות קשות, ואבן גדול יתרום עד לשמים כמו הסאמוס אשר משבר חלונות וחוכות ועושה הויקת, ויפעול פעולות קשות לא טובות על בריאות האנשים האלה, ורוב ימותו ע"י סיבת האבן הפועל הרבה על לבות האנשים. אבל ב"ה אני בשלום בין איך דורך געקוממען דאס לופט, צום גליק איז גינגען איינגע מענ שטארקע רענגע'ס מיט האנגל, זעהר קאלט וואר, דאס איך האב גימסט זיך אן קליידען זעהר ווארעם, דער רענגע האט דורך גירייניגס דיא לופט, אונד אב געזעצט דעם שטאוב, דאס וואר אללעס פֿיר מיך וויא אס בעסטען, נאמט זייא דאנק! —

מנ הנסיעה משעמאבי לבאסקאל. מוגו 'א.

ביום ו' מ"ו סיון ה' תרל"ה בבוקר בשעה 9. יצאתי משעמאבי בלוח השר נאדזשאף-בעק המליץ של השר האויעדני-נאצאלניק של שעמאבי, עם עסאל פֿא-האמער ופאליסאוושיציק השלוח אלי מאת הלעסניצי השר וויקטאר קאנסטאנטינאוויטש קאצווינסקי, הנקרא גרשון בן ייערמאלייעוו אוואנאוו משומרי שבת המתגורר בשעמאבי. —

בה רכבנו עד אשר באנו אל המישור אשר בין שני רוכסי הרים, הנקרא מישור כיורדיבון Кюрдиванъ מקום מושב בני ישראל בימי קדם. המישור הזה הוא בערך ג' בארץ נחמדה לעין מוכתר משני צדדיו בחרים גבוהים המכוסים בעפרים ולנגדינו התנוסס ההר הגדול הירוע בשם פֿיט-דאג פּיטדאג, אשר על ראשו היתה באחד מן הזמנים העיר שעמאבי בגויה, ובתוכה משל פעם-עלי-כאן של שירואן. —

בתוך המישור הזה יופיע הכפר כיורדיבון הקדמון עם סוכותיו הדלות והעניות המוכתרות בין גנים וזרמים קטנים מסביב, שם ממרחק לצד ההר יעבור הגחל סילום-משאיי הנזכר למעלה, ועל חופו יתראה הכפר הקטן פֿאן קענד Хань Кендъ עם סוכותיו הדלות ונגדו שרידי כותל החומה של המגדל הקדמון ניאור-קאליסי Гаурь-калеси (המגדל של אינו כאמין או של הכופר) אשר משל פה באחד מן הזמנים אשר לא ידוע ונשבה מן התושבים של אותו המקום. ירדנו אל המישור כיורדיבון ותתענגתי בימי תארו והדרו, כאשר התענגנו אחי בני ישראל פה בימי קדם, בעת אשר בחרו בעין זה לשבת בו, עברנו דרך חוצות צרות של הכפר כיורדיבון ועלינו על הר דרך מסילות צרות ומשעולים בין געצוים וחדשי מצל,

(1) פה העתקה מקומפוס זכרונות הנוסע אשר רובו כהוג בעם עופרת (בליישיטש) א"ה הדברים הנזעפים ליהודים בהשגחת הדברים שלא יתכנו לבוא בדום. ד"ה

עברנו לפני משכנות דורות עולמים אשר מצבותיהם העתיקות יעידו על הווייתם ומושבתם פה בשנים קדומות, על גובה הדר ההוא, נראה הכפר באסקאל באסקאל Ba skalb לנגד עינינו מקום מושב ישמעאליים כעת ומלפנים ישבו בו גם אחינו בני ישראל, כפי הידיעות אשר מצאתי בכתב יד של הרב של מוגו ר' בנימין היו בבאסקאל הרבנים האלה ממשפחה אחת: ר' ניסן ואחריו בנו ר' ישראל ובנו ר' אליהו ור' משה ור' בניהו ור' יוחאי ור' רזיאל ור' הנוכה ואחריו ר' מרדכי אביו של הרב ר' שמואל אשר כעת במונו. והוא היה רב עם לפני שבעים שנה מקודם שם. כעת עוד יתראו במקומות בתי קברות של ישראל בסביבות הכפר אשר על יד הדרך. —

לא רחוק מן הרחוב והתנוות הבילני השר אל הצר אחד מלא דשא עשב ומן החצר ההוא עוד אל החצר הפנימי, ושם אצל בית גדול היותר משובח ככל בתי הכפר ירדנו מן הסוסים, ויצא השר האסאם-בעק, אדון של כל חבל הארץ הזאת, לקבל את פנינו, והביאנו אל תוך ביתו, עבדי האדון הביאו את מלתחתינו הביתה, ואנחנו ישבנו על כרים וכסתות ועל דיוואנים חשובים אשר הוצעו לפנינו בתוך הדר אחד שם, וישבנו לנוח מעט מן הדרך. בין זה וזה נתקבצו נכבדים מתושבי הכפר ישמעאליים בעקים והנשיא של הכפר בא לקבל את פנינו בשלום. כי כן המנהג שם, כאשר יבאו אורחים מיודעים אל בית השר שלהם, החוב לבוא לקבל את פניהם לכבוד האורחים ולכבוד השר אדוניהם. כי להשר האסאם בעק הנ"ל מניעים עשרה כפרים אשר בחבל הארץ הזאת ובתוך מספר הכפרים גם הכפר מוגו אשר בני ישראל יושבים בו. במשך ישיבתנו הובא לפנינו חמים (טהעע) ואני והשר נאדושושא שלחנו אגרת ע"י אחד הרצים אל הנשיא של ישראל אשר במונו, להודיע להם שבואנו, ושימרת הנשיא לשלוח גם אגרת שלי אל הקהל של ישראל אשר בהפסאראן, שיבואו למונו ביום הראשון בערב, ושם נראה פנים, ואשאל בשלומם ואקבץ ידיעות הנחוצות לי לדעת על אודותם. הנשיא של באסקאל תיכף שלח איש אחד הוכב למונו למלא את הדבר במהרה. —

בלילה במש"ק באו אלינו ממונו הרב ר' בנימין והשופט אברהם לעלא, לדרוש בשלומי וחזרו באותו הלילה למונו. בבוקר ביום ראשון באו בפעם שנית הרב ר' בנימין עם אנשים רבים מקהל ישראל של מוגו לבקרני ולשאול בשלומי, ולבקש אותי לבוא לביתו בזמן שאבוא למונו ואנכי הבטחתי, והלכו לדרגם, ואני עם המליץ ועם המלווים הלכנו לראות מקום המגדל והקאללא אשר נצרך לי לחפור גם את בית הקברות הקדמון של ישראל אשר בכיורדיבון. את האבן עם הכתבה בתוך כותל המגדל אשר העתקתי בשנת 1867 לא מצאתי עוד במקומו כי נגנב בל"ם לבנין איזה בית בכפרים הסמוכים וגם את ביה"ק לא יכלתי באותו היום למצוא. בערב באו אנשים ללוני עד מוגו, המון אנשים יצאו לקראתי והרב השני ר' שמואל אשר לא יכול לצאת ממונו ע"י סיבות ד' התנוות ועסק שחיסה, לקבל את פני בבאסקאל, יצא כעת לקראתי לפני הכפר בדרך, גם חכם ר' נתן אחיו של הנביד ר' עוזיאל יצא לקראתי בדרך לארהני אל בית אחיו הנביד הנ"ל, אבל כאשר הבטחנו להרב ר' בנימין, לכן הונחתתי להשיב בקשתו ריקם, רק הבטחתי כי בפעם הזאת מוכרח אנכי רק ללון לילה אחד במונו אבל בפעם שנית הנני למלאות רצוני בכל לבי, והנה בבואנו אל הכפר מוגו, כל הקהל מגדול ועד קטן גם נשים בכלל

קבלו את פני ברוב שמחה, ובלווית רוב מהעם, נבנסתי אל הצד הרב ר' בנימין אשר הוא היה בעה"ב שלי הראשון קוד משנת תרכ"ז, כאשר היתי פה. באולם הבית היו מתקנים כרים וכסתות לשיבה ואני עם השר נאדוּשָׁאָף-בעק ישבנו לנוח מן הדרך. פה נתקבצו אלי, מלבד הקהל של מוגו, גם יהודי הפמאָראַן אשר באו לראות את פני כבקשתי עם הרב הזקן שלהם ר' אברהם ועם הנשיא ועם נכבדי הכפר שלהם וישבו אצלי אחרי אשר ברכוני ברוב שלום ושמחה. בעה"ב כבד אותי במהעו, ובלילה נשאר הקהל של הפמאָראַן אצלי בבית ומסרו לי ידיעות בכתב כדברים האלה: (פה תבואנה הידיעות אשר כתבו על ידיעה של קקף...).

אחרי הרברים האלה, הלכתי לראות את החתונה אל בית הגביר ר' עזיאל, שם המנגנים מישמעלים זמרו ושרו על כלי זמרים והכו בתופים שלהם, אחד מהם דרש ושר בשירים עגבים בלשונם לקול מגנינותם, רבים מן הקהל ואוה"ע ישבו בתוך הבית ושמעו והתענגו מן השירים ההם, בין כה וכה האחד אשר זמר הלך גם לדקדק במחולות במשך זמירותיו ועשה מיטיב אַזְיָאָטִים שלהם אשר אין תואר ואין הדר להם, ואשר האַזְיָאָטִים האבען דאָ פֿינגער גילעקט מרוב מזיקותיו, ראיתי, כי אין שום שינוי, ברתי איינס אונד דאָס זעלבע כל הלילה, לכן עזבתי את הבית, והלכתי למקום מנוחתי. בבוקר ביום שני, נתפטרתי מן הקהל, ואנשי הפמאָראַן מרם נתפטרתי מהם נתנו לי בכתנה תופאנג למתנה, ושמתי לדרך החפירה פעמי אל מישור כיורדיבון. שם מתחת האילן רענן אשר אצל מקום החפירה הציעו על הדשא ידיעות ושרי אדוני הארץ נתקבצו וישבו על היריעה תחת העץ, ששה פועלים חפרו כל היום אצל המגדל מכוּחץ, ומצאו בעומק הארמה (ערך סאָזיען וחצי) בנין של לבנים עם פתח, והאבן עם הכתבה אשר העתקתי בפעם הראשונה בשנת תרכ"ז על כותל המגדל מבפנים ננבבה ולא מצאתיה עוד כעת, בל"ם נלקחה לאיזה בנין בכפרים. שרי ונכבדי הכפר באסקאל עשו למעננו משהה ושמחה תחת העץ. לפנות ערב כאשר נגלתה לפנינו הפתח של הבנין בטוב, השתדלו השירים להבינינו כי הבנין הזה איננו מקום מלאכת כסף ומטבעות של הכאָן, כי אם מרחץ היה למענו וא"כ במרחץ לא היה יתכן למצוא גזיות ספרים וב"י של ישראל, ע"ו העידו גם אברהם לעלא היהודי השופט זר' נתן אחיו של ר' עזיאל ממוגו, לכן הוכרחת לעשות אָקט, כי המערה היא היתה לפי דברם בית מרחץ, ואינו כדאי לפתוח אותו יותר ולהסרית אנשים בתנם, ובפרט בעת העבודה בשדה. ואנכי נגד רצון השרים לא יכולתי עשות שום דבר, בראותי כי הצינאָוּניק אשר שלח הנאָצאָלניק עמדי, השר נאדוּשָׁאָף בעק, היה בעצה אחת עם השרים, ועזר מן הממשלה לא היה לי, גם קשה היה לי לקחת אנשים מן עבודתם בשדה, לכן לפי שעה הוכרחתי לעזוב את החפירה עד עת מצוא. — משם לפנות ערב חזרנו אל בית האַסאַם בעק לכפר באסקאל. ביום ג' נעשה האָקט וכתוב וחתום על קלף מאת שרי ואדוני הארץ ונשיאי כפרים אחרים, בכל זאת אמרתי להם, שלא יחפרו בעצמם את החפירה זולתי, כי יתנו השכונ על מעללם לפני הממשלה. והעתקנו באותו היום שתי הכתבות אשר על בית המסגד וכתבה אחת על מצבת קבר עתיק על ביה"ק של ישמעאלים מחוץ לכפר באסקאל. — ביום ד' בבוקר באו יהודים ממוגו עם הרב ר' בנימין ועם ר' נתן אחיו של ר' עזיאל, להראות לי את ביה"ק הישן של ישראל

אשר בכיורדיבון, והלכו לדרכם למנוח, ושרי ואדוני הארץ יצאו ללות אותנו, ויבחרו מקום לשבת במקום נחמד בתוך גן נחמד לעינים תחת אילני חמד ורעננים עשו להם משתה, ואנכי עם פועלים ארבעה ועם העמאול אל תוך היער עבותי הנגדל מעצמי על שדה קברות ישראל, נקתי כמו עשרים מצבות שונות ולא מצאתי שום האריך וכתבה עליהן, וחוכרתי לפתוח קבר אחד, לראות את תבנית קבריהם בימי קדם, והנה דופנים לא מצאתי בתוכו ולא שום אבן עם כתבה כי אם הכקילעט היה שלם ורק העצמות של הגוף היו חזקים, רק הגלגלת כאשר ננעתי בה נשברה לרסיסים מפני יד הזמן אשר חלה בה. תבנית הקבר וגודל העצמות יבואר במקומו ובזמנו בארוכה וכן עד שעה 4 אחר הצאת היום הייתי טרוד עם הקבר. אח"כ סתמתיו ונתתי את האבן הכיסוי מלמעלה, ושמתי דרכי אל מקום החבורה, לא רחוק מן אותו המקום, הפצתי לעשות פאפיראס, עת אשר ישבתי על הסוס, ולא השגחתי את האילן עם ענפיו הנמוכים אשר הוכרתי לעבד סתחתיו בדרכי ההיא והנה פתאום הענפים סתכוני לאחורי הסוס, ואנכי ברנע אחזתי בסבכי האילן חזק בידי, ונשארתי תלוי בעץ, הסוס עבר, ואנכי עם הענפים האב איך מיך אראפ נלאוין על הארץ והיה לנם! כי יכלתי לשבור את ראשי ומפרקתי גם יחד, האנשים אשר לוני, תיכף תפסו את הסוס, והביאוהו אלי, ישבתי עוד פעם עליו, ובאתי אל החבורה אשר ישבה עומדת תחת האילנות בתוך הגן, שם היו כל שרי ואדוני הארץ עם הסוחרים ונכבדי הכפר באסקאל וכיורדיבון עם הכהן שלהם, היהודים ממנו שלחו אלי בשר צלי ע"י יהודי אחד, וחמים שתיתי ביהוד עם השרים, כה עבר לנו כל אותו היום, בערב שבנו בחזרה אל הכפר באסקאל אל בית האסאס בעק.

ביום החמישי בבוקר באו אלי יהודים רבים ממנו ובראשם הכהן נתן אחיו ר' עוזיאל הנביר והשופט גם כל אנשי הפטאראן באו להתפטר מעמרי והלכו לדרכם הפטאראנה, ואנשי מנו נשארו כל אותו היום בכפר באסקאל, לחכות עלי ולהובילני למנו. אחר הצאת היום יצאנו מבאסקאל, ובאנו בשלום לעת מנחה אל הכפר מנו. הנביר ר' עוזיאל יצא לקדמני בשלום, והביאני עם המליון שלי ואת המלווים אל ביתו, הקהל באו אל ביתי וישבו אצלי כמנהג בכל הארצות האלה. —

למחר ביום שישי נתארחתי לראות את החופות השתים הא' אשר להנביר ר' עוזיאל והב' להשופט אברהם לעלא. מקודם באתי אל החופה של הנביר ר' עוזיאל, שם בחצר בית הכלה היתומה, ואין לה אב, מצאתי את הקהל כלם ישבו על קרקע הארץ בחצר לפני הנשיא והשופטים, הביאו להראות מן בית הכלה את כל החפצים, כל בגדיה ותכשיטיה מכסף וזהב ואבנים טובות, וכלי ביתה, הן מכלי נהושת וכסף אשר תביאה עמדה אל בית החתן, גם את הכרים והכסתות ואת התיבות וארגזים, וכל אלה מחויבים הנשיא והשופטים והרבנים אף צו צייעניען את שוים ואת ערכם בערך, כל חפץ וחפץ כאשר אמרו את מקחו הניחו על הספאס, ועשו חשבון, ואת הסך כתבו בתוך הכתובה, בין כה וכה קיבוצ אנשים הביאו את החתן מביתו וגם ראי (שפיגעל) עמדו נשא איש בידו לפניו, והחתן בבואו אל החצר, כל הקהל עמדו לקראתו, וישב אצל אביו בעונה, וכל הקהל אחריו ישבו על מקומם, אח"כ החלו הרבנים והשופטים עם הנשיא עוד פעם להתעסק בהאצנעקע של החפצים, כאשר השלמו את תכשיטיה והרבנים כתבו את סך הכל שלהם

בכתובתה, החלו את בגדיה בגדי הול ושבת ויו"ט להתבונן ולהניד מקום ולכתוב סך מקום ככלל בכתובתה, אח"כ בלי הבית והמרים והכסות על הסדר, וכל סך וסך ככלל כל החפצים כתבו בכתובה, כאשר נשלמו כל הדברים האלה, הביאו כוס יין ונתן להרב, והוא אמר הברכה אשר תחת החופה: „ואשר לנו הארוחות והתיר לנו את הנשואות“ וכו'. בישיבה על מקומו, בעת שהרב אמר הברכה, הביאו להתן גם כן כוס יין, ובכלות ברכת הרב שתה הרב ככוסו וגם החתן ככוסו, אח"כ עמד הרב עם המחותנים וקרובי החתן והכלה ויבאו אל בית הכלה, והקהל נשאר בחצר על מקומו, שם בתוך הבית, החת המסך המבדיל בין הנשים ואנשים, עמדו הנשים והבתולות עם נרות דולקים של שעיה לבנה דקים, והנרות מפוארים ומוכתרים בפרחים עונים, נעשים ג"כ משעיה מצבעים שונים במלאכת פיסורי ציצים ופרחים, הנעשים בפורעם גיגאסקן, גם במיני פירות ושושנים עם כפתורים הכל משעיה של צבעים עונים אשר מתוקנים ברוב הרר ויופי, הנשים והבתולות החזיקו אותם בידיהם, והחתן עמד אצל הכותל (לפעמים אצל הדלת) וירי החתן עם הציפורנים משוטרים בשטר בצבע אדום — פניו מגולה, רק פני הכלה היתה מכוסה בצעפים של כשי שונים לימן ההתן עמדה, הרב קרא את הכתובה בלשונם, העתיק מלשון ונוסה הגהנו בכל הפוצות ישראל. אח"כ כמו אותם יחד בטלית, והרב החל שנית לאמר הברכות, כוס א' לקח הרב וכוס אחד נתן להחתן, הרב החל שנית לאמר הברכות „אשר התיר לנו את הנשואות ע"י חופה וכו" קידושין לא היתה פה, כי כבר קידש אותה בעת אירוסין, רק אחר הברכות שתה הרב והחתן מן כוסיהם, והחתן נתן מכוסו גם להכלה לשתות, ואח"כ שבר את כוסו ברגליו על הארץ, הרב שר את שיר: „אדם וחווה זה יפה באנשים וכו"“. את"כ יצאו כלם מן הבית, את הכלה כאשר הוציאוה אל החצר, החלו השושבינים לכסות אותה מראשה ועד רגלה במטפחות של משי וכסף ובצעפים של משי וכסף, מעשי ידי הפרסים וחורקים, הרבה למאד כמעט כאין מספר, ולפלא היה בעיני, איך יכלה הכלה לשאוף רוח באפה מתחת המון הצעפים והמטפחות. אח"כ הובא סוס אחד חשוב לפני הכלה ואנשים הושיבוה על הסוס, אחד מקרובי החתן הוליך את הסוס ברסנו, והשני מקרובי החתן הלך אצל הסוס והחזיק איין שפינעל בידו למעלה על הסוס נגד פני הכלה, אף גם לא יכלה לראות כלל, מפני הרבה הצעפים והמטפחות אשר עליה, ככל זאת המראה החזיק נגד פניה, הסוס הלך בנחת כל הקהל לוו את החתן ואת הכלה עד בית החתן גם אנשים ונשים יחדיו מגדול ועד קמן לקול הזורנא הארמנית אשר צלצל באזנים באין הרד ויופי, ובאין משטר וסדר לנגינה ובלא שום טעם כלל. מוזר היה המראה לנגד עינינו. כמעשה פראים מעשיהם, כאשר הביאו את הכלה אל הצר בית החתן או איש אחד הסיר אותה מעל הסוס, והעמידה אצל פתח הבית. בעת ההיא הכחורים שיסען אוים בתופענים ופיסטאליים לכבוד ביאתה ואם החתן וכל הנשים אשר בבית יצאו לקראתה לקבל פניה בלהם ומלה, ומשחן בדבש כמדומה על הדלת לסימן שיהיה בואה מהוק כדבש, וחיהם יכלו בטוב ומתוקים יהיו מצוף דבש, ונשארה אז בבית החתן. בעלי כלי זמר קבלו את שברים ונתפטרו למקומם, ולהחתונה נעשה קץ וסוף. ההבדל בין העשירים ובין הבעלי בתים מצעפים ועניים, כי אם רק באיכות ובמות הגדוניה מצד הכלה והכלים והתבטיין,

אם הכלה עניה אז מובן מעצמו כי לא תביאה אל בית החתן כ"כ בנדים השוכים ותכשיטין יקרות כמו כלה עשירה.

במוגו השנתי כ"י על גויל ישן נושן והוא מגילה אכתר ישנה, כפי הקבלה אצלם עוד בבבל נכתבה בזמן קדום, תאריך לא תמצא בה, שני אר־א־צנינים קבלתי במתנה אחד מן הכלה של הגביר ר' עזיאל אשר הייתי בזמן חופתה, והשני מן בת ר' אברהם לעלא השופט, ועמה Xaйbatъ הייבת אשת ר' יקותיאל בן של ר' בנימין הרב ממוגו. ביום השבת התפללנו בביה"כ ונקראתי לתורה במקום לוי כי כהן נקרא במקומו. שני כהנים נמצאו במוגו אשר נתישבו בתוכם באחד מן הזמנים, אשר באו מארץ פרס לגור בתוכם, ארבעה חתנים נקראו לתורה אחרי חופתם, כי ארבע חתונות היו בשבוע ההיא במוגו, שנים היו בזמני, ושנים בעת אשר הייתי בבאסקאל.

לפנות ערב הלכתי בחוצות הכפר עם הרב ר' בנימין, האנשים והנשים היו שמחים הרבה לקראתי לראות אותי שנית במושנס, אבל להפטר־אראן אינם רוצים ללכת, יען כי חן המקום על יושביו, יאמר משל הקדמוני.¹ במוש"ק נתקבץ הקהל בכיתי, ולמחר ביום ראשון הלכנו לחפור את מקום הנניזה אשר גנזו הרבנים את ספרי התורות הישנים, (אשר עזבתי בידם בשנת תרכ"ז, ואשר מהם לקחתי כמה יריעות בעת ההיא למינסק) בביה"ק שלהם, והנם ממונים, אמרו לי, בתוך כד של חמר, בתוך בור אחד בביה"ק זה חמש שנים. ויהי כאשר פתחו את הבור ההוא והנה הכד מלא מים! והכתבי יד כולם נרקבו ונתקלקלו במים! את הבור עוד פעם כמינו כבראשונה. הגביר ר' עזיאל ראש העיר והקהל היה ג"כ בעת החפירה ההיא. — איש א' מאורמי אשר בפרס ושמו מנחם בן אברהם כהן מכר לי בעד ב' ר"כ מגילה ישנה על גויל ואמר כי נכתבה בזמן קדמון בשושן הבירה.

משם הלכתי לבקר את האלמנה לאלי אשת הרב הנכבד המנוח ר' רחמים זצ"ל, בקרתי את כל ניירותיו, ובחרתי מהם הרבה ניירות, המועילות לעניני חקירותי ודרישותי, בדבר דברי הימים לבני ישראל בארץ הזאת. את הניירות לקחתי לי, ובעדם נתתי לה א' ר"כ למתנה, יען כי עניה היא. אחר הצות היום הלכתי עם הרב ר' בנימין לשחר את פני השופט ר' אברהם לעלא, ושם שתינו צאי (חמים) ור' בנימין שלח להביא אליו גם את ניירותיו מבתו, ועשיתי גם בניירותיו בחירה, ומצאתי הרבה ניירות נחוצות למלאכתי, ויתן לי הרב אותם בידו, להוציא מהם איוה דברים הנחוצים לי, וגם הוא קבל מידי מתנת כסף עבודם.

משם הלכתי עמו לשחר את המקומות אשר שם בונים היהודים להם בנינים חדשים, והנה מצאתי לשם רוב מהקהל ישבתי בתוכם, וראיתי איך הם בונים את בניניהם, אחדים חותכים אבנים, ואחרים מתקנים סים במקום סיר, והם מויערין זיך, לייגען איין צייל שטיינער, און בעשמורען מיט מיט און אויף זיין באלקענס של עץ, בעשלאגען זיין מיט צוועקעס, וועלכע האלטען איין דיא ציילען שטיינער, על הבאלקענס מניחים עוד פעם אבנים וכן על סדר זה, הבנינים האלה אינם

מפחדים מן האש ותבערה, כי יותר אכנים מעץ נמצאים בתוכם. בין כה וכה בא שוטר א' ואמר לי, כי השר ארון הארץ הזאת הארון האסאם-בעק בא למנו, ויסר לביתי לדאותי ולראות את המליץ גערושאף בעק קרובו, ורוצה לראות אותי, מיד עזבתי את כל האנשים, ושמתי לביתי פעמי, שם שנשארתי עד הבוקר. באותו הלילה בא הנשיא של ק"ק ישראל מן הכפר מונו עם השופטים ונתנו לי בשם הקהל שלהם מהנה: משי על שני בנדים ארכעלוכים, ויבקשו אותי לכל אשכחם ולכתוב אליהם מכתבים תמיד אני הבטחתים למלאות את רצונם בשמחה. בכל עת. בעת סעודת הערב היו אנשי הקהל אצלי, ואח"כ נתפטרו לבתיהם. בבוקר ביום שני אחר ההפלה בשעה 8, נתקבצו אנשי הקהל לברכני בשלום, הרבנים והנשיא והשופטים, הסוסים היו מוכנים בתוך החדר, אני והמליץ והשר האסאם-בעק ובעה"ב שלי ר' עזיאל ואחיו ר' אבשלום אחרי אשר עשינו מעט *zakryka* ישבנו על הסוסים, שומרים מלוים (עסאולים) מאחורינו, ברכנו את כל אנשי בית בעה"ב שלי, ועזבנו את ביתו, הקהל הכו עדינו מחוץ לעיר, (כאלה אשר לא יבאו אל בית בעה"ב שלי, מפני מחלוקת שביניהם) ברוב ברכה וברוב שלום נתפטרו איש מאחיו, נתתי מתנות כסף לשני הרבנים לזכרון ויברכוני בברכת הדרך בפה מלא. בעה"ב לזה אותנו עד המישור של כיורדיבון וחזר לרכבי, שם נתפטרו מאת הארון האסאם-בעק, וישב לדברו כאסקאלה, ואחיו של ר' עזיאל בעה"ב, ושמו אבשלום הגך לזה אותי עד שעמאכי, מפני הסוס החשוב אשר רכבתי עליו היה שלו, לכן צריך היה להחזירנו בחזרה. כן הלכנו שעות שתיים דרך הנהר על אכנים, ולקחנו דרך שלנו בדרך אחרת, לא בדרך הראשון אשר הלכנו מקודם. כי אם על דרך הכפר קאלווא *Kalwa*. —

אח"כ שמנו פעמינו לדרך, הנשיא של הכפר לזה אותנו ווערסמום אחרים, דרך הרים וחרשי מצל והזר למקומו, ואנחנו עברנו במשעולים צרים, דרך הרים ונבעות וירדנו אצל הנהל משאנאן-משאיי-*Чарань-Чай*, עברנו את הנהל ועלינו עוד פנים על הרים ונבעות, וכה הלכנו בערך שלש שעות עד אשר הגיענו אל דרך השאמעי המוליך העירה. ממנו עד קאלווא הלכנו בזמן שלש שעות, ומקאלווא עד שעמאכי, במשך ארבע שעות, בסה"כ 7 שעה דרך ממנו עד שעמאכי, רכבנו על הסוסים בנחת בנחת, ואנשי מונו אומרים כי הם הולכים ממנו לשעמאכי לא יותר מן ארבע שעות ולפעמים בשלש שעות. —

הרבנים אשר היו בואלס *Залы*: חוקיה. יעקב. בנימין. אלעזר. גלעד. סימן טוב. יעקב. יצחק. הייבת. 9 דורות זה אחרי-זה ממשפחה אחת — קודם חוקיה לא נדע מי שהיה שם רב, וכמדומה שבזמן הרב הייבת היה הגירוש שם. בכפר קאללא-בודורט (*Калла Бурт*) היו הרבנים האלה: משה. אלעזר. זבולון. פנואל. דוד. גרשון. אדוניה. עזיזה. גלעד. 9 דורות היו ממשפחה אחת זה אחר זה. לפני ר' משה לא נדע מי שהיה, ואחר ר' גלעד לא נדע מי שהיה רב שמה. —

אלה הרבנים אשר היו מלפנים בבאקו: מאיר. שם טוב. הנוכה. אפרים. עלי. אליהו. יצחק. ידיגר. נרשום. 9 דורות לא ממשפחה אחת. — בבאקאל (אשר אצל מונו): ניסן. ישראל. אליהו. משה. בנינו. יוחאי.

רזאל. הנוכה. מרדכי. 8 רבנים היו שם ממשפחה אחת. הרב ר' מרדכי אביו של ר' שמואל אשר כמונו בעת, היה רב לפני שבעים שנה בבאסקאל. כמונו: הנוכה. יקותיאל. מזחיה. מרדכי. יקותיאל. רחמים עם ר' אברהם אשר כעת בהפסאראן. בנימין בן ר' אברהם עם ר' שמואל כעת כמונו. הרב ר' שמואל אשר כעת כמונו רב. אחיו המנוח הרב רחמים היה רב כמונו בזמן אחר עם ר' אברהם מהפסאראן. אביהם היה ר' מרדכי רב בבאסקאל. ואבי של ר' מרדכי היה ר' בניאל ש"ץ בקובא. ואבי של ר' בניאל היה עמנואל נשיא בקולקווא. ואבי של ר' עמנואל היה ר' אליהו ש"ץ בקולקווא. בחילי פענושרי: הרב שמואל כעת. אביו היה יהונתן רב במאראנא. אבי יהונתן אהרן (ולא נדע אם היה רב) אביו יהודה רב כמונאטירי. ואביו זבולון רב כמונאטירי. (וקודם לו לא ידוע). בכורדיבון: דוד. אלעזר. שמואל. יונה. ברוך. חכם יצחק נר צדק. אלחנן. דיאל. משה. יהודה.

באכסו אצל שעמאבי, אשר בדרך פאסט לצד טיפלים במקום שעמאבי הראשונה: אברהם. דיאל. גרשון. ירמיה. עזריה. מיכאל. אברהם. גרשון. שמואל.

מד) שובי מקוקו דרך קרים. קימסקאיי. סטאווראפאל. דשאגאנאם.

צאתי מן פיאטינארסק. 15 אויגוסט, יום א' ז' אלול, בשנת ה' תרל"ו, יצאתי מן העיר פיאטינארסק בשעה ד' אחר הצות, בעגלת הפאסט מהלך עשרים ווערסט עד הסטאנציא, קימסקאיי (Кумерской) ובבקשת האברך אברהם יעקב כהן התן הזקן ר' ישראל ליוזבאן, נשארתי ללון בביתו, על אותו הלילה, ואף גם ביתו קטן מהביל אורחים, בכל זאת הפצירני ונשארתי על לינת לילה, פליאה בעיני אך ענין הבנסת אורחים אשר יקר מאד בעיני אחינו הספרדים כיתר עמי קוקו, אבל אצל אחינו האשכנזים לדאבון לבי מוזר הוא למאד, ואינם יודעים כי אם להרוויח מן האורחים החרים לביתם, כיתר עמי אירופא, האיט הזה אף אם אשכנזי הוא, בכל זאת אינו יודע אך איננו משגיח ע"ז, ואצלו בכל עת יבאו אורחים שונים אל ביתו, ומקבל אותם בסבר פנים יפות, ומהנה אותם אף מכוסו כפי כחו ומעמדו, יזכר שמו לטוב, בכפר הישמעאלים ההוא יושבים כשלושה בעלי בתים של ישראל, וכולם אינם עשירים וגם כיניהם קנאה ופירוד הלכות, כי המחלוקת הארורה כצדעת מטארת היא במהנה ישראל בכל מקומות שהם. והמנין הוא בצמצום לתפלה, ואם אחד יבעט ולא יבא לתפלה, לא ימצא מנין לתפילה, או מחויבים ומוכרחים ללכת ולבקשו, שיבא לבית תפלתם להשלים המנין, בבוקר עזר אותי צו עקספדירען את המטלמלים שלי על הסטאנציא של מטילת הברזל וברוב ברכה ושלוש נתפרדנו, ועזבתי את הכפר ובאתי באותה המטילה עד הסטאנציא נעווינאמיס (Невиномысь), שם הביאו לפני שלשה סוסים של פאסט ושמתי דרכי אל העיר סטאווראפאל, ביום ב' אחר הצות הלילה באתי אל הסטאנציא של העיר ולנתי שם, בבוקר מצאתי לי דירה בבית אחד ממכירי ושמו שלמה ווארשאוסקי, ונתעכבתי בביתו מן יום ג' 17 אויגוסט, עד יום ב' 30 אויגוסט, בסטאווראפאל נתודעתי להאדון בענטקאווסקי המעקדעטאר של הקאמיטעט סטאטיסטיק, והוא מסר בידי ידיעות רבות ע"ד העיר

וע"ד התושבים במדינה, לוחות של הקאלמיקים ועוד ועוד. היהודים היושבים בעיר הם מן ההפשים מצבא ועוסקים במלאכות שונות ואשר השלימו עבודתם בצבא ועוסקים במסחר קטן רוב מהם עוסקים במסחר בגדים תפורים, ומחלוקת גדולה ביניהם, ולחם שתי בתי כנסיות ושני שוחטים ושנאה גדולה ביניהם והכל ע"י השוחטים. פעם שמעתי כי בתוך הדוכאונגע סעמינאריע ימצא ספר תורה על קלף, הפראָסור של הסעמינאריים הארון... הוליכני לשם, אבל הממונה על אוצר הכפרים לא היה או בבית, ולא יכלתי לראותו, כפי אשר סיפר לי הפרופסור הוא מחדש נכתב, על קלף דק לבן ותגין על האותיות, ולי סיפר השוחט יוסף ליב קאשמאן כפי ששמעו בעצמו, על אדות הספר התורה ההוא, ספור איך היתה הסיבה שנפל הס"ת ההוא אל תוך הביבליאוותיקה של הסעמינאריים כדברים האלה:

בכפר אחד אלעקסאנדראָווסק (Александровск) יושבים שומרי שבת, ומהם אשר קבלו עליהם דת ישראל ולהם גם שוחט, וס"ת קבלו מארץ רוסיה לביהב"ג שלהם, הדבר הזה הניע להממשלה, כמו 25 שנים מקודם, ונלקח הס"ת מהם, ונסגר להכומר הגדול האַרחיערייא של סמאָוראָפאל, והוא מסר אותה אל בית אוצר הכפרים של הסעמינאריים שם. — —

כ"ח אלול 5 סעפטעמבער יצאתי מן העיר באטאלפאשינסק ועברתי מהלך 19 ווערסט בערך ובאתי אל כפר דזשאַנאַנס אשר היהודים יושבים בו, אין איש מהם היה בכפר, כי כלם היו על השוק בעיר באטאלפאשינסק, לכן הוכרתי לבוא אל הסמאנצ'יא אוסמדזשונוטא (Усть Дзугутинская) הרחוקה מכפר היהודים בערך שנים וחצי ווערסט, באתי אל האופראווליעניע והנחתי הממלטלים שלי בתוך הבית שם, האטאמאן ארח אותי אל ביתו, ושלה פקודה אל היהודים שישינו ביה דירה למעני, בערב באו היהודים ובקשו אותי לבוא אליהם כי הבינו בשמחה מדור למעני, ולא הניחני האטאמאן ללכת אליהם בערב, כי אם ללון בביתו עד הבוקר, היהודים חזרו לבתיהם, ואני נשארתי בבית האטאמאן. — —

למחרת היום בבוקר באו אנשים מקהל ישראל ואמרו בי כל הקהל מחכים עלי, אחרי שתית החמים, היו הסוסים מוזמנים האטאמאן ישב עמדי בענלה, ובאנו יהדיו אל כפר היהודים, שם הקהל קבלו אותי בכבר פנים יפות ובכבוד האטאמאן אחרי אשר לוח אותי אל בית מנוחתי שב לביתו, ואני נשארתי עם הקהל. —

הבית שלי: בעה"ב שלי שמון עמנאול מאַטאיעו, עשיר מופלג וסוחר גדול, כפי ששמעתי, הוא הגדול שבכל הקהל, הבית אשר בו יושב העשיר שבכל הקהל, הוא קטן ונמוך הרצפה מכוסה באדרות, וקירות הבית הא' מכוסה ביריעות ועליהן מראות ובין כל מראה ומראה מטפחות לבנות תלויות (Утиральники), אצל השני החלון הקטן והקורה והפתח, ועל השלישי ליענגן בשורה ארוכה על כל הכותל הכרים והכסות ואצל הקיר הרביעי עומדים עומד [בן] ארגו עם בגדים שלהם ואצל הארגו, עומדים כלים מלאים נבינה, בשר יבש ושומן תלוי להתיבש, גם נרות של חלב אשר הם עושים בעצמם מונחים הכל ביחד, אצל הנבינה והבשר והרית של כל אלה הדברים, נודף בחזקה בכל הבית ההוא, עד כי קשה לנשימה, הגג הוא של תבן מכפנים, ובקום התקרה מקושרים בחבלים שני שטאנגען, באורך כל הבית ועליהם תולים את בגדיהם ושאריו ממלטלי הבית. — סבת הנבינים השפלים האלה, היא מפני כי

אדמה אין להם חוץ מן המקום של ישובם, ולכן אינם יכולים לבנות בתים חשובים, מפני כאשר יעמיסו הקאזאקים על גדול עליהם מס בשביל האדמה, אשר לא יהיה לאל ידם למלאות המסים או יכריחוהו הנוים להשליך הבנינים ולעזוב את המקום, לכן לא יכולים הם לבנות בתים חשובים, ויושבים בסכות עניות ודלות, עד שיבא היום ויקבלו אדמה מן הממשלה לשבת, ואז יבנו בתים להם כנהוג איש כפי יכולתו ומצבו.

מזה ראש השנה בקובאן.

בליל ר"ה באתי עם בעה"ב שלי ואחיו, להתפלל בבית הכנסת שלהם, וכל הקהל נתקבצו אל ביהמ"ג הבנוי כשאר מסגדים של ישמעאלים מאמארים, אבל עניה ודלה היא למאד, על עמודים אחדים נסמך הבית, רצפת הבית מכוסה במצעות של תבן פשוטות ודלות, נרות לבנות אחדות דלקו בבית, כלם ישבו על הארץ כמשפטם, כלם שתקו ואחדים מהם. אשר יודעים להתפלל בספר התפללו בלחש, בלא ענב וברא בביה כלל, אחר התפלה אמרו איש לאחיו "מועדים לשמחה" ואחרים השיבו "הנים וזמנים לששון". —

בר"ה בבוקר בשעה השמינית וחצי נתקבצו כלם בביהמ"ג, בזמן התפלה, לא אחד בכה, ולא אחד הוריד דמעות מעיניו, גם החון התפלל בלב שקט, רק בזמן התפלות ושמונה עשרה, הקהל עמד ואח"כ ישבו, קודם תקיעת שופר לא נכו בעת קריאת שמות המלאכים והשמן כמו אצלנו, הם תקעו בשופר, מי שהיה לו הזמן ארוך יצא מן הבית וישב בחוץ ומשך עשן הטאבאק, מן הנשים לא אחת באה לשמוע את קול השופר, כי כלן היו על המלאכה לבשל את מאכל הצהרים, והבתולות התקשמו בתכשיטיהן, לעת תפלת מוסף כל הקהל נתקבצו בתוך הכנסת, השלמו את התפלה בלא בכיה ודמעות כי אם בלב שקט, אחר התפלה יצאנו כלנו מן הבית, והלכתי עם בעה"ב שלי בלוית הזקנים ונכבדי הקהל אל בית, כאשר באנו אל החצר שם ראיתי מחזה מוזר אשר לא פגשתיו מחיי בארצות אירופא. מהנה גדולה מן נשים רכות ועלמות ובתולות גדולות וקטנות עמדה בחצר ביתי, והכתה על בואנו, וכאשר הצנתי כף רגלי בתוך החצר ונגליתי לפניהם, מיד הנשים והבתולות החלו לשיר בכלי זמר הנקראים הארמאניקי (Гармоника) ובחלילים והכו בתפים וצלצלו בצלצלי שמע ובפעמונים, והבתולות רקדו במחולות ושרו שירים לכבוד בואי. כולם היו מלובשות כבגדי כבוד כבגדי הנשים המושלמניות, אני באתי עם הזקנים אל תוך הבית, ישבנו לאכול ולשתות, אחרי כן נתקבצו אל ביתי כמעט כל הקהל ואכלו אצלי סעודת הצהרים כלם יחדיו לכבודי, והנשים והבתולות, בעת אכילת הצהרים שתו וזמרו והלכו במחולות. סעודת הצהרים נמשכה עד הלילה, כלם אכלו ושתו, ונעשו שמחים ומזוכי לבב, ועד הערב הנשים והבתולות לא פסקו מלשיר שיריהן ומחולל מחולותיהם. לפנות ערב כאשר יצאנו לשבת בתוך האולם בחצר לראות במחולות הנשים, נתראו לפנינו רוכבים באו אל תוך החצר, מיד אמר אלי בעה"ב שלי, כי שני אורחים נסיכים מארצות קאזאצ'אי (Каравай) באו אלינו, מיד אנשי החצר לקחו מידם הסוסים והעמידום בארזה, והאורחים הנכבדים לקחו עמדתם אצלינו, והנשים והבתולות קבלו אותם גם כן במחולות ושירים לקול תפים וחלילים, והשמחה היתה גדולה עד מאד, האורחים שתו עמנו המים עם

כל הקהל, — מה נעמה היתה לשתות המים בחצר בערב לא עבות ובראש השנה לקול שירים ומתולות וכלי שיר, אשר לא הורגלתי לראות ולשמוע בזאת בערי אירופא. השמן מרקד בנינינו ומחפך את ההג ראש השנה מיום טוב לאבל משמחה לתונה מינון לעצב גם יחד, אשר גם לישן אסור אצלנו בראש השנה, למען שלא לישן את מולנו, ויום טוב הזה נהפך אצלנו, ליום של דמעות ובכיה, אשר לא היה כמו כן אצל ישראל בעת שעמד הבית הראשון על מכוננו, ואולי גם בבית השני? רק הצדיקים והרבנים שלנו בדורות האחרונים, הלבישו את ההג תוה במלבושי אָבל ותוגה, ופה היהודים, אינם יודעים באומה מן ההמון הספרים אשר נכתבו מן הקדושים שלנו בזמנים האחרונים, ומתנרנים כמנהג אבותיהם הקדמונים אשר לא היו אף בבית השני, בכל זאת גם אבותיהם היו יהודים כשרים, וגם הם שומרים את דת משה בהלכה ויראים הם אשר במשך העתים והזמנים הם הקדישו את חייהם פה במדינה הזאת על מזבח דת אבותיהם, וככל זאת, אינם בוכים ואינם עושים את ראש השנה ליום אָבל ותוגה, ואינם מרירים דמעות בראשית, שקבלה היא ומנהג אבותיהם ושנית כומטים הם על מה שכתוב בכה"ק, (נחמ' ח' ב' ט, י, י"א). מנהג תשליך קבלו אח"כ, אבל רק אהדים הולכים להשליך העבירות אל מי הנדר, ולא כל הקהל.

ביום השני אחרי אשר השלמו התפלה, יצאנו מן ביהכ"נ, וראשי הקהל עם הזקנים, הלכו ללוני אל הבית פתאום עמדו כלם מלכת אל ביתי, ושמו פניהם לצד אחר, ויבקשו אותי לסור אל בית החכם שלהם, על הקידוש, ויהי כאשר באתי אל בית החכם, והנה אשר לא פללתי לראות ראיתי, שני הנסיכים מנמיכי קאראצאיי אשר באו אתמול לביתי, יושבים בבית החכם ואוכלים ושותים לכבודו, כאשר באנו בדברים ספרו לי דברים אחרים אשר ראוי להודע כדברים האלה:

במדינות סוואַנֶטִיָא, או סוֹנִיִי (Сванетія) בכפר ליֶאֶפְקִי או ליֶאֶפְקִי (Ляпки или Ланки) שם יושבים נסיכים אשר הם פלימיֶאֶנְקִים (בני דודו) של הקניאז לעוואן בעק (Леванъ) (לבן —), אדרכי וטעננז (Урби и Теннזъ) והם מספרים שאצלם ימצא ספר תורה על קלף קדמון, ושלחן כתוב עליו ברכת המזון, הספר תורה והשלחן ימצאו בבנין מיוחד, ושם שומר עומד לשרתם, ואינם מניחים שום איש להכניס לשם. —

מן בית הרב החכם הלכנו יחדיו לביתי, בלית כל הקהל, ואך כאשר באנו אל חצר ביתו, שם הנשים והעלמות והבתולות יצאו בתפים ובמתולות לכבודנו, והיו מזכרים בתלילים והבו בתפים עד אחר אכילת הצהרים, או יצאנו הלנו מן הבית וישבנו בחצר, ושתינו כלנו המים (טהעע), הנסיכים וזקני העדה היו כלם שמחים וטובי לבב, מן המשקה המשמחת לבב אנוש, ואז יצאו הבחורים לחול עם הבתולות גם הרב החכם יצא לחול עם עלמה לקול תופים ותלילים והארמאָנִיקים, ולמי שלא היה תוף, הבו בברזל על כלי נחושת אשר ישמיע קול, והאנשים ונשים אשר לא הלכו במתולות הכו כף אל כף לקול התופים והמתולות, והשמחה היתה גדולה בכל החצר, עד עת הערב שבתנו ולאור אבוקות עוד היו מחוללין, עד הגיע הזמן לנחת זכה עברו שני ימים טובים של ראש השנה בשמחה ונחת, וימים רבים אזכור את

ימי ראש השנה של שנת ה' תרל"ז, אשר לא אפגוש שמה כזו, מי יודע אולי בכל ימי חי.

אחר ר"ה הנסיכים הלכו לדרכם, ואני עוד נשארתי אצלם עד יום ראשון אחר השבת. ביום השבת אחר תפלת מנחה, והנה קול צעקה ושבר נשמע בתוך כל הכפר, שאלתי את בעה"ב שלי את סבת הרעש, ויספר לי, כי מחלוקת נעשתה במחנה, יצאתי מן הבית בחברת בעה"ב שלי, והלכנו אל מקום המלחמה, והנה הה, נחרדתי לראות את השערוריה שנעשתה בין כל הקהל, פתאום נתהפכו מאוהבים לאויבים גמורים, אחד מכה את רעהו ואיש את אחיו מקללים בקללות נמרצות, גם נשים ועלמות וילדים קמנים וקטנות כלם בקול צעקה ויללה מקללים ומחרפים ומכים זה את זה, באגרופותיהם, ועיניהם נמלאו דם, אחד חפץ לבלוע את רעהו, כאנשי אויב פרואי מדבר, רוצחי נפש נעשו כלמו, וברגע במקום מהלומות אגרופותיהם, הפס כל איש את הניתו ואת דקרו (קינזאל) ורצו להרוג איש את אחיו, כאשר ראינו את הדבר הנורא הזה, מיד אנכי עם בעה"ב שלי עמדנו בתוך המהומה ולא נתנו אותם להכות בדקריהם, את הדקרים לקחנו מידיהם בחוקת היר, ושלחנו אותם אל בתי למשמר, עד יעבור זעם הנורא, והנה לא עברו רגעים אחדים, אשר שקמנו המריבה במקום אחד, קפצו אחרים במלחמה נוראה במקום אחר, והוכרחנו למחר למקום השני להשקיט שם המריבה, כה עד הלילה עמדתי עם בעה"ב שלי באמצע בתוך ההמונים אנשים ונשים, להשקיט המלחמות אשר היו בכל מקום ופנה, את הדקרים לקחנו מהם בחוקה ולא נתנו לשפוך דמים, כל אותו הלילה היינו נחרדה גדולה, כל בעה"ב עמד כל הלילה על המשמר, ולא ישנו, כי אם היו סגורים כולם על המסגר, מפני הפחד שלא יפלו איש על אחיו בחשכת הלילה, להכות אותם מכה נצחת. צחוק מדאיב נפש היה לי בראותי כאשר הנשים והבתולות היו עיניהם מלאים דם, והיו מוכנים בזעם לבלע זה את זה, סדר המלחמה כמו שראיתי מלחמת הנשים בעיר דרבנד עיין שם. סבות המחלוקת היתה; איש אחד יושב שם, והוא מעט משוגע, ומבולבל בדעתו, וכאשר יבא אל ביתו, יכה את אשתו תמיד, הנס באין דבר, והיא תצעק ותבקש את קרובותיה להגן עליה מהכאות בעלה, האנשים ממשפחתה גשו מריבה והתחילו להכות את הבעל המשוגע, אז באו האנשים מקרוביו, ועשו מריבה עם קרובי האשה, והנה נתפשתה [בן] המריבה בכל המחנה, כי כלם זייגן פֶּעֶרֶב־בִּוְדֶעֶן בקישורי המהותנות והקרובות, אשר כמעט כולם הם קרובים זה לזה, ולכן אם נעשתה מחלוקת בין איש לרעהו, אז המחלוקת מתפשטת כמעט בין כל התושבים. למחר בבוקר ביום הראשון, שלחתי לקרוא אלי את כל הקהל, ואף אם היתה ביניהם מחלוקת ומלחמה ביניהם, בכל זאת עניניהם ועסקי של כל הצבור הוא ענין בפני עצמו, ואינו שייך לפרט, לכן נתקבצו כלם מוקן ועד נער אל בתי, וכלינו את מעשינו בענין הדיעות וענין הקרקעות אשר בקשו אותי להשתדל בעדם אצל שריהם. והנה כאשר כליתי את מעשי הקהל באו המוסים והענגלה, וישימו את מלתחתי על הענגלה, ובקשו ממני לשתות יי"ש בעד שלום כל הקהל, ואני לא תפצתי למאות רצונם עד שלא יעשו שלום בין איש לרעהו. ואחרי הדברים אשר דברתי על לבם, והבנתים תכלית המחלוקת ופרי השלום, שמעו כלם לדבריו, ועשו שלום ביניהם, האנשים אשר אתמול היו מוכנים ומוזמנים להכות איש את רעהו בכלי דקרים,

ובמטהלות אנרופותיהם, היום נשקן איש את אחיו, ושתו יי"ש וברכו איש את רעהו בברכת השלום, והנה גם אני שתיתי וברכתי את כל הקהל בברכת השלום, והבטחתים להשתדל בכל אשר יהיה לאל ידי לעשות בעדם, ואחרי הדברים האלה ישבתי בעגלה, וברגע הלך הכפר עם המון האנשים והנשים והעלמות אשר יצאו לברכני בשלום הדרך כלם חלפו מנגד עיני, רק ארבעה או המשה אנשים מטובי העיר ובניהם בעה"ב שלי, ישבו על הסוסים שלהם, ולוו אותי עד הסטאנצ'יא אסט דזשונטא (Усть Джугутинская станція). — —

מו מאייקאפ. יעקאמר ינאדאר. מעמריוק.

ביום ראשון י"ג תשרי 19 סעפטעמבער 1876 באתי אל העיר מאייקאפ, וסרתי אל בית הדוטר, בצאתי החוצה פגשתי את איש עברי אחד ושאלתי על השוחט, האיש ההוא הביאני אל ביתו, כי בביתו גר השוחט, ושם מצאתי גם את הרב של העיר אכלתי סעודת הצהרים בבית ההוא, והרב בבקשתי הביאני אל בית הנכבד של קהל ישראל, כי היה לי להכות יום אחד על קבלת הגיירות מן האוייעודנא אופראוולעניא, בבקשת האוייעודני נאצאלניק אשר שחרתיו, מפני כי יום הג היה, ולא היה שום איש בהקאנצעלאריא, ולמען לא לבטל את הזמן בתנם, ולא לשבת גלמוד יחידי בבית הדוטר, השבתי בלבי אך ואראה את היהודים, ואף כי ידיעות לא היה נצרך לי לאסוף מהם, באשר כלם מארץ רוסיא הם, הרב הביאני אל בית האיש לעאן בן יוסף בוכשטאב (Леонтий Осиповичъ Бухштабъ) והוא אומן במורה שעות Часовой мастеръ ואיש עשיר והוא הראש והנכבד בתוך הקהל, ויקבל האיש אותי בכבר פנים יפות, וכאשר הכירני אז ארח אותי אל ביתו, ושלח את נערו משרתו להביא את מלתחותי מן בית הדוטר אליו ונשארתי בביתו, ויתן לי הדר מפואר עם כסא ושולחן ומגורה ברוב כבוד, עד הערב ישב עמדי בחדר שלו ביהד עם הרב, ויספר לי ענינים שונים של צבור, ובתוכם גם ענין של הרב והשוחטים, וכמו שבכל הקוקו יש מחלוקת בין היהודים החפשים מצבא ובין היהודים אשר עבדו בצבא, כן גם פה המחלוקת בוערת כאש להבה בין שני הלקי הקהל, ודבר והשוחטים, הם הם המבלבלים את הקהל, ומוסיפים אש על התבערה הבוערת כלהבה ביניהם, הסכסוך אשר בקהל זה היה מאד גדול, ויפצר אותי האיש בוכשטאב לעשות פשר בין שני הלקי הקהל בענינים הנוגעים לרוב ולהשוחטים. והנה מדי דברנו על אדות זה שלח האיש בוכשטאב ויקרא את שבעה טובי העיר עם הגבאים אליו הביתה, האנשים ביהד עם בעה"ב שלי הפצירוני להשאר אצלם על שני ימים הראשונים של הג הסכות, כי ביום אחד, לא יוצא שום דבר לסובת הכלל, והנה גערתני לבקשתם, ונשארתי על שני הימים הראשונים של סוכות במאייקאפ. — בבקשת טובי העיר ערב סוכות קבצתי את כל הקהל החפשים ואסמאוניע אל ביהכ"ג, ודברתי עמם על תכלית בואי, והודיעוני ראשונה: כי כלם ביהד קרוב למאה בתים ימצאו פה, וחולת הסאלדאטים אין רשות להיהודים החפשים לגור פה ע"פ דיני המלכותא, מפני הטעם, כי גרים ושומרי שבת נמצאים באוייעוד ההוא, לכן פעם זה לא מכבר באה הפקודה מן האבלאסטנאייע אופראוולעניע, שינישו הם ומשפחותיהם מן האוייעוד, ותהי צעקה ויללה במחנה ישראל, ואח"כ הנאצאלניק מן

כַּיִּיקָאָפֶּקִי אויעוד ביהד עם השר קאַרמאַלין נתנו להם זמן על הצי שנה להשאר לשבת בטח על מקומם, ככלות הוזמן ההוא היה ביד השרים הקטנים למלאות פקודת הממשלה, ואח"כ בקשו היהודים עוד פעם מן השרים הגדולים הנ"ל, ונשארו עוד פעם על מקומם, על זמן בלתי מוגבל, וכן הם יושבים עד אשר באתי לשם, בשלום על מקומותיהם. כלם הם בעלי מלאכות ואומני יד רק האלאמים עוסקים במסחר קטן בהנזיות קטנות אשר על השוק. — כמה שנוגע להרב והשוחטים, נתרצה הקהל לפשר הדברים על מוצאי יום טוב הראשון בלילה. — שני ימים טובים הראשונים של סוכות עברו בשמחה ונחת, ובלילה אחר החג נקבצו כל אנשי הקהל אל ביהכ"נ של האלאמים, יען כי הוא בנוי מחדש גדול ויפה, כי ביה"כ של היהודים החפשים הוא קטן ונשכר רק על זמן. בביהכ"נ עשיתי פשר בין הרב והקהל והשוחטים, וכלם נשארו מוסכמים לפשרי, והיתה שמחה להקהל, כי פסקה המחלוקת ביניהם בדבר השוחטים. למחרת בבוקר, באו כל טובי העיר אל ביתי להתפטר מעמדי, העגלה והסוסים של בית הדודר, באו אל ביתי, ישבתי בעגלה אחרי אשר נתפטרתי מכלם וכן בעה"ב שלי, ושמתי דרכי אל הכפר קעלערמעס (Келермеская). —

על השבת חוה"מ סוכות באתי לייקאטערינאָדאר, וסרתי אל גאסמיניצא מאסקווא. בעיר הזאת נמצאים יותר מן מאה בתים של ישראל, רובם עוסקים במלאכות שונות כמו חייטים עושי מגבעות, ועושים בכסף וזהב ובמלאכת מורי שעות ופאטאגראפיא ומעט מהם במסחר וגם בעסק הפאָדריאדים, הכובחרים והטובים שבהם הם ה' קאַנְהאַוז, פֿלאַם, באַרְאַווסקי, העלפאָגד, ועוד אחרים, והשוחט הוזן חיים תאָבלאַווקין, במשך הזמן נודעתי לאחד העושה מלאכה בכסף וזהב הצורף אברהם מערשאַן, אשר בטובו ארה אותי אל ביתו, ואחרי אשר עשיתי הוצאה עשרה ימים בבית האכסניא, הובאתי אל בית הצורף, ולא נתנני להוציא הוצאה מרובה, וכה נשארת בביתו כל ימי שבת בעיר הנ"ל. גם בפה מצאתי מחלוקת גדולה בין הקהל ע"ד השוחטים, כי רב ב"ה לא ימצא בפה, גם ביהכ"נ אין להם, מקודם היה אצלם בנין טוב ונשרף, וכעת יש להם בנין עראי (балаганъ) הקהל נחלק פה לשלשה חלקים, לכל חלק יש שוחט מיוחד, רבה המהומה ביניהם! — הכנסתי את ראשי לעשות איזה סדר ביניהם, ואין אחד שמע והאזין לדברי, ומשכתי את ידי מהם, הסכסוכים ישארו אצלם עד ימות המשיח. — הנאצאלניק הנאקאזנאי אַמאַמאַן נענעראל קאַרמאַלין נתן לי מכתב נלוו על כל המדינה של קובאַן ואשתו הגבורה נתנה לי מכתב מליצה אל הארון הנענעראל לוצענקא, המשניח על המועיי אשר בקערמש. — ראש העיר (Голова) ארה אותי אל ביתו ויקבלני ברוב כבוד. —

בעיר טעמריוק סרתי אל בית מלון הפאָסס סטאציאָן. ונשארת שם על זמן השבת. — שחרתי שם את הדאקטאר לאנדא ונתן לי מחבוריו שני ספרים... והוא הלך עמדי להכריז עם הנביך והגכבד מן קהל ישראל ר' יצחק רעצקי, בתוך העיר ימצא קהל ישראל לא יותר מן ארבעים בתים, ורובם הם בעלי מלאכות שונות ואחרים עוסקים במסחר מאנופאקטור, ובמסחר הדנים, אשר הם תופסים בתוך הים והליטאן, ומליכים אותם למכירה למדינות אחרות, את אלה אשר הם מלוחים אותם, מהם מצאתי אחד כמולה גנים ומליכם עד ארץ כאַלדאַו-וואַלאַכיא. בפה מצאתי את הקהל בשלום ואין להם מחלוקת בענין השוחטים, יש להם שוחט ושמו אליהו בן חיים גראַצמאַן,

הוא להם גם לרב ולמניד מישרים, כי יודע ספר הוא ואיש חשוב. ביום הראשון ארח אותי אחד מן היהודים ושמו יעקב וואסילעווסקי אל ביתו ונתן לי חדר מיוחד, ובאותו הדרך באו אלי ראשי הקהל והנבאים לשחרני. ויספרו לי מצבם אשר עדיין סבלו וסובלים מן הזכויות אשר אין להם הרשות לשבת ולבנות להם בתים, רק מהויבים לדור פה דירת ערעי, לאחדים מהם ניתן הרשות לשבת פה, ויבנו להם בתים, בית הכנסת אין להם מיוחד ושוכרים אותו באחד הבתים המגיע לאחד התושבים של העיר מן אינו יהודי, וגם הבית ההוא ישן הוא, ועומד הכן לנפול בכל יום, והקהל קטן הוא ואין ידם משנת לבנות להם בית תפלה חשוב. —

יום ה' כ"ט השון תרל"ו 4 נאוועמבער 1876, בבוקר בשעה 10 יצאתי מן הכפר אַבטאניאַווסקאַיא, הדרך היתה מלאה בטיט עד אשר הסוסים הלכו בכבודת, היום היה מעונן רק לפעמים נתגנבו קוי השמש באור כהה, כרנע, נאכדו בין העננים, בבוקר לא היה כ"כ קר, וכאשר נתקרננו יותר אל צד הים, הרגשתי קרירות ביותר, בכואי אל הסטאנציאן Сѣнная שמתו עיני על אותו המקום, כי שם מתחיל בקום העיר הקרמונה של פֶּאַנאַאַריאַ, משם על שטח אחד ווערסט באתי אל הבית הנבנה בעד הארכעאלאגים הבאים לשם על הפירת הקורנאנים, ושם שומר, והראה לי את האבנים אשר עליהם הרוחות מנוודות של שבעה קנים, האבנים יהיו בערך יותר מן 25, מהם שלמים ומהם שבודים, אבל לא מצאתי עליהם שום כתובה, לפי דברי הארון סעמינאקין, נמצאו האבנים בתוך ההמון הקורנאנים אשר על החוף, וכלא ספק ישבו יהודים גם בעיר הבירה של היונים בימי קדם. האבנים הם אבני סיד רכים (Известковые камни) ונקל להשבר לרסיסים, המלאכה עליהם מלאכה עבה ופשוטה. והציור הוא איננו שקוע כי אם בולט, ופני האבן נעשה שקוע. בחצר נמצאו עוד אבנים ותמונות שונות עליהן חרותות כמו תמונות אנשים ובעלי חיים, ואבנים הנעשו בתבנית נשים הרבה למיניהן¹). בתוך הבית מונחים שבדי כלי חרס וזוכיות ואבנים ושבדי כלי מתכות ומטבעות שונות אשר עוב הארון לוצענקא שם למשמרת. — משם שמתו דרכי אל החוטאר של העסאול סעמעניאקין אשר הוא סמוך אל הבית של האַרַחעאַלאַגים, ויקבל אותי האיש בסבר פנים יפות אל ביתו, הוא איש זקן ויושב בביתו הנקי מאד מכפנים, ויכבדני בכוס קאַפּע, ויספר לי איכות הפירת האַרַחעאַלאַגים, כי הוא היה בעת התפירות שלהם וראה בעיניו את כל החפצים והדברים העתיקים אשר הוציאו מעמק הקורנאנים, עוד אמר לי, כי הבית וההצר שלו עומד סמוך לחרבות העיר העתיקה פֶּאַנאַאַריאַ, ואך ימצא עוד כעת שרידי חרבות היסודות של הבנינים אשר עוד הם נכרו בארבה, ואך שרידי החרבות משתרעים עד 5 או עד 6 ווערסט באורך על חוף הים, ושרידי חרבות משתרעים מן יבשת הארץ עד מתחת המים, רחוק מאד בתוך הים, וכי גלי הים כסו חלק גדול מן העיר הישנה, ראיתי קורנאנים רבים מכל צד ופנה, חפורים ופתוחים מאת

¹ ע"ד הכתובות של היהודים באַמאַנאָריאַ נדפס מאר ה' ליוצענקא במאמרי האגדה השלישית לדרושי המורה בפטרסבורג 575-580—Труды III съѣзда орьенталистов I, 1881, стр. 313-318. נדפסו גם ציורי המצבות בשמונה לוחות; וראה הערותי במה"ע הרוסי Еврейскія Записки.

הארכאלאגים, על כל צער וצעד רבה העזובה, כמה מאות קדנאנים גדולים וקמנים הסמוכים זה לזה מעידים לזכרון על הוויית דורות הקדמונים, היונים הראשונים אשר משלו פה עוד כמה מאות שנה לפני ס"ה, בתוך הקורנאנים שוכנים הם במנוחה נצחת, ואינם משניחים אשר ברור הזה כמו אנשים לפתוח מקומותיהם השאננים ולהפריע מנוחתם. האבנים של המנורות ארכם כמו ארשין אחד ויותר מן ארשין, ורחבם כמו חצי ארשין בערך, יש מהן שונות בגדלן. בחצר האדון סעמינאקין ימצאו עוד אבני מארמז'ר שרידי חרבות היכליהם, ושרידי עמודי טירותיהם ובלא ספק היתה העיר גדולה וכלילת יופי בטעם היונים. — משם עברתי את שטח המכוסה בקורנאנים, והגעתי אל מישור גדול המשתרע על חוף הים כמעט עד טאמאן. הדרך היתה מלאה טיט ומאד מקולקלת, ובכבוד גדול באתי לפנות ערב אל העיר (סטאניצא) טאמאן, היא עיר טאמאן הישנה או טאמארכא¹⁾, או סמוטאראקאן אשר כפי הכתבה אשר בידי על כ"י של קלף שמצאתי אצל הקהל בקאראטוב, ישבו יהודים רבים לפנים בימי קדם בעיר הזאת, ועתה מצאתי רק יהודי אחד יושב בתוכה. האמאמאן שלח קאוצק אחד להביאני אל האבסניא של האופראוולעניא, בית חשוב ונקי ונשאתי פה בטאמאן. —

מז קער טש.

ביום הראשון 7 נאייאבר שחרתי את פני הנענעראל לוצענקא הדירעקטאר מאת המוועיי-דרעוונאסטי, ובסרתי לו את איגרת המליצה מאת אשת הנאצאליניק של קובאנסקאיי אָבלאסטי, ויקבל אותי בסוב ויעש בשבילי מה שהיה לאל ידו לעשות הוא הציגני לפני אחיו היקר סטאטסקי-סאווייעטניק יעפים יעפיימאָוויטש, והאיש הזה, נתן לי ידיעות שונות הנוגעות לדברי ימי היהודים של קוקו, גם נתן לי עד ארבעים מצבות עבריות עם ציונים להעתיקן. * וכל השבוע הייתי טרוד במלאכתי. טרם פרידתי ממני, נתן לי הדירעקטאר הנענעראל לוצענקא את תמונת פניו לזכרון, ואחיו נתן לי כלים עתיקים חשובים למזנה ולמנחת זכרון. — כל הדברים והענינים שהעתיקתי, הכל יבאו במקומם ובזמנם על הסדר בספרי, ככלות השבוע הראשונה אשר הייתי טרוד בהמועזאום, החילותי לשחר את היהודים היושבים פה, ראשית שחרתי את הרב מאת הממשלה הח' ר' יואל האלפערין. ושני הרבנים מורי הוראות שם ויקבלוני ברוב כבוד ובשמחה. אחרי כן באו כולם ביחד לשחר אותי אל ביתי וישבו אצלי עד אחר הצות הלילה, ונתנו לי ידיעות ע"ד היהודים היושבים בקערטש, כפי דבריהם: עד מלחמת סעוואטאפאל (1854) היה קהל קטן בקערטש, ורב אחד ושמו ר' וואלף אהרן, כאשר באו הטורקים לקחו את היהודים כמו עשרים בתי אבות בערך עם הרב, והבילום באניה לעיר סטאמבול, רוב מהם נשאר שם, גם הרב נשאר שם, ואחר המלחמה, משפחות אחדות עם הרב שלום הנ"ל חזרו

¹⁾ צ"ל טאמאטארכא (Tamataarcha), ואל העיר הזאת התיחס לפי דברי פירקאוויץ ופינסקער ר' יעקב התמני (נספחים ללקוטי קדמוניות צד 7—86), וגם אנכי האמנתי לדבריהם (היהודים ושפת הסלאוויים צד 130); אולם אחרי כן מצאתי כי זיוף הוא, כאשר הגדתי דעתי בחבורי האשכנזי Altjüdische Denkmäler צד 258 בהערה למצבה 98. ה.

* האיש הזה נסע עמדי אל הצארסקי קורגאן, ושם העתקנו שתי מצבות עבריות גם מנורות, ע"ד הקורגאן אדבר במקומו ובזמנו. —

לעיר קערטש בהורה, והיהודים אשר ברחו מן המלחמה לערי רוסיא הורו שנית לקערטש, ועד שהורו הרב משם, שלהו לרב ושוחט ושמו שלמה, וכאשר באו אלה מסטאמבול עם הרב, נשארו בקערטש עד היום הזה לכן אצלם שני רבנים דוכאָוונע, זה הרב הראשון שהיה אצלם לפני המלחמה, והרב השני אשר קראו אצלם מרם שבא הרב ר' וואלף אהרון מסטאמבול, כי לא ידעו אם יבא הוא משם בחזרה, או לא. לכן כעת שני רבנים יש להם וגם רב מאת הממשלה, ביחד שלשה רבנים. במשך הזמן נתרבה הקהלה, וכעת קהל גדול שם, הידיעות תבואנה במקומם ובזמנם. הרב מאת הממשלה השתדל ביחד עם הגבירים והמשבילים הרוקטורים דפה, ליסד ולבנות בית תפלה (קאָר שול) לכבוד ולתפארת, בנין גדול כמזוה, איו נאך צו פֿריה פֿיר קערטש, בכל זאת עלתה על בנינו קרוב לשלשים אלף רובל, הבנין כלו אומר כבוד. עם בית ספר ומדרש נבנו בהצר, אבל להאבון לבנו שני הרבנים הרוקטורים אינם אהבים סדרים חדשים, משתדלים בכל עת להפריע את שלום הקהל, ולעשות צלמות ולא סדרים, בסלו את הקאָר ונשאר רק החוץ בלבד, ומאד מעט מאלה הבאים לתוכו להתפלל. — הסיבות לזו, פירוד הלבבות ושנאת חנם וקנאת איש מיעוהו, הנעשו בתוך הקהל, ובין הגבירים, וגם הרבנים מבלבלים את ההמון העם, עד שנעשתה כעת שערוריה בקהל, מלבד כל אלה, ע"י מבוטת המלחמה של הרוסים עם סידקאיי, הקהל כעת במבוכה גדולה, אינם יודעים מיט וואס וועט זיך קאנצען דיא אומשאַנדע, אם להרב ואם לשלום⁽¹⁾. ובין כה וכה, הפרנסה בשפל המצב עד מאד, מפני אנשי החיל הרבים שבאו לפה, נעשה ביוקר כל דבר ודבר, וכמעט רוב מהקהל נעשו עניים ודלים, ומהם סובלים רעב וקור, הנשים של הגבירים והרוקטורים יסרו ביניהן חברת גמילות חסדים הנקראת בשם קאָמיטעט של נשים, אבל אצלן ימצאו רק כמאה וחמשים רובל הפאָנד, אשר בפאָנד קטן כזה, אינן יכולות להספיק את רוב עניי העיר הודרשים להם וצרכם למחיה ולמדוד, בעלי בתים חשובים באו עד כבר להם, ה' ירחם עליהם, כי מצבם נורא למאוד, כחכים אהנתו לשלום, אולי ע"י השלום הכללי, יוסב מצבם הפנימי, וגם הפרינסות שלהם. — הרוקטור סענאל ארח אותי על סעודת צהרים, וגם הרב האלפערין, וגם הש"ץ עפשטיין מן הקאָר שול, וגם המאראש שפרה בראדסקי אשת ר' אליעזר בן יעקב *Лазарь Яковлевичъ Бродскій* אבי הגביר *Давидъ Лазаревичъ* והגביר דוד לא היה בבית בזמני כי אם בקרעמענצוו, את אשתו ראיתי בבית הרוקטור סענאל. השתדלתי ודברתי על לב הנשים הכבודות, שלא יעזבו את הקאָמיטעט, ושיחזיקו אותו עד שיהי' לאל ידן, כי דבר גדול הוא בכל עת ובפרט בזמן הזה. אשת הרוקטור סענאל היא הפרעוידענטשא של הקאָמיטעט, והיא בעצמה, נסעה אל כל בתי העניים והתבוננה במצבם הנורא ובכל שבוע ושבוע ימים אחדים מתקבצות הן ביחד אל חדר אחד בתוך הקאר שול ושם מהלקים כסף להעניים, כפי ראות עיניהן. — בעצמי ראיתי אותן שם בעת שהלך עמרי הרב האלפערין לראות ולהתבונן את בית התפלה עם כל האוי ואולטיו, הש"ץ עפשטיין הוא איש חשוב ויודע גנן בטוב, כי שמעתיו בשבת בבית הכנסת בעת התפלה,

(1) זאת כתב הנוסע בסוף שנת 1876 לכספרים.

אבל לראבון לבנו, הוא התפלל יחיד, ועוזרו נתפורו לכל רוח, מפני הסבות הנ"ל. בית התפלה אשר להגלי ההר מיטרידאט נעשתה בטוב, על אופן כל בתי תפלות לעברים, אויף דער אלטער מאָדע, זיא קומט וויא טאָג צו נאכט צו דער קאָד שול. — הרב האלפערין נסע עמדי לעשות וויזיטים לאחדים מנבירי וטובי העיר, אבל לא מצאנו אותם אף אחד בבית, כאשר השלמתי עיני בקערטש, נתפרדתי מאת מנבירי ומכבדי, ושמתי הרבי אל האניה בלוית הש"ץ עפשטיין, ובאנית הקיסור "Юнона" ישבת. ביום שני ח"י כסליו בשעה הראשונה אתר הצות היום ובאתי לפעאדאסיא בשעה אחד עשר בלילה, הדרך היתה מאד לא נעמה, רוח סערה גדולה וחוק היה על הים, והאניה רקדה לכל צד על גלי ומשברי הים, רובם מן הנוסעים וכיחד הנשים, היו כלם כמו פגרים מתים, מפני מחלת הים, ואף אם אינני טובל אני מחלת הים, אבל ראשי היה עלי ככרמל, לא יכלתי לגשוא, עד כי קצתי בחיי, מרוב עמל הדרכים. —

מח) פֿעאדאסיא או כפא.

בפעאדאסיא סרתי אל בית אבסניא של יהודי, והוא האבסניא אחת בעיר מישראל, מובן מעצמו, מה שמצויים על האורח לשלם דמי אבסניא ואכילה, מחויב האורח לשמוע לדברם, ההוצאה מרובה פה און וועניג טאָלק, כי בפה פעאדאסיא ראיתי רק את בית הכנסת הישן, והעתיקתי את המצבות והכתובות אשר על האבנים הבנויות בכותלי ביהמ"צ מבחוץ ומבפנים, וכלם יבאו במקומם וכזמנם, גם שלש כתבות עבריות העתיקתי בהמועיי דפה מן שלש המצבות עבריות הנמצאות שמה, הדייעקטאר מאת המוועיי האדון ווערבליוסאו *Вереблусовъ* קבל אותי בכבר פנים יפות. — הנבאי של הקהל קבל אותי לא בכבר פנים יפות און זעהר קאלט, לכן לא ראיתי עוד את פניו. אבל אחינו הקראים קבלו אותי בטוב, החכם או החון הגדול באַבאָוויץ, כתב לי הסכמה על ספרי, והגביר קירימי, לקח על שבמו להשתדל בעדי חתומים אחדים על ספרי. — כפי דברי החון הגדול באַבאָוויץ, נמצאו פה בכפא 190 בתי אבות של קראים, מלבד אחדים שהעתיקו מושבם מפה ע"י מכות המלחמה, אם כן ביחד כשתי מאות בתי אבות נמצאו בפה, בית הכנסת אחד חשוב בנוי בתואר כל בתי כנסיות של קראים, אויף טאַטאַרישער אָרט, חון גדול אחד, והוא כמו רב אצלם, בית ספר לנערים אחד כללי, ובו שני תלמידים ובחשמים וחמשה תלמידים, מלבד כשלישים נערים בעוֹלֶען את הנימנאזיום וכעשרים נערות בעוֹלֶען את הנימנאזיום של נערות. — חדר אחד פרטי, ובו תלמד אחד ובשנים עשרה תלמידים, הקראים הם רובם סוחרים ועשירים, גם עניים בתוכם, יש מהם גם בעלי מלאכות אחרים, ופאבריקא של טאבאק, ושוחט מיוחד להם. —

כפי דברי השוחט המלא מקום רב בכפא מק"ק העברים, ר' שמואל יעקב ראָגאַלסקי, נמצאו בפעאדאסיא כחמשים בתי אבות של בני ישראל מעיי רוסיא, מהם חפשים וגם אשר עבדו בצבא המלך, ואינם מחלקים לשני קהלות כמו בעיי קוקן, כי אם עדה אחת ולהם ביהמ"צ אחד הישן והקדמון, מהם עוסקים במסחר הרובם בעלי מלאכות שונות, כחמשה נערים מכנהדם לומדים בהנימנאזיום ובחמשה או ששה בהאווייעדני אוצילישעזע, גם כמו חמש או שש נערות לומדות בהנימנאזיום

של נשים. שוחם אחד לעדה והוא הנזכר למעלה, והזן אחד ושמו ד' יעקב קרוגלענסקי. כפי דבריו, שונאים הקראים את העברים ואינם מקרבים אותם בשום דבר, רחמים אין להם כמו אצל אח"י, יען כי קשה לב ועיו נפש הם כמו הטאטארים שכוניהם. בכל זאת מצאתי ביניהם אנשים יחידים שגולה אשר לב בשד להם, הנמים ומשכילים ומקרבים את אחינו העברים, ואינם מראים להם את השנאה הכבושה בלבם, וכי יודע אם באמת אוהבים אותנו, או רק מראים את עצמם רק לפנים, אנשים אחרים כאחינו העברים הדרים ביניהם מספרים, כי השנאה לא כל כך גדולה אלינו, כמו שאנחנו משערים, אם דרך משל אחד מן הגוים יפגיע בכבוד יהודי או יחשוב לעשות לו רע, הם משתדלים להגן בעדם, ולבם כואב עליהם. עד כמה הדברים האלה אמיתים, אינני יודע, רק אנכי מספר רק מה שמעתי על אדותם מאחדים מבני ישראל הדרים ביניהם. —

במה שנוגע ליהודים מקערטש אשר ספרתי למעלה, שעד המלחמה של בעוואמאפאל שנת 1854 היו בקערטש רק מעשרים בתים בערך, אינם הדברים אמיתים, כי לפי דברי השוחם מכפא אשר ספר לי כי אחד מאחינו המתגורר בעת ההיא בקערטש ונלקח גם כן בספינה לסטאמבול, יספר כי ממשלת תוגרמה נתנה לחמשים בתי אבות הבאים מקערטש הצר מיוחד, ואכילה ושתייה, גם כסף לכל איש ואיש סך קצוב לצרכיו, והיו לשם המישים בתי אבות ולא עשירים כספור רבני קערטש, וגם מזה נזכר לדעת כי לו היו שם עשירים בתים לא היו יכולים לבנות בית תפלה השוב והרוד על ההר מיטרידאט, כי לא היו עשירים רק בעלי מלאכות ואם היו עשירים, לא חלקה להם ממשלת תוגרמה כסף די צרכם. ומלבד החמשים בתי אבות אשר הלכו לסטאמבול, בלא ספק רבים אשר היו ביכולת לברוח על הוצאותיהם, נרתו והתרחקו א"ע לערי רוסיא הקרובות לקערטש, ואחרי המלחמה בזמן קרוב רוב מהם חזרו לעיר קערטש מסטאמבול ובלא ספק היה גם קודם המלחמה ההיא ישוב של ישראל בקערטש אם לא גדול אבל גם לא קטן, יתכן להשוב לא יותר ממאה בתי אבות ביהר עם הגרים אשר גרו בה בבואם מערים אחרות בדבר המסחר. —

כפי דברי השוחם מכפא, בית הקברות אשר מקרבים כעת מכפא את מותניהם, הוא על מקום בית הקברות הקדמון של ישראל, כי על צעד וצעד שחופרים קבר חדש ונראה לפניהם קבר ישן מתחת, ועצמות יבשות בזמן קדמון אבל לא נשאר בכל בית הקברות ההוא אף לא אבן ומצבה אחת אשר הוכל להעיד, כי בית הקברות של ישראל הוא. היהודים עשו גדר מסביב ביה"ק שלהם, והקראים בראותם הגדר שעשו העברים, עשו גם הם גדר ומחיצה לבית הקברות שלהם המיוחד והקרוב לביה"ק של ישראל. מקום בית הקברות שלהם הוא קרוב להר מיטרידאט אשר עליו עומד המונייז'הדעוונאסטי. —

הכתבות בבית הכנסת ובחצר אשר בכפ"א.

על פתח ביהכ"נ הישן הנעשה מאבן אחת בציורים שונים מסביב כתובים מלמעלה :

א. ה' ה' ל' צ' י' ב' (זה השער לה' צדיקים יבאו בו).

בבית הכנסת הקדמון ליהודים בכפ"א כתוב על האבן אשר מעל ארון הקודש בכותל המערבי כדברים האלה :

על אבן אחת קטנה הנבנה בקיר אשר מלמעלה מארון הקודש העומד במערב כתוב כך (1) :

אלף כ"ה לשמרא

ב.

שם בכותל הדרומי של ביהכ"נ נבנה אבן אחת קטנה ועליה כתובים הדברים האלה (2) :

בחכמה יבנה בית
ובתבונה יתבונן
שלח גואל לקבץ
ישראל ל'פ'כ'ה'ר'ה'.

ג.

ארכו 10% ווערשקעס.

רחבו 6% ווערשקעס.

1444 לס"ה.

אולם ביהכ"נ ועליו עזרת נשים ולמטה, בית המדרש אשר תחת עזרת הנשים, נבנה מחדש זה מקרוב בימים האלה, ע"י הנבאי ר' מאיר נאדעל של ק"ק ישראל האשכנזים דפה. גם הוא בנה את הגאלעריא לצד מזרח ועליה עומדים הילדים עם הרב שלהם, ובעתות אלה נעשתה גם כן לעזרת נשים, ושם מעל הגאלעריא היא יש פתח למעלה תחת הנג, ושם לקח פירקאוויץ כמו ארבע מאות כ"י בחוקת היר מאת הקהל, וכעת לא נשאר מכתבי ידות שם מאומה. — שני העמודים של שיש של הבימה העומדים לפני ארון הקודש הם ישנים וקדמונים, ושני העמודים האחרונים נעשו ג"כ מאבנים ע"י הנבאי הנ"ל בעתות אלה. הבימה היא בין ארבעה העמודים ההם. — המים בתוך המקוה נקיים הם תמיד, אף אם אינם מנקים אותם, כי מעין שם, כן דבר לי הזקן ר' יעקב חון. — גם החלונות אשר בצד מערב משני הצדדים של ארון הקודש תיכן הנבאי הנ"ל ועשה אותם בתבנית החלונות שלנו מקודם היו זכוכית קטנות ודקות בחלונות, והיום בזכוכית גדולות. בצד דרום לא היו בזמן קדמון שום חלונות כלל, והנבאי עשה שם גם כן חלונות, ובעת אשר עשו את

(1) בכ"י שטערן (אשר אודותיו דברתי בחבורי האשכנזי הנ"ל) צד 8 כתוב : אלף כתר לשמרות.

(2) בכ"י שטערן שם כתוב : בחכמה יבנה וכו' ל'פ' ב'ה'ר'ח, ועל זה העיר פירקאוויץ בעט עופרת : ב'ה'ר'ח אחרי הרחיצה ; והנה גם אחד מן המהדורים (אפרים דיינארד כמשיא קרים) דבר ע"ד הרשימות האלה, אולם כבר נורע כי אין לסמוך עליו, וכמה פעמים נתבדה ונאחה במצורת הכזב, ואין רצוני להתעסק בתבורים השונים מהדוריו.

החלונות כמותל הדרומי, כמצאו שם בתוך הקיר בנויים נדוים של חרם קמנים וכחובם לא היו שום דבר, גם תיבה קמנה נמצאת שם וכתובה היו שמות של כתבי ידות על קלף מחומשים הכתובים על קלף קדמון, ורגלים שהיו פה בכיהב"ל לקחו התיבות התיבות מהם ולא נשאר בשבילי מאוסה. — כן ספר לי הזקן ר' יעקב הזן הנ"ל.

ד.

זה המצבה של
ר' אברהם בן
נחמיה יפטר בתוד'
שבט בשנת הר"ט
ב' ליצירה תהא
נפשו בצרוד
החיים צרורה

Ширина 10 вершковъ.
длина 1 аршинъ 4 верш.
толщина 2 1/2 верш.
1502 לס"ה.

המצבה הזאת עומדת בתוך המיועוים אשר בפעאדאסיא.

(פה נקבר) גבר. הג... בן גדול הדוד וגור הזמן עליו יבכו בואי מזרח ותימן. תם וישר עבד הנאמן נבנה הציון הזה לאיש צדיק ירא אלהים וסר כ"ד יהושע בכ"ד מאיר תאקין לי אשכנזי ז"ל שנפטר בשם טוב בעולמו ביום ד' כ"ו למכת שנת הרס"ט ת' נ' צ' ב' ה'.

ה.

רחבה 11 ווערשקעס.
ארכה 17 ווערשקעס.
ועביה בתוך הכותל.

המצבה הזאת נמצאת בתוך כותל הבנין על המקוה בחצר ביהב"ל הישן אשר בפעאדאסיא: כפא: ופני האבן גובה ג'הב"ל. לפי הקבלה אשר בידי יהודי כפא, הובאה המצבה הזאת מארץ טמן. בראש השורה הראשונה לא יתכן להכיר האותיות כלל, כי על האבן שם לא נכרו האותיות כלל¹.) —

פה נקבר הזקן
כר' יוסף זצ"ל בר
משה ז"ל ונפטר יום
א' ב' לאדר שנת ה'
רצ"א ליצירה ת' נ' צ'
ב' ה'.

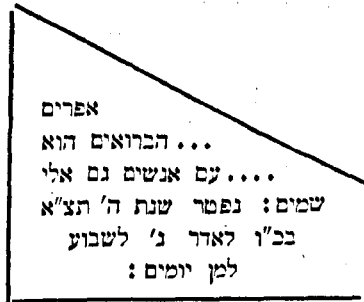
ו.

ширина 5 верш
длина 13 1/2 верш.
толщина 3 1/2 верш.

המצבה הזאת תמצא בתוך המועאום אשר בפעאדאסיא.

¹ גם הרשימה הזאת המצא בכ"י שמעון הנ"ל (צד 9), ושם נכתבה השורה הראשונה כזה: גבר תמים איש מהבן (מהימן) גדול הדוד וכו'; ובשורה ד' נכתב: מאיר תאמין לי אשכנזי, ומה יתבאר מקור הקבלה אודות ארץ טמן, כי תאמין לי במאמתי הוא כמו תאמין לי, או תאמני (בעיר תמן או באמאן) כעבית. ה.

ширина 11½ верш.
 длина 12 верш.
 מן מקום השבור
 толщина 3 верш.

המצבה היא שבורה החציה העליונה לא תמצא כי אם החציה התחתונה, והיא נמצאת בתוך המוועאום אשר בִּעְדָאָדְסִיא.

ה. בתוך המווייא שמה תמצא חתיכה של אבן מראמאר ועליה כתיבה בלשון יונית משנת 84 לספ"ה.

נוסח הנותן תשועה למלכים בסדר הכ"י אשר בביהב"ג הגדול בקראסוב:

הנותן תשועה למלכים וממשלה לנסיכים, ומלכותו מלכות כל עולמים הפוצה את דוד עבדו מחרב רעה, הנותן בים דרך ובמים עזים נתיבה הוא יברך וישמור וינצור ויעזור ויפאר וירומם וינשא ויגדל למעלה למעלה לאדוננו המלך שולמן פלוג"י וגם לאדוננו המלך פלוג"י גיראי האן: המלך ברחמיו ישמרם ויחיים ומכל צדה וגזק יצילם, המלך ברחמיו ירים ויגביה כוכב מערכתם ויאירנו ימים על כסא מבלכתם. המלך ברחמיו יתן את כל אויביהם ננפים לפניהם, בדרך אחר יצאו אליהם ובשבעה דרכים ינוסו לפניהם, המלך ברחמיו יתן בלבם ובלב כל יועציהם ושריהם ועבדיהם וְהַמְנוּת לעשות טובה עמנו ועם כל ישראל אחינו בימיהם ובימינו תושע יהודה וישראל ישכון לבטח ובא לציון גואל וכן יהי רצון ונאמר אמן.

בסוף הסדר העתקתי הדברים האלה: ¹

תהלה לדוד ארוממך אלהי המלך ואגדלה שמך בתודה ובזמירות אריע ואומר אשר הפליא חסדיו ורחמיו על עמו ועל צאן ידיו הפזורים וטרודים תחת יד תרתרים גוי נבזים ושפלים זה העם לא היה ותגשן השפחות הנה וילדיהן ירקדון ילדי פשג.

¹ המאמר הזה מצאתי בפרק כ' מספר דברי שפתים בקורות מלכי קרים לר' דוד לחנו, אשר רק שנה דפים נמצאו ממנו בשם, אך באודיסא ובערים אחרות נמצא העתק שלם ממנו והעתק כשנבש נמצא גם בעזבון הנוסע הגנוז, וכבר דברתי ממנו במה"ע "Русский Еврей", וכעת יודעת המקומות השייכים לארץ רוסיה בחשבונות אוצר הספרים הקיסרי דפה. וקודם למאמר זה כתוב בדבר שפתים שם כזה: ובזמן ההוא [בזמן חגי סלים ג'יא כ'אן] קמו הישמעאלים תושבי עיר קראסוב ובראשם שייך האמיד אפענדי להעליל על שארית בית הכניסה ועל שארית שני בתי התפלות אשר לערלים אשר נתנו להם שארית באיץ בראשונה בעדותם ואח"כ חזרו בדבורם כמעשה יצן לידון כמעשה חדש וזהו מספר הענין ההוא. תהלה לדוד וכו' וכו'. ועלילה דומה לזה (אשר ירמז עליה בגלות כמעשה ה' ש) יספר המחבר בפרק יוד שם, וממנה דברתי במה"ע הנ"ל. ה.

לבוא לרשת משכנות מסכנותיהם והאמה מזה והאמה מזה בעורף יושבות על מלאות השעה משחקת להם וצבא תנתן על התמיד בפשע ועד שר הצבא הגדיל להרוס התמיד ולהשליך מכון המקדש מעט לנתוש ולנתוץ ולהפיץ אותם הנה והנה ולגרשם מהסתפה בנחלת ה' ולאחוז בתי כנסיות והחרבן תלויה על פתחיהם צוד תעודה התום תורה בלמדרי למען אשר לא יטנו בי עשרה למצלי צלותהון ובעותהון דקדמא שכינתא ואתיא כי אין לו להקב"ה אלא ד' אמות של הלכה בלבד ויאריכו הברים ושפתי חלקות לשון מדברת גדולות שתו בשמים פיהם ולשונם תהלך בארץ שפתים להקל קול יעקב הכהם השופטים הם הם המעידים, הם הם המצומים הבאים בנצחונם של בשר ודם הגמשלים לנחש שעומדים בגליא והורגים בחספמי¹ והביאי עצה עשו פליליה וגמרו אומר בדעתם המשובשת ובדינם המזויפת להביא משפטיהם לפני המלך גם לעשות ולגדור עצמם בדינא דמלכותא למען אשר לא ימצא תרופה לכבתם ולא יועיל התר פם ידיהם ברצי כסף גם זאת מאת ה' צבאות יצאה הפליא עצה הגדיל תושיה למען אשר לא ישימו כסלם ובמחונם אלא בהקב"ה והתעוררו בהכרת יועצי רשע ובטענות כוזבות ויהי הקשר אמיץ וקשר רשעים אינו מן המנין כי נחלקה עצתם ונתפרדה חבילתם כי אב בית דין שלהם מצדד צדדים לאמר הטורי מחטא והכי קתנא תנא ושירר ולזה שומעין שאמר כהלכתא עד שהכריחום עלי אמרת נזרה ודינא דמלכותא לרון ולהגיש תעצומותיהם לפני המלך וישא העם בית ישראל את מצוקם ומצערותם צרורות צוקה על גבי צוקה ספני המת המציק אשר כונן להשחית ותרב משאת בן ימין פוזוי ובוזוי אחד בוזוי ותדלות לאל כי הועילו צעורים שלגו מעצרת האלופים כי קרי קצף בצום בעל קול לו כל אליו שופכים לבם כמים ושערי דמעות לא ננעלו עד היות עינא ולבא תרי צרצורי דהספה לסיף ואויל הנם כי הנזירה היתה בשנת ת"ח"ן זכות אבות היא שעמדה לאבותינו ולגו ומן השמים ירוחמו, בלילה ההוא נרדה שנת מלכו של עולם ויקץ כישן ה' והשיב אחור עצתם ודעתם יסכל והשיר שפה לנאמן אשר קדש שם שמים ברבים וכצונו בו הגשה למלחמה ולפיוס ולהפלה ודברים של טעם לשבה ולעלות על שלחן מלכים וישם ה' דבר בפיו לאמר שוב אל בלק אשר רצה לבולקס ולבולעם הוא הנכון כה"ר מתת'יא כנזו יצ"ו, ובעמדם תרפה כנפיו וכולם מבחין והוא מבפנים בעצרת האמונים הנמנים עלי תולה ארש על בלימה ערים לבלום כל קרוב אליהם שלא יכוו בשלהבת הקשורה בנחלתם ויול גלוג לאומתו שנכנס בשלום ויצא בשלום כפומא דאריותא ונתעצמו בדיון וערכו טענותיהם לפני המלך זה אומר בכה וזה אומר בכה כי להם שייך דין קדימה והם עומדים בחזקתם ומעשה אבותיהם כידיהם כימי קדם קדמתה והם נכנסו לנבולם ועדיהם המה בל יראו ובל ידעו למען יבושו ומעו יצא מתוק ופיהם הכשלים לרשעים כי דבריהם סותרים זה את זה, והמלך ברוב שכלו ובעוצם דעתו הרמחה הבין בדבר וכדי להבחין בין האמת והשקר ולאמת ולהכריח הדברים לקול שלוחיו נמשו עברו ים לבאר ולפרוש להם ע"פ התורה אשר יודוה ונפסק הדין הוקת קרקעות מפני סתרת² הבעלים כבר פקעה זיקתם ואבדה הזיקתם והם זכו בקרקע תחלה והבא לא עון³ עליהם ולהוציאם מתוקתם עליו להביא

¹ צ"ל באכסמיא. — ² צ"ל כחאת. — ³ צ"ל למעון. — ה.

ראה גם כי הם מעילים לתקן המדינה לתועלת תושבי העיר וצדיקים אנתנו להחזיק טובה תשואות חן חן להאיש הנעלה הרופא המובהק כ"ד חיים עמנו אל נדא סיני¹⁾ העומד בפרץ ודורש טוב לעמו ורובר שלום לכל זרעו כלה זרע אמת לבוא אל המלך להתחנן לו ולבקש מלפניו על עמו בית ישראל הבאים מצרימה בין שיני אריות ועלינו לשבח לארון הכל ולפאר ולרומם על גורל הנם והתשועה הנפלאה שלא נתכנו²⁾ סרף לשניהם והצילנו מידם ולהודות לה' ולומר לשמך עליון ולמנצח לעבד ה' לרוד אשר דבר לה' את דברי השירה הזאת ביום הציל ה' את עמו וצאן כרעיתו מידם וישנם מחנו בחרו ומשקל לומר וישא משלו ויאמר:

אָרְנִי עַת אֲשֶׁר הִפְלִיא חֲסִדָיו...	לְרַחֵם עַל פְּזוּרֵי צֶאֱן עֲדָרִים:
נְתוּנִים גַּם מְעוּנִים הֵם בְּחִרְפָּה...	לְבֶן אִמָּה לִמְבַח הֵם מְסוּרִים:
יְרֹדִים גַּם מְשׁוֹעֲבָדִים בַּחֲזֻקָה...	בְּפֶרֶךְ עוֹל מִנֶּת מֶלֶךְ וְשָׂרִים:
דְּלִקְנוּ אַנְשִׁים הַמְּאוּסִים...	לְהַעֲלִיל בֵּית כְּנִיסַתְּם לַחֲתָרִים:
וּמְוַעֲצוֹת בְּרִשָׁע חֲשַׁבּוּ...	לְעִקּוֹר הַפְּרִיד חֲבִילַתְּם אֲרוּרִים:
דְּבָרִים שִׁלְחוּ גִמְרוּ שִׁפְטִים...	וְהוֹדִיעוּם לְמֶלֶךְ בְּסַפְרִים:
בְּרִצֵי הַכֶּסֶפִים לֹא יִרְצוּן...	וְלֹא הוֹעִיל בַּחֵיק שׁוֹחֵד דְּבָרִים:
בְּאֵרִיהַ יִכְסְפוּ לַסְרוֹף הַמּוֹנִי...	בַּחֲבֵרֶת יוֹעֲצֵי רִשָׁע מְסוּרִים: ³⁾

ישתבח המהכים והנותן הוד החכמה למבני מדע כמאמר נלי רזיא יהב חכמתא להכימין ומגדעיא ליורעי בינה אשר מסר חכמת סוד העבוד ושכילי רקיע ליציר כפיו שעד שלא היה זמן ועידן היה משתעשע בו כאמרם ז"ל קודם שכרא הקב"ה את עולמו היה מהשב חדשים ומקדש זמנים ומסר סוד החכום הזה למבחר האנושי אבינו הראשון: והוא מסר לשנת בנו ובנו לבנו עד ירד והנוך ונת מסרו לשם ועבר והם מכרו לאברהם, ואברהם ליצחק ויצחק ליעקב, ויעקב לבניו, ולוי לקהת, וקהת לעמרם ועמרם למשה: תדע לך שהרי אברהם ידע באיזה יום יהיה פסח לבניו, וכן שאר המועדים שהרי קיים אפילו עירובי תבשילין. ורבקה עשתה שני נדיי עזים והטעם מפני שימי המועדים מקודשים ועומרים הם, שאפילו היה מספיק בצקם של אבותינו להחמיץ היו אוכלים מצה ושומרים המועד שבאלו הזמנים נילוי רצון הבורא בעולמות ומחויבים אנהנו לשמוח עמו אפילו בלתי סבה, וחג שבועות יוכיח. והדברים עתיקים.

ובהיותם במצרים בקשי השעבוד שכחו כל המצות וגם מצוה המפוארה הזאת והורה העמרה ליושנה ביד ארין הכל. וחזר בעת הגאולה ומסרה למשה ולוקנים באכרו החודש הזה לכם, ובאומרו שמור את חדש האביב עד שבא סוד העבוד הקדוש הזה לבני יששכר והם העמיקו ודרחיבו החכמה ומסרו ביד תלמידיהם, ומתלמיד לתלמיד עד שבאה החכמה לירי הגאונים ז"ל שבהיותם יושבים בטבור הארץ הקדושה והטהרה. כי מציון תצא תורה, הם סדרו לנו לוחות וכללים טובים ויפים, כתוקים מדבש וגופת צופים, עד היום הזה שלא סר שב"ת מירודה ומחוקק מבן רגליו. שובתים ממלאכת זר ועוסקים מלאכת [בן] שמים לידיעת מועדים ושנים, ומולדות ותקופות של כל עם ד' על מקומו יבא בשלום שקמים ושאננים.

¹⁾ צ"ל גראסוני [גראציאנו?]. — ²⁾ צ"ל נתנו. — ³⁾ בדבר שפתים שם נמצאו עוד ששה עשרה בתים משיר זה, אשר אמנם אין תועלת להביאם הנה. ה.

ואל תתמה שגם מהכמי העמים והגוים שלמים וגם רבים בקיאים בתנועת השמש והקפתיו, לדת הירח ותולדותיו, שהגם שמים נגזבים ימתקו השנתם בחיצוניות נלגל השמש והבריו ותנועותיהם, ומשם מבינים קורותיהם, אבל אנהנו גוי קדוש עם ב"י מבינים מן מוצא דבר ופנימיותו, ונשמת השמש וחיותו, עד נקודה הראשונה אשר היה הבל מראיתו. —

ואחר הגאונים ז"ל בכל דור ודור קמו בשמותם עלי אדמות כמושבותם עוסקים בחכמה, וכאשר באתי פה עיר קרא טוב יע"א, אשר במחוז קירוס ראיתי לסדר הקדוש הזה אשר חבר הרב הכולל החסיד המופלג מורינז ורבינו כמהר"ד דוד לחנו זלה"ה סידר גם כן בהכמתו הרמה וכתבתי התמה סדרי מועדים וזמנים קי"ח שנים, ויען שבזמננו זה הם ונשלם לוחות הברית לוחות האבן אשר היבר הרב הגדול ז"ל בסדר הזה, קם אחריו כאריה הבקיא בסתרי סוד העיבור החכם והנכון המדומם כ"ר אברהם שלום שו"ב בן אהרן שלום נ"ע, והיה מדי שנה בשנה מסדר ומתקן לוחות להורותם, עת תקופת המלכים תר"א ותמ"ט [בן] וכוכוים במסלותם, ומועדים ושנים ושאלות הבל יפה בעתים. וכאשר ראינו דעתו הרחבה ומלאכתו המפוארה אשר היבר שמונים שנים רצופות כולו מלא אורה, לא החסיר ולא העדיף אפילו בהום השערה, אמרו לו יחידי הקהל ה"ו עת לעשות לד' לחבר את האהל להיות אחד, לוחות כרגילות אלו על שמונים שנה בסידור הקדוש הזה להיות לנו לזכות לפני הקב"ה, כי ימצאו בנינו ואנשי דורות הבאים אחרינו כשלחן ערוך ומוגת לפניהם, והיתה התחלתו סידור שנה בשנה, בעזר אל קדוש ונורא הישוכן מעונה ע"י הפועל במלאכת הקדוש הרב ה"ו כ"ר [?] אפרים אשכנזי יצ"ו בן הוקן יהודה אשכנזי נ"ע בשנת ה' תקצ"ה בח"י לחודש כסליו.

אלה דברי המסדר הקסן חיים יום טוב בן שלמה הלוי נ"ע הספדי.

אצל הקהל בקראסוב הקרימצאקים מצאתי כ"י על קלף על בויגין קסן במרובע בגדלו, ויתחיל מקאפיטל ס"א ישעיה, (כי הסר הוא מתחלתו), עד סופו, ירמיה חסר יחזקאל ותרי עשר. ובסופו כתוב הכתובה הזאת:

1. ז' וזה הספר ישעיה ירמיה יחזקאל ותרי עשר נפל בידו של סעיד בן עיבט הגדול כנהלת אביו כחלק ונחלקו המקומות אשר לקחו כל האחים כנהלת אחיהם, כאשר לקחו איש חלקו ונתפשרו הם באהבה ובחבה איש לאחיו באין שום מחלוקת וכסנוך בי אם בשלום לעולם ולא לערער דבר איש... שלמה בן ר' אלישע יצ"ו כלב בן אליהו בן שלחיה יצ"ו'.

1) בהעמקת הישימה הזאת נפלו איזה טעויות, ראה בחבורי האשכנזי הנ"ל (צד 233); וכופר אחד שהחזוק כפרן נתני לרובר שקרים, גם הדפוס סכתב הרב דקראסוב בענין זה, וכאשר שאלתי את סי הרב הנ"ל השיבני במכתב ארוך (סיום כ"ו אדר שני התרס"ג והראיתי לידידי הר"ר גייבויער ועוד אחרים) אשר בו יגלה תרמיט הכופר ההוא וזדוגו, וסוף דבריו: ואין להאשים את... אלא על שגילה טפח ממכתבי הנ"ל וכיסה טפחים. שאם היה מעתיק כל דברי סכתבי לא היה נותן מקום לחשוד באדוני שחלילה דבר שקר וכו'. ועליו מוטל חובה לפיכך הדברים לאסתותם ויאמר כפה מלא: דברים שאמרתם לכם טעות הם בידים, ודברי הרב הנכבד הרבני יתיה אמת וצדק כמה, וכזה תאלמנה שפתי שקר הנוברות על צדק עתק. ובחבורי השני בשפת אשכנזי אגלה את נבלות הכפרן בקהל.

בכרתי ישעיה ירמיה יחזקאל ותרי עשר אני סעיד בן עיבמ לאלישע בן ר' יעקב ביום א' לשבת בחדש מרחשון בכ"ה יום בו שנת ד' אלפים תר"ז. פה ... ב... מוניב. ¹

2 א' כ"י חומש בנודל כהראשון, נמצא כתוב כהובא זאת: עדות שהיתה בפני חותמי מטה ביום ראשון לשבוע בחדש אייר בשמונה עשר יום שנת חמשת אלפים ושמונים שנים לבריאת העולם. כפי המנין שאנו מונים בו פה במדינת קרים בעיר סולכאט, ביום הזה מכר אליא בן ר' יוסף נ"י זה התורה למ"ד אליא בן ר' כלב במאתים ושמונים כסף קירימא במלכות של טלך אוזבעק וקיבל הרמים מיד זה אליא בן ר' כלב ליד זה אליא בן ר' יוסף ומכירה שלימה בלא החזרה פסוקה והלוטה וכל מי שיערער יהיו דבריו בטלים כחדש הנשבר מבן מבת מאת מקרוב ומרחוק ומה ששמענו מפיהם כתבנו להיות לעדות מהר ומחרתים לראיה וזכות וזכרון עדות שריר וקים.

ר' יוסף בן מ' אברהם נ"י.

אברהם הגר בן...

בצד שהוא נמצא כתוב עוד כתובה אבל לא יתכן היה להסביר כי אם זה: זאת התורה התמימה הקדיש אותה ר' אליא בן ר' כלב בעבור כפרת נפשו בקהל סולכאטו והוא קודש לה' אלהי ישראל לא ימכר ולא ינאל ארור מוכרו וארור קונדו וב'.

3 א' עוד חומש חסר וכתבה בצד האחרון תחת „לעיני כל ישראל“.

בשנת חמשת אלפים ומאה וחמישים שנה לבריאת העולם לפי מנין שאנו מונים בו פה בקהל סולכט. עדת בני מקרא ביום הזה הקדיש כ"ד אליה הכהן בכ"ד צדוק הכהן נ"ע את התורה הזאת להיותה קודש לי"י ואמנם הקדישה על שם מרת אמר מלכה בת כ"ד משה נ"י להיות זאת התורה בכנסת הגדולה קדש לד' אלהי ישראל ערוך ¹ שמה וברוך מצילה מכל גזק וארור יהיה המוציאה מקדושתה והמחליפה והמזכרה והממשכנה ואשר יהיה מצילה יהיה מבורך וזו העת תהיה עת רצון מפני אלהינו שבשמים לפקד את כבוד אחינו ר' אליה הכהן הזה להוציאו מעקרותו ולתת לו בזכות זאת התורה בנים זכרים מתלציו ... יוסף ב"ר שלמה נ"י ב"ר מעדיה בכ"ד עובדיא צוה להתום כ"ד משה ב"ר שלמה, צוה להתום כ"ד ישועה ב"ר יפת צוה להתום כ"ד ישראל ב"ר שלמה, צוה להתום כ"ד ישראל ב"ר שלמה, צוה להתום כ"ד יוסף ב"ר יעקב צוה להתום כ"ד אברהם ב"ר הלל, צוה להתום כ"ד יוסף ב"ר יעקב צוה להתום כ"ד אברהם ב"ר יפת צוה להתום כ"ד שבתי ב"ר משה צוה להתום כ"ד אברהם ב"ר ישועה ויעקב ב"ר ישועה ושבתי ב"ר לוי ור' משה ב"ר שמריה צוה להתום ואני הסופר תולעת ולא איש יהודה בן אליהו האדרינופוליטי נרתויא ².

¹ גם פה העתיק שלא בדקדוק, ראה תבויי הגיל.

² ציל ברוך.

³ ציל נכתויא (נמשו בטוב תלין וזרעו יירש ארץ), ומהאישי יהודה האדרינופוליטי הזה תמצא רשימה אחרת קודמת בזמן (הקכ"ג ליצירה); ראה קמלוג מאסיפה ראשונה צד 220, וגם משם נראה כי היה סופר.

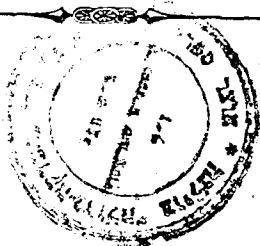
ה.

ה.

ה.

ביום כ"ח כסליו באתי למעלימאפאל וקבלוני טובי העיר בסבר פנים יפות ,
שם מצאתי את המשכיל ר' אפרים ראסקין , אשר הרבה עזר לי באסיפת החתומים
לעולם לא אשכחתי ואזכרתי לטובה ולברכה . הוא משתדל להפיץ שפה העבריה
בעמינו , יזכור לו ה' לטובה , אך לדאבון לבנו , כי לא לחכמים לחם , יש לשם
חכם שיש לו לחם , אבל ברבות הוננו ישכח מעט מעט את אוהבי ההשכלה ועוסקי
בשפת העבריה , וזהו צרעת ממארת בעמינו , כי כל איש משכיל בעודנו עני ובשפל
המדרגה הוא בעל צדקה גדול , ומתפאר אם היה עשיר היה מקבל את כל המשכילים
בצל קורת ביתו ברוב כבוד ועמד לימנם בכל גופו ומאדו , ואך כאשר לפעמים כי
משכיל יתעשר הרבה , או שוכח את הבטחותיו אשר הבטיח בעודו היותו בשפל
המדרגה . ובראותו משכיל או אחד ממחברי העברים החובבים שפת קדשנו , או עפ"י
הרוב לא יתראו לפניהם , ואינם מקבלים אותם אל ביתם , ולפעמים אם יקבלו
אותם , או יקבלו אותם זעהר קאלם , כמו שנהפך לאיש אחר , דבר פלא . —
את המשכיל העשיר ההוא שחרתי פעם אחת ויותר לא פנה לבי לבוא אל
ביתו , כי כמים הפונים לפנים וכו' . —

תם החלק הראשון .

חלק שני.

ידיעות מקהלות היהודים בערי הקוקו וכפריו ומדינת פרס.

(1) הכפר אנלאבי.

להנוסע ההולך לאסוף ידיעות ע"ד אח"כ בשם הממשלה
י"ה כבוד ר' יוסף יהודה בן יעקב הלוי משארני נ"י.

בפקודת הנשיא הישמעאלי שלנו, הגנו מודיעים לכבודך, הידיעות האלה:
אצלנו ימצא ששה בתים בכפר אנלאבי ואנחנו יושבים פה, כחמישים או ששים
שנה, כפי המסורה המעט מאבותנו, באנו מכפר דושטראך לשבת פה, מפני איזה
סיבה ובאיזה זמן לא יודעים, ויושבים תחת מושל סולטאן אחמעד בעק, מקודם לו,
ישבנו גם תחת המושל איבראהים בעק, גלות ב"ה לא יש לנו תחת סולטאן בעק
הנ"ל, כי הוא איש טוב ומטיב אותנו, רק חלק עשירי יקח מאתנו מכל אשר
אנחנו זורעים על הקרקעות אשר נתן לנו לעבודה ולא יותר, מטים אחרים לא יקח
מאתנו, בית הכנסת אחד לנו רק ספר תורה לא יש עדיין אצלנו, אבל כמשך הזמן
אנחנו משתדלים להביא לנו ס"ת ע"י היהודים ההולכים לשוק מאקאריא, מלמד
ילדינו לא יש לנו. השוחט מכפר האשמאגול יבוא אלינו לשחוט בשר, כי קרובים
אנחנו איש מרעהו רק הנהר רובאז יפריד בינינו. וחזן אחד יש לנו מאחינו אנשי
הכפר ולא יותר, אנחנו יושבים ביחד עם הישמעאלים ומרבדים בלשון פת ועוקים
בעבודת האדמה, ולו לא היה לנו גלות מאת השר הפריסטאו הרוסי, או היה טוב
לנו מכל אחינו היושבים בכפרים סביבנו, אבל זה השר הרוסי ימרר חיינו. אנחנו
מהויבים ללכת לביתו לעשות כל המלאכה שנצרך לו בביתו, לתקן בטיט ובחומר
נגי ביתו לנקות את זבל בקר ואשפה מחצרו. גם להפאסט סטאנציא ישלח אותנו
לנקות את דירת החסים ולנקות את הזבל והאשפה משם, לגדור בקוצים מקום
ד' חסים ואנחנו עושים מלאכה בחומר וטיט בכל המלאכות הנדרשות להפאסט
סטאנציא הנ"ל. בכל זמן שנצרך וכמעט בכל יום ויום. אם רוצים פעם לעשות
מלאכה בשבילנו מוכרחים לשלם עד הצי רז"כ לגוים מכל איש ואיש מאתנו למען
שילכו המה פעם לעבוד שמה בשבילנו. בכל הכפרים לא יקח צאפארים רק מאתנו,
סוסים נותנים בכל זמן שנצרך לעוברים ושבים ואם ימות מאתנו אצל מי סוס אחד,
יצוה הפריסטאו על זה האיש שיקנה סוס אחר ולא ישניה אם בכחו הוא לקנות סוס
או לא, כשביל צאפאר. נוקערים לא הלכו מישראל עד כה והפריסטאו יקח מאתנו
גם נוקערים זה שתי שנים, כאשר הנהר רובאז עולה על גדותיו ושומף ועובר ברוחב
כמה פעמים בשנה, מוכרחים יהודים לעמוד אצל הנהר ולעבור כל העוברים ושבים
דרך הנהר, כי נשר לא יש עליו. האנשים שלנו מתי מספר הם כששה בתים

(1) בחלק הראשון נתתי את ספר המסעות המסודר לדפוס וגם הלוקטים מספרי זכרונות
הנוסע, ובחלק השני אתן את הלוקטים השונים ודברי ראשי הקהלות אשר מצאתי בכתביו
הנפרדים; ולהקל החפוש סדרתיים לפי שמות הערים על סדר הא"ב. ה.

והמלאכה אצלנו יותר מכהנו ולולי לא עבר השר הפריסמאוו הרוסי עמנו בעבודת פרך הלא לא היה לנו שום דבר להתלונן על מצבנו, כי מצד הבעק הבוסרמאני לא יעשה לנו שום דבר. כל אלה הודיעות הגנו מודיעים לכבודך וגם מעידים על זה בהתייחסות שמות כל עדתנו הקטנה שלנו פה כפר אגלאבי יום שלישי בשבת כ"ו להודש מנחם אב שנת ה' תרכ"ו ליצירה. —

רפאל בן תבונה. דוד בן ישעיה. פסח בן אליה.
ישראל בן נפתלי. שלום בן רחביה. רבח בן נפתלי.

כל מתיחס הסכרים והמחמוסות אני מעיד פה ארסק י"ז אלול ה' תרכ"ו ליצירה ראש"ד
הקטן ספק בהר"ר יחזקאל. הי"ז מזרחי.

2) העיר אורמי בפרס.

יקר רוח איש תבונה וכל מעשהו באמונה רץ לדבר מצוה עושה מאהבה איש אמונה רב פעלים רב גוברי ורב חיליה נהר דעה ואיש חכם חוכמה מפוארה רב פנינים צדיק יסוד עולם חיבב את התורה שיש ועושה צדק וחזק כל בדק גיבור לעמוד בפרץ גולת הכותרת נוה המשובח והמפואר הגובר הנאמן שר בית הזוהר הוא זיוה הוא הררה מעלת החכם השלם ענותן כהלל אין גומרין עליו את ההלל צאן קודשים בנן של קדושים השד"ר הנאמן עמרת בראש כל האדם ולנבי דידן מאה כתר"י כמהוד"ד ציניור יוסף הלוי יצ"ו יר"ה אתה ה' תשמרהו וכצינה רצון תעשרהו עד כי יבוא שילה משיח לישראל וכל לציון גואל כיר"א.

אחרי עתרת החיים והשלום שלמים מרובים יצאו ניצבים לשחר פניך הנעימים ואנו ליה עינינו חבון תפילתינו לפני אלהינו ה' צבאות יגן עליו ושמחת עולם על ראשו ששון ושמחה ישיג בהצדיו ובסידותיו שלוח בארמונותיו אנש"ו.

אותותינו אלה בבכי יבואו קול נשמע נהי בכי תמרורים רבת שבעה לה נפשינו מי המרים הלא היא קול האר"ש וכל אשר עליה ממרת אמריה במר תבכה לעיני מאהבה מפני צרת המציק גוים אכזרים אין חומל ואין מרחם על עם ישראל אשר היה לחרפה כמים חוצות לאשפה מה נאמר לארזי אם נכתוב לאדון מדרות שעוברים עלינו ותלאות שעושים עלינו גוים ארורים יכלה הונן והם לא יכלו יכלה הדיו והנייר והקולמוס והם לא יכלו על איזה מהם נבכה תחילה אם על המכות אשר כמים לישראל זה הצער קל שבקלים השני אם בר ישראל מתקומם אם [כן] גוי על עגן משא ומתן מכה לישראל ומקלל לדת ישראל אם ילך ישראל לקבול אצל שר הולכים גוים ומעידים לפני השופט שזה ישראל קילל דת גוי ולוקח פתקא מן השופט ומלוך אותה אצל שר ותופס השר את בר ישראל שקבל לפניו מכה אותו מכות אכזריות ומעניש אותו ממון כפי רצונו: ושלישית אם יהיה לשר עבודה של מים או זבל או שלג שולח עבדים שלו ותופסים בני ישראל ועושים בהם עבודה בחינם יאירע מעשה כזה השנה שתפסו זקן א' והוליכו אותו לאנגריא של שלג ונפל מן הסולם נשברו ידיו ורגליו ונשברה מפרקתו מכף רגל ועד ראש כולו מתום מוסל בארץ ושנה א' לא ימות ולא יתרפא ורביעית הולכים גוים ומעידים בעד ישראל וזה בר ישראל חייב לזה גוי כך וכך ממון עושים לו זיופים ולוקחים ממנו ממנו [כן] ממון יש זיוף אחד שעושים מוציאים שטר של ערכאות שזכנו ישן נושן ב"ו שנה או כ'

שנה וכותבים עליו רבית רבית מעלים אותו סך עצום ולוקחים כל ממון של אותו ישראל ואם לא מצא ירו לפרוע פרעות ישאר נע ונד הולך ומשתמד או בורח והולך בנלות עם בני ביתו וחמישית אם א' ישראל נכשל באיזה דבר בלקיחת ממון של נגיבה או איזה דבר של רשעות כגון שמוכר עורות ישראל לגוי אם יודע להם זה הענין ואותו ישראל שעשה זה ענין בורח ותופסים את קרוביו ומצערים אותם ומכים אותם ומענישים אותם כסף והשישית מקדמת דנא היו בני ישראל בצער הרבה מפני המס כל מה שהיה רוצה השר היה לוקח ממאה בתים של ישראל היה לוקח כמו ערך שלוש מאות לירא מגידי מזה הסך היה לוקח יותר ולא פחות הן היום שלחנו מבני עמינו לעיר המלוכה מעם נתקל מאת המלך אבל זה השר שבאורמי לוקח ג' קיראן מכל א' יותר ממה שקצוב מן המלך אינם יכולים לו א' מבני עמינו שלחנו אותו לתבריו וקבל אצל שר והביא ממנו כתב שלא תקח מחוק קצוב מן המלך ולא קיבל את הכתב ואדרכא תפס את אותו ישראל ששלחנו אותו לתבריו וחכש אותו והרבה הכה אותו ולקח מעדת ישראל י"ג לירא מגידי קנס ומפני שאמר למה אתם שלחתם אותו לתבריו והשביעית באים משרתים של גומריג דהיינו מכס מחפשים בבתיים של ישראל אם רואים איזה סחורה בבית ישראל ולוקחים אותה באומרים שזה סחורה שאתה קנית אותו הבריתו אותה מן המכס והשמינית אם ישתמד איזה איש או אשה מבני ישראל אם ימות א' מקרוב של מוכר או באים ולוקחים כל ממון המת באומרים כל ממון של זה המת אנחנו יודשים אותו יען שקיבלנו דת מחמד כי בדת שלהם כך כתוב כי משומד יורש כל ממון של מת והחשיעית אמ"ת במספר קמן עולה ט' ואנחנו מבקשים מאדון שתתן לנו א' מדרש של הוצאה של רוגיל [רוטהשילד] הי"ו וישלח לנו ספרים נמרות פוסקים ומדרשים שילמדו בהם יתומים ועניים שזהו קיומם העולם וההו העיקר בקשותינו להחזיק ביד לומדי התורה יען אנשי קהילתנו עניים הם ואין יכולת בידם לחזיק ביד לומדי התורה מפני צרות הגלות על ידי זה יוצאים בני ישראל עם הארץ אפילו תפילה אינם יודעים ועוד אם נכתוב לאדון צרות רבות מאלופות מדובבות יכלה הזמן והם לא יכלו אי לזאת קמנו בקידה ובהשתחוויה להניד לאדון מעם מצרותינו אולי יחנן אדון ויציל אותנו מיד גוים אכזרים ויעמוד לימין ישראל עמידה שיש בה סמיכה ובנין דא מצוה רבה יכולה היא שתגן אלף המגן על אדון ועל שולחיו ועל כל אשר לך מסביב הון ועושר בביתך וצדקתך עומדת לעד כי בטוח לבנו מרוב צדקתך ותמימותך והשיבותך שכן יעשה וכה יוסיף ותוספת מדובה מדה טובה מזהב שבא בצל שדי תלולוג ומאת ה' תהיה משכורתך שלימה טובה כפולה ומכופלת אמן כ"ד ובכן שלומך וסובתך ישגא לעד דשו"ט החותמי מטה פה העירה אור סי' י"א בשליש אמצעי לחודש סיון שנת תר"ל ואנחנו נברך תמיד שמך הטוב תרב גדולתך כנה"ד וכנא"ה [וכנאום?] החותמים ברחבי לב המעתיירים בעדך עתרת החיים והשלום אמן כן יהי רצון.

נאום הצעיר חכם שם טוב ניסן יצ"ו מג"ל. הצעיר יחזקאל נסים יצ"ו.
נאום הצעיר חכם יקותיאל ככה"ר יחזקאל ס"א. אליאו שלמה הלוי.
הצעיר משה אליאו עז"ו יצ"ו. נאום הצעיר חכם נסים בבה"ר עזיאל
כהנן ס"א.

צרות אחרונות משכחות ונחסר מן הענין שכתוב מעבר לך צרה תשיעית
שאם מן הנזים יאבד בן או בת מהם ולא ימצא תופסים את ישראל באומרם שנבנו
אותו לאוכלו עד שמוצאים אותו גוים באו בנים עד משבר כמעט שמגיעים ישראל
לכליה ועוד זאת שאם יניחו איזה שר או מושל על ישראל אם יקבול מבני ישראל
על חברו אצל השר תופס אותו השר את ישראל ומכה אותו ומעניש אותו כסף
יבוא לידי מלקות ותשלומין כל שנה לוקח שר מישראלים כמו סך מאה לירא מגדי
מאלו עניינים אי לזאת באנו להגיד לאדון שתתקן וחסיד אלו דברים וצרות רעות
כי יודע לכל העולם שיש מנהיג ורועה נאמן לישראל שיהיה קידוש השם בעולם
ואין להאריך כי אם בשלכא דאדון ובכך אתה שלום וביהך שלום וכל אשר לך
שלום עתבו"ט.

(3) העיר אחימתה. שטר כתובה משם.

שוש אשיש בה' תגל נפשי באלהי כי הלבישני בגדי ישע מעיל צדקה יעסני
כהתן לכהן פאר וככלה תעדה כליה ויען לכן ובתואל ויאמרו מה' יצא הדבר לא
נוכל דבר אלקיך רע או טוב הנה רבקה לפניך קח ולך ותהי אשה לכן אדוניך
כאשר דבר ה'. ונודע בגוים זרעם וצאצאיהם בתוך העמים כל רואיהם יכירוהם כי
הם זרע בך ה'.

בסימנא מבא ובמולה מעליה אורה וצהלה ויקר וגדולה ומעשה תהילה ושמחה
כפולה וחרדה מעולה ודגן וגילה להתן ולכלה ולרבני הגולה ולכל ישראל שהם עדת
הסגולה ה' יביט עליהם בעין חמלה בזמן קריב בענגלה ומצליחין כן יהי רצון אמן.
מצא אשה מצא טוב ויפק רצון מה' בית והון נחלת אבות ומה' אשה
משכלת ויאמרו כל העם אשר בשער הזקנים עדים יתן ה' את האשה הבאה אל
ביתך מרחל וכלאה אשר בנו שתיהם [בן] את בית ישראל ועשה חיל באפרתה וקרא
שם בבית לחם ויהי ביתך כבית פרץ אשר ילדה תמר ליהודה מן הזרע אשר יתן ה'
לך מן הנערה הזאת.

סימן אור"ה סי' ברכ"ה סי' גיל"ה סי' דיצ"ה סי' הו"ד סי' וע"ד טו"ב סי'
זמ"ה סי' חרו"ה סי' טוב"ה סי' ישוע"ה סי' לב [בן] סי' כבו"ד סי' מ"ו סי' נחמ"ה
סי' מליחה סי' ע"ו סי' פ"ו סי' צהל"ה סי' קממיו"ת סי' ר"ב שלום"ס סי' שפ"ל [צ"ל
שפע ?] מ"ל סי' תשוע"ה א"כ"ד.

קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה
ברביעי בשבת י"ח ימים לח' אדר שנת חמשת אלפים ושש מאות שבעה
ועשרים לבריאת עולם לבנין שאנו מנין כאן במתא אחימתה יע"א דיתבא על נדך
סקורי איך התתן הכתור הכבוד הנחסר הנעים והמפואר אליהו בכ"ד אהרון יצ"ו
אשר ליה להרא כלתה בתולתה נעימתא ושפירתא מרת חוה בת יוסף הוי לי לאנתו
כדת מ"ו ואנא בס"ד אפלה ואוקיר ואזון ואפרנס ואכלכל ואסוכר ואבסי יתיכי ליכי
נהלכת גוברין יהודאין דפליחין ובוקרין ומפרנס' וכלכלין ומסבירין ומסבין יתהון
בקישטא ויהבנא ליכי מדר בתולייכי כסף זוזי מתאין כספא דבייא דחזו ליכי
מדאודייתא ועלי מונויני ובסותייכי וסיפוקייכי ומיעל לותייכי כאודת כל ארעא
וצביאת מרת כלתה דא והות לי לאנתו בסיטן טוב ובמזל טוב ודא נדונייא דהנעלה

ליה מבי אבוהו בין בכסף בין בזבח בין בתכשיטין סך הכל עם התוספות ועם כסף קרושין שלוש מאות ושנים מנאת במסבע אדונינו המלך הקיסר אמפיר' אלכסנדרני ניקלינאי יר"ה :

הכל קבל עליו חתנא דא ובא לידו ונעשה ברשותו וזקף את הכל על עצמו כמלוה ורשו וכך אמר לנא אחריות שטר כתובתא רא ונדונייא דא ותוספתא דא קבלית עלי ועל ירתי בתרי ועל כל שפר אורג נכסין וקנינין דאית לי תחות כל שמיא וארעא יהון אחריאין וערביאין להתפרעא מנתן בחיי ובהר חיי ואפילו מן גלימא דעל כתפאי מן הנ"ז בחווק ובחוסר כשטרי כתובות הנדונות בבנות ישראל הכשרות תיקון ח"ו"ל דלא כאסמכתא ודלא כמופסי אלא כקנין ג"ז במנא דכשר לקניא ביא [כן] ככל מאי דכתיב ומפורש לעיל והכל שריר ובריר ואמת ויציב ונכון וקיים : דוד בן אברהם עד . שמעון בן אברהם עד . חכם משה בן מרדכי עד . אני הצעיר יוסף חכם דוד . . .

4) הכפר אימאם - קולי - קענמ .

לכבוד הנוסע ההולך לאסוף ידיעות ע"ד ישראל בשם הממשלה כבוד יוסף יהודה בר"ו הלוי משארני ג"י .

אנחנו קהל ישראל מכפר אימאם קולי קענמ מודיעים לכבודך כי אנחנו באנו לשבת לזה הכפר זה חמש עשרה שנה אחד אחד באנו מכפר קארצנג מדזעראח מממראטש ומינוגוריה וכדומה . מספר הבתים שלנו שמונה , לשוננו לשון סם הנהוג במדינתנו אנחנו יושבים במקום מיוחד ולא עם הגוים ביהר . גלות גדול יש לנו כמו ליהודי קרצג וכל אשר הם עושים כן אנחנו , חוץ מן עבודת התולעת המשי אשר אנחנו אינם עושים . האינסטרקציה אחת היא , של קרצאק ושלנו . אנחנו יושבים ת"מ ביקע אחת פארידזשאהאן בת שאכנרדיי בעק והיא תעשה לנו עד מות מפתה בנותנו להמיר דת ישראל ולכוא בדת מחבד וכבר שתי נשים פתה , לא יש לנו בית הבנסת לא רב ולא שוחם ולא מלמד לילדינו , יען כי עדתנו קטנה רק משמונה בתים , ולא יכולים להחזיקם והמסים אשר אנחנו משלמים למלך . לו הי' הרצון בעיני הממשלה ליתן לנו רשות לצאת מן הכפר ולהתישב באיזה כפר של ישוב גדול של ישראל , ותכלית הביקה שלנו להמיר דת כל הבתים שלנו , וזאת היא תעשה אשר לא יעשה , אנחנו בקשנו מאת הנאצאלניק שלנו ולא קבל בקשתינו אח"כ בקשנו מאת הארון הגוברנאמאר בדרכנד , ולא מלאו ג"כ את דבריו ואיננו יודעים עכשיו מה לעשות , כי נונעים הרברים עד דתינו ואמונתנו . כל אלה אנחנו מודיעים לכבודך ומעידים בתמימות ידינו יום ג' י"ח אלול שנת ה' תרכ"ו ליצירה . פה אימאם קולי קענמ .

אבא בר אליעזר . פסח בר נעריה . פינדא בר חנוכה ⁽¹⁾ . אסף בר אליעזר . אליעזר [כן] בר אליהו . עקיבא בר רעבי . שלומן ⁽²⁾ בר שלום . ניסן בר עקיבא .

על חתימת ההתימות אני מפיך פה קרגאק יע"ה יום ד' ה"י אלול שנת ה' תרכ"ו ליצירה רב הטולל על מחוז קוריסק וסניביו הק' אסף בטר"ר יחזקאל מזרחי הי"ו .

⁽¹⁾ האות הראשונה בכ"י נראה כמ"ם , ואם אינה טעות סופר יהיה השם מנוכה . ד .
⁽²⁾ בספק אולי של ימי .

5) אכסאי או יכסאי או מאש-קימשי.

לכבוד הנוסע ההולך לאסוף ידיעות דברי הימים וקדמוניות ישראל בשם המלכות יריה כשיה מוהר"ר יוסף יהודה הלוי משארני.

אנחנו קהל קדוש ישראל אשר באכסאי הנקרא ג"כ מאש-קימשי, מודיעים לכבודך שכפי הקבלה והמסורה אשר בידינו איש מפי איש מאבותינו הקדמונים, הגנו אנחנו מצאצאי אנשי הגולה עוד מבית ראשון אשר נדדו מארץ אשור בבל לארץ פרס, ומפרס לקורדכן אשר במדינת שירואן ומשירואן נתישבו בקמטא אשר בדאנוסטאן ומקמטא לכפר אנדרייא זה שתי מאות שנה מקודם, ומאנדרייא אחרי חרבנה ע"י קאזי מאקמה באנו לשבת לפה אכסאי כשלושים וחמשה שנים בערך. — אנחנו ישבנו באנדרייא בצער גדול בין הגוים מרם שבאו הרוסים לשם. בית הקברות שלנו הקרמון היה אצל הכפר בדרך לקסטמאק על הר קטון הנקרא בפי הישמעאלים דוזהוד-מובע (דוזהוד, ישראל, מובע הי; הר ישראלים) מצבות לא יכלנו להעמיד על הקברים, מפני רשעת הגוים אשר הרסו ושברו ונגבו אותם לבניניהם. ישראל לא היה יכול לרכוב על הסוס בימים ההם. אנחנו ישבנו בבתי הישמעאלים, והחוק שלהם שהם מחויבים לרגן על אורחיהם הבאים לשבת בצל קורת בתיים, לכן ישבנו בבתיים, בכל זאת מלבד תשלומי הבתים אנחנו שלמנו להם כסף רב שישמרו אותנו מכל צרה. אנחנו היינו בנופנו, ורכושינו בידי בעלי הבתים שלנו אם לשבם ואם לחסר, ולבנות בתים מיוחדים בשבילינו לא יתכן היה מפני הסכנה. בית הכנסת שלנו חרבו הישמעאלים והרסו ונגבו כל מה שהיה בתוכו שתי פעמים: פעם בזמן קודם שבאו הרוסים וגם פעם בזמן שהיו הרוסים לשם; וצער הרבה היה לנו כימים ההם. כלילות באו הישמעאלים וחפרו תחת בתינו ונגבו אותנו, ואם באיזה בית שכח הנגב את הגרון או הקרדום שלו, בא למחר אבי הנגב אל בית הישראל ההוא, ודרש את הגרון מאת היהודי אשר שכח בביתו בנו הנגב, והיהודי האומלל מחויב היה להשיב לו את הגרון ולא היה יכול לדרוש את הנגיבה ממנו, ולעשות מחלוקת עם הנגבים ג"כ לא יכלנו שלא יסבבו לנו עוד יותר ויותר צער. לפעמים הישמעאלים בעלי הבתים שלנו עמדו בפרץ לעורנו, ואם הצילו אחד מאתנו מירי עושקיני או באו לבית הישראל ההוא ולקחו בשביל זה מה שמצא חן בעיניהם, גם כסף לקחו הרבה מהם, יען שהיו בידיהם גם בימים יבואו לפי רצונם אם לטוב ואם לרע ה"ו. —

בזמן שבא קאזי מוללא על כפר אנדרייא, ודאינו כי רעה לפנינו לא הפצנו להשאר בין הגוים וברחנו אל המבצר ונועזאפא עם נשינו ובפינו ורכושינו יחד, אשר שם היו אנשי חיל הרוסים, גם שמה סכלנו כמה צרות עת אשר היינו כארבעה עשר יום במצור, קאזי מוללא ואנשיו סגרו מי הנהר אקמאש מכל צד, ונשארנו כלא מים, רבים מאתנו מתו בצמא, אנחנו הנחנו ילדינו ומפינו בבורות לקר את לבותיהם שלא יצמאו למים, ועד אשר היה רוח חיים בקרבנו עמדנו לעזור את חיל הרוסים ולהלחם עם חיל קאזי מוללא, וכסרנו את נפשינו בסכנה ויצאנו מן המבצר להלחם בכח למען להביא מים מן הנהר אל המבצר, בכל זאת לא יכלנו להשיג מים כ"א מעט מועיר, וכאשר ראינו שאין תקוה למים, התפללנו ובכינו לאלהי אבותינו שירחם עלינו ועל יונקי שדים אשר לא חטאו, הרבנים שלנו היו שרוים בתענית

ובתפילה ובבכיה עד ערב יום שבת קודש (בחדש אב) יום הארבעה עשרה למצורינו, וירחם ה' עלינו ויתקדו השמים בעבים ועננים, וירד גשם רב כמו מבל מים על הארץ. בשמחה גדולה לקחנו לשתות מים ואספנו המים בבורות ושתינו עד למדי. בזה הזמן בא שר צבא הרוסים עם חיל רב, קאזו מולא ברח עם אנשיו אחרי אשר החריב את הכפר, ואנחנו בליות חיל הרוסים (אקאזוי), הלכנו לשבת בכפר אכסאי. בזה הזמן רוב מאחינו הלכו להתישב לעיר גרוזנא ונאלציק, מהם נשארו במבצר האסאזוירט ומהם הלכו לכפר קוסטאק, ורק בתים אחדים הלכו אח"כ שנית לכפר אנדרייא. בזמן שבאנו לאכסאי, היה המושל עלינו מוססא—האסאיעו אחד מן קאזוי אכסאי, והוא והקניאזים אחריו כולם היו רעים לישראל וסבבו לנו רוב צער. רבים מאתנו נהרגו אחד אחד בוטנים שונים ע"י ישמעאלים אכזרים ואם באה צעקתנו לאוני השרים הישמעאלים, אז קבצו נכבדי הישמעאלים להגן בעד הרוצח, והשר מפני שנאת הדת או מפני משא פנים לא עשה להרוצחים שום דבר כ"א השתלל לעשות שלום בין הרוצח ובית הנרצח. —

בזמן שאמיל סבלנו גם כן צרות למדי, לא יכלנו ללכת בדרכים מפני הסכנה רבים מאתנו נלקחו בשביה והוכרחנו תמיד לפדות את שבוינו בכסף רב, לא פעם נשלל בתינו ודוכושינו וכך הינו סבלנו בכל העתים והזמנים וגם היום מצערים אותנו הישמעאלים תמיד, גונבים את בתינו וחנויותינו, ואנחנו מוכרחים להעמיד שומרים לשמור אותנו, ולפעמים השומרים בעצמם גונבים את החנויות שלנו ולא יעשה להם שום דבר. גם את ביה"כ שלנו גנבו שלשה פעמים כל מה שהיה בתוכו, אף שיש שומר שם, ואנחנו מוכרחים להתחוק ספר התורה שלנו בבית אחד מן הקהל שלנו, ובזמן שאנחנו הולכים להתפלל נושאים גם את סה"ת לביה"כ, גם התכריכין של המתים הם גונבים מן הקברים שלנו, ומניחים את המת ערום על שפת הקבר ובזמן שימות אחד מאתנו מחויבים להעמיד שומר על ביה"קברות שלנו בכסף מלא. סוף דבר אנחנו מחויבים להקצא תמיד בשמורה גדולה הן בנזק והן במזון, כי כל מה שיגונב מאתנו ושיעשה לנו איזה צער, יודעים אנחנו שלא יוצא מזה שום דבר, ולא יושב לנו הנזק, גם הפריסמאזוים העומדים להגן עלנו בפקודת הממשלה הטובה יר"ה גם הם לא דואנים בעדינו הרבה ומביטים עלינו כמו בין האצבעיים — והדברים מוכן מעצמו, כי אחרי רבים (הישמעאלים) מחויבים הם להטות. כמה פעמים עברו דרך ישובינו המלך ושריו הגדולים ושאלו מאתנו ממזבנו, ואנחנו לא הפצנו להצטרע אותם בבקשותינו הרבות מפני שלא תצא לנו עוד נזק מזה מהישמעאלים האכזרים שכנינו וכן אנחנו סובלים ברוח נכאה עד שירחם עלינו אבינו שבשמים ויעורר רחמים בלבנות השופטים שלנו להוסיב מצבינו. —

אנחנו מתעסקים בסחורה, יש מאתנו שמוכרים מאנפאקמור ויש מאתנו שהם בורסקים מעבדי עורות, וקצבים מוכרי בשר. בתים שלנו שמונים ושנים 82, מספר הזכרים והנקבות בשנת 1866 היו: 274 זכרים, 248 נקבות. — אנחנו כולנו רבנים ולא קראים וכל מנהגינו וחוקינו ומשפטי הדת שלנו הכל כחוקי ומנהגי הרבנים בכל תפוצות ישראל בני הגולה.

מאויס בר עזרא. אני אימנול ב"ד איליהו. אני אקה בר אליא. אני אלדר בר נוסו. רבי בר הליל. יואב ב"ד אליהו גבאי דאה"ק. הצעיר יונה ב"ד ניסים. הצעיר משה ב"ד יששכר. מרדכי בר אלדר. רבי בר אליהו.

הלילה קודם הליכתי מפה, באו גנבים - לסטים אל בית של בן של הנשיא זיאל ב"ר אליהו וחפרו כותל ביתו ובאו פנימה אחד הוציא הדקדק מתערו והגיש אל היהודי אשר שכב ואמר לו, הם מלדבר ולצעוק, אל תזוז ממקונך כי אתה רואה זה הדקדק, אני ברנע אשהם אותך, היהודי לא יכול מפחד לזוז ממקומו והנשארים לקחו כלי הבית בזו הרגע והיו רוצים עוד לעשות דברים רעים בזו הרגע אשתו של זה היהודי ברחת החוצה והתחילה לצעוק בקול מר, הגנבים ברחו. בזמן שאשתו ברחת החוצה הספיקו הלסטים לפצוע את כף ידה השמאלית ברקד שלהם וחתכו את הבשר של הכף ואחד מן האצבעיים הפציעו הרבה מאד. בן מצב אחב"י בכל זמן הם בפחד ובבהלה מן הישמעאלים האכזרים שכוניהם. ובאתי על החתום על דבר אמת וצדק הצעיר ששון בן גיסים מ"ג דקדק יכסאי.

(6) הכפר אנדורי.

סימן הבוך לגלות ישראל למ"ק ליצירה.

באנדורי שנהיה באיזה זמן הנני באתי להגיד אל אחב"י מהטעם שהיה פלא גדול יום ג' בשבת ארבעה עשר יום לחודש אדר יום פורים בפרשת תצוה שנת חמשת אלפים ותשעים שנה לבריאת עולם. הנני להודיעך כיצד היה כמדומה שהיה שעה שלישית מהיום נטרף הבתים והספרים ובשעה רביעית כ"מ שההמימות שהיה היום מאוד גדול נהפך לחשך ואפילה ובתוך אותה שעה נהיה כ"כ שכמה בתים נחרבו וכמה בני אדם מתו וכמה נשים המעוברות הפילו, שלשה ימים ושלשה לילות בלא רגע מן ג' ימים והלאה, בכל יום נהיה הרעד פעם אחד ושתי פעמים עד פסח כהפסח והלאה היה כך בכל חודש וחודש עד שנה תמימה, מה אני אאריך והי"ת לא יביא על ישראל כאלה האותות.

הנני להודיעך באיזה זמן היה מלחמה על האנדורי, בחודש סיון בפרשת בהעלותך שנת תקצ"ז הישראלים היו בתוך המבצר של רוססאי היה י"ב חודש תמוז יום ראשון הצירו על המים, לא היה הכים לא לב"א וב"ש לבהמות, לא נהיה עוד מים לשתות אבל הקב"ה ברוב רחמיו רחם על ברוזיו והיה גשם רב, אחד יום ושני ימים שחו מימי גשמים, אבל משני ימים ואילך לא נמצא מים לשתות, עד חודש אב, וביום י"ח אב יום שני בשבת באו חייל גדול מהמלך הקיסר יר"ה ונצחו את חיל קאזי מחמא, ואמנם אם לא הגיע אנשי חיל של המלך רוססאי הם הקאזי מחמא היו מנצחים המבצר של רוססאי ומאנשי חיל של רוססאי נעזר. —

ואחרי אלו היה רעב גדול, משנת תקצ"ב עד שנת תקצ"ה היה כ"כ רעב גדול הי"ת לא יראנו עוד וב"מ, כמה ב"א מתו והי"ת לא יביא על זרע ישראל. העתקתי מ"י של עשהאל בן תוכה אנ [כ].

(7) אבליצ'י.¹

מקודם היה בית הקברות לקהל ישראל סמוך לשוב שלהם לצד צפון, אשר עדיין כל שטח הארץ מסובב בקאנאווא גדולה מכל צד, וזה המקום היה מציע לישראל עוד בזמן שהיו תחת ממשלת התורקים, כאשר התחילו הארמענים לבוא

לכאן להתישב מן ארצותם כארבעים שנה מקודם, כאשר באה המדינה בידי הרוסים, התחילו לקבור בחוקת היד מותיהם בביה"ק של ישראל, היהודים השתדלו ע"י הממשלה של רוסיא, וצוו עליהם לקחת את מותיהם מן האדמה ולקבור אותם בביה"ק שלהם הסמוך לביה"ק של ישראל לצד מעריבת דרומית, אח"כ גם הרוסים לקחו בחוקת היד חלק מן השטח ההוא אשר בצד מזרח והתחילו לקבור מותיהם, עכשיו לא ישאר שום מקום בשביל ביה"ק לישראל, הקהל מבקשים להשתדל, מה שנוגע לביה"ק של רוסים מה שכבר קברו כבר [בן] לא יתכן לתקן אבל להבא, שלא יקברו הרוסים את מותיהם שמה, ויניחו מקום לביה"ק בשביל ישראל, דאקומענעם על ביה"ק הי' לישראל, אבל בזמן שבאו הרוסים לזו העיר וכבשוה בשנת 1828 היסטעאלים עזבו את העיר אחרי אשר נתנה באש, ושריפה גדולה ונשרף או נאבד במהומה היא גם הכתבים והתעודה על ביה"ק, בזמן ההוא כאשר הלכו התורקים וברחו על נפשם לקחו הרבה יהודים בשביה אותם ואת נשותיהם וטפיהם, את כל רכושם שללו אח"כ פרו היהודים אותם מידיהם, והרבה צער סבלו בעת ההיא. בין המלחמה של 1828 עד מלחמת 1853 עם התורקים, סבלו היהודים, אחרי שנים אחרות אשר באו הרוסים, נפלו עליהם אזורצי (אומה של ישמעאלים היושבים בבצטום) ושרפו את בתיהם ושללו והרגו ולקחו בשביה, אח"כ פרו אותם היהודים, ארבעה יהודים נאבדו בדרכים הם וכספם וסחורתם, עד היום. — בשנת 1854 כאשר היתה מלחמת הרוסים עם התורקים צוו עליהם גם על יתר התושבים שכולם מחויבים ללכת ולעבור מלאכה לבנות באטארעים, גזירה זו היתה עליהם גם ביומי השבת לעשות עבודתם, היהודי D.M. השתדל ע"י שתנה שנתן לאנשי חיל י"ש, והעמידו ביומי השבת אנשי חיל על מקומם, ונתנו מנוחה להם ביומי השבת ממלאכתם היא. בזמן המלחמה היו היהודים יכולים לעשות פרנסתם, רק העמידו אנשי חיל בבתיהם, וכמה אנשים סבלו בדרכים מפני מכות הזמן. בזמן יבשת הארץ או בזמן שלא ידדו נשמים ויסבלו רעב, הגוים אינם מניחים לישראל לקנות לחם ואינם מוכרים להם כ"א לאוה"ע שלהם.

ע כ ש י ו למי שיש להם עשירות יכול בכסף הכל לעשות למזונתו ולכבודו. ולעניים גם דבריהם בבתי המשפט אינם מקובלים.

בשנת 1868 הממשלה בקשה מן כל התושבים ליתן גרבה בשביל בתי חולים של רוסיא כולם נתנו נדבותם, הגוים קבלו על כל גרבה קמנה תודה מאת הממשלה אפילו על שלשה רז"ב, היהודים אף גם שנתנו מהם חמישים רז"ב ויותר ולא קבל לא כל הקהל ולא אנשים פרטיים שום תודה מאת השררה. —

המראוי טוד אינו עושה שום משפט. בשביל ישראל ועושה דינים בשבילים חוץ מן הזקאן דמיונים לזה יש הרבה. — הנאצאלניק עושה להם הרבה צער בשביל פ"פ לחוץ למדינה בענינים שלהם ולוקח מהם הרבה כסף יותר מה שלוקחת הממשלה בערים אחרות, — בבתי המשפט אם יבואו מי מן אוה"ע מקבלים אותם בסבר פנים יפות וכבכוד ונותנים להם כסא לשבת וכל החירות, ומן ישראל מי שלא יבא אפילו מן הנכבדים של הקהל אפילו דעפומאט מחויבים לעמוד אצל הפתח בעניים ואינם משניהם לא עליהם ולא על דבריהם. — פעם בא שליח חכם גדול מירושלים וכל הקהל לזו אותו מן העיר, אוה"ע

הגוים השליכו עליו כל מיני מעיים מן בהמות ועשו לו בזיון גדול, היהודים הלכו להגיד להנאצאלניק, ולא קבל דבריהם ולא עשה שום משפט. — בזמן תשליך הגוים העמלקים משליכים על ישראל אמנים ומעיים של בהמות למים למען להצטער לישראל. —

קרקעות של ישראל שיש להם בקנין, עוד מממשלת טורקים, הממשלה לקחה מהם ונתנו בשביל צרכי אנשי החיל והצבא, ומן הגוים הארמעניים שבאו רק בשנת 1830 שנתנו להם קרקעות מן המלך לא נגעו בקרקעותיהם. ואפילו אינם משניחים על כתבי קופצי שלהם. —

בשביל בהמותיהם נתנה הממשלה רשות מקום שדה למרעה והעמלקים לוקחים בכח את המקומות ההם בשביל חרישה לזרוע להם ואינם מניחים אותם למרעה ומכים את בהמותיהם. —

מקורם. — הם יושבים באכאלצ'יך בזמן קדמון ואינם זוכרים זמן ביאתם למדינה זו, מאיזה שבט הם אינם יודעים.

בזמן ממשלת תורקי היו תמיד בין שודדים ולסטים גזלו ושדדו והרגו אותם, מסחרים היו בעלי מ"מ.

בזמן שה' עליהם עלילה של דם ממשלת הטורקים לא קבלו את העלילה עליהם. עלילת הדם ב"ה לא יש ולא היה מעולם, עבדים לא היו לאדוונים יען כי ישבו בעיר אכאלצ'יך על אדמת המלך שולמן תוגרמה, שולמן כאהמוד.

לפי ספור אשה זקנה: הנשים לא יכלו לצאת מפתח ביתם בזמן מושלי התורקים *Еганы паша, Баба паша и Селимъ паша* כי הגוים המושלמים שללו מעליהן בגדיהן ותכשיטיהן והכו אותם מכות אכזריות, גם שללו ונגבו תמיד בלילות בתיהן. בזמן הג הפסח לא יכלו לאפות המצות בגלוי כ"א בסתר מפני שבאים הגוים והחמיצו המצות וגולו מידיהם בע"כ, לכן אפו בסתר המקומות. מסחרם ה' בעיר ערוערום עסקו בסחורה *кожи и ваты* מיני בגדים מצמר גפן ופשתן *беза* גם סחרו בפירות שונים, גם היו בוני בתים ושולחנים. —

ספורים של ר' שמעון בן אברהם באכלצ'יך *Шимонъ Абрама Швили*

בזמן ממשלת הטורקים באכלצ'יך ה' מקום הישוב למעלה על ההר מצד מערב של המבצר. וה' ג"כ ישוב במקום שיש בית הקברות לארמעניים וגם במקום ישוב של ישראל עכשיו, הנקרא כל המקום הזה מקודם מקום הנמוך *Дера мала*, והמקום הישוב מצד מערב של המבצר ה' נקרא *Паша Хатуны*, ובמקום שיושבים כעת הגורזונים הקאטויליקים נקרא בקדם מקום הישר *Девуртъ мала* מצב ישראל בזמן הטורקים היו רע למאוד, ד"מ סיפור אחד, במקום ישוב של ישראל ה' בית אשה אחת שבעלה הלך לכפרים בעסקיו, והיא נשארת בבית יחידה, והיא היתה יפת תואר למאוד, כארבעים שנה לימי חייה, לא יצתה מפתח ביתה ולחוץ, מפני פחד שלא יראו הגוים את יפיה ויבולע לה, פעם אחת, באו שלשה לסטים מאומה *Янгары* לישוב של ישראל, והלכו בלילה לארוב על הבתים והגיעו לבית האשה הנ"ל, החלונות היו קטנים כמו חורים, רק הדלת נעשתה בחיזוק רב שלא יכולים נגבים לבוא פנימה, אבל בתוך הדלת ה' נקב קטן, וראו הלסטים דרך הנקב כי

בתוך הבית יושבת אשה יפת תואר למאור, וישבעו שבעה, מיפח רוחם, אם ילכו מבית זה בלא יכלו ממעשיהם ומומתם היעה, התחילו לפתוח הדלת ולא יכלו, אח"כ עלו על גג הסאקליע והתחילו לחפור האדמה ולבוא דרך הגג תוך הבית, האשה התחילה לצעוק בצעקה גדולה וכרה להציל את נפשה, ושמעו כל היהודים השכנים ויראו לגשת אל ביתה, אחד מן הישמעאלים הייאנצרים *Ничары* הנ"ל השר שלהם ישב לא רחוק מן אותו הבית והתחיל לצעוק על הלסמים שלא יעשו שום נבלה, וענו לו, גש נא הנה ונחתוך את בשרך לעוף השמים, בזמן הזה, אחד מן היהודים ר' אברהם שבתי שוויילי אבי ר' שמעון המספר, היה מן החשובים שבאותו הישוב וגבור גדול ועשיר, לקח קינזשאל בידו והלך על נפשו אל הלסמים, ואמר להם, אדוני שמעו נא לי אל תעשו נבלה בישראל תראו בידי הרקק או תהרגו אותי, או אעשה כלה בכב, וענו לו הלסמים, שמע נא לנו, אנחנו מכירים אותך כמה מתנות וכמה כסף קבלנו ממך, עבירה יה' עלינו, אם לא נעשה את בקשתך כעת, והלכו עמנו אל ביתו, ועשה משתה בשבילם, והשבועו לו שלא יעשו שום דבר רע לאותו האשה, והלכו לבתיהם, את האשה הנ"ל שלחה אח"כ לעיר קוטאזים אשר ה' באותו הזמן ת"מ רוסיא, ומלטה את נפשה וחיה. —

המבצר של אבלצ'ק אשר ישב עכשיו בו הקאממענדאנט, ה' מקודם מקום מושב הפאשא, כמו גוברנאמאר ואכלבאצ'אך ואלכסנדראפאל ועוד ערים קטנות היו מניעים לאבלצ'ק למשמעת הפאשא, וישוב גדול של ישמעאלים ה' סביב המבצר במקום שיש עכשיו בנוי העיר ההרשה של רוסיא, ה' או מקום שדות וכרמים, הפאשא האחרון בזמן מלחמת הרוסים ה' שמו: *Коса-паша*, מקודם לו ה' *Сага-паша* מקודם לו ה' *Баба-паша* מקודם לו *Вранъ-паша* מקודם מי שה' אינו זוכר, קאסא ה' טוב לישראל, באבא ה' רע לישראל וייענאן ה' רע לישראל. — חכם ר' דוד בן שלמה, דוד בן יצחק, ושבתי בן אברהם על שלשה האנשים עשה סאָלאַ פאשא עלילה שהם קנו בגדים של גנבה, ותפס אותם בבית האסורים בתוך המבצר, וגזר עליהם לשלם לו 2,500 רוב"כ בכסף מורקי*) כסף עונש, ובאם שלא ישלמו הכסף, יתלו אותם על העץ, וגזירה גדולה ה' או לישראל, כי לא ה' להם במה לשלם הכסף אשר הושם עליהם מאת הפאשא והלכו הישראלים לקבץ כסף מכל הקרילות שכניהם, למען לפדות את היהודים ההם, זה אברהם שבתי שוויילי אבי המספר הנ"ל הלך אל בתי הקאפע ושם ישבו באגודות הייאנצארים על גגותיהם ומשתיהם, ואמר להם אחי, אתם רק בפה אומרים שאוהבים אתם לישראל אבל לא בפועל ידים עכשיו עלילה עלינו מן הפאשא ושלשה יהודים יושבים אסורים, מדוע תעמדו מרחוק מעזרה, אם אוהבים אתם לנו? הייאנצארים היו גבורים גדולים ועליהם לא ה' שום פחד מן הפאשא, כי הפאשא פחד תמיד מהם — (כיצד ה' ממשלת התורקים בעת ההיא 52 שנים מקודם) בשמעם הדברים האלה מאת אברהם שבתי הנ"ל אשר אהבו אותו הייאנצארים ותמיד עשו לו נחת רוח בקבלם ממנו תמיד מתנות וחי' עמו בטוב, ענו כלם בפה אחד אנחנו לא ידענו שום דבר, אבל

*) Турецкія деньги 40 паръ 1 хурушъ. 20 Хурушъ.—1 руб. русск. 1 Кеса—500 Хурушъ—25 руб.

עכשיו יעשה נא הפאשא איזה דבר, אנחנו עומדים לעזרתכם, תלכו ותקחו נא את השבויים ואח"כ נדעה מה נעשה עם הממשלה, אם יעמדו לנו לשטן בדבר הזה, וכן ה' זה אברהם הלך והוציא כסף שוחד לאנשי המשמר והוציא משם את השבויים, ובאו לבית בחורה ועשו משתה וגם הייאנצארים היו במשתה הוא, בתוך כך באה השמועה להפאשא כי יצאו בלא ידיעתו היהודים לחירות, צוה במהרה להביאם ולתלות אותם, האנשים יצאו דחופים למלאות מצותו ובאו הביתה ומצאו את היהודים יושבים על המשתה ואמרו אנחנו שלח הפאשא לקחת את השבויים לתל'י, כאשר שמעו הייאנצארים את הדברים האלה נתקבצו כשישים איש מן הייאנצארים ועשו מלחמה עם השליחים וגרשו אותם מעל פניהם, השליחים חזרו להפאשא וספרו לו, כי 60 אנשים מן הייאנצארים עמדו להציל אותם ואמרו ששלשה היהודים האלה המה החשובים שבתוך כל הקהל, ואם אתה תעשה להם רעה, הייאנצארים ידרשו את דם מן, כשמוע הפאשא את הענין, הניח ידיו, ונתן להם חירות כי פחד מן הייאנצארים, וצוה להביא לפניו את שלשה היהודים ונתן להם כסף ומלבושים למתנה שימחולו לו ער אשר פגע בכבודם ושלח אותם בכבוד לבתיהם. —

בזמן קצאם פאשא האחרון בא פאסקעוויטש עריוואנסקי להלחם על אכלצ'יק, ועמד עם שרי צבאותיו כשעה אחת מהלך מן העיר, הפאשא ראה כי רעה נגד עיניו, שם אל לבו לעזוב את המבצר ולברוח על נפשו לתוגרמה, ובזמן שברח הפאשא על נפשו נשאר איש אחד בתוך המבצר וזה האיש צריך לסמור המפתח של המבצר להשר פאסקאווטש, היהודים כאשר שמעו הדבר הזה, נדברו כלם יחדיו, נצרך לשלוח שליחים להודיע הדבר לפאסקעוויטש, ועל איזה אופן לשלוח, נתיעצו, כי לא יתכן היה לשלוח בגלוי אנשים, ועשו במרמה, שמת אחד מהם והלכו מחוץ לעיר אל בית הקברות ומשם שלחו שני יהודים לפאסקעוויטש עם מכתב, כאשר באו שני היהודים אל מחנה צבאות הרוסים, מיד שאלו אותם מי אתם? מי שלח אתכם הנה? ומה רצונכם? וענו שני היהודים ההם, אנחנו שולחי מאת קהל ישראל של אכלצ'יק ומכתב דברי סתר בידינו אל השר פאסקעוויטש. מ'ן הודיעו הענין להשר ויצו להביא אליו, בקבלו מהם המכתב, קרא כדברים האלה, אדון ושר נכבד! אנחנו קהל ב"ב באכלצ'יק הרכה סבלנו גלות מממשלת המורקים וה' אלהי הצבאות הביאך אלינו למלאך מושיע, מהכים אנחנו על ביאתך, כי אולי נושעון על ידך, ובזאת אנחנו מודיעים, כי הפאשא ברח על נפשו, ולמחר מומינים המפתח של המבצר לסמור בידך, וכו', זהו תוכן הבקשה והמכתב, בקראו את הדברים, שאל מן היהודים השנים האם אמת הדברים, וענו לו אמת ובאם שלא יהי אמת, אז אעשה עמכם משפט, תעשה מה שתעשה עמנו אדון אנחנו מדברים מה שראינו ומה ששמענו, השר צוה לכבדם במהייא, שני היהודים נשארו שם לינת לילה, שםם האחר פנתם בן שלום שלמה שווילי, והשני ממאדוואן דארצ'יא שווילי, בבוקר למחרת הביא האיש הנ"ל את המפתח להשר, כאשר ראה השר שהאמת עם שני היהודים, וכי קהל ישראל הקדימו אותו בדברי שלום, צוה לתת לשני היהודים מתנות ושלח אותם לבתיהם, ועל הצבא צוה, כבואכם העירה לא תעשו שום רע לישראל, לאיזה בית שתבואו אם יאמרו שישראל יושב שם תניתו אותו בכבוד. כולם שמעו הפקודה לקיים, הצבא באו העירה ושללו וכוזו והרגו המורדים, ויהודים

היו בשלום ובטח ולא אנה להם שום רע, עד שכמה גרוזינים ומאטארים השיבו לאנשי הצבא כי יהודים אנהנו והניחו אותם בחיים. אח"כ שלח פאסקעוויטש שיבואו אליו אחד ישראל מכל בית והרב בראשם, כולם באו אל המחנה שלו в Лагерь ועשה צייד מהעם שבבילס, והושיב את הרב חכם דוד בן שלמה וחכם יעקב שהיו באותו הזמן, הושיב אצלו וכבד אותם בכבוד ונתן להם תודה וברכה על אשר שלחו האנשים אליו מקודם לברכו בכואו, באותו הזמן אנשי הצבא מן השלל ששללו ובזו מן הגוים, מכרו להיהודים כמעט כתנם ורות גדול היו אז לישראל. —

בזמן שפאסקעוויטש הלך לערומום באו באו האדושראים, וכאשר הלכו האדושראים ה' השר בעבומאוו באכלצ'ך מושל טוב בשביל ישראל. —

אדושראים עם השר שלהם Гусейнъ-Бекъ עם משפחתו הלכו למקומותיהם ולהיהודים היתה כעט אור במושבותיהם תחת ממשלת השר Бебутовъ הרוסיאי. בשנת 1830 באו עד 6000 בתים של ארמענים מארערום ומקארם ארדאני אלאשקערט, פאסעני ועוד ממקומות סביב שם, באו ונתישבו באכלצ'ך. —

בשנת 1853—1858 נעשתה מלחמה בין הטורקים והרוסים, והפסד לישראל לא ה' דווקא שישבו כל הימים בפחד ובהלה, כל בתיהם היו מלאים אנשי חיילים, שר הצבא בקש מן היהודים כמו שהם לא מורגלים לכלי נשק יקחו מקלות והעק ועצים גדולים בידיהם וילכו במלחמה, למען להפחיד הטורקים כי צבא גדול ומחנה גדולה ממרחק, וכל היהודים מי שמקל בידו מי שאוחז עץ בידו וכולם הלכו בשמחה לעשות הטוב והרצון של הממשלה. הנשים והבתולות כולן כסו את פניהם וגופם והסתירו א"ע מן הסער, בחורים ובסדקים כמתנהג, והתפללו לאלהים שישארו בשלום ת"מ הרוסים שלא יבואו עוד פעם תחת ידי האכזרים המושלמים, נשים זקנות עמדו והחזיקו כלים מלאים מים ונתנו כל רגע לאנשי חיל לשתות בעת הצמא, בעת שהישמעאלים ברחו על נפשם, והצבא עמדו לנוח מן המלחמה במקום סופלים אצל מעצמם של הישמעאלים, פתאום יהודי אחד ושמו אהרן בכ"ד אברהם מצא בבית המצעט מלא אבק השרפה אשר הניחו לשם הישמעאלים, היהודי הלך והגיד לשר הארמטעלערי פארפאלקאוויטש מאקאראו, ויצו השר דווקא להיהודים שישאו את אבק השריפה (פולווער) אל המבצר, ולא הניח לשום איש מן הגרוזינים והארמענים, וכל היהודים שהיו אז שמה נשאו את המון האבק אל המבצר, בעת המלחמה יוקר גדול ה' על לחם, מפני המון הצבא כמובן. — רעש הארץ באכלצ'ך ימצא פעם בשנה פעם בשתי או בשלושה שנים, על רגע אחד ופעם על חמשה מינוט ופעם ה' על זמן י' שעה אבל הפסד לא ה' ב"ה בשנת 1868 היה רעש על משך 5 מינוט בערך, אבל הפסד לא ה'. בחודש אב שנה זאת נפל ברד מן השמים על הארץ, כל התיבה היתה גדולה כביצה של אוזה, בתמונות שונות כמו ידיים עינים וכדומה, והפסד ה' לתבואות השרה ופירות הננים וגם אנשים הרבה הכה הברד למאוד.

לפי ספור ר' שמעון הוא יודע בקבלה מקרוביו הזקנים שיותר משתי מאות וחמישים שנה יושבים יהודים במקום ישוב ההוה, אבל על ביה"ק מצאתי אבנים של ת"ק דווקא 130 שנים, אבל הרבה מצבות שקועים בארץ ולא יתכן לקרוא אותם, כי כבר נפסדו האותיות. מקודם ישבו לצד צפון הישוב במקום הנקרא Марда עכשוו בנו הארמענים בית תפלה, וגם שם ה' ביה"ק קרמון אבל הארמענים

כאשר התחילו לבנות בתיהם בכואם לשבת באבלצ'ך לקחו כל האבנים של ביה"ק ובנו בבניניהם, ולא נדע זמן ביאתם לאבלצ'ך. —
מן המקום מארדא באו היהודים לשבת אל המקום אשר הם יושבים כעת, מפני סיבת שנפלו עליהם לעונגנים ושללו והכו ועשו מעשים שלא יעשו והוכרחו באותו הזמן לברוח מן מארדא ונתישבו בו המקום. — שם אכלצ'ך בל שון נורזי' — Ахали цихе: Ахали, новая—Цихе, крѣпость.

אבלצ'ך — אבאסטומאן: אדינאן.

27 בתים באו מאבאס תומן לאבאלצ'ך וה עשרים שנה מקודם, וסיבת ביאתם לשבת באבאלצ'ך מפני השודדים האדוזארעלים (התורקים) אשר נפלו עליהם ושדרו בתיהם ורכושיהם ולקחו בשביה ילדיהם ונשותיהם שמונה נפשות נלקחו בעת ההיא בשביה ארבעה ננאלו בכסף וארבעה נשארן לשם לשפחות עולם עד היום. מן שני כפרים 1. Дигвиць תורק 2. Адигвиць רוסיא באו לשבת מקודם יהודים לאבאסטומאן. תומן כמו שמונה בתים, זה ארבעים ושנים שנה מקודם, בזה הזמן ישבו ישראל באבאסטומאן, והישראלים ישבו לפי זכרונם שמה קרוב לשתי מאות שנה 180. זקן אחד בן שבעים וחמשה, אדרון בכ"ר אברהם קוחא-שווילי מספר שהוא שמע מאם זקנו שהיא זוכרת כאשר היהודים ברחו מקאבצ'י להתישב באבאסטומאן בזה הזמן מעוברת בעת ההיא ועוד ספורים מזקנים בקבלה א"כ נראה שהיהודים באבאסטומאן באו לפי קבלתם מקאבצ'י. כאשר היתה מלחמת הרוסים באבאלצ'ך עם התורקים ברחו כל היהודים לאבלצ'ך, אח"כ כאשר נפלה אבאלצ'ך ת"י הרוסים חזרו היהודים ההם עוד פעם לאבאסטומאן וישבו לשם עד אשר הגיע זמנם שבאו עוד פעם בזמן השודדים כמו שזכרתי למעלה, לשבת באבאלצ'ך. פרנסתם היו אורגים בצמר גפן ומסחר קטן בכפרים ועניים שחזרו על פתחי נדיבים בשביל גרבות כסף. בזמן שישבו ת"ם התורקים ישבו בצער, התורקים הכו אותם תמיד, הושיבו בבתי אסורים, נגבו אותם תמיד, ושללו בתיהם, הם ישבו על ארמת הקניאויים הכעקים ממשפחת Тийпур-бекъ ושלמו לו מסים בשביל ארמה ע"פ מנהג החוק 6 קאפ בשביל שנה, אבל הקניאו לקח מהם בכל עת וזמן כסף כמה שרצה פעם 1 ר"כ פעם שנים ויותר בכח ובחוקת היד, גם העבירו אותם בעבודת הארמה ביומי השבת ויומי התנ, והכו אותם וצערו למאד, הנשים לא הלכו למלאכה, אבל מפני הפחד הגוים פחדו לצאת מן פתח הבית ולחזק, נזרו עליהם תמיד בכל עת גזירת של שמר, כמו שישים שנה מקודם בכפר דיגווייר שלשה בתים בחוקת היד המירו את דתם טורקי, ובכל זמן נזרו עליהם שמר, עד שבא זמנם לשבת באבאלצ'ך. ובאו בעידם ובחיסור כל כ"א דוקא עם נפשם, כאשר באו לאבאלצ'ך אמר אליהם השר Алиберг או Санджакъ бекъ בכפר מאבצ'ע — Мохе אני מצני אחכם ואמליץ בשבילכם לפני ממשלת רוסיא שתבואו לאבלצ'ך ושלא יקחו מכם שום מסים בשביל הצער שיש להם מן השודדים האדוזארים ואשר יבואו להיות עבדים למלך רוסיא, וכן היה שבעה שנים ישבו באבאלצ'ך ולא שלמו שום מסים, עד שבא נאצאלניק אחד והתחיל לקחת מהם מסים של מלך, וכאשר לא רצו לשלם המסים הנדרשים מהם מאת הנאצאלניק, לקח מהם המוסים והחמורים ומכרו בשביל מה והושיבוהם על חורש

מים בבית האמורים. היום אינם מניחים אותם לעשות מסחר ומ"מ בכפרים, שהנא-צאלניק לא נותן, להם רשות, — עכשיו הם שלשים בתים באכאלצ'יק.

1) — לדבר עם הנאצאלניק בשביל חירות לעשות מו"מ בכפרים.

2) — ולדבר עם הקהל לשלם בשביל עניים שלהם (מסים). — 1)

אהרן בן רוד מעטרווא (Ароно́в Дави́да Шивили́ tetruva) ספר לי הדברים האלה: היהודים מאדיגאן יצאו כמו 43 שנים מקודם 1826—1869 ונתישבו באכאלצ'יק, בזמן שיצאו משם לשבת באכאלצ'יק, היו לשם 20 בתים נתישבו באכאלצ'יק, ושני בתים הלכו להתישב בכפר Аучуровъ בזמן מלחמת הרוסים עם הטורקים וכיון ששמעו שהרוסים באו לאכאלצ'יק יצאו כלם משם באו לאכאלצ'יק, בעוד שמונה שנים כאשר נעשתה מעט שלום במדינה, חזרו שמונה בתים להתישב באדיגאן למקום מושב קדמון, כמו שמונה שנים ישבו השמונה בתים לשם ואח"כ חזרו לאכאלצ'יק, כי היתה עוד פעם מבוכה גדולה, שוללים ולסמים וכדומה, בית הכנסת I ה' לשם חכם רוד בן חכם של אכאלצ'יק ה' לשם רבי, ג"כ חזן ושוחט, חדר אחד והרבי למד הילדים, גבאי ה' אחד, שמש אחד, עסקם ופרנסתם ה' מסחר קטון בכפרים ובבהמות וצאן ואורגים, — חיהם ה' בצער תחת ממשלת הטורקים, הם ישבו תחת ידי Дәдә Бекъ Хумуръ-оглы והי' רוצה פעם למכור את כל היהודים לעבדים ולשפחות למדינה אימפעריאלי, היהודים נתנו בקשתם לממשלת רוסיא, ובאה תשובה מן הממשלה באם שהשר יעמיד עשרים וארבע עדים שהם עבדים קנוים לו מקודם יכול אותם למכור ואם לאו לא יכול, ובא נענעראל אחד על סליעדסטווא, והשר העמיד מספר העדים כי לא היו לו שום כתב עדות עליהם, ועמד בחור אחד בן 22 שנים ואמר להנענעראל שהיהודים עבדים לשר, וענה אחד מהיהודים להנענעראל תשמע נא אחד דבר ממני, ויצו לדבר; ויאמר היהודי יש לי אם זקנה בת מאה ועשר שנים והיא אינה זוכרת מתי ומאיזה מקום באנו לשבת לכאן וע"פ איזה תנאים ואופנים נתישבנו בפה, וזה הבחור רק בן 22 שנים באיזה אופן יודע הוא, בזמן שלא יש להשר הבעק שום כתב תעודה, ואמר הנענעראל הדברים של היהודי אמיתים הם וצוה על הבעק שלא ירהיב אותם למכור וכי אין לו שום כח לקחת אותם לעבדים, הנענעראל צוה על השר שיכתוב ידו על זה שהיהודים אינם מניעים לו ולא חפץ, ואמר לו באם שלא יכתוב ידו יכתוב שהוא מורד במלכות ויקח ממנו את הצינאווניק הרוסיא אשר ישב במקום מושבו להגין עליו, ויבקש השר את הנענעראל, בפעם אחרון הוא יכתוב על זה ויתן חירות להם, אבל היהודים מחויבים ליתן לו מתנה מאה רז"כ, וכך ה' הוא לקח מן היהודים מאה רז"כ מתנה וכתב על כתב עדות כי אינם מניעים לו ונעשו הפשים מעבדות. — השר הזה דארא בעק, העביד את היהודים גם ביומי שבתות, ומעדיים, הכה אותם במכות אכזריות, בעת מבוכת המלחמות הרוסים עם הטורקים סבלו מן השוללים והגנבים והלסמים, לקחו אותם בשביה תמיד, ופרו אותם אח"כ בכסף מן הגוים, — ושבו בעולם בנייהם ולא ה' ביניהם שום שנאת חנם ומחלוקת בין הקהל בעצמו. — הממשלה ~~הממשלה~~ ~~של~~ ~~מורק~~ ~~לקחה~~ ~~מן~~ ~~הקהל~~ ~~תמיד~~ ~~כסף~~

1) שתי התערות האלה העיר הנוסע כפי הנראה בשביל עצמו לזכרון מה שיש לו לעשות.

של עונשין מן איזה מחלוקת או מאיזה עלילה שעשו עליהם וכסף של עונשין לקחו יותר מן הבסים . —

בשנת 1827 בזמן שבאו הרוסים למדינה נפלו עם האדושראים (טאטארים מורקים הם) עליהם שללו אותם ואת בתיהם לקחום בשביה, ואשה אחת נאבדה בשביה עד היום בתוך האדושראים והם אכזרים עוי נפש ולסמים, אפילו על אביהם ואחיהם וש"כ שלהם לא יחמלו, ועת צרה היתה או לישראל שמה. — בעוד ששה חדשים אח"כ, כאשר באו הרוסים ונפלו עליהם עוד פעם האדושראים והכו ושללו ושבו בשביה ועשו הפסד וצרות גדולות ליהודי אדיג'אן וגם ליהודי אכלצ'יק הי' הושג במשבותם. כאשר באו הרוסים גרשו אותם מן המדינה והלכו למקום מושבותיהם מהלך יום אחד במדינת מורקיא, והי' מעט נחת רוח פה, היהודים מאדיג'אן היו בזמן ההוא באכלצ'יק, אח"כ נעשתה האלידע הנקראת Угря אחרי הליכת האדושראים יותר ממאה נפשות מישראל מתו מן המחלה הדבר ההוא באכלצ'יק, באותו הפעם הראשון של צומא, באכלצ'יק יצאו כל תושבי העיר גם כל היהודים עמהם ועמדו מהוץ לעיר בלאנערים, וכל בתי העיר שרפו באש ולא נשאר שום מקום מושב, שלשח חדשים בקיץ עמדו בהלצ'נערים ההם, אח"כ באו אל העיר באיזה מקומות שישבו נשרפו, וכמה בתים היו פגועים מן האדושראים שישבו בהם, ונתנו אותם ליהודים לשבת בתוכם, גורונים קאמוליקים וטאטארים ומעט ארמענים ישבו באכלצ'יק בעת ההיא. — בשנת 1836 הי' עוד פעם דבר Угря אבל לא נפלו כ"כ כי אם עד עשרים נפשות בערך, בבית שהיה הדבר, סבבו אותו בשלשלאות והעמידו שומרים מן הממשלה ולא הניחו בתוכו אף מן הקרובים של אותו הבית, חוץ מן הדאקטאר וארבעה אנשים משרתים היו בנדיהם משוחים באיזה דבר מן הרפואה אשר יכלו לבוא אל הבית לרפא את החולה, מיד בשמת שרפו את המתים וקברום במקום מיוחד, בבית הקברות, אנשי הבית של החולה לא יכלו לצאת מן אותו הבית ללכת לבית אחר כי היו סגורים בשלשלת מסביב, מנרגים של חתונות לא היו להם כמו עכשיו באכלצ'יק, לשונם באדיג'אן הי' לשון גורזי וטאטארי היהודים באדיג'אן ישבו בחלק מיוחד מעבר הנהר ושם הסלאבאקא הי' Рабать ומעבר השני אדיג'אן ושם ישבו רק טאטארים בכבד כמו המשים בתים של טאטארים בערך. שלושים מא"י באו תמיד אליהם נ"כ לאדיג'אן. —

בפבר Август לצד גבול מורקיא מהלך אחד סטאנצ'יא מאכלצ'יק. — בא עליה מב"י בתשעה באב ואמר אליהם שהיום כבוד מה אתם עושים? ! ושמעו היהודים לדבריו ועשו כיפור באותו היום שאמר להם, בזה הזמן בא עוד שליח אליהם וראה שהם עושים כיפור ואמר השליח לאותו השליח שבא, תשתוק לא תדבר מאומה, היהודים בכאן חמורים גמורים הם, אני לקחתי מהם המישים רוי"כ, חציה שלי וחציה שלך ולא תדבר שום דבר! — במצב כזה היו היהודים באותו הכפרים, לא ידעו מימינם לשמאלם מרת ישראל, מסיבת הגלות ומכובות הזמן שלא הי' להם שום מורה דרך וכדומה.

מעוזבנו של הרב הנאון
ר' רוב-בער ראמנער זצ"ל
שהכריז לבית עכר הספרים
אשר לעדת ישראל בווילנה
היינו ר' ירמיהו זצ"ל

8 קהל אצבור (Мѣстечко Ацхурь).

בעיר מאצבור [כן] יושבים כעת כמו עשרים בתים מבני ישראל בין 120 בתים ישמעאלים ובין 30 בתים של ארמענים, היהודים עוסקים במסחר קטן בכפרים עם סחורות של אויא והנשארים בתרנגולים וביצים וכדומה, — הישמעאלים עוסקים בעבודת האדמה והארמענים, הם אוהבים דוכאנים, ומהם צידולנקים ואופי להם וכדומה, — היהודים אינם עוסקים בעבודת האדמה, מפני שאין להם שום אדמה כ"א הבתים הסאקלים בלבד, בית הכנסת בנין עני הוא, סאקליע עניה וישנה עד מאד, הבתים בתוך האדמה, בלא חלונות כ"א חור קטן באחד מצדי הבית או בתוך הגג מלמעלה, ומהם מוסקלי סוועט יבא בתוך הסאקליע בפנים. ומפני זה רוב מהם טובלים חולי עינים, מפני שתמיד חושך בבתיהם וגם ביום נצרך להדליק נרות שמה. הם יושבים בשלום בין הישמעאלים עלילות הרם וכדומה לא יעלילו עליהם כללי כ"א הישמעאלים אוכלים גם משחיטת היהודים ומלחמם בלא שום חשך כלל, הארון האפענדיא הבהן של הישמעאלים הוא משתדל לדבר על לב המון העם לעשות שלום בין היהודים והישמעאלים, והבין להם שאין ליהודים נצרך דם בשביל פסח וכדומה, א"כ רוב כבוד יעשה להעפענדיא של המקום הזה, כי כל עיני המון עליו. הארון העפענדיא אומר כי הוא יושב כארבעים וחמשה שנים בפה וגם אביו Axshen Əfendia חי 96 שנים והי' הבהן הראשי על כל האוייעוד של אכלצ'יק ולא שמע שהיהודים נצרכים לדם של שאינם יהודים בשביל פסח, א"כ גם הוא אינו מניח להישמעאלים שיאמינו בענין שקר בזה, בזמן שכמה שנים אינם עשו שום ענין זה של דם ואם הי' מן הדין או מן המנהג הלא קרה פעם אחת במשך 141 שנים שהיהודים היו לוקחים דם וכדומה, א"כ רוב ברכה להבהן הנ"ל.

היהודים נתישבו בפה ממקומות שונים מאבלדאבא, מן דוויר, Двирь (12 ווערטס מאצבור) מן Адитвена מוזן ממשלת הרוסים פה, מן דיגווייר (עכשוו הו"ל בארץ תורקי) מן אכלצ'יק ואבאם סומאן. הם זוכרים כמו 120 אבי אבותיהם ישבו פה ומה שיותר אינם זוכרים. — עסקם בזמן קדמון היה כמו עכשוו. עובדי אדמה לא היו אבותיהם, עוד מוזן ממשלת תורקים, באו לפה שליחים מאה"ק. ס"ת קבלו בזמן קדמון מסטאמבול, וימצא אצלם ס"ת שכאו לידם מן דוויר ואחר מן אדינווען, וכולם ישנים, כתבי יד קדמון לא ימצאו כלל אצלם, דאקומענטים וגרמשים מן המלכים לא ימצא אצלם. — מלמד לנערים עכשוו לא יש להם, והילדים מגדלים כמו חיות השדה ועצי היער. —

20 בתים של יהודים באצבור נכללים בקאמעראלניע אפיסאניע אשר באכלצ'יק.

כתב ערות

אנחנו קהל קדוש ישראל אשר באצבור, נליל אכלצ'יק, מועידים שבא אלינו הנוסע המפורסם כהר"י יוסף יהודה הלוי משארני בשם מלכות רוסיא, ויסד בתוכינו חוקים וסדרים חדשים וטובים לטובת קהילתנו, כפי החוקים אשר יסד אצל קהל ישראל אשר באכלצ'יק, גם השתדל במובו לעשות תלמוד תורה בעד ילדינו ובתר במורה ומלמד שילמד את ילדינו תורה, אשר על כל אלה אנחנו ק"ק ישראל של אצבור מועידים, ומכריכים בתורה וברכה רבה, את הנוסע הנ"ל שיביארו ה' בשלום

לביתו וישמרו מכל אסון ופגע בכל דרכיו אשר ילך, כה דברי ראשי הקהל והנבאים דפה אצבורי, יום ראשון בשבת תשעה עשר לחודש חשון, שנת חמשת אלפים ושש מאות ושלשים ליצירה.

אני הצעיר יוסף בן יעקב. חכם יוסף יעקב שוילי. אליעזר בן באטשאג. ח' דוד בן אברהם. משה כהן. שבתאי ברי שוילי. אני הצעיר ח' אליעזר בן ח' ר' ישראל. משה ברי שוילי. שלמה ב' משה. משה ב' שבתאי. יוסף שבתאי. משה כהן. בנימין ב' אברהם.

(9) הכפר ארצא.

לכבוד הנוסע ההולך לאסוף ידיעות על אודות ישראל בשם המלכות כש"ח מוה"ר יוסף יהודה בן יעקב הלוי טשארני.

אנחנו קהל ישראל אשר בכפר ארצא במחוז קורא כוודיעים לכבודך, כפי הפקודה הבאה לידנו מאת הארון השר שלנו, כדברים האלה: מלפנים ישבו אבותינו בכפר קמן אשר מעבר לנהר גירגערי סמוך לכפר אראק הזה, לצד צפונית מערבית. ועל איוה אופן הם באו לשמה זוכרים אנחנו במסורה, כי הם נלקחו בשביה מן הישמעאלים בימי המבוכות והמלחמות בימי קדם, ולכל שר ושר משרי הישמעאלים היו לו כמה בתים של ישראל לעבדים ולשפחות אשר הביאו להם בשביה אליהם, ובשביל שהם (השרים) שמרו עליהם והשגיחו על בתיהם מן הגוים סביביהם, היו ישראל עובדים אותם בכל אשר צוו עליהם ועל נשותיהם, ולהם היו ג"כ מעט קרקעות ורועו מאבאק והלכו לכפרים וחלפו מאבאק בקימים וכדומה. וספני שבאותו מקום היו הרבה נחשים העתיקו מקומם כל התושבים ונתישבו בעבר הנהר הג'ל קרוב לשם בכפר ארצא. — כאשר בא המלך נאדיר שאח לקח אותם והוליכם והושיבם בארצאן הארצא (ארצא החרבה) אשר בין כפר מיושקור ובילידושיא (סמוך לשם מהלך בערך חמשה שעות על סוס) שם ישבו היהודים איוה זמן עד אשר בא רווא-חאן מכפר קאסום קענט (הקרוב לארק כשעה) אל נאדיר שאח ונתן לו במתנה סוס אחד יקר למאוד. ויבקש ממנו להשיב היהודים שנית בכפר ארצא הג'ל וכן היה. נאדיר-שאה נתן רשות ליהודים לשוב שנית לארצא והמה ישבו בארצא זמן הרבה תחת ממשלת רווא-חאן בן יאקוב-חאן ובנו יאקוב חאן, עד המושל סורחאו-חאן, בעת ההיא ישבו ישראל בשלום ובשלום תחת צלם מסיים שלמו רק שלשים ואחד קאפ' לשנה מכל בעל אשה. שלשה ימים בשנה הלכו לקצור תבואותיו, וכומן המלאכה נתנו להם אכילה ושתי' עצמיו"ם. גם קרקעות נתנו להם לזרוע מאבאק, בלא כסף, והם חלפו מאבאק בחימים בכפרים סביביהם, וחיו בשלום ושלום בין הגוים עד אשר בא סורחאו-חאן מקומך עם חיילותיו ולקח כל המקומות עד קאסום-קענט, ויוצא רווא-חאן ובנו יאקוב חאן אליו להלחם עמרו על נהר גירגערי אצל המגדל אשר עמד על תוף הנהר הג'ל (קרוב להגשר אשר בנה יוסף-חאן בשנת תרי"ז) ונצח את רווא-חאן ובניו, ושרף המגדל, רווא-חאן עם בניו ומשפחתו ברח להלאה מסאמבור על תוף ים הקאספי ובנו להם שם כפר וקראו אותו בשם קאסום קענט על שם קאסום קענט מקום מושבם הראשון, שנים אחדות רווא-חאן עם בניו באו תמיד לכאן בסתר ושדדו תבנו צאן ובקר, מה עשה סורחאו-חאן שלח אנשים לפתותם בדברים רכים כי גמלך לתת להם בחורה כל המקומות הראשונות מקומות משכונתיהם בראשונה,

והם האמינו לדבריו, ובאו לקאסוס-קענט. כבואם הנה נהג סורחאו-האן במרמה מהם שבעה גפשות עד מקום קוראח (מהלך ששה שעות מאראנ) ושם הרג ששה אנשים והשביעי הנקרא בשם קערים נשאר בחיים, כי שר לפניו שיר אחד בלשונם בדרך תחינה ובקשה, ומצא השיר חן בעיניו והשאירו בחיים ובבוא קערים בחזרה לקאסוס קענט, ספר להנשארים במשפחתו כל הדברים האלה, ויהדרו לדבריו ופעם בסתר ברחו לנפשם לכפר קאסוס קענט שלהם החדש אשר על חוף ים הקאספי, וסורחאו-האן משל אז בקומוך ולמען להאריך ימי מלכותו, שלא תהיה מרידה בימי חייו, תפס כל האנשים ממשפחתו. הראויים להיות האנשים על מקומו, והרג אותם, ומהם אחד ששמו הארון-בעק וגם אחיו של אסלאן האן ששמו מורסא עלי הרג ג'ב רוצה להרוג גם את אסלאן-האן; אך כאשר בתו ששמה מוכסי היתה משודח [כן] לאסלאן-האן הג'ל, שלחה בסתר אל החתן שלה להודיעהו כי אביה רוצה להרגו, ויברח אסלאן האן עם נוקער אחד ושמו רוצול, מיד לעיר טיפלים וישב שם בערך שלשה שנים, ויבקש שם אה"כ מאת מאת שר העיר שיתן לו חילי רוסיא לעזר, שילך להלחם עם סורחאו-האן, ויתן לו המושל חילות רוסיא והלך לסורחאו-האן להלחם עמו ולקחת כל המקומות עד ארץ אווריא. וכאשר בא אסלאן-האן עם צבאותיו ועם אנשי דווא-האן אשר ברחו לחאסוס קענט על חוף הים מסורחאו-האן, באו אל כפר שיכי ועשו שם מלחמה ימים אחדים, ויברח סורחאו-האן לקוראח ובבוא אסלאן האן לקוראח ברח סורחאו-האן לקומוק, וכאשר רצו ללכת אחריו לקומוק ברח סורחאו-האן עם כל אשר עמדו לאיסמאנלי אצל סולטאן ועדיין בנוי ובני בניו נשארו שמה. — בזמנו הלכו היהודים לעבודה כשלושה או ארבעה ימים בשנה לקצור ושלמו אחד רז"כ מכל בית לשנה, על מקומו משל אה"כ אסלאן-האן, ולקח מן היהודים שלושה רז"כ מכל בית לשנה וחמשה ימים לקצירה בשדותיו הלך כל הקהל. בני מורסאל-האן משל בחאסוס-קענט והיה גלות לישראל בזמנו. — האנשים והגשים והטף כולם הלכו לעבוד עבודה קשה, לנקות המים, להטיח בתיו, לעשות כל המלאכות בכרמו ועוד מלאכות רבות, הגוים הצטערו לבי" מאד מאד, לא יכל אז ישראל לרכוב על הסוס אף בדרכים כשפגש בדרך עם נוי, מיד מחויב היה לרדת מן הסוס וללכת ברגלים ועוד כדומה הרבה מלספר. אחרי אשר נפטרו אסלאן-האן ובנו מורסאל-האן, משל עליהם אחי מורסאל-האן מחמד-מירוא-האן. בזמנו היה ג'כ גלות כמו בזמן אחיו מורסאל-האן. אחריו היה הארון-בעק והיה ג'כ מושל אכור והרע מאד לישראל. אחריו משל עליהם יוסף-האן, והיה ג'כ אכור אבל האמין לכל הפחות לישראל בדבריו ריבם עם הגוים ושפט בצדק וביושר. אבל העבודה היתה גדולה וקשה כמות לישראל: עשרים וחמשה ימים בשנה הלכו לקצור. עשרים יום הלכו לאסוף עשב המאראנא משדותיו. עשרה ימים בשנה לנקות הרשאים הרעים אשר בין מאראנא. בעבודת הארמה הלכו כולם לעבוד גם נשים וילדים יחד, עבדי ושומרי ההאן הבו אותם תמיד ולקחו מהם שוחד ומו שלא נתן להם שוחד הכהו עד מות. בשני כרמי ההאן, עשו תמיד כל המלאכות הנדרשות שמה, ויין שרף עשו לו, ופירות הלכו ללקוט בכרמיו וגם הלכו לעבוד מלאכות שונות גם בכפרים אחרים של ההאן. בזמן אשר בנה בתים בכפר ייעצק הפרו יסודי הבתים, וחפירה גדולה והרבה הפרו סביב כל הכפר וצינורים עשו וחפרו תחת הארץ בשביל המים.

המקום היה גבוה, והסיעו העפר בשקים מעומק הארץ עד למעלה, והשקים האלה עם העפר נשאו על כתפיהם, והגוים הלכו אחריהם במקלות ושאו עליהם שילכו במהרה תחת משאם. פעם בערב שבועות בשנת תר"א בקשו ישראל מאת יוסף-האן, שיתן להם רשות ללכת לבתיהם לחוג התג ולא הגיחם האכזר. אף בבקשו מהם בתחנונים וברמעות, וכאשר הלך לצוד ציד בשדה באותו היום הלכו היהודים לבקש את הברתן שלו אשר היה ארוכ מאד אצלו, ויבקשו אותו בתחנונים שירבר בשבילם עם ההאן, וכן היה, ההאן שמע לדברי הברתן שלו ונתן רשות ליהודים לחוג התג ההוא. — עבודתם היה כבמצרים ופעמים מתו יהודים תחת כובד מלאכתם ולא השגיח אליהם האכזר. כן ימים רבים סבלו אחינו פה, עד אשר רחם ה' עלינו ונתן רצון בלב האכזר, ליתן כל ארצו להממשלה ויבוא מישל רוסי עלינו השר גירינקא, ומצבנו הוטב מעט, כי אנחנו הולכים רק ששה ימים בשנה למלאכה ולעבוד בבית הנאצאלניק ההוא, וגלות גדול כמקודם לא יש לנו עכשיו ב"ה, רק הישמעאלים הלעזונים הפראים שכינינו מצמעים לפעמים אותנו, באים לנגוב בתינו, מקללים דתינו ומחרפים אותנו אבל רעות גדולות כמקדם לא יעשו לנו, מפני פחד השר המושל מהממשלה. — בימי החאנים אף שהיה גלות גדול לנו, בכל זאת נתנו לנו שומרים בכל לילה לשמור את בתינו מן הנגבים ולסטים, והיום בימי השר גירינקא לא יתן לנו שום שומר ותמיד יבואו אלינו בלילות נגבים ולסטים ומצמעים אותנו ועושים הויקות גדולות ואף לפעמים אם נעמוד כנגדם אנחנו בסכנות נפשיות. — ואנחנו כמה פעמים בקשנו מאת השר בשביל זה ולא צוה עדיין לשמרינו. קרקעות לא יש אצלינו, אף אם בשמחה עסקנו בעבודת האדמה, אם יתן לנו קרקעות, ואפילו לזרע המאבאק הפשוט אין לנו שום מקום ואנחנו שוכרים אצל הגוים סביבנו בכסף. אחדים מאתנו עוסקים מעט גם במשא ומתן, אצלינו כשמונים בתים ויושבים עם הגוים בכפר אחד אבל בחלק מיוחד מהם, מדברים בלשון מעורב טם ופֶאָרס, ועם הגוים מדברים בלשון לעוגי וטורק. — בית הכנסת אחד יש לנו וגם שני מלמדים לילדינו וכחמשים ילדים אצלם. הרבנים הקדמונים אשר היו לנו זוכרים דורות אחרים, כפי המסורה אשר ביריגו היה רב אחד ושמו ר' משה וקודם לו לא זוכרים מי היה אז, אחרי ר' משה הנ"ל היה ר' מתתיה, אחריו היה ר' בצלאל ואחריו בנו ר' חנוכה ואחריו ר' חנוכה היה משמש ברבנות בנו ר' יוחאי, אחריו היה חכם אחד ר' משה מארץ גורוי ממקום אַיִסבֶּה אשר בא וישב אצלו, ואחריו מותו שמש בכהונת רבנות הזקן ר' יחזקאל אשר עדיין עוד בחיים עמנו ומפני זקנותו לא יכול עכשיו עוד לעבוד עבודת הקודש ונתן המשרה על שכמי בנו האברך החכם המשכיל ר' אסף אשר ישמש עכשיו בכהונת הרבנות אצלינו בחיי אביו הזקן. נוסח התפלות שלנו ע"פ נוסח ספרד בספרים הנדפסו בעיר ליוארנו. בדבר שמימה ויובל אנחנו לא יודעים גם לא שמענו מאבותינו, הגוים וצומות הכל אצלינו כמו אצל הרבנים הספרדים. חנוכה ופורים יש לנו, אבל באיזה זמן קבלו עליהם אבותינו החגים האלה גם הצומות של בית שני, אינם יודעים אנחנו עכשיו מאומה. ראשי חדשים יש לנו. — יש מאתנו רבנים יהודעים לכתוב ס'ת תפילין ומוזות ע"פ מכתב הספרדים ונם עכשיו ימצאו היהודים לכתוב ג"כ מכתב אשורית של אשכנזים. מקודם היו לוקחים יותר מאשה אחת, אך אחד שבא

הרב הנרול רבינו אליהו מזרחי בדרבנר, גזר שלא ליקח כ"א אשה אחת, ומי שלא השניחו על הרבנים לקחו יותר מאשה אחת. ובקובא ומוזשו וארתשון שלא קבלו עליהם נזירת הרב ר' אליהו הנ"ל לוקחים גם ברצון הרבנים יותר מאשה אחת עד היום. מקודם לא לקחו אשה פחות משמנה עשר שנים והאנשים עד שיהיו בני עשרים וחמשה עד שלשים שנה, ועכשיו איש בן שלשה עשר או ארבעה עשר שנה יקח בתולה בת שלשה עשר או ארבעה עשר שנה. — גם בע"כ, שליח לקבלה זקירושי שטר, לא שמענו שהיה אצלם: רק זה המנהג היה מקודם: כאשר נולד בת לראובן ד"ם ולשמעון היה בן וכשתחכה המילדת סבור של הילדה אמרה שזאת הבת תגיע לבן של שמעון וכן להיפוך, וזה היה כמו קידושין גמורין אצלם, ואח"כ כאשר אבי הבת לא רצה ליתן את בתו לבן של שמעון הנ"ל או היו מוציאים שם של פסול על בת של ראובן ולא היה לוקח אותה שום אדם עד שתקבלה גם מן בן של שמעון והיו קוראין לזה המעשה בלשונם נאָבּוּר Raфbype ר"ל זה סבור התוך (פירושו שנחתך סבורה כשגולדה), ע"ש פלוני ב"ר פלוני. והעיקר הקידושין ה' אצלם בזמן השידוכין, היו לוקחים עשרה בני אדם ולא פחות והלכו לבית הכלה, ולקח הרב כוס אחד של יין והיה אומר עליו שיר למעלות אשא עיני וכו' ושתה חצי הכוס או שנתן להתתן לשתות חצי הכוס ואח"כ נתן החתן אחד סלע או זוז או טבעת של כסף בתוך הכוס ונתן הכוס אל הכלה לשתות. היין היא שתה ואת הכסף או הטבעת לקחה לה, ובוזה היתה משודכת לו ולא יכלה לילך לאיש אחר עד אשר לא לקחה גם פמורין מזה התתן. ואח"כ אחר איוה זמן שרצו עשו חופה, ותחת החופה ברכו רק שבעה ברכות וקראו הבתובה ולא יותר. ולפעמים ישב החתן בביתו והביאו לו הכוס עם יין הנ"ל והוא נתן בתוכו הטבעת או הכסף, ואח"כ הביאוהו הכוס אל הכלה והיא שתתה בביתה ולקחה הטבעת או הכסף והיתה מקודשת הכל חד. בקובא במוזשו ובארתשון נודעים גם עכשיו כן. בבתובת אשה אנחנו כותבים שלשים ר"כ לבתולה, ואלמנה וגרושה המשה עשר ר"כ, ובתוספות כותבה המשה ר"כ. בימי קדם כתבו בכסף זווים. מקואות יש לנו, ובמקום שלא יש מקואות הולכות הנשים לטבול בנהרות או במקומות שימצאו אשדות מים שמעינות החרים, ואבותינו החמירו מאד בענין גדה. — נרות תדליקנה כל הנשים שבבית בע"ש, גם מפרשים חלה מעיסה, — יבום אחים יש לנו אבל לא יבום קרובים, מי שירצה יבום ומי שירצה יהלוץ. — תכונת סבין שחיטה של עופות, מלפנים היו גדולים יותר מרביעית אמה, ולא היו כ"כ בקיאים בפגם ובדיני שחיטה ולא היה להם פוסקים כ"א ספרים אחרים בכתבי יד. כל דיני שחיטה ובדיקה עכשיו הכל כמנהג הרבנים הספרדים, ד"ס: הקנה והושם אנחנו שוחטים אבל לא מקפידים על הוורידים, גם שוחטים אנחנו בהמות מעוברות ובודקים את הריאה, ונזהרים מאסור הערבות בשר וחלב, ואוכלים המים בשבת כרבנים, ולוקחים לולב ואתרוג והדם וערבה בכל שבעת ימי התג הטכות וגם ערבה בחג הושענה רבה, גם תוקעים בשופר ברה"ה על סדר הברכות כמו שנדפסו במחזורים דפוס ליוארנו. גם יש לנו פריעת המילה ופודים את בכורינו, אם יבא אלינו כהן, גם כן נודעים בכבורי צאן ובקר, ואם לא יבא אלינו כהן אנחנו שומרים את הבכור מן הצאן והבקר עד שימות וקוברים אותו. בשביל פרוין הבן משלמים עכשיו המשה סלעים בכסף של רוסיא

ויעלה כלע אחד ששה קאפ' וחמשה טלעים שלשים קאפ'. ולפנים אמרו הסלע ע"פ
שיער הכסף אשר הלכה במדינה. — המדה אצלינו לפנים היה: 1 קיללא
(5 פֿונט, של הימים בינונים) = 6 קיללא = נים רובאָה (ר"ל חצי רובאָה)
12 קיללא אחד רובאָה. 2 רובאָה = אהר קאפאָן. (מדה מיוחדת על קאפאָן
ורובאָה לא יש). המ שקל: 1 ראָב (רביעית איסטיל) משקלה 3 ר"כ, נים איסטיל
(חצי איסטיל) משקלה 6 ר"כ 1 איסטיל = 12 ר"כ. — 1 וואָקיה = 3 איסטיל,
משקלו 2 פֿונט. — 12 וואָקיה = אחד מאָן = 24 פֿונט. — מדת האורך
10 אמות של רוסיא הם 7 אמות שלנו. — אצלינו היו חכמים ורבנים וסופרים
בימי קדם אבל לדאבון לבנו בעתות המבוכות והמלהמות ובמשך הצרות והגלות
והשבויים נהרנו ומרו כמה וכמה ונשארו נע ונד בארץ לא לנו ולא היו להם מנוחה
במקום לישב ולהתעסק בתורה ועבודה, ועי"ז נשתכחה תורה מהם והספרים שלהם
נחטפו, ננבו וגולו נאבדו ונשרפו, גם שמותיהם ותולדותיהם נשכחו ממנו. —
החולים טרפאים בעשבים ובקמיעות גם עכשיו ובערים הגדולות הולכים גם אל
הרופאים. אנהנו מקברים את כתינו תומ"י בשטת, והמים שופכים כל הישראלים
אשר כבדו, ואפילו גוי שמת אצל ישראל ג"כ שופכים המים ארבעה או חמשה
בתים שבשכונת המת. חברה קדישה לא יש אצלינו, יען כי כולם מתעסקים בצרכי
המת. אסור לנו להלות כסף ברבית, ולכן לא נותנים כסף ברבית, אנהנו יושבים
בשלום עם הגוים שבינינו, הלאוי שהם ישבו עמנו בשלום ולא יצמערו אותנו
בגניבות וגזילות, בתינו חסופים זה בזה, ונשענים זה על זה, מפני פחד הגנבים
שלא יחתרו בכותלי הבתים החלונות שלנו הם רק חורים קטנים עם קוי ברזל, ג"כ
מפני פחד הגנבים שלא יכלו לכזא דרך החלון הביתה ואנחנו איננו כשרים לעדות
בדיני הישמעאלים. — אנהנו מאמינים בגלגול הנפש ובשרים הנפש אחד
הגוף, ואמונה יש אצלינו שהנפש תרחף סביב הקבר כל השנה עד שתקבל עונשה
ואח"כ תשובה למרום, ודעה יש שהנפש תמצא כל השנה כזה המקום שיצתה מן
הגוף, וכן דעה שכנדרה כשתעווב הגוף הולכת למרום. — יש מאתנו יחידים
היודעים בהכחשת הקבלה, אבל מי היה הראשון אשר הודיעם החכמה ההיא לא
יודעים, גם ספרים מספרי המקובלים ימצאו במדינתנו. — עופות ימצאו אצלינו ע"פ
סימני עופות טהורים כאלה: אוז הבר ארבעה מינים: המין הראשון, לבנים
שנקראים קאָז והמה נבחים, ויש ג"כ במדבר והם נקראים קוי. והמין השני,
קטנים ממנו וראשיהם ירוקים ונליהם וחוטמיהם אדומים ונקראים אורדאָג ובלה"ק
בר אוה. המין השלישי, ונביהם כפופים למעלה, ונקראים קילקויראָק ע"ש
הזנבים שכפופים למעלה, ובפרם קראים אותם בשם זיקאָיו, והמין הרביעי,
נליהם וחוטמיהם שהורים ונקראים קאַרמ שאָ. — תרנגול הבר הנקרא בלשונו
חורוז-קוהי ר"ל תרנגול הבר ובלשון טורקי קיר-קאויל והנקבה שלה איננה
דומה לה במראה ובצבע במעט שינוי. עוד יש תרנגולת הבר מין אחר איננה
דומה להתרנגולת הנזכרת למעלה כלל, לא במראה ולא בקומה וקראים אותה
בלשונו כאַוונ קארב ובלשון טורקי כַּבְלוֹג Кекыль ויש מעט שינוי בראשם
כין זכר לנקבה בצבעיהם. — יונה יש לה שלשה מינים: המין האחר: נקרא
בלשונו קאוטער ומראה כמו צבע תבלת, והמין הזה יתקל ג"כ לשנים א'.

יונה הביתי שתקרא יונה הורדסיית ונמצאים בה חברבורות לבנים וב' יונה מדברית, והיא כולה בצבע תכלת, בלא שום חברבורות. והמין השני יקרא בלשוננו קורקינה Куркина ומראה מעט כמראה זהב, והמין השלישי קוראים באט אנאוו וחוטמה עקומה כנחש כמראה בזה: ~~~~ ובאמצע האף הוא עב יותר משארי הלקי החוטם. מעופות הקטנים הפורחים באויר והשוכנים בישובים עוף כשר לאכילה הנקרא בלשוננו מורוק Мурок השליו הוא שני מינים: המין האחד הוא השליו אשר אכלו ישראל במדבר בצאתם ממצרים, והוא נקרא בלשוננו זוערדי, Верди, ובלשון טורקי בילדיר דןשי, והמין השני יותר מעט גדול ממין הראשון ונקרא בלשוננו גם בלשון הגוים כביבינו בשם דןשאן ליעט, ובארבורותיו נמצאים בבשרו הרבה קוצים כמו קוצי דגים. — ועל זה האופן אנו תופסים את השליו: בלילה חשכה, עת העננים יכסו הרקיע מסביב ומסתירים אור הכוכבים, אז שוכנים השליו על פני השדות. וטבעיהם להביט תמיד בלילות מאירות על אור הכוכבים, וכאשר הלילה חשכה, אז יבואו שני אנשים מאתנו, האחד מחזיק בידו האחת אור עששית למען שתביטה השליו במקום אחד על אור האש, ובידו השנית אוחז מקל ועל ראשו קשורה כמו כובע של שלמה על מצנפת של עץ, האיש השני מכה בתחיתה של ברזל על כלי נחושת, ומפני קול ההכאה לא תשמעה שום דבר מה העשה בה, וכן השליו תביטה על אור האש והאיש ההוא האוחז העששית בידו מניח במהרה הכובע הנ"ל עליה והיא תשאר תחת הכובע, וכן תופסים אותה. —

ואלה שמות אחרים מהנשים שלנו ע"ס אלפא ביחא:

אביגיל, אבישג, אלישבע, אסנת, אסתר, ואיפית, אמתלאי, אסלכאתו, בלהה, בתיה, בת שבע, בתואל ברוריה, בלביבה בנבשה באדושי ביכל באלקו בפרוש בידושה באנו ביבי. — גולבאהאר נקטר גולנוראד גויל גולסורוך גולבי גה גולבתו גולבאתו גונגר גולסופה גולפארי, גוקר, גולג'מן, גולגי גבעד, גולגי נך גולגול גולבנדו גולוסדו. — דינה דינר דקנגול דבורה דבלבאתו. — הדסה הינעם המיעם. זלפה, זרונגול, זרונגני. חנה, חוה, חסידה, חוכא. — יסקה יוכבד ועל יאיל ימימה ירושה ילתא יתר יקות. — (כביית) כאקה כובר כאנוס, כתר, כונאני, כאתו כוכי, כומאר. — לאה לעלי ליעא. — מרים מלכה, מחלת, מרים מירב מוקתי, מומארי, מירצע, מיכל ממן, מעבה, מולאים, משלום, מפלי, מורום, נעמי, נעמה, נביות, נורנודוש (נורונג) נעה, עבלוסדו, נמאיא, נקבאתו נקפת. סרה, סכתי, סאראבאתו, סגולה, סופא, סליתח. עזונגני, עקפה. פגינה, פירים, פערי. — צמורה, צלפחד, צצנת, צותיה, צענת, צרפד, צכניא, צעקאיר, צרף. — קציעה, קו, קונפמן, קונורגול, קיפתי, קנויפרי, קמחית, קואוול, קאסאי, קרנהפוך. — רות, רחל, רבקה, רתמה. — שרה, שונמית, שפרה, שבאקו, שקרו, שבוסדו, שפר, שהקונאר. — תמר, תירצה, פאואגיל, הורונג, פמם, פכריו. —

שלום בן גילעד הנשיא. אדוניא בן חיים. יאונתן בן עזיאל. יבדא בן חלקיא. ראובן בן וואב. פסח בן פינתס. שמואל בן אבנר. שבת בלא"א אברהם. בודכיא בן נפתלי. נתניאל בן אליזור. שבנאי בן צדקיא. עקשיא בן אליה. בודד בן גבריאל. בנימין בן לוי. אבשלום בן עזי.

יאו בן יעקב. שמאה (?) בן מישאל. שירות בן ישראל. שמטו ב"ר בורר.
קדוש בן חנון. מלך בן משה. אביל בן שלמה. מתתאי בן זבולון.
נקדימו בן גורשום. שאול בן משה. טוביא בן אליעזר. שלום בן סבת.
שלמה בן כרנ. יוסי בן עוזיא. אליעזר בן אויאו. כרידה בן עתניאל.
ינאי בן באבי.

כל אלה הידיעות אני וכל קהל קדוש דעה השבנו להנוסע יוסף יהודה טסארני. הבא
בשם המלוכה אלינו ועל אמיחת ההתימות של קהל קדשינו אני מעיד בתמימת ידי ובהחמם שלי
מה אראק יע"א יום כ' סיו' אלול שנת ה' תרכ"ו לפ"ג. הק' אסף בן יחזקאל ה"ו מורחרי רב
הכולל על מחוז כורונסק וסביביו בארץ דגוסדאן.

וזה נוסח הגט מאראק.

ברביעי בשבת בתשעה ועשרים יום לירח שבט שנת חמשת אלפים ושש
מאות ושש ולבריאת עולם למנין שאנו מנין כאן באראק מתא דיתבא על נהר נירגרו
ועל מי מעינות אנא יארי המכונה עיזו בן אבשלום העומר היום באראק מתא דיתבא
על נהר נירגרו ועל מי מעינות צבתי ברעות נפשי בדלא אניסנא ושבקית ופטרת
ותרוכית יתיכי ליכי את ארוכתי בת שבע בת אליעזר דמתקרי אליזר דהוית ארוכתי
מן קדמת הנא וכדו פטרית ושבקית ותרוכית יתיכי ליכי דיתיהוין רשאה ושלמאה
בנפשיכי לבהך להתנכבא לכל נבר דיתיצביין ואנש לא ימחא ביריכי מן יומא דנן
ולעלם והרי את מותרת לכל ארם ורן די יהוי ליכי מנאי ספר תרוכין ואגרת שבוקין
וגט פטורין כדת משה וישראל.

יהוא בן יעקב עד. יצחק בן אליהו עד.

(10) קהל של באנוא במינגרעליע.

דברי הימים של ימים קדמונים הכל כתוב בכתבים שלהם בלשון קארטולי,
ונצרך להעתיק אותם, א"כ אני כותב מוזן ההוה: בכל שנה ושנה פעם או שתיים
הגוים גנבים את בית הכנסת ושורפים וקורעים לחתיכות חתיכות את ספרי התורות
ותפילין וסדורים ומליתים, וזה אחד עשר פעמים כאשר יקרה זה המעשה אצלם,
ת"כ גופלים על בתיהם וגונבים את רכושיהם. — א"כ כאשר היהודים הנישו
דבריהם לבית המשפט בכפר זוברוד וסענאק אצל הממלא מקום הפרוסטאו, ויצאו
דינם שיטבעו על הגנבים מי הם באמת וכמה היוק עשו, והיהודים נשבעו בס"ת
ויצאו משפטם של הגנבים שמהויבים לשלם ליהודים היוק שעשו, דוקא ולא יותר,
א"כ נתקבצו הגנבים וכל הגוים של הכפר ואמרו ליהודים, אם אתם תקחו ממנו
כסף בשביל הנוק, א"כ ישרף כל בתיכם ואין אתם יודעים מי השורף, היהודים
נתפחדו ולא לקחו מהם כסף הנוק. מן היום ההוא עד עכשיו בואים ושוררים את
ביה"כ ובתיהם והגויותיהם וגנבים הכל מה שיש להם, והיהודים אינם מנישים את
דבריהם להממשלה מפני פחד הגוים שלא ישרפו בתיהם ומפני זה שלא יצא דינם
באמת לסובתם. — הם קנו בית הקברות מיד אחד גוי ולקחו כתב עדות על זה,
ועכשיו הגוי בא בעלילה ואומר שאינו מביד את הכתב שלו ולוקח את בית הקברות
מהם בחזקת היר, ואין להם מקום לקבורה. עבדים של מאנאטטורים לא יש להם,
מפני עלילת הרם שהי' בסרוסינא נ"כ הושרים השרים על היהודים של באנוא אבל

לא עשו עליהם עלילה — כ"א הכו אותם וציערו אותם שפחדו לצאת בדרכים מפני שהם אומרים אתם כאחד ישראלים ומנהג אחר לכולכם! —
 מ"ס ים למלך 10 ר"כ מכל בית לשנה עבור מ"מ. — מס חדש באלה הימים
 בא עליהם שלם כסף של פוצטא 1.30 מכל בית לשנה, ובשנה העתידה ישלמו
 כפלים, כך אמרו להם הסמארשינא והשופט של גוים. —
 בהג הפסח שנת תרכ"ט הזה יצאו לחירות מעבדות השרים, אבל יש לי תמי'
 מפני מה היו כ"ב עבדים זמן רב, בזמן שבכורים אחרות כבר יצאו שלוש שנים
 מקודם מן העבדות ההיא. בשביל ארבות של השרים עדיין אינם יודעים כמה
 שישלמו בשביל שנה להשרים, יען כי לא עבר השנה בזמן צאתם מעבדותם,
 ובפסח העבר הם שלמו להקניאזים מכל בית 40 ר"כ מס שלהם משנים הקדמונים.
 משפחת הקניאזים של באנזא מן משפחת - Haraba.

(11 באקו. 1)

איש אחד זקן הוישב כעת בכפר מודושי ושמו ר' יוסף בן ר' אברהם ושם
 דורו ר' אפרים והם בני יוסף, ויצאו כמו מאה שנים מארץ גילאן אשר בפרס,
 ובאו לעיר בארקו (2) וישבו שמה כמו עשרים ושנים שנה, בזמנם ישבו כמו שנים
 עשר בתים בדירות שכורות וגם ביה"כ שכרו ומקום דירתם בצד צפון העיר ובית
 הקברות שלהם לצד דרום קרוב למקור הנפט לרגל החר, ועסקו במו"מ בתוך הכפרים
 סביבותם בדרך של החאן הוסיין קולי חאן. שני רבנים היו אצלם זה הרב ר' אפרים
 הנזכר ואחיו רבי אברהם אבי של ר' יוסף הזקן אשר ספר לי. ששה שנים כאשר
 באה העיר באקו ת"מ רוסיא נפלה עלילה על היהודים מאת הפרסיים, עלילת הדם
 והפצו הפרסיים להרוג ולהשמיר כל היהודים שמה לולא לא עמד השר של רוסיא
 לימינם ולא נתן לכלותם, והו ר' יוסף הזקן אשר ספר לי הדברים האלה אביו ואחי
 אביו היו ראשי העדה שמה, ותפסום הפרסיים על השוק והבהזום מכת מדרות הם
 הלכו להשר של רוסיא לצעוק חמם ולבקש רחמים, השר ההוא נכמרו רחמיו וקרא
 להפרסיים ואמר להם, מה אתם מבקשים מן האומללים ומה אתם תעמדו על חייהם,
 אם לא תרפו את ידכם אז אבה אתכם עד חרמה, ואשליך כלי רובה קאנאנען על
 העיר ואחריב את כל בתיכם ומשפחותיהם, הרפו ואל תעשו מרידה בתוך העיר,
 הפרסיים פחדו מאימת השר, יען כי החאן שלהם כבר ברח לטאנורו ולא היה
 עליהם שום מחסה כ"א מן הרוסים א"כ שמעו לדברי השר ותשקוט המרידה ונתו
 ידיהם מן היהודים היהודים פחדו מאד מן הפרסיים שלא יציערו אותם עוד פעם
 העתיקו מקומם מבאקו (במו 59 שנים מקודם) ונתישבו בקובא ר' אפרים הלך עם
 עדתו לקובא, ומצאו שמה כמו 700 או 800 בתי אב בקובא בזמן ההוא, ר' אברהם
 הלך לכפר מודושי ונפטר במודושי. והו ר' יוסף בנו המספר זקן בן שבעים ושמונה
 שנים אחותו רבקה בקובא תספר הדברים באריכות.

(חודש ניסן ה' תרכ"ח. מודושי).

(1) למעלה (צד 106 בעדה) אמרתי כי לא מצאתי בכתבי הנוסע אודות העיר באקו,
 אולם אחרי כן מצאתי עלה אחד אודות העיר הזאת.
 (2) כן בכתב ידי הנוסע, ושם העיר בפרסית הוא באד - קובא; וכפי הנראה בעבור
 זה כתב הנוסע כן.

להחכם יוסף משרני בעיר טעמיר-האן-שורא.

הנה מודיע לכבודך ע"ד היהודים אשר ישבו מקדם בעיר באקו, בזמן שהישראלים ישבו בכאקו בחומה הרביעית שהוא הראשית בעיר, בזמן אלף ושתי מאות ותשעה למספר המחמודים⁽¹⁾ והיה להם שני רבנים אחד ר' אפרים ואחד ר' אברהם, מלאכתם היה עסקו במ"ס. וישבו לצד צפון. בית הכנסת שלהם היה בבית אחד מהם, בזמן הוסיין-קולי-חאן ישבו שמה. המה ישבו שמה עד שבא אכבש גענעראל של רוסים בשנת אלף ושתי מאות ועשרים ואחד למספר המחמודים⁽²⁾ ברח הוסיין קולי האן לפרס שלשה שנים אחר כ"את הגענעראל לכאקו, בעת ההיא קמו היהודים והתיעצו לעזוב העיר באקו ולהתישב בעיר קובא, הכותב בזמן אלף ושתי מאות ושמונים וארבעה בחודש ראבאואן עשרים ושבעה בו, למספר המחמודים לפי בקשתך אדון הצעיר מעטעד איברארים בן האדושי פערי.

מאקלעד בבאקו.

10 יאנואר 1868

(מקום החתימה)

(12) ברעט וקארעל (12 תמוז תרכ"ט).

היהודים נתישבו בברעט 120 שנים בערך מקדם, ששה משפחות באו בראשונה לכאן (1) אברהם דאוואראווי שווילי. — (2) אברהם מאַריקא שווילי. — 3 יצחק פאַפסי מודעי שווילי. — (4) משה ביניא שווילי. — (5) אליהו לעוויא שווילי. — (6) שלום דושאַנאָווי שווילי. הראשון והשני והרביעי והחמישי היו תחת השרים אוואלאווי, והרביעי תחת סימן מאצאבעלי. באו לברעט מטאמאראשען, שני משפחות היו תחת מלך רוסיא, העבדים של השרים אוואלאווי היו בידי השרים, כל מה שהיו רוצים היו לוקחים מהם כסף בלא גבול, מסים מכל מיני אכילה, סוכים בכל יום, נרות חיים ושעורים ויין ועוד ועוד, הוץ מגופם וגפישם, כל מה שה' להם היה מגיע הכל לארזניהם. אם היו האדונים בקצו איזו דבר היו מחויבים ליתן בזו דרגע, ואם לאו היה בא השר עם אנשיו ושללו ובזו והכו אותם במכות אכזריות. ר' גבריאל בכ"ר דוד ממשפחת אברהם דאוואראווי היה פודה א"ע כמו שלשים וששה שנים מקדם מידי אדונו ביהד עם שלשה בתים ממשפחתו בעד 600 תומן או 6000 ר"ב, אפילו אח"כ כאשר פדו א"ע היו בואים תמיד אנשים של השר והיו מכקשים סוסים וכמה דברים ולקחו בהוקת היד, ואין מי שהיה מוחה בידם, עד שבא המיראוווי-סוד והיה להם נחת רוח מעם, היהודים היו עוסקים בפרקטיא ורוכלים. —

ר' אברהם ב"ר בנימין ממשפחת מאריקא שווילי מספר: עד שיצאו לחירות ע"פ פקודת המלכות, ה' ת"י שר — Каш Хозяев והיה לוקח ממנו בברעט בכל שנה ושנה באה ר"ב, סוסים בכל יום, בזמן חתונת בן או בת ה' דורש השר ממנו הוץ מסך הקצוב, בן 15 עד 20 תומן, (תומן היא 10 ר"ב) אם לא היו נתון באו בחמשה עשר איש מן השר וישבו בביתו לקואקוציא ואכלו ושתי מה

(1) שנת 1209 להמחמודים היא שנת 5—1794 למספר הנוצרים.

(2) שנת 1221 למספר היא שנת 7—1806 למספר הנוצרים.

שאבה נפשם, והיו מצעדים אותם בכל מיני צער ויסורים עד שה' מוכרה לשלם
הסך הנדרש ואז יצאו מן הבית. — צרכי מותם ותכשיטי נשותיהם היו גזורים על
היהודים שילכו לסיפלים וגארי ויקנו בעדיהם, והבטיחו להזור להם הכסף, אח"כ
כאשר באו לבקש את כספם או צעקו השרים עליהם כיצד אתם מבקשים כסף שלכם
מאתנו? האם אתם אינם יודעים שעבדים אתם לי, וכל אשר יש לכם שלי הוא!
תלכו! צעק עליהם וצוה להכות אותם במכות אכזריות ולהושיבם בבית האסורים. —
לא היו יכולים לעשות חופה לבתולות ולאמנות עד שלא שלמו מקודם סך הקצוב
מן השר עליהם כפי רצונם, ובאשר נתן להם השר רשות או העמידו החופה. —
בזמן מלכי גרוויא, היה המנהג בארץ מי שבא להתישב על אדמת השרים אפילו
הי' בן חורין, רק מסיבות מכוכות הזמן שהיו בואים לשרים לבקש שיגינו עליהם,
והשרים קבלו אותם והגינו עליהם מן המלחמות, אחר חמשה עשר או עשרים שנה,
כיון שנפטר זה האיש שבא, ילדיו כבר נפלו לעבדים תחת ידי השר ההוא. —
מי שלא היה עבד לשר אחד, הי' עבד להרבה שרים, כל שר ושר שרצה לצער
אותם, צער אותם מפני קנאת ושנאת הרת כי הם היו בידיהם תמיד, אם לשבט
זאם לחמד, וכולם לקחו מהם סוסים, והכו אותם ולקחו מהם מכל הענינים הנ"ל
צערו אותם עד אין חקר! —

הרב ומ"ץ ר' שלום בברעט מספר מעצמו: משנה לשנה היה משלם מס מאה
רו"ב לשר סימן מאצאבעלי טאמאראשען, חוץ מחימים ויין ושאר דברים של אבילה
חוץ מזה עוד המישה תומן, והארון הזה חוק היה ומי יכול לפתוח פה נגדו, וכל
מה שיצוה היה מהייב להשתדל להשלים ולמלאות גזירתו, זה כשלושים שנה אשר
פדה א"ע בעד 200 תומן או 2000 רו"ב. —

בזמן עליית הרם של סורם גם אנשי ברעט שתו מבוט התרעלה ההוא, חכם
ר' משה פאפיסימודעי בברעט היה באותו הזמן באורם, ונשתתף אל העלילה התיא
ע"י האכזרים שמה, בעל העלילה דימיטריא אבאשירוא ימ"ש וש"ו! בא לברעט עם
עשרה אנשים שלופי הרב ורצה לעשות כליה, לדרוג ולשלול, כל היהודים ברחו
והחביאו וסגרו א"ע בבתיהם, הרבנים ר' דניאל ור' שלום היו אז בבית הכנסת
מסגרים, השר בא אל ביהמ"ד והתחיל לשבור את הדלת, אח"כ כאשר לא יכול
לפתוח את הדלת, עלו על הגג והכריתו בהרביהם את עצי הבית, תפסו יהודי אחד
זקן הולה מאנשי טאמאראשען ושמו שמואל בן דוד ורצו לשחוט אותו, והתחיל
לצעק בצעקה גדולה עליו ואמר: אם לא תניד מי הרג את הילד הנוצרי אני אשחוט
אותך, זה הזקן (אביו של שמואל השופט מצחינוואל) התחיל לבכות בבכייה גדולה
ולרתתן שאינו יודע ושהוא זקן הולה, הכוהו והניחוחו אותו העריצים, אח"כ נפלו
על יהודי אחד שהחביא א"ע תחת עננה אחת ושמו דניאל בן מרדכי דאוואראווי,
ותפסו אותו, וזה אבאשירוע השר שלף את חרבנו עליו ואמר לו אם לא תניד האמת
מי הרג את הילד הנוצרי, אני מכה אותך למות, תפסוהו והובילוהו לבית המשפט,
ג"כ אשה ערלית לקחו בשביל ערות שהיא שמעה כיצד היהודי אמר בהכרת שיהודי
סורם עשו הרבר, אבל האשה הערלית היתה יראת ה' בלבה, ובבית המשפט הגיחה
האמת כי ע"פ ההכרח שהם רצו לדרוג אותו והכו אותו מכות אכזריות היה מוכרח

כך לדבר להם דבר שקר למען להציל את נפשו ממות ויטוריס, אה"כ כשראה זה הכליעל שלא יכול לבוא לבתי ישראל הלך לדרבנו.

ככפר מאָחים Мохис אשר ימצא בין ברעט ורוזס על הדרך עשו ג"כ עליה של דם על ישראל כמו חמישים שנה מקודם, ילד אחד של נוצרים נפל בבור ומת, והגרים אמרו שיהודים הרגו אותו בשביל דם, והיה להם ג"כ דין ודברים וצער ונוק בשוחר, וכמה ענינים של הוצאות המשפטים והצילו א"ע ב"ה בעת ההיא. — עד עכשיו הקניאזים והגוים הושדים אותם בשביל דם של נוצרים. אם יתמחמה ילד אחד של גוים איזו שעות, חוקרים ומחפשים בבתי ישראל וכמה גירופים וקללות וביון ינחלו אין לכפר ואין להאריך. —

בוזמן ביאתי לברעט, דבר גדול היה על בהמות, בכל יום ויום מתו בהמות דוקא. —

מנהגייהם: הם שותים בישיבה, בתיהם בתוך האדמה עם טרובא גדולה כמו הלון למעלה בתקרה כמו גתי מרהצאות של פרסיים, וממעלה הולך האור למטה בבית, בהודף מסיקים תחתיו עצים, ומפני זה איסם אָבען זעהר פערדראויכערש שטארק ודומה צו שטיין קאָהלען, דיא פאמאָסטען זינד מן עפר ואדמה בלא בריוק מעצים, והם יושבים על פי הרוב תחת האדמה בתורים חשכים כמו חית השדה, ובצער גדול, רובם עניים; הרב ר' דניאל הוקן בן 60 שנים בן יצחק בן דניאל, הוא איש הרבה חשוב וירא שמים ובעל תורה וקבלה, וחסיד מאין כבודו, הרבה הרבה אדם חשוב! — הוא מכין א"ע לעת זקנתו ללכת לארץ הקדושה למת לשם, בכל יום ויום באים אליהם הרבה סוסים של א"י ומצטערים אותם בגדבות כסף, בוזמן שעדיין הם עניים ואינם מתוקנים בעצמם כנצרך. —

בשנת 1860 בחודש אב, אחד מן השרים דפה ושמו ראָסרען בן איוואן אוואַלאָו Князь Роденъ Ивановичъ Аваловъ פתה אחד מן בחורי ישראל בן עשרים שנה שימיר דתו, ולקח אותו בדברים רכים לביתו, והאכילהו טרפות ופתה אותו להמיר דתו, זה הבחור היה יתום אבל קרוב היה לו אחד מנכבדי הבעלי בתים של צחינוואל. הרב בהודע לו הדבר הזה, הלך אל השר ואמר לו מדוע יעשה דבר כזה? ולא קבל השר את דבריו, נס דבר עם הבחור שהוא וגם הוא לא קבל דבריו, יען כי הפעילו עליו רברי השר ההוא, הרב שלח האגרת לש"כ שלו החכם דאוויד מאמיסמוואלאָווי לצחינוואל להודיעתו מן הדבר, וכי לא יש לו בושח להחזיק בדין קרובו שלא ימיר דתו. בקראו המכתב הזה תיכף ומיד בא באותו היום לברעט אל בית הרב ביחד עם אביו זקנו של הבחור הנ"ל. ולמחרת הלכו לבית השר ושאלו ממנו את בנם, השר שלח לקרוא להרב ר' שלום. את הבחור החביא באחד החדרים, כאשר בא הרב לביתו לא עשה לו הקניאז שום דבר בשביל שדבר על לב הבחור שלא ימיר דתו, רק דבר דברים קשים עם שני היהודים ולקח השר את חכם דוד והכה בעצמו אותו במכות אכזריות וגרש אותו מביתו וחלכו בפחי נפש משם, חכם דאוויד הפץ לכתוב הדבר ולהודיע להממשלה, ושלח הקניאז אל הרב לקרוא אותו לביתו למען שיעשה שלום בינו ובין חכם ר' דוד על זה שהכה אותו, ויען הרב ואמר לו, ומה תעשה אם ילך ויגיד עליך לשרי הכמשלה במיפלים, ומה תשיב על דברים כאלה? השר כעס מאוד על דבריו הרב ושמר הדברים בלבו. בוזמן שחור

מן הקצירה והיה שיכור מן היין בא לעת ערב לביהכ"נ בזמן תפלת מנחה, הרב ר' שלום עדיין ישב על פתח ביהכ"נ, ושלף את חרבו קינואל, ורצה להכות אותו ואת האנשים שמה, כולם מן הפחד ברחו והרב רצה להחביא א"ע בביהכ"נ, השר בא אחריו לביהכ"נ ותפס אותו והכהו שם במכה רבה, אח"כ משם חזר אל ביתו של הרב ומצא אש דלוק שמה, והדליק כל כלי הבית הכרים והכסות והבגדים והכלים כולם נשרפו באש, ועשה לו הפסד על 40 תומן (400 ר"כ) זה הרב ברח על נפשו אל הנאצאלניק, וספר לו כל הדברים האלה, ונתקבצו מזה הענין ניירות רבות — большое дело וזה שנים שמונה ולא נעשתה שום דבר משפט בשביל השר. אך זה יצתה התועלת לכל הפחות שמן הפחד והענינים האלה עזב השר את הבחור. והבחור ראה שלא יקבלהו השר עיד, חזר לצחינוואל לקרוביו, וגשאר לשם בדת אבותיו עד היום הזה. —

זה הקניאו אשר ימצא אצלו החומש יקרא בשם Давидъ בן Кай Хозро. —
Аваловъ ימ"ש. —

עני אחד ושמו אליהו בכ"ר אביתר קריחעלי, היה עוד תחת השר Безанъ Палавандовъ בכפר ציראָנים והיה עני מרודה, והולך וחוזר על פתחי בתי ישראל לקבץ נדבות, ומה שקבץ בשביל ביתו, בא הגבאי של השר שהוא ולקח ממנו בחזק מה שקבץ, ואמר לו מדוע קבץ כ"כ מעט, אם לא יקבץ יותר ויותר וישיבירו בבית האסורים על כל ימיו, וכך היה דרכו כל ימי חייו היה הולך לקבץ נדבות מאחורי בשביל השר שלו, והוא עם אנשי ביתו נועו תמיד מרעב, אבל היהודים השתדלו לעזור לב"כ בלחם ומזון, בכצב כזה היה עשרים שנה, אח"כ מכר אותו השר לקניאו פעטער ציריאנאָוו, כבו 17 שנים היה תחת השר השני ג"כ כמו במצב הראשון, והשר השני עוד הכביר עליו הקשה עליו, יען כי שלם בשבילו סך כסף וחפץ לנבות ממנו לכל הפחות סך הכסף ששלם בעדו, והיה מענש אותו ביסורים קשין שיחזור ברויות בשביל נדבות על בתי ישראל ולהביא אליו הכסף הנ"ל. כך הוא סבל עד שיצתה הפקודה מאת המלך אלכסנדר יר"ה ויצא לחירות. —

עוד עני אחד שמואל בכ"ר שכתו פאָאטאָ-שווילי, היה עבד לשר Зурабъ Аваловъ בברעט והיה ג"כ מקבץ נדבות מישראל והיה נותן אותם לארונו, כך היה עשה עשרים וחמשה שנים, אח"כ מכר אותו השר לארון אחד שר Давидъ Діасамілдзе בכפר Сакашеть מהלך 5 ווערסט מברעט, ולאותו השר הוא נתן דווקא חמשה ר"כ ואחד צאן לשנה, זה השר ה' מרחם עליו וזה היה בחסד של אמת והיה ת"י כמו שמונה עשר שנה. —

קארעלי Карель (הסמוכה לברעט מעבר הנהר).

שאלתי בקארעל על כתובה ישנה ואמר לי הרב ר' אברהם, שיותר משלשים שנה לא ימצאו כתובות אצליות, מפני שהי' מנהג אצליהם להניח הכתובה עם האיש הנפטר עמו בקבר, וגם רבנים לא היו להם מקודם, כ"א דוקא רבנים אחרים מתי מספר. מברעט היו מוליכין הבהמות והצאן והעופות דרך הנהר לקארעל לשחוט אותם לשם, ולהוליכין להורה דרך הנהר לברעט, גם סרורים לא היו להם הרבה במציאות, כי מפני הגלות הגדול והמר הוא נשבת תורה מישראל, מה שהיו להם

נשלל ונגנב ונשרף ולא נשאר להם כלל, רק סחור אחד חי בקארעל, ובאשר הגיעו ימי החג ועשרת ימי תשובה, הפילו עליו גורל והגיתו עליו מב שבכול צדקה למי שיבוא בגורל הסידור על ימים הנוראים, ומי שזכה, לשם היו מביאים הסידור הג'ל. ובכל זאת נשארו חוק באמונתם, אצבע אלהים היא! —

הבלה צובעת שט את אצבעות כפות יריה על חתונתה, והולדים את שערות ראשיהם בצבע טונקעל געל כמו אדום הנקרא בלשון גורז' *Гориз*, וגם יש צבע אחר שחור הנקרא בשם — *Түндә*; — אבל אני לא ראיתי שצבעו את יריהם בצבע שחור כ"א דווקא בצבע אדום הנקרא אינא, והוא עשב אדום ומבשלים כמו שעה על האש בתומץ ואח"כ צובעים את הירדים ואת שערות ראשיהם. —

13) גראזנא (מכתב משם).

כול הדרת כבוד הרב היקר והנעלה איש ירא אלהים החסיד ועניו נור ישראל ותפארתם אור המזרח המאיר לארץ ולדורים תחת צל כנפיך כב'ק'ש'ת' כמד"ר אליהו נרו יאיר ויופיע עד ביאת גואל המושיע.

הנה כבר הודעתיו את כל אשר נעשה לטוב: עכשיו הגיע העת להודיעו מצעקן של ישראל: ועמחם גם אנכי בצרה היינו כאשר העבירו זה הרשע הילל: נתעוררה משפחתו הטמאה: וזה יצא ראשונה אחיו של הילל הנקרא גיריי: וביזה וקילל לכל הקהל בבהכ"ג בשעת התפילה ונפל על כלב אחר והצה להרוג אותו: רק הקהל סברו שהוא אדם ולא הינותהו להרוג לזה הבלב: ואחר יצא אחיו וידו אוחזת בעקב עשוי ה"ה אהרן ימ"ש ובוה וקילל גם הוא לכל הקהל ואמר אני בוודאי אהרוג מאה מישראל: ולא נתקררה דעתם בזה עד שהלך זה הגיריי ועשה מלחמה עם קרובו ומשפחתו של יריריה פרנס החורש: ועוד לא נתקררה דעתו גם בזה עד שנפל על אחר מטובי העיר באישון לילה: והכה אותו מות ועשה לו פצעים: ניכרים גם עכשיו: ע"כ רשעת הפשוטים: מכאן ואילך רשעת הגדולים: ה"ה הראש הנגיד והקצין המפורסם ברשעו לפני כל שרי מטה וק"ו לפני שרי מעלה: וב"ה בא קיצו לפני שרי מטה (כאשר יספר לכם המוכ"ז) וד"ל: ה"ה שאול לס"א אחיו של הילל אשר גם הוא אחר מטובי העיר הירוד ועד שלא לחינם העבירו לאחיו רק מפני רשעו, וה' לו לכחות ביד אָחיו וקרוביו שלא יגלו רשעתם: ולא די שלא מיהה בידם אך הפליא להרשיע יותר מהם וטמט פנה למעלה ותתקנף נגד אלהיו וחיוק רשעת משפחתו הטמאה: וגם ליקט ממשפחות אחרות אנשים פוחזים וריקים הנועסם על טובי העיר על אשר קנטו אותם בשביל מעשיהם הרעים: וזה השאול לס"א נתן יד לפושעים והבטיח להם להתחור קנסם: והוציאם מסביבותם עול תורה ועול דרך ארץ: אחר שראו הקהל שנעשה קיבץ של המורים קבורים: שלבו [בן] הקהל אחריו אולי יהזור מדרכו הרע ודברו על לבו: הלא ידוע לך שלא לחינם העברנוהו אחר: ומה לך לכעוס עלינו על חנינם גם בקשו ממנו ליתן מעות של קהל אשר החת ידו כי נצרכים אנתנו לשלם עבור הס'ת שקנינו: והנה העיו האיש רשע את פניו וביזה וקילל ואמר אף אם היתו לא אחויד המעות: והלך מבית הועד סר וועף: ומי יכול להאריך ולספר רשעת הרשעים: אחר שראו הקהל שהרשעים נובחים ומחריבים העיר: הלכו כולם להתכס (המוכ"ז) וספר מי הוא החכם) וד"ל: והנה אף שהכס בעצמו הוא איש טוב ואוהב משפט אמת: אך

השוחד יעור כו' והגני להודיעו שהחכם בעצמו רוצה במפלתו כי נמאסו בעיניו : אך שלא יהיה על ידו : כי אין אדם מעזו פניו בפני בעל אורו כו' ומראה להם פנים שוחקת בעה"ו כדי למודרן מעה"ב : ואחר שראו הקהל שהאמת נאדרת [כן] באו כולם אלי ויעצתי אותם בדעת לדבר על לבם אולי ישיבו ורפה להם : ושלחו שלוחים על דבר השלום : והם יצאו נצבים פתח אהליהם ואמרו אם לא יבטלו הכתב הנעשה על הדרך הרב כידוע למע"ל : אין אנהנו מסכימים על השלום : ומעמם ונימקם עמם : מפני שקשה להם לקבל עול דרך ארץ כאשר יעיד דברי הכתב וד"ל וכשמעו דברי לבן שביקש לעקור את הכל נודעונו איברי : למה יאבד ישראל : ואורתי כנכוד חלצי כתבתי להם ארוה להשר הגדול וב"ה הצליחו דרכם : כי השר הגדול הוא איש חסד שאין כמוהו ומוכר נפשו על דברי הכתב כי ישר הוא בעיניו : וקצף על החכם בקצף גדול וצוה לו להכניע הרשעים האלה והדין יקוב הדר ומפני שהשר הגדול מריר במלחמה ותיכף הלך לדרכו ועוב העיר על ממשלת החכם : ואף שהחכם קיבל צער מהשר הגדול אך מהן בסתר יכפה אף. והמורגש ינביר על המושכל : והרשעים כים נגרש השקם לא יכול, ובודאי הוסיפו לו וד"ל : אעפ"כ היכה אותם וביזה אותם. אך משפטינו לא יצא לאור : כי השוחד יעור כו' ובכדי למלם נפשם משפמם הכתב התחילו לעולל עלילות רשע ואמרו לפני החכם שהם רוב העיר ורוצים לחלק הבהב"ג והס"ת ולחלק העיר לשני חלקים : עד שבא אלי הדבר ואמרתי להם שא"א לעשות דבר זה כי אין לבהב"ג דין חלוקה ואין האחד יכול לכופ את הברו ולאמר לו גוד או איגוד כאשר זה מכואר בדברי הפוסקים ואורה כתושב נהשבים לגבי בידכ"ג רק אם היו רוצים לרנות בידכ"ג אחר מממן שלהם הרשות בידם ובהכ"ג הראשונה עם כל תשמישיה בקדושתה קיימא : ואין רשות לשום אדם ליקח ממנה דבר ואף גם חכם העיר הסכים לדברי : אחר שראו שאין מחשבתם הרעה יוצא לפועל וקולר המשפט תלוי בצואריהם נעשו צדיקים לפי שעה ואמרו לפני חכם העיר שרוצים לילך לדורבנד למשפט הרב וחכם העיר עשה רצונם ונתן להם רשות ע"ז : אף שזה הדבר צער וטרח גדולה להקהל : וגם ה' בידנו להכניע הרשעים האלה במקומם ולא לצער כבוד הרב : אעפ"כ הסכימו גם הקהל ע"י עצתי לילך להרב בכדי שיתקדש ש"ש ע"י הרב דייקא : והנה זה הרשע שאול לס"א ומשפחתו הטמאה הולכים ומכשבים בנוסם [כן] ומתגרים בעם ה' באמרם אתם עניים כמה ממון יש בידכם בשביל הרב. אנתנו יש בידנו הרבה ממון בשביל הרב ובודאי יעשה רצוננו : וכשמעו הקהל גידופיהם נשתנו פניהם כשולי קדרה כי גם הם מקטנה אמנה : ובראותי זאת תרה אפי באנשי הקהל ואמרתי להם גם אתם רשעים כמותם. מה לכם להצטער : וכי מאמינים אתם שהרב יחליף האמת על השקר כשביל הממון ח"ו : וכזה נתחוק לבכם מעט : ואחר שראו הרשעים שאני מחזיק דלי העם שהאמת אתם והשכלתי הכבוד והממון שלהם אחרי גווי התחלו לקנוט גם אותי בדברים אלו עד, שכמעט יצאתי מדעתי מפני הכעם עד שהייתי הולך וצועק ברחובות קריה ונשבעתי להם כתי עולמים : שהרב הוא איש כשר ולא יחליף האמת על השקר ואף אם יתן איש את כל הון ביתו וכו' וצדיקים אתם לילך בשמחה להרב כי בודאי ישראל הוא : וכוננת הרשעים ה' להפחידם שלא ילכו גם הם גם הקהל : כדי שיהיה העולם שמים מכלי משפט : אחר שראו הרשעים האלה שהקהל אורו היל והולכים בשמחה להרב פתחו

הרשעים פיהם בחירף וגידיף וזה יצא ראשונה שאלו ל"א ואמר אם הרב לא יעשה רצוני בודאי לא יהיה רב לא בכאן ולא במשקצא ולא בניזאפנא ובחיי דמ' שלא זה הפעם לבד אמר כך: אך בהיותו בשלוה והייתי אוכל ושותה עמו והיינו עוסקים בענינים אחרים כאשר יבואר למע'ל במכתב השני: אמר גם כן כדברים האלה: זכודאי נודעו אברי ואמרתי לו רשע עד שאתה אומר שלא יהיה רב במקומות האלו תשאל אם יניחו אותך בבית ישראל במקומות האלו: ובכדי לדראות שדברי הרב אינם נחשבים אצלם החזירו עמרת רשעים ליושנה: ה"ה מלך זקן וכסיל אליה אשר חילל כבוד הרב בלי שיער ועירך: ואהר שנתתקן העולם על זמן סועם עשה עצמו כאילו חזר בתשובה, ובפירוש אמר ברבים עכשיו אני זקן ומתתרים אני על מעשי הרעים ומודה אני שהרב צדיק וראו לי לשמוע לדבריו והמעה את כל העולם בדבריו עד שכולם היו מרחמים עליו והסכימו כלם ליתן לו פרנסה בכבוד וגם אני עמהם: ותיכף שרריו ריח הס"א חזר לסירו הרע ותיכף שבאו הרשעים הג'ל תיכף גתרצה להם בבדי להקנים הרב ואף שהקהל הביאו לו שמן ואמרו לו רבי אליה למה לך להתחבר לרשעים הג'ל ולהחריב העיר טוב לך להיות בנחת ולהתפרנס בכבוד ובהיתר ולמה לך לעשות נגד רצון הרב ותלמידיו: פתח זה הרשע אליה את פיו ואמר מי הוא ואיזה הוא הרב שהחריב את כל העולם: לדראות שהוא מומר להכעיס ואיסורה נהא ליה ואין די באר ואין די עולה על הכתב חרופיהם וגידיפיהם עפרא לפיהם: אבל באמת עינים המעתם שחשבו שימלטו נפשם מן המשפט בכאן גרוונע ע"י שוחד ולהרב מי ילך: כך חשבו: אבל מעו בזה כי בכאן גראונע הון ועושר לא יועיל נגד דברי הכתב: וגם להרב הקהל הולך בשמחה רבה: ובוודאי יש לאל ידו להשפיל קרנם בגרוונע אך יש בכאן שני דברים אחד שהחכם הג'ל ביקש אותי ואמר מה לי ולך לעסק שלהם ילכו לניהנם כי קשה עליו הדבר: לעשות להם משפט א"א כי אין אדם מעיו פניו וד"ל להניח אותם א"א כי מה יאמר לפני השר הגדול ע"כ טוב לו שילכו להרב ויהי' לו תירץ ואני ג"כ נתרציתי בזה כי אין כדי להתקומם עם חכם העיר: ועוד כדי הדבר שיתקדש ש"ש ע"י הרב למען יכיר וידע גם השר הגדול מי הוא הרב כאשר אבאר במכתב השני: וכאשר ראו הרשעים האלה שאבדה חכמתם הסכימה דעתם ליקח גם זה הרשע אלי' אתם להמליץ בעדם בדברי שקר והבסחיו לי שבשבילם הרב יתיר אף דבר האיסר ויהזור אותו להיתירו הראשון: גם אמרו לי אם הרב לא יעשה להם רצונם אז ילכו לד' יצחק קראי והוא יתן לו שטר קבלה: והנה לשלשה דברים הבינו עצמם הרשעים האלה נגד הרב לדון לתפילה למלחמה כמו שעשה יעקב נגד עשו והנה החכם עיניו בראשו שלא לכנס עמהם בדברי רצוי ופשרה כי אין שלום אמר ד' לרשעים רק יהקר אחריהם אם רוצים הם לקבל עליהם דין ע"פ הכתב שנעשה עפ"י משפט התודה בכדי שלא יתחלל ש ש ח"ו בפני השרים ובפני ההמון שיאמרו אמת הרבר שהרב מתרצה ברצי כסף וד"ל ע"כ יראה כבודו לקדש ש"ש ברבים כמאמר נודע ד' משפט עשה ובוה יתמלא כבוד ד' את כל הארץ יתר הדברים יתבארו למע'ל במכתב השני ד' ידירו דוש"ו עד מסירת נפש משה צארנים מקדעמענמשוק כל הדברים הנאמרים לעיל כתבתי למע'ל ע"י בקשת קהל גראונע התתמי ממה ובפני ממש וד"ל.

[עוד מכתב מהג"ל מגראונע] העתקה מן המכתב שכתבתי לקהל דאגיסמאן.
לכבוד קהל דאגיסמאן מאשקאצי ואנדריי' וחבריהם הם וחכמיהם
ותלמידיהם וכל יוצאי חלציהם ה' עליהם יחיו ויחי' אותם בחיים
וישובו בנים שובבים לאביהם שבשמים לקיים דברי התנא שאמר
עשרת השבטים עתידין לחזור וכך ניהא למרייה דלימרא הכי אנפ"כ
אילו ואילו דברי אלוהים חיים מרועה אחד ניתנו מאבינו שבשמים
מלך אל חי וקים —

אפתחה פי במשל הקדמוני אביעה חירות מני קדם. שקדמה לעולם וניתנה
מקדמונו של עולם. לקהל עדת ישורון שקדמו לעולם כמאמר במי נמלך כו'. אשר
מצאתי ראיתי בספר כתר שם טוב. אשר בשם מלוקמים דברי הבעש"ט ז"ל. וזה
לשונו דאיתא במדרש מה ראה קרח לחלוק עם משה. פרה אדומה ראה. וחטמה
הוא. ופירש הבעל שם טוב ז"ל ששאלוהו תלמידיו על ענין פרה אדומה היכן התורה
רמז' במצוה זו לבוא מזה לעבודת השי"ת תמיד. כמו שהי' רגיל הבעש"ט ז"ל
ללמוד לתלמידיו שכל המצוות הם נצחיים בשכל אף שבפועל ובמעשי הם בומן
ובמקום. אבל בשכל הם תמיד נצחיים. כי התורה הוא אלהותו ואלהותו הוא
נצחיות. כמו שאומרים כל תלמידי הבעש"ט ז"ל בשמו שכל התורה צריכה להמצא
תמיד בכל זמן בדרך החמה ושכל שיש ללמוד מכל מצוה רמזיה ושאלוהו ג"כ על
פרה אדומה. שאפילו בומן בהמ"ק לא נהג אלא לעתים דחוקים כמ"ש במשנה דמס'
פרה מי עשאה כו' וגם מה שמסרתת טמאים ומטמא טהורים. והישיב הבעש"ט ז"ל
שוהו ענין גבהות. היינו שמתחילה אם האדם הולך בדרך לא טוב והוא רחוק
מהשי"ת — התחלת תיקונו מותרת אף מצד הגבהות ושלא לשמה, כגון להתפארת או
בשביל עוה"ב, שזהו ג"כ גבהות נסתר שחושב שהוא ראוי שישלם לו ה' שכר על
מעליו וחושב בעצמו שעושה איזה דבר למען השי"ת. ובאמת מצדינו בלתי כח
הבורא מה אני ומה כחתי ואיך יתכן לקבל שכר רק הקב"ה ישלם לאיש כמעשהו
כאילו עשאה האיש וכו'. רק שמתחילה א"א לבוא למדרגת האמת לאמתו. וחז'
ישאר בחיצוניות. ומפני זה הותר לו לאחוז בתחילה הגבהות והתפארת ויעשה שלא
לשמה ומתוך שלא לשמה יבוא לשמה. אבל בלשמה צריך להיות זך ונקי מכל סג'
גבהות. כי אם ח"ו יתערב בו גבהות יתועב לפני ה'. וזהו פירוש כי כל שאור וכל
דבש לא תקטירו ממנו אשה לה' כו' קרבן ראשית וכו' ואל המזבח לא יעלו כו'
פירוש שדרמו בשאור ודבש לגבהות שהם מרתיוחן ועולים כמו הגבהות שמגביה לב
האדם. והם נקראים בספרי קבלה דיני הקטנות כי כל קטן רוצה להיות גדול והריום
קופץ בראש ואמר הכתוב לא תקטירו ממנו אשה לה' מפני שהגבהות הוא מתועב
לפני השי"ת רק קרבן ראשית תקריבו רצ"ל ראשית ההתקרבות להשי"ת מותר להיות
בגבהות אבל אחר כך על המזבית העליון לא יעלו לרית ניתח לה'. כי אין נחת
רוח לפניו ית' בגבהות ח"ו כי תועבת ה' כל גבה לב אפילו בכל דהו נמצא
שמתחילה הגבהות מטור טמאים והמרוחקים אבל אחד כך הוא בהיפך שמתמא
טהורים ח"ו ונאמר צדקת הצדיק וזהו הנפילים אשר היו בארץ וד"ל. וענין הזה
אפילו לצדיקים נמוכים שכבר הם טהורים הוא נוהג תמיד ע"ד הג"ל. היינו שצריך
להתקרב לה' בגבהות ושפלות. כי קודם שרוצה להתקרב לה' ע"י איזה מצוה גדולה

ותורה או תפילה עדיין הוא כרוחק ונקרא לערך הקירוב שיתקרב אח"כ ע"ר הכינוי כרוחק מהש"ת. ואי אפשר להתקרב להש"ת אלא ע"י גבורות. פירוש דיש קמנות ונדלות בקדושה ולעומת זה בסמ"א. ובסמ"א הקמנות היינו שהוצר הרע אומר לאדם אתה אינך ראוי לעשות מצוה גדולה. וע"כ צריך אדם שיגבה לבו בדרכי השם כמאמרם ז"ל במשנה כמה נברא אדם יחיד שצ"ל עלי העולם עומד כו'. דאם לא כן יאמר לו יצרו אתה אינך ראוי להתקרב לה' ע"י מצוה גדולה כזה. לזה צריך אפילו הצדיק להשתמש בגבורות ע"ד ויגבה ליבו בדרכי ה' להתקרב דווקא להש"ת. אך לא כמו גבורות הראשון שהוא שלא לשמה כי לא יתכן זה אצל צדיקים וא"כ ע"י זה הגבורות יסתר ויקרב א"ע להש"ת מפני שיעשה העובדא של תורה או תפילה או מצוה ולא ישמע לעצת היצר הרע. אבל אח"כ בעת שעושה העובדא או אהר שעשאה צריך להשמר מכל צדי גבורות וישפיל א"ע לפני הש"ת ולפני כל אדם. וזהו קמנות שבקדושה. שלא ידמה בנפשו שהוא גדול מהכירו כשיראה שהם אינם עושים עובדא זו שהוא עשה. נמצא בשעת מעשה המצוה או אח"כ שאז הוא נקרא טהור אם ה"ו יש לו גבורות או הגבורות מטמאה טהורים ה"ו. והגבורות נקרא פרה שפירה ומגדיל דעת האדם ואדומה מצד הקליפה. פירוש ומפני שיש בגבורות צד איכר וצד היתר כנ"ל. וע"כ צריך להשליך אל תוך שריפת הפרה עץ ארו ואויב ושני תולעת. ופרש"י ז"ל מי שמתנאה כארו ישפיל א"ע כאווב. ופסק הרמב"ם ז"ל מקל של ארו ארכו אמה. פירושו כנ"ל שהגבורות והגדלות שצריך ליקח לעצמו בשביל עשיית המצוה צריך להיות מדוד ומשוער באמה ובמדה ואח"כ תיכף ישפיל א"ע וזו נקרא פרה אדומה המטהרת טמאים וכו'. ולזה אמר במדרש מה ראה קרח לחלוק על משה ותירץ פרה אדומה ראה פירש איך ראה וחשב קרח שיהיו למשה רבע"ה התנשאות ח"ו הלא ידעו הכל ענותנותו עד שהעיר הכתוב והאיש משה עניו מכל אדם וכו' וא"כ איך חשדו קרח בעון הגבורות והוא קרח פיקח הו' ותירץ המדרש פרה אדומה ראה רצ"ל שראה שגם מדת הגבורות מוכרה להיות לכל צדיק לעבודת הש"ת והוא מטהרת טמאים כנ"ל וחשב קרח בהפך. כי מה שהתנשאו משה ואהרן להתקרב להש"ת לא הו' מחמת הגבורות המותר המטהרת טמאים והמרוחקים מאור פני מלך היום. רק נתערב בהם הגבורות האסור המטמאה טהורים. וע"י זה נשא לבם להתקרב לה' הוא ואהרן יותר מכל העם. ובוה טעה קרח. כי באמת משה רבינו ע"ה הו' בתכלית השפלות כמו שהעידה התורה עליו. ואעפ"כ השתמש בגבורות בגמ' דברים שעשה שהרי הו' מלך על ישראל רק זה הו' לעבודת הש"ת להדריך העם לעבודת השם. כי לא הו' אפשר בלתי זה שהו' מצטרף שיהו' איש אשר יצא לפניו. ואעפ"כ לא רצה לקבל זה בתחילה שסירב ואמר שלח נא ביד תשלח עד שהבריהו הש"ת לזה הגבורות. וקרח אעפ"י שפיקח הו' והו' לו רוח הקדש עם כ"ו מחמת קנאה שהוא מצד הגבורות השב שמשוה השתמש בגבורות האסור. וזה שפרש"י ז"ל על פסוק כי כל העדה כולם קדושים ומזוע תתנשאו כו' פרש"י ז"ל הרבה יותר מדאי לקחתם לעצמיכם גדולה. שהוא אריכות וכפל לשון. אלא הבי אמר קרח הן אמת שיותר להשתמש בגבורות בתחילת עשיית המצוה. אלא שחשד למשה בגבורות האסור שזה גם לאחר עשיית המצוה וזהו שאמר רש"י יותר מדי וכן לקחתם לעצמיכם ולא בשביל עבודת הש"ת. וקרח על עצמו לא דימה שיהי' לו גבורות רק

חשב זה שלבו נוסה לזה להיות נשיא הכל הוא מצד האמת כי ויגבה לבו בדרכי ד' שזאת הנאווה היא מתרת ורבר המתור הוא אצל קרה. ולא רצה לתלות הפחיתות בעצמו כנבחרתו האסור רק תלה הפחיתת במשה, ובאמת היושר של הגברות הוא במשה כאשר העידה עליו התודה רק קרה חשב להיפך מפני הקנאה של הרע שהפך לבו לאמר על רע טוב ועל טוב רע ולא האמין שמפי הדיבר עשה משה בכל והו כוונת המדרש פרה אדומה ראה כנ"ל. ולפיכך אמר משה רק לבד בני לוי פירש באמת אני רואה שלא כאשר אתם סוברים שהגברות שלכם הוא לש"ש ושלי היא מצד הרע. לא כן הדיבר כי אם רב להם רצ"ל הגדולה נקרא רב ופירש הרב הוא לכם רצ"ל למענכם לא למען השי"ת. ולזה נחלקו קרח וכל עדתו כי זה דבר עמוק וצריך לזה אמונה שלימה לתלות תמיד החסרון בעצמו ולחפזין תמיד בהבנעה ושפלות אפילו לדבר מצוה. פן ואולי היא מצד הנבחרות של הקליפה לעשות מצוה שאינה מוסלת עליו ושוכל להעשות ע"י אחר. ולא יחשוב שהוא ראוי לה יותר מחברו כי זהו גברות. ואפילו משה לא היה חפץ להשתלח לישראל ואמר שלח נא ביד תשלח אעפ"י שהוא דבר מצוה ללכת בשליחת השי"ת וללמוד תורה לישראל ואין לך מצוה גדולה מזה אעפ"כ חשב משה שאחרן ראוי לזה יותר. עד שהכריחו השי"ת לזה. וצריך אדם ללמוד מזה שלא להתקוטט בעבור מצוה שיש בה שררה ולברוח ממנה. ואם יהי' ראוי לה הקב"ה יכריח את כל העולם ויזמין לידו דנהגה זו וכדומה וצריך כל אדם לשקול במאזני שכלו דבר זה בשכל וך נקי ולשאל מהשי"ת עזר ע"ז שיעורנו שלא יטנו יצרו בזה לצד ההפך ח"ו רק ידריכנו השי"ת בדרך האמת והטוב. ע"כ לשונו הקדוש והטהור במעט ביאר המובא בכתר שם טוב — הנה אף שהדברים עמוקים אעפ"כ יכולים גם אנחנו להבין מעט מוער ולרין ק"ו אם בלחים אחזה אש מה בחציר יבש היינו אם אש הקנאה נפלה בעדת קרח ובקרח שהיו צדיקים גדולים ועל קרח העידה התורה שהי' בעל רוח הקודש ואעפ"כ ננעה בהם יד הקנאה עד שהם בעצמם טעו והחליפו האמת בשקר. ואם לא היתה בהם יד ה' שפצתה הארץ את פיה ותבלע אותם וכל אשר להם. מי היה יכול לברר עם מי האמת כירוע. ק"ו בן בני של ק"ו אנחנו פחותי ערך אוזבי קיד אשר הורתינו ולידתינו שלא בקדושה ועיר פרא אדם יולד ותיכף בצאתו מרחם אמו הוא מלא פניות וערמניות. ומעולם לא מעמנו טעם לימד התורה לשמה כאשר כל אחר יכול לידע בנפשו האמת מי שרוצה להכיר האמת. ואיך לא נבוש ולא נכלם לנשת לדבר מצוה שיש בה שררה שאף מרע"ה סירב בזה אף שיש בדבר זה מצוה. ובפרט להתקוטט בשביל זה. וכבר כתבתי לכם שאין לכם לצער להרב בדבר זה. כי אם כה יאמר זו המשפחה יהיו בבעם. ואם כה יאמר זו המשפחה יהי' בבעם. ואם יאמר עפ"י דין תורה נ"כ יהי' כך כי לא יתכן שיהיו שניהם זכאין והיוצא חייב ימרוד. כאשר קרה לעיר גרונוא עם רחמים בר ישעיהו שמפני שנאתם זה לזה הלכו כולם להרב שיעשה להם דין שלא עפ"י משפט התורה ואף שיש בזה סכנה לעשות נגד דת המלך יר"ה וכבר אמרו הו"ל דינא דמלכותא דינא אף אם לא היה זוכה בר"ת הקדושה — כי זה מנהג מדינה שלכם אם רוצים לעשות דבר כשנאה או בנצחון הם כותבים להרב שימכים עמהם, אף בדבר שהוא נגד התורה ונגד דת המלך ונגד השכל. ואם דרב אינו מסכים עמהם. אוי חכף הם כועסים ומורדים בדרב ובתורה.

ואינם שמים לב לדרוש מעל ספר תורת משה שאמרה ונקי וצדיק אל תהרוג בו כי לא אצדיק רשה ופרש"י ז"ל מי שהוא צדיק בדינו אין לך רשות להרוג אותו אף אם באמת הוא רשע בשאר דברים כי הקב"ה בעצמו לא יצדיק רשע על רשעתו, א"כ אנחנו רואים שדיני התורה אינם תלויים לא בצדקת הצדיק ולא ברשעת הרשע לא בעשרו של עשיר לא בעניו של עני כמאמר לא תשא פני רל ולא תהדר פני גדול. ק"ו בשנאה או באהבה. והרב אינו יכול להיות לכם רב רק ע"פ משפט התורה. וא"כ לא על הרב תלונותיכם כי אם על החורה ח"ו. ע"כ אחי ורעי אם מורע אברהם יצחק ויעקב אתם. מצוה וחובה עליכם לחזור בתשובה שלימה לפני הקב"ה ולקבל עליכם עול תורה ועול מצות אפילו בדבר שיש בוה מסירת נפש וחסרון כיום כמו שאתם בעצמיכם אומרים בכל יום ואהבת את ה' אלוהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך. וזה הדבר לא יתקיים אם לא באופן זה שישליך כל אחד מלבו הקנאה והתאוה והכבוד בשביל כבודו של הקב"ה. ואז יכול לקבל עליו עול מלכות שמים שלמה על להבא. וגם צריך לבכות ולהתחנן לפני הקב"ה שיחול לו על העבר ויקבל עליו לקיים כל דברי התורה ודברי חז"ל שאמרו על פסוק והלכתה אל השופט אשר יהי בימים ההם. אין לך שופט אלא שבימך יפתח בדרו כשמואל בדרו. וגם אמרה התורה לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמואל אפילו אם יאמרו לך על ימין שהוא שמאל צריך אתה לשמוע לו. ובפרט הרב הקדוש ר' אליהו שתורתו אומנותו מנעוריו ומי יודיע אם תזכו שיהי' אחריו כמוהו. ואיך לא תבושו לפני הקב"ה אשר אם יש ביניכם איש עוד הגון כמוהו ואף גם זאת אין לו רשות לצוות אתכם בטוב. מפני שידוע לו להרב שאתם אינכם שומעים רק בדבר הנאות לכם. ולא בדבר הנאות לפני הקב"ה. ואם ח"ו בא איזה צער לעולם אין אתם יודעים במה לתלות כי צדיקים אתם בעיניכם. אבל באמת אם לא התורה רמזוה ואמנות הכמים מה צדקותינו ובמה אנחנו נקראים בניס למקום בני בכורי ישראל. וע"ז צעק הנביא הלוואי אותי עזבו ואת תורתי שמו. א"כ הקב"ה מקפיד על כבוד התורה יותר מעל כבודו וכן הוא מקפיד על כבוד הכמים יותר מעל כבודו כאשר ידיע מעידו הנביא שכאשר שלח ידו לעידו הנביא ותיבש ידו. ע"כ אני אומר לכם בעצה טובה שובה ישראל עד ה' אלוהך. פירש טובה ישראל לקבל עליך עול תורה ועול מצות ואמנות הכמים והם יביאך למחדינה זה שיהי' ה' אלוהך כמו שאמרו חז"ל על פסוק ובו תדבק וכי איך אפשר לדבק בשכינה הלא ה' אלוהך אש אוכלת הוא. אלא כל הדבק בתלמידי הכמים כאילו דבק בשכינה. כי ת"ח הם נקראים שושבינין המלכא ומטרוניתא כי הם המיתרים כנסת עם הקב"ה ומפיהם אנו חיים. ולא מפי הזקנים שלכם שאומרים שצריך לשחוט צאן ולעשות סעודה ולשחוף העור עם החלב וזו נקרא תשובה לדעתם כי כך קבלו מאבותיהם. זה בוודאי טעות גדול ואסור לעשות כך ע"פ התורה. וע"ז אמרה התורה יזביחו לשעירים לא אלה. ואף בזמן בהמ"ק שהיו מקריבים קרבנות אעפ"כ עיקר התשובה לא ה' הקרבן רק הודו שה' מתוודה על הקרבן על הקרבן [כן] על מעלם אשר מעלו בה' ובתורתו. והקרבן ה' רק כמו דוון שמביאים למלך אחר שמפייסים את המלך למצוא חן בעיניו כמקורם וד"ל והנה אף שבע"ה נחרב בית קדשינו. ותפארתינו ובטלו הקרבנות אעפ"כ עיקר התשובה שהוא הודו והתרתה על עונותיו כידוע לכל איש נגע לבבו מנעוריו עד

היום הזה לא במל. ואף עכשיו יכול כל איש להתוודות ולבכות על עונותיו ולקבל עליו ככל הכתוב בתורת משה. ותשובה ותפילה וצדקה מעבירין את רוע הגזירה. וסמא דכולא צדקה שנאמר וצדקה תציל ממות. וכאשר ידוע לנו מחול' שהצדקה המעולה הוא לפרנס ת"ח ועניים הנונים וכאשר אנכי שמעתי שהרב הוא בצער ובדוחק גדול כי ההוצאה מהעוברים ושבים הוא מרובה יותר על השבט עד שכמעט הוא מוכרח למכור הכרם שלו מפני הדוחק. ע"כ עצת. אמונה לפיים את הרב ולאשרו לתמכו ולעזרו בנדבת לבכם המהור ולבקש מלפניו שיוודה לכם הדרך אשר תלכו בה ובזכות הצדקה שתעשו עם הרב ועם שאר עניים הנונים הקב"ה יתן לכם לב מהור לחזור בתשובה שלימה שנאמר וצדקה תרוטם נוי פירש יותר ממדרגתו בהשתלשלת העולמת. ע"כ דברי המכתב הגשלה לשרי דאניסמאן.

(עוד מכתב מ"מ הנ"ל).

אל כבוד הרב המופלא הוותיק יקר רוח איש תבונות
פלא יועץ חכם הרוים כמ"ה אליהו מבשר טוב לדרושו.

הנה כבר כתבתי לכבודו ע"י בידואר מה שהקרני עם החסיד ר' החמים ב"ד ישיערו ימ"ש והנני להוסיף תחינה ובקשתי שמוחה ליתן עצות לגפשי ולהצילני מיד אנשי מדינתו כי אין עלי אשמה בשגנתי כי פרצופיהם דומה לישראל והלוואי שהיו מדשעי ישראל אבל באמת הם נרעים אפילו מרשעי עכו"ם ומי שנגזר עליו לראות הגיהנם בחייו יבוא לזו המדינה ובוודאי העוון שלי גרם ובהכרח נכנסתי תחת שבטו שבט מוסר של זה הבליעל ולא עלתה על דעתי להשאר בזו המדינה אף חודש אחד ובוודאי כבר הודעתי להרב איך נתנגל הדבר אך הינני להודיע בקצרה שקבלתי צער גדול עד שהוצאתי הממון שלי שנתתי לו ונמשך הדבר עד ר"ח תמוז ובקטמות ומריבות ובהתחכמות ועל השאר היינו שהבטיח לי ליתן מאה וחמישים מנת עבור חצי שנה ועכשיו נמשך הדבר כמעט שנה הוא מכחיש לגמרי בעזות מצח כאשה זונה ואדרכה הוא מתהרט על שנתן לי הממון שלו וסר ממנו מסוה הבושה אפילו כפי ערך זה המדינה ובוודאי מרוב צער ובושה וגם צער החולי נסתמו מענותי ואין מלה בלשוני איזה דבר להודיע קודם כללו של דבר ישאל נא הרב את פי דניאל ויספר לי את כל אף שכבד פה וכבר לשון הוא. דרב בחכמתו יוציא בלעו ספיו, והנה כאשר שמעתי שזה הרשע התפאר בהיותו בדורכענד שאני נשארתי אצלו ועל איזה אופן נשארתי אצלו. ע"כ אם הרב ירצה לרחם עלי שלא אלך ריקם. אזי יכתוב לי הרב נביית עדות בהתימת ידו ויהי' הודאת פיו כמאה עדים אזי בוודאי יהי' את גפשו הענומה כי גר אנוכי וגם פה לא עשיתי מאומה רק החסיד ר' ישיערו מסר אותו לגיהנם בעל כרחי ובוודאי בכל כוחי עבדתי לזה הרשע ולא די שלא נהנתי מזה הרשע אף פרוטה אחת בוודאי הלך מכיסי עד שישים מנת על צרכי ההכרחי של אדם כידוע כ"ד לדניאל וזה הרשע ההכזרי אין לו שום רחמינות ורוצה לשלחני ריקם רק הוא מצטער על ממון שלי שהוצאתי מתחת ידו מסופק אני אם ימצא בכל קצויו ארץ מה שימצא במדינת דאניסמאן אך לד' הישעיה רק למען השם יכתוב הרב מה שיש ביכולתו לידי וגם ליד הקהל ואם ה' הרב יושב בתוונא דליבאי ה' יכול בחכמתו לצנן הניהנם כי בכאן מצא בעל החוב לנכות את חובו

אך ירא אנוכי מהרוב שלא יאמר לתקן תקנות באתי ובאמת מה לי ולצדה הזאת אחי ורעי תתנו לי מקום לילך לארצי ולמולדתי ארץ ישראל ובוהו אקצר ד' ידיו המועד לדרוש שלומי וטובתו משה צאננים מקרומענימשק פ"ש כב"ב הרב ולידו עז מוה' אברהם פיסר מאן דלכש מדא ילכש מדא מוה בן מוה יזה. — פ"ש הרב בשביל בנו מוה' צדוק נרו אוי לו ואוי לנפשו על רוע מולו. ז"ל יזתר אין בפי מלה הן ד' יודיע כולה.

פ"ש ידיו כנפשי ממש ה"ה המופלא לכשרצה רב תבונות יקבל ישיעות מאדון צבאות כש"ת כמוה' חיים נרו יאר זיגעקמאכר בעסטער פריינט ווי גיפלין מיינע באניניגעס ניי' אך בלאס הרוע מול משינ אותי ניי' אך במרצה אני משינ הרוע מול אך בייס איך פריינט שרייבם מיר איין בריוו בכדי להביר אפאמעליע אך האב איך פיל שייניש צו שרייבין לע"ע בייס אך לזרו הרב בדבר אשר כבר בקשתי ולשלוח על אדרעם שלי בחיש ומרר אייער בעסטער פריינט משה צאננים.

(14) דזשעראח.

לכבוד הנוסע ההולך לאסוף ידיעות ע"ד בני ישראל בשם המלוכה כהריו יהודה יוסף בן יעקב הלוי משארני.

אנחנו קהל ישראל אשר בדזשעראח מודיעים לכבודך ע"פ פקודת הנאיב שלנו הידיעות האלה: אצלינו עשרים בתים ויושבים בזה הכפר לבד, ישמעאלים לא יושבים עמנו כלל עכשיו, מקודם ישבו פה ישמעאלים הרבה, זה יהיה יותר ממאה שנים ונס יהודים אבל מפני מגפה גדולה אשר היה בכאן ר"ל עזבו הישמעאלים הכפר והלכו לשבת במקומות אחרים, בעת ההיא ישבו יהודים כמאה והמשים בתים ומפני המגפה ההיא, מתו אז הרבה ומהם הלכו למקומות אחרים והנשארים נשארו פה, זה עשרה שנים מקודם יצאו מכאן שלשה בתים האחרונים של ישמעאלים אשר גרו פה עוד מימי קדם ונשארו אנחנו ישראלים פה בלבד. אנחנו זוכרים עכשיו המושלים הקדמונים אשר משלו בימי אבותינו פה ואלה המה: זוראב מאחסום אחריו שאמחאל מחסום, אחריו קעלי קולי מחסום אחריו בעק אתרו סולמאן אחמעד בעק אחריו משל השר. מדרבנר שבעה שנים, אחריו השר מאדאמאון בירסי אחריו אראבינסקי בירסי נ"כ אחריו השר גירינקיא בקאסום קענס. בימי המחסומים יודעים שאבותינו עסקו בעבודת האדמה, והלכו שלשה ימים בקיץ לעבודתם ושלמו עשרים וחמשה קאפ' מבל בית דשנה, מגלות באריכות לא יודעים הם, רק שישבו בין עריצים אשר הרגו אותם בדרכים ולקחו אותם בשביה. בימי קעלי קולי מחסום בא עבדולא קארי פעם בלילה עליהם ולקח אותם בשביה עם כל בהמתיהם וכל אשר להם, מי שקנה את עצמו וביתו בכסף הלך לו, ומי שלא היה לו כסף הוביל אותם לכפר תושני (ובוודאי נשארו אחרים שם בסעלאק הקרוב לזושוב [בן] של ישראל, רבים נהרגו אז במכותה ההיא, אח"כ הוקנים מהם הלכו לקבץ כסף בקובא ובמדינות סביבותיהם ובאו ושלמו לעבדול קארי ונתן להם הירות ושבו שנית לדזשעראח ת"מ איבראהים בעק, כמה שנים ישבו פה ושלמו לאיבראהים בעק שני ר"כ והלכו אליו לעבודה, שרם בא קאזי-מוללא לקח אותם השר איבראהים בעק ונהג אותם לכפר אראצ מפחד קאזי מוללא, עוד לא באו לאראצ כאשר הגיעו לכפר קסן אשר על

הדרך שמה, באו פתאום חילי קאזי מוללא ונפלו עליהם, ולקחו אותם בשבי אל מקום איראן האריב אשר קרוב לדרבנד, איבראהים בעק ברח או לדרבנד, והיהודים היו כעשרים יום בשביה של קאזי מוללא, מאהאמעסאן בעק המליץ בשביל ישראל שיקח מהם שלשה ר"כ מכל בית ויתן להם חירות, קאזי מוללא לפי צורך השעה שמע לרברי הבעק הנ"ל ולקח מהם הסך הנ"ל מכל בית ונתן להם חירות, והם באו לרושעראח עוד פעם, זה היה בימי חורף וכאו עירום בחוסר כל לכאן ומצאו ב"ה בתיים שלמים, ועד אשר ברחו חילי קאזי מוללא ועד אשר בא עוד פעם לכאן איבראהים בעק עברו שנים, ועד אשר באו עוד לאיתנם הראשון בא קורמאללא עם חילותיו ואיבראהים בעק עוד פעם ברח זה היה פעם בליל שבת היהודים בשמעם הדבר הזה, ברחו לנפשם והניחו בתיים וכל אשר להם וכאו לכפר נידושראם בטא-באסראן ת"מ איבראהים בעק, וישבו שם כעשרים יום בימי חורף ערומים ובחוסר כל כי קוד מאללא לקח הכל כל אשר מצא בבתיים. אח"כ איבראהים בעק בעזר צבאות רוסיא הבה את קורמאללא וברח לנפשו עם כל האנשים אשר היו לו, והיהודים חזרו עוד פעם לכאן וישבו פה כעשרה שנים עד יום מתו של איבראהים בעק, אח"כ משל עליהם סולטאן אסיד בעק ושלמו ארבעה ר"כ לשנה למלך מכל בית. שלשה ימים בשנה הלכו לעבוד אותו, אחד קאפאן הימים וחצי קאפאן שעורים שלמו ג"כ למלך רוסיא, ומצנבם היה טוב. איש אחד מכל בית הלך לעבודה שלשה ימים בשנה ושם צוה השר לררב לשחוט בהמה בשביל הקהל והבעק נתן להם אבילה ושתי בעת העבודה שלהם. בימי סולטאן אחמד בעק הנ"ל ישבו ישראל שלשים ושנננים מאויביהם מסביב ב"ה. וישבו בשלום תחת צלו עד שבא האדושי מוראד עם צבאותיו בימי שאמיל, סולטאן אחמד בעק ברח למקום שישב גענעראל אַרנוטניסקיא הנקרא דורדושי-ראג, היהודים ברחו לכפר אראג האדושי מוראד בא לכאן ולקח כל מה שמצא בבתי ישראל ואת הבתים שלח באש והלך לו. כחודש ימים ישבו באראג בעירום ובחוסר כל, כבואם מאראג לכאן בחזרה מצאו בתיים שרופים כ"א ביהכ"נ נשאר שלם וכל תבואות שדותיהם שרופות. כשתי שנים מומן האדושי מוראד עברו עד אשר באו מעט מעט לאיתנם הראשון ועד אשר בא עוד פעם סולטאן אחמד בעק לכאן, אח"כ במשך זמן נהיה למושל עליהם השר מדרבנד והיה טוב לישראל ונתן שומרים עליהם לשמרם מליסטים נגבים ונוים אויביהם מסביב. שבעה שנים משל עליהם כחסד וברחמים ולישראל היה טוב כמושבותם, אחרי אשר נשלמו שבעה שנים ההם ישב מרמאָו בכפר ירסי למושל עליהם והיה גם הוא טוב להם, רק בקש מהם ימים אחדים ללכת אליו למלאכה ונתן להם אבילה ושתייה על צד היתר טוב והוא היה בבאן פחות משנה, אחריו היה אַרצבינסקיא ג"כ בירסי, והוא היה ג"כ טוב להם והם שלמו אז רק מסים למלך ולא יותר, הוא היה ג"כ פחות משנה ואחריו בא השר נירינקיא על מקומו והוא המושל עכשיו עלינו הוא בעצמו איש טוב אבל השרים הממלאים מקומו הם יעשו לנו צרות גדולות ורבות. אנחנו חשבנו כי תחת שרי רוסיא יהיה לנו יותר טוב כבימי קדם, אך לא כמחשבותינו כן היה, הוא השיב למלאות מקומו שר ארמני אחד בחאסום קעגם להשני מרוא האסאן טאטארי נאיב אשר זה האחרון יעשה לנו עד מות. מקודם לא

שלטנו בשביל פועה¹) שום מס, וגם השר גירינקיא לא הפקיד לקחת ממנו מסים כפועה זה הנאיב לא שומע לדברי השר, ולקח מאת הקהל בשביל שתי שנים מאה ושישים ר"ב בחוקה הקהל לא רצה ליתן לו הסך הנ"ל, לקח מהם ענלה מלאים כלים של נחושת אשר צבר ואסף בחוקה מכל בתי הקהל והכה אותנו. גם הבספ לקח מאתנו הסך הנ"ל וגם את הכלים לא השיב לנו עד עכשיו. — וצוה להגויס השלוח בהמתיהם על שדותינו להפסיד התבואות שלנו, מאיש אחד הגכבד בהקהל ר' שענדא ב"ר שמעון לקח בחוקה הקרקעות שלו אשר יש לו תעודה ע"ז מלבד אשר לכל ידוע שהקרקעות שלו הן, נתן הנאיב לגוי אחר, ועוד הושיבו בבית האסורים בהאסום קענט על עשרים יום. — את הרב לקח מן מקום השחיטה ולא נתן לו להשלים השחיטה ועם שלשה עשר נוקעים שלח אותו לקאסום קענט לבית האסורים בשביל אשר רבר בשביל הקהל מרוע לוקח ענלות מן הקהל לעבודתו אשר לא כתוב בהאינסטרומקציא ואשר לא נתנו עד עכשיו לשום שר ומושל. על שלשה ימים נתן אותו בבית הכלא בזמן אשר היה שתי מלות בכפר ולא היה מי ליטול כדת משה וישראל — והזמן עבר של המילה. — לא יצדיק את היהודי בדינו אף אם הצדק עמדו, כאשר היהודים דורשים בשלומנו הוא מקלל ומחרף אותם. — הגויס עשו קוטאן על אדמת ישראל, המושל גירינקא פקר שלא יהיה הקוטאן שם, והנאיב לא ישמע לפקודתו ונשאר הקוטאן על מקומו עד היום. לוקח אנשים מישראל בחוקה למלאכה ויכה אותם בשומים בחוקה בלא חמלה. הישראלים הולכים לכרות עצים ביער ולעשות מלאכה בקאסום קענט. לוקח שני סוסים ושני אנשים לרוש בנרון שלו ועוד ענינים כדומה, אשר אנחנו אנשים עניים ולא יש לנו במה לפרנס את עצמנו והוא מניח עלינו מסים כאלה אשר כבדים מנשוא, וחזין מזה אשר אנחנו משלמים המשע ר"ב לשנה מכל בית ובית למלך של רוסיא. בית הבנסת-אחד לנו מלמד לתינוקות לא יש לנו. — הרבנים הקדמונים אשר אנחנו זוכרים המה: יהודה ואחריו בנו שבתאי ואחריו דוד ואחריו יונתן ואחריו ר' נסים ממזנאטירי ועכשיו ר' פנהם תלמיד של הרב ר' יצחק מדרבנד.

פנואל בן שלמה. רויאל בן הילל. שנדה בן שומעי. יעקב בן שלמה. אלישע בן הילל. עזריא בן ניסם. הזקיה בן יהונתן. ישעיא בן הנניא. דניאל בן בנימין. שנדה בן ניסן. פרטיל בן טיבל. מתתאי בן ניסם. רבא בן שלמה. יקותיאל בן הילל. חיים בן ישי. נחום בן ניסן. קרדש בן יהונתן. דדש בן שנדה. רחמים בן שנדה. ישכר בן שלמה. במס"ק אני פינחס בן הילל הרב וש"ב. התמתי בשביל כל הקהל כ' אליל שנת התרכ"ו ליצירה באגדק [או באגדקן].

15) דרבנד. (מכזי של הרב ר' יעקב בהרדויץ.

העתקתי אצל תלמידו ר' יחזקיהו בן אברהם אסיראח בעיר נאלציק, בעה"ב שלי).
קבלה בירינו שהמדינה הזו רצ"ל מדינת דאניסטאן (או טאבאסאראן, כי חלק רב ממנו יקרא בשם טבסראן) הוא מארץ מדי, והעיר שומכי או שירואן היתה¹ הוא הצמח הנקרא למעלה (צד 57) בשם פואה, ובערבית שמו פוא ובאימית פואה; ראה החבור הנכבד אראמאישע פלאנצענאמען מהרב לאון צד 311. ה.

לפנים עיד המלוכה למלכי מדי, (ואולי הוא שאמרו בקידושין ע"ב א', ערי מדי זו נהוגר וחברותיה, מאי חברותי' א"ש כרך מושבי הוסקי, אולי מושבי' הוא שומגי שזכרתי בחלוף אותיות כמנהגם, והוסקי היא העיר שקי Шерк, והיהודים הנרים בו רצ"ל במדינה הנזכר הם הגולים ע"י שלמנאסר מלך אשור מן האמורים בכתוב (מלבים ב') ויגל את ישראל אשורה וישב אותם בחלה וחבור נהר גוון וערי מדי. וראינו להח"ש הר"י שווארץ נ"ע דברים תמוהים בזה, שכתב בתבוא"ה (פ"ה) על מה שתרגם יב"ע את מדי (ראשית י') המד"י, וכן תרגמו רב יוסף (בד"ה. א' א') המדן. וז"ל ושמעתי מאנשי פרס שעד היום עיר גדולה במדינת מדי הנקרא' האמדאן ומקובל אצלם שהיא שושן הבירה. ושם עד היום קבורת מרדכי ואסתר בבנין מפואר. והוא כמו כה"כ (ראה לפנינו אדות זה), ומתקבצים שם ומתפללים במקום ההוא עב"ד. הן אמת שזו היא קבלה מפורסמת אצלנו ואצלם (היהודים בפרס) שהעיר האמדאן הוא שושן הבירה. אך תמוה איך האמין בעדות שקר שכתירתו ידועה. למה שא"ל שהיא במדינת מדי, הלא לא נעלם מעיניו הברולה דברי דניאל (ח"ב) שאמר ואני בשושן הבירה אשר בעולם המדינה, ואיזה עברי שושן אשר בעולם (שהוא מבני שם) ויחן במדי (מבני יפת) ואיך הניח הקדמה מוסעת כזו ליסוד מוסר וההלים כמנה (בשם ערי מדי זו המדן) שהמדן שבתלמוד הוא המדאן שהיא שושן הבירה, הלא כבר חלקום רבותנו אף לענין יוחסין (קידושין ע"א ב' ב"ר פל"ז) מדי חולה עילם נוססת, ומה בין חולה לנוסס כו', אבל באמת צריכים אנו לומר שבזמנם היתה נקראת מדינת מדי בשם המדן או המדיי ואינו המדאן שהיא שושן. אמנם לא היה לו ז"ל למחל ייגו יין הטוב במים המרים בתתו אמונה לדברי מאן דהו. וכה רבות חזיתי במחברתו היקרה כתבם מפי השמועה, והם לא היו ולא נבראו, וכן עוד בנוגע לענינו, כתב (בשם ערביא) ששמע שידוואן שהוא על שפת ים כספאי המערבי נקרא בוש, הוא ללא אמת, וכה הרבה רשמותם בגליון ספרו שבידי, לא עת האסף פה:

ואל תתמה על החפץ במוצאן במדרשים במקומות הרבה, שמבנים גזירת המן ואחשורוש מלך פרס שהיה בשושן, בשם מדי (בשדורשים בארבע מלכות), כי כל מלכי מדי ופרס מבונים אצל חז"ל בשם מלכות מדי. ע"ש דרוש מראה דקבל מלכותא הבללי (דניאל ו' א', ט"א) הוא בן אחשורוש הראשון מורע מדי שהוריש המלוכה לכורש מלך פרס חתנו. וראיתי שגם המ"כ מעה בזה בב"ר (פמ"ב) שרצה המדרש לדרוש כדרלעומר מ"ע זה מדי. המ"כ נאלץ לפרש שעילם היא במדי (אולי ראה שמות רבה פמ"ו ואין עילם וכו' אבל כשתמצא אומר האמת כדברינו) וזה אינו אך מחלפת השיטה וכצ"ל שם (כמ"ש הוא בעצמו בשם הרמב"ן). א"מ אלסר זה א' י, שהוא שני מד' מלכות לא שלישי בניסותו. כנודע וכמ"ש על מדי, וארו חיוה אחרי תנינה דמיה לדב (דניאל ז"ה) ובאמת מוכח מהרבה מקומות שאלסר הוא סמוך למדי, ראה יהודית (א), והקרוב אלי שהוא מדינת אלס"ו בארץ קוקו הימיני והמערבי (Hanev) כ"מ עילם זה יין כפ"י רבינו בחיי ע"ש). ועילם שמענו שהוא איספהאן. והיא היתה בימי קדם קריה עלייה מלאה מהכמים וסופרים (ראה ביד הרמ"ה (רבינו מאיר הלוי) ריש פרק החלק ששלחו מאוספהאן לו שאלות על דעת הרמ"ל בתחית המתים הידועים למנינת לב לרבים ונכבדים. ואחרי כתבי אלה

הדברים הגיעני מהברת הנקראה בשם „היהודים ושפת המלאווים“ מעשי יחי ההכם הבלשן א"א הרבני נר"ו וראיתי שמה ע"ד העברה ששער דברי ר"ע בבאור טמפת שאמר טט בכתפי שתיים ופת באפריקי שתיים, שהכונה על מד'י הכספיים השוכן בין ים הכספי וים השחור בקרבת הרי הקוקוס, ונעזר במסמכות שם כתפי אל שם אפריקי המורה על מד'י קויקוס ע"כ, ואני אוסיף על השערתו, כי בשפת טמ'י (ראה לפנינו אודות זה) יאמר לשנים (יסודי) דודו כהברת טוט, ואבל במסמכות ישתנה ויאמר דו כמו לשני גופים יאמר הטמ'י „טנדו“, ראה ערך ע' טנדו בפירושו האחרון „טן“ נוף, „דו“ שנים, וכפירושי ז"ל בכל המקומות והוא בשפת טמ'י.

ויש עוד קבלה בירינו שלא חזרו אבותינו לארץ הקדושה לא עם ירמיה ביתר אחיהם, שירמיה החזירן ויאשיה בן אמין מלך עליהם (מגילה י"ד ב') ולא עם עולי בבל, ולכן בנן בית שני והורבנה לא ראו והיו נחשבים במעלה שניה אחר בני בבל ונקראים בשם כמוהו. לא ביתר הגלויות שיקראו בשם הכללי, (וכן אמרו בסנהדרין י"א ב') וכתוב לאחנא בני גלותא כבבל ולאחנא דמד'י ולשאר כל גלוותא דישראל. ועל היות רב הדרך ממד'י לא"י יותר מבבל לא"י אמרו הגוול את חבריו י'וליכנו אחריו אפילו למד'י (ודברי הגר"א זצ"ל ע"ו ידועים) על היות נקום מסוים בלתי מציאות התמרים בו כבבל שהוא מקום התמרים. כמ"ס (תענית ט' ב') עולא איקלע לבבל הוא מלא צנא דתמרי בוזא.

ויש עוד קבלה שכעת רודפו על צוארם בלי חשך מארנוניהם הקשים רבים מהם ברהו ונמלטו ארצה בוכאריא וארצה סינים חינא, ואנב אעיר על מ"ש במב"ע הכניד שנה 12 צד 84, כמאמר היהודים בסנים: שנמצא בחינא אכן אחת תרות עליה תאריך, וזה נוסחה, כודאי בוי כאנתי (ארבע כשבת) מאתו סיון רוז דהסה (אלף תשעה מאה דהדוי) ופירושו בו דברים שאינם. ואתבונן והנה הם בשפת טמ'י המזכרת בין יהודי דאניסטאן, אמרתי אכן גודע הרבר אשר דברתי שהם המגדחים מארץ הוות, (מורה ישראל יקבצנו אמן) וכן ביאור התאריך ההוא: „כודאי בוי כאנתי) אלקי הבית הזה. אולי היתה נתונה בקיר בית תפלתם), כאתו סיון (חדש סיון). רוז דהסה (ביום שלשה עשר) אלף תשעה מאה דהדוי. שנים עשרה. אולי כנתו 1912 לגלות עשרת השבטים היא שנת 5116 לבריאה.

ורבים אשר מאנו או לעזוב את ארץ מגוריהם. עגנו שמה באין מרגוע תחת ידי ההאנים המושלים בעת ההיא. ורבים המירו כבודם באילי נבר הארץ, וילכו הלון וחזרו עד כי נשארו מתי מעט, וביחוד מתחילת אלף הששי והלאה החל לערב שמש מצבם החיצוני והפנימי, כי בימים הרם החלו ההאנים להתגרות מלחמה איש ברעהו, והיה כי יכרע כאן אחד שדוד לפני איש מלחמתו, ימהר יחיש לדון דיני דגמ'י (כי יאמר בשחיתותם נלכדתי וככהמורי פשעיהם נפלתי כל אוכל קום) כיהודיו אשר מבשרו יאכל ומעורו ילבש חם לו. ואף כי תעזו ידו יצר לו להצר מתקוממו המתקדשים והמטדדים כמוהו. אולם רק על היהודי האומלל יריק תרכו, (אהה! מי יבנו ליום קטנות? מה זה תדרוש כאיש אשר ידיו היו אסורות בשרון געלי פראים לא לוכדו? דאצדק אם אשפוט על עין נבר כלה מיחל מבין חרכי מנהרות משכנותיו בהיו התלואים. היאומן כי אפשר לאמר הן כל יקר ראתה? לא לא!! כי אם אשר יאמר העבד יעקב, כמעט קם כרחנו עם אבני השדה

בריתנו, לולא ד' שהיה לנו, ויחביאנו בצל כנפי ממשלת רוסיא האדירה והרחמניה (יום הודה וקרינה תרום בכבוד, אמן). הסוערת ¹) בחסד כסאה. להחיותנו כיום הזה שלו ושל אנן באין מחריד.

ויגודו בעת ההיא על שלשה סעיפי טלעי—עד, מלבד מגוריהם בחצרי הנוים אשר סביבותיהם. ומאלה נפוצו כל יהודי קוקו (המדברים בשפת טטרי) הימני והשמאלי, ובשלתם לא ישבו בהם כ"א היהודים לברם, ואלה שמותם עלי אדמות. הראשון בזמן, היא העיר קולקאת אשר על נהר קודיאל, ותכונת חרבתייה מערבית לקובא הידועה, בערך מיל (וערסט) וחצי ממנה. וקבלנו שעמד על תלה קרוב לאלף שנים, עד עבור עליה נאדיר שאה מלך פרס בשנת 5491 לבריאה. עם חילי צבאיו לקרוא מלחמה על כאני מדי, ויצו עליהם הרבו הקשה ויבתקום על הרי בתר, ואת העיר ערו עד היסוד בה (אלאה לשוח פרטי תאנתם כי רבו עד להעתיד) ומאו היו לחרדת אלקים ויתאספו הנשארים וישבו בקובא עד היום הזה. ואחר נהרו אליה המונים מהיהודים אשר ישבו בהצרים מקלא נרק (Калачерак) ונוסארי ומששה הצרים היושבים בין ששפרא (Шашипара) לבר מג (Бермяк) אשר נזכרים עוד.

וה שני לו בזמן היא הנקראת אבא סבא ותכונת חרבותיה דרומית מערבית לדרבנד. בערך ז' מילין (וערסט) ממנה, על משור דררי מבוחר בצחיחי עד מטע לכבי בואי כס, ועל רבים מאבני נפש המתנוססים כשדי כנותה דרות עליהן הפסוק ורכים משני ארמת עפר יקיצו. והוא היתה למעי מפלה בשנת ה' תקנ"ז 6557 לבריאה ליל א' דחומ"מ פסח, ע"י כורחאב-באן קוכוק בארץ קוקו (לראניסטאן יחשב אף הוא) בהמת איש מלחמתו שייך-עלי-באן אדוני דרבנד, וישדד שדוד ובריאי מהם קנ"ז נפש אדם, ושאריתם מצאו להם מנוחה בדרבנד העתיקה עיר חומה דלתים ובריח. היא עיר מרכולת הנזכרה בירושלמי (מגילה פרק ד') ר"ש ספרא דטרבנת כצ"ל שם, ראה תבוא"ה פ"ה, אשר נצדק מזה דברי הסופרים מחכמיהם המעידים על גרות היהודים בדרבנד בתחלת אלף הששי, והיא המכונה בקדמוניות הערבאים בשם באב אל חרי, פתרונו שער הנסגר ²), כפתרון שם דר (שער) בנר (הנסגר) בשפת טטרי, ובקצתם באב-אל-באב ³), פתרונו שער שבשערים על כי הקימו בחוני' לחסות בחוסן עפליה. את המעבר אשר בין ים הככפי, והררי קוקו מבלי תת מבוא לילי תונרמה החונים בימי קדם קדמתה על נהר דותל (וואלגא) הנקראת כעת אסיל. (גם ראה יוספין הקצר פ"א) ולכן יקראו המושלמים את עבר העיר (דרבנד) הדרומי בשם עבר, מושלמי, ואת הצפוני בשם עבר כפ ארי הוראתו הכופרים, יורו

¹ צ"ל הסוערת.

² באמת שם דרבנד בערבית הוא לפעמים באב אל חריד, שער הכרזל; וכבר הכאתי במאסף הרוסי (כהערות למאמר המנוח אורשאנסקי ז"ל ער 27) דברי ר' יוסף קסחי, כי אלכסנדרוס מוקרן הסניר לנוג ומגוג בהרים גדולים וגבוהים שאין להם מוצא אלא ממקום אחד, וכאותו מקום בנה בנין חוק סחומות ברזלי וכו', והספור הזה השייך לרבנד לקוח מאלקראן וסופרי הערבים.

³ צ"ל באב אל-בואב, שער השערים; וכן יקבנו פי רב חסדאי במכתבו ליוסף מלך הכוזרים.

על ממשלת אל-כור אשר כפרה באמנתם. אשר רדתה מים אל ים, רצ"ל מחוץ ים כספי המערבי עד חוף ים השחור המזרחי, ומנהר אמיל עד אפסי ארץ הצפוני לדרבנד. ובכל שטח הצפוני לדרבנד המשתרע מדר עד ים ברוחב שני מילין (ווערסט) אין מקום מבלי קברים, ורבים מהם קבורים באין סדרים מחוץ לשדרותם, נפוצים באופן מזור מאד. וזקני העמים יגידו עלינו כי יהודים המה גם עובדי אליל שכיריהם אשר מטה לארץ מללם, ביום קרב בהלחמם עם מלכי מדי ופרס. ובעבור היותה ממשלת אדירה גורה אומד, לקבור אנשי מלחמתה במקום הפרד רוחם מעל גויתם, ותקים באין מפריע, ולכן כצדק ישפוט השופט, כי זה רק פעלת ממשלת אל כור, אשר מעת ההלה למרות בשמי מרומי הצלחה עד רדתה פלאים הכאיבה למלכי מדי ופרס, והיא עשתה לנערתי' כדת החכמים אשר הגידו (עירובין י"ז א') מחנה היוצאת למלחמה וכו', ובמקום שנתהנו עם נקברים, ויש להמושלמי שיח ארבעים הנבורים, מפלאות מ' גבורים מפרתמי דרבנד. אשר נלחמו עם הכוריים, עד נפלם על חללי נבותם, ואורך הספור בי.

והשלישי הוא המקום הנקרא קתרא (מישור בקעתי) צפונית מערבית לדרבנד בערך מהלך יום וחצי ממנה, והמקום ההוא הביל בקרבו שלש ערים סמוכות, הראשונה נקראה בשם חבראי והוראתו החכמים מל' חבר שבדרז"ל, וכן בערבי קראו לנבור חבור ע"ש תושבי' החברים. והשני' הקלאיי (הוראתו אנשי ארמה כחקלא כארמי) על שם אנשי בית החצרים הכורמים אשר הספיקו בלא כסף ובלא מחיר מחיה לאחיהם החברים, וכה עשו כל ימי מרגוע נתנו חלק כחלק כמשפם בני יששכר וזבולון, (אולי הם מצאצאיהם) ואולי זהו השערת אלדר בן מחלי המתיחס לשבט הדני, שנמצא כתוב בהמחברת המכונה בשמו וז"ל: עד שהביאו אורו אל מדינות צין (ארץ כינא) וכו' ונפל לשבט יששכר שהם שוטטים בדרים על שפת הים והם בקצה ארץ פרס ומדי, והם עוסקים בתורה יומם ולילה ומקימים והגית בו יומם ולילה וכו' והם שרויים בהשקט ושאנן ושלוח, ואין שגן ואין פגע דע ביניהם וכו' עכ"ר ודעהו. — והשלישית נקראה דיה-זברי Зевари (הורתו¹) העיר העליונה בשפת טמי) ובשלת הערים האל הרגיעו מעולם אנשי התורה והחכמה, כי הסו עליהם חסד האוצמים הראשונים, לבלתי עבוד בהם בפרך. ולכן עמדו במיטב המצב עד בוא קצם סביב לשנת ה' ת"ק 5500 ע"י האוצמים האחרונים, ומאלה נפוצו כל יהודי קוקו (מדברי שפת טמי) השכאליים, רצ"ל היושבים בצפון דרבנד אשר מושבם כעת בח"י מקומות בין הערים וננותיהם. —

איברא! בקושטא קאמינא על יתר הפליטה מב"י חכמיהם, אשר הבערו באחרונה בתבערת שאמיל הפריץ, הבל על דאבדקי! כי עיני ראוי כד הוינא מליא גליונים מאורים, מעשה ידי סופרים מהרים, מהם ע"ד הקבלה (קבלת רשב"י זע"א) ומהם על סוד העבור, ומהם על הדינים וכו', וכידי מורחי על התורה, ותליונותי מלאים מזה ומזה הנהות ותרושים מועטים כ"י שני חכמיהם מת"ר גרשון בן יצראנאר ומת"ר מרכבי בן . . . —

וכן תמצא בקבלת הר"א אבן דאוד שכ"כ וז"ל שאתה מוצא קהלות ישראל

¹ צ"ל הוראתו.

שהיו פושטות ממדינת וכו' ועילם וארץ פרס וכו' וארץ הגרנשי ונקראת גרנאן (שמענו שהיא מדינת גרוזיאן בנ' דנושה כידוע) וטבסרמאו (חלק ממדינה הוה נקרא גם טבסראן כנ"ל) עד נדר איטל (בצ"ל ובאיזה ספרים אוכל בט"ם והוא נדר וואלנא הנקרא אמיל כו') שהיו שם גוים כזריים שנתגירו כו' עכ"ד. אמנם הנראה עליהם מכל מה שחפשו אודותם. הוא היות רוב עסקם בחכמת הקבלה העיונית גם השתמשם בעת מן העתים בקבלה מעשית (וזה מצאנו להם עד כביב לת"ן לאלף הששי. היא העת ההלכה אחורנית ותולך גם אותה שוללה. עד הורידה תחתית מבלי מצוא גואל לה להקיותה כיום הזה), וכן האמינם ביתר שאת באמונת החצובות מדררי החכמה הזאת, כאמונת נלגול הנשמות, ומציאות השדים וכיוצא, והנני להעמידך על תבנית אמונתם במציאות השדים, כפי מה שמצאתי בדבריהם ג"ע (רק בשינוי הלשון) והוא יקר מאד: יאמרו שהשדים הם מינים שונים זה מזה, יש שהוא כח רוהני לכוש גוף בלתי מורגש לאחת מן המש ההרגשות. באשר הורכב רק משתי יסודות זכי העין. והן האש והאוויר, ומהם הם רואים ואינם נראים, גם יאבלו וישתו להיות המורת הנתך מהם מזהות השרשיות שיש בהם כחלק האוויריים ולפי שאינן נאותות ממש כשרשיות יפסידו לשרשיות דבר יום ביומו. עד שאתך חלק רב מהנה, ויהא בלתי אפשרי לקום בתוכם, וזהו סבת מיתתם בבני אדם, וישתנו בחרבות ובקצות מקומות בלתי מובשרים לבני אדם: ויש שהם צורות בראות, ועודי הנוף, מסכימות עם נפש המרבה, ולהם כונו רבז"ל במדרש שנבראו בע"ש בין השמשות, ובא לבראת נופן וקדש עבת ולא בראן. והם דקימי עלן כי כאלא לעונאי. ויש שהם רוחות הרשעים גרושים ממעמדם לרוע ממעליהם, וננודה עליהם מאת החכמה העליונה שישובו לזמן מה באויר העולם, ושמה יענו באין מרגוע למען יסאו את עונם ושב ורפא להם. — דוק ותעמוד בזה לישוב מאמרים רבים המדברים מזה הנראים כסותרים זא"ז. —

הלשון המדברת בין יהודי אורחי קוקו היא שפת טט"י (זולתי היהודים במחוז גרוזיאן שידברו אך משפת גרוזיאנית) ודברי הר"י שבילי עילם אויא שכתב: היהודים שמה (בארצות הקוקו) ידברו בלשון פרס בלעני לשון ובעסקי שפה, ללא אמת הם כיתר התזיונות אשר הזה על ארץ קוקו. אולי על היות נמצאות בה מלות רבות קרובות ללשון פרס השעירו כן. אמנם לא כן הוא כי היא שפה אחרת נכבדה — למנוה מהטמים (לא נמצא זכרם בשבי"ע — שם האומה כשם השפה — וגם הם יאמינו במחמד נביאים) השוכנים בין הררי קוקו הדרומיים למחוז דאניסטאן, ואולם יתכן רק היותה בני אם אחת (ואנחנו באיננו על ידיה מלות רבות סמוכות בתלמודים ובמדרשים, אשר עד הנה היו תולדות בערפלי הרמיון הנוב, ולא מצאו כל אנשי חיל ידיהם לדעת באורם האמתי מסרון ידיעתם בלשון הדרושה לדברים ההם) עם שפת פרסי וקורדי כמ"ש על שפת רוסי ופולאנית ומשכית ובלגארית כו'. שיצאו כולם מבטן הסלאווית הישנה (1).

בספר הישר (דה"י) בני עילם שושן (כצ"ל ובס"א שושן בשעות) מחול חרסון. שושן הוא שושן הכירה אשר בעילם המדינה (ע"ד ויקרא שם העיר כשם

(1) האמת ע"ד שפת טט הוא, כי היא לקוחה משפת פרסית ומעורבת עם מלות ערביות מורקיות וכדומה.

בנו חנוך, וכנודע) הוא המדאן שזכרנו ובימי קדם נקרא גם סבואר (Собаеварь), והיא יושבת על נהר אלואן, אולי נקרא כן על שם שיוצא מארץ אלאן אשר מהלאה להרי אררט (ראה יוסיפון הקצר פ' צ"ו) והוא נהר אולי הנזכר ברניאל (ח"ב) ואני בשושן הבירה אשר בעילם המדינה, וארא בחזון ואני היתי על אוכל אולי, וכתב אב"ע בשם יפת הנודע, כי היה רק במראה הנבואה, כי רניאל היה בבבל כשנהרג בלשצר (המראה היה כשנת שלוש לבלשצאר) ורבינו סעדיה אמר אוכל אולי, שער אולי, כי לא נמצא זכר נהר בשושן (אולי לא ראה המציאות) ואחרים הכריעו שחיה רניאל בעילם (ושב אח"כ לכבל) רק ראה בחזון כאילו עומד על נהר אולי: אבל כצאנו במכילתא מאמר מאמת דברינו שהיה בעצם בעילם על נהר אולי, אמר ואף בח"ל לא נדבר עם הנביאים אלא במקום מהור שכן אתה מוצא ברניאל ואני היתי על אוכל אולי, ואני היתי על יד הנהר הגדול הוא חדקל, וכן יחזקאל הוא אומר על נהר כז' ודו"ק. ושם מראים קברות פרדכי ואסתר, והא לך תכונת בית מנוחתם, כפי מה ששלחו לי הכמי המדאן ירחם ד': הבית ההוא נבנה בתמונה מרובעת, ושטחו לערך ל' על ל' רגל, ובאמצעו שתי ארונות מעץ יקר (בפרטי שימשאם) שכובות ראשן ומרגלותן מורח ומערב, וחרות על הארון הימנית ג"פ אלו: איש יהודי וכו' (אסתר ב' ה') תודיעני אורח חיים (תהלים י"ו י"א) או יבקע כשחר אורך כו' (ישעיה ג"ח ח') וכן חרות על השמאלית ג"פ אלו ותכתוב אסתר כו' וישם המלך כו' ומאמר אסתר, ותארך כוה: ראש זה הקבר צותה עשותה האשה הבשרה והצדקת מרת נמאל סתאם האחים החכמים הפקידים הרופאים מרואי נמאל אל דולת יחזקיא ונגיאל ימאל; שנת א' תרפ"ח (אולי 1688 לפטירתם כי אמרו שהוא קדמון) ומפעל לארונות תלו' ביצת בת היענה (בערבי אל-נעאם ובפרסי אן שתו"ר מור"ג תרנמחן שפרוים) קשורה בשלשלת ברזל: ושמע הפלא הוה (כי התאמת אלי מפי עדים רבים ונאמנים לא א' ולא ב' אולי יותר ממאה, גם כתבו לי כן חכמיהם) כי טקום צר הוה יכול בכח חלקי יותר מן ג' אלפים נפש אדם, ולפעמים עד ארבעה אלפים, באין הבדל בין שלשת לארבעת אלפים הבאים לשפך שיהם ולהשתטה על קברות הצדיקים בימי הפורים כמשפטם בכל שנה ושנה. וזהו פלא נשגב מפורסם וזרון המקומות מעט מחזיק את המרובה) ומימין פתח החצר הראשונה אשר לו נגזו ובזמן מה בלתי ידוע לי) כמה ספרים קדמונים, גם קבלה בידם שנקבר שם חכם א', ובכפר תוסיר-כן Тусирканъ מהלך 6 שעות מהמדאן מראים קבר הבקוק הנביא.

חרמון הוא ארץ ארמניא (ארמניא) והוא מני (ירמיה נ"א כ"ו), אמר השמיעי עלי' (על בבלי) כמלכות אררט מני ואשכנו (על היותן יושבות על יד מדי וסרות תמיד למשמעתה. תיב"ע קרדי הורמיני והדיב, קרדו הוא מחוז קורדיסטאן, הורמיני או הורמיני ארמניא היושבת בנבול דרומית מערבית למחוז דאניסטאן, וידוע שא"י הוא במערבית דרומית לנו, ולכן גלינו דרך ומהלאה לארמניא כדברי עמוס (ד' ג') והשלכתנה הדרמונה תיב"ע מן הלא לסורי הורמיני, ובאיכה רבתי, נשקד על פשעי כו' הריני מגלה אותם הרך' ארמניא שהן מרכין ומחזות כו', ולזה כון יב"ע שתרנם ולמני מצור ועד נהר וים מים ונהר הדר (מיכה ז' י"ב) ודמן הורמיני רבתא (Великая Армения): ואנב אעיר על דברי הדר"ק שפי' ונהר ההר ועד הדר

ההר, והוא הר ההר שמת שם אהרן, והוא א' מנבולי א"י כמ"ש מדר ההר תתאו
לכא חמת. שגנה יצאה מלפניו כי זה הוא נמנע לומר שההר שמת אהרן הוא ההר
שבגבולין, כי ההר שמת שם אהרן, הוא על גבול ארץ אדום (במדבר כ"א כ"ג)
היושבת בדרומה (דרומית מזרחית לדעת הגר"א) של א"י, שהיא א' מג' ארצות
היושבות בדרומה של א"י כדברי רש"י בגבול מסעי, וההר שבגבולין הוא נקודה
צפונית מערבית לא"י כמש"ש (ל"ד ז') וזה יהיה לכם גבול צפון מן הים הגדול
תתאו לכם הר ההר, מדר ההר לכא חמת. והוא טורי אמנון, (בפ"ק דנסיך ע"ש
ועיין ר"ש בשביעית פ"ו מ"א שכתב כדברי, והוא מבואר). ושמענו שלמעלה מהרי
ארמיא בחבל הים נמצאים בין ההרים מין אנשים בעלי עין אחת במצחם, והם
גבורים¹, וכן שמענו שגדר סמכסיון הוא קרוב לארץ ארמיא, אך הרבר הוה בלתי
מבורר אלי. אבל נאמין אמנות אמן (בגדר שגדרוה בעלי אסופות נ"ע שהיא דבר
מה לא הושג למאמין ההוא מצד החוש כי אם מצד הקבלה איש כפי איש שהושג
בזמן מה בחוש לאיש או אנשים גדולי הפרטום) במה שסופר ממנו בתלמודים
ובמדרשים, דברים ככתבן ממש כמו שהם, (אינו נהר ניוון כדעת הרמב"ן ז"ל
כדברים ל"ב) והגלה שספרו בו איננה מן הנמנעות הכלתי אפשריות גם אצל השכל
לציד מציאותן, כיהרון או שווי צלע המרובע לקוטרו או קבוץ הפכיים כו', שגדחה
מפני בשתי ידים, המסודת שיש בידינו מאבותינו. אבל הנה היא ככל המון
הסגולות אפשריות להצטיר מציאותן הנמנעות אצל הטבע ואמיתות אלינו מצד הנסיון
או החוש, באופן שאין לכחש מציאותן אף מבלי יכולתנו תת להנה סיבה הקשית
או הכליתית, וככה נוכל לכרות אמנה לדבר מה אפשרי בעדות הקבלה הרצויה,
וככה השום אסף המנצח ב' תהלות אמר, אשר שמענו ונדעם, אבותינו ספרו לנו
דרי השוה את הקבלה מהאבות החפצים שינחלו בנייהם אך האמת והצדק, להודיעה
המחקרית המוסדת על אדני המוחשות והמושכלות, וכן דבר משה, אמר לא ידעום
(דברים ל"ב) על הראיה לא שערום אבותיהם אף בהעתקה מהאבות, וזהו היותר
מרגיו היסוד בהתמוטטה, ולא ירדנו בזה, אלא נגד השואלים שלא כענין,
המבקשים ממנו לעקור התחומין אשר נבלו הראשונים. והבן. —

לקטים מכתבי יד של הרב ר' יעב"ץ מרובנד.²

1) קבלה בידינו שהמרינה דאניסטאן או מבסראן (הוראתם מקום הרים)
היושבת על הוף ים כספי המערבי בין הררי קיי-קאווס היא מארץ מדי, והעיר
שומכי אשר במחוז שירוואן, היתה לפנים עיר המלוכה למלכי מדי (ואולי הוא שאמר
בקידושין (עב"א) ערי מדי זו נהוגה והברותיה, מאי-הברותיה אמר שמואל כך
מושבי הוסקי, אולי מושכי הוא שומכי שזכרתי בחלוף אותיות כמנהגם והוסקי היא
העיר שקי במחוז הנ"ל) והיהודים הגרים שם הם הגולים ע"י שלמנאכר מלך אשור

¹ התימה על חכם שכחותו שיאמין בספור הזוי כזה, אף כי בעל שלשלת הקבלה כתב
כי בגלילות סיטיאה (Scythian) יש אנשים שאין להם אלא עין אחת במצח (ד' ויוציאה דף צ"ג),
והעתיק ממנו בעל סדר הדרויות (מהורא חדשה צד 30); ומקור ההגדה הוא ספור הירודוט
(III, 116 IV, 13.27) אודות הארימאספים, אך לא בזמן הירודוט אנו חיים. ה.

² אף כי חוכן דברי הרב הזה באו למעלה כדברי הנוסע, גם נכללו במאמר הקודם, בכל
אחד מצאתי לנכון להרפסם דברים ככתבן, כאשר מצאתי אותם אח"כ בחילול הכתבים. ה.

מן האמורים בכתוב (מ"ב) ויגל את ישראל אשורה וי
גזון וערי מדי. —

(2) בשפת סט יאמר לשנים (יסודי) דודו, כהברת טוט, אבל בממכות
ישתנה ויאמר דו כמו לשני גופים יאמר הטטי „מנדו“ (עיין ערוך ע' מנדו בפירושו
האחרון, סן: גוף, דו: שנים. —

(3) יש עוד קבלה בידינו שלא חזרו אבותינו לארץ הקדושה, לא עם ירמיה,
כיתר אחיהם, שירמיה החזירם ויאשיה בן אמון מלך עליהם (מגילה י"ב י"ד ב')
ולא עם עולי בבל, לכן בנין ב"ש וחרכנו לא ראו, והיו נחשבים במעלה שניה אחר
בני בבל, ונקראים בשם כבבל, לא כיתר הגלויות שיקראו בשם הכללי (וכן אמרו
(סנהדרין י"א ב') וכתוב לאחנא בני גלוותא בכבל, ולאחנא דמדי, ולשאר כל
גלוותא דישראל, ועל היות רב הדרך ממדי לא"י יותר מכבל לא"י, אמרו הגזול את
חבירו וילכנו אחריו אפילו למדי, על היותו מקום מסוים לגרות היהודים
היותר רחוק. —

(4) יש עוד קבלה, שבעת רודפו על צוארם בלי חשך מאדוניהם הקשים,
רבים מהם ברחו ונמלטו ארצה סינים (חינא) וארצה בוכאריא. ואנב אעיר על מ"ש
בהמגיד שנה 12 צד 84 שנמצא בחינא אבן אחת חרות עליה תאריך וזהו נוסחה:
„כודאי בוי כאנתי ארבע בשבת מאתו סיון רוז דהסה אלף
תשעה מאה דהדוי“. ופרשו בו דברים שאינם, ואתבונן והנה הם בשפת
סמי המדברת בין יהודי דאגיסטאן, אמרתי אכן נודע הדבר אשר דברתי שהם
המגדחים מארץ הזאת, וכן באור התאריך הוא: „כודאי בוי כאנתי“, = אלפי
הבית הזה (אולי היתה נתונה בקיר בית תפלתם), „מאתו סיון“ = חדש סיון
רוז דהסה“ = ביום שלשה עשר אלף תשעה מאה דהדוי = שנים עשר. אולי
כונתו 1912 לנלות ע' השכמים, הוא שנת 5116 ליצירה, שרשמו להם זמן
יציאתם ממדי או ממקום אחר¹). — ורבים אשר מאנו אז לעזוב את ארץ מגוריהם,
עונו שמה באין מרגוע, תחת ידי הכאנים המושלים בעת ההיא, ורבים המירו כבודם
באלילי נבר הארץ, וילכו הלוך וחסור עד כי נשארו מתי מעט. וביחוד מתחלת אלף
השישי והלאה החל לערב שמש מצב החיצוני והפנימי, כי נימים ההם החלו הכאנים
להתגרות מלחמה איש ברעהו, והיה כי יכרע כאן א' שדוד לפני איש מלחמתו,
ימדר יחיש לדון דיני דגרמי (כי יאמר בשחיתותם נלכדתי ובמהמורי פשעיהם נפלתי
בל אוכל קום), ביהודיהו אשר מבשרו יאכל ומעורו ילבש וחם לו, ודק על היהודי
האומלל יריק חרבו.

(5) ויגורו היהודים בעת ההיא על שלשה סעיפי סלעי עד, מלבד מגוריהם
בחצרי הגוים אשר סביבותיהם, ובשלתם לא ישבו בהם כי אם היהודים לבדם. הא'
בזמן היא העיר קולקאת אשר על נהר קורדייאָל, ותכנית חרותיה מערבית לקובא
בערך 1¹/₂ ווערסט ממה, וקבלנו שעמדה על תלה קרוב לאלף שנים, עד עבוד

² כבר ידוע מזמן רב כי הרשימות בספרים מיהודי כינא הן מעורבות במלות פרסיות,
דברו מזה הצדדתי סילוועסטר דע סאטי בחלק ד' מן Notices et Extraits, האשכנזי אייכהארן
במבואו (חלק ב' צד 579 בהערה) ואחרים. ה.

עליה נאדיר שאך מלך פרס בשנה 5491 לבריאה עם חיל צבאיו לקרוא מלחמה על כאני מדי ויצו עליהם חיבו הקשה ויבתקום על הרי בטר, ואת העיר ערו עד היסוד בה, ויתאספו הנשארים וישבו בקובא עד היום הזה. ואחר נהרו אליהם המצנים מהיהודים אשר ישבו בחצרים כמו קלא-גרק וקוסארי, וכו'. — השני' לו בזמן. היא הנקראת — אבא סאווא, ותכונת חרבותיה דרומית מערבית לדרבנד בערך ז' ווערסט ממנה, על מישור הררי מכתר בצחיחי — עד. והיא היתה למעי מפלה בשנת ה' תקנ"ז לבריאה, ע"י סורחב-כאן, באן של מדינת קומוך בארץ קוקו, בחמת איש מלחמתו שיד-עלי כאן אדוני דרבנד, ולקח בשביה קנ"ז נפש אדם, ושאריתם מצאו להם מנוחה בדרבנד העתיקה. והשלישי הוא המקום הנקרא קהרא צפונית מערבית לדרבנד בערך מהלך יום וחצי ממנה, והמקום ההוא הכיל בקרבו שלש ערים סמוכות א' בשם חבראיי, ב' חקלאיי. וג' דיה זברי (הוראתו העיר העליונה בשפת טטי) ובשלטת הערים האלה, הרגיעו מעולם אנשי התורה והחכמה, כי הטו אליהם חסד האוצמיים (אדוני הארץ הראשונים לבלתי עבוד בס בפרך, ולכן עמדו במיטב המצב ההוא, עד בוא קצם סביב לשנת הת"ק ליצירה ע"י הפראים שוכני חנוי הסלעים. —

6) כן יתר הפליטה מכ"י חכמיהם אשר הנערו באחרונה בתבערת הפראים הפריצים עיני ראו גליונים מאירים, בעשה ידי סופרים מהירים, מהם ע"ד הקבלה, ומהם על סוד העיבור ומהם על הדינים, ובידי מורחי על התורה וגליונותיו מלאים מזה ומזה הגהות וחידושים מעילים, כ"י שני חכמיהם מהר"ר גרשון בן יאדנאר ומהר"ר מרדכי בן

7) אני יעבי"ץ בקרתי את בתי החיים שבאסווא יום א' חיה"מ פסח ה' תרכ"ח ומצאתי ציון א' בכתב בולט וז"ל אות באות:

על אלה אני בוכיה עיני
עיני יורדה מים ביום ש
שנפטר אברהם קרא בר
יצחק ביום רושאן
בשבת בתשה באיו בעשרה
בו הלך לקבו
לקבורה' שנת ה' תקי"ח

ולא מצאתי שם ציון עתיק מן ה' תמ"ז ליצירה ושמו אהרן בן יוסף, העתיק משארני בהמגיד. —

איזה כתבים מדרבנד והנפחים הסמוכים.

בעזה"י להודיע ולהגלות היות אנתנו קהל מהרינא קבלנו בהסכמה בלב להיות עושים כאשר קיימו וקבלו כל עדת ישראל זה יתנו מהצית השקל שני שאיין פול הרוס וכל אשר ה' יזכנו לפרק בתולה נשאת ואלמנה ינדר המשה עכצי פול האן ואם יזכנו ה' לכן ברית מילה ינדר כמו בן חמשה עכצי פול האן וכ"ז עפ"י דברי שד"ר ה' ר' ישעיה דוד זאב אשכנזי ה"ז הנבאים הממונים יהודה בן ישראל

שאול ב"ר ירמיה נחום ב"ר צמח ובאופן אם יקבצו ואם לא יקבצו מחויבים הנבאים למסור כסף ה"ק הנז' ליד שלוחי צפת ת"ו בחשבון צח ונקי לכל מי שיצא מתחת ידו אגרת הכמים וח"י מ"ר שד"ר הנז' ה"ו ימסורו לידו ועל דבר אמת וצדק חתמנו שמתנינו פה דרבנדי יע"א ר"ח אייר תקע"ו.

יהודה בר ישראל נבאי. שאול בר ירמיה נבאי. נחום בר צמח נבאי. וכל קהל קדוש מדרקי. ר' יונתן בר אהרן. חנון בר מתתיה. חזקיא בר עקיבא. בנימין בר חנוכה. חנוכה בר מרדכי. משה בר זרובבל. שד"ר מע"ק צפת ת"ו ישעיה דוד זאב אשכנזי.

ב"ה יום ד' מ"ו באדר שנת תקפ"ז לפ"ק פה דרבנדי יע"א.

אליכם אישים אקרא הידידים האהובים לשמים ולבריות המסולאים כפו דברי שלום ואמת אמ"ת מאר"ש תשמ"ע והשמים יתנו טלם טל אורות מליך הרבנים הסוכהקים הנשרים הרמים: פרנסים ממונים רוונים הקצינים די באתר שירואן יע"א ועל ראשם הגביר הנשיא המכובד שמו נודע בשערים דויד מנשה ה"ו ורבי אקצי ורבי רחמים ה"ו ועל כל ק"ק מנדולם ועד קטנם אחד כהנים לויים וישראלים ה' עליהם יחיו ירכו ויעצמו במאד מאד ותמלא הארץ אותם בטירותם ובחצירותם אב"ך. אחרי דרך מכוא השלום מן המודיעים ולפנים עיננו לה' תלויות על עמו ועל ארצו ארץ הקודש שיבנה וארמון על משפטו יושב ועוד ישבו בה זקנים ונערים השקם ובטחה אריכת ימים ושנים דשנים ורעננים עד עולם סלה: אחר השלום והברכה כי למפורסמת אין צורך דאיה הנה ירעתים אם לא שמעתם אך שבהיותי מגורש וממולטל לשמוע שריקות הרר"ם ולתקן מנהגי ישראל תורה וינתתי ועדיין לא מצאתי לי חברים ותלמידים הגונים כדרך הרת והאמונה והנני יושב לבדי מן הבלי הזמן ותחבולותיו ע"ד הכתוב ישב לך לבדך וכמו שפירש הרמב"ם ז"ל בספר המדע אשר בחיבורו הגדול אך מצפה אני לתשועת יו"י שיגמלני ברחמי יען ששלחתי תלמידים משולחים להרב הגדול הנאון המפורסם מופת הזמן והדרו הרב ר' ישראל מרוזין ה"ו די במדינת פולין יע"א ובטוח אני ברבני רבנן קששאי שאמרו ינעתי ומצאתי תאמן ובאתי בקיצור נמרץ כי יקצור היריעה וישמע חכם ויסק לקח ודי בהערה זאת... אחר כבוד הוא נעוץ סופו בתהלתו סוף מעשה במחשבה תחלה זהו סוף דברי אמת וצדק זאת בקשתי מכם שתעשו עמי חסד בלבב שלם שתשלחו לי מגרבת ידכם הסהור כל אחד ואחד מתנות ראויות והגנות ביד מוכ"ו משה ואלעזר אחים יען כי לא יש לי מעיד לעזור ואין לי שום עסק ומשא ומתן בעולם כאשר כל יודעי ומכירי יעידון ויגידון גם תדעון שזו דבר אמת לכל מאמיני דתינו שהסתביש ונתון יש לו שכר פחות ממי שנותן מרצונו וזהו רצונכם שאיני היום לפניכם להתבייש... ממני וכמבואר בורה דעה סימן רמ"ט שמעולות הצדקה שתיים שהן ארבע דהיינו שמונה מעלות ועל זה אני חוזר ואו"מ אמ"ת שצריכים אתם להשתדל בכל מאמצי כהכם ותוציאו את הרבר לאורה בכהרה ושתעשו עמי כראוי וכדגון ומרוב בטחוני קצתתי ובודאי מצפה אני כאריה על המצפה לתשועתכם יען כי ורע ברך ה' מפון ומכרכר להחיות רוח שפלים כאשר רוחי שפלה היום ונס אני

הותם מטה בתפלה לפני לפני שוכן מרומים למען תשכנו במשכנות מובטחים ומסכת כתובות והלכות פריה ורביה וספר תולדות אדם לא יטרוו מתוככם גם מתן דמים ינתנו ובנהלה בלי מצרים עד בלי די ומשביע לכל חי רצון בחיי ארכי ועין בעין תראו בשוב ה' ציון והיתה לה' המלוכה וישמע קול מבשר ויצמח פדותינו בענגלא וכו' ואז יתקיים קול אומר קרא ואמר מה אקרא לעברים [בן] תבישו ולתורשים השמעו ולאלימים ולנעלמים תפענחו ולפוסחים תרלגו ותילק (?) על הדרים תקפו' על הנבעות לפ"ק¹ .

כנדר שומף שלום שלום מרובים להחבמים השלימים ולהגברים והאמרכלים המרומם תתברכו כולכים בברכה המשלשת בתורה בבני חיי ומוזני בכל אתר ואתר גורנסתן יע"א ה' עליהם יהיה כצינה רצון תעטרים יהיה עד כי יבוא שלו ואחד"ש באתי לדבר על דבר האי גברא צורבא מרבנן ה"ה איש סופר מדר ממלאכתו הנבון החכם המרומם הכבוד ר' אברהם בכה"ר יקותיאל הי"ו על כן תדעון המוביל כתבה דנא הוא כותב ספר תורה מגילה תפילין ומוזוות כדת וכהלכה וכל איש אשר ידבנו לבו לקנות ספר תורה לבית הכניסת אשרי הוא ואשרי חלקו ועל כל פנים וכל אשר אין תפילין בזרועו ומוזוזה בפתחו למחר ויחיש לקנות מיד המוביל כתבה דנא אם יגזור ה' בחיים בחזרתו מן דניסתן לגניסתן לחיים טובים ולשלום האיש אשר שלא ימצא לו תפילין ומוזוזה אקנסיהו בקנס גדול ולא יהי להם פתחון פה לומר יען שלא ימצא ממי לקנות התפילין וגם להעניקהו מצרי צדקתן להמיבו בכל הטוב מאשר ברכם ה' והוא גם הוא ראש אתרא חכם מקהל קדוש שיריון יע"א וגם הרבה להטיב לאנשים הבאים ממדתכם למדינתו ויען כי השעה דחוקה לו דין נרמא לצאת ממחצתו צרכים אתם לעשות לו כבוד ולאברם הטיבו בעבורי כה דברי אהובכם המבקש אהבתכם ודורש שלומכם ושמה בהצלחתכם לראיה באת על החתום יום טוב כסלוי שנת נר"ח ישר' אל' יכנ"ס² .
הצער יחיאל יהודה אשכנזי .

יום ד' כ"ב לחודש טבת שנת תר"ה לפ"ק .

מודים אנחנו ה"מ שיביררנו לנו את ר' יצחק ברבי יעקב לדיין לקהלינו יושבי הרבנד יע"א ועל פיו יהוא כל דין וכל משפט הנוגיע לדתינו וכל הרבר הקשה יבואו הוא בעצמו וישאל מרבינו מרב הכוליל ר' אליהו ברבי מישאל הוא יהוא ברשות הרב הנ"ל ואנחנו ברשותו וכתבנו בשביל ר' יצחק הנ"ל שבר בעד שנה תמימה סך מאה ועשרים מנת זאת ועוד שרבינו הגדול יברור שני אנשים לפרנס חודש לישב אצל ר' יצחק הנ"ל בעת הרין וכל שום מעות שיגיע לו' יצחק הנ"ל מנמ וחליצה יגיע לשני פרנסים — והם של קהל ושני פרנסים שיביררנו זרובאל ברבי

¹ ההתייחס קשה לקרא ותחלתה ... הצעיר אליהו ב"ר מישאל, והיא הרב הנזכר למטה.

ה.

ה.

19

² מאותיות הנרשמות יהי הפרט ח"ד .

עקב ואלהיו רבני עמנואל והם ג"כ עד שנה תמימה יסורו למשמעת הדיין והדיין
למשמעת הרב הכולל והכל שריר וזריר ואמת ונכון וקיים —

במה"ק בנימן יששכר. נאום בניאוי בן יעקב. נאום חנוכה בן יששכר.
נאו סמן טוב בן יהונתן. נאום מרדכי בן עקיבא. נאום אלקנה בן אחיטוב.
נאו' אברהם בן אברום. מרדכי בן ניסאן. נאום אלעזר בן חוקה. נאום ירמיה
בן רבה. נאום עקבה בן יעקב. נאום בבא בן יקותיאל. נאום אליאזר בן
עמנואל. זרבל בן יעקב.

כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפניו כי מלאך השם צ"ה.
אב בחכמה בתורת אלהים חיים. לא פסק מגרסא בקר וצדירים. יהי רעוא
שבימינו יבנה ירושלים. הורה דרך תשובה ליהודה ואפרים. ויפוצו מעינותיך הוצה
מקור חיים. ה"ה אוהבי אדוני מ'ו נ"י פ"ה ע"י המאור הגדול המיאור לארץ ולדורים.
מרבין תורה לעדרים. כל רו לא אנוס לו ולא טמיר קרנו ומולו ירים. וכסאו מעל
כל השרים. מותר"ר אליהו. יתרץ קושיות ואבעות הפסקים. צדיק הוא מושל
ביראת אלהים. חשוב כאדם הגדול בענקים. קיבל מיסני תורתו בקילות וברקים.
ה"ה האלופ הדיין המצוה יורד לעומקי דדנים. מופלג ומבחה שבת תחכמוני כל דין
כמוך בשילי והיני. כמוהר"ר יצחק יט"ל כ"ר א.

יורנו אבינו ויתמוך לבנגן ליבנו חלל בקרבינו באמור אלינו כל היום ישמע
אל כפי אבינו ויאמר להביא ספר הזכרונות לפניך איש אומנות ורב ברכות מברכותיך
ברכנו מתורתך למדנו אדרת צמרת גולת הכותורת מעשה הסוכך ביקר ותפארת.
ובישועתך תרום קרנינו כי עמך מקור חיים באורך נראה אור. אור זרוע לצדיק
ולישירי לב שמחה הותם חכמת מלא חכמה ודעת ויראת השם מגישי מנחה ומשפט
וצדקה בחר מרום יש השרידים אשר ה' קורא גוי צדיק נוצר אומנים הנה הנם
הדביקים ומחזקים בתורתו וריוים מקדימים שלמים וכן רבים היושבים ראשונה על
שערי הקהילות קדיש אשר בעיר דרבאנד יע"א ובראש האשל הגדול כופת דורינו
ראש שבטי ישראל החכם הכולל ריש גלותא סיני ועוקר הרים כמוהר"ר אליהו
יזי"א וע"ש האלופ היושב בשבת תחכמוני כמוהר"ר יצחק יצ"ץ עם כל שאר שלטי
הגבורים ומצדקי הרבים ה' עליהם יחיו והיו לעולם לפני אלהים חיים עד העולם
כ"ר א. נ'ס'ץ.

והנה אהנו עברכם התתומים בשלחי הנשתון באנו בשורותיים אלו לגלות
מעב"ת הנה שפתי לא אכלא מרדימי קולי אל ה' בקול תפלה יעלה מעלה מעלה
מעל גבוה על מרומי הצלחות בשובע שמהות אכ"ר דא תבוא למיסק קמי מרנא
לתודיע אך נפל בנינו דין אחד על ענין שני ישראלים שהלכו מכאן וזה שמם
אברהם ואבנר ולקחו עמהם סחורות הרבה ומעות הרבה ועכשוו ב' שנים ומחצה
יש שמענו שנהרגו על שפת נהר סמבור לפי שהיו רוצים להלך בארץ בממרג
לקנות להם כפר ומריא ומוסים וגם תפשו מכאן גוי א' בשכירות להלך אותם עד
כורא וזה הגוי בא מכאן ואמר לנו לא הלכתי עד כור"א אלא עד קודיאל קובא
הנחתי אותם וחזרתי והם הלכו עם גוים אחרים בפורים הלכו ובתשעה להודש אייר

נפל בכאן קול הברה בעיר שנדרנו ב' בני אדם על שפת נהר סמבו"ר ולא ימצא שם שום אדם שמכיר אותם מאז עיר הם ומאזו כבר הם תפק ומיד אמרנו באומדנות הרעת שהם ב' ישראלים שלנו הם אברהם ואבנר ומיד שלחנו כתבים לקובא אצל ק"ק ואכסניהם. שלהם לחפש אחריהם אם יצא באותם הכפרים בחיים והם הלכו ולא מצאו חיפוש אחר חיפוש באר"ק בממ"צ ובכל אותם הכפרים אמרו ולא באו בכאן ומעולם לא שמענו וגם אנשי אר"ק כיון ששמעו שיש ב' בני אדם הרגומים על שפת הנהר הלכו לא מצאו שום דבר, ואח"כ בא כתב אחד לקובא מן קהל פאנדרי וזה שמש שנכתב אברהם מרדכי פסח פדרי וזה נוסחו ששלחו לקובא אצל אהרן בן ער'ב בלשון פרסי ואני הצעיר העתקתי בלשון הקודש וכך כתבו שמענו מן גוים מסל"ת עבריהם של כאן אמרו לנו אנו שהיינו הולכים אצל הצאן בייתק ר"ל לעדר מן שפת נהר סמבו"ר אחר פורים וראינו ב' בני אדם הרגומים מושלכים אמרנו נלך אצלם וראינו כיצד הם ומי הם וא' מן הכידינו אמרו לנו מה איכפת לנו לילך אצלם נלך לדרכינו אבל ראינו ב' כילה ר"ל פפך א' אדום וא' כילה פאיררי שחור מושלכים אצלם וגם ב' דושו פנים שלו ג'א'ג'ים אדום וגם יתר של סוס נפל אצלם לא לקחנו שום דבר ואחר החזרה באנו מכאן ומאתו מקום לא ראינו שום דבר ולא הרגומים אלא דווקא ב' ידים ורגלים נשארו והשאיר אכלו החיות רעות ומזה נשמע לנו בראיה ברורה ובאותות המכחות שהם אלא ב' ההרגומים יען סימן מלבושיהם ניכר שלהם הם זאת ועוד אחר כל אנשי קובא יודעים שנהרגו בבירוד ומן הגוים מסל"ת שמעו כמה וכמה. וגם קנו כל ממון וסחורה שלהם אבל אינם מעידים בפרהסיא שמתפחרים מן דת של אדום ועכשיו באין אלין איתתא לפני ב"ד ואומרין בעלינו נהרג ואנו רוצים לינשא עד מתי אנו יושבין ענוגא ואנו נבונים על זה הענין שמתפחדים משום קולקולא דדין לפי שאין אנו מומחים ואנו פוסחים על ב' הסעיפים וככה הכאלו (?) אותו מתניכס הנגורים ומקלכם בידכם אוי לדור ששופטיהם צריכין להשפט ואין אנו יכולין להוציא את הדין מחשיבה לאורה אבל בסור א"ה סימן י"ז בו כתב הכל כשירים להעיד לה עדות אפילו עד מפי עד או עבר או שפחה או נוי מסל"ת אפילו עידות פסיל מדאורייתא אם מסיח לפי תומו נאמן הוא מה' נשים שחזקתן שנאות זו את זו אבל אם לא בא עד בדרכים הנגורים [צ"ל הגזכרים] רק יצא קול הברה בעיר שמת אין משיאין את אשתו שאין מעידין על האדם שמת אלא כשיראוהו שמת ודאי ואין בו ספק וגם אפילו שמעו שמת פלוני במקום פלוני כך וכך צורתו וכך סימניו אין אומרים באומר הרעת פלוני הוא עד שיעיד פלוני הוא וכיז שמו ושם עירו וגם אין מעידין על סימן מלבושים אין סומכים שמא השאילם לאחריים או מכר בדרך ומלא מזה הדינים בכל הפומקים כל כי שרוצה ימצא בפרוש בית יוסף ובש"ע וט"ז ובח"מ ובכללות הרמב"ם והרא"ש והרשב"א¹).

¹ השאלה הזאת לא נשלמה.

ב"ה יום וא"ו עש"ק ה' הנוכה שנת תר"ז לפ"ק פה גראונע .

כבוד אהובי ידידי עוז הרב המופלא א"א חסיד ועניו נזיר ישראל ותפארתם התולתו מלאה ארץ כבוד קדושת שם תפארתו כמ"ה אליהו נרו יאיר ויופיע עלינו ועל כל ישראל עד ביאת המשיע א"נ'ס'ו .

אגב דאיתרחש נוסע מהכא להתם מצווה וחובה עלי להודיע למע"ל כל הנעשה תחת ממשלתו ומאן מלכי רבנן : הנה עת בואי לעיר גראונע שמעתי שריקות עדרים עררי צאן קדשים ומחלקותם למשפחותיהם — והנה העם בוכה למשפחותיו : כי גם המשפחה בעצמה נתפרדו איש מעל אחיו : זה שואל לכונה וזה נותן לו סיוע וזה עומד עליו ופוציע את מוחו : וכאו כולם כברית יחד לשאול עיצות לנפשם — ובעוד התנון לאדם דעת יעצתי אותם שיברוד כל משפחה איש אחד — החשוב שבמשפחתם — והוא יהי' במקום כל המשפחה כי תרי קלא לא משתמע ק"ו לאלף קולות — ועלה חשבון המבוררים המישה בני אדם לפי חשבון משפחותיהם ותקנתי להם תיקן קדמונים — שהם יהיו טובי העיר ועל פיהם ישק כל העם . כשמעם דברי אלה — אוי כולם בפה אחד הקדימו נעשה לנשמע וכתבתי כתב מפורש לפי ענ"ד וחתמו כל העיר מער ועד זקן — והעתקתי אותו בלשון רוסיע באר היטב כתב רוסיע מול כתב עברי — והביאו זה הכתב להשר הנדול אינראל פרייטיך וראה ושמה ליבו — ואמר הלואי שיתקיים זה הכתב לעולם , וחזק דברי הכתב בחתימת ידו — גם צוה להקאמענדאנט להיות בעוד הטובי העיר וב"ה עשו כמה דברים לשבור זרוע רשע ועלחה בידם — כי זה הדבר ישר בעיני אלוקים והשרים והנה אנוכי שולח למע"ל העתקה מן הכתב הנעשה כלי תוספת וכלי גרעון רק אות באות יראו עיניו ויגל כבודו — גם תקנתי להם פנקס עם תקנות כמנהג קהילות ישראל גם מנתי להם נבאי צדקה ונאמן אשר יהיו ת"י מעות של הקהל ועל עניני עניים גם יעסוק בעניני הרב הכל כאשר עם לבבי ועוד ידי נסיה לתקן להם תקנים ישרים — אך דק טעמין הן היינו כאשר ידוע למע"ל אנשי מדינתו שאינם הנילים בעול תורה ועול דרך ארץ — רק עבדא בהפקירא ניהא ליה ובפרם כשיש עוזר לרעה היינו ה"ה מלך זקן וכסיל אליה שו"ב היישן נושן אשר כל ממתן מעולם לבמל דברי הרב — ובכל פעם הוא משלח טרנים בין איש לרעהו באמרו מה לכם לדברי הרב הלא גדול אנוכי ממנו — ועוד רשע יותר גרוע אלף פעמים מן הראשון ה"ה אשטארשינא שמו — הילל רשע על תאות נפשו אשר מחרף ומגדף את עם ד' ואת הרב ובפרם עכשיו שנתמעט גדולתו מפני משפט טובי העיר — ורוצה זה הרשע שהוא לברו ימלוך על כל ישראל , ומפני שבנאות רשע ידלוק עני — נתקצצו וכאו אצלי טובי העיר והסכימו כולם להעבירו ממשלתו כמש בשביל כבודו של הרב ובשביל צערן של ישראל שצער אותם זה הרשע הילל כל כך זמן ואני כתבתי להם מיכתב בקשה ועתיקו אותו ללשון רוסיא — ומסרו זה להשר וב"ה העבירו אותו ממשלתו ומנאו אחד במקומו ה"ה ידידיה בן מתתיהו ה"ל — והנה בראות זה המלך זקן וכסיל אליה הנ"ל אשר גברה יד הטובי העיר על אנשי רשע אז נבנע גם לבב אליה הנ"ל ותורה ומתחרם על הראשונות ואוכר שלא ישוב עוד לביסלה . וגם משפתתו של הילל הרשע אעפ"י שהקהל נתנו להם כבוד וגדולה לא מפני צדקתם ויושר לבבם — רק לסתום פי המלטינים והמקטרגים על עם ד' והמתנאים בעשרם — אחד ה"ה שאל בן נתניאל אחד מטובי העיר והשני מ"ה

אהרן בן רפאל עשאו אותו נבאי כג'ל ותיכף שראו שרוצים לעביר זה אהילל מממשלתו: מרדו גם הם בקהל ד' בהורף ונידף אך כאשר נבר יד הטובים בחסד ה' על עמו ישראל נכנעו כולם ומבקשים מחילה מהקהל שימחלו להם על המרד ולא יעבירו אותם מהגדולה שלהם — והנה זה כמה פעמים שהיו רוצים להעביר זה הילל הרשע מממשלתו ולא עלתה בידם רק עבשו מפני שזה התיקון של הכתב ישר בעיני אלוקים והשרים והאמת יורה רכבו — ובאמת הם אצים לתקן כל דבר טוב אך לא יתכן בלא רשות ועזר דרב ואדוני חכם כמלאך אלוקים יראה בעיני שכלו וישפוט חבל בצדק לחזק דברי הכתב ויכתוב ויבדוק להקהל ולטובי העיר על אשר נתעורר לבכם הטהור לילך בדרך טובים לקבל עליהם ד'ת ודין הרב כמבואר בעתקה ואז בוודאי יתחזק לבכם בדרכי השם ויטכר פי המקמרינים גם יכתוב הרב שלא ישמיעו לדברי העמון ה"ה אליה הנ"ל כי אף שנכנע וגם נמאם בעיני אנשי העיר כי מבדלים עכשו רוע מעללי אשר מקדם ואומרים לו בפניו שאם הו' להם מנהיג טוב היו גם הם טובים אע"כ צריך להחזיר ע"ז כי חמץ בפ"ה ס"ח במשהו וד"ל ובפרט שנוחים הם אנשי מדינת אויב להיותקלקל ולחזור לסורם-ע"כ מצווה וחובה על הרב לכתוב להם דברים המשיבים את הנפש לאביהם שבשמים: ובפרט שהם אומרים בזה הלשון — למה בני אשכנז הם טובים כי שמענו שהגדולים שלהם באים לכל עיר ועיר ומצווים עליהם בדבר טוב אבל אישימים אנהנו שלא זכינו לזה — ע"כ יצווה עליהם חסדו עכ"פ במכתבים טובים: וכן לכל עיר ועיר כי ראיתי שדבריו נחמדים ונאמנים בעיני קהל ישראל — ומה להאריך בדבר שאין בזה רק כבוד הרב וטובתן של ישראל — ולי אני עבדך אין לי בזה מעניני עולם הנה אנאה של כלום. כי הגדבה שנתנו לי בנראונע לא הגיע אף להצי מה שנתנו לר' חיים הספרדי — כי חוצפה אפולי כלפי שמיא מהני — אך אהבת הרב וטובתן של ישראל שמרה רוחי כמבואר בעתקה ע"כ ישתדל הרב בזה בטובתן של ישראל ולמען יטכר פי ההכמים הכאים מארץ מרחק ואומרים שהכל תלוי בחרב — וכללא דמילתא אין אדם נחמד על דבר וכו' ואם אין בו כולו יש בו מקצתו וד"ל ובקשתו במאד שבשכיל אהבתו החקוקה בלבי הארכתי בשפת יתר מול הדרת כבורו ע"כ חוק ואמץ וצו את ישראל וחזקיהו ואמציהו. ואל יתסה מע"ל שנתעכבתי בדרך זה זמן רב זה הכל בטיבת ידידנו פאשא — ועדיין לא קבלתי החמישים ואחד מנת שנתתי לו בהיותו בדורבענד — ומה להאריך מהצער ואהפסד שגרם לי זה השוטה — ואין אני דן אותו למיד רק מפני שמותו כי בהליכתי לגראונע אמר לי שאקבל זה המעות מתנחם וגם נתן לי מיכתב לר' רחמים אך לא ביאר היטב במיכתב — ורק כתב, כמבולבל ומשוגע ואני איני יודיע לשון איוואר — ואחרי בואי לגראונע נתוודע לי שזה המיכתב שנתן לי פאשא הוא מיכתב המטנעים — ור' רחמים אמר לי בזה הלשון שמתחם נתן לפאשא שלושים מנת בשכיל הרב והמותר הבטיח לשלוח להרב — ואם הו' פאשא כותב שגם החמישים ואחד מנת נתן להרב וצריך אני ליתן לכם — בוודאי הייתי נותן לכם — אבל פאשא לא ביאר במיכתבו כלום ואין יכול אני ליתן לכם — ובוודאי האמת עם רחמים. אחד זה כתבתי כמה מיכתבים לפאשא ולא קבלתי שום תשובה מפני שהו' בדורבענד ועכשו שחזר מן דורבענד ג'ב אין לי תשובה רק ששלח מיכתב קטן לתנחם, הניכתב בכתב ידו של הרב ונקרע משיפולי הדיע — וכאשר ראה זה ר' רחמים הו' בכעס גדול על

פאשא. אחד למה לא שלח לו מיכתב השלום של הרב — ועוד ששמע ממכתב זה הקטן שעדיין לא קיבל הרב המעות אשר ביד פאשא — היינו שלושים מנת שנתן לו תנחם וחמישים ואחד אשר נתתי לו אני מ"ה שמונים ואחד — עד שמוכרחים היינו לשלוח שליח מיוחד לפאשא לברר הדבר ועדיין לא חזר השליח. בין כך ובין כך אני מצטער זה זמן רב, וכאשר אמר החכם אל תמנע טוב מבעליו בהיות לאל ידך לעשות — לכן מצוה וחובה עלי להתעסק במיכתבן של ישראל ובמכות הרב כנ"ל. מענין לענין באיתו ענין היות שקיבל עליו תנחם לבוא לדורבנגד לתהות אקנקו — אך כאשר ידוע לי שכאשר ילך תנחם לדורבנגד וישאר עיר גראונע בלא שו"ב יחזור הדבר לקלקלו כאשר בתחילה — כי זה ה' מענתם נגד ר' יעקב מקובא — כי תיכף שאמר ר' יעקב שחיתתו של אל' פסקו אנשי אשכנז מלאכל מחיטתו ואנשי ספרד עמדו במדרס ואכלו — וכאשר באתי להוכיח אותם על דבר זה הם השיבו לי מה לנו לעשות הלא ר' יעקב היבטיה לנו לשלוח לנו שוחט אחד ולא שלח ומה לנו לעשות — ולפי דרכם האמת אתם כי רגילים הם בבשר תאוה. ועכשיו אם ילך תנחם יהי' כבתחילה — וכאשר גרם מזול של תנחם שנתעכתי [בן] כל כך זמן ונגמר בדעתי להתעכב עד אחר פסח כי יש לי עיכובים גם מאנשי ביתי לכן נגמר בדעת רחמים לבקש אותי ללמוד עם תנחם ואי"ה בוודאי אלמוד אותו שחיתת ובריקת והשחתת הסבין ואי"ה בוודאי יהי' בקי בכל הלקי דינים ובריקת והשחזה כמנהג אוכנ"ו כאשר עם לבבי ועם לבב הרב ויבוא עת מועד שהרב יראה ויגל כבודו לא כשוחטי ספרד שאינם יודעים בין ימין לשמאל — והוא רחום יכפר עון — ע"כ יכול כבודו לסמוך עלי ולשלוח לו קבלה בכתב ידו ויכלול דבר זה אף במכתבו להקל — כי כל זמן שלא יהי' דבר זה בוודאי לא יתנו לו שבר על השחיטה וגם המקטרגים לא ישובתו כי עדיין לא קבל מהם אף פרומה אחת ע"כ יעשה הרב כנ"ל גם יודיע כמה קבל מן פאשא — כי מוכן הוא ר' רחמים לקיים הבטחתו ביתר שאת; גם הנראה ממכתב הקטן של הרב אשר החיקא לי' שעתא בוודאי אני מצטער על זה לכן תיכף שיכתוב הרב כנ"ל ויחוק גם דברי בוודאי השתדל לכבודו של הרב כאשר עם לבבי וכאחד מתלמידיו המובהרים רק ימחול כבודו לכתוב כל דבר כאשר עם לבבי כי הכל הוא למכות הרב ואל יבוס אל המלעיגים יאמין לי הרב שיש לאל ידי לתקן כל דבר טוב כשביל כבוד הרב בכל המקומות להעמיד כבודו של הרב על תילה אך בעור השם ובעור הרב וב"ה שאף השרים של גראונע משבחים אותו באמנם אם השליח של הרב הוא עושה כל דבר בחכמה ק"ו הרב בעצמו וד"ל גם יכתוב לי הרב מכל עניניו. גם יכתוב הרב לר' גרשון מקובא למה הוא נוול השני מנת שלי עבור החלף ועל השארי ענינים של קובא אין לי פה להשיב ד' ישלם להם כפעלם ואף לזה הרשע האוכנז האחד ואף הטני וד"ל — הנה שמעתי שהשלושה תלמידיו היינו צפניה ופאשא ור' יעקב ה' בדורבנגד — והרב כעם על פאשא והוציאו מביתו בניו — מתמה אני ע"ז כי נהירין שבילי דאנישמאן כשבילי דנהרדע ולא מצאתי בו שום עולה רק זה שהוא שומה ובפרט שהייתי בניואפנע בתחלת המחלוקת ולא ראיתי בידו מאומה מן החרם רק צפניה ועוד אחד מהדיכים את העולם — גם בהיותי בדורבנגד אמר לי הרב שתלמיד אחד כתב לכם שההמון עם אינם רוצים בו ואינם אוהבים אותו — זה שקר מחלם ונהפוך הוא — אך החכם עיניו בראשו וד"ל ואם

כבודו ירצה יודיענו גם מזה. גם הנני להודיע למע"ל אשר בהיותי בעיר מאשקאצ'א ראיתי בשם תלמיד אחד יפה תואר ויפה מראה גם הוא מושלים במעלות ויראת השם ושאלתי עליו בן מי זה העלם ואמרו לי שהוא יתום והוא ממשפחת הרב שמו עקיבא בן שלמה ונתעוררו רחמי עליו ועסקתי בטובתו שיתנו לו אשה בלי שום הוצאות היפך מנהג המדינה שבכאן וגם עקיבא הגדול אהב אותו הרבה ועסק בטובתו בחינם ממש גם אני הבטחתי לו לבקש להרב בשבילו שיתן לו רשות על השחיטה כי עקיבא רוצה שיהי' זה התלמיד שוחט בטאשקאצ'א וכאשר אני גרמתי לו ליקח אשה כי בוודאי לא הי' לוקח אשה בזמן קרוב כי לא הי' ביכולתו—ועכשיו שרחיים בצוארו והכל בסובתי לכן אני מפיל תחנתי לפני כבוד הרב לשלוח לידי שטר קבלה בשבילו ואני השתדל לראותו שיהי' הכל על נכון ויקיים הרב בזה שלושה דברים א' ומבשרך אל תתעלם—ב' להודיע אהבתו של הרב אילי שאין דבר נמנע ממני—ג' להחיות נפשות עניים התלויים בזה התלמיד שהם קרובים של הרב. וכבר עסקתי בזה עם עקיבא הגדול שלא יחסר להרב חק המוטל על התלמידים רק באיחר זמן מה וד"ל כי אין לו עכשיו אף על הוצאות הדרך לדורבנגנד ומפני רוב טובו ורכות טבעו של הרב קצתתי ואמר שלום מאדון השלום ואיתי ירד נפשו משה מקרוב ענשטוק הינני פ"ש אנשי ביתו מקטון ועד גדול ובפרט לידידי ואו"נ ר' אברהם פיטר נ"י פ"ש כל תלמידיו בוודאי אני דו"ש וטובתם ובכל מקום אשר ירוך כף רגלי הולך ואור כבודו של הרב עם תלמידו ר' יעקב מקובא — היפך מנהג ספרד וד"ל גם אל יתמה מע"ל שאני שולח לכם המכתב של ר' מיכל שוחט של אוכנ"ז כי ידיע למע"ל שכל העולם תמוהין ושאלוין למה אין הרב מתקן שיהי' המדינה כתוקנה וכאשר דיכרתי איתו ובוודאי האמין לדבריו וכללא דמילתא מי שהוא ת"ח והרדיה ביראת ד' דברי נשמעין לו לבר אוכנ"ז הגרועים מבעלי המלאכת וד"ל ע"כ ביקש אותי שאשלח גם מכתבו ליד הרב כי רוצה הוא לשמוע דברי כבודו.

א"ד ידירו משה הנ"ל.

מנהגי היהודים בדרבנדר'.

מילה. האשה הולדת בעת לדתה כורעת על ברכה, והמילדת עומדת מאחוריה ומקבלת את הילד בקערה של עץ. המילדת כאשר תקבל את הילד או במדרה בעזאלצ'א זיא את הילד, אם זכר ואם נקבה, און וואשט אפ דעם זאלץ, ומניח את הילד גיט געוויקעלט בתוך הוויגעלע, אשר בהוכה נקב און דאס אדעאל וואס מיא לייגט אריין אין וועג האס איין נקב נגד הנקב של הערש, וכאשר מניחים את הילד בתוך הערש ומתחת הערש כלי חרס לצרכיו און עם איז אוי אוסבראייעט אז דאס קינד האט זייגע צרכים געהט עם אראפ דורך א הילצערנע טרייבעל (קנה) אל הכלי, ולמעלה מכיסים את הילד בכרים ובכסתות ועל הכרים והכסתות בינדעט מען צו מיט געפלאכטענע לענטעס דיא גאנצע וויג ארום און ארום, ומזה טרעפ'ס זיך אז די קינדער האלמען גיט אויס ורוב מהם ימותו, ווארום זיי ווערין פֿאר שטיקט פֿון דיא כרים וכסתות. — אל הולדת לא יכול לבוא שום

⁽¹⁾ מכתב יד הנוסע, וראה למעלה (חלק א' סי' י"א עמוד 64—61) ודבריו פה ישלימו את הנאמר שם.

איש כ"א המילדת והנשים מקרובה הקרובות, עד שבע שבועות מיום לדתה. ביום השמיני אם זכר הוא, מתקבצים לביהב"ג ומתפללים, ואחר התפלה, השמש מביא את הילד (כי המנהג של קוואטער לא יש להם) לביהב"ג, וגם מביא עמו כל הדברים הנצרכים למילה כמו קערה גדולה של נחושת ועליה כוס עם הומץ, אינן אקאילעבדיגע שטיקעל וואסע טבולה בשמן זית, גם מן העשבים כתושים להניח על המילה. וגם כוס של ברכה עם יין, ילד אחד אוהו בידו קובץ נרות של שעה דקים דולקות, והסנדק יושב על ספסל אחד אשר לא מיוחד לכאס של אליהו (כמו אצל יהודי גרויסמאן) והסנדק לוקח את הילד בידיו ואוהו אותו הראש לבטן שלו והרגלים בין רגליו, אח"כ באים שני אנשים ואוהזים את הרגלים של הילד, אחד מימין ואחד משמאל, והרב ימול את הילד, כחוק וכדת משה וישראל והברכות כמו שנדפס בסדורים וכמנהג ק"ק הספרדים של ליוורנו. פריעה יש להם לאיש מיוחד לזה, ומציצה יכול להיות מי שיהיה אפילו ילד קטן, באותו הזמן נערים דווקא מביאים יי"ש ומחלקים ביניהם ומכבדים את האנשים הזקנים, והשמש לוקח את הילד ונושא אותו אל ביתו. וזוה נשלם מנהגי המילה, כיבוד של סנדקא מוכרים על כל השנה בשמחת תורה, ולפעמים כמה אנשים קונים זה בחבורה, וביניהם יכול להיות בורים וילדים פראים וכדומה, הבסך מגיע לרוב, אבי הילד לא יכול שבע שבועות מיום הלידה לרחוץ במים את גופו או בנהר או במרחץ או בים, וגם כן אסור לו לכתוב שום דבר במשך הזמן ההוא מפני שהם אומרים שזוהו סכנה להילד, כל שבע שבועות אסור לשוט אדם לעלות על הגג של הבית אשר לשם היולדת, וזוה לפעמים יקרה כי מי שלא ישמע לחוק הזה נעשה מחלוקת גדולת עד שפכות דמים. —

ואם נקבה מתקבצין אל היולדות נשים זקנות ונותנין לה שם ואינם מודיעים להרב ולשום אדם והשם כפי רצונן. —

אש אסור לקחת מן הבית ההוא וגם שום כלי אסור ללות מן הבית ההוא. הנוך הילדים: די קינדער האדעוועס מען זעהר ווילד אויס אינ זעהר אונריין, לפעמים ועל פי הרוב מכוסים הם בצרעת ובבהרת ועפ"י הרוב על ראשם ועל כל גופם. וויא דאס קינד ווערט שוין אביסעל גרויס לערנט מען איהם רייטען אונד טיא גיוויינט איהם צו לכלי זיין, ולפעמים ילדים של ארבעה עשר שנה הורגים זה את זה בכלי זינגם עד מות, והיו כמה וכמה פרימייערים בתוך העיר. וואס אן בעלאנגט צו דרך ארץ אונ ריינקייט, איז קיין אירעע. הם מורגלים לכינים מיום לדתם עד יום מותם. אין דיא חדרים לערנט מען צו 30 עד 40 קינדער ביחד באין סדר ומשטר למי. התורים הם מסוכות עניות דלות וקטנות מלאים רפש ומים עד הברכים, ועליהן יושבים הנערים ורגליהם תחתיהם ולומדים אלפא ביתא וקריאת סדר וחומש בתרגום טט. — מהם לומדים בחדרים עד עשרים שנה ויותר מי שרוצה מהם להיות חכם דהיינו שוחט ובודק ורב באיזה מן הכפרים, ואז כאשר ישלים את למדו בתוך החדרים ההם אז ילמד אצל דרב או אחד הרבנים אחרים. והאחרים לומדים עד שידועים מעט להתפלל ולקרוא בספר, ורובם אינם לומדים כלל, וכאשר נתגדלו, הם עוסקים במסחר קטן מרגילים א"ע למכור פירות אבטיחים דיניות בחוצות המגרש שלהם או עוזרים את אבותיהם במלאכת המאראנא. —

מנהגי שידוכין: כאשר בתולה תמצא חן בעיני בחור אחד, או יאמר אל אמו כי הנערה בת פלוני מצאה חן בעיניו ורוצה לקחת אותה לו לאשה, אז האם של החתן הולכת אל בית הכלה ומדברת על לב הנערה וגם עם אמה, ועם אביה וקרוביה, יותר יכול לצות בזה אחי הכלה, כי דעתו יותר גדולה מכל דעות אנשי הבית, אם לא מצא החתן חן בעיני הכלה והוריה, אז אומרים לה כי אינם רוצים וגם הכלה איננה רוצה בו, ואז תצא האם של החתן בחרי אף מביתו, ותוציא שם, כי החתן איננו רוצה בהכלה אף כי הכלה חפצה להתחתן בו. ולפעמים נעשה רגז בנייהם, וגם מחלוקת גדולה עד לשמים, ואם באופן שהכלה רוצה וגם הוריה ואחיה, או האם של החתן הייבם אן זיך בעדינגען וויא פֿיעל געלד מיא זאל אירר דארפֿען געבען, אם הכלה בת עשיר ויפה ומיוחסת או לפעמים נותנים לה עד שלש מאות ויותר רו"כ, ואם איננה בכל המעלות כי אם באחת מהן או נותנים לה פחות מזה, אבל לא פחות מן שישים רו"כ יתכן לקנות אותה, אפילו אם אין לה שום מעלה מן המעלות הנזכרות. בעד הכסף הזה אשר היא תקבל מן החתן לוקחת שני בארדאקים קופערנע כלי הבית שונים ובגדים ותכשיטין וכדומה, והוצאות החתונה. — האם אשר איז טרוצה גיווארין בסך הכסף עמהם, תלך לביתה, ומודיע להחתן דיא איינזוויליגונג בבית הכלה, לפנות ערב שולח החתן אל הכלה ארוז ובשר ועושה סעודה בבית הכלה על הוצאותיו, ולשם יבואו קרובי החתן עם הקרובים של הכלה ואוכלים אצל הכלה ומשם הולכים כולם מבית הכלה אל בית החתן ג"כ על הסעודה המוכנה להקראים בהם. למחר בבוקר מתקבצות נשים ועלמות ובתולות אל בית הכלה, ומן החתן מביאים להן קערות ועליהן מנעלים פומקאות צורעקים, ביצים וצמקים, אנוזים טבעת ומטבעות כסף אחדות, או הכלה נותנת את הצורעקים והתפירות והלחם להנשים והבתולות ועושה להן סעודה ואח"כ הולכות לבתיהן. למחר או ביום השני יבואו שני המחזותנים אל בית הרב והוא כותב תנאים בנייהם, ושני הניירות נשארו בבית הרב למשמרת, עם טרעפֿט זיך אז מיא פֿארשדכנט אמירל צו 4 יאָהר, לייגט מען אפ דיא חתונה אויף אלאנגע צייט, ועל פי הרוב הבתולה מן 10 עד י"ג שנה נעשה חופה, והחתן קען אלט זיין ביז 25 אדער ביז 30 שנה ולפעמים החתן איז אויך אלט 12 או 13 שנה. אוג ווען עם טרעפֿט זיך אז עם ציהט זיך אפ אחתונה אויף עטליכע יאהר, או החתן מחויב להלביש את הכלה במלבושים ובמנעלים ולשלוח לה מתנות תמיד, ובאופן או איין צד וויל ניס, איז אזויא אם המניעה מן הכלה או מחויבת להשיב להחתן כל ההוצאות מיום כלולתה עד היום ההוא, ואם מצד החתן איז פֿארפֿאלען אללע זיינע הוצאות, ואז נעשה זיך פֿארנאנדער דער שידוך, ובלא גמ, יען כי ארוסן לא יש בדבנד, יען כי איננו מקדש את הכלה בעת התנאים כמו יהודי קובא ובמדינות אחרות בקוקו. החתן מן התנאים עד עת החתונה, לא יכול לבוא אל בית הכלה ולא לדבר ולא לראות את הכלה, רק מתר לו לכת עם קרובי הכלה והוריה, אבל הכלה אסור לדבר אפילו עם קרובי ואבות החתן, ואפילו עם חבירי החתן ואם לפעמים יקרה מקרה שאחד מהם יעבור לפניה או מכסה א"ע בסדינה או בצעיפה אשר על ראשה, אם יודעם לפעמים התונה אחרת והחתן והכלה נקראים אל החתונה, אז החתן לא יולך לרקוד במחול עם הכלה, כי אם הכלה לבדה תלך לרקוד ומכסה בצעיף על

ראשה ופניה והחתן בעת רקודתה יתן לאיש מטבעה של נייר או של כסף, והאיש
ההוא מניח את הכסף בידי הכלה, וגם הבידי החתן נותנים נ"כ כסף מתנות להכלה
בעת רקודתה. — איין ליעבע שפיעלט זיך ניט בייא וייא, אבער דאך טרעפֿט זיך
עס בייא וייא זעהר זעלמען. בכל שבת ויו"ט מביאים מבית החתן אל בית הכלה
צו פֿערזוכען מן המאכלים, החתן שולח אל הכלה בקיץ מפירות כרמו, יין ווי"ש,
וכדומה, והכלה שולחת לחתן איין יארמולקע, כיסים או מיני דברים ממלאכת ידיה.
בלילה הראשון מן השבוע מביאים האכילה צו דער כלה ריז מעל, ובשר,
געהן ארויס דיא כלעס מיידלאך וואס שלאפֿען בייא איהר אונ בעשיפטען דעם חתנם
בחורים מיט אש, אונ טוהען אן אויף זעהר האלו דאָנאזשעס אונ קאל פֿון בהמות
ווארפֿען זייא ארויף אויף זעהרע קאָפֿף. ונעשה אנרויסער לארעם אנעשרייא, רבים
מהם מקללים אותן בעד זה, ובאותו הזמן הבתולות טאנצען לקול הוורנא, ובתולות
ונערים יחדיו מתופפין בכפיהם זה על זה, עס איז א ווילדער גערידער. ואחרי
הקאלאכאנאל מתפפרים לבתיהם, ואחרי הרעש הנורא, תשוב הדומיה כבתחלה,
הכלה נשארת עם עלמותיה בחדר מיוחד, ושם שלאפֿען הבתולות עם הכלה כל
אותו הלילה. —

מנהגי חתונה בדרבנדר. החופה תמיד ביום ד'. וביום ה' לפני החופה
הייבט זיך אן החתונה. על אופן זה: ביום ה' מתאספין ג' או ד' בתולות קרובי
הכלה ומלבישין את בנדי הכלה, והולכות כל היום בכל העיר לקרוא את הבתולות
והנערות שיבואו לישן אל בית הכלה. והחתן שולח לפנות ערב ביום ההוא אל בית
הכלה הצי פוד (ואם עשיר א' פוד) אורז 15 פֿונד בשר ויין ומה עושים תבשילים
להבתולות אשר באו לישן אל הכלה. ובאותו היום אצל החתן יוצאים בחורים לקרוא
את הנכבדים, והשמש של ביהב"נ קורא את כל אנשי העיר בכלל אם עשיר הוא,
ואם לאו, קורא השמש את אלה אשר החתן מצוה כפי ערכו וכחו. ועושים משתה
ושבחה באותו הלילה בבית החתן. ביום ו' עש"ק איז גאר ניטא וואס צו שרייבען,
היום הולך ויעבור באין שום דבר, רק ביום השבת בבוקר כאשר כולם הולכים
לביהב"נ לתפלה, או הבתולות לובשות בגדי הכלה 5 גרויסע והמותר קטנות והולכות
בכל החוצות וקראות לכל הנשים, בכל בית נותנים להן בעד קריאתן, התיבת
צוקער או קאפ' א' או תפות או ביצה. בשבת בעת התפלה רופֿט מען דעם חתן
ניט אויף, רק אהר החופה, ואו אהר התפלה הולכים כל הקרואים והקראות הן
מצד החתן והן מצד הכלה אל בית החתן ושם סעודה בשבילם, ומשם הולכים כלם
אל בית הכלה מקודם הזכרים ואחר אכילתם יבואו הנשים, ואוכלין גם עס בטעודה,
והנשים עם הבתולות נשארו בבית הכלה כל היום עד הערב, הבתולות והנשים
צעירות מזמרות בכלי הארמאָניקעס ומכים בתופים ובאגרופותיהם (בידים) ושורין
שירים שונים והנה אחד לדוגמא¹).

במוש"ק עושים סעודה בעד הבתולות, ואח"כ הולכות לישן עם הכלה.
ביום ראשון מתקבצות הבתולות ויושבות בעגול מסביב הכלה ומזמרות עוד
שירים ומכים בתופים, וישירו שירים כנ"ל.

ביום ההוא עושים סעודה בעד הבתולות בבית הכלה וסעודה ושמחה בבית החתן בעד הביריו.

לפנות ערב מזמרות הבתולות לפני הכלה שירים כנ"ל.

מאנטאא אונ דינסטאא פֿירט מען דיא כלה מיט דיא מיידלאך צו איהרע פֿריינד זענגען זיך, אין גאס פויקט מען בתפים, אונ דיא כלה נערט זעהר אָפּ-געריסען אונ באַרוועס, אפילו בת עשיר, מפני אבל אשר היא מוכרת לעזוב את בית אביה ולבוא אל בית אחר, הבתולות מנגנות בדרך עור שיר בלשון קרה, אונד דיא פֿריינד מקבלות אותה בסבר פנים יפות ונותנין לה מתנות בכסף, ומבכדין אותה במאכל ומשתה. — ואם יקרה לפעמים שהכלה עוברת עם בתולותיה ברחוב אשר החתן יושב שם, אז יוצאים בתורים ומשליכים עליהן חול אפר ואבנים קטנות לצחוק! — בשני הימים האלה מוליכים גם את החתן עם הביריו ג"כ קרוע ובלוע אל ידידיו, והם נותנים לו מתנות כסף ומבכדים אותו במאכל ובמשתה. החתן מחויב לעשות בנדים על חתונתו לכל אנשי ביתו, אם עשיר הוא יעשה להם משל משי ואם עני בנדים של צמר גפן פשוטים, כליל ג' אבי החתן עושה סעודה בעד הקהל. —

יום רביעי מהענה החתן והכלה, ארום האלבען מאג מצד החתן הולך אחר מקרוביו ואיזה אנשים מן הקהל השו"ב והנשיא ועוד אנשים אל בית הכלה צו שאטצען דיא זאכען וואס דיא כלה האט גימאכט פאר דעם חתן'ס נעלד, ואם אבי הכלה עשיר אז יוסף לבתו גם משלו הן מבגדים ותכשיטין והן מבלי הבית. אונ דאס וועט אלץ אפניסאצט, ביים שאטצען ווערט א קריגע עד לב השמים לפעמים שלאנס מען זיך, ווייל דער אבי הכלה ווייזט דרייא טאל וויא פֿיעל עס איז ווערט מן הפפצים, ביז וואנען עס ווערט צו ווישען זייא א מיטעל אונ מיא קומט דורך. אח"כ מוליכים את החתן והכלה אל הים לטבילה ולקחים את המלבושים החדשים שלהם, אשר תיקנו בשביל החופה עמהם, ואחר הטבילה מלבישים אותם שמה. אצל החתן הולכים בחורים וילדים והשושבינים ג"כ, והתוף לפנייהם. ואת הכלה ג"כ מלבישין אותה מלבושיה החדשים אחר הטבילה ביום ומלובין נשים ובתולות אותה מן הים בתופים ובמחולות ומכים כף אל כף ושורדין שירי ענבים בלשון קרה. את הכלה מביאים אל ביתה, והבתולות יושבות סביב הכלה ומשורדין שיר בלשון שלהם, בשעת מעשה קעמט מען דיא כרה דעם קאפף, והיא בוכה בדמעות תמרורים, נאך דעם צינדען אן רבתולות את הפֿאָנארען והגרות והכלה תעמוד ממקומה, ותפול על ברכיה לפני אמה ובוכה ומבקש מאתה מחילה אויף איהר אונרעכט וואס זיא האט גיטאָן קענען איהר דיא נאנצע צייט וואס זיא האט צו גיבראכט בייא איהר מיום הולדה עד היום הזה. דיא מוטטער נעהמט איהר ארום ובוכת אונ ווינטט איהר צו זיא זאלל קריגען חן בעיני בעלה וקרוביו, ואח"כ לוקחות הבתולות את הכלה ואם יש לה אח או הוא מבין א"ע להוליכה אל החופה ואם לא יש אח או דודה מליך איתה אל החופה, והבתולות טראגען ליכט מיט פֿאָנארען מאחריה. ומביאין אותה אל הצר ביהב"ל, ושם אחיה או דודה מבנים אותה אל תחת החופה של ארבעה מקלות כמו אצלנו. —

את החתן מוליכין ג"כ מן הים בשירים של ישראל, אונ מיידלאך נעקן איהם מקבל פנים ויין מיט שיסלען קופענע אויף זעהרע קאפף, אונ אין דיא שיסלען וינען

הונציה אעם דאס איז נימאכט גיווארן אויף: ארום און ארום שיסעל זיינען ארום גילענט בעגול מסביב גרויסע אפפֿעל צו 3 או צו 4 און אין דיא עפפֿעל זיינען אריין גישטעקט גיווארן דינע פאלעצקעס. דרייא שטאָק פֿון אללע זייטען קומט עס אויס כנברה ובתוך עומד אילן קטון ועל ענפיו תהובים שושנים ופרחים וגרות דקים על שעות דולקות, על המקלות של הרפנים בין כל תפוח ותפוח בתוך תלויים קאָנ-פֿעקטים שונים ואנשים יבשים ועל המקלות העליונות מסבכות שונות תהובות ועל ראשי המקלות כמפחות של משי שונות מצבעים שונים, וכוה נושאות הן על ראשיתן אחד או שנים אצל עני וכתמשה או ששה אצל העשירים, חוץ מזה הן נושאות שיסלען מיט צורעקעס וביצים ומיני מאכל לקבל את פני החתן וכן מקבלים אותו ומוליכין אותו אל ביתו. בכואו אל הבית שם הנשים והעלמות אשר בבית, געהן צום חתן הייבן איהם אויף דיא פאפאכע ומנשקין אותו במצחו, ואח"כ הולך החתן עם חברת מרעיו צו זענגען זיך אצל כל קרוביו והם מכרכים אותו, יתהולך וחזור לביתו, הכתורים מוליכים אותו אל החופה בכלי זכר של הורנאָץ הפאטאריית עד הצני ביהב"נ, שם הורנאָץ הערט אויף צו שפיעלען, והחתן מוליכים אל תחת החופה, הנשים והכתולות תשמרנה מבחוץ, עם הורנאָץ ביחד, כאותו הזמן אכות הכלה יושבים קרועים ובלועים על הארץ בביתם על אשר בחם העשב אותם ואת ביתם על תמיד, ואבות החתן אינם הולכים לחופה מפני שנצרך להם להכין את צרכי הבית ומכבים על החתן והכלה עד שיבואו מן החופה. — ושם תחת החופה עומד הרב עם שני תלמידים והכלה תסבב את החתן פעמים אחדות והשושבינים עם אנשים מחויקים גרות ופֿאָנארים בידיהם, והרב מסדר קידושין כדת משה וכמנהג ק"ק ספרדים. אחר החופה כאשר הרב נוכר את מלאכתו השושבינים לוקחים החתן והנשים את הכלה. תיכף זורקים בקנה שרופה ותפֿאָנגים וגם ראקעטים, וכל הבחורים צועקים הורא לקול זורנא המהלל לומר ולקול התופים של הנשים, וכאשר יעבורו החתן והכלה לפני הבתים, אז הנשים והבתולות העומדות על גני הבתים זורקים עליהם אורז וקול צעקה גדולה מסביב, אייגער שטיפט און שמויסט דעם אנדערין און עם סוהם זיך דארט א ווילדער גערידער. וויא מען בריינגט דיא זינגע פֿאָר אל בית החתן שם הויפט דיא זורנא צו שפיעלן א לענגיקא מיידלאך טאנצען, אין דעם ביישטידל פֿון מהיר ווערט ביא שמירט מיט האניג און אויבן א ליבסעל ברענט, כאשר הכלה טרעט איבער דעם שוועל, שטעללט מען זיא אוועק אין א ווינקעל אויבען אָן, וויא נאָטטס מאמע, פֿאר דעקט איז זיא מיט זעהר פֿיעל מיכער אוי וויא הכלות אשר במגו, ונערות הרבה עומדות סביבה ומשוררות שירים של ענבים של קדר, מעמידים גרות מסביב לה, און שפיעלען מיט הארמאָניקעס ומכות בכפות ידיהן עם איז נישט א שלעכטער וויר, והחתן כאותו הזמן יצא לטייל עם השושבינים או עם חברת מרעיו עד סעודת הערב.

בלילה תיכף אחר החופה מתקבצים האנשים בבית אחר והנשים בבית אחר, כאשר האנשים זעמזען זיך על הארץ כמנהגם, אז בריינגט מען שיטטיבלאך איין געוויקעלט אין זייא שטורעקעס, און מיא לענגט עם פֿארנאנדער לעבען אייניגע פֿון זייא, דער נאך קומט אריין איין מענטש און געהט ארום פֿון פֿאלע שטיקער רעסטאָך אונד ווארפֿט יעדערן א שטיקעל רעטן, דער נאך טראגט מען ארום

אגראֵין מים יי"ש און מען גיט יעדערן אדומקע בראנפֿען, דיא רעטמאך איז במקום לקח. ויין נותנים הרבה למאד על השלחן. ואח"כ מוביאים המאכל וואהני Vahni (והוא מאכל הגעשה באופן זה, בשר עם צמוקים ובצלים וארבעים במים יבושל, והוא בתארו כמו הרמסל פֿלייש שלגו) וגם פֿלאָוו; בזמן האכילה לא מנגנים שום כלי זמר ולא ישירו שיר כי אם מבלים השלחן רק בדברים בטלים. אחר האכילה נותנים רק הקרובים משני הצדדים דראָשע געשאנק רק בבסך ולא כלים, הרב עושה מי שבידך. בבית הכלה בעת ההיא יושבות סביבה רק בתולותיה והן משוררות ומזמרות על הארמאָניקי וסכים בתופיהן ובכפות ידיהן און אטווידען איהר דיא צייט, אח"כ כל הבתולות הולכות לבתיהן ושתי ייעננים, אחת היא אחותה ואחת דותתה, ולפעמים באות גם מן חברותיה העלמות, והן תשארנה אצלה, ואז נתתן להן אכילה. החתן והכלה מתענים ביום חופתם. —

הנשים מתקבצות בבית אהר וכאשר ישלימו את האכילה הן הולכות לבתיהן, והבחורים והאנשים משמחים בבית החתן עד שפעט אין דער נאכט, אח"כ פֿירט מען אוועק דעם התן אין דעם בעזונדער חדר וואו דיא כלה וישצט, ואחר המצוה, עומדים הבחורים וצועקים שיצא במהרה, ואך כאשר יוצא מן הבית מתחילים הבחורים לזרוק בתופאנגים ובקנה רובה, ובחורים ובתולות יבואו אל חדר הכלה, ותופסים את המטפחה במקום הסדן — וגושאים בקול המולה להראות להרב ולאבות הכלה, והאם של הכלה מחויבת ליתן א' תרנגול ותרנגולת להם, ואם היא לא נותנת, אז הם גונבים אצלה, וממנה דולכים וגונבים עוד בבתים תרנגולים ותרנגולות ומביאים אל השוחט לשחוט, ועושים הם שאשליקים ואוכלים ושמחים כל הלילה. וכעת השו"ב בורגי בטל את המנהג המשחת הזה, יען כי צערו אותו אחר הצות הלילה לקום משנתו, והכו בתוך הלונותיו ועשו צעקה וקאלאָמאָנאל גדול, וכעת לא עושים בן. ובחוצות המגרש, מי שנותן להם אגרות כסף ומי תפוחים, והן תשובנה אח"כ אל חדר הכלה אונד פֿארנאשען עם דאָרט, תיכף ומיד פֿאר היינגטמען איהר מיט א סדן, והיא מחויבת להשאר בחדרה מתחת לסריגה 12 סאָג, בשבת אחר החופה דופט מען אויף דעם חתן בביה"כ לתורה, ואיר האכילה מתאספים הבחורים אצל החתן ומזמרים שירים עד הערב, ובבית הכלה זיטצען אויך דיא בתולות דעם נאנצען טאג אונטער דעם פֿאָרהאנג.

ואם החתן הוא מן הכפרים, ניבען דיא מיידלאך גיט הערוים דיא כלה דעם חתן ביז וואנען ער בעצאלט זייא גיט א רוי"ב או שני רוי"ב פֿאר דעם וואס זייא זיינען גיווען ביחד עם הכלה דיא נאנצע וואך. — והחתן יבוא מן הכפר ביום שלישי בלילת המון בחורים עם זורנא ושירים וזורקים בתופאנגים ועושה החופה, אונד נעהמט דיא כאלעצעקע מיט, אין דאָרף אריין, דיא כלה פֿיהרט מען בתוך ארבע, ולפעמים או דיא כלה איז בתוך הכפר או אנשים ונשים מן העיר פֿאָרדען אל הכפר אל החתונה רייטענדיג על הסוסים בלילת בחורים עם זורנא ושירים ותופאנגים וכדומה. —

מנהגי החגים:

חג המצות. קודם ר' חודש ניסן מתחילין למחון החטים של פסח אשר הם שמורים אצל כל א' וא' בבתיהם מן חודש אב זמן סוף קצירת החטים. המנהג

שהנשים העניות העבריות לוקמין לקט בשדות של הישמעאלים ואינם מוחין בידן, אצלם כמו מצוה ומקור לזה לא ידוע, ובכל ערב וערב הן באין מן השדות ודשין את אשר קבצו במשך היום בשביל מצות שמורה; אחר זמן הקצירה מה שנשאר אצלן יותר מכפי צרכן הן מוכרין לאחרים. ויש מהאנשים אשר הולכים לקצור בשביל פרנסה בשדות של הגוים ולוקחים להם אחד מעשרה אלומות, שכר טרחתם. וטוהנים את החטים ברחיים של גוים בכשרות. מן ר"ח ניסן מתחילים לאפות המצות, אפיה כך היא: התנורים שלהם נוכא בחוך קרקע הארץ אוים נעשמירם בחמר מסביב סבנים, רחב למטה וקצר מלמעלה, מאן הייצא אוים דעם אויבן מיט חוואַרסס, דיא מייג ווערט גיקנאטען בדודים של נחושת במים שלנו כפי שיספיק להם ואינם מערבים מים אחרים שלא לן בלילה, קלייבען זיך צו נויף מיידלאך מיט ווייבלאך אויף דער ערד, ייערע האט אקופערנעס טעלער בייא זיך ועליו וועלנערט זיא דיא מצה דער נאך גיט זיא אוועק צו רעדלען לאהר, אצל התנור יושבות שתי נשים זקנות ואם קלעפען צו דיא מצות צו דיא ווענט פון דעם אויבן הנקרא אצלם תנודור. והמצות הם דקים, אונד בלאס, ואין להם המראה כמצות שלנו, ווייל זייא טריקע-גען זיך נור אונ געהן גיט אויף. — קודם החג מלבינים את הבתים ומגעילין את הכלים כמנהג בכל תפוצות ישראל. מכירת חמץ לא ימצא בפה. ביעור חמץ כמו אצלנו. ערב פסח עד חצות היום כ"א טרוד בעסקן, ומן חצות היום ואילך מתעסקים בצרכי הסדר. דהיינו סאלאט, עוד יש עשב אחד שנקרא כרפס גם בלשון הגוים והיהודים והוא מעט מר, בשביל כרוד יש בכאן עשב מר מאד (?) ובשביל כורך אוכלים הסאלאט, הרוסת מבינים קערה גדולה, מן אגוזים, תפוחים שקדים וציממערין מעורב ביין, וזה החרושת הם אוכלים בכל יום כמו תבשיל, כליל של פסח מתאפים אלה מן הבעלי בתים אשר אינם יודעים לקרוא אל אחד היודע לקרוא או אל אחד החכמים, וכל א' מביא עמו את יינו ואת לחמו ואת עשבים עם כל מאכליו לטם, ושם הם יושבים על הרצפה בעגול מסביב ואחר אומי התגדה ומתרגם אותם בלשונם. גם הנשים יושבות ממרחק ושומעות את התגדה מרחוק. ויש מהם אחרים אשר אוכלים גם את הפלאו הנעשה מאורז. מאכליהם בפסח בכלל הם בשר ומים, המים אינם שותים בכלל ומי מהם ששותים מביאים להם צוקער של פסח מן רוסיא. המצות מומינים בשביל כל השבוע כולה. פסח אצלם שמונה ימים, מן הג הפסח עד ל"ג בעומר אינם מגלחים ראשיהם. את הספירה הם מונים. —

בהג השבועות, נוהגים לאכול מאכלי הלב כמו אצלנו והבתולות מתקבצות אנודות אנודות ועושין סעודה ושסחה. —
מן שבעה עשר בתמוז עד אחר ת"ב אינם מגלחים ראשיהם ואינם רוחצים

ביום ואינם עושים חופה וכלם מתענים. —

בתשעה באב נוהגים כמו אחיהם הספרדים הנזכרים למעלה.
מן חדש אלול הם משימים לסליחות בכל החודש כלו, ותוקעים בשופר אבל לא התקיעות כמו אצלנו והשופרות שלהם קרן של איל לא מעובד ומתוקן כמו אצלנו, רק כמו שכורתים מן הראש של איל לכן גם הקול משונה אצלו.
ד"ה. מתקבצים לבידב"ג לתפלה, ואינם בוכים ומתפללים בלא נגון כמו בשאר הימים, והמאטיוו שלהם כמאטיוו של הישמעאלים כמעט דומה. והולכים איש

אל רעדו לכיבוד ואומרים מועדים לשמחה, ור"ה אצלם לא כמו אצלנו רק כשארי
התנים, אבל הלכים לתשלך האנשים ולא נשים. —

תקיעת שופר מוכרים, ולפעמים נותנים בעד כיבוד זה מן עשרה עד שלשים
רו"כ ומי שקנה מכבד את הרב לתקוע והכסף שייך להרב. —

יוה"כ"פ. בלילה השיך לערב יוה"כ"פ מתחילים לשחוט הכפרות, ואין להם
המנהג שילך השוחט אצלם, כ"א מביאים אל השוחט, העניים מחלפים הכפרות זה
בוזה והעשירים מהלקים הכפרות לעניים, ושוחטים בשביל אכילה עופות אחרות.
ונהגים ליתן גם להשוחט כפרה אחת בשם נדבה. יען כי הכפרות לא נקראות
אצלם כפרות כי אם נדבות, ויש מהם ששוחטים לפעמים צאן או בקר בשביל נדבה
ומחלקים הבשר לעניים והעוד להש"ב. סעודה המפסקת כמו אצלנו.

גרות של שעה עבים מאד מדליקים הרבה אצלם אבל לא מכל בית ובית
רק מקופת הקהל. — בלילה הולכים לביה"ב ומציאים כל הס'ת ומכורים אצל אור
זרוע את כל הס'ת ולפעמים יתקבץ מזה הכיבוד עד המשים רו"כ ויותר והמעות שייך
להרב. ביוה"כ"פ מתפללים כמנהגם בלא שום נגון ובכיה כמו בשארי הימים רק מתענים
כולם, רק הבתולות מתקבצות חברות חברות והולכין לטייל בתוצות עם תופים
ומזמרים נגונים בהארמאניקים. ויש מן הבחורים לפעמים שהם נ"כ מתערבים עם
הבתולות בשמחתיהן. — ויש בורים המשמחים בקארטען מן הלאנגע וויילע. ותוקעים
תקיעה אחת במוציא יוה"כ"פ קודם ערבית כמו אצלנו.

חג הסוכות: יום א' קודם החג, מביאים הגוים לשוק לכבוד על המורים
ענפים לחים מאילנות פשוטים על הסוכות, כל א' וא' עושה סוכתו מן ד' מקלות
והרפנים עושים נ"כ מן הענפים, אחרים עושים אותם בחציריהם וא' על הגנות של
בתיהם, באין תואר והדר להם, ורח קטן יכול להרום אותם. גדלן לא יותר
שיכולים שנים או שלושה אנשים לשבת ברוחק. ואינם ישנים בסוכה, רק הרב הזקן
ר' יצחק הוא ישן בסוכתו כל החג ואינו הורך לבית כלל ושם דירתו, באם שלא
ילך הנשם. — לולב ואתרוג עד אשר לא היו אשכנזים בפה לא היו אצלם לולב
ואתרוג רק בערים רחוקות וגם זה מפרם אם הגיעו אליהם אנשים משם, לולב אתרוג
א' היה על כל הקהל. וגם היום אם מביאים להם אתרוגים ולולבים לוקחים לולב
ואתרוג א' על כל ביה"ב, ואין להם המנהג שצריך להיות לכל בעה"ב ובעה"ב
מיוחד. וכך מנהגם, מביאים את הלולב והאתרוג על פאדנאס של נחושת אל ביה"ב,
וכל א' וא' לוקח בידו את הלולב והאתרוג ומנשק אותו ומנענע פעם א' ומנשק עוד
הפעם ומניח על הקערה. כך יעשה כל אחד ואחד, עד אשר לא יתכן להכיר ביום
השני אם איזו פרי הוא או אתרוג, כך נעשה שחור מן הנשיקות והידים, מי שיכול
לברך מברך ברכה, ומי שאינו יכול ינשק ודי בשבילו. נשים אינן יודעות כלל
מה, בהקפות אינם הולכים, מפני באם שילכו, בלא ספק יכול להיות סקאנדאל
גדול וחלול ביה"ב והספרים, יען כי כלם עזי נפש כפראים וד"ל ביום שהם שמחים
ויי"ש בראשיתם! — ויקרה לפעמים כי אחרים מן הנכבדים שלהם יקאו בביה"ב
בעת ההיא! —

בלילה השיך לשמיני עצרת מקבצים ח גרות מן הבורים ועושים שמחה. —
הש"ב ע"י השמחה היא מחויב לשחוט בעדם עד חצי הלילה. ואם הש"ב אינו רוצה

לשהות כופין אותו עד שיאמר רוצה אני, דהיינו משברים הדלת והחלונות ומוציאים הקינזשאלים ומצוים לשהות ואם לאו אנהו שוהטים אותך. — ואובלים ושותים ומקדים כל הלילה עד אור הבוקר וגם הנשים והבתולות עושין סעודות בפני עצמן ביום שמיני העצרת ושותין יי"ש ויין הרבה למאד ועושין שמחה, ומומרים ומכים בתפנים. — וצועקים שמחה! שמחה! וכה יבאו במצב כזה אל תפלת השחר שלהם. בשמחת התורה אינם כ"כ שמחים כמו בשמיני עצרת, ראשונה: כי רבים מהם לא השלימו התורה מפני כי גם לקרוא בספר לא יכולים, ושנית כי נצרך להם כל היום ההוא כלו לעשות חשבון הכסף מה שמגיע מכל תקהל בעד כל השנה. החון מקבל 25 קאפ' מכל גלגלת של זכרים לשנה שבירותו. —

הנוכה. הגרות מדליק ומברך הבן דוקא ולא האב. — ומדליקין ג"כ בביהכ"נ גרות של שעה כמו אצלינו כל שמונת הימים. — ואין להם שמחה מיוחדת. ט"ו בשבט, אוכלים פירות, ואין להם שמחה מיוחדת.

חג הפורים. בדרבנך קוראים את המגילה ארבעה פעמים, מפני הספק שמוקף חומה מימי קדם. שני פעמים קוראים בברכה ושני פעמים בלא ברכה. בלילה הראשונה קודם קריאת המגילה יש להם זמר: פורים פורים פורים לנו; ואח"כ קוראים את המגילה, אחר המגילה אומרים איש לחבירו, מועדים לשמחה! — בלילה אובלים כמו בחול, למחר בבוקר אחר התפילה והמגילה הולכים איש אל רעהו, גוס יום טוב ביטען, אך אצל הגבירים מוכן יי"ש וואקוסקים על הארץ, ובעה"ב יושב על הרצפה כמו מלך ובלם מי שבא אליו צו פאזראולאייקן, אומר מועדים לשמחה ומנשק את ידיו, אח"כ אוכלים ושותים, אפילו הנשים והבתולות מן העיר ג"כ יבואון לנשק את ידיו. ואם יודמן איזה הכם בעיר, באים כולם אנשים ונשים ובף לנשק את ידיו ואם הוא הולך ברחוב האנשים וגם הנשים והבתולות חוטפים את ידיו בחוקה ומנשקים. כן יושבים הם בבתיהם עד אחר הצות היום, וזהו נקראת הסעודה של פורים, על הסעודה עפ"י הרוב מתקנים холодец מן מדיבוק (כרס) ובני טעים ונגלים של כהמות, מבושל בשומים הרבה ברוד, לכבד כזה את האורחים, אף מן הפלאו ושאריו כאכליהם הידועים. — נוהגים ביום ראשון אחר התפלה לשלוח שלח מנות איש לרעהו, טשורעק לפעמים בקבוקיין, וכיצים ותפוחים ואגוזים על קערה של נחושת גדולה מכוסה במטפתת והבתולות נושאתן על ראשיהן, לעניים, להחכמים ולהמלומדים וכדומה. האנשים והנשים מלבשים בגדי יי"ש וכולם הולכים לבתים לנשק את הירוס, כי יו"ט גדול הוא להם, ואין פורים אחד יעבור להם אשר מפני השמחה הגדולה והמשקאות, שישכרו ושיעשו מריבה גדולה והכאה גפלאה בתוצות העיר, כמו אצלינו בשמחת התורה. —

המנהג אצלם הרב הוא המלמד הגדול דהיינו הוא מקבל תלמידים גדולים, ומי שיכול להשיג הכבוד, שילמוד בנו אצל הרב, זה לכבוד גדול יחשב, הלמוד כך הוא. הם יושבים כלם על הקרקע אצל ספסלים, ותוא יושב לפניהם, הוא אומר לפניהם פ' חומט בעצמו ושתרגם להם בלשונם, והם כלם שומעים, ואח"כ, אחר איזה זמן מתחיל ללמוד עמהם משנה גמרא, ודוקא הוא בעצמו מתרגם להם והם צריכים בעצמם לחזור על למודם. והתלמידים ילכדו אצלו ערך חמש או שש שנים, במשך הזמן הוא לומר עמהם איוו מן המסתנות והמשנה, אך כשנגמל הזמן

הזה הם צריכים לקבל ממנו סמיכה שיקרא רבי, או אומר וקורא לפניהם דיני שהימה ובדיקה מן השו"ע יורה דעה וגם הם הולכים אצל השו"ב דמחא ללמוד מעט השקות הסבין והרגשה, ואח"כ כשגמרו זה מתקבצים הרבה אנשים וילדים בחצר הרב ומניחים אפר בחצר, והתלמוד המבין א"ע לסמיכה מוכרח לעשות בחינה על שהימה, והוא שוחט בפני הרב והקהל והשוהמים כמה וכמה עופות, כמו סומא בארובה, ואם העוף היוצא מתחת ידו כשר ע"י בדיקת השו"ב, אז הרב זורק את העוף בחצר, והילדים הגדולים עושים צעקה ומריבה וחוטפים את העוף זה מזה, עד ההכאה, כי מי שחטף את העוף או לו הזכות לשאת אותו אל ביתו לאכילה, בחנם. אח"כ מכבד אותו בשם רבי, כך הוא סדר הלמוד של שוחט ורבי. — בחינה של הסמיכה הזאת ראיתי בעיני ביום ה' פ' ראה כ"ה אב, ונתן סמיכה לתלמידו לבן של שמואל הרב מפענדושי. —

הגט אצל הרב הגדול בדרבנר.

גט יקרה אצלם לא תמיד רק בעת הרחק או מפני איזה סיבה נחוצה וכדומה (?) פעם אחת באה אשה אחת (בשנים אחרי לכתי בראשונה מדרבנר) עם בתה ועם בעל בתה לרבנר מן אחד הכפרים. האשה אם המגורשת בכתה בדמעות שליש על אשר הבעל מנרש את בתה, והבת צריכה להשאר בביתה כבתחלה וזהו גזירה גדולה בעדה, מי יקח נרושה ראשית, כי אין המנהג לקחת נרושה ולאמנה ובמקום אשר הבתולות הרבה למאד, ולמה להם לנרושות ולאמנות? הקורא צריך לדעת כי הבעל היה בן 25 שנה ואשתו היתה בת שמונה שנים, וזה שנתיים אשר נשאה אותה אם כן היתה הנערה בזמן חופתה בת שש שנה! וסבת הגט היתה, כי הבעל התלונן על אשתו בת שמונה שנים כי זה שנתיים אחר החתונה, ועדיין אין ביכלתה לתקן תבשיל כנהוג ולעשות בצרכי הבית ובשביל זה הוא מנרש אותה! — והרב סדר את הגט. לא יאומן כי יסופר, במדינתנו, דברים כאלה אשר יקרו במדינות אלה! —

בעיני ראיתי כי בא איש אחד יליד דרבנר, עם כלהו אשר לקח בכפר רוקאל, נערה קטנה בת אחת עשרה שנה, והאיש בן שלשים וחמש שנה, ועשה החופה ברוקאל, ואחרי החופה שב עם אשתו הקטנה לרבנר, ויביאיה אל ביתו, בחצר ירדיו נתן, נגד האכסניא שלי, הוא היה רכב על סוס, ועל הסוס השני רכבה אשתו הקטנה עם אשה אחת אשר רכבה על סוסה והחזיקה בידה מאחוריה לבל תפול מעל הסוס, המון אנשים ונשים וילדים וסוף נהרו אחריהם עד החצר הג'ל. כאשר הביאוה אל הבית, הושיבוה את הילדה, אובען אן והדליקו נר של שעה דק' באותו החדר, ונערות ועלמות ונשים הקיפוה, אחת מכה בתוף והאחרות כולן מומרות שיר ענבי בלשון קדר: *Хамборак* וכי, ההרד קסן מרכיל את המון הבתולות והנערות, והחום גדול מאד, ועד היכן מגיע הסבלות שלהן שלא פתחו אף את החלון לעת ערב בחדש אב, בזמן שהחום בקץ נורא למאד פה בדרבנר, בכל זאת הבתולות לעת ערב בחדש אב, בוקשתו נפתח החלון, ויכלתי קועטצען זיך אין איינעם אין היסץ אונד זינגען. בבקשתו נפתח החלון, ויכלתי בעיני לראות את האשה הקטנה בעיני מלובשת בבגדי משי, ומעוספת בצעיפים. ולפלא וויא אווי זיא ווערש ניס פאר דיישעם, מתחת צעיפיה הרבים, נערות אחדות

השתרלו למעני לדראות לי את הכלה, והשכתי את התתן למשונע. בה אופן חיי העם כמדינה הוואת. —

— השוחט אצלם כעת איש אשכנזי, אשר הביאו אליהם מעיר אסטראכאן, ושמו ר' אברהם אליעזר נודני, והוא יגור בתוכם זה שבע שנים כבבש בעדר אריות וזאבי ערב, אשר אינם אודהים אותו ושונאים בתכלית שנאה, והוא אינו מקבל שבר עבודתו, כי אם שכר בשביל שחיטה א' קאפ' מכל עוף, וגם מזה רבים יקפצו ידם מלהשפיע לו די פרנסתו. כמה פעמים יבאו אנשים אליו לשחוט עופות, ויבקש מהם שכר טרחה, ואינם רוצים לשלם לו בעד השחיטה; אחד הביא בפעם אחת 5 תרנגולים ויבקש המשה קאפ' ממנו, ויחר אף האיש הווא בהשוחט על אשר דרש ממנו כסף, ויקח את התרנגולים בידו, ויסר את ראשיהם בידו ואמר: הא לך כסף בעד שחיטתך אם אתה אינך רוצה לשחוט, אז אוכל לשחוט בעצמי, ויפן וילך לו, זה שלש פעמים היו מעשיות כאלה, והשוחט ספר באוני דרב הרברים, ולפלא מאד בעיני, איך לא שם הרב אל לבו, ולא השגיח על זה, אנ האם עם גימאכט צו קליין געלד! —

לקושים מכיי והערות שונות.

— ככתב יד "קול יעקב" הנמצא ביד חתן הרב ר' שמואל מחילי פענושדי, פה בדרבנד, מצאתי כתוב תאריך, דוד בכ"ר שאול רב כפעלאק נפטר לב"ע יום ב' בשבת שהוא ר"ח מנחם אב שנת תרס"ו לפ"ק. והכ"י קול יעקב נשלם בכתובה, בשנת ה' תקע"ט י' תמוז (כמרוכה בכפר סעראק). ואחד יהונתן (כל"ס אחי ר' דוד) בכ"ר שאול הרב מסעלאק הנ"ל.

— אצל יוחאי חותן הרב יעב"ץ בדרבנד ימצא כתב יד העתקה מן ס' שער אורה בחכמת הקבלה מן אחד [בן] יוסף בן גיקטילייא נ"ע עם ביאור מתניה דלאקום ז"ל. נדפס נוף הספר בעיר זאלקווי בשנת ת"ס ב"ע (תצט—499) (1). הכ"י הזה נעתק ונכתב בקובא ת"מ אדוננו השר והמספר המן עלי כאן יד"ה והתחיל לסדר ולפרס ברוך ה' אש"ר ה'צ"ל אחכם (והוא בשנת תקס"ז, א'ש"ר—501 ה'—15) ע"י הצעיר והועיר מישראל בה"מ יוסף נ"ע. —

— באחד מן כ"י הנמצא אצל הרב ר' הנוכה בכפר מנגלים, נמצא כתוב שטרי דרשאה על גמ שנת "תתן" (ת"ק—500) ושני עדים כתובים שם, האחד זוכר הרב יעב"ץ ושמו רחמים בן הרב ר' הנוכה, ונכתב הכתב יד הווא בכפר חבריאי, אשר ברזשודוט קאסמא. —

— הערת יעב"ץ. האדון קאמאראון מודיע כי הכפר *Маджалис* נתיסר בשנת ה' ש' מ', והחכם פירקאוויטש מראה, כי ישועה בן אליה מכפר מנגלים בא לכפר מג-ב בסר בשנת ה' רע"ז, כאשר הכפר מנגלים עדיין לא היה אז בעולם! — גם כמה שנוגע לכפר מנגל-בסר, שאלה איזה כפר הוא? כי לא נמצא שום כפר בשם מנגל-בסר, כי אם עם כוללי על כל המדינה, "מבאכאראן", ואם מנגל-בסר יהיה לפ"ד

(1) באוה"ס לכן יעקב נרשם מ' שיערי אורה דמים זאלקווא הצי"ס, אולם הפרס ת"ס ב"ע עולה הפ"א, ובשנת זאת נדפס הס' באופיבאך; ואילי נרשם בדמים זאלקווא גם הומון מרשם הזה, ופי אשר נמצא בירו הספר יוכל לברר הדבר.

אולי הכפר אבא-מבא הקרוב לדרבנד, אז גם הכפר הוא לא היה במציאות באותו הזמן⁽¹⁾. —

— היוחסין מביא כי המלך אפרידון שאך פרס נעשה למלך על ארץ פרס בזמן אברהם אבינו ע"ה, וחזו בזמן אחד. ראה בס' יוחסין צד קפ"ו ע"ב — 374 שם, דפוס זיסאמיר (תרכ"א).

— המעשה של תלמידא המלכה עם נמבים בן המלך כורש, אשר הזכיר אב"ן רש"ף בכתבה אשר בס"ת של דרבנד נמצא כתוב בספר יוסיפון בן גודיון פרק נ' בסופו. —

— וכוסדורי הנזכר שם, מצא הקראי בצמח דוד שנת שס"ד. — ואולי יתכן שנגב מכל המקומות וחבר ספור בעצמו וכתב בדיו שלו של חימיא, למען שיתראו באותיות ישנות⁽²⁾. —

העתקה כצ"ל: המס מכל קהל ישראל כשביל האוצמי עריל, חמשה ושלישים תומן (...). [ככל שנה] מתחייבים ליתן כחדש שבט גם סוסיס [לאנגריא] יין שרף, ועורות אילים מאדמים ועורות אינן מעובדים ועלי טבאק ומכס הפואה (מארצאג, היינו חלק עשירי כנהוג אצלם) ומכס שמכי (מן הסוחרים המביאים סחורה משומכי אשר בארץ שירוואן). אנגריא כשביל בית עריל (בדברים הנוגעים לעבודת הבית לנקיון וכדומה) בעדות השאה נבך (Габыхъ). —

שמרי היא שירוואן המדינה נזכר בס' יוחסין צד . . .⁽³⁾

השמות כצ"ל: ינני-כנת (כפר-חדש) בלשון תורק Янн кентъ. ג'מאוו בנ אוצמי Джамовъ бекъ уцмий אמיר-ג'ומאן Амиръ Джупанъ. ג'והוד-קרתא, בלשון תורק יהודים — (מישור הררי). נבאוו. בקייטאן-אמיר-המא Амиръ Гамза. אחמד-כאן Ахмедъ Ханъ. קב"איים Ковхи (старшины). ג'אווי'ים Чауши (שומרים). סלק — כפר סעלאק. — сел. Селакъ. אקא-רווא-בנ Ага Руза бекъ. מורתוו-עלי-קדי Муртузалн кадий (במטי מושב מוואר) Хошманзилъ. עלי-בורני-בנ Али бурни бекъ. כפר מדרקא сел. Марата. קטום-בנ Касумъ бекъ. רוכל — הכפר Руколь. אמג'אנלר-פיר Амджагааръ пиръ (שרים הקרושים). אם אשה אחת תמות בלא בנים או יורש הבעל נדונית האשה, ותקנת ר"ת שתיקן בצדפת הטובא בפוסקים, לא נתפשטה באלה הארצות, ואינם כותבים בתנאים תקנת ר"ת הג"ל, כנראה מפסך דין שנתן הרב יעב"ץ יוס' ד' אדר א' תרכ"ד ביד יהונתן בן אהרן אודות ירושת אחותו, אשתו של עזיאל בן מיכאל. — פעם אחת קרה, כי איש אחד קדש אשה אחת קרושין נמדין בכסף, בפני כמה עדים כאנשי קהל דרבנד והרי היא כאשתו כפי דת תור"ק, ואחר שקידשה האישה הראשון, בא איש אחר ורצה ליקח את האשה אשת הראשון, והרב התרה

(1) כבר הראיתי (אלטיידישע דענקסאָלעד צד 68 הערה 3) כי המזויף לקח דבריו כס' שבילי עולם להר"ש בלאך האומר כי בראשונה היה שם כפר מן-בסר ועכשוו שם החתן טבאסערין.

(2) המקור לשמות תלמידא וכוסדורי אצל המזויף הראיתי באריכות בחבורי האשכנזי הגיל (צד 44-41) יקחנו הקורא שם.

(3) ע"ד שירוואן ראה בחבורי הגיל (צד 40-39).

כאיש האחרון כי אסורה היא לו כפי חוק דת משה, וזה האיש האחרון לא שמע להתראת הרב, ולקח בחזקת היר את האשה, אשת הראשון, לו לאשה וילדה לו בנים ממורים. הרב פסק שהאשה ההיא אסורה להאיש הראשון, מפני שנבעלה ברצונה ונשאת לאיש האחרון, וגם היא אסורה לאיש האחרון יען כי היא אשת איש הראשון, האיש הראשון שמע לדברי הרב, ונתן גם להאשה הנ"ל אחד שבעלה בעלה האחרון זמן רב, והאיש האחרון לא שמע לדברי הרב לנרש גם כן את האשה ההיא, ונשאר לחיות עמדה, והוליד כמה וכמה ממורים. —

בקשה להפאליציא אודות יהודי הרבנד המתגוררים בכפר ניוגרי מיושקי סאת הרב יעביץ :

כאתי לבקש מכם אודות היהודים העניים המתגוררים במושגור אשר הלכו לגור עם מדרבנד ומשאר כפרים כעשרה בתים, בראותם כי אין ידם משנת לפרנס את בתיהם וליתן מסי המלך, לכן הלכו שמה כדי שירויחו ויוכלו ליתן מסי המלך בשלימות ויפרנסו בתיהם, וע"ע פרעו המסים בשלימות. וכן עושים איזה מהעבודות של המלך אשר יוטלו על תושבי מושגור גם הם עושים כמותם, אך עתה שמעתי כי תושבי מושגור אומרים להם שיתנו מסים ועבודות אשר יוטלו על תושבי מושגור, שיתנו גם הם כמותם שוה בשוה, והעניים הללו אינם יכולים שאת לתת מסי המלך עם תושבי דרבנד ולשאת גם עמם שוה בשוה, ותושבי מושגור כיון שראו שאינם יכולים ליתן, מצערים אותם, ומגרשים אותם מבית ה', ואת ילדיהם גרשו מבית הספר, ואינם נותנים להם בשר, והבידילו אותם מהם, ועתה בקשתי מכם שתכתבו על הנצלניק שלהם שיוהירו אותם שלא יבידילו אותם, וירחמו עליהם, כי לא יעשה כזאת בישראל, כי איך יוכלו ליתן מס שתי פעמים ולפרנס גם את בתיהם. —

בחדש דעצעמבר 1861 שרכו דבר בקשה קהל דרבנד וקהל מאדוזשאלים אל כבוד הארון הגובערנאטאר שלהם על אודות בורר בן מלך תושב מרוזשאלים אשר עשה דבר שלא כמשפט וכדת ישראל, אצלו היה בן ושמו שרביס וימת בנו הגדול שרביס, ונשאר אשתו האלמנה עם שני ילדים, ועשה אביו חתונה, ונתן את האשה האלמנה לבנו הצעיר יעקב, קהל של דרבנד שלחו מהם שליח מיוחד למאדוזשאלים, לדבר על לב בורר, שלא יעשה הדבר הזה שלא כמשפט וכדת, ולא שמע בורר לדבריו, ואחי האלמנה הפץ לחרוג את השליח של הקהל בהקטנושאל שלו, לכן בקשו את הגובערנאטאר, שישתדל להרוס את הקשר הקשור שלא כדת, ולהביא את הפושעים לרבנד לעשות בהם משפט כחוק וכדין. — (לא ידוע איך נגמר הדבר —)

להנאיכ במאנדוזשאלים. כבודכם שלחתם אלי את המשפט של נח בן שלום עם אשתו שונמית בת מרדכי, והגה פסקתי דינם ע"פ דת תורה"ק, כפי הדין יכולה האשה לזמר, כיון שאין לך דרך אנשים (והוא גם הוא מודה לזה) תן לי נימי וכתובתי, והגה לפנים משורת הדין נתתי עוד זמן לנח שבוע אחד אחד שבוע שנים. ואם בזה שבוע אחד לא יהא לנח גבורת אנשים, או יוציא ויתן כתובתה, אמנם יכול נח להשביעה שבועה קלה איך שלא עשתה לו כשפים. —

מלחמת הנשים בדרבנר:

בכל פעם ופעם תמיד בעד דבר קטן נעשה ריב ומרדן ביניהן, אחת תהל לקלל את רעותה, והשניה תשוב גם אמריה לה, ונעשה קול צעקה גדולה ביניהן, בין כה וכה משני הצדדים מתקבצין נשים ועלמות רבות למאד, ונעשה שתי כחות ביניהן הכחה האחת צועקת ומקללת ותגדף להבת השנית, והשנית תחרף ותגדף את הכחה אשר מגדה ולא בדברים עושים מלחמה, כי אם גם בידיהן, מכין זה את זה באגרופותיהן אהרי אשר כלו מלאכתן מלהכות בכפות ידיהן, וכן סדר ההכאה, כל אשה ואשה משני הצדדים, מכה כף אל כף ועיניה אז מלאות דם, ומוכנות זה את זה לבלעות חיים, אהרי כן מתחילין להכות בידיהן בכח, ואנשים וגם נשים משתדלים אפצוהאלמען את הנשים משני הצדדים לבל יכו בחוקת ידיהן, והן אינן שומעות להם והוטפין זה את זה בשערות ראשיהם וקרעין אותן, מכין על לחייהן, וכמה שלא יכו האנשים את נשיהם שיעשו קץ למלחמתם בכל זאת בזמן הכחה הבעל אותה בחוקה, והיא עושה את שלה, ואינה משגיחה על הכאת בעלה, ומכה בחוקה את אויבתה בכל כחה, גם הילדים משני הצדדים מכים ומקללים זה לזה, ובכל רגע צועקת ומספרת בפני כל העומדים שמה את *оуба* שלה, ועושה מיטיקא בדידה, על אופן כזה: מום א קלאפ מים ביידע הענד אונד אין דער צייט האפט זיא זייא לאחור ולפנים אונ מוהם זיך אביג, מוהם א קלאפ בדידה לידי אויבתה ומכה ביד אחת אל יד השנית ואח"כ בדידה השמאלית תחת דעם אוילאם בויגען אונ פארשפרייט ביידע הענד ברוהב, וכאשר רוצה להביא בכעס את אויבתה או תאמר לה, דיין אלמען זיידענס באָרד זאלל ליעגען אין בית הכסא, הזקן של אביך ושל אבי אביך יהי מונה בביה"ס. אָם דא ווערם אנעשרייא אונ אפאשערייא, דיא אנדערע צינדעם זיך אן, אונ זאנט איהר דיא זעלביגע זאך צוריק, ברענס זיא שוין ווידער כמו אש. ותען לה שנית דיינע אלסער טאטע מים דיינע קרובים אשר מתו מקרב ומבבר, יונח בפייהם צואה ותבער השנית ותען לה כדבריה, ובדברים האלה בוער כאש שלהבת אשר אין שום דבר יכול לעצור בעון ולהשקט המלחמה בין שני הצדדים בעת אשר מתקבצים למאות אנשים עליהן ובעת אשר בעליהן יכו אותן מכות מרדות או יעשו קץ באופן כזה אשה אחת תרימה את מכנסים שלה ומכה בידה על אחורה, וצועקת אליה כדברים האלה, אביך ואבי אביך וכל מי שיש לך ממשפחתך מתים כלם יבואו אל אחורי! — והשנית תענה לה ג"כ ובוזה נעשה קץ למלחמה ותרוצו במתרה לבתיהן. — מלחמות כאלה יקרו גם כן בלילה ובחצות הלילה, ועפ"י הרוב נעשו המלחמות אצל הגם המים, כי שם אחת לוקחת מים בראשונה וכל אחת רוצה לקחת המים בתחלה, לכן לשם טרעם זיך עם אָעמער. אין המנהג אצל יהודי דרבנר להגיד את שם נשותיהם, שאלתי כמה וכמה אנשים איך שם הנשים שלהם, והיה כצחוק בעיניהם, לא אמרו לי שמותיהן, כי לבושה יחשב להם, אם יבטאו בשפתם את שמותיהן. —

כן צריך לכתוב: קרא-בורק-כנת (עיר של קרא בודק) - *с. Карабука*
с. Карабука פרי אביל (פאראול) (שם העצם לאש ובאורו עוף שחור) עד של פרי

יש *Παραγυ* (יורת, כנת, אבול) שם העצם לעיר או לכפר לפי שמות הלשונות. —
תמיר-כאן-שורא, משייר-יורת, סולמן-ינגי-יורת, בוינק דנגלו, משונגותי,
אחסד-כאן-בג.

גם היהודים ככלל, וזה היה בליל ר"ה, והיהודים עשו להם סימן על הנם
כזה: קאוי, בלשון טורקי — כבש, כשאכלנו ראש כבש (בליל ר"ה כמנהג) ברת
הכבש, דהיינו קאוי-מוללא מדרבנד. —
גח בן שלמי היה בעה"ב שלי בכפר הוקאל. — (לזכרון).

שמות אנשי דרבנד זכרים ונקבות ע"פ אי"ב.

אבשלום מכונה אקא, אליהו, אליסף — עזיו, אשר, אהרן, אברהם, אברום,
אפרים, אלעזר, אליעזר, אדם, איבאשי, אלחנן, אביי, ארניה, אלהרד, אלישע,
אלקנה, אחימעין, אוריאל, אלהרד, אסף, אביא, אבנר, איהיל, אמיר גו,
אבמליון, אביל, אבא, אבישי, אליאו. — בנימין, בבאי (כינוי), בודר (כינוי),
בניאל, בבי, בבא, באביא (כינוי), ברוך, בצלאל, בניחו, בכשי, בועז,
בביכונא, ברכיה. — גדעון, גרשום, גלעד, גבאיו, גדליהו. — דוד, הן, הניאל,
דדש. — הלל, הינתה, הינתא. — זכריה, זבולון, זרובבל, זכאי. — חנוכה,
חנון, חשים, חנוך, חיים, חזקיה, חייא, חנניא, חנניה, חלקיה, חסדיל. —
סבת, טוביה. — יעקב, יהודה, יוסף, יהושע, יצחק, ישעיה, יואב, יוחאי,
ישראל, יקטן, יונה, יהונתן, יוחנן, יששכר, יחיאל, ירמיה, יפת, יחיא,
יחזקאל, יידיה, יותם, ישי, יקותיאל. — כודדת, כלבבא. — לוי. — מנשה,
משה, מיכאל, מאיר, מרדכי, מתתאי, מנוח, מחלון, מעריי, מנחם, מישראל,
מלך, מוקדשי, מתיא. — נסים, ניסו, נח, נחמיה, נחום, ניסן, נפתלי, נתן,
נחנאל, נוריאל, נקי, נחשון, נעריה. — סדיאל, סעדיה, סימן טוב, סבא. —
עמנואל, עזיו, עמיאל, עקיבא, עמל (כינוי), עזריה, עמרם, עזיהו, עזרא,
עשהל, עזיאל, עבדיה, עלי, עמרם, עובד, עקביא. — פנחס, פנואל, פסח,
פרידא (נחמי' ז'), פרץ, פיסר, פרנ', פיינדא. — צדקאל, צפניה, צדק,
צדוק. — קרדש, קלי, קמואל. — ראובן, רבה, רואל, רפאל, רחמים, רעבי,
ריחנה, רחמיאל, רחביא, רחמן. — שלמי, שלום, שלמה, שכניה, שמואל,
שמעון, שעמי (כינוי של שמעון), שארי, שרבת, שבת, שאול, ששון, שמריה,
שחה, שפסיה, שמעיה, שמעי, שנרא, שאלתיאל, שימי. — תנחומא. —

שמות של נשים.

אסתר, אחינועם, אסנת, אקניקו, אביגיל, אבישנ. — בזבו, בנבשא,
בלחה, בני, ביבי, בתואל, בת שבע, בתיה, בלכוז. — גולפרי, גולביניא,
נבעיד (כ' רפה), גולכאהאר — גולבהר (פרח הקיץ בלשון תורק), גברד, גולנאר,
גולסומא, גולווארד, גולום. — דינה, דבורה, דינו, דמדגול. — הרסה. —
זליכה, זלפה, זורנגול, זרונבני. — חסיד, חנה, חוכה, חיסביא, חסידה,
חלה. — פובא. — ילתא, ירושה, ימימה. — כאנום, כוסר, כתו. — ליבא,
לאה. מרב, מירב, מלכה, מייס, מייזאם, מרפע, מילכה, מטאי, מורוארי. —
נרנו, נונאר, נעמה, נביי, נרונג', נועה. — סאיארכאן, סאידיכאן, מליחה,

סרה, סירתי. — עכסה. — פרי, פורים, פאפו. — צרפית, צביא, צפורה, צלפחד, צדויה. — קימתי, קוביכא, קיזי, קיוולול (בל' תורק פרה הודב), קסחמן, קציעה, קמחית, קוול. — רחל, רבקה, רוקה, רות. — שפרה, שהנגור — שהנגור, שרה, שונמית, שרי, שכו. — תמר, תשים, תמוס. —

בכפר בודוג Бугуль ושם עוד שבטי הדורים אצל חינאלוג Хиналуль היו התושבים מקודם יהודים וכעת כלם מושלמנים. כן הגיד לי הקאפיטאן האויעודני נאצאלניק של לענקאראן Василий Кузничъ Лазичъ. הכפר חינאלוג הוא באויעוד קובא, על הגבול של אויעוד נוכא וסאמורסקי אָקרונ. הקבלה שלהם היא עוד כעת אצלם חזקה בידיהם. —

בלענקאראן על הפֶּאָרשטאָדט נמצאים: 127 זכרים, 122 נקבות של הסובאטניקים והגרים ביחד.

הסובאטניקים בפריוואלניע הכפר מביהב"ג של אהרן אינם אוכלים בשר משחיטת הגרים, ואומרים שלא יאכלו מבשר שחיטת הגרים, עד אשר לא יאכלו הגרים מבשר שחיטתם. —

בכפר מאמראס יש מאה בתים של ישראל חמישים בתים מהם יש להם קרקעות לזרוע עשב המאבאק והמאראנא שלהם, וְלֹהֲנִשְׂאִירִים אין להם אדמה כלל, והאדמה אשר בסביבות הכפר מניע להגוים המושלמנים, האדון הנובערנאטאר רצה ליתן להם אדמה מצד אחד של הכפר, רק נצרך לחפור שמה חפירה (קאנאווּא) והיהודים אינם רוצים לקבל את האדמה ההיא, ואיני יודע אם מפני שלא רוצים להניח הוצאות על חפירת הקאנאווּא, שזה יכול להיות כפי טבעם, וקמצנותם, לכן מבקשים אדמה מצד אחר אשר הנובערנאטאר שלה בקשתם ריקס. כי לא יכול לקחת אדמת הגוים המניע להם משנים קדמוניות אשר עוסקים בעבודת האדמה ולא בזריעת המאבאק ובפועה בלבד. בכפר הינזשאל קאללא יש לעשרה בתים קרקעות ולעשרים בתים לא יש קרקעות. בכפר אראג אין להם קרקעות כלל. גם אדמה של מלך אין בסביבות בכפר שלהם. —

הדרך מדרב בנד להאָשטאנזיל. ביום ב' ששה לחודש אלול ה' תרל"ה יצאתי מדרבנד, רכבתי על סוס, והתפצים על סוס שני וקאזאק מלוה אותי בדרך המלך המוביל לקובא 15 ווערסט בדרך פאָסס, ואצל הסמאנציא נסיתי לצד ימין כשני ווערסט וחצי בערך ובאתי דרך ננים וכרמים אל הכפר, בחורה עברתי דרך הנדר רובאן ובאתי עוד פעם על דרך המלך לכפר קולאַר, בלויית הרב ר' משה והשמש מביהב"ג וא' נוקעד מן הממשלה סרתי אל בית הפרוסטאוו, ומשם ר' משה הלך לדרכו ואני נסיתי מדרך המלך לצד שמאל למסילה צרה המובילה לכפר ניוגדי, ישיבתי היתה בעגלה קטנה הרחומה לשני בוואָאליס, הדרך היתה במסילה בין ננים ויערי חמד; בשלשה ווערסט התענגתי ללכת במסילה נחשדה כוו, רק לפעמים הענפים הכוני מבין סבכי האילנות משני הצדדים, וכאשר יצאתי מן היער גילה לפני בניני הכפר ניוגדי המכונה בפי היהודים בשם מוזשנור, סרתי אל בית דבעה"ב שלי דראשון ר' נחשון בן עודא וקיבל אותי בסבר פנים יפות בביתו, גם צפורה אשתו הברוני, ומפני הברושה נסה בצעיף את פניה ולא דברה שום דבר עברי, עד אשר בא בעלה מן הגורן וכן המלאכה, אשר להם בשדה, לפנות ערב

בא גם הנשיא ר' יחזקיה עם הרב ר' סעדיה, כלילה והנה קול גדול, קמתי משנתי, והנה קול בכיה גדולה, אחר הצות הלילה מנשים בוכות ואינני יודע מתי ישנן הן? למחר בבקר יצאתי בחוצות הכפר והנה בכתיים שמעתי קול בבית הנשים עוד פעם, הפלא ופלא, גם כיום ראיתי נשים על בית הקברות החדש שלהם אשר כמעט אצל בניני הבתים, לדרוש בשלום המתים של משפחתם אשר נפטרו, לבנות על קבריהם, גם בערב עת תבאנה ממלאכתן, יש להן פנאי לבנות אצל בתיהם. הילדים והילדות זוינגן משונתרג ווילד, ואין דמות ואין דמיון ומשל לפריאותן ולמשוגעתם, בעת אשר באתי אל הכפר סבבוני ילדים וילדות ועשו צחוק מדאיב נפש, ועשו מינות משונות, השבתי שיררו מן הרעת מן הריקוד המשוגע ומן המימיק אשר עשו וזרקו ידיהם לכל צד וקפצו כחיות משונות ופראות. — הנשיא הבין למעני עגלה ארבע רתומה לסוסים, וביום ג' בבוקר ז' אלו יצאתי מניוגדי ללכת מאמראטשה, בניוגדי שמעתי כי בנים גדולים בן 16 שנים קוראים את אמותיהם בשםם ולא בשם אם בנהוג גם באראג אח"כ שמעתי כי קוראים אמותיהם בשמותיהן. — הדרך מניוגדי למאמראטש, דרך נבעות ועל דרכי עברתי לפני נעצוצים *кустарникъ* אשר [מוציאים כמה מיני פרי הנקראים — *ягоды* המסוגלים לאכילה כמו מאלינים שלנו ועוד מינים שונים המסוגלים לעשות מהם *варенье* שונות וטובות, שדות רחבות מסביב הדרך מכל צד, והרים גבוהים יתנוססו מרחק על האופק לפנינו. הרים גדולים לא היו על הדרך הזאת. —

במאמראטש 100 בתים, 330 זכרים, 280 נקבות. 1 ביהכ"נ 1 רב וש"ב, 2 מלמדים ובערך 20 תלמידים. — וכפי הידיעות של הנצאלניק: בתים 90. — במאמראטש הרב הוא ר' יוסף עכשיו, קודם לו היה ר' אסף מאראג ז"ל וקודם לו ר' כורדת אביו של הרב ר' יוסף אשר כעת רב, ואביו היה רב 25 שנים. קודם לו היה ר' יוחאי, ולפניו ר' אבמליון וקודם לו ר' מתתיהו, והרבנים האלה לא היו ממשפחה אחת, רק מיוחדים ולא היו מניעים זה לזה. —

הדרך ממאמראטש לכפר אראג היתה על נבעות קטנות ושדות של פועה ונעצוצים *плодовые кустарники* כמעט עד הסוף-כנת, נסעתי על עגלה רחומה לסוס ורוכב נוקע לפני ומליץ עמדי, לפני הכפר חסום-כנת עברתי את הנהר גירנארו — *Гирнару*, המים היו מועטים בעת ההיא, והיו מפורזים בכמה מקומות, לכן עברתי על אבנים רבות אשר נתיבשו מן המים שהיו מקודם עליהם, מעבר הנהר באתי במסילה רחבה וטובה מוכתרה משני צדדיה גנים וטרסים נהמדים, ובאתי אל רחוב של השר הנאצאלניק, שם השר שלח א' נוקע לאראג לצות על הקהל להבין דירה בשבילי, ואנכי משם עברתי את הגשר אשר מתחת הנהר על הנהר גירנארו, ועליתי עוד פעם על הרים ונבעות במסלה צרה אשר על שיפוי הדרים, מצד ימין הנהר התנוסס הכפר אלי-כנת *Али-Кентъ* ומצד שמאל ווייסער אביסעל אין דיא געברג נטראה לפני הכפר אראג, לפנות ערב, היום רד מאד בבואי בשלום אראנה, לפני שער העיר עמרו כל הקהל והכו עלי, והגביר בעדתם ר' יואב בן ראובן לקחני אל ביתו, א קליינע סאקליע, אפֿינסטערע, אויבען אין באלסען איין קליין פֿענסטערל וויא א לאַך אקליינע, אונ דיא לאַך וואו ס'יא שמעלש האלץ צום הייצען, נעהם ארויף צום דאך, פֿון וואנען עם שיינט העראב

דיא ליכט פֿון אויבען. אונטען בעדעקט מיט קאָורעס, דער קארניז איז אפּאַלעצע ארום און ארום וואו עס שטעהט (ארא-מורא) ספרים אייניגע, קעסטלאך-שקאמולקעס, מעלער, טעפ, גלעזער, וכלים שונים, אויף דיא ווענט בניי אנשים ונשים, וכלי ויין. ובצד א' הכרים והכסות בתוך הור הכותל. ניס איין מאָל האב איך מיך דעם קאָפּף אָפּ גישלאגען פֿון דעם משקוף הדלת הנמוך, אשר למדני זיך אין דרייען איין צו בויגען, בעת צאתי ובואי אל ההדר הקטן ההוא. הבעה"ב שלי יואב נתן לי במתנה תופאנג קטן למתנה לזכרון ממנו. —

באראַג נמצאו בזמני בשנת 1875: 98 בתים (בהקאנצלעאריא של הנאצאלניק מצאתי רק 85 בתים). 250 זכרים, 230 נקבות, 5 חתונות, 2 ניסין, 4 חדרים, 4 מלמדים, 70 תלמידים 1 רב ושו"ב, 1 ביהכ"נ כללי. הרב ר' יחזקאל אבי אסף נפטר כ"ז מנחם אב שנת ה' תרל"ג.

בשנת ה' תקצ"ב נבנה ביהכ"נ באראַג אשר היותי בתוכו, וראיתי בכתבה אשר על האבן על כותל ביהכ"נ.

הרבנים באראַג: עכשוו ר' שבתי, לפניו ר' אסף, לפניו אביו ר' יחזקאל בן ניסו, לפניו הבם משה מאכלצ'יך, לפניו ר' יוחאי, לפניו אביו ר' חנוכה, לפניו אביו ר' בצלאל, לפניו אביו ר' שלום. —

אבי של ר' שבתי הרב כעת באראַג היה ר' אברהם ואביו ר' אברהם שבתי אשר היה רב בדזשעראַך, ואביו של ר' שבתי יהודה ג"כ היה רב בדזשעראַך. לפניו לא ידוע יותר. —

גם בחסום-כנת ישבו יהודים מלפנים בערך מאה שנה מקודם, הכרם של הנאצאלניק הוא בעת על מקום בית הקברות של ישראל, כן הראו לי יהודי אראַג, וכן אמרו מושלמני חסום-כנת, כפי הקבלה היו שם רבנים חשובים, אחד נשאר בזכרוןם ושמו ר' חלקיה ממשפחת יואב בעה"ב שלי באראַג. — כפי קבלת הזקנים באראַג, היה המנהג להניח הסתובות תחת אצילי ידים אצל הגשים המתות בעת קבורתן, לכן לא נשארה שום כתובה ישנה משנות קדם, יען כי לקחו הגשים עממן בקבירהן.

מצכות אחדות על בית הקברות של אראַג.

הקיצו וכש"א.

יום שנפטר	יום שהלך	יום שנפטר	יום שהלך	יום שנפטר	יום שהלך
יהושע ב"ד	ר' אבטליון ב"ר	יהושע ב"ד	ר' אבטליון ב"ר	יהושע ב"ד	ר' אבטליון ב"ר
מרכי שהלך	שלום לבית	מרכי שהלך	שלום לבית	מרכי שהלך	שלום לבית
לב"ע יום ג'	עולמו בנ"ע	לב"ע יום ג'	עולמו בנ"ע	לב"ע יום ג'	עולמו בנ"ע
בשבת שהוא	יום ג' בשבת	בשבת שהוא	יום ג' בשבת	בשבת שהוא	יום ג' בשבת
מ"ן לחודש סבת	כ' תמוז בשנת	מ"ן לחודש סבת	כ' תמוז בשנת	מ"ן לחודש סבת	כ' תמוז בשנת
בשנת תקע"ט	תקע"ט לפ"ק.	בשנת תקע"ט	תקע"ט לפ"ק.	בשנת תקע"ט	תקע"ט לפ"ק.
לפ"ק.		לפ"ק.		לפ"ק.	

(1) צ"ל וכש"ע, ראשי הכות: והנינו כל שוכני עמר, אף כי בכתוב (ישעיה כ"ו י"ג) בלא מלת כל, וכן פה למטה.

קבר של הרב ר' אסף בכפר אראג עם בניו ועם אביו הרב *).

פה נטמן	נטמן	התלמיד	יום שנפטר	יום שנפטר	קבר	של	פה נטמן
שלום במו"ה	הקטן	יצחק הרב הריין ר'	בן	ציון הרב ר'	ר/	רבה	במו' יום
ב' במו' (1)	יום ג'	בשבת יחזקאל יום שבת	במור"ר	במ' אסף	אסף	אסף	יום
לחודש תמוז	י"ג	לחודש קודש כ"ו לחודש	לחודש שבט	לחודש שבט	הזקן	אביו	לחודש תמוז
שנת תרכ"ו	לפ"ק	שנת תרל"ב לפ"ק	שנת תרל"ב	של ר' אסף	אסף	אסף	שנת תרכ"ו (2)

הציון על יצחק בן הרב אסף הוא כזה :

פה נטמן התלמיד	ר"ם סלוסיות :
הקטן יצחק במור"ר	הקיצו והגנו
אסף יום ג' בשבת	שוכני עפר כי
י"ג לחודש תמוז	טל אורות טליד
שנת תרכ"ו לפ"ק	וארץ רמאים
ה ו ש ע כ א	תפיל והוא רחום
ס ו ר ת ו ר י ע	יכפר עון ולא
ו י ו ל א	ישחית והרבה
	להשיב אמו .

כפי הקבלה אשר בידי הרב ר' שבתי וזקני הקהל : בא נאדיר שאך למדינה הוואת, והעמיד אחד מסריו בכסום-כנת ושמו יאקוב פאשא — Якуб-Паша תושב של כסום כנת. באותו הזמן ישבו יהודים בכסום כנת, והיהודים מאראג היו ג"כ תחת יד השר הנוא יאקוב פאשא. יהודי אחד ושמו שבתי ביכי היה המשנה של יאקוב פאשא בציווי נאדיר שאך, באותו הזמן בא סורכאיי-כאן מקאוי-קומדך להלחם עם יאקוב פאשא, שנה אחת לחמו יהודי זה עם זה בכפר סולח Судлах ואח"כ שנה אחת לחמו בכפר בוטקענט Butkevntz, ואח"כ שנה אחת לחמו על גדר גירגערו, בין כסום כנת ובין אלי-כנת במקום שמתחברים שני נהלים גירגערו Гиргеу ואראקידוש р. Аракиджэ כן בלשון היהודים, והגוים יכנו את שם הנחל אראקידוש בשם גאייארוואז р. Гаарвадэ, המים בעת המלחמה ההיא של הגדרות הנזכרות היו מלאים ומעורבים בדמי אדם, ואח"כ כאשר עשה סורכאיי כאן שלום עם יאקוב פאשא בתנאי שיתן לו עשרה גבורים מנבוריו למתנה שישימשו אותו, ויאקוב פאשא נתן לו 4 גבורים מבניו, וששה גבורים מפורסמים מקרוביו, ויקח אותם סורכאיי כאן

* הרב הזה היה אחד מסכירי, בוסנו היתי באראג בשנת ה'תרכ"ז והוא נתן לי ידיעות רבות ושונות, והלך עמדי למליץ בעדי בכפרים אשר בסביבות, יגות בשלום על משכבו, חכם מחוכם ומשכיל היה.

(1) בשנת תרכ"ו היה יום ב' בשבת ה' י"ב י"ט וכו' לחודש תמוז, וכפי הנראה צ"ל פה ה' לחודש.

(2) צ"ל או יום ג' בשבת ו' לחודש תמוז, או יום ב' בשבת ה' לחודש; ולפי נספרו שני הכנים שלום ורכה ביום א'.

עמדו ויוליכם לארץ קוראך, ושם עשה באופן זה, תשעה מן הגבורים הם שחט אותם בצאן והעשירי שלח בחיים ליאקוב פאשא בדברים האלה: כי מעשר שולח אני אליך, את העשירי מן הגבורים בחיים בחזרה אליך. סוף דבר המלחמה היה כי כל המקומות האלה נפלו בידי סורכיי-כאן. המסים שנתנו היהודים ליאקוב פאשא ואח"כ לסורכיי כאן היו רק 30 קאפ' מכל בית לשנה, וחמשה ימים בשנה לקצור את תבואותיהם. סורכיי כאן ברח אה"כ לארץ תוגרמה בזמן שבאו הרוסים לפה, עם אסלאן-כאן, ואסלאן-כאן בן דודו ותתנו של סורכיי כאן היה בחזקת סכנה, כי סורכיי כאן בעצמו חפץ לדרגו וגם את אשתו, ואשתו הודיעה הדבר לבעלה, ויברח אסלאן כאן אל הרוסים, ויקח משם עזר ויבא על סורכיי כאן, והכהו מכה נצחת, ויברח סורכיי כאן בעת ההיא לארץ תוגרמה, ואסלאן כאן כבש את כל ארץ קומוך וקוראך ומשל עליהם, ויהי בזמן ההוא גלות גדול לישראל. המסים של ישראל בעת ההיא לאסלאן כאן היו: 6 ר"כ מכל בית לשנה, והלכו לקצירת התבואה של אסלאן כאן ולדרכה מלאכות שונות בשדותיו, אבל הכאן השתדל להגן עליהם ולשמרם מכל נגע וצרה. אחר אסלאן כאן היה בנו מורסאל-כאן חודש אחד למושל ונפטר בלא בנים, והיה לישראל כמו אביו. אחריו היה מחמד מירוא כאן בן אסלאן כאן אחיו של מורסאלכאן, ולא היה טוב כמו אביו. שתי שנים משל על המדינה הזאת, ולא היו לו בנים, אח"כ נחלקה המדינה לשני חלקים: קורינסק תחת הארון בעק וקומוך תחת מחמד כאן אחיו של הארון בעק (הארון בעק ומחמד כאן בני אחיו של אסלן כאן), הארון בעק היה טוב לישראל, אחריו היה יוסף כאן אחיו של הארון בעק, הוא היה טוב ומסיב לישראל הרבה, ומשל עשרים שנה בקורינסק, ובזמנו באה המדינה תחת משמעת הפאליקאוניק גירינקא, ואחריו תחת הנאצאלניק קניאז ארבעליאני (והוא הנאצאלניק אשר היה בזמני בשנת 1875 בחדש אלול).

בזמן ממשלת החאנים אם הרג נוי את אחד מישראל, הרג הכאן את הנוי הרוצח הרוא, ומעשה היה בזמן אסלן כאן, שמשנהו עם שלשה נוקעים הרגו שני יהודים אחד ושמו אבנר אבי של ר' עמיאל הזקן המספר, והשני ושמו ר' עזיאל אחיו של הרב ר' יחזקאל אבי ר' אסף הנפטר, ולקה הכאן והרג את המשנה שלו ואת שלשת הנוקעים. —

לעדות ולשבועה בענינים של ישראל היו כשרים, אבל בענינים של ישראל וגוים לא היו מוכשרים ומקובלים.

בארצנו יש אנשים שיש להם יותר מאשה אחת, לר' עמיאל הזקן המספר יש שתי נשים, גם לרבה בכפר מונאסיר יש שתי נשים, אבל צרות הן מאד מכים ומקללים זה את זה בכל יום ויום, ויותר צער מנחת יקבלו בעליהם מהן. —

בחה"ש מאנזיל לשנת 1875. 2 נולדים, 4 נולדות, — מתים זכרים.

4 מתים נקבות, 2 חתונות, 1 ניסין, 1 ביה"ב, 43 בתים, 93 זכרים, 96 נקבות, 5 תלמידים, המורה הוא הרב, 1 רב.

באנלאבי—1875 — נולדים, 1 נולדות, — מתים זכרים, 4 מתים

נקבות, — חתונות, — ניסין, 1 ביה"ב, 12 בתים, 27 זכרים, 28 נקבות,

— תלמידים, — מורה, — רב.

בנונדי מיושקור 1875 10 נולדים, 4 נולדות, 5 מתים זכרים, 4 מתים נקבות, 1 חתונות, — ניסין, 1 ביהכ"נ, 99 בתים, 246 זכרים, 245 נקבות, 40 תלמידים, 2 כורים, 1 רב.

בקארצאנ 36 בתים, 1 רב והוא השו"ב, והוא המורה ואצלו 12 תלמידים, ביהכ"נ 1, ניסין והופות לא היו בשנת 1875. מתים זכרים 4, מתים נקבות 1, נולדים 3, נולדות 1. —

באימס כולי כנת בתים 8, ביהכ"נ 1. — בעלי בתים שהיו בומני באימס כולי כנת הם: פסח בן נעריה שהיה בדרכנד בבית של ניסין. — אבא בן אליעזר, שלמי בן שלמה, עקיבא בן רעבי, ניסין בן עקיבא, אפרים בן רעבי, פיינדא בן מנוח, דן בן נחשון ושמחה בן שבתאי. —

הרבנים בקארצאנ. עכשו ר' שלמה, ר' נחשון בומני [בומני?], לפניו ר' יחזקאל אבי ר' אסף, לפניו היה ר' עזריה מקובא, לפניו ר' זרובבל, לפניו ר' חלקיהו (ממשפחה אחרת) לפניו ר' אלדר לפניו אביו יחיא ולפניו ר' יחזקיה, ויותר אינם זוכרים. —

הרבנים בדרכנד: בזמן ר' אליהו מורחי היה שוחם א' ר' ששון בן בניהו, (אחד יעקב ויצחק?) לפניו היה בניהו ולפניו ר' שמעון (?) אולי מאבא סבא?.

בחילי-פענדזשי: מלמד 1, תלמידים 5, רב 1, בתים 25, מתים זכרים 1 נקבה 1, נולדים 3, נולדות 2, ביהכ"נ 1, ניסין וחתונות לא היו. — חילי פענדזשי יקרא בפני היהודים בשם נידך. —

במאראנא: בתים 10, לא רבי ולא שו"ב ולא מלמד. ביהכ"נ 1, מתים זכרים 1, מתים נקבות לא היו, ניסין וחתונות לא היו, נולדים 2, נולדות לא היו, הרב מחילי פענדזשי ילך לשם לשחום. —

בדושעראך: בתי כנסיות 2, רבנים 2, בתים 30, תלמידים מן 3—4. — הרבנים בסונאטיר: ר' עובד בן סקדשי כעת, לפניו ר' חייא בן ר' רחביא, לפניו ר' רחביא בן אליהו עם ר' מנוח בן ר' יחזקאל, לפניו היו: ר' ישראל בן ר' רויאל, ולפניו אביו ר' רויאל, יותר אינם זוכרים.

בהעמיידי: בתים 25, ביהכ"נ 1, רב ושו"ב 1, מלמד לא יש, נקבה אחת ילדה נפטרה, זכר ילד נפטר 1, מילות לא היו רק נולדות 3, חתונות וניסין לא היו. —

המנהגים בקארצאנ: הקמנים אין להם דרך ארץ כלל, אינם מכבדים ומתדרים את חוקנים והגדולים מהם, הקטן והגדול אחד הוא, אם יבא אורח, אפילו כמלך שלמה אם יהיה, אז הקטן מתנהג עמו כעם אחד מבני גילו, הוא יכול להקיצו משנתו בכל עת שרוצה אף גם בשביל איזה מן הסיבות הקמנות ודבר בטלים, יכולים לצעוק ולעשות רעש בעת שישן כי לא ישנוחו על זה כלל וכלל, כפראים הם כילודי מדבר באין הבדל מאומות העולם שכיניהם ברוחם ומבעם ומנהגיהם ואופן חייהם. — וכן המנהג אצלם לקרוא ד"ס אם לאובן בן יעקב נולד בן ואם יעקב נפטר, אז יתנו להגולד שם בשם הנפטר (אצלינו קוראים אנתנו אותו בשם אביו לזכרון המת) ואצלם אינם יכולים להוציא מפיהם את שם אביהם

המת, לכן קוראים את הכן, המכונה בשם אברהם המת, בשם: באב איי. חונאי אשר פתרונו, אבי-הבית". אני שאלתי את הוקן ר' נחשון אשר היה מקודם רב בקארצאנא (כעת בעה"ב שלי) והסביר לי מדוע לא יכול לקרוא את בנו בשם יחזקיה על שם אביו הנפטר, למען יכנהו בשם באביי-חונאי.

המצבות אשר על ביה"ק של ישראל בכפר ניומענ — *Хотерь* נלקחו לבנינים של נשים ולא נשאר שום ציון, ואת הקברים אשר חפרתי ופתחתי, מצאתי בהם הראשים לצד צפופית מורחית והרגלים לצד הרומית מערבית שמה, וכפי הקבלה של הנשים, בשלשה מקומות היו בתי קברות ואחד מהם נחרש לשרה. —

הדרך מדושעראך לחילי פענזשדי מהלך 3 שעות על סוסים, עלינו הרים וירדנו בקעות עברתי תוך יערים ארוכים על הרים ונבעות, הנמשכים כמעט כל הדרך עד אשר ירדנו מן יערי ההרים אל הנחל רובאז, ומעבר השני עלינו עוד פעם על שיפוי ההר אשר עליו שוכן הכפר נידך (נידח) או חילי פענזשדי, בכפר הזה יושבים היהודים עם הגוים ביחד, הכפר הזה יקרא נפי היהודים בשם נידח וכשמה כן היא, כי עיר הנידחת ההיא, הנשיא שלה, הוא סיפוש ועריץ ובליעל, ולא נתן לי הרך ללכת הלאה, עכנני בסוסים, לא השגיח על מכתב גלוי של הגוברנאמאָר ולא בא אלי עוד יותר, והוכרחתי להשאיר בקרבה כשני ימים, גם הרב בתוכה אין תוכו כבדו, כולם פראים ערומים כנחשים בעלי מרמה ובעלי תחבולות גם יחד. עד ביום השלישי התעורר השופט חנוכה, לשלחני בעגלה על שני פרים, והרב שלח את בנו הבחור למליץ על הדרך עד הכפר העמידרי.

הדרך מחילי פענזשדי להעמידרי מהלך 3 שעות על פרים, יצאתי מן הכפר ועליתי על הר נבוה, ושם דרך שדות באתי אל תוך יערים קטנים, יצאתי אל שדות ובאתי עוד פעם אל תוך יערים, ככל הדרך רק דרך יערים הלכתי כמעט עד הכפר העמידרי, לא רחוק מן הכפר ירדתי מעל הר נבוה אל עומק עמוק ושם על גבעה לא כ"כ גבוהה שוכן הכפר העמידרי, פה הנשיא של הגוים לא עיכב אותי בדרכי, ונתן לי א' סוס למעני לרכיבה, א' סוס בעד החפצים וא' נוקער, ובן הרב מחילי פענזשדי עם אחי אביו בן אבא הסיפוש והעני, כלנו הלכנו ביחד למונאסיר.

הדרך מהעמידרי למונאסיר מהלך א' שעה על הסוס בערך היתה כולה בתוך יערים גדולים ועבותים אשר על הרים גדולים, ומסלה צרה חובילה את הדרך ברוב צער דרך שם, מפני הענפים המצערים את הרוכב משני צדדי האילנות, במקומות היה לח וסיס בדך, כי יום מעונן היה וגשם קטן, בצאתי מן היער ירדתי מעל ההר, תוך מישור רחב ידים, ושם ממרחק נגלה לפני הכפר מונאסיר. במונאסיר נשארת דוקא ללון, ונתארחתי בבית השר קאזאנאָו-בעק על משאיי, וכבוד גדול עשה לי בביתו.

הדרך ממונאסיר לרוקאָל מהלך 2 שעה על הסוס בערך. רכבתי מן הכפר על סוסים והרב ר' עובר בן מקרשי, הלך ללוות אותי עד רוקאָל, הנוקער הלך לפנינו, ובאנו אל תוך יער גדול על הרים ונבעות עלינו וירדנו ועלינו ובצאתי מן היערים ירדנו מעל ההרים ועברנו עסק, ועלינו עוד פעם אל הר לא כ"כ גבוה,

ובאתי לכפר רוקקאל, סרתי אל בית בעה"ב שלי הראשון ר' נח ב"ר שלמה, אשר קיבל אותי בסבר פנים יפות אל תוך ביתו הקטן, אשר היתי זה שמונה שנים בתוכו, ואשר אכרתי הרבה דמעות מעיני בשכתי פה, בעת ההיא, עבשיו עבר הזמן ההוא, הצרות הלכו ועברו, אין כעת כמו שהיה מקודם, עולם חדש פה, הצי הכפר יצאו כמה ונתישבו במקומות שונים, הבנים אינם יכולים לעשות להם כמו שעשו מלפנים, הכל על צד היותר טוב, אשתו הכירני ושמחה מאד לקראתי, גם הכלי וזמר שהיה אז במיתרות ובעה"ב נינן עליו, כעת חרב ושפס ונשבר, א' רב מצאתי שם ושמו ר' גלעד, מן הכפר דיורגעלי אשר בארץ דאנעסמאן הצפונית, והוא לרב ולשו"ב ולמלמד לילדיהם, פה הנשיא לא עיכב אותי בדרכי שני סוסים נתנו לי עם נוקער, ועזבתי את הכפר.

הדרך מרוקאל לדרבנד, בתחלה הרים וגבעות בלא יערים, ואחרי כן כאשר ירדתי מן ההרים אשר בתוך הנקיק יצאתי במישור, והתקרבותי אל דרך צדה לדגל ההרים עברתי לשני בתי קברות וננים וכרמים של ישראל, היהודים עשו מלאכתם בכרמיהם, כי עת מלאכת היין היתה להם, אח"כ התקרבותי אל דרך המלך, ובאתי אל העיר דרבנד בשלום, סרתי אל בית ר' אברהם אליעזר שו"ב גורני שם.

הדרך מארצאנ לקארצאנ, מצד האחד היתה הדרך בין הרים ונקיק אשר המקלות תחובות שם, הנענעראל קאמאראו, הסביר לי אח"כ בהיותי בביתו בדרבנד, כי לא מעשה ענקים ילודי שנות קדם הם, כי אם פשוט בתוך ההר ימצא סעליטרא הרבה, והאנשים עשו המקלות ותחבו בתוך ההר למען לעלות עליהם כמו על סולם להשיג את הסעליטרא בתוך ההר. וההגדה על דבר הענקים שקר הוא, ואין נגלים ויסוד להגדה ההיא. באותו הדרך לא הלכתי הפעם, כי אם בדרך הכפר סטאלאר האמצעי, מכאן קענט יצאתי (על סוסים רכבתי) ועברתי בין ננים וכרמים נחמדים, ויפיים למראה, שמח רב הלכתי בין כרמים ובין אילני חמר, אח"כ באתי אל שדות נחמדות, והחילותי להרים את עצמי על הרים, עד כי בראש ההר א' שוכנים שלשה כפרים המכונים בשם סטאלאר [בן], סטאלאר הנבונה והנמוך והאמצעי, דרך הכפר האמצעי עברתי, ובאתי תוך יערים קטנים של נעוצים המוציאים פרי קטנים המוצים שונים. בכל הדרך כמעט, היו היערים האלה, אח"כ ירדתי אל תוך נקיק גדול במשעול צד בתוך יער אשר בשיפו ההר על אננים וסלעים, ובאתי אל המישור אשר שם ננים וכרמים המגיעים אל הכפר קארצאנ, עברתי את המישור ועליתי על הר נבוה, אשר שם שוכן הכפר קארצאנ. —

בכפר שהוא סרתי אל בית בעה"ב שלי ר' נחשון אשר היה מקורם רב ושו"ב שם, ועבשיו יש להם רב אחד ושמו שלמה, והזקן ר' נחשון יצא מרבנותו מפני זקנותו, ועוסק בכרמים ובענינים אחרים. קמזן גדול הוא סאין כמדתו, כמעט לא נתן לי אכילה ושתייה בכל הזמן כשך אחד שבוע אשר היתי בביתו, סבלתי בכיתו צער של חיבוט הקבר, כינים וסוסים עד הצואר בחדר השוך וקסן וצר, אינני יודע איך יושב הוא בתוכו, אונ וואס איז סאר א לעבען דאָס, עם אז נאר איין אָפּי קומענעש ולא יותר, ולו לא היתי תחת צל השר הקארצאני, יכולתי שם למות מרעב. אך השר הקארצאני נתן לי כמעט את כל מחזורי שמה. —

הדרך מקארצאג לסמאלאר עם השר הקארצאני היתה, דיא זעלבע אשר כתבתי כעת, בוז הדרך הלכתי עם השר הקארצאני לכפר סמאלאר האמצעי, בענין חקירותי ודרישותי וחזרתי באותו הדרך בחזרה.

הדרך מקארצאג לניומעג, מהלך אחד שעה בערך על הסוס, ירדנו מן ההר של הכפר והלכנו בדרך רחב כמה פעמים בעגלה, במישור לפני ננים וכרמים מצד שמאל והדים נכודים השתרעו מצד ימין לצד הדרך, אח"כ באנו בסמלה צדה בין ננים וכרמים, עברנו מים קטנים ועלינו על גבעות אל שדה קברות ניומעג, משם על ההר העפלנו עלות ובאנו אל הכפר ניומעג Нютег, שם סרנו אל בית אחד הישמעאליים הגזבר על הכפרים של השר הנ"ל, מן הכפר אל בית המסנד, ומן בית המסנד לצד ימין הלכנו ברגלים אל תוך גיקס קסן, ועלינו על הר אחד ושם נפזרים בשלשה מקומות בתי קברות של ישראל, ביהק"ב אחד על שיפוי ההר, ובית הקברות אחד על גבעה לא גבוהה, והשלישי על שיפוי גבעה אשר נחרשה לשדה, ואבני המצבות נעשו נדר מסביב השדה ההוא. על בתי קברות ההם חפרתי שלשה ימים ביחד עם השר מוסמאפא בעג הקארצאני, הוא לקח מאנשיו לחצירה, ומצאנו שם בשלשה קברים, תכשיטין של נשים שונים מכסף ונחשת וברזל ואבנים שונות, אשר אציג במקומם ובזמנם על הסדר. —

הדרך מקארצאג לרושעראך מהלך שלשה שעות על הסוס, דרך הרים ונבעות ויערים גדולים עבותים וגוראים, בתוך היערים ההם לא פעם נהרגו כמה ובמה אנשים, לכן בחוקת סבנה הם. השר הנאיב נתן לי נוקער אחר, שני טסיס, והרב ר' שלמה עם הנשיא מישראל ר' חיים, הלכו ללוני עד דושעראך. בצאתי מקארצאג, בתחילה היתה הדרך על הרים ונבעות, אח"כ באנו אל תוך היערים ההם כמעט באין דרך על סלעים ואבנים במשעולים צרים, הדרך היתה סאד לא טובה, בשני שלישי הדרך עברנו ובאנו במישור קסן בין היערים על סעון אחד, שם עשינו ואקוסקא, ונתנו מן הדרך, משם שלחתי את הנוקער להבין דירה למעני בדושעראך, ועשינו אח"כ דרכנו הלאה, כאשר עברנו ב"ה בשלום את היערים ירדנו מעל ההרים ובאנו אל הכפר דושעראך, פה פגש אותנו הנשיא מישראל ומן הגוים אשר בכפר של ישמעאליים לא רחוק משם, והביאוני אל בית עזריה ב"ד ניסים, בית חשוב וגדול יותר אוד לו מיתר הבתים, רק עשן נדא מן התנור והבידה כי עת נשמים היתה, ודלקו עצים לחםם ולבשל את מאכליהם, בלילה נקבצו אחרים מן הקהל ואבלו עמנו סעודת הערב, גם מליץ היה בשבילי אחיו של ר' שמאל מחילי פענושרי, אשר אנכי לא הבנתי והוא לא הבין אותי, עד כי בקושי גדול יכולתי להבין ממנו שמץ דברים, כי הרב משם לא היה אז בביתו כי אם בדרכים. הנשים אכלו ג"כ באותו החדר, והיה הדבר לפלא בעיני אך הנשים אכלו ביחד עמנו בחדר אחד, רק ישבו בקרן זווית מיוחד, אחדות היו סכסכות פניהן בצעיפיהן, ואחרות ישבו באחוריהן לפנינו, ובפניהן אל הכותל! דבר פלא, כאשר לא בוכן האכילה ישבו בפניהן גלויות, ולא היו מתבישות להבים על מעושי כאשר לבשתי כותנתי, צעקתי עליהן שיצאו מן הבית, והן לא שמעו, ועמדו ודאו על מעושי, גם בדברים יבואו עמנו, רק לאכול הן מתבישות דוקא לפני האנשים. נברת הבית ואנשים אחרים באו כמה פעמים אלי ושאלו בבקשה

גדולה, אם לא יש אצלי למכירה ציצית תפילין ומוזות גם קמיעות, ואני השבתי שאינני מתעסק בדברים כאלה. — מחלוקת גדולה בין הקהל היתה בזמני, והקהל נחלק לשנים, חלק אחד מן הקהל, בנו להם חלק מיוחד בכפר בתים, גם ביהכ"ג עשו בשבילם, ולקחו להם שוחם מיוחד, ופירוד לבבות ביניהם גדולה וחזקה למאד. בפה לנתי דוקא, בבוקר לא היה עיכוב בסוסים, שני הנשיאים, נתנו לי שני סוסים והמשה אנשים מלויים על הדרך, ובן אביו היה למלץ לי בדרך עד הכפר הילי פענושרי. —

מנגלים. בשנת ה' תרל"ב: 10 זכרים מתים, 5 נקבות מתות, 10 נולדים, 9 נולדות, 7 חופות.

בשנת ה' תרל"ג: 11 זכרים מתים, 5 נקבות מתות, 10 נולדי, 9 נולדות, 7 חופות.

בשנת ה' תרל"ד: 10 זכרים מתים, 5 נקבות מתות, 10 נולדים, 9 נולדות, 7 חופות.

בשנת ה' תרל"ה: 10 זכרים מתים, 5 נקבות מתות, 10 נולדים, 9 נולדות, 7 חופות.

ע"פ חשבון של הרב חנוכה, היו במשך ארבעה שנים בשנות ה' תרל"ב, ה' תרל"ג, ה' תרל"ד, וה' תרל"ה: 41 זכרים מתים, 20 נקבות מתות, 40 נולדים, 35 נולדות, 25 חופות. 1 מלמד, 20 תלמידים, 2 רבנים.

ע"פ הידיעות אשר בקאנצעלאריא של הנאצאלניק ממאדזשאלים. במאדזשאלים: 123 בתים של ישראל, בייאנני-כנת 118 (היהודים הראו דוקא 110, שמונה בתים נבנו ממני —), במאראנא 12, ברוקאל 20, במונאסיר 34, בהעמיירי 29, ביומוג (הילי פענושרי) 28 בתים.

בכפרים: מאדזשאלים, בייאנני-כנת והילי פענושרי יש בתים אחרים מישראל העוסקים בעבודת האדמה.

במאדזשאלים יהיו בערך, לפי מספר הבתים, 300 זכרים, 450 נקבות. — הנקבות פה ביותר מן הזכרים. — לפי דעת המשלה דפה יתכן לחשוב מן 5 עד 6 נפשות על כל בית. השופם רויאל בן אפרים מן הקראים, שונא ישראל וצורך היהודים ואוכל טרפות ומאכלות אסורות במנגלים. —

בינני כנת 100 בתים יושבים על אדמת הבג, והנשארים מפוזרים במקומות שונים במדינה כמו בדשלגר וכדומה, למלך משלמים p. 2 כסף לשנה ככל בית. 1 מלמד, 20 תלמידים, 2 רבנים שהם שוחטים. —

הדרך מן דרבנר למדזשאלים: 24 ווערסטם הלכתי על המס כרכיבה בדרך המלך של פאסם לצד צפון של דרבנר, עד הכפר וועלי כנת Великанти באתי אל הנאיב ושם חלפו לי הסוסים והנוקעים במקרת הנאיב, ורכבתי בדרך מישור, בתחלה בין שדות של תבואה, אח"כ משני צדדי הדרך נעצוצים устарнаки ואילנות ומעבר השני של הנעצוצים והאילנות השתרעו שדות עד למרחק עד אוסף הדרים הגבוהים אשר משני צדדי המישור דרחה ידים, עברתי דרך חרשי מצל ויערים קטנים, ובאתי אח"כ אל תוך יער גדול וארוך, מהלך בו בערך שעה שלימה, בצאתי מן היער, היה הדרך עוד פעם בין שדות משני עבריה, כה עברנו עד אשר

הגיענו אל שער הנקיק המביא למולי מגד. מן הכפר וועלי בנת עד דרובד עשיתי דרכי במשך ארבע שעות, ומן הכפר וועלי בנת עד מגלים במשך שלש שעות, $\frac{3}{4}$ אוקף 3 יצאתי מן וועלי בנת, ובזמן $\frac{3}{4}$ אוקף 6 באתי למאדוואלים, לא דרוק כרביעית שעה בערך מן שער הנקיק נראה הכפר מגלים לנגד עיני, והוא בתוך הנקיק על שיפוי אחת ונבעות לצד ימין שהיא בצד מערב, ובתוך הנקיק ירעש המים של הנחל. היום רד, ונעשה לילה חשכה, בבואי אל הכפר, שלחתי אחר הרב חנוכה והנשיא, והם הלכו עמדי מן שער לשער ומן הצד לחצר ומבית לבית יותר משעה אחת, ואין אחד מן היהודים קיבל אותי לביתו, כלם סגרו את שריהם ואת פתחי בתיהם כמו בפרוס ועמרה, עברנו כמעט רוב מבעלי הבתים, וראיתי כי אין אחד מהם פותח את השער לפני, והרב חנוכה עם הנשיא הלכו לבתיהם, והניחוני לברי, ללון, למענם, בשרה. צויתי על הנוקש ללכת אל המבצר אל הנאצאלניק, בבואי לשם לא מצאתי לא את הנאצאלניק כי חולה הוא בדרבנד, ולא את הממלא מקומו, רק המתורגמן שלהם. המתורגמן תיכף שלח אחד מן השוטרים עמדי אל כפר היהודים, גם הוא עבר עמדי לפני כמה וכמה בתים ולא שמעו לפקודתי, עד כי עלה בידו לפתוח בית א' למעני בבית יהושע, ובאתי לתוך החצר, ובעה"ב בעל כרחו, היה מחויב לקבלני בביתו, אף כי באותו לילה, הלך לדרבנד, והשאיר אותו בכיתו בלא שום השגחה כלל. לא יכלתי לאכול אכילתם. שמת היתי למאד כי מצאתי אצלם חמים מהעץ, ואכלתי מהעץ עם לחם ולא יותר, חרץ מזה לא הומינו בעדי שום אכילה אחרת. — הכפר מנגלים ימצא בתוך הנקיק בין שני הרים, בין הר מערב ובין הר מזרחי, הכפר שוכן על שיפוי הר המערבי, על יד הנחל. — הדרך לרווהוד קאסטא לצד דרום אל תוך הרים. — עוד פעם שמעתי פה ניגון של בכית הנשים, אשר אינם בוכים כמו בדרבנד, כי אם בניגון הרבה ערב ונעים, ממרחק יתראה שהם משוררין ומזמרין אבל זהו רק ככיה לדורות על מותיהם שכבר נפסרו מקודם. זי"א האבען מיך ניאמוזרם ועזר זיסצענד יחידו כל היום בבית החשוך, אבל דיא אמזורונג האם אויף מר ניאמאם איינע טראוישיגע אנדרוק. לפנות ערב באו אנשי (ניוודי) ינני כנת סימן טוב הממלא מקום הרב והשופט עם עוד שני אנשים מנכבדי הקהל, הכרת פניהם ענתה כם, כי לסמים, ערומים נכחשים הם מבטן ומלידה, כולם מווינים בכלי זיין נשק, והכמים הם רק לדרע ולא להטיב. מקודם טרם באו אלי, כבר חקרו ודרשו מאנשי סדום תכלית בואי, ובאשר באו אלי, היו בכעס על אשר חדשתי אותם בחוקת היד ע"י הפאליצעי, כי שלחה הפאליצייא נוקש אחד בשבילם, והם באו נגר רצונם אלי, לכן אנשי סדום גם פתו אותם, שלא יענו לי שום דבר על שאלותי, וכן היה, מה ששאלתי אותם ענו לי, כי בלא רשות הקהל אינם יכולים להשיב לי שום דבר על שאלותי. כן היתה הדרך כעת למנגלים, בחנם, לא השגתי פה כעת מטרתי, מחויב היתי להגות את אנשי סדום ועמרה אשר כפווי טובה כלמו מוקן ועד נער, כמה השתדלתי למענם ובקשתי מאת השרים של הממשלה בעד שלומם וטובם, ואינם מכירי טובה מה, בחזירי יער וכנחשים הם כולמו, סוף דבר אמור לרחם עליהם, — אנשי יננינת, לא עניתי עוד שום דבר, והלכו לדרכם, ואני למחרת בבקר, עזבתי את מלון אנשי סדום רעים וחמאים יחידו, והלכתי עם

מלתחתי אל הקאנצעלאריא של הנצאלניק, ושם נתנו לי סוסים עם נוקערים, ויצאתי בחזרה לדרכי, במשך הזמן הקודם, עברתי דרך וועלינגט ולפנות ערב באתי בשלום לדרבנר. —

(16) הכפר העטיירי.

הנוסע ההולך לאסוף ידיעות על אודות בני ישראל בשם המלך כשיה יוסף יהודה בן יעקב הלוי משארני הי"ו.

אנחנו תושבי ערת ישראל אשר בכפר העטיירי, איך שצוה עלינו השר שלנו בעיי באלא בק קאדי להשיב לכבודך ארון על כל אשר תשאל מאתנו, מחויבים לשמוע בקולו ולמלאות פקודתו הרמה וכן אנחנו מודיעים לכבודך, כי יש בקבלה מאבותינו הראשונים אשר הם באו להתישב בזה הכפר ככפרי דונוד-קאטמא אשר אצל סנגלים, באיזה זמן אנחנו באנו לכאן לא יודעים אנתנו, ולא נשאר לנו מאבותינו הקדמונים שום דבר בכתובים. — אחדים השרים אשר משלו עלינו, וזכרים אנתנו השר עבדול-רוזן קאדי אדויו משל עלינו שיח-עלי-בעק ואחריו המושל עכשיו עלינו בעיי-באלא-בעק-קאדי, ממשפחת הקאריים. לשוננו לשון טט, ויושבים בכפר מיוחד לא עם הישמעאלים ביחד, אצלינו יש כעשרים ושנים בתים, בית הכנסת אחד וטלמד אחד לתינוקות ומדברים עם הגוים בלשונם. אנחנו יושבים בכפר הזה ולא יודעים על ארמט טי, כי משלמים מלבד המס למלך רוסיא יר"ה. גם להקאדי שלנו, ואלה המסים אשר לוקח הקאדי מאתנו: מקודם, לקח ממנו עשרים ושנים קאפ' מבית לשנה ועכשיו אחד ר"ב. שדות וכרמים לא יש לנו, מלבד השדות אחדות אשר אנחנו לוקחים מן הישמעאלים לעבודה בשביל הציה להם והציה לנו מן הזריעה, ומה הציה המעט אשר מחויבים אנתנו להחיות את נפשותינו ונפשות בתינו ומפינו, לוקח המושל שלנו מאתנו טטאבאק פשוט אחד ר"ב לשנה מכל בית ומן כאראנא ארבעים קאפ' מכל פוד. עופות וביצים ושאר דברים הנצרכים לבית המושל שלנו לוקח מאתנו כל זמן שנצרך לו, וכאשר יבואו אליו אורחים, הכל מה שנצרך לאורחים ישלח את אנשיו אלינו לקחת בחזקה, אחדים מאתנו הולכים לעבוד בשדות אחרים למען להביא לחנם לילדיהם ובשביל עבודתם מקבלים ארוז, מזה הארוז המעט הנצרכים לחיות כמה נפשות, יקח המושל עשרה פֶּונם מכל בית לשנה, אנחנו מחויבים לתת לו ולכל אנשי ביתו גם לעבדיו ומשרתיו מנעלים בכל זמן שירדוש מאתנו, מקודם הלכה כל הערה שלנו לקצור שני ימים בשנה שעורים בשדותיהם, והם נתנו לנו לחם בשביל בתינו במשך העבודה, עכשיו יצוה עלינו לקצור כמה ימים עד שנשלם המלאכה כולה ולא יתן בזמן ההוא שום לחם לילדינו, אבותינו הלכו לזבל את שדותיהם יום אחד בשנה, ואנתנו הולכים לזבל את שדותיו כל יום עד שנשלם המלאכה ולא יתן לנו לחם, ונשינו וילדינו צריכים לנוע ברעב והוא לא ישניח בזה, רק הוא עומד בעצמו על המלאכה ורודה אותנו לעבוד מן בוקר עד הערב, בלי שום מנוחה, ויכה אותנו בשוטים מי שלא יעבוד כרצונו, מקודם לא עשינו להשרים במלאכת העשב כאראנא, והיום לוקח כל הקהל שלנו לעבוד בשדותיו בשביל המאראנא שלו ובלא זמן קצוב עד שנשלם המלאכה הריא, אנחנו מחויבים לכרות עצים ביער בשביל בית המושל כל השנה.

הן בקיץ והן בחורף, גם יקח ממנו אנשים לנקות את זבל הצאן והבקר והסוסים שלו ולהוליך לשדותיו ומי שלא עשה פקודתו במהרה יכה בלא חמלה. בזמן שהישראלים אחרים הולכים לעבוד בשדות אחרים בשביל פרנסה, יבואו מן הישמעאלים בלילה אל בתיהם ונוגבים ולוקחים כל אשר יש בבתיהם גם סוסים אם ימצא לאחרים לוקחים, זה מקרוב באו בלילה אל בית הכנסת שלנו ונגבו כל אשר היה בבית הכנסת גם הכמפחות. אשר ספר התורה שלנו מונח בהן לקחו, אנהנו כמה פעמים בקשנו עד"ו מאת השר, ועדיין לא הושב לנו הגזילה אשר נולד, יען כי המושל בעצמו לא ישיגה בזה הדברים וכל אשר הישמעאלים יעשו עמנו כרצונם, יעשו. לפני המושל הזה, היה אצלינו המושל שיח-עלי בעק, וגלות היה לנו גם בימיו, אנהנו הלכנו להשרים אשר בדרבנד לבקש רחמים מהם, והשר שיח-עלי בעק בשמעו אשר הלכנו לדרבנד לשפוך שיחתנו ומרי נפשנו לפני הממשלה הרוממה, שלח אנשיו אלינו ולקחו מאתנו בחזקה את כל הכסף הנשאר, חמש מאות ר"כ וחמשה מכל הקהל הקטן שלנו, לפני מותו נכמרו רחמיו עלינו וצוה להמושל בעיני באלא-בעק-קאדי המושל עכשיו עלינו להשיב להקהל שלנו את הכסף חמש מאות ר"כ וחמשה, אשר לקח מאתנו עד פרוטה האחרונה בלא משפט, והשר הזה עוד לא קיים צואת המושל המת, ולא השיב אלנו את הכסף הנ"ל גם עד היום, ואם לכפר לכבודך אדון את כל אשר אתנו לא יכול חודש ימים מלספר את כל הצרות אשר אנהנו כובלים מאת המושלים המחמורים והתושבים הישמעאלים, לכן מבקשים אנהנו מכבודך איך שהביאך ההשגחה אל הכפר הקטן שלנו בשם אדוננו מלכנו הרחמן והטוב ה' יאריך ימיו ושנותיו וממלכתו הישרה, תעשה נא הטוב והחסד של עמנו לטרחה את עצמיכם בעדנו ולהשתדל להציג בקשתינו אצל הממשלה הטובה יר"ה אשר לא תבדיל בין אומה ודת השוכנים במח ובשלוה ברוחב מלכותה שתמיבה נא את מצבינו הרע הזה אשר אנהנו מורדפים בלי חשך מפני שנאת הישמעאלים וכאשר שמענו פה כי המלך של רוסיה הוא מלך של חסד וטוב לבני ישראל ה' יברכרו וישמרוהו, בוודאי לו באו לאוני המלך מצבנו זה, הלא צוה במהרה להיטיב לנו את המצב שלנו, ואנהנו לעולם נתפלל בעד שלום המלך ואריכות ימיו ובעד שלום כל הממשלה יר"ה. — ועל הכח אשר אנהנו נתונים לכבודך ארון להציג כל אלה לפני הממשלה יר"ה מועידים אנהנו בחתימות ידינו בשמות כל עדתינו יום שלישי, י"ג בחדש מנחם אב שנת ה' תרכ"ו לכו"ע.

פה כפר העמידוי בגליל מאבא-אראן.

בפקודת כל הקהל ובמסירת קולמסם חותם אני עובד בר מוקדשי.
אבמלים בר אלישע. מיכאיל בר ניסן. ישעיא בר ניסן.
אברהם בר יוסף. דוד בר יהודה. יעקב בר בנייהו. יהודה
בר גרושום. שבתי בר צימח. אוהיל בר כודדת. הינתה בר
כודדת. אלהן בר רהבייה. אפרים בר נקדימון. שמואל
בר הגנייה. כודדת בר הנובא. מנשר בר כודדת. מרדכי בר
חייבת. וכולון בר שימעי. אברהם בר משה. רבה בר חנון.
משה בר אברהם. אפרים בר חנון. חלקיה בר אלישע.

(17) ווארט שיין.

ידיעות דברי הימים מאת קהל קדוש ווארטשיין:

להנוסע ההולך לאסוף ידיעות מדברי הימים לישראל בשם המלך
בבוד הרצ' יוסף יהודה בן יעקב הלוי משארני היי.

אנחנו חותמי ספה קהל קדוש ישראל אשר בוורתשיין, בבואך אלינו במעם
המלכות לאסוף ידיעות דברי הימים וקדמוניות קהילתינו, מחויבים להודיע לכבודך
כיד פקודת הממשלה הטובה עלינו הכל מה שאנחנו יודעים וזוכרים בקבלה מאבותינו
מימי קדם עד היום הזה שאנו חיים בו.

אבותינו באו מארץ פרס ממדינת קומון ואורטי ושירוון וולם ונתישבו
בווארטשיין כמאה וחמשים שנה מקודם. אנחנו זוכרים שהיה מושל אחד לפנינו
אצלינו ושמו ח'נ'י נ'לבי, ולא ידוע לנו כיצד היה מצב ישראל בזמנו וזמן המושלים
שהיה לפניו. אחר כן קם בנו על מקומו מחמד חסאן כאן ותרעה טאור לישראל,
עשה עלילות עלינו, ושלל רכושינו ועינה את נשינו ובתולדותינו, וחרג כמה בני
אדם ושפך דמינו כמים, ושחה כבודנו לארץ, ואגם אותנו בחזקה להמיר דתינו
בדת מח' ולהאכילנו טריפות, ורצה לגלות את יעקב כי קטן הוא, וירא ה'
בענינו ולחצינו, וריחם עלינו, והביא את סאליס כאן אחיו, ונקר את עינו הצורך,
וגירש אותו, וישב על מקומו, והטיב מעם לישראל. בימינו באו הרוסיים ובבשו
את הארץ, והדשיבו את נאפר קולי כאן למושל עלינו וגם הוא היה טוב לישראל
גלות כל כך לא היה לנו, והמסים שלנו בכל העתים והזמנים היו מועטים בערך
שמונים קאפ'ך מכל בית לשנה. למלאכה ולעבודה לא לקחו אותנו. אחריו משל
עלינו בנו איסמאיל כאן, לא עברה שנה אחת מן היום שישב על כסאו ממשלת
אביו, עשה עלילות הדם עלינו, וחרג יהודים רבים, והושיב רבים בבית האסורים,
ותפס את הרב ר' אברהם ב"ד הנוכה, ובכלי מתכת שרופה באש שרף את צווארו,
ותתק בסיף את ראשו, והשליכוהו בבית הכבוד בשביל שלא רצה להמיר דתו ודיבר
על לב היהודים שלא יעזבו דת אבותיהם, וקידש את עם שמים רבים. ועוד
הקשה לעשות ציוה לקחת ששה יהודים ר' ישמעאל בר מרדכי, ור' שמשון בר
מדכי (שני אחים) ור' אברהם בן יקותיאל, ור' אליהו ב"ד אהרן, ור' שלמה בר
משה, ודוד בן יצחק, ורצע את אזניהם וחוטמיהם במרציעות של ברזל, שרופות
באש, ואמר להם אסתמירו הדת שלכם מניח אתכם בחיים, ואם לא תהרגו ביסורים
כאלה, הם לא שמעו לדברי הרוצח, ומסרו את נפשם בידי אל אלקי אבותיהם,
ונהרגו ביסורים קשים על קידוש השם. העריץ הוה שלל את כל בתי ישראל ועשה
מעשים אשר לא יעשו, זה היה כמו חמשים שנה מקודם. אחר איסמאיל כאן בא
הוסיין כאן לשבי בשנת ה' תקפ"ו לב"ע, וגירש את הרוסיים, ונפל על בתינו ושלל
אותנו כמה פעמים. אחר כך באו הרוסיים עוד פעם במחנה גדולה, ויברח הוסיין
כאן על נפשו, מן היום ההוא אנחנו תחת ממשלת הרוסיים. בשנת ה' תק"ץ היתה
דבר בפעם א' אצלינו ומתו הרבה מישראל. בזמן נעניקראל יערמלאוו ישבנו בשקם
ושלה ונגנת, ושלמנו מסים לא יותר מארבע מאות וארבעים ר"ב. בשנת תקצ"ט
היתה שריפה גדולה אצלינו, ונשרף חצי הישוב שלנו עם בית הנסח, ועלה ההויק

עד עשרים אלף ר"ב. אחד השריפה בא למשול עלינו השר של רוסיים ושמו אוטוב
גנ'לניג [ר"ל נאצאלניק], ונס הוא הרעה מאוד לישראל, הוא החסיר המסים מן הגוים
שסבובתינו והוסיף על ישראל עד ששה עשר ר"ב לכל בית לשנה. בזמנו לא יוכל
היהודי לצאת על השוק כי היה הרשות בירי הגוים לזרוק על הישראלים אבנים ולתפוס
בזנקם ולהכות אותם בחוצות ולכותות אותם בכל מיני כזיון, ואם הלכו יהודים
לכפרים של גוים כמשא ומתן, הרגו אותם בכפריהם, ושללו את כסונם וסחורתיהם,
ואין אחד עמד בפרץ בשבילים, לרחם על שה גלמורה ישראל. בזמן אוטוב הגנ'ניג
[כן] היה אצלינו שר מטירי ולו עשרה עבדים אשר הצמיעו אותנו בכל מיני
צער, את סוסיהם העמידו אצל בתי ישראל למען לתתן להם אכילה ושתייה, ואת
סוסי ישראל לקחו לכל צרכיהם בחזקה, ואם לא נתן להם הישראל את סוס שלהם
במדה היכום במכת מרדות, ולקחו כרים וכסתות מישראל בחזקה אף מעניים
בשבילים, והחזיקו אותם אצליהם עד אשר הפסידו אותם. לקחו תרנגולים מאתנו
ומיני מאכל בחזקה, ואם לא עשה היהודי בשבילים מאכל כפי רצונם במדה הכהו
אותו בלא חמלה, והלשינו והעלילו עלינו לפני הגנ'ניג והוא לא קיבל שום בקשה
לתחנונים מאתנו, וענש אותנו תמיד, ובא עם הרבה אנשים אלינו תמיד ועשה
הפסד מרובה ברשעות לבו מידי שנה בשנה יותר מאלף ר"ב. בשנת תר"ז היה
דבר גדול בפעם השניה ומזו הרבה מאתנו ר"ל. בזמן ממשלת סארכאנאו גנ'ניג
בשנת תרס"ו ט"ו כמליו היתה שריפה בפעם השניה ונשרף כל הישוב שלנו ביחד
עם שבעה נפשות מישראל ובהמות וכוסים ועופות ונשארנו בשעה וחצי ערום כחוסר
כל. הגנ'ניג סארכאנאו היה גם כן כמו הגנ'ניג אוטוב, והצמיע אותנו למאוד
תמיד, רק בזמן ממשלתו עשה בשבילנו טובה אחת בזמן שאנחנו נשארנו ערום
כיום הולדינו אחד השריפה ציוה בטוב לבכו להארמנים שכנינו שיניחו אותנו
בבתיהם על זמן שנה אחת עד אשר נתקן איזה מקום למושב לנו. בזה הזמן בשנת
הרכב ז' אדר נפטר מאתנו הרב ר' בודק בן אלעזר נ"ע זצ"ל. בזמן סנז'יד גנ'ניג
בשנת תרכ"ד היתה בפעם השלישית שריפה ונשרפו יותר משבעים בתים ונשארנו
עוד בפעם השלישי בעירום ובחוסר כל ומי ששורף את בתינו אין אנחנו יודעים,
אין זאת כי אם העמים הפראים אשר סבובתינו ידאנו בשבילינו לנקום בדמינו ואין
עול בכפינו. מן הזמן ההוא עד עכשיו כשני חדשים מקודם עד אשר שנתייסר
ברצון ארוננו המלך החסיד החוקים הטובים של המורכאי סוד היינו מפחדים ללכת
בדרכים מן לסמים ונבנים וגם בעיר נוכי מקום מושב הגנ'ניגים מפני הגוים אשר
ישליכו עלינו אבנים והצמיעו אותנו בכל מיני צער בחוצות העיר ואין אחד מן
הגנ'ניגים עמד בפרץ בעדינו אף אם אנחנו הלכנו לבקש בתחנונים רחמים עלינו,
ולא קבלו דברינו.

ואלה מספר האנשים מן הקהל שלנו שנהרגו מגוים אכזרי' בדרכים וככפרים
בזמן שבאה המדינה הזאת תחת ממשלת הגנ'לניג הרוסוים עד היום הזה:

שמאל בן בצלאל, יצחק בן עשאל, יעקב בר יהונתן, מנשה וויסי בנ.
אברהם, טתתאי בן אלעזר, חוקיא בן אברהם, שכרות בן חייבת, יצחק בר ששון,
יצחק בר שמשון, יעקב בן סיכאל, יעקב בן סימן טוב, שלום בר חייבת, יעקב
בן אלעזר, אברהם בר שמעון, קרדש בר יצחק, מאיר בן שמחה, יעקב אקסי

ובנו אברהם, יעקב בן אפרים, הילל בר מצתייא, כודדת בן ברכייהו, יאודה בן זבולון, אהרן בן יעקב, מצתייהו בן שלום, חנוכה ב יצחק, ירמיהו בן אהרן, ירמיהו בן מרדכי, נרשום בן יונה, שמעון בן רפאל, דוד בן אליעזר, פנחס בן ניסן, יהונתן בן אהרן, פיסר בן ניסן, פסח בן נפתלי, יוסף בן שלום, יעקב בן כודדת, דניאל בר יוסף, חנוכה בן חנוכה, ששון בן שמואל, משה בן נבריאל, יצחק בן מרדכי, נר בן לשגרי, עזריא בן אליהו, יוסף בן חזקיא. בסה"כ ארבעים וחמישה אנשים הנהרגו בשביל שהם בשם ישראל יכונים, וזאת משה מסיני מאמינים.

כה היה מצבינו וגודלינו עד היום הזה. והיום בהוסד המיראָוואָי סוד מתפללים אנחנו לפני אלקי אבותינו ושופכים רגשות נפשיות לפניו בשביל אריכות ימים וברכה והצלחת מלכינו הצדיק והחסיד בכל דרכיו, אשר בתוקפו החרשים והישרים והטובים האלה, היה אור בכל מושבותינו. לכל הפחות אנחנו הולכים בדרכים בשלום, ולא יצמיעו אותנו העמים גם בעיר נובי. — אנחנו יושבים בתוך העמים הארמעניים והישמעאלים והם יושבים מסביב לנו. — אנחנו יושבים תחת הממשלה של ארדוס ולא מגיעים לשום שר וכו', רק האדמה אשר אנחנו יושבים עליה, ואשר עליה בנינו בתינו, והמים ההולכים מן המעינות בשביל שתיה, וגם בתי קברות שלנו, קיינו בכסף מלא מירי אומות העולם שבינינו, אבל מן המלך לא ניתן לנו אף כבוד ארץ קמנה. — אצלינו יש עבשיו מאה ותשעים בתים, ומשלמים מס להממשלה שנים עשר מנת וארבעים ושנים קאפך 42, 12, מבל בית ובית לשנה, ויעלה בסך הכל בשבילנו שני אלפים ושלוש מאות וחמשים ותשעה מנת, ושמונים קאפך 2,359.80. המס הגדול הזה אנחנו משלמים בצער גדול למאוד, מפני שמן הסך הבתים שלנו, בערך שלשים בתים, מתעסקים במסחר, ומהם יש אחדים העושים מסחר קטן בכסף, ויש אחדים הלוקחים סחורה מן הגוים למכור בשביל איזה ריוח, ותושבי הבתים הנשארים הולכים לכפרי הגוים, לעבוד שמה במלאכה ובעבודה קשה בשביל שבירות, להביא טרף לבתיהם. אם כן בשביל המעש שלנו אשר עוסקים במסחר קטן כזה הציגו — הנג'ניג אוסוב להממשלה זה כמה שנים מקודם שאנחנו כולנו עשירים, ויכולים לשלם מס שני אלפים ושלוש מאות וששים מנת, ולא שם אל לנו אשר שתי פעמים נשרפנו בזמנו ונשארו ערום ובחוסר כל. פעם באו שני הנסיכים הגדולים מיכאל וקוסטנטין שני אחי המלך לעיר קובא כשנים עשר שנים מקודם, אנחנו הגשנו בקשתינו לפניהם והם רחמו עלינו, וחזרו ששה מנת מכל בית מן המסים אשר אנחנו שלמנו בזמן ההוא, ששה עשר מנת מכל בית ונשאר עלינו לשלם רק עשרה מנת מכל בית. — עוד לא עבר שנה מפקודת שני אחי המלך. והוסף עלינו הנג'ניג ההוא עוד שני מנת וארבעים ושנים קאפך, בסך הכל שנים עשר מנת וארבעים ושנים קאפך הועלה בשביל כל הקהל סך שני אלפים ושלוש מאות וחמישים ותשעה מנת ושמונים קאפך 2,359.80, אשר אנחנו משלמים המס הזה גם עד היום בכובד ובצער גדול, כזה הזמן אשר אנחנו נשרפנו גם בפעם השלישית כמו שלושה שנים וחצי מקודם, ורוב עניים רבים נשארו בחוסר כל והולכים לעבוד עבודה אצל הגוים בכפרים שונים בשבירות כמעט בשביל המס. — אנחנו אינם עוסקים בעבודת האדמה אף גם הצענו לעבוד אדמה מפני שלא יש אצלינו שום קרקעות כי אם רק הבתים אשר אנחנו בתוכם בלבד. — מצב

המסחר שלנו איננו עכשיו כסוב מפני שאלה מאתנו העוסקים במסחר המשי ירדו מטה מפני ששלשה שנים יש שהתולעים נפסדים. — אנחנו מדברים בלשון פרס מעורב עם לשון סם ולשון הקודש. — משמיטה ויובל לא שמענו שהיו לנו במדינות האלה באחד מן הזמנים. — אנחנו לוקחים יותר מאשה אחת כמנהג אבותינו בירינו. — אנחנו כותבים בכתובת אשה לכתולה ארבעים וששה מנת, מלבר שהיא מביאה מבית אביה, ולאמנה ונרושה החציה. — ספרים וכתבי יד היה לנו הרבה מקדמן, אבל כשנשרפו בתינו שלושה פעמים נשרפו ונאבדו גם הספרים גם הכתבים שלנו. — הרבנים שלנו משנים קדמוניות אנחנו זוכרים את הרב ר' ישראל ואחריו ר' יצחק, ואחריו ר' חייבת, ואחריו ר' יצחק, ואחריו ר' בנימן ור' רחביא, בזמן אחד, ואחריהם ר' רפאל ור' בודק, והיום אצלינו חמשה רבנים ר' מיכאל ר' שלום, ור' חנוכה, ור' יחזקאל ור' יאודה. — על פי הקבלה בירינו מאבותינו ישנו בזלם יותר מאלף בתים של ישראל תשעים שנה מקודם והיו עוסקים בעבודת הארצה גם במסחר הם ישבו חחת ממשלת הבנים שהי בג נסורלה שולמן ואחמד שולמן כולם משפחה אחת. — השמח ממקום מישב הבנים מהלך שני שעות ררך מולם למעלה לצד צפון בכפר קודכטין. — שמח המגיע לישראל באותו הזמן היה לצד צפון עד יאנג'יגא לצד דרום עד יעלגאן לצד מזרח עד הנד קרנ'א ולצד מערב עד הכפר קנדא קובי פעם אחת חפצו הבנים לרשת את מקום מושב של ישראל והשרות והכרמים שלהם באה מחשבה בראשית לעשות באופן הזה בקשו התורכומנים אחרים אשר היו באותו הזמן שמה לעשות עלילה על ישראל. התורכומנים הלכו בעצת הבנים אל בית הקברות של ישראל וקברו ילד אחד בסתר הקבר אשר סת זה מקרוב אצלם ואשר חבו על זה מקודם בישבם בשכונת הישראלים ועשו בנופו נקבים נקבים בסכנינים שלהם והניחוחו אותו בסתר בקברו אתר כן באו להבנים ואמרו להם שילד אחד שלהם נאבד בין ישראל הבנים בהצצם להוציא מכת אל הפועל את מויתתם הרעה ציוו במהרה להתורכומנים שיהקירו וירדשו אחרי הילד ההוא. בערמה הלכו ורדשו כמה ימים בתוך הישוב של ישראל אח"כ גם על בית הקברות שלהם ומצאו הילד הזה ביחד עם הבנים בתוך אחד הקברים תחדשים ולמען שיהיה להבנים פתחון פה להחאן אשר ישב בזמן ההוא בנוכי בשביל הרבר הזה נפלו על היתודים האומללים באכזריות חמה. בתחילה תפסו ארבעה רבנים שלהם אינם יודעים את שמותיהם רק אחד מהם יודעים את שמו ר' יעקב, וקשרו אותם בחבלים אצל השער והבהוהם במכות אכזריות אח"כ שחטו אותם כצאן והשליכוהו לתוך בצי הכבוד. הד"ר יעקב כאשר היה קטור אצל השער ואמר וידידי לאלהים פרם שחיטתו ויבער אש חמה בלב אחמד סולמן עליו ואמר לכל הנצבים עליו מי שאוהב אותו ידרוג אותו במהרה. ונהרג הרב ר' יעקב על קדושת השם. הרב ר' אלעזר ברח על נפשו והתביא א"ע על אילן אחד עד הלילה, ובהשבת הלילה ברח ובא לוורתשין אלינו. אח"כ נפלו על בתי ישראל והרגו ושחטו ושללו הכל מה שהיה ברצונם אשה אחת תפסו לבתי הבנים והמירו דתה בתוקף היהודים ברחו לנפשם ותפזרו לכל רהות השמים לארץ הנוסטאן ונתישבו בכפרים שונים שמה רבים באו אלינו לוורתשין ונתישבו גם במג'ו, והבתים והקקעות נשארן בשביל הבנים כמו שרצו הרבר מקדם, ועד עכשיו הקקעות ההן בידי צאצאי משפחת הבענים הם, הנותנים

בשכירות להעמיס היושנים שמה. הדבר טובן מעצמו כי עת צדה היתה או ליעקב. — פרשי הדברים ואופן חיי היוזרים בואלאם מספריהם וסופריהם ותכניהם הכל נשכח מאתנו כי עלו באש ונשרפו כולם פה אצלינו, רק נשאר בקבלה לנו מאבותינו שהיו להם רבנים בזמנים שונים אחד ר' ראובן ואחריו ר' מרדכי ואחריו ר' משה ואחריו ר' גלעד ואחריו ר' אלעזר ר' יעקב שנים האחרונים אשר אחד ברח על נפשו אלינו ודבר ר' יעקב הנהרג עם עוד שלשה רבנים אשר אנחנו לא זוכרים את שמם. — עשרים וחמשה שנים מקודם ברח איש אחד מנוכי ושמו מעשעד מהמד אל אנא האן לאורסולי, ואמר לו שהוא ממשפחת מוסמאמא האן, ופתה אותו להתחבר יחדיו ולהתנפל על העיר נוכי וסביבותיה, להרוג ולשלול ולבזבז, אנא האן שמה מאד לעסק יקר כזה ואסף מיד הרבה ריקים ופוחים מאנשי הלעזונים קיזב לשני אלפים איש והלך אנא האן ביחד עם מעשעד מהמד אל העיר נוכי, בהליכתו בא והנה במישור קרוב אחד הערסם מורתשין עם המתנה שלו. היהודים בשמעם הדבר הזה תרדו מפניהם יען אף שהם גבורי החיל אבל נגד עם רב כזה לא יכלו לעמוד וכן ברחו כולם מפתחם בתוך היערים וההרים ביחד גם עם הארמנים שכניהם, הישמעאלים שכנינו השתתפו גם כן להשודדים לעזור אותם במוסתם הרעה, אנחנו הינו בתוך היערים וההרים ואנא האן שלח הרבה מהלעזונים אל הבתים שלנו ושללו הכל מה שהפצו גם המסוסים שלנו לקחו והלכו לעיר נוכי, בכואם אל המבצר לא יכלו לכבוש אותו ונתמהמו. שם ימים אחדים, בזה הזמן כאשר הם היו בנוכי באו עוד שלשים לעזונים אדמים אל הכפר שלנו לשלול שלל, והיו או בתוך הכפר רק ארבעה אנשים ר' נפתלי ור' משה שני אחים ור' אליהו ור' פנחס שני בנים של ר' נפתלי בתוך החצר שלהם, בראותם שהלעזונים יבואו אליהם, בקשו מאת ה' שיחזק את לבביהם, הלעזונים באו והם יצאו נגדם לפני שער החצר ולא הניחוחם לבוא אל החצר שלהם, השודדים החלו להלחם עמם, ואלה הארבעה האנשים קפצו עליהם כאריות והשליכו עליהם תופאנגנים ובאנים וגרשו אותם מן הכפר, בזה הזמן הביא השר דניאל שולמאן במדרה אנשי החיל מצד סיפלים ונפלו על השודדים והרגו הרבה מהם והגשורים ברחו על נפשם, בכריחתם הגיעו רבים עד וורתשין, ואנחנו כאשר שמענו יצאנו נגדם בכלי נשק, הצבא רדפו אתריהם ואנחנו לקראתם, ונהרגו הרבה מהם, מה שיכלנו להציל מהם מן השלל אשר שללו אותנו, הצלנו והגשאר סבלנו היויק גדול. — שלשה עשר שנים מקודם בא האדושי מרואד עם הרבה לעזונים בערך אלף ושלוש מאות או ארבע מאות קיזב לעד וורתשין ויפגש באיש ישמעאלי אחד בדרך אשר הלך מן הכפר שלנו אל ביתו לכפר אחר ונפלו עליו הלעזונים ושללו אותו ולקחו את מומו ואמרו לו: אם יניד לזם הדרך לכפר של ישראל יניחוחו בחיים ואם לאו ימיתדו כרגע, הישמעאל נתבלבל מאד מן הפחד ותחת להראות הדרך לכפר היהודים הראה להם הדרך המובילה לכפר של הארמנים עד שבאו אל הכפר של הארמנים היה עת ערב, הארמנים לא היו או בבתיהם כי"א על המלאכה בשדותיהם, והם החלו לשלול שלל ולהרוג הגשים וכדומה, הישמעאל ברח בתחבולה מתחת ידיהם, בערב באו הארמנים מן השדות ותהי מלחמה גדולה שמה, כחמישים נפש לקחו מן הארמנים נשביה כחמשה עשר לעזונים נהרגו ששה הנשארים ברחו, לו היו כל הארמנים שמה,

לא היה נשאר מן ה'אלעזנינים' אף אחד בחיים, כי גם הם כולם בעלי נשק ונבונה, ואחרי זה כמה פעמים נמו לעשות עמנו אבל ה' הצילנו מידם, כי לא יכלו לגשת אלינו, מפני שגם אנחנו לא פחותים מהם, ויכולים להכות ורוע אף קדקד, ומפני השמיעה ממרחק והפחד אשר נתן ה' בלבם לא יכלו לעשות לנו רעה. —

במה שנוגע לאומתנו בכלל, נוכל להודיע כי כהנים ימצאו אצלינו כשמונה ולוי אחד. — מאיזה משפחה קדומה אנחנו לא יודעים, כי גשרפו כל הספרים וכל הכתבים של אבותינו. אנחנו לוקחים יותר מאשה אחת כמנהג אבותינו בידינו, ולוקחים ג'כ קטנות לנשים ותשובנה לבית אביהן כדיני מיאון, מי שירצה יבכס [כן] ומי שירצה יחלוץ, יום מוכים וצומות נוספים לא יש אצלינו הכל המנהגים שלנו כפי מנהג כל תפוצות ישראל, יען כי כולנו רבנים ולא קראים, ואבותינו הראשונים היו בימי קדם בעלי קבלה ובעלי מסורה, אח"כ כאשר נחתם שני התלמודים תלמוד בבלי וירושלמי, נחששנו גם במדינתנו באחד מן הזמנים וכל המנהגים שלנו והדינים הכל כפי מנהגי דיני הרבנים בכל תפוצות ישראל ע"פ הארבעה שו"ע, וכן דיני שחיטה ובריקה הכל כמו אצל בעלי התלמוד, פורים וחגיגה קבלו אבותינו בזמנם לחוג אותם לזכותנו למען לא להוציא א"ע מכלל כל אנשי הגולה. — יום טוב שני של גלויות אנו חוגגים, מראשי גלויות לא שמענו אם היו אצל אבותינו אבל נשיאים יש לנו בכל דור ודור. הישמעאלים שכנינו מקבלים אותנו לעדות, אף אשר פסולים אנחנו לעדות אצל הישמעאלים במקומות אחרים. הנשים שלנו לוקחים אנחנו אחרי שנים עשר או שלשה עשר שנים מיום הולדתן, כי אז תגיענה לפרקן. —

ואלה שמות הנשים שלנו ע"פ סדר א"ב :

- ב) אביגיל, אסתר, אבישג, אלישבע, אסנת, אפרת, אמיל, אימשלום. —
- ג) בלהה, בתיה, בת שבע, בתואל, ברוריה, באנו, בלביכה, בנבשה, באלקו. ביבי, בודר. — (ג) נבדר, נולווראד, גולפארי, נוהר, גולדשי, גולוסדי. —
- ד) דבורה, דינה, דסרגול. — (ה) הדסה. — (ז) זלפה. — (ח) חנה, חפצי בה. —
- י) יסכה, יוכבד, יעל, יתר, ילחא. — (כ) כאסה, כאנים, כהר, כאתו. —
- ל) לאה, לאלי. — (מ) מלכה, מרים, מיכל, מירוצארי, מירעזא, מאמיי, מאמאלי. — (נ) נעמי, נוגא. — (ס) סליחה, סרח. — (ע) פרהס. — (פ) צמורה. —
- ק) קוקון, קוזרגול, קימעטי, קיויסאר, קוול. — (ר) רבקה, רחל. — (ש) שרה, שונמית, שפרה, שהרי, שעבעסרו, שכר, שושן, שאהאנגאר. — (ת) תמר, תמוס, תאוריו. —

על כל אלה הידיעות אנו מעידים בחתימת ידי כל הקהל הקדוש שלנו שה ורתשין יום המישי בשבת שמונה ימים לחודש אייר שנת תש"ח אלפים ושש מאות ועשרים ושמונה ליצירה: הנשיא מרדכי בכר נרשון. השופט בנימן בכ"ד אלעזר. השופט דאוד בכר לוי. השופט מרדכי בכר הילל יש"ל. אני הצעיר המנהג צאן מרעותי ר' מיכאל בכ"ד שמואל רב בקהל קדוש ווראתשין. אני הצעיר העבד הנרצע שלום בכ"ד מתתאי. אני הצעיר וועיר עבדה דרבנן הנוכח בלא"א משה הרנא דויבא רב וש"ב דק"ק ורתשין. אני הצעיר יהודה בר פיינדא רב וש"ב דק"ק ורתשין. הצעיר יחזקאל בכ"ד אלעזר רב דק"ק ורתשין. הצעיר והזעיר מכל אנשי העיר מנשה בר צהלון ג"ו. הצעיר והזעיר

שמשון בכ"ד יעקב: הצעד והועיד מכל בני עירי נבריאל בכ"ד פיינדא יצ"ו.

במסדרת קולמוס חותם אני חנוכה בלא"א משה בעד כל הקהל:
כודרת בר יוסף, מרדכי בר בנימין, דוד בר שבתאי, יהונתן בר הילל,
מרדכי בר ר' רחביה, יחיא בר אברהם, מתתיה בר מתתיה, אברהם בר
עובדיא, רחמים בר זבולון, יעקב בר יעקב, מנשה בר שלום, גורשום
בר עזאל, מיכאל בר נבריאל, עזריהו בר מישאל, נבריאל בר מאיר,
שלמה בר יצחק, אברהם בר שלום, רחמים בר אברהם, משה בר אליהו,
אליהו בר נפתלי, שמואל בר סעדיה, אברהם בר שמואל, נסן בר
שמואל, מנשה בר רפאל, סימן טוב בר אהרון, מנשה בן משה, יצחק
ב"ד אברהם, מרדכי בן יצחק, עכריה ב"ד גרשום, שמשון ב"ד ניסן,
אהרון ב"ד משה, יוסף ב"ד שברום, חנניה בן מרדכי, יעקב ב"ד רחמים
כתן, אליעזר בר חיינוס, שלום בר הילל, יצחק ב"ד דוד, אהרון ב"ד
יהודה, שטון ב"ד משה, עזייה בר רפאל, רפאל בר אברהם, דוד בר
יונה, חנוכה בר משה, ישעיה ב"ד יוסף, שמואל בר מרדכי, ששון בר
אברהם, שמואל בר שמחה, אברהם בר ניסן, נתניאל בר לוי, יהושע בר
יצחק, שם טוב בר יוסף, סימן טוב בר מרדכי, חנוכה בר יצחק כתן,
אלעזר ב"ד דוד, רחמים בר ניסן, חנוכה בר אברהם, מרדכי בר אברהם,
בכשי בר פיסר, אליהו בר ראובן, חיים בר אליהו, אבסליון בר ששון,
זכריה בר חנוכה, עתניאל בר יוסף, בנימין ב"ד אברהם, משה בר
חנוכה, רחמים ב"ד משה, שלום בר רפאל, שבתאי בר צדקאל, נבריאל
בר חנוכה, פיסר ב"ד סוקרשי, ניסן בר יצחק, אלעזר ב"ד גרשום, משה
ב"ד עזיאל, משה בר רפאל, אהרון בר אליעזר, יוסף בר ניסן, דוד
ב"ד בניהו, משה בר פנחס, אהוניהו בר ניסן, אברהם חלקיה, יחיא בר
דוד, יוסף בר שלמה, בצלאל בר אברהם, חזקיהו בר משה, בנימין בר
נבריאל, מרדכי בכ"ד יצחק, מרדכי בר שמואל, ירמיהו בר מרדכי,
יהושע בר שמואל, הילל בר דוד, אברהם בר דוד, משה בר ניסן, ניסן
בר שבתאי, יעקב בר שלמה, לוי בר ישעיה, שלום בר דוד, סעדיה בר
יוסף, ניסן בר מתתיהו, מיכאל בר אברהם, חזקיא בן אהרון, עקיבא בר
מרדכי, נבריאל בר בניאל, פיינדא בר אברהם, אליהו בר יעקב, יצחק
בר חנוכה, שלום בר יעקב, מרדכי בר דניאל, יעקב בר יוסף, שמחה
בר יעקב, יוסף בר פנחס, יוסף בר דניאל, ניסן בר לוי, ראובן בר
שבתאי, הילל בר משה, ניסן בר ריביה, בנימין בר חנוכה, מתתיהו בר
משה, אלעזר בר אברהם.

על אלה החתימות אני מעיד הנשיא דק"ק ורחשין.

הנשיא מרדכי בכ"ד גרשון.

נוסח הגמ' על ידי שליח בווארתישין.

בפנינו עדים תתמי משה ברביעי בשבת בשלשה בעשרים [בן] יום לירח ניסן
בשנת חמשת אלפים ושש מאות ועשרים ושנים לבריאת עולם למצן מונן כא'.

במתא ורתשין דיתבא על נהר אלג'ינן ועל מי מעינות מסר זרחיה בן פסח גם כריתות
ביד אברהם בכ"ד יקותיאל להוליכו לאשתו רחל בת יקותיאל וליתין אותה בידה וכך
אמר בפנינו זרחיה בן פסח הבעל לשולחו אברהם בן יקותיאל הולך גם זה לאשתי
רחל בת יקותיאל ותן אותה בידה בכל מקום שתמצאנה ותהי ירך כירי ופיך כפי
ודיבורך כדיבורי ועשייתך כעשייתי ונותן אני לך רשות לעשות שליח בתורקיכי
ושליח שליח ושליח אחר שליח אפילו עד מאה שלוחים אפילו בלא אונס עד שניע
הגם זה לידה ותכף ביד ארוסתי הנזכרת מידך או מיד שלוחך או מיד שליח שלוחך
עד מאה שלוחים תהי מגורשת ממני ומותרת לכל אדם והגם שניעשה עליו אברהם
בן יקותיאל שליח להוליכו ככל הכתוב למעלה נכתב ונתתם ובמתא ורתשין דיתבא
על נהר אלג'ינן ועל מי מעינות ברביעי בשבת בשלושה ועשרים יום לידה ניסן
בשנת חמשת אלפים ושש מאות ועשרים ושתיים לבריאת עולם ועדיו החתומים בו
הנוך בן אדרן שלום בן מרדכי ובפנינו במל זרחיה בן פסח הבעל כל מודעות
שמסר על גם זה וגם בפנינו קבל זרחיה בן פסח הבעל בחרם ובשבעות התורה שלא
לבמל את הגם ולא את השליח ומה שראינו ונעשה בפנינו כתבנו וחתמנו יום הנזכר
לעיל והכל שריר ובריר וקים .

סיגט טוב בן מרדכי עד .

שמואל בן מרדכי עד .

נוסח גמ לארוסה ע"י שליח .

בפנינו עדים חתומי מאה ברביעי בשבת עשרה ימים לידה מרחשון שנת
חמשת אלפים ושש מאות ושמונה לבריאת עולם למנין שאנו מונין כאן במתא ורתשין
דיתבא על נהר אלג'ינאן ועל מי מעינות מסר לוי בן מרדכי גם כריתות ביד אברהם
בן משה להוליכו לארוסתו מרים בת אברהם כהן המכונה כלא בבא ליתן אתו בידה
וכך אמר בפנינו לוי בן מרדכי הארוס לשליחו אברהם בן משה הולך גם זה לארוסתי
מרים בת אברהם כהן המכונה כלא בבא ותן אתי בידה בכל מקום שתמצאנה ותהי
ירך כירי ופיך כפי ודברך כדיבורי ועשייתך כעשיתי ונותן אני לך רשות לעשות
שליח בחריקך ושליח שליח אחר שליח אפילו עד מאה שלוחים אפילו בלא
אונס עד שניע הגם לידה ותכף שניע גם זה ביד ארוסתי הנזכרת מידך או מיד
שלוחך או מיד שליח שלוחך עד מאה שלוחים תהא מגורשת ממני ומותרת לכל
אדם והגם שניעשה עליו אברהם בן משה שליח להוליכו ככל הכתוב למעלה נכתב
ונתתם במתא ורתשין דיתבא על נהר אלג'ינאן ועל מי מעינות ברביעי בשבת עשרה
ימים לידה מרחשון שנת חמשת אלפים ושש מאות ושמונה לבריאת עולם ועדיו
החתומים בו משה בן נתנאל ויוסף בן יהודה ובפנינו במל לוי בן מרדכי הארוס כל
מודעות שמסר על גם זה וגם בפנינו קבל עליו לוי בן מרדכי הארוס בחרים
ובשבעות התורה שלא לבמל את השליח ואת הגם ומה שראינו ונעשה בפנינו
וחתמנו יום הנזכר לעיל והכל שריר וקים .

שמואל בן מרדכי עד .

יחיא בן גבריאל עד .

(18) הכפר האשטמאנזיל.

לכבוד הגוסע לאסוף ידיעות ע"ד בני ישראל בשם
המלוכה יר"ה יוסף יהודה בן יעקב הלוי מטשארני!

כפי מצות השר שלנו מצד המשלה והשר אילדאר קארי החמרי הגנו
מדיעים לכבודך את כל אשר אתנו. אנחנו בכאן יותר מעשרים בתים ויושבים פה
בערך מאה שנים, מאיזה מקום באו אבותינו לפה לא יודעים אנחנו בבירור, במטרה
מאבותינו המה מגולי עיר הקודש ירושלים אבל לא יודעים מאיזה בית, וגם מאיזה
שבט אחרים מאתנו באו להתישב בכפר זה כמה שנים מקודם מן כפר מגנלים
מסעלאק. אנחנו עוסקים בעבודת האדמה ואחרים בשביל עשרה קאפ' מרו"כ,
לוקחים מעט סחורה בדרבנד למען למכור בכפרים שלנו ומהו הם מתפרנסים, אנחנו
יושבים עם הישמעאלים ביחד ושלום בינינו ביום, רק בלילות מצערים הם לנו
לפעמים, כי יבואו לנגוב את בחינו, גם לפעמים יעשו לנו בזיון אבל לא תמיד כי
מפחדים הם מן השר הרוסי שלנו. בית הכנסת אחד לנו וספר תורה לא יש עכשיו
לנו, כי נשרף זה ששה חדשים מקודם, מלמד תינוקות יש לנו אחד, כל הדינים
ומנהגי התלמוד שלנו כולם כפי מנהגי הרבנים הספרדים ולא מן הקדאים, ומחויקים
בתורה שבע"פ וככל דברי חז"ל, כהנים ולוים לא יש אצלנו, מקוה מיוחדת לא יש
אצלנו כ"א הנשים הולכות למבילה בנהר רובאו אשר שמו כותבים נ"כ בנישין.
לשונינו כמו לשון היהודים בדרבנד, אנחנו לוקחים פה נשים מבת שלש עשרה
שנים ומעלה, ובימים האלה לא יותר מאשה אחת. — במה שנוגע למצבנו ההוה,
אנחנו מקודם נתנו שלשה אנשים לעבוד הבעק שלנו בכל יום ויום בשבעה חדשים
בשנה למען לנקות את זבל הבקר והצאן ועכשיו משלמים אנחנו עשרה רז"כ בשביל
המלאכה הזאת בשנה לגוים. שלשה ימים בשנה הולכים כל אנשי עדתנו לקצור
שעורים בשדותיו. — סוס אחד ואדם אחד נותנים לרוש בגורן שלו כל זמן עד
שנשלם המלאכה, ואם לא רוצים לעשות המלאכה הזאת, יש לנו רשות לשלם בערך
ששה עשר קאפאנים חטים (קאפאן אחד, 3 פוד 5 פונט) לגוים שיעשו בשבילנו
זו המלאכה. מכל בעל אשה יקח אחד רז"כ לשנה הבעק שלנו, מקודם נתנו לו
עשרה פונט טאבאק פשוט אשר אנחנו זורעים בשביל פרנסה, ועכשיו שני רז"כ
לשנה. — מחטים ושעורים ואורו יקח מאתנו חלק עשירי, מכל פוד מאראנא
שלשים קאפ'. סוסינו הולכים בשליחות הבעקים והמלכות ומי אשר לא יש לו סוס
צריך להיות נוקע ללוח העיברים ושבים ולחזור הסוסים בחזרה. — מקודם נתנו נפם
שני פוד וחצי עכשיו משלמים בשביל נפם ארבעה רז"כ לשנה, אנחנו צריכים לתקן
בכל שנה ששה בתי דירות לצאננו ובקרינו ובחורף וסתיו כמו ששה חדשים הולכים
לנקות את זבל ואשפה של הבקר שלו בתדירות הרם. — עשרה ימים בשנה הולכים
כולנו להביא בשביל התבואות מים מן הנהר רובאו דרך צינורים אל שדותיו: עשרה
ימים הולך כל הקהל לנקות התבואות בשדות. — כולנו הולכים לחפור בורות בשביל
להניח סך שני אלפים פוד חטים, את החטים אנחנו מביאים מן הגורן ומשימים
בתוך הבורות ובעת שנצרך יקח מאתנו אנשים להוציא התבואות מן הבורות. —
אם אצלנו תהיה חתונה ישלם בעל החתונה חמשה רז"כ, ואם הבלה מכפר אחד
ישלם אבי החתן עשרה רז"כ להבעק שלנו. שקים של חטים וכלי אדמה יקחו תמיד

הישמעאלים עבדי הבעק מאתנו בהלואה ולא חזירו לנו לעולם והבעק לא יעשה להם שום דבר. אם אנחנו לא משלמים במזרה המסים שלנו יצוה הבעק את עבדיו להכות אותנו במקלות. הישמעאלים בשביל שנאת הרת יעלילו עלינו אשר אנחנו לא עשינו מלאכתנו כפי שנצרך למען שינתן להם רשות להכות אותנו. בכל זמן יקח מאתנו אנשים למלאכה בלא זמן קצוב, גם סוסינו יקח למלאכה שלו תמיד, מאת הממשלה קבלנו קרקעות לעבודה והבעק אסרנו יקח מאחד מאתנו ויתן לאחר ממנו, בלילות יבואו הגוים ונונכים בשדותינו ובכתינו גם סוסים ובקר יגנבו מאתנו. נשינו הולכות רק למלאכה אתן לעשות כפרות בשביל לנקות בהן תבואותיו. אם יבוא הבעק אל הכפר שלנו, כי הוא יושב בכפר ארקעס, מחויבים ישראלים לעמוד כל הלילה אצלפתח דירת סוסיו לשמרים, השר שלנו יקרא בשם אילראר קארי והוא עכשיו ראש לכל הקאריים אשר בטאבאסאראן. — ומלבד המלאכות אשר אנחנו עושים בשביל הקארי הנ"ל צריכים עוד ללכת ולעבוד להפריסטאו הרוסי שלנו, לנקות את זבל בקר, את אשפתות חצריו וביתו, לתקן בטיש וכחומר את נני ביתו, לפרות עצים ביער בשבילו ולזרוע ירקות ועוד הרבה מלאכות ועבודות שונות בכל מה שנצרך לו יקח מאתנו אנשים לעבוד אותו, והנה קשה עלינו מאד לסבול את עול הבעק וגם השר שלנו ואין בכחנו לעבוד את שניהם, כי עדתנו קטנה למאד, אנשינו אנשי מצער המה והמלאכה מרובה למאד, כן אנחנו סובלים פה ואין איש יודע מאתנו, רק ה' מקודם ואח"כ המלך דרחמן שלנו יכולים להושיענו ולהיטיב מצבנו המר הוה.

על כל אלה הידיעות מעידים אנחנו כל הקהל שלנו בחתימות שמות כל אנשינו. פה כפר הא ש מ א נ ז י ל על נהר הוכאו, יום שלישי בשבת כ"ז לחודש סנהם אב שנת ה'תרכ"ז ליצירה.

יחיה בר ניסים, דוד בר יואב, אבא בר ארם, יוחאי בר ר' הנניה, דניאל בר הנניה, רויאל בר הנניה, יקותאיל בר שבת, ירימיה בר שבת, אופול בר יואב, שלמה בר עקבה, הילל בר שלמה, רחמים בר שלמה, פנחס בר אפרים, נתניאל בר מושאל, מתתיה בר סבת, מיכאל בר גדליה, אפרים בר שבת, סבת בר ירימיה, עוזי בר חנוכה, חיובת בר אילשע, נילעד בר דוד.

על אמיחת החתימות אני מעיד מה אראק יע"א יום ג' י"ז אולול שנת ה' תרכ"ז ליצירה הק' אסף בן יחזקאל ה"ו מזרחי רב הכולל על מחוז קורונסק וסביביו.

19) הכפר הינזשאל — קאללא.

להנוסע ההולך לאסוף ידיעות על אודות ישראל בשם הממשלה יוסף יהודה בן יעקב הלוי משארני.

אנחנו קהל ישראל אשר בכפר הינזשאל קאללא מודיעים לכבודך כי אצלנו ימצאו בשלשים בתים ועל פי המסורה אשר נידינו מאבותינו הנה באו אבותינו לשבת בזה הכפר מכפר אראק זה ארבעים שנה, מצבנו כמצב יהודים היושבים בכפר מאמראטש בערך כל ארבעים שנה ההם כי אנחנו והם ישבנו יחד תחת ממשלת מושל אחר, קרקעות יש לנו מעט לאחריים מאתנו ענלות לא יש לנו ונותנים סוסים תחתיהם לעוברים ושבים בעניני המלכות, עבודת הדרכים והמלאכה

להמושל הנאצאליניק שלנו הכל כפי יהודי מאמאטש [בן]. כן פועה משלמים להמושל שני ר"ב מכל שק כמו יהודי מאמראש כל הקהל שלנו הולך לתקן הרכים כמו עשרה ימים בשנה. כל המנהגים שלנו כמו הרבנים הספרדים וכמו יתר אחינו היושבים בכפרים סביבנו וגם ביהודי דרבנד. כל אלה מודיעים לכבודך וזאת הידיעות האלה לא יש לנו מה לשפר עוד ועל כל אלוי מעידים אנחנו בחתימות דינו פה הינדושאל קאלא יום ה' ה' ימים לחודש אלול שנת ה' תרכ"ז ליצירה. — במקרה כל הקהל הינדושאל קאלא ובמסירת קולמוס חותם אני הרב הכולל של גליל קיורא.

קמואל בר עקביא, עתניאל בר ר' אדוניהו, גדליה בר בניאו, אליהו בר רחמים, אברהם בר ניסן, הונה בר רחמים, מעשיה בר עומרים, הנניא בר בנימין, מוכאל בר צפניא, יששכר בר עוזיא, צדקא בר ישובה, עבדיא בר שפטיאו, יוחנן בר יצחק, אליאו בר מתניאו, ישראל בר ניסן, בניאו בן גדליא, שמריא בן צדקיא, ירמיה בר חזקיא. על אבות החתימות אני מעיד פה אראק יע"א יום ב' ט"ז אלול שנת ה' תרכ"ז ליצירה חק' אסף בן יהוקאל ה"ו מזרתי רב הכולל על מחוז קירנסק וסביביו.

20) קהל מאמאראשען, בצחינוואל. קארעל.

הקהל מספר ששלשה שנים יצאו מכפר מאמאראשען מעבודת השרים והם באו לשבת כמו שלש מאות שנה מקדם ממזכעט וטאימערעמי, הקבלה בידי הזקנים שכל הישראלים בגרויסטאן כולם באו ממזכעט, בטאמאראשען היו עבדים לפי הקבלה כמו שלש מאות שנה תחת השרים הקניאזים ממשפחת מאטשאבעלי, הקניאזים לקחו מישראל מסים שונים הן ממיני אכילה והן מלבושים וכסף וסוסים וחמורים טוף דבר כל מה שהנסיכים רצו ועלו בדעתם לקחת מהם לקחו, ואין מוחה בידם, אם כעטו עליהם או על מי מיהודים הם הכו מכות מרדות ענשו ביסורין שונים וצערו להם עד מאד, כללי שכתות באו גוים וכבו הנרות ונשאר בהשך למען להכאיב אותם, לא היה לישראל לא שכתות ולא ימים טובים, אם היה נצרך להכרים בכף או לקחו בית על ישראל וכבר לשר אחד אותו ואשתו וילדיו, נמכרו לעבדים ולשפחות, כרצון הטוב של שריהם ואדוניהם, עלילות הדם ועלילות שונות היו עליהם בכל העתים והומנים, השר אשר רצה לכלות את ישראל לקח בסתר כמה גדולי הקהל אחד ואחד והרג בסתר ואחרים מן השרים בשביל הנאת עצמם שהם קבלו תועלת מסים ועבודה מן היהודים לא עשו עמהם כלה, בומנים שהם התפללו באו השומרים מן השרים והפריעו אותם מתפלתם ועשו להם הרבה ביוון, בדרכים צערו היהודים עד מאד והכו אותם בככות משונות בעד שהם שומרי אמונת אבותיהם, מלאכתם היה אריגת צמר נפן מלבושים שונים, רוכלים ומוכרים מיני בשמים ומיני בגדים שמביאים מטיפלים, בתים של ישראל היו בטאמאראשען עשרים וחמשה, ומשפחות חמשה, זה החמשה משפחות נקראות בשמות: בן יוסף Иосебы Швили, השניה חמשה, זה החמשה משפחות נודעות להם כמו שתי מאות שנה, כהנים ולוים לא יש להם, ואומרים שלא היו כהנים ולוים אצלם אף בזמן קדמון, בשעה שיצאו מעבודת השרים באו מטאמאראשען ונתישבו אצל אדוניהם בצחינוואל, בבית

הקברות של מאבאראשען יש בית הקברות. ישן אשר בו ימצא קבר של רב נכבד
גדול קדמון, אשר בא כא"י לא נדע להם שמו ונפטר לשם, ויש להם בקבלה מי
שניפל בחולי או בקדחת או שנת שלא היה ממר אם הלכו אל בית הקברות והתפללו
או התולאים נתרפאו והממר הלך על הארץ, על זה בית הקברות עשה הקניאו נורן
חפר הקברות והשליך את העצמות של המתים, וכן אחד בן שמונים וששה שנים
ושמו אליהו בן דניאל, מוזן נערותו היה משמש המוציא והמביא את בית השר
בכל צרכי הבית ואסלא היה באוזה שעה סוס היה נושא את השר על כתפו במקום
סוס. ישראל אחד הביא פעם להשר ארבעה אלף ר"כ למען לקנות א"ע מן העבדות,
השר קבל את הכסף וכחש במהרה בפניו שלא לקח ממנו שום פרוטה, והיהודי
התחיל לצעוק בשביל הכסף לקח אותו וקשרוהו ורצה לשחטו כמו שור, הכסף הלך
לאבוד וה' שמה אם נשאר בחיים, הנשים ג"כ היו ברצון השרים מה שהם רצו
עשו עמקן כטוב בעיניהם. — פעם אחד פתחו קבר אחד על ביה"ק ולקחו העצמות
בשביל רפואה או כישוף לעיניהם.

ק"ר ע"ל: חכם גבריאל בן אברהם ציצוא שוילי, עם בנו חכם אהרן ספרו
לי כדברים האלה: בצחינוואל: —

ככפר דוארעט Дворец קרוב לקארעלי ערך חמשה עשר ווערסט (עכשיו יער)
ישבו מקודם יהודים (כמדומה אנשי מצבטא המפורדים אחר כמה זמנים) בזמן מבוכה
אתת נפלו הפרסיות על הכפר דוארעט והרגו כל הכפר ושללו ולקחו את כל אשר
היו ליהודים, מהם נהרגו מהם הלכו בשבי, ונשארו רק שלשה ילדים, כאשר באה
השמועה לאנשי צחינוואל, שהשתנא הלך מדוארעט, כמה יהודים הלכו לשם לראות
מה שהיה לשם ומצאו כל הכפר חרב רק שלשה ילדים קטנים, ולקחו את שלוש
הילדים עמם, וכאשר שלשה הילדים שארית ישראל מדוארעט נתגדלו, היו לקח
נשים והלכו לדוארעט למקום כושב אבותיהם ושם נתיישבו, אחד מן הילדים היה
יושב מצל עצים של ציצוי ביער ונקרא שם משפחתו ע"ש העצים ההם ציצוא שוילי
Цица Швиль (הילד השני היה גדול ואדום ובריא ושמן וע"ש זה נקרא בשם
גוריא דאשינדושיקא שוילי, והשלישי ע"ש הכפר דוארעלא שוילי, ואח"כ מפחד
הנשים הלסמים הם יצאו משם ונתיישבו בקארעל וכל יהודי קארעל המה עכשיו
כצאצאי שלשה המשפחות הן, אח"כ באו לקארעל יהודים אחדים ממקומות
אחרים. ממשפחת ציצוא שוילי ימצא כעת יותר מעשרים בתים בקארעל, יש גם כי
בתים מן עני המשפחות האחרות הנ"ל. הם עסקו במלאכת אריגת צמר גפן ומן
היו סתפרנסים, במשך הזמן נפלו תחת עבדות הקניאונים של משפחת ציצואנאווים
ה ה' בערך כמו שני מאות וחמישים שנה מקודם, בשביל שהיהודים ישבו על
ארבת השרים הם לקחו מהם מסים קטנים לשנה מכל בית כמו תשעה פתם נרות
של חלב, ביום אידם נתנו להם דגים יבשים, או שארי מיני מאכל או עופות אם
דדשו השרים שלהו אותם בשליחות או לקחו מהם סוסים על זמן, אח"כ השרים
הראשונים נפטרו והיהודים הוקנים ג"כ נפטרו א"כ בני השרים תפסו את בני
היהודים ואמרו להם שאתם מגיעים לי בירושה מאבותינו לעבדים, והכבירו עולם
הקשה על ישראל, עבדו מהם בפרך וצטרו אותם בכל מיני צער, כל אחד מן
השרים היה לוקח לו כמה בתים של ישראל כאשר נפטרו איש מעתה לקחו עמם

גם חלק שלהם מן הישראלים, מהם נמדרו לכפר וחודעמ לשר שלהם שנתישב לשם
שלשה וערסם קרוב לקארעל, במקום חרב, הישראלים היו בונים לו הבית שלו,
וג' בתים בשבילם, והרבה צער היו להם שמה, כל מה שהיה בבתים של ישראל
היו כולם מגיע להשר ולקח מה שחפץ מהם, אם היה להם כסף הכל לקחו מהם,
היהודים היו מוכרחים לעבוד מלאכת כשרות ובכרמים ג' בחרישה ועוד שארי
עבודות, שלשה בתים ממשמחה של חכם נביראל הנ'ל היו נפלו בידי השר זכריה
אחיו של שר דיוואן Сардиновъ והשלישי מיכאל כולם ממשפחת ציציאנאוים בני
איש אחד דאויד ציציאנאו קניאו, זה שלשה אחים היו עושים על ישראל גודות
גדולות כאשר עוד היה להם כסף היו לוקח מהם כסף אבל כאשר נשלם אצלם הבקף
נשארו כולם עניים, הם עברו עמם בפרך הכו אותם בכל מיני מכות אכזריות,
השיב אותם בבתי האסורים בתבלי ברזל, וצער אותם בכל מיני צער, — את חכם
ר' נביראל בן אברהם מבר השר זכריה בעבור שלשים תומן להשר אנטאן פאלא-
ואנדאו אותו וכל בני בית שלו, הוא היה עובד את השר הנ'ל, שתי שנים
בכפר ציראָגים, זה השר כאשר קנה זה הבית ראה שהם עניים רחם עליהם ונהג
עמם ברחמנות נתן להם כסף מעט בהלוואה למען שיעשו איזה מ'ם אח'כ לקח
מהם מסים קמנים אבל לא עשה להם שום צער כדי להשיב רוחם שיטכיתו על
הצער שהיו להם אצל אדונם הראשון האכזר זכריה ימ"ש, אחר שתי שנים נפטר
זה האדון הטוב אנטאן, אח'כ כאשר נפטר זה אנטאן אשתו האלמנה נתנה רשות
לוה הבית ללכת לשבת במאמאראשען בשביל פרנסה, על זמן אבל לא נתנה חירות,
כשנה אחת ישבו במאמאראשען אח'כ האכזר זכריה עשה עלילה על זה האלמנה
שאמר בבית המשפט שלא לקח עדיין שום כסף בשביל זה הבית מן אנטאן הגפטר
ונתן דווקא על שכירות עכשוו הוא דורש הבית הזה בתורה אליו, וכן בחוקה לקח
זה הבית שנית אליו לחודארעס, ונתנו עליהם עול קשה יותר ויותר מכפי שהיה
בראשונה, זה חכם ר' נביראל פעם בקש מן השר שיתן לו רשות לשבת בצחינוואל
למען ללמד תינוקות בשביל מס לשנה, כי הוא עני גדול היה ולא היה לו שום
פרנסה לשם ולא הניח אותו השר עד שהתחייב א"ע ליתן בכל שנה ושנה ששה
תומן (60 רוב''), זה הבית בא לצחינוואל, וכאשר לא היה ביכולתו לשלם מס כזה
לאדונו, עוררו אותו הישראלים מצחינוואל בכסף של צדקה, פעם אחת בא השר זכריה
לצחינוואל לבקש מן זה הבית כסף בשביל שלשה שנים מקודם, קודם שבא לצחי-
נוואל נשבר תל אחד של סוס, מן הבעם, נגב את בן של ר' נביראל חכם אחרון
ולקח אותו ברמיה ד"ם הוא צוה עליו שיביא אחר כלי של עץ לכפר מחענים לבית
אכסניא שלו, כאשר הביא לשם זה הכלי, חפס אותו ואמר שצריך לשלם לו
שמונה תומן בשביל הסוס שנשבר על סיבה הזאת שהלך אליהם בשביל מס, תפ
הם בשביל שלשה שנים מקודם ולקח אותו והניח הכלי של עץ הגדולה, על ראשו
וקשרו ידיו והגליו על האילן אחד שם והבחו אותו במכות אכזריות, אח'כ לקחו
אותו מן העץ והובילו אותו לכפר של השר חודארעס, שם הניחורו בבית הבהמות
המטינחו בזבל, ולא נתנו לו שום אכילה ושתייה, במקדחת האכזר, ששה ימים
היו סונח על הזבל ונתנו לו אכילה העבדים דווקא כדי להחיות את נפשו בלא
ידיעת השר, זה היה יום שישי בערב קודם ערב תג השבתות, שנת תרכ"ד, כזה

הלילה קם זה אהרון ושלח אחד מן השומרים שעמדו עליו לשמרו במסבעה להביא שכר בשביל שתיה לשומרים, זה השומר הביא שכר וכל השומרים נשכרו מן השכר וישנו כמו מתים, זה אהרון בחצי הלילה דרך החלון הקטון של הבית ברח בדרכים מעוקלים על נפשו לעיר מוראם, השרים ביום מחר שלחו שלוחים על הדרכים לרדפו ולא מצאוהו וכן הציל את נפשו מן זה האכזר ואף גם שבא מכתב מן הנאצאלניק של גארי להשר על הדברים קשים שיעשה, וקרע המכתב לגזרים ולא השגיח על דברי הנאצאלניק, והוסיף שנאה על שנאה על ישראל, — עוד מורי אבי בקסנתו היה עני גדול שלא היה לו פת לחם וברח כמה פעמים מן האדון שלו מפני שראה בניו ובנותיו קטנים ונאנחים ורעבים וצמאים שלא היה להם שום פרנסה ומחיה, והיו בוכים יום ולילה, נפל פעם מלא קומתו ארצה ונחלש עד שלא יצתה נפשו וזלנו מעיניו דמעות, אח"כ כששמעו השכנים, נתנו לו נדבה קמח ולחם בשביל ילדיו, זה האדון זכריה ימ"ש האכזר לא השגיח על עניותו וגזר עליו שיתן לו ארבעה תומן וכאשר לא היה לו במה למלאות את גזירתו, שלח השר אליו שיתן לו בן אחד קטן ובת אחת קטנה שיהי משרתים אותו בביתו והוא ימיר דתם וכאשר שמע זה הדבר, אמר אני אמות ואני איני מניח לביתו את ילדי, וכאשר שמע האכזר את דבריו שלח משרתיו לקחת את הילדים בחוקה (בן אחד שבעה שנים והבת תשעה שנים) וכאשר באו המשרתים אל אבי עמד עם כלי ברזל על הדלת ואמר מי שיבוא ידרג עם הברזל, המשרתים הלכו וספרו זה להשר, באותו הזמן הגיח אותם. באותו הלילה לקח אבי את שני הילדים והוליך אותם בכפר אחד רחוק והתביא אותם בבית של גוי אחד אשר היה אהוב וידיד שלו, נשארה אמי יולדת בבית, יום מחרת שלח האכזר משרתיו עוד פעם אל אבי ולא מצאו איתו בבית הגידו להשר שהוא עם ילדיו ברח, שלח שני אנשים אל בית היולדת ולקחו מן הבית הכל מה שהיה לשם הבגדים והבלים והכרים והכסות, אפילו זה הכר האחרון אשר היו מונח תחת ראשה על משכבה כולם לקחו והלכו אמי היתה בוכה, אבל לא היה מי שישמע לבכייתה, חזר אח"כ האב על כל תפוצות ישראל בנורניססאן וקבץ נדבות בשביל ביתו. והביא זה הכסף הנגול מאדונו אליו ונתן לו הכסף, ואז הביא בחזרה את הילדים שלו. — אחר ששה חדשים נאכד מן השר תרנגול הבר והעליל על אבי שהוא נגב אותו, תפסו את אבי לבית האסורים שלהם על שלשה ימים, אח"כ שלשה ימים הביאו שוטים, והניחיהו על האיץ והכוהו מכות אכזריות וכל העם היו בוכים על צערו, ראשונה שהיה בעל תורה וחסיד וירא שמים ושנית שהיה זקן, אח"כ הניחיהו בבית אחד ועשו לו יסורין על מקום ההכאה נתנו ספרים חזק למען שישורף הבשר מקום הכואב! והניחיהו לביתו. אחר שנתרפא שלח אותו לבית הגרנות והיה דש שם את החיטים שלו, בשני חדשים. אח"כ מחמת הצער הוזה נפל בחולי ששה חדשים. והיהודים האומללים שכניו וגם מכפרים אחרים שלחו אל ביתו פרנסתו גרות לחם וכדומה. — אבי היה רוצה לעשות נשואין לבת אחותו, השר אמר לו אם תתן פדיון נפשה או תוכל לעשות נשואין ואם לאו איני מניח אותך, מוכרח היה אבי עוד פעם ללכת ולחזור על כפרים של ישראל ומקצת עוד לו החתן, ושלם להשר סך שלשים ר"כ ואז נתן לו אדונו רשות לעשות לבתו נשואין. — אחרי הדברים האלה מכר אותם השר את כל הבית שלנו לאדון אחר

ושמו אנטאן פאלאוואנדי כמו שנזכר למעלה. — מן הסבות הנזכרות נשאר כולם עניים עד היום הזה לא יש להם שום בית ושום פרנסה ושום מלבוש כ"א בנו אהרון מלמד לתינוקות ועוד שני אחיו הקטנים ממנו עושים מו"מ קטן ואלה הבנים מפרנסים את אביהם ואמם לעת שיבתם. —

חכם ר' אליהו מצחינוואל הי' עבר תחת שר נגימאך מאמשאבעלי בנו של דאויד מאמשאבעלי (זה דאויד אשר במאמאראשען בן דודו הוא) היה מצער רק במסים של כסף במסים של מלבושים ושל אכילה ושתייה ונרות וכל דבר, מה שהיה בידו היה הכל מגיע לו, ובכל זמן שלא נתנו לו מה שהם מבקשים או אותו הכוהו מכות אכזריות, זה האכזר נגב בתולה יתומה של ישראל ורצה לעשות עמה דברים שלא כרגון ולהמיר דתה כי כן הי' מנהג של השרים, והנה הקהל נתקבץ ופדוה בכסף מידי האכזר. כיון שנפטר זה האכזר, נשאר תחת בניו זוראב ערעקלי ומיכאיל, הם עשו עליו עבודה קשה יותר מאביהם בכל דבר, אחר כן היו נזורים עלינו בכל שבוע ושבוע כסף כמו על כל אחד ואחד עשרים ארבעים עד שישים מנת — חוץ מאכילה ושתי' ומלבושים בשביל השרים ועבדים ומשפחות שלהם; אח"כ עד שהיו יכולת בידם היו נתנו כל מה שדורשים מהם אבל בשלא נשאר להם שום דבר כי הכל לקחו מהם, אפילו הקמח מן הכלים לקחו מן הבתים, אח"כ אלה נזרו עוד על חכם אליהו בניה שוויילי ששים מנת ועל אליהו דודו בניה שוויילי חמישים ר"ב, ועל זה אהרון קאקיא שוויילי שלשים מנת, שלחו גבאים שלהם אליהם ואמרו אתם חייבים במהרה להשלים הכסף הנדרש מן השרים, והם לא יכלו לשלם הסך הג' ולא היה אפילו ללות סך כמו זה, מכרו א"ע למסורות נפש מה שהשרים יעשו יעשו, העבדים הלכו להשרים וספרו דבריהם, אח"כ שלחו אנשים כשנים עשר איש ואמרו להם תלכו עמנו, אח"כ באנו אל השר הנקרא ערעקלע והוא עשה עצמו כשיכור ואמר להם בצעקה גדולה בדברים קשים ומרים, עבשו תביאו אלי הכסף אשר אני מבקש מכם הם אמרו לו הרברים כמו מקורם מפני שלא הי' להם מה ליתן, אח"כ הוא אמר לאנשיו אסרו אותם בבית האסורים והוביאום לבית החוסים ובקר ושורים נשאר לשם כמו שעה אחת סגרו הדלת מבחוץ ונשאר לשם כמו שעה אחת בזמן ערבית היה, אח"כ שעה אחת בא השר הג' ועמו שנים עשר איש עבדים שלו וברים אגודות של עצים פּוּזַז להכות אותם ונ"כ ביד אותו השר היה עץ אחד גדול קשה ויבש, ובא אליהם, מיד כשנכנס הדליקו הגו ולקח אותו העץ שהי' בידו והבה על הזקן אליהו בניה שוויילי מכות אכזריות עד שהשמיד אותו העץ תתיכות תתיכות עד שלא נשאר בידו מדה של דת אחד, והוא ואנחנו צועקים בכביה גדולה ומרים וקשים ואין מנחם עליהם ואין שומע, אח"כ עוד השליך העץ על הארץ וקרא העבדים שלו שהיו בידם האגודות של עצים, וצוה להם כדי להכות אותו הזקן מקודם. הם הכוהו כ"כ עד שידיו וכל עצמותיו כבר היו נשברים לתתיכות תתיכות והוא היה עובב כמת אח"כ הניחודו אותו ולקחו השני שמו אהרון קאקיא שוויילי, ונ"כ הפילו אותו על הארץ והפשיטו המכנסים שלו והכוהו אותו כמו שלש כמות הכאות ויצא ממנו דם כמו מים, אח"כ כשנשאר נ"כ כמו מת דניחודו נ"כ אותו ואח"כ הוציאוהו נ"כ חכם ר' אליהו ועשו עמרו כמו שעשו נ"כ לשנים הראשונים, אח"כ אלה קשרו ידיהם לאתריהם והוליכו אותם בבית האסורים

אחד וקשרו אותם שלשתם כאחד לעמוד של עץ של הבית, היו לשם כמו שמונה שעות בלא אכילה ושתייה בזמן שלא הרנישו שום אכילה ושתייה ובלא כח לצעוק ולבכות כמו מתיים, אחר שמונה שעות אחיו של ערעקלי וזראב מאמשאבעלי שלח עבד אחד מעצמו אליהם והוא הגיח אותם מבית האסורים זה הזקן כבר היה חלש ואלה השנים היו עוד צעירים מעט מעט בצער גדול האבען זיין זיך קאויים דער-שלעפט לבתיהם. — אח"כ למחרת ביום הרביעי באותו היום היו בבתייהם בצער גדול מפני השר שלחם שידע שאחיו הניח אותם. אח"כ היו מוכרחים לקחת בהלואה אצל אנשים כסף ולשלם ולמלאות את הגדרש מן האסורים התם מפני שלא היה שום דין ומשפט עליהם מה שרצו לעשות עם עבדיהם הם עשוי, ואין מי שיכול למחות בידיהם. —

כך הלכו ימים ושנים והם שרויים בצער גורא עד שרחם הקב"ה עליהם ושלח מלאכו הטוב לפניו מלכנו הרחמן אלכסנדר השני מלך של חסד, וצוה חירות על כל מדינתו וגם פקדתו באה על המדינה הזאת, בשמעם היהודים את הבשורה שמחה ויום טוב בכל מושבותיהם ולהשרים צרה וחשכה ואפילה מנודחת, רק שתי שנים היו מחויבים עוד להשאיר תחת עול המסים של אדוניהם, אבל לשר לא ה' כח לנבות המסים מן כל בית ובית ע"י עבדיו כ"א ע"י הנשיא שצריך להיות על כל כפר וכפר, צום גליק בחרו קהל ישראל שבמאמראשען לנשיא עליהם את חכם ר' אליהו הנזכר וגם שלשה בתים של גוים היו תחת ידיו, ועל ר' אליהו היה החוב לנבות המסים מן הבתים ולשלם להשרים, והעבדים עדיין לא יכלו במשך שתי שנים לצאת מן הבפר שלא ברשות השרים, מה עשה חכם ר' אליהו, ה' ברך אותו בכסף ודכוש, ולו היה כרמים ונגים בכפר ההוא, ואמר פעם אחת להשרים תשמעו נא לי תנו לי רשות על זמן לצאת לצחינוואל (מהלך שלשה ווערסט) כי שם הסחורה שלי ואח"כ אני אבוא, השרים היו מחויבים לתן לו רשות, כי המסים שלהם בידו הוא והם מחויבים לקבל מירו, זה ר' אליהו הלך לצחינוואל ועשה סחורתו והלך משם לסיפלים ולקומאיים ולא דאג שום דבר בעד השרים, בחזרו בחזרה לביתו, השרים אמרו לו מדוע לא תנבה המסים ולא תתן לנו ועליך החוב לעשות הרבר, והשיב להם ר' אליהו, אדוני ממי אקח מסים ומה יש להיהודים העניים, הכל מה שהיה בידיהם כבר אתם לקחתם מיריהם ולא נשאר בידיהם אף פרומה אחת, היום מה אני אוכל לקחת מהם כ"א את נפשם ונפשות בני ביתם בלבד, השרים ראו כי האמת עמדו ולא יכלו לעשות שום משפט כמו מקדם, היסב חרה להם ומוכרחים היו לשתוק, בין כה וכה עברו חרשים וירחים, ועדיין לא הביא להשרים שום מס מן היהודים, עוד פעם שלחו בשבילו והוא אמר להם נ"כ כמו מקדם ואם הם ילכו אל בתי המשפט ויביאו צעקתם לשם גם עם הנשיא יהי האמת, כי כולם נשארו בחיסור כל ומה הם יכולים עכשיו לתן. אח"כ השרים ראו כי לא יכולים לעשות שום דבר ואף אצל בית המשפט לא יצטרקו בדינם, (הנשיא כבר עשה עצה עם הקהל והמסים עמהם על תנאי שידובר הלאה) אח"כ אמר הנשיא ר' אליהו להשרים אם אתם תרצו אני בשבילי ובשביל קרובי אוכל לשלם לכם איזה סך כסף קטון בעד שתי שנים ובעד הנשארים לא אוכל לעשות שום דבר כי אין להם די סעודה אחת, אח"כ סוף סוף נעשתה פשרה ביניהם, השרים

אמרו להנשיא שישלם להם שני אלפים ר"כ בעד כל הקהל של ישראל בעד שתי שנים 25 בתים ארבעים ר"כ לשנה מכל בית והם יתנו להם רשות ללכת מרהר אפילו היום לאיזה מקום שהם ירצו, הנשיא דבר עוד עם הקהל מקודם והם הסכימו להתחורר לו כל בית ובית זה הארבעים ר"כ, וכן עשה ר' אליהו נתן להשרים סך הנ"ל בתנאי עד שלא קבל כתבים של עדות מן כל השרים שבמאמראשען אשר הישראלים היו להם עבדים לכל שר ושר בתים אחדים, שלהם לא יש רשות וכן מן היום והלאה לדרוש שום מס ושלא מגיע להם שום מס מישראל עוד מן היום והלאה ושלא יש לבניהם ולדורות אחריהם שום חויב לדרוש מישראל שום כסף ושיש להם רשות מן היום והלאה אפילו קודם זמן שתי שנים ללכת ולהתישב לאיזו מקום שירצו, הנשיא קבל הכתבי עדות מהם ושלם להם כל הכסף הנדרש, ושנעשה בפשרה (סך שני אלפים ר"כ) מיד בשמחה לקחו כל הישראלים ושכרו להם ענלות ותרמו כל בניניהם וגם בית הכנסת הרמו עד היסוד למען לקחת הכל לצחינוואל כל העצים והאבנים והלבנים, שלא יסאר אבן שלהם אצל האכזרים, אף שהטיב חרה להם מה שהרמו בית הכנסת, כי רצו האכזרים להעמיד סוסים בבית הכנסת ולא עלתה הדבר בידיהם. — וכן ברחמי שוכן מזומים השליכו מעליהם את העול הגדול והנורא ובאו ונתישבו בצחינוואל ויושבים בנחת עד היום.

קניאו ראווד אמערידושווי, שלח פעם בשביל עבדו אברהם בן שלום ואמר לו תן לי סוס, הוא השיב לו כי אין לי סוס, צוה עליו שיקח כלי עם שמרים של יין משא ארבעה פוד וישא לכפר אוולעבי על כתפיו מהלך עשרים ווערסט, ואמר היהודי, כיצד יתכן לשאת זה המשא על כתפי, ויבער חמת השר ולקח עץ גדול והכה אותו בחוקה על פגיו אצל העניים על חוסמו, ונפל זה האיש בחלשות על הארץ ודם יצא כמעין טים, האנשים נשאוהו לביתו ושכב כשני חדשים על ערש דוי. —

מדרכי בן מיכאל ממשפחה אליה שווילי מספר אביו שלו תפס הארון סימאן מאצאבעלי ואמר בכבלי ברזל בבית אמורים אחד שני שנועות לקח ממנו חמשים תומן. בזמן שנצרך היה להארון לבנות בית היו היהודים מוכרחים לעשות מיד לבנים ולבנות הבית שלו, הצמער אותם לכאד, ואביו ר' מיכאל ואחיו שלום נעשו בעלי חובות ודלים ועזבו הבית שלהם, ונאבדו זה יותר משנה, מפני הצער של הנוגשים בחוביהם, מקודם נתנה הבית כנרוניא לראווד עמדערושו ואת"כ החזרו אותם לארון הראשון, גם קרקעות שהיו להם נשאר ביד ארניהם. —

מדרכי בכ"ר אליהו ממשפחת קריכעלי היה עבד לארון נעאריניע בן בערוואן פאלאוואנדאוו בכפר ציראנים. בזמן שנפטר אביו אליהו ונשאר בן שלש עשרה שנה לקח אותו השר הנ"ל להמיר דתו, והרכיבוהו בחוקה על הסוס להביאהו למיפלים להמיר שם דתו וליתן אותו לסתנה לאשתו של הנ"ל לעבד, זה נפל מן הסוס כמה פעמים והכה את ראשו ופגיו על הארץ, את"כ קשרוהו את ידיו ורגליו על הסוס והולכוהו והכו אותו במכות אכזריות, את"כ רדפה אמו אחריו יחידה ברגלים ואת"כ הלכו גם שני אחיו לשם ואמו אחרי כל הדברים קבצה מן היהודים קרוב לשני מאות ושלישים ר"כ ופרה את בנה מידי האכזר ההוא. פעם הלך מדרכי לאחאליצך ברנלים להביא שני אבנים סלח על כתפו מהלך ברנלים 4 ימים, וכאשר

הביא המלח במדרה בא השר אחרי המלח ודרש המלח וחפש בכל הבית ולקח אותו לעצמו ולא נשאר לו אפילו בעד צרכי ביתו. בזמן שקבל הקופצי מאת הארון ע"י הריינים של בית המשפט מנאָרי, זה מרדכי הלך לביתו, אח"כ ארוננו רדף אותו ואמר לו שנשאר עוד בשבילי עוד חוב מן המס ורצה לקחת ממנו הסום שלו, זה הבריה את סום שלו והשיג מעם מכה קטנה עם הקינואל וברח ואבד את המנעלים שלו, זה הארון מן הכעס שלא יכול להשיגו, לקח את המנעלים שלו וחתך אותם לחתיכות חתיכות קטנות ושפך את כעסו על מנעליו אח"כ לקח ממנו בתחבולה שבעה תומן כסף. —

ר' מיכאל בכ"ד שבתי ממשפחת יוסיבי שווילי היו נ"כ מצטערים אותו תחת עבדות ארוננו סימאן הג"ל במאמראשען אם לא עשה רצון ארוננו הכתו במכות אכזריות ולקח ממנו את הכסף והממלטלין האחרים מביתו ונשאר עני מרודלד ה' לו קרקע קטנה אשר ממנו התפרנס א"ע וביתו, השר לקח ממנו האדמה את פת להם הנשאר לו בחזקה, אח"כ בפקודת המלך נצרך לו לצאת לחירות בכל זאת לקח הארון ממנו מאה ד"כ בתחבולה, וישאר לו חובות רבות אשר עד היום לא יתכן לשלם חובו, היו נ"כ הולכים לפעמים בשליחות השר למלאכה למקומות שונים והרבה צער וצער, בשבת ומועד נ"כ היו מחלל אותם ע"י האנשים השליחים שלו.

דוד בכ"ד משה, פטר קאצאָווי (קצר קומה פירושו פטר קצוווי) שווילי מספר אחיו של זה דניאל תפס הארון קניאו מיכאל בן עליסבאר בכפר טאמאראשען כי רצה לגזול להם סום ולא נתנו לו עשה עלילה עליהם שספרו להשופטים הדבר הזה תפס והכה אותו במכות אכזריות שנפל בחולי חודש וחצי על ערש חיי מחמת החולי, ואח"כ דוד עשה מענות בבית המשפט, אח"כ בכרם שלו בצחינוואל בא הארון עם שבעה אנשים שלו, על שני אחים דוד ואברהם, והכו אותם מכות מדדות וקשרו ידיהם והניחום על הסומים וקשרום אל הסום שלא יפולו, והוליכוהו לכפר טאמאראשען אל בית הארון והקרימו מקודם דוד אל הכפר ואחר כן אחיו, מיכאל קניאו תפס אותו בשני ידיו בוקנו ותלש אותו בחזקה ודמה לו כמו שלקח הלחיים שלו, ואח"כ הביאו את אחיו אברהם, עשו לו כפלי כפלים כמו שעשו לרוד, גם אשתו של הקניאו הכהו נ"כ, ואח"כ הוליכוהום שניהם קשורים אל בית החזירים אח"כ הביאו שתי משאות של מקלות שומים וגם אחיהם השלישי שבתי הביאו לשם, למען שלא ילך למעון אל הריינים, ולגלות מה שהם עושים להם, את אברהם הכדורו במקל גדול על גופו אחרי אשר הסירו בגדיו ממנו כיון שהביאו המקלות השומים בא הנאצאלניק לשם כי הודיעוהו אנשי הכפר מן הישראלים, תיכף ומיד יצא בן הארון יאָאן עם אחיו טאמא ורצה להרוג את השופט בקינואל. ואח"כ ברח השופט וקבץ אנשים והביא אל בית הארון והציל את היהודים ההם בכופר שישים ר"כ, מיד אדוניהם באותו השעה, והנאצאלניק לא היה יכול לעשות שום דבר להקניאויים, ואח"כ נעשתה מענות גדולות עם הקניאויים בבית המשפט, עם הנאצאלניק, אח"כ היו להיתורים האלה כרמים במאמאראשען והיה זמן הנציר של פירות ובה הארון עם בניו ואנשיו לכרם כמו עם שלשים אנשים והכו אותם ולקחו כל הפירות בשבילם, ונ"כ על זה היו דין ודברים בבית המשפט, השרים עשו עלילה על היהודים שהם הכו אותם והם נפלו בחולי ונתנו

שוחד בבית המשפט ושם הפחידוהו שהם צריכים ללכת לסיניר בשביל זה הדבר, סוף הדבר היה, שהם מחויבים היו לתן פריון נפשם לאדוניהם כמו חמשת אלפים ר"כ וכל הכרמים שהיו להם כולם לקחו השרים, ונתנו להם חירות. כמו חמשה שנים היו הדברים האלה. —

הקמה בבורות הפרו, הכסף שווה הסוסים מחויבים היו לשלם דמי שוים לאדוניהם, הגרות לקחו, אפילו בערבי שבתות, העצים בשביל הסקה בימי החורף הכל לקחו ולא הניחו אף בשביל צרכם, כל צרכי הבית וכלים מה שמצאו חן בעיני האדונים הכל לקחו האדונים של ציראָנים מידיהם, אם היו בואים מן הכפרים מן מו"ם שלהם באו אנשים מן השרים במהרה לשאול מהם כסף בחשבנם כי הם הביאו ריוח גדול לאלפים לבתיהם, והם אם יבואו בעצמם ליתן לו איזה מתנה או לא די להם, בצעקה הם דברו להם מה הבאת לנו, מה זה נתת לי, כך תתן וכמה שאני רוצה תתן, סוף דבר אם לא נתנו להם בלב טוב ונפש חפצה היו מוכרחים אז לתן להם בחוקה וכמה שעלה בדעתם אז לבקש מהם ומי יכול לעמוד נגדם ולאמר מה הם עושים, כי הרצון הטוב שלהם הי', התרנגולים מעל הביצים לקחו בכתי הישראלים והלכו.

יוסף בכ"ד בנימין סט א מ א ר א ש ע נ הי' אדונו מיכאל מאמשאבעלי צער אותו, בכל שבוע הי' קושר אותו על העץ שלשה פעמים והיו מכים אותו באכזריות בשביל כסף, אם היה נותן לו כסף הי' מניח לו ואם לאו, הי' יושב אותו בבית האסורים וצער אותו בכמה יסורים הפחיד לקחת את ילדיו בשביל להמיר דתם, ועוד כדומה. — אם לא היו בכתינו היו באים העבדים לבתינו והכו את הנשים בכמות אכזריות, ועשו להם הרבה צער, ערב וכוך בכל זמן לקחו ונשאר בעירום ובחיסור כל, כ"א בנפשם נשאר, פעם אחת הוביל אותו השר אל השוק לגארי למכרו לאדון אחר, והעבדים באו באותו הזמן לביתו ולקחו ושללו כל מה שהי' בבית שלו ולא הניחו אף כלי בשביל מים, מן הפחד שעשו העבדים בבית שלו, היה בן לו בן חמישה שנים, מן הפחד שעשו העבדים בבית והצעקה והיללה של נשים נבהל הילד ופרחה נשמתו ונפטר! — הכוונה הי' של השר למען לקחת את האב מן הבית ולהוליכו לגארי, למען שיכולו העבדים לשלול ולכוזו, אבל אח"כ הובילוהו השר עוד פעם לביתו. — מכאן ואילך הוא נתן חמישים תומן בשביל פריון נפשם ויצא לחירות עם ביתו. בזמן שהיה יוצא פקודה מן המלך והיהודים לא ידעו מן הפקודה והשרים לקחו מהם כמה שהיו יכולים והניהזוהו כמה שבועות קודם הזמן. — מסחרו הי' מו"ם קסון בכפרים כדי לפרנס את נפשו. —

הקניא עסטאמי פאלאוואנדריא לקח מאת היהודים אברהם בכה"ד אלישע בכפר ציראָנים בשנה המשנה עשר מנת ועסטאמי היה יושב במיפלים אבל אחיו היו מפרדים מן עסטאמי — והאחים עשו עליה עליו ולקחו ממנו סוסים בניולה שלא ברשות אחיהם עסטאמע והיו מכים אותו והיו שודדים, עד מות עסטאמע אחרי מותו אשתו האלמנה של עסטאמי ענשה אותו יותר מכפלים שהי' עליהם מקדם, גם האחים שלחו להם עבדיהם ונזלו אותם ולקחו סוסיהם בחוקה בלילות, אח"כ ברתו מציראָנים ובאו לצחינוואל דהיינו שנתנו שוחד לאשתו האלמנה שהיא נתנה להם בכתב רשות להתישב בצחינוואל. שתי שנים ונתנו לה דווקא חמשה עשר ר"כ לשנה

כמקודם. — עכשיו נאבד ממנו ממון הרבה מן השוללים אשר שללו אותם בפתר בשליחות הקניאונים ימ"ש.

ציראָניס. משה בב"ד יעקב קריבעלי ה' ביד דימיטרי פאלאוואנדאווי בציראנים שני אחים היו עניים גדולים וה' לוקח מהם עשרים ר"כ לשנה, אחרי אשר בעלי המשפט עשו פשרה ביניהם ובין השר שלהם שיתנו רק סך 20 ר"כ אבל מקודם היו נותנים כפי רצון השר כמה שרצה. אפילו מוסים בנדים הימים שעורים נרות וכל דבר. אם לא ה' להם לשלם הכו אותם ואת נשותיהם ולא ה' להם מנוחה לא כיום ולא בלילה מפני חמת השוללים האכזרים. פעם אחת נתנו עליהם עונש גדול ולא היה יכולת לשלם הסך, הושיבוהו בבית האסורים והכוהו בשבטים עד שלא יצאו נשמתם. — אחד אחיו נפטר מן היסורים והשני ר' משה סתפרנס עד היום בקארעל ועני גדול הוא ויצא לחירות בשם המלך. השר בשמעו שצריך להוציא עבדיו לחירות לקח ממנו כסף ששה תומן ונתן לו רשות לשבת בקארעל וגם שם ה' לוקח ממנו מס עשרים ר"כ עד שיצא לחירות בציווי המלך. — פעם אחת לקח ממנו 20 ר"כ של שנה הבאה, וחזר בתוך השנה ולקח ממנו עוד 20 ר"כ בשביל שנה השניה על חשבון העתיד, אבל זה לא נתן, אח"כ שלף חרבו סתערו בביתו וחפץ להרגו, זה היה ביום השבת, אונד דאס נליק איז ניווען אז שה' גם הואסייעדאמעל לשם, ולו לא היה אז שם כבד הרגו, ולקחו הסוס שלו והכרו בחזקה אח"כ השר של בית המשפט עשה פשרה ביניהם והחזירו לו הסוס, זה עשה האכזר כמה פעמים.

א ח א ל ד א ב א ¹). הזקן ר' משה בן יצחק ממשפחת מנשראָווי בן שמתים שנה, יספר בדברים האלה:

משפחה שלו ירבה בזמן המלכה דאירוזשאן באחאלדאָבאָ קרוב לבאָרושאָם מאיזה סיבה שאינו זוכר יצאה המשפחה שלו מאחאלדאָבאָ ובאו לצחינוואל, היהודים אשר ישבו שם נתפזרו מקצתם באו לסוראם ולברעט ואחרים לצחינוואל, בקבלה זוכר מאבותיו שמשפחתו לא היו עבדים לאדונים רק נמבזים ושפלים וצער הרבה סבלו משכיניהם הגוים אשר ישבו בקרבם. זה הזקן נולד בצחינוואל, אבל זהו אומר שבכל שנה באו שומרים של אחאלדאבא ולקחו מהם מסים שנים עשר פוד חמישים בכל שנה ושנה מפני איזה סיבה אינו יודע, בית הכנסת יש שם עכשיו חרב על שפת הנדר וגוים יושבים שם עכשיו על הקרקעות של הישראלים, בית הקברות ימצא שם.

21) כפר טקאצירי Ткачиря בקומאיסקי אויעוד.

בכפר הזה יושבים כעת ששה בתים של ישראל, מקודם ישבו לשם בערך יותר משישים בתים אבל שישים ושלוש שנים מקודם היתה מצפה גדולה וכולם נפטרו ולא נשארו עד היום כ"א ששה בתים, והם זוכרים מאבותיהם שכמו שני מאות שנים מקודם באו אבותיהם לטקאצירי לשבת, מן העיר אבאלצ'ק, מקודם היו

¹ ראה למעלה עמוד 169, וכפי הנראה במקרה רשם הנוסע זאת כשה לא במקום הראוי.

ת"מ מלכים קטנים של אימפרעטרי, אח"כ בזמן הדבר שה' נפלו תחת עבדות של הקניזאזיס ממשפחת Arion, והם לקחו מהם הרבה מסים בחוקת הירד והכו אותם ואת נשותיהם שלחו אותם בשליחות ממקום למקום לקחו סוסיהם לא הניחו אותם לשבת בשלוח בלילה נגבו תמיד בתיהם, בזמן התפלה בביהכ"נ באו הקניזאזיס ותפסו אותם וכופין אותם לתן להם סוסים מלה נרות וכדומה, פעם מצאו ביהב"נ נגנב תפלין וציצית כולם נגנבו ס"ת היה מונח על הארץ כתרי הכסף נגנבו גם המעיל של ס"ת, ולא נדע מי ה' הגנב. מי שלא נתן המס של הקניזאז שדרש, במדרה מיד צוה לעבדיו לקחת את היהודי ולאסור אותו בחבלים על האילן, עד שלא השלים את דבר הנדרש, הם לקחו בחוב סחורה מעט לעשות מ"ס והקניזאזיס באו ולקחו בחוב את סחורתם ולא החזירו את הכסף, ובבוא היהודי אליהם לבקש את חובם, לא לבד שלא שלמו את החוב גם הכו אותם מכות רצח בעבור שבקשו את הכסף שלהם. — אח"כ יצאו לחירות ב"ה בפקודת המלך של רוסיא. 17 זכרים 18 נקבות. —

תכס שכתאי בן יצחק האַמְאָוועלי, דוד בן שלום באַמְאָווי, שלום בן אברהם באַמְאָווי, דוד בן יצחק באַמְאָווי, יצחק בן משה קיקיאנאווי, אלמנה חנה אשת אהרון הנפטר.

(22) קהל לעמשנום (1869 ר"ח אלול).¹

הקהל אומר שאבותיהם נתישבו כלעמשנום כמו שלש מאות וחמישים שנה, באו בשביה לאחאלציך ומאכאלציך כמו ארבעה בתים באו לכאן לשבת מפני גזירת השביה, (אח"כ בזמן המלחמות היו מלטולים להם ממקום למקום) בזמן שכאו ללעמשנום, נפלו לעבדים תחת ממשלת אדונים קניזאזיס של משפחת דאריאן, וסיבת ביאתם כי ה' בכאן זול הרבה, ומתעסקים בזמנים ההם במ"ס. — המסים ששלמו להאדונים היו בלא קצוב, כ"א בכל שעה וכל זמן שרצה האדון בא אל בתיהם ולקח מה שחפץ, אם לא היו יכולים להשלים המס היו פושטים מעליהם ובגדיהם ומכרו אותם בשביל המס, והמסים לקחו בשביל מקום הקרקע של בתיהם ותנויותיהם כי שדות וכרמים לא נתנו להם, גם הכו אותם בשבטים ומקלות אם לא נתנו המס בזמן שדרשו, גם הגוים שונאים אותם למאד ומחפשים עליהם כל זמן וזמן איזו עלילת דברים למען שיהיה להם פתחון פה או כח וסיבה לענוש אותם ולהצטער אותם במיני צער, זה שלש שנים ה' עלילת הרם בכפר סודושינא, והיו הגוים מעלילים עליהם שהם לקחו הירדים והרגלים של הילד הנוצרי שלהם בשביל דם, ונפלו עליהם בשנאה גדולה לכלותם כולם מן הכפר עד שרחם עליהם והציל אותם מכף אויביהם כי הנאצאלניק בעצמו הציל אותם והושיע להם בזה העלילה, בשנה העברה גוי אחד ישן ביער ולא בא שעות אחדות לביתו, מיד מדרו הגוים לנפול על בתי ישראל כי הם הרגו את הגוי ההוא, ואח"כ נשארו בחרפה, כי הגוי קם משנתו וכא לביתו וכן בכל פעם, מידי יאבד ילד שלהם ביער או בשדה מעלילים על ישראל, ואח"כ יחוד האבירה לבתיהם, וכי כאשר הם יודעים שהאמת עם ישראל, אבל מפני שנאת הדת עושים בחינה בכל פעם, אולי יעלה להם למען לשלול שלל ולבזו בו ולהרוס ולכלות את יעקב כי קסן הוא! הם היו

¹ ראה למעלה עמוד 145-146, ולעמשנום ולעמשכום אחד הוא. ד

עבדים לאהוניהם עד שנה העברה; כי עוד לא הודיעו להם עד שנה העברה מפקודת המלך. ששה בתים עוד עדיין עבדים למאנאסמיר Сaирме אשר לוקחים מהם מכל בית עשרה ר"כ לשנה ושתי פעמים בשנה לוקחים מהם רגים יבשים כמו אחד פֶּוּנֵם בשביל המאנאבים למה. כל הבתים משלמים לאדון דאדיאן גם עד היום מן 10—20 ר"כ לשנה מס על מה שיושבים על אדמתם, אף גם שהם יצאו לחירות, אבל הקרקעות מגיעין להם, א"כ הקניאו נתן להם הבחירה, או לקנות מהם האדמה, או לצאת מן זה הישוב או לשלם להם מס בשביל זה אדמה כמו שבארתי, לממשלה עדיין לא התחילו לעשות סדר קצוב במסים שלהם. מקודם לקחו להם עצים בשביל בתיהם מן היער, עכשיו האדון דאדיאן לא מניח אותם לקחת עצים כ"א במחיר, מפני שנאת החירות, אבל הנאצאלניק מבכה עליהם ושומר אותם מכל צרה ונגע רע, כי הוא איש טוב שמו נעאָרניא בן גורגענימש באמבוראָרי מן הגרוזינים. עסקיהם מו"ם, ישראלים יושבים בפני עצמם לא ביחד עם הגוים, על ראש החר, למעלה מכל הישובים שעל החר ההוא. כתובות ושינות לא יש להם מפני כאשר נפטרה להם אשה היו מניחים הכתובה על החזה שלה בתוך הקבר. —

במה"כ. { בתים זכרים נקבות
204 204 37

משלמים מס ועבדים לשני מאנאסמירים Саирмскому и Цагерскому . . .	16	13	5	מהם
משלמים מס ועבדים רק למאנאסמיר Цагерскъ	5	4	1	
Временно обязанные крестьяне княгини Нино урожденной Геловани	6	5	1	
Князю Петру Дадіани	3	8	2	
יחשבו במספר הסותרים שמה.	174	174	28	והנשארים

(23) מאמראמיש.

להנוסע ההולך לאסוף ידיעות על אודות אחי" בשם הסמלח
יר"ה כשי"ח סוהר"ר יוסף יהודה הלוי בן יעקב משארני.

הגנו סודיעים לכבודך כי אנחנו יושבים פה בכפר מאַסר אַס ש כשישים שנה מקודם ישבנו בכפר קארצאן תחת סמלח מחמד-חאן-בעק וגלות גדול היה לאבותינו או, ד"ם: הם הלכו לתקן את גני בתיו, לזכות עצים ביער לנקות את זבל הבקר והצאן והסוסים שלו, ועוד הרבה מלאכות בחומר ופיס אשר אנחנו לא נוכל עוד לזכור בארוכה, רק זאת אנו יודעים אשר בכל השנה תמימה היו רק כחמישים יום חפשים מן המלאכה ואשר בזה החמישים יום צריכים היו לעשות מה לבתיהם, וכל יתר ימי השנה עבדו הם ונשיהם וילדיהם וספיהם כולם בשביל השר הד"ל. ועבודתם היו כעבודת אבותינו במצרים, העבדים שלו כאו לבתי ישראל מה שמצאו כלים בבתיהם לקחו בחזקה, וגם מיני אכילה. והיהודים למען שישאר להם

איזה אכילה לקחו, מקודם בואים העברים העריצים, אורז בכנדיהם ונשאו להסמין בבית הכנסת שלהם, למען שלא ינושו ברעב עם ילדיהם, גם ערב שבת יבואו תמיד לבתי ישראל ולקחו העצים מן התנורים שלהם, שלא יהי' להם מה לאכול בזמן השבת מאכלים מבושלים, בתי אבותינו אז היו קברים בתוך האדמה ורק מעט אבנים ועפר כסו עליהם למעלה ושם ישבו בעידום ובחוסר כל, ואכלו לחם צד בחמעה, האנשים עבדו עבודה בלבד והנשים לבר בנגיו ובכרמיו ועוד הכו אותם כל יום תמיד בלא המלה, והם כלו זמנם בינון ואנחה, עד אשר לא יכלו שאת כי באו מים הודונים עד נפשם, פעם שלחו אנשים בסתר להשר ומושל סורחאוו חאן, אשר משל או מן ים הקאספי עד העיר טיפלים, ובקשו ממנו, אם יקבלם תחת צלו והוא ישמרם מכל צרה, אז יבואו אליו, ויברחו מאת המושל האכזר מחמד חאן בעק, הוא הבטיחם לעשות להם טובות ולשמרם מכל רע, והם פעם כלילה ברחו עם נשותיהם ומפיהם כולם אל סורחאוו חאן אל הכפרים קוסאם-קענט ואראג והוא קבל אותם וישבו תחת צלו בערך ששה שנים במת ושאגן ובשלוש, וכלא שום מים ומלאכה. אח"כ ארבעה בתי אב השאירו בקארצאג ברמים אחרים וגנות המה לא הביטו על הגלות ושבו בחזרה לשם עוד פעם ונשארו שם עד היום הזה. — אח"כ בא אסלאן-חאן, ונרש את סורחאוו-חאן, ונתן ליהודים חירות והושיב אותם בכפר קאסום קענט ורבים מאראג לכפר מאמדיאש ונתן להם קרקעות בסביבות הכפר שלהם, והושיב אצלם ישמעאל אחד ושמו סולמאן-בעק לשמרם והם ישבו תחת צלו כארבעים שנה, והם שלטו מס לו ששים קאס' מכל בעל אשה ומן הבחורים לא לקח כלום, אח"כ נפטר אסלאן-חאן השר הטוב, ומילא מקומו מורסאל-חאן ומשל עליהם רק שנה אחת והיה טוב לישראל, רק עבריו דרבה הצטערו אותם, אחריו משל אחיו מחמד-מירווא-חאן בערך ששה חרשים והוא היה ג"כ כמותו, אחריו עמד מושל חדש הארום-בעק בפקודת המלך ניקאלאי קיסר רוסיא, והוא היה רשע גדול ונתחדשו ונתרבו תמיד גזירותיו על ישראל הן במסים והן במלאכה, ולקח מישראל כל הקרקעות שלהם שנתן להם אסלאן-חאן, וגלות גדול היה אז לישראל, רבה מלספר ונמשך ממשלתו בערך חמישה עשר שנים, אז באשד בא שאמיל שאך עד כפר רעדזשא שלח אז את המושל האכזר הארום בעק לגלות לטיפלים בשביל מידתו ועל מקומו נתמנה מאת הממשלה של רוסיא השר יוסוף בעק אחיו, והוא היה אכזר גדול יותר מאחיו והרע מאד לישראל, והגלות היה אז עד אין חקר, הישראלים עם נשותיהם ומפיהם, גם הוקינים והבתולות והאלמנות והיתומים כולם הלכו לעבוד עבודת פוך כנמצאים וגם מסים גדולים בכסף הרבה עליהם ונמשך ממשלתו עד זמן שלקח השר באראטינסקיא את שאמיל בשביה, זה יוסוף בעק האכזר משל בערך עשרים ושבעה שנים ונוסף על שמו יוסוף חאן. בזמנו היו צרות גדולות לישראל, כי בימי המבוכות ותלאות המלחמות, כל אחד ואחד מן השרים נפל עליהם ולקח כמה נפשות ישראל בשביה, עד שמרד כל המדינה הזאת על יוסוף חאן האכזר הזה, כי גם הרע לכל התושבים והם הגישו בקשתם אל הממשלה והממשלה נתנה כל תכל הארץ הזאת בירי מושלים רוסיים ואז מעט ריחו והצלה באה לישראל, בשנת תרכ"ב בא לכאן נאצאלניק של רוסיא ושמו גירינקא והוא

משל עלינו גם ער היום הזה, הוא איש טוב ומטיב עם ישראל וישמור אותנו ככל רע, רק הוא יקח מאתנו המסים האלה עכשיו.

אצלינו ימצא שבעים וחמשה עשר ר"כ לשנה. — עגלות נותנים אנחנו בשביל עוברים ושבים שלש מאות וחמשה עשר ר"כ לשנה. — עגלות נותנים אנחנו בשביל עוברים ושבים על דרך המלך (פאסט) הדרך אשר אצל חלק הישוב שלנו מתקנים ככל זמן שנתקלקל, והדרך אשר אצל חלק הישוב של הישמעאלים הישמעאלים מתקנים, ואנחנו יושבים עם הישמעאלים הלעזינים בכפר אחר אבל בחלק מיוחד מהם, לשונינו פס, ומדברים עם הגוים בלשון לעזיני, מקודם היו אצלנו בתים יותר משמניים, אבל בזמן שהיה הרבר המחלה הקאלערא ר"ל נשאר רק שבעים וחמשה בתים. — יש כמו עשרה בתים מאתנו אשר להם יש קרקעות בשביל זריעה שלשים קאפאן, ולאחרים רק כשני קאפאנים מקום ולא יותר, הלעזינים שכנינו יבואו בלילות ונוגבים בשדותינו הבהמות שלנו וגם נוגבים את בתנו וגם התושבים הגוים מן הכפר שלנו יצערו אותנו כמו הגוים אשר מכפרים סביבותינו. אנחנו עוסקים בעבודת האדמה, ומי שלא יש לו קרקעות הולך בשדות אחרים להשתכר בשביל שלישי או רביעי, גם אנחנו עוסקים בזריעת המאבאק הפשוט ועשב המאראנא ומשלמים מס בשביל כל שק אחר ממאראנא שני ר"כ, ומן המאבאק לא משלמים כלום. אחרים מאתנו עוסקים במשא ומתן, ורובם עניים מתפרנסים משכירות אשר יקבלו בשביל עבודה בשדות אדמים. — אצלינו המנהג לקחת אשה אחת ומי שלא יש לו בנים מאשתו, יקח אשה אחרת על אשתו הראשונה, אבל בלא רשות הרב. — בכתובת אשה אנחנו כותבים לבתולה שלשים ר"כ ולאמנה וגרושה חמשה עשר ר"כ. ובתוספות כתובה רק חמשה ר"כ ולא יותר. כהנים ולוים לא יש אצלינו, אנחנו מחויקים בתורה שבכתב ובתורה שבע"פ וכל מהני דתינו הם כמהני הרבנים הספרדים. — אצלינו המנהג כשימות איש מאתנו שופכים המים שבעה בתים מכל צד של בית המת. — אנחנו מאמינים בנגלול הנפש ובהשארת הנפש גם במתים שיקומו ויחיו בעת התחיה גם בשדים ורוחות רעים, אצלינו ימצא און הבר והשליו ותרנגול הבר ויש עוד מין עוף אחר אשר קמון הוא מעט מן תרנגול הבר והוא יקרא בלשוננו ובלשון לעזיני בשם דושאנגליעם ולכולם הסימנים של עוף מהור ואנחנו אוכלים אותם ושמינים הם וטוב לאכילה, איסור חדש לא יש אצלינו. הישראליים אינם כשרים לעדות בדיני הישמעאלים. — אמר לנו הללות כמף ברבית. כתבי יד וספרים ישנים לא נשאר לנו מאבותינו, וגם ימי צומות והגים נוספים לא יש אצלינו. בית הכנסת אחד יש אצלינו שלשה ספרי תורות, רב אחד והוא שוחם ובודק ושמו ר' יוסף ומלמד אחד לילדינו. הרבנים אשר היו אצלינו מקודם אנחנו יודעים רק אחדים: הראשון אבמליון ואתדיו מתתיה ואחריו אדוניו ואחריו יוחאי ואחריו תודאדאָת ואחריו בנו יוסף. והרבנים קודם אבמליון לא היו מפני כי באותו זמן נתישבו במאמראמש וקודם ישבו בהאסום-קענט וקאריצאנא. והרב הכולל עליהם יושב בכפר אראג במחוז קירוינסק ר' אסף. —

במקדחת הקהל ובמסדרת קולמוס אני חותם יוסף כמו' כודדת בשביל כלם.
שעיא בר זבלון, ששון בר שמריא, אוריאל בר סבא, מקדשי בר גוריל,

אהל בר דוד, חנניא בר צפניא, אלקנא בר זרובבל, יחזקאל כמו'
אדוניהו, אשר בר משה, אברהם בר בנימן, נח בר שמיל, יונא בר
ניסים, שלום בר בניהו, גנאה בר שמשוב, דוד בר נחמיה, שלמה בר
שלמה, כוודת בר כווד, זכאי בר שלום, עקיבא בר אלעזר, נחוניא בר
בבי, כרידא בר גדליה, רבא בר שמריא, ריהנא בר אלחנן, יפתח בר
בניהו, ויהאי בר אבא, ישכר בר מקדשי, אשר בר מקדשי, שמריא בר
חנוכא, אליהו בר הינתא, אליסף בר יוסף, אברהם בר עזייהו, ראובן
בר פרועיל, בנימין בר נתן, ישראל בר אלרד, אפרים בר יבדא, נתנאל
בר נתניל, יצחק בר יעקב, חנוכא בר צדק, משה בר ללא, יחזקאל בר
נחמיה, ישראל בר בככונא, יושוע בר עזייהו, אברהם בר אליאב, בניהו
בר בניל, גיסן בר אלקנא, אכשולם בר אבוי, מחלון בר חנניא,
נח בר ששון:

על אמתת החתימות אני מעיד פה אראק יום ב' ט"ז אלול שנת ה' תרכ"ו ליצירת הק'
אסף בה"ר יחזקאל ה"ו מזרחי רב הכולל על מחוז כורונסק וסביביו במדינת גוטרמן.
(מקום החותם).

(24) מנגלים [מארשאלים] (1).

להנוסע ההולך לקנץ ולאסוף ידיעות על אודות

אחב"י בשם המלך יהודה יוסף הלוי משארני.

אנחנו תושבי עדת ישראל אשר בכפר מנגלים איך שצוה עלינו השר
ומשל שלנו להשיב לכבודך על כל אשר תשאל מאתנו הננו מחויבים לשמוע בקולו
ולמלאות פקודתו וכן אנחנו מודיעים לכבודך כי שמענו שאבותינו הראשונים באו
להתישב בזה הכפר מכפר דג'הות קאתתה אשר קרוב אלינו, שמענו בימי קדם
ישבו אבותינו שמה וע"י עונותינו הרבים נחרב הכפר ההוא, באיזה זמן היה החרבן
וכמה בתים נתישבו בפה לא יודעים ולא נשאר אצלנו שום תעודה לזכרון. והיום
לא נשאר שום סימן אם היה על המקום ההוא איזה ישוב מקדם. זמן רב ישבנו
תחת צל השרים של ישמעאלים ואת אנחנו יודעים אשר ישבנו על אדמת השרים
דהיינו אמר המזא אוצמי אח"כ משל עלינו עלי בני אוצמי אח"כ דואמאו בני ואח"כ
באנו בצל ממשלת רוסיא יד"ה השרים ההם המו עלינו קו של חסד וישבנו בזמנם
בשקט ובשלוה ובפרם בזמן מלכנו דרחמן של רוסיא, יר"ה לא יש לנו להתרעם על
מצבנו ב"ה, מספר הבתים שלנו כמו שישים כולנו עוסקים במשא ומתן ויש לנו
צער בשביל הפרנסה. אנחנו יושבים בחלק מיוחד בכפר לא מעורבים עם הגוים
ביחד, לשוננו לשון פת. שמות רבותינו מקדם ממשפחת ר' חנוכה הגדול אשר
אבי אביו היה רב אצלנו, אח"כ בנו אח"כ ר' חנוכה אח"כ בנו ר' חיים אח"כ בנו
ר' מאיר אח"כ בנו ר' חנוכה אח"כ בנו ר' רפאל, אח"כ ר' דניאל הזקן מדרבנד
אח"כ בנו של ר' רפאל חנוכה, חשבון השנים שלנו הוא ליצירה שנותיהם של

(1) ראה חלק ראשון (עמוד 66-67) כי שם הביא הנוסע את המכתב הזה בשניו בתוספות
וגרעין, והשבתו לנכון להדפיסו פה שנית מנוף המכתב בתמונתו כצלו. ד

אבותינו נ"כ ליצירה, בית הכנסת אחד יש לנו, אחד מלמד תינוקות יש לנו. —
במה שנוגע למנהגי דתינו אנחנו נקח רק אשה אחת כדת משה וישראל, אנחנו
כותבים בכתובת אשה לכתולה שלשים ר"כ לתוספות כתובה חמשה ר"כ, ואנו
לוקחים אשה מבת י"ג שנים ולמעלה, אשה גרושה תוכל להנשא לאישה הראשון
כל זמן שהיא פנויה ולא תנשא לאיש אחר. אצלנו ימצא רק כהן אחד ולא יותר
ולווים לא יש אתנו כלל. שלשה בתים שבשכונת המת שופכים המים ולא יותר,
חברה קדושה לא יש אצלנו כל אנשי עדתינו מתעסקים בצרכי המת, כשלא נשאר
מן המת בנים נשאר הירושה לבנותיו, יש בינותינו אנשים אחדים לומדי משנה
ונמדה. אנחנו מאמינים בגלגול הנפש בילדים ובשאר חיות ונ"כ מאמינים ברוחות
ובשדים ובהשאת הנפש אחרי הגוף. איסור החדש לא יש אצלנו רק בהתבשל
התבואה החדשה מברכים ברכת שהחיינו ואוכלים אותה וסופרים ימי העומר מ"ז
בגין, את בכורינו אנו פודים ומפרישים חלה ונשינו תרלקנה גרות בע"ש גם
תלכנה למקואות כפי דתינו הקדושה, אנחנו כריני ישמעאל איננו מקבלים⁽¹⁾ לעדות,
ימי צומות וחגים נוספים לא יש לנו, וכל הדינים והמנהגים כולם אצלנו כפי דיני
ומנהגי הרבנים ולא הקראים, ומעולם לא ישבו הקראים במדינתנו. במה שנוגע
למצבנו התורה נוכל להניד לכבודך ארון כי לא עוסקים אנחנו בעבודת האדמה אף
כולנו יכלנו לעבוד את האדמה בשמחה יען כי אנשינו ב"ה כולנו יכולים לעבוד את
האדמה אבל לא יש לנו שום קרקעות. מקדם היה הארון ארנותינסקיא גענעראל
הוא אמר ליתן לנו אולו קותן עד עכשיו לא הניע לנו, לישמעאלים יש קרקעות
ולמה לא יתן גם לנו, ולמה לנו ללכת לעבוד בשכירות על אדמת הזרים, ואנחנו
רק מבתינו צדיקים לחיות ולשלם מסים חמשה ר"כ לשנה מכל בית ולתן נ"כ סוסים
לצדכי המלכות, א"כ מבקשים אנחנו מכבודך ארון כאשר הביאך ההשגחה אל מקום
ישובינו בשם ארוננו מלכנו הרחמן והטוב יר"ה תעשה נא הטוב עמנו להשתדל
בעדנו ולהציג בקשתינו אל הממשלה יר"ה, אשר לא תעשה הבל בין אומה ודת
השוכנים בצלה, למען שלא יגרע חלקנו מדישמעאלים ושתתנה לנו קרקעות לעבוד
את האדמה, ואנחנו נהיה עובדי אדמה בשמחה ונביא גם תועלת מזה לממשלתנו.
הרמה. ועל הכח אשר אנו נותנים לכבודך להציג בקשתנו זאת לפני הממשלה שלנו
מעידים אנחנו בחתימות שמות עדתנו יום א' בשבת נ' לחודש מנחם אב שנת ה'
תרכ"ז ליצירה. פה מגללים. בפקודת כל הקהל ובמסידת קולמוסם [כן] אני חנוכה
בן ר' רפאל וזרוב ר' וניאל בר טוקרשי סן דובנד כותבים וחותמים בשם אנשי
כל העדה:

נאום ר' חנוכה במו' ר' רפאל, וניאל בן טוקרשי, דן בן אלקנה, אברים
בן ישראל, אלעזר בן אדם, אפרים בן נבריא, ניסם בן מרדכי, ספניה
בן יצחק, כורת בן אביה, יואב בן סעריה, סרת בן שלמה, אלחנן בן
עזר, שמואל בן חנוכה, תשום בן יקון, כלבא בן ללא, ירמיה בן ניסן,
אבמליון בן נתנאל, בירד בן מלך, ר' אשר בן ניסן, עקיבה בן אדניהו,

(1) ר"ל מקבלים. ה.

יעקב בן אברהם, אלקנה בן פייגדה, שלום בן נוח, עסאל בן נוח,
פיסר בן מיכאל, יוסף בן אדם, אליסף בן רחמני, עבדיה בן עוזאל,
דוד בן אבטליון, גיסם בן מלך, יוחאי בן סבת, נחם בן דניאל, אדם
בן שמעון, פרנ' בן נחמיה, יוסף בן רואל, שמואל בן נפתלי, יהודה בן
חנוכה, לוי בן מאיר, עסאל בן גורשום, יקרון בן אפרים, בצלאל בן
רואל, אפרים בן עמרם, אלדר בן ברזליי, פרנ' בן חנוכה, זבלון בן
יהושע, חנינה בן ירמיה, אפרים בן יונה, עקיבה בן חנוכה, פשר
בן דוד, אלקנה בן עומניאל.

תם החלק השני.

